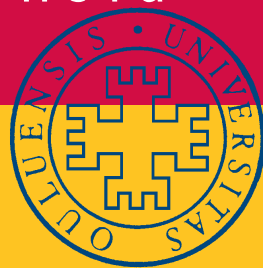

Studia humaniora ouluensia

*Sisko Brunnin, Niina Kunnas, Santeri Palviainen ja
Jari Sivonen (toimittaneet)*

**KUINKA MAHOTOMASTI NÄÄ TEKKIIT
JUHLAKIRJA HARRI MANTILAN
60-VUOTISPÄIVÄN KUNNIAKSI**

Sisko Brunni, Niina Kunnas, Santeri Palviainen ja Jari Sivonen (toimittaneet)

KUINKA MAHOTTOMASTI NÄÄ TEKKIIT

Juhlakirja Harri Mantilan 60-vuotispäivän kunniaksi

Studia humaniora ouluensia 16

Editor-in-chief: Santeri Palviainen

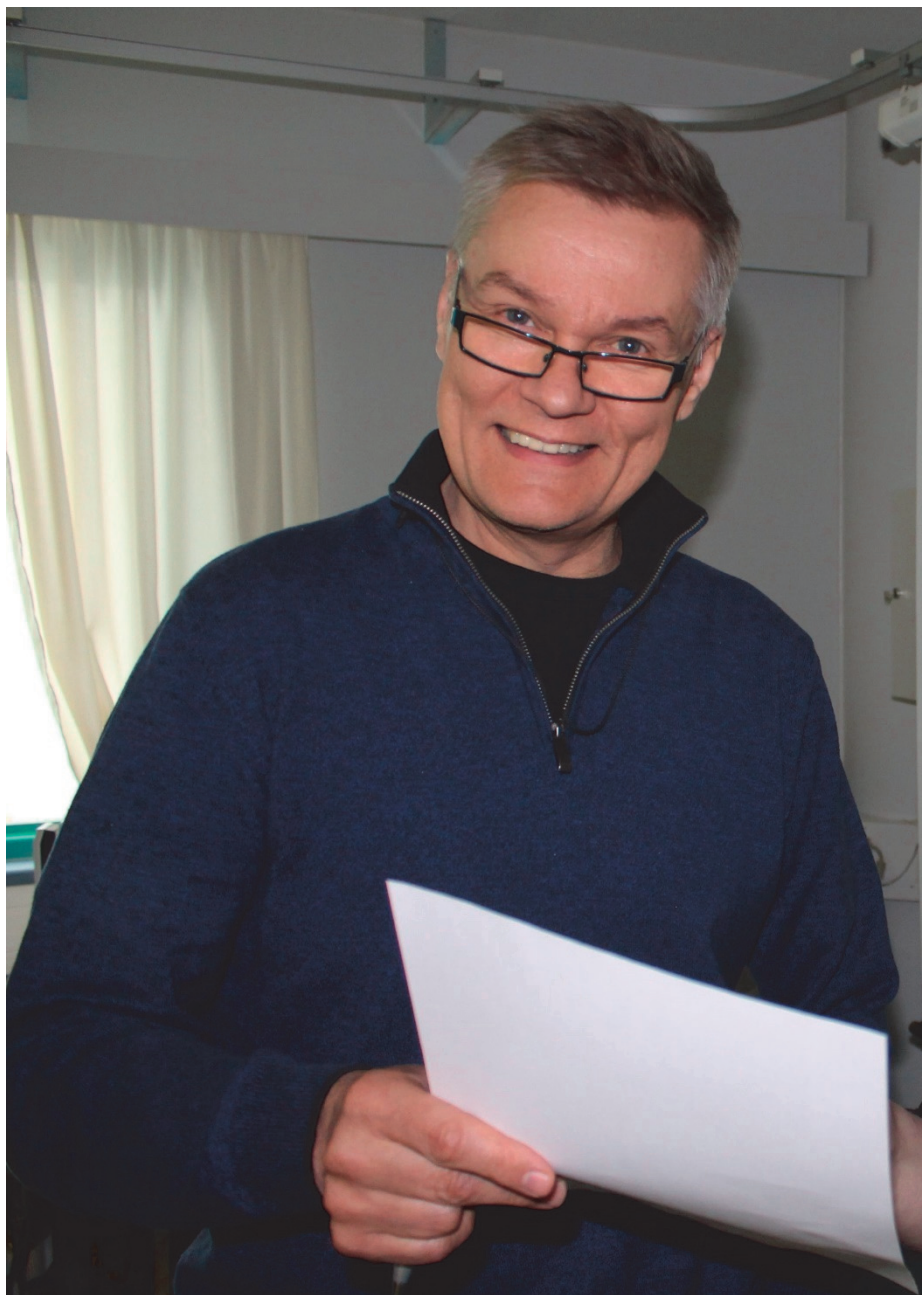
Publishing office and distribution:
Faculty of Humanities
Linnanmaa
P.O. Box 1000
90014 University of Oulu
Finland

ISBN: 978-952-62-2111-3
ISSN: 1796-4725

Electronic version:
ISBN: 978-952-62-2112-0

Cover Design: Raimo Ahonen

OULU 2018

Harri Mantila 60 vuotta 30.11.2018

Esipuhe

Harri Mantila on poikkeuksellinen professori. Näyttää siltä, että kaikessa, mihin Harri ryhtyy, hän myös onnistuu. Harri on poikkeuksellisen taitava opettaja ja esiintyjä, hallintotyötäkään pelkäämätön esimies ja tiedekunnan koulutusdekaani sekä hämmästyttävän oivaltava ja ahkera tutkija. Kaiken lisäksi Harri on mitä verrattommin kollega, jonka 60-vuotispäivää tämä käsillä oleva artikkelikokoelma juhlistaa.

Kokoelma koostuu tavalla tai toisella Harrin tieteelliseen uraan liittyneiden kollegoiden artikkeleista. Teoksen sivuilla käsitellyiksi tulevat Harria kiinnostaneet ja kiinnostavat kielentutkimuksen alat, kuten dialektologia, sociolinguistiikka, vähemmistökielet, kielipolitiikka, tekstintutkimus sekä suomen ja unkarin välinen sukukieliyhteys.

Harrin lapsuuden elinpiirissä Parkanossa puhuttiin useita eri kielimuotoja, mistä juontaa juurensa hänen kiinnostuksensa murteisiin ja kielen variaatioon sekä lopulta hakeutuminen suomen kielen opintojen pariinkin vuonna 1979. Kollegat ja Harrin lukuisat oppilaat ovat saaneet kuulla suuren määrän elämänmakuisia anekdootteja Parkanon kieliyhteisöstä. Harri itse kuvaa lapsuutensa kielimaiseman vaikutusta näin: ”Jostakin syystä ne sukukieletkin murtautuivat tajuntaan jo aika varhain. Kyllä ne murteet ja sukukielet olivat niitä, jotka siinä suomen kielessä kiinnostivat kovasti.” Perheen perustaminen kuhmolaisen Meeri Haverisen kanssa toi Harrin kontaktiin kainuulaisten murteiden kanssa, ja elämän ja uran järjestyminen Oulussa puolestaan mahdollisti Harrille pohjoispohjalaisten murteiden seuraamisen ja tutkimisen. Tämän taustan pohjalta tuoreen taatan on varmasti kiinnostavaa seurata, miten pojantyttären Ellin idiolekti kehittyi.

Harri aloitti työskentelyn Oulun yliopiston suomen kielen oppiaineessa vuonna 1983. Uransa aikana hän on ehtinyt toimia amanuenssina, assistenttina, yliassistenttina, lehtorina, apulaisprofessorina sekä professorina. Monenlaiset hallinnolliset tehtävät ovat myös pitäneet miehen kiireisenä kaikkina näinä vuosina. Mainittakoon merkittävimpinä hallinnollisina työtehtävinä varadekaanin ja koulutusdekaanin pestit, joita Harri on hoitanut vuosina 1997–1999 ja vuodesta 2014. Harrin kokonaisvaltaisista organisaatiokyvyistä ja taidosta hallita joukkoja olemme saaneet nauttia humanistisen tiedekunnan suuren muuton aikana. Parisatapäinen tutkijajoukko muutti kampusalueella toisiin tiloihin elokuussa 2018, ja Harri sai tehtäväkseen toimia muuttokenraalina. Muuton pitkällisten valmistelujen ja Harrin suunnitelmallisuuden ansiosta muutto onnistui hallitusti ja järjestelmällisesti.

Väitöskirjansa Harri kirjoitti peräpohjalaisista murteista ja ennen kaikkea *h*:sta. Kirjan korkean tieteellisen tason lisäksi se muistetaan otsikosta *Ei tääläkhän senthän jokhaishen sanhan hootakhan panna*, mikä kuvastaa Harrin joviaalia luonnetta. Oulun murteen tutkimuksesta muotoutui Harrin myöhemmälle uralle keskeinen teema. Harrin *magnum opus*, jonka hän kirjoitti yhteistyössä Matti Pääkkösen kanssa, sai nimekseen *Oulun seudun murteen vokaalisto. Historia, muutos ja variaatio*. Tuntumuksensa suomen murteista ja kielen variaatiosta Harri on välittänyt myös niille sadoille opinnäytteiden tekijöille, joiden tutkielmia Harri on ohjannut. Harri opiskelijoineen on ollut tuttu näky myös puhutun suomen tutkijoiden valtakunnallisissa *Miten suomi puhuu* -seminaareissa. Viimeaikaisimpia tutkimusintressejä ovat olleet *tekkiin*-tyyppiset imperfektit ja *nää*-pronominin käyttö. Harrin pitkäaikainen haave – kokoomateos Oulun seudun kielitilanteesta – on juuri hyväksytty SKS:n julkaisusarjaan, ja se ilmestyy vuonna 2019.

Lukuvuoden 1986–1987 Harri työskenteli UKANin lähettämänä suomen kielen ja kulttuurin vierailevana lehtorina Unkarissa Debrecenin yliopistossa. Tämä vuosi oli merkittävä Harrin uran kannalta, sillä tuona aikana syntyi hänen kiinnostuksensa myös suomen ja unkarin kontrastiivista tutkimusta kohtaan. Tämän aihepiirin tuloksia Harri on esitellyt muun muassa monografiassaan *Suomen ja unkarin nominaalisten verbimuotojen kontrastiivista syntaksia ja semantiikkaa*. Unkarissa viettämänsä vuoden aikana Harri myös solmi lukuisia tutkimus- ja opetuskontakteja unkarilaisiin kollegoihinsa, ja tämä yhteys on kestänyt näihin päiviin saakka. Samoin on säilynyt myös rakkaus unkarin kieleen.

Vuonna 1998 Harri siirtyi suomen kielen lautakunnan jäseneksi. Lautakunnan jäsenyyttä kesti kaikkiaan 12 vuotta, ja siitä yhdeksän vuoden ajan Harri toimi kielilautakunnan puheenjohtajana. Voidaan sanoa, että Harrin vaikutus suomalaiselle kielenhuollolle on ollut merkittävä. Harri linjasi puheenjohtajakautenaan, että kielenkäyttöä on ohjattava vuorovaikutteiseen, demokraattiseen ja kielen kansallista käyttökelpoisuutta vahvistavaan suuntaan. Toimiessaan suomen kielen lautakunnassa Harrin tutkimusintressit laajenivat kielen variaation alalta kielipolitiikan ja kielensuunnittelun puolelle. Tästä oli myöhemmin paljon hyötyä, kun Harri oli mukana pohjoisia vähemmistökieliä tutkivissa hankkeissa. Näissä arvostettiin Harrin näkemyksiä ja teoreettista osaamista vähemmistökielten standardisaatioon liittyvissä kysymyksissä.

Harrin ura fennistinä, fennougristina, verkostoitujana ja hallinnoijana huipentui 12. kansainvälisen fennougristikongressin presidenttiyteen Oulussa elokuussa

2015. Kongressissa oli 425 osallistujaa 21 eri maasta. Kongressin lämmin ilmapiiri, korkea tieteellinen taso sekä mieleenpainuva oheisohjelma säilyvät kaikkien asianosaisten mielissä pitkään.

Oululaisten suomen kielen opiskelijoiden keskuudessa Harri on kuuluisa innostavista ja vauhdikkaista luennoistaan. Hän elävöitti luentojaan ja aktivoi opiskelijoitaan jo 1980-luvulla, jolloin perinteinen opettajajohtoinen luennointi oli vielä yleistä. Eräänkin hänen entisen suomen oppilaansa opiskelu sai ensimmäisen Harrin luennon jälkeen uuden suunnan. Edellisen illan opiskelijajuhlien jälkeinen yritys paeta aamuluennolla takariviin ei auttanut: koska Harrilla on ilmiömäinen nimimuisti, hän poimi nimeltä mainiten takarivin opiskelijan analysoimaan taululle kirjoitettua rakennetta. Harrin kursseilla keskustellaan ja osallistutaan.

Onneksi Harrin elämään on kuulunut kaikkien näiden vuosien aikana myös paljon muutakin kuin työ. Monet kerrat olemme saaneet nauttia Mantilan perheen vieraanvaraisuudesta heidän kodissaan. Harrin monista harrastuksista mainittakoon puutarhanhoito ja lavatanssit. Ovatpa kollegat päässeet myös Harrin tanssioppiin, milloin polkan, milloin jiven askelia opiskelemaan. Välillä elämä on ollut työpaikankin käytävällä yhtä tanssia.

Tämän juhlakirjan avulla haluamme onnitella pitkäaikaista esimiestämme ja mainiota kollegaamme hänen täyttäessään 60 vuotta ja toivottaa hänelle kaikkea hyvää tulevaisuudessa.

Toimittajat

Sisällys

Esipuhe.....	5
Sisällysluettelo.....	9
Meänkieli ja -h-	
Tornion murteesta meänkieleen. Reaaliaikainen tutkimus Ruotsin Ylitorniolta 1966–1992	
Heikki Paunonen.....	15
Sosiolingvistiikka	
Savolaismurteiden muuttuva morfosyntaksi: seuruukohteena neljän sukupolven perhe	
Marjatta Palander.....	165
Diftonginreduktio Rantsilassa 2000-luvun kynnyksellä	
Elina Palola.....	193
Sydämellisiä kirjeitä talvisodasta. Hämmäläisten sotilaiden kiitoskirjeet aikansa kielen ja kirjeenvaihtokulttuurin heijastajina	
Liisa Mustanoja.....	251
Stadi imitoituna	
Johanna Vaattovaara, Niina Kunnas & Maija Saviniemi.....	287
Tavallisuus puhekielessä. Keski- ja pohjoispohjalaisten puhekieltä koskevia kielikäsitteitä	
Tommi Kurki.....	325
Teksti ja politiikka	
Tekstilajin normit kypsäsnäytteen arvioinnissa: fokuksessa tiivistelmän aikamuodot	
Anne Mäntynen.....	355
Variaationtutkimus ja kielenhuolto	
Pirkko Nuolijärvi.....	381
Elämää kielimaisemassa: kirjat yliopistolaisten julkaisuina	
Pirjo Hiidenmaa.....	401

Somen <i>setämies</i>: määrästä ja merkityksistä	
Vesa Heikkinen	429
Vähemmistöyhteisöt	
Henkilönnimien variaatiosta kolmikielisessä Raisin kunnassa	
Anna-Riitta Lindgren	449
<i>Lantalaisia</i> Suomesta ja <i>suomalaisia</i> Lannasta – vai kuinka se entiseen aikaan menikään? Kirjalliset lähteet kertovat	
Eira Söderholm	471
Unkari-yhteydet	
Finn bűnűgyek magyar kontextusban, avagy egyes fordítói kihívások krimik fordítása során	
Edit G. Bogár	527
A Kárpát-medencében élő magyar közösségek helyzete	
Enikő Molnár Bodrogi	547
Epilogi	
Heittiö, lurjus, hüppari, kanalja – senkin häpeämätön satiiri, kukko, obseeni, roikale! Harri Mantila suomalaisen kioskikirjallisuustutkimuksen uranuurtajanalkuna	
Veli-Pekka Lehtola	569

Meänkieli ja -h-

Tornion murteesta meänkieleen Reaaliaikainen tutkimus Ruotsin Ylitorniolta 1966–1992¹

Heikki Paunonen

1 Tutkimuksen aihe ja tavoitteet

1.1 Tutkimuksen taustaa

Tämän artikkelin tavoitteena on selvittää kahden eriaikaisen aineiston valossa, miten Ruotsin Ylitornio on muuttunut kieliyhteisönä 1900-luvun jälkipuoliskolla ja mitä sen puhekielessä on tapahtunut kahdenkymmenenviiden vuoden aikana. Vanhempi aineisto on vuodelta 1966 ja uudempi vuosilta 1991–1992. Vuoden 1966 aineiston olen itse nauhoittanut, kun taas vuosien 1991–1992 aineiston kokosivat Birger Winsa ja Taina Hollo. Haastattelut ovat peräisin Ruotsin Ylitornion kirkonkylästä, Matarengista, ja syrjäisestä järvikylästä, Aapuasta. Palaan tutkimusalueisiin ja -aineistoihin tarkemmin luvuissa 2.1. ja 2.2. Koska molemmat aineistot on pyritty keräämään sosiologisin ja sosiolingvivistisin kriteerein, niiden perusteella voidaan verrata muun muassa ikäryhmittäisiä eroja kumpanakin ajankohtana. Niinpä vuoden 1966 aineiston pohjalta on mahdollista asettaa *näennäisaikaisia* ennusteita, joita voidaan vuosien 1991–1992 aineiston perusteella testata (näkökulmana *trenditutkimus*). Koska yhdeksän informanttia on mukana molemmissa aineistoissa, on mahdollista selvittää myös yksittäisten puhujien kielessä tapahtuneita muutoksia (näkökulmana *paneelitutkimus*). Reaaliaikaisia tutkimuksia on tehty suomesta 1990-luvun puolimaista lähtien runsaasti, mm. Helsingin ja Tampereen puhekielestä sekä suomen murteiden muuttumisesta (Paunonen 1994, 1995, 1996; Kurki 2005; Nuolijärvi & Sorjonen 2005; Mustanoja 2011). Artikkelissa yhdistyy

¹ Kiitän Magdalena Jaakkolaa, joka johdatti minut tämän aiheen pariin 1966 sekä tutkijatovereitani Erling Wanda, Taina Holloa ja Birger Winsaa, joiden kanssa palasin Ruotsin Ylitorniolle 1990-luvun alussa. Lämpimät kiitokset myös tämän artikkelin aiemman version lukeneille lausunnonantajille, joiden yksityiskohtaisista ohjeista on ollut ratkaisevan paljon apua kirjoitukseni viimeistelyssä.

näin trendi- ja paneelitutkimuksen näkökulma (niistä ja näennäisajasta ks. esim. Mustanoja 2011: 57–62).

Tutkimusalue, Ruotsin Tornionlaakso, on minulle hyvin tuttu. Olen vuodesta 1965 lähtien tehnyt monena kesänä kenttätutkimuksia Suomen ja Ruotsin Tornionlaaksossa. Vuonna 1965 tein suomen kielen cum laude -harjoitustyön Kolarin murteen kalastussanastosta. Jatkoisin seuraavana vuonna Kolarin murreosan keruuta Sanakirjasäätiön stipendiaattina. Sen jälkeen olen kerännyt sanastoa myös Pajalassa ja koonnut muoto-opillista aineistoa Kolarissa ja Tärännössä 1967–1970. Murrenauhoituksia olen tehnyt vuonna 1966 Ruotsin Ylitorniolla ja vuonna 1971 yhdessä Jorma Rekusen kanssa useimmissa Vittangin murrealueen kylissä. Kun Kurt Franzén kokosi vuosina 1969–1972 muoto-opillista aineistoa Jällivaarassa, kävin hänen kanssaan kahtena kesänä useissa Jällivaaran suomalaiskylissä. Vuonna 1980 keräsin Euroopan kielikartaston aineistoa Haaparannalla, Seittenkaarella, Muodoslompolossa, Kaaresuvannossa, Naimakassa, Ullatissa, Hakasessa ja Tokasessa sekä Kiirunassa ja Jukkasjärvellä. Olen vuosina 1966–1980 käynyt useimmissa Pohjois-Ruotsin suomalaiskylissä Nattavaaraa, Yrttivaaraa ja Kurravaaraa myöten. Koska olen ollut usein samassa kylässä melko pitkiä aikoja, olen osallistunut varsinkin Kolarissa ja Tärännössä paikallisten asukkaiden normaaliin arkielämään, tosin useimmiten vihko ja kynä taskussa. Luonnehtisinkin omaa rooliani lähinnä etnografis-osallistuvaksi havainnoijaksi, ei ulkopuoliseksi tarkkailijaksi.

Vaikka Haminan rauha jakoi vuonna 1809 Tornion murrealueen kahtia, Suomen ja Ruotsin Tornionlaakso oli vielä 1900-luvun alussa Martti Airilan väitöskirjan (1912) mukaan melko yhtenäinen kielialue. 1900-luvun aikana kehitys on kuitenkin kulkenut eri suuntiin kummallakin puolella valtakunnanrajaa. Ratkaiseva merkitys Ruotsin puolella on ollut jo 1800-luvun lopulla aloitetulla intensiivisellä ruotsalaistamispolitiikalla. Sen taustalla oli Ruotsissa laajalle levinnyt pelko siitä, että Venäjä, johon Suomi silloin kuului, tulisi kielipoliittisiin syihin vedoten esittämään aluevaatimuksia Pohjois-Ruotsissa. Käytännössä ruotsalaistaminen jäi koululaitoksen tehtäväksi. Käänteentekevä vuosi oli 1888, jolloin päätettiin perustaa valtion varoin Pohjois-Ruotsin köyhiin kuntiin ruotsinkielisiä kouluja. (Jaakkola 1969: 11–18; 1973: 39–49; Winsa 1998: 16–19 lähteineen.) Niiden rinnalla toimi kuitenkin vielä 1900-luvun alussa suomenkielisiä luokkia, jotka vanhimmat vuoden 1966 haastatelluista vielä muistivat. Ruotsalaistaminen jatkui käytännössä lähes koko 1900-luvun ajan, ja kielenvaihdon eri vaiheita voi seurata vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistojen valossa.

Samaan aikaan suomen kielen käyttöalue Ruotsin Tornionlaaksossa supistui (Jaakkola 1969: 37–130; 1973: 56–80; Winsa 1998: 87–98). Ruotsin puolella suomen kieli liittyi vahvasti vanhaan agraariseen elämänmuotoon, maanviljelyyn, karjanhoitoon, metsätöihin, kalastukseen ja metsästykseen, sekä erilaisiin kodin askareihin, kun taas uudet ammatit ja muutokset työelämässä sekä innovaatiot kodinhoidossa toivat mukanaan ruotsinkieliset ilmaukset. Jo 1960-luvulla puhuttiin *fryysistä* ja *tsyylistä* eli pakastimesta ja jääkaapista. Näin Ruotsin Tornionlaaksossa oli 1900-luvun jälkipuoliskolla käynnissä samaan aikaan kaksi tapahtumasarjaa, jotka vaikuttivat syvällisesti sekä Ruotsin Tornionlaaksoon kieliyhteisönä että siellä puhuttavaan suomeen: vanhaan Tornion murteeseen alkoi tulla yhä kiihtyvään tahtiin uusia ruotsalaisperäisiä ilmauksia, ja osa taustaltaan suomenkielisistä tornionlaaksolaisista vaihtoi kielensä ruotsiin.

Myös suomen kirja- ja yleiskielellä on vanhat juuret Ruotsin Tornionlaaksossa. Lestadiolaisuuden valtakieli on vanhastaan ollut myös Ruotsin puolella suomi (Jaakkola 1969: 14, 54–58; 1973: 78; Raittila 1973a: 5–11; 1973b: 99–115). Vuosien 1966 ja 1991–1992 haastatteluissa monet viittasivat siihen, että seuroissa tai kylärukouksissa luettiin tekstejä suomenkielisestä Raamatusta ja suomenkielisistä hartauskirjoista ja laulettiin suomenkielisiä hengellisiä lauluja. Myös Rauhan Sanaa on tilattu Suomesta muun muassa Aapuaan ainakin 1990-luvulle asti. Huomattava osa saarnamiehistä on tullut Suomesta.² Lestadiolaisuuden *lingua franca* ei suinkaan ole ollut vain Tornionlaakson suomi vaan suomen kieli yleisemminkin. Muutaman haastateltavan isä oli opettanut heidät lukemaan suomenkielistä Katekismusta tai Raamattua jo ennen heidän menoaan kouluun. Myös Haaparannanlehti oli pitkään kaksikielinen: ruotsin ohella siinä käytettiin suomen kirjakieltä. Siitäkin jotkut vuosien 1966 ja 1991–1992 haastateltavat olivat oppineet lukemaan suomea jo lapsuudessaan. Suomen kirja- ja yleiskielen prestiisiasemaa kuvastavat Ruotsin tornionlaaksolaisten syvään juurtuneet asenteet, joiden mukaan ”oikeata suomea” on vain Suomen puolella (niistä tarkemmin luvussa 3.2.). Sen perusteella, mitä olen kenttäkeruuvoiminani kielenoppailta kuullut, myös opettajat ovat kouluissa viitanneet tähän seikkaan yhtenä perusteluna sille, miksi Ruotsin tornionlaaksolaisten tuli opetella käyttämään murteellisen suomen sijasta ruotsia.

² Vuonna 1903 Kuivakankaassa syntynyt nainen kertoi suomensuomalaisista saarnamiehistä: *nep puhuvat tietysti enämpi kouluj kautta, puhuva enämpi tota, nij ko korkeampatta [!] kieltää nin ettei heil-oles se tialekti ny tietekhän nij ko meill-o.* (Saarnamiesten kielestä ks. esimerkki 109.)

Vuoden 1966 haastatteluissa hyvin monet kertoivat niin Matarengissa kuin Aapuaassakin, että he katsoivat säännöllisesti Suomen televisiota, varsinkin ulkomaisia elokuvia, siitäkkin huolimatta, että heille tuotti vaikeuksia lukea suomenkielisiä tekstityksiä. Monet matarengkilaiset joutuivat lisäksi päivittäin työssään kauppoissa, kioskeissa, ravintoloissa ja huoltoasemilla tekemisiin suomensuomalaisten kanssa. Monet miehet kertoivat vuosien 1966 ja 1991–1992 haastatteluissa kulkeneensa työn perässä eri puolilla Pohjois-Ruotsia. Samoilla työmailla oli usein myös suomensuomalaisia. Vuoden 1966 naisinformantit olivat liikkuneet työn vuoksi vähemmän eri paikkakunnilla, mutta osa heistä oli muuttanut avioliiton myötä muualta Ruotsin Tornionlaaksosta Matarenkiin tai Aapuaan. Vuosien 1991–1992 nais- ja mieshaastateltavista monet olivat asuneet eri paikkakunnilla opintojen ja/tai työn vuoksi.

Vaikka molemmin puolin rajaa puhutaan suomen kieltä, ei kukaan syntyperäinen Ruotsin tornionlaaksolainen, joita olen haastatellut, ole pitänyt itseään kansallisuudeltaan suomalaisena, vaan kysyessäni, ovatko he suomalaisia vai ruotsalaisia, kaikki ovat vastanneet, että ”met olema ruottalaiset vaikka mep puhuma suomea”. Bengt Pohjanen ja Matti Kenttä ovat muotoilleet vastauksen seuraavasti (1):

(1) ”Met asuma Ruottissa ja olema Ruottin alamaisia. (Meänkieli ei tunne sanaa kansalainen.) Saarnamiehet pruukasit sanoa, ette meilä oon kuninkas holhojanna ja trotninki imettäjännä. Met olema ruottalaisia siinä merkityksessä. Mutta jos sitä vähäsen kattelee ommaa henkilökohtasta sukutaulua niin sitä havattee aika hopusti, ettei sielä monta ruottalaista nimeä ole. Met olema suomalaista sukua ja vertä. Meän sukulaiset oon niin sanottuja Suomalais-yykriläisiä. Tämä oon meän kielelinen ja kylttyyrillinen sukupuu.” (Kenttä & Pohjanen 1996: 14–15.)

Ruotsin ylitorniolaiset olivat 1960- ja 1990-luvuilla jokseenkin poikkeuksetta myös sitä mieltä, että Ruotsin Tornionlaaksossa koulujen yhtenä päätehtävänä oli opettaa koululaisille ruotsia, valtakunnan pääkieltä. Sen merkityksen Ruotsin tornionlaaksolaisille tiivistä vanhin haastateltava, vuonna 1887 Matarengissa syntynyt mies, seuraavaan tapaan (2):

(2) *maassa täytyy puhua maan kieltä, ja siitä, mie olen, ruotsin kielestä niij kun, hyvin kehno, ja, se minun, pistelee vihaksi että ko mie, oler Ruotsissa asun,*

ejkä ossaa täyvelisesti ruotsij kieltä. -te maassa, missä assuu ja ellää se täytyy, täyvelisesti osata maanj kielen. (Matarengissa 1887 syntynyt mies, M66)³

1.2 Tutkimustavoitteet

Tämän kirjoituksen kysymystenasettelu lähtee omien kenttäkokemusteni ja vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistojen pohjalta. Voisi olettaa, että suomen yleiskielen ja yleispuhekielen vaikutus paikalliseen murteeseen on Ruotsin puolella ollut viime vuosikymmenien aikana vähäisempää kuin Suomessa. Toisaalta taas voisi olettaa, että ruotsin kielen vaikutus Ruotsin Tornionlaakson suomeen on 1900-luvun jälkipuolella entisestään kasvanut. Kolmanneksi voisi ajatella, että jos suomen yleiskielen vaikutus on Ruotsin puolella ollut vähäisempää, Tornion murteelle ominaiset muutosprosessit ovat voineet jatkua siellä häiriöttömämmin kuin Suomen puolella. Nämä oletukset voi tiivistää neljäksi tutkimustavoitteeksi.

1. Pyrin ensinnäkin selvittämään suomen yleiskielen tai yleispuhekielen vaikutusta Ruotsin Tornionlaakson suomeen kahden kielenpiirteen perusteella. Ne ovat yleiskielen *d*:n ja *ts*:n vastineet. Nämä piirteet ovat olleet keskeisesti esillä tutkittaessa suomalaisen puhekielen muuttumista niin maaseudulla kuin kaupungeissakin aina 1970-luvulta lähtien (ks. esim. Paunonen, Mielikäinen & Suojanen 1976; Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 28–46). Oletan, että suomen yleiskielen *d*:tä ja *ts*:ää tavataan Ruotsin Tornionlaaksossa vähemmän kuin Suomen puolella.

2. Toiseksi pyrin selvittämään, miten ruotsin kieli on 1900-luvun jälkipuolella vaikuttanut Tornionlaakson suomeen ja meänkieleen. Martti Airila viittasi jo väitöskirjassaan siihen, että ruotsin kielen vaikutus näkyy Tornion murteessa ja sen naapurimurteissa Jällivaaran seudulla niin äänteellisesti ja morfologisesti kuin sanastossakin (1912: 22–32, 65–67, 79, 90, 96, 238). Helena Sulkala on puolestaan tutkinut ruotsin kielen vaikutusta meänkieleen viime vuosien aikana, mutta hänen aineistonsa perustuu kirjoitettuun kieleen (Sulkala 2010). Tässä artikkelissa otan puheeksi kolme sellaista ruotsalaisperäistä äännepiirrettä, joita kuuli jo 1960-luvulla varsinkin nuorempien puheessa mutta jotka eivät tule kirjoitetussa kielessä näkyviin. Niistä yksi on soinnittomien klusiilien aspiraatio ja kaksi muuta ruotsalaisittain äännetyt *y*- ja *u*-vokaalit. Oletan, että näiden piirteiden osuus on viime

³ Kielenoppaisiin viittaavissa koodeissa mainitsen informantin sukupuolen, syntymäajan ja -paikan. Nauhoituspaikka ja -vuosi on osoitettu lyhentein: M = Matarenki, A = Aapua, 66 = 1966, 91 = 1991, 92 = 1992.

vuosikymmenien aikana lisääntynyt ja että ne ovat sitä yleisempiä, mitä nuoremista puhujista on kyse.

3. Tornion murteen tunnetuin ja tunnusomaisin piirre on metateettinen *h*. Martti Airila erotti väitöskirjassaan *h*:n metateesissa kaksi tyyppiä: ensimmäisen ja toiseen asteen metateesin, esim. *saarheen*, *valmhiit*, *lukemhaan*, *antamhaan* ja *saahreen*, *valhmiit*, *lukehmaan*, *antahmaan* (Airila 1912: 139–151). Ilmiötä on niin ikään väitöskirjassaan tutkinut Harri Mantila (1992: 93–217). Hänen mukaansa Airilan ensimmäisen asteen metateesissa on kyse *h*:ta edeltävän vokaalin sisäheitosta, ja *h*:n metateesia edustaa varsinaisesti vain Airilan toisen asteen metateesi. Suomalaisessa murteentutkimuksessa on kuitenkin pitkään puhuttu Airilan tapaan I ja II asteen metateesista, ja käytän näitä termejä tässäkin kirjoituksessa.⁴ Airila kiinnitti huomiota myös siihen, että ”toisen asteen metateesi on äänneilmiö, joka nykyään silmien edessä leviää” (1912: 149–150). Suomen Tornionlaaksossa *h*:n metateesikehitys on kuitenkin viime aikoina alkanut eri syistä taantua (Mantila 2015 lähteineen). Oletan, että prosessilla on ollut Ruotsin puolella paremmat edellytykset jatkaa, sillä suomen puhekielen vaikutus lienee ollut siellä vähäisempää kuin Suomen Tornionlaaksossa. Mantila on myös arvellut, että kaksikielisyys on saattanut jopa edistää II asteen metateesin leviämistä, sillä se on hänen väitöskirja-aineistonsa perusteella ollut yleisempi Ruotsin puoleisella Tornionjokisuulla kuin Suomen puolella. Etelässä on ollut myös kielenoppaita, jotka ovat taitaneet kolmantena kielenä myös saamea, ja II asteen metateesi on ollut heidän kielessään kaikkein yleisin. (Mantila 1992: 198.)

4. Tarkastelen ruotsin kielen vaikutusta Tornionlaakson suomeen myös uusien lainasanojen ja koodinvaihdon näkökulmasta. Jo 1970-luvulla Matti Kentällä oli tapana tapaamisissamme viitata uusiin lainasanoihin ilmauksella *meilä kasuaa paljon gröönsaakkeria väksthuisissa*. Osa uusista lainasanoista näyttää olevan jo vakiintuneita lainoja, mutta osa saattaa olla niin sanottuja tilapäislainoja (termeistä tarkemmin luvussa 10). Niiden rinnalla esiintyi jo vuoden 1966 aineistossa tapauksia, joissa puhuja vaihtaa kesken repliikkinsä kielen suomesta ruotsiksi. Tavoit-

⁴ Samaan ratkaisuun oli Mantilakin päätyneet väitöskirjassaan, jossa hän toteaa: ”Kutsun ilmiötä tässä dialektologiseen kirjallisuuteemme nojautuen II asteen metateesiksi” (1992: 153). Pellolaisnuorten *h*:n käytöstä väitöskirjan vuonna 2009 tehnyt Johanna Vaattovaara puhuu vain *h*:n metateesista, mutta implisiittisesti hänelläkin on vanha käytäntö taustalla, sillä metateettisella *h*:lla on kaksi varianttia: *h'* ja *h''*. Tässäkään artikkelissa termien valinta ei merkitse kannanottoa Mantilan esittämää käsitystä vastaan.

teenani onkin tarkastella sekä uusia ruotsalaisperäisiä lainasanoja että koodinvaihtoa Ruotsin Tornionlaakson suomessa 1960-luvulla ja 1990-luvun alussa. Oletan, että niiden, sekä uusien lainasanojen että koodinvaihtotapausten, määrä on tänä aikana lisääntynyt.

Kaikkiaan puheeksi tulee kuusi kielenilmiötä Ruotsin Ylitornion suomessa 1966 ja 1991–1992:

1. suomen yleiskielen *d*:n vastineet
2. suomen yleiskielen *ts*:n vastineet
3. soinnittomien klusiilien aspiraatio
4. ruotsalaisittain äännetyt *y*- ja *uu*-vokaalit
5. *h*:n II asteen metateesi
6. uudet ruotsalaiset lainasanat ja koodinvaihto suomesta ruotsiin.

Tarkastelen näitä seikkoja luvuissa 5–10. Ruotsin Ylitornion vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa huomio kiintyy lisäksi sellaisiin kielenpiirteisiin, joita Martti Airila ei vuonna 1912 ilmestyneessä tutkimuksessaan mainitse Tornion jokivarren murteesta mutta joista hänellä on tietoja Nattavaarasta ja/tai Jällivaaran seudulta ja/tai Tornion murteen pohjoisilta reuna-alueilta. Tarkastelenkin lopuksi luvussa 11 kokoavasti meänkielelle ominaisia, mutta ainakin osin ilmeisesti melko uusia kielenpiirteitä Ruotsin Ylitornion suomessa. Tavoitteena on hahmottaa samalla kokonaisvaltainen kuva meänkielen kieliopillisista ominaispiirteistä 1900-luvun loppupuolella.

Jotta meänkielessä 1900-luvun jälkipuoliskolla tapahtuneet muutokset olisi helpompi asettaa laajempiin kehyksiin, olen luonut taustaksi luvussa 3 katsauksen Ruotsin Ylitornioon kieliyhteisönä vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistojen valossa. Luvussa 4 tarkastelen meänkieltä tutkimuskohteena.

2 Tutkimusalue ja -aineisto

2.1 Kaksi kylää: Matarenki ja Aapua

Tutkimuskohteena on vuosina 1966 ja 1991–1992 kahdessa Ruotsin Ylitornion kylässä, Matarengissa ja Aapuassa⁵, tallennettu aineisto. Nämä kaksi kylää ovat kieliyhteisinä hyvin erilaisia. Matarenki on Ruotsin Ylitornion kirkonkylä, kun taas Aapua on pitäjän äärimmäisimpiä syrjäkylä. Matarengissa asui vuoden 1965 henkikirjojen mukaan 987 henkeä (15,4 % koko pitäjän väestöstä). Aapualaisia oli 274 henkeä (4,3 % Ruotsin ylitorniolaisista). (Jaakkola 1969: 24.) Matarenki on jo pitkempään ollut Ruotsin Ylitornion city: sinne ovat keskittyneet pitäjän isoimmat kaupat, ravintolat, majoitusliikkeet, huoltoasemat ja kioskit. Sinne on jo vuosia tultu järvi- ja syrjäkylästä yläasteelle kouluun. Koska se sijaitsee aivan Suomen rajan tuntumassa, siellä on jo vanhastaan käyty kaupassa Suomen puolelta, ja matarenkilaiset ovat puolestaan tehneet ostoksia Suomen puolella. Poikkinainti on ollut Matarengissa pitkään tavallista, ja monessa perheessä äiti on ollut kotoisin Suomen puolelta. Matarengin nuoret ovat käyneet Suomen puolella myös tansseissa varsinkin Ylitorniolla ja Pellossa. Matarengin väestö on myös taustaltaan heterogeenisempää kuin Aapuassa. Monet Matarengin asukkaista ovat syntyneet muualla, tavallisesti syrjä- tai järvikylissä, mistä he ovat päätyneet lopulta Matarenkiin asuttuaan usein sitä ennen eri puolilla Pohjois-Ruotsia.

Aapua on taas vanhastaan ollut maatalousvaltainen syrjäkylä, jonne tiekin oli valmistunut vasta muutamaa vuotta ennen siellä käyntiäni. Jo ennen Aapuaan menoaani törmäsin useamman kerran sanontaan, jonka mukaan ”Aapua on niin syrjässä ette kurkiki käypi sielä vaiñ kerrav vuessa ja silloñki vittakenñjäh jalassa”. Minulle järjestyi siellä majoitus koulusta, ja ne kaksi viikkoa, jotka Aapuassa vietin, tulin toimeen kioskista ostamillani kekseillä ja limonadilla. Kauppaa ei siellä ollut. Toisin kuin Matarengista Aapuasta ei juuri käyty Suomen puolella ostoksilla tai tansseissa, ja poikkinaintikin on ollut siellä vähäisempää.

Matarenki ja Aapua edustavat periaatteessa kirkonkylän ja syrjä- tai järvikylien vastakohtaisuutta, joka tavataan muissakin Tornionlaakson pitäjissä, niin Ruotsin

⁵ Aapualaisiin on luettu myös lähikylässä, Hevosvaarassa, syntyneet ja asuneet informantit. Ruotsin puolella on ollut tavallista käyttää sisäpaikallissijoja paikannimissä: asutaan esim. *Syässjärveissä*, *Kuivakankaassa*, *Saittarovassa*, *Hevosvaarassa* ja *Matarengissä*, *Mataringissa* tai *Mataringissä*. Tässä kirjoituksessa käytän kuitenkin muotoa *Matarengissa*. Sitäkin matarenkilaiset ovat käyttäneet.

kuin Suomenkin puolella. Koska Matarenki ja Aapua ovat kieliyhteisöinä erilaisia, tarkastelen niitä tässä kirjoituksessa erikseen. Olen myös haastateltavien sitaateissa maininnut, kummanko kylän asukkaasta on ollut kyse. Sitä vastoin aineistoesimerkkejä ei useimmiten ole ollut tarpeen esittää kylän tarkkuudella.

2.2 Tutkimusaineisto

Vuoden 1966 tutkimusaineisto liittyi välillisesti Elina Haavio-Mannilan ja Kirsti Suolinnan johtamaan sosiologiseen tutkimushankkeeseen *Rajan vaikutus Tornionlaakson erilaistumiseen*. Se oli puolestaan osa laajempaa, Asko Vilkkunan vuonna 1964 aloittamaa monitieteistä suomalais-ruotsalaista tutkimushanketta, jossa selvitettiin rajan vaikutusta Tornionlaakson asukkaiden elämään. Siinä oli mukana neljä tieteenalaa: kulttuurimaantiede, kielentutkimus, uskontososiologia ja sosiologia. Jokaisella oli oma tutkimusprojekti. Kielentutkimuksesta vastasi Bengt Lomanin johtama tutkijaryhmä, ja sosiologista tutkimushanketta vetivät Elina Haavio-Mannila ja Kirsti Suolinna. (Hvarfner 1971: 4.) Sosiologinen hanke käynnistyi vuonna 1966 Suomen ja Ruotsin Ylitorniolla tehdyillä kenttähaastatteluilla, ja siitä ilmestyi nopeaan tahtiin lukuisia tutkimuksia, mm. Elina Haavio-Mannilan ja Kirsti Suolinnan *Rajan vaikutus Tornionlaakson erilaistumiseen* (1967), Arja Lehtisalonen *Suomalaisten ja ruotsalaisten välisestä vuorovaikutuksesta Tornionlaaksossa* (1967), Kirsti Suolinnan *Yhteiskunnan ja uskonnollisten liikkeitten suhteista* (1969) ja Elina Haavio-Mannilan *Variations in Family Patterns Across the Finnish-Swedish Border in the North* (1969). (Haavio-Mannila & Suolinna 1971: 5–8; Jaakkola 1973: 7.) (Kiitän Magdalena Jaakkolaa näiden tietojen täsmentämisestä 30.5.2018.)

Sosiologiseen hankkeeseen liittyi yhtenä osatutkimuksena Magdalena Jaakkolan, silloisen Haavion, selvitys suomen ja ruotsin kielen käytöstä Ruotsin Tornionlaaksossa. Sekin perustui kesällä 1966 tehtyihin lomakekyselyihin (lomakkeesta tarkemmin Jaakkola 1969: 156–165), ja niiden pohjalta valmistui vuonna 1969 hänen kielisosiologinen pro gradu -tutkielmansa *Kielten erikoistuminen ja sen seuraukset Ruotsin Tornionlaaksossa* (Jaakkola 1969) ja vuonna 1972 hänen sosiologian lisensiaatintyönsä *Kieliraja. Tutkimus erästä kaksikielisestä yhteisöstä*, joka julkaistiin vuonna 1973 ruotsiksi: *Språkgränsen: en studie i tvåspråkighetens sociologi* (Jaakkola 1973), nykyisin jo legendaarinen teos. Jaakkolan käyttämä *kieliraja*-termi esiintyi ensimmäisen kerran vasta hänen lisensiaatintyönsä nimessä. Sitä ennen hän oli itsekin puhunut Ruotsin Tornionlaakson kielisosiologisesta tutkimuksesta. (Jaakkolan sähköpostiviesti minulle 1.6.2018.)

Jaakkolan tavoitteena oli tehdä aiheesta myös suomen kielen sivulaudaturtutkimelma Terho Itkoselle. Tämä ehdotti, että Jaakkola hankkisi lomakekyselyaineiston lisäksi nauhoitetun haastatteluaineiston, joka edustaisi eri-ikäisiä ja eri puolilla pitäjää asuvia Ruotsin ylitorniolaisia. Jaakkola pyysi minua avukseen nauhoittamaan kyseisen aineiston, ja niin sain keväällä 1966 Suomen kielen nauhoitearkistosta keruustipendin 60 Ruotsin ylitorniolaisen nauhoittamista varten. Koska vain osa haastateltavista oli vanhoja ja ”aitoja” murteenpuhujia, stipendikin oli vain puolet normaalista. Siinä ei paljon painanut silloin se, että kyseessä oli ensimmäinen suomen kielestä nauhoitettu sosiolingvistinen aineisto. Haastattelujen aihepiiritkin liittyivät niihin teemoihin, joita sosiologit käsitelivät tutkimuksessaan rajan vaikutuksesta Tornionlaakson erilaistumiseen: kyselin eniten suomen ja ruotsin kielen käyttöön liittyvistä seikoista. Muita keskustelunaiheita olivat miesten ja naisten työt sekä lestadiolaisuus. Magdalena Haavio osallistui kaikkiin Matarengin nauhoituksiin ja osaan Aapuan nauhoituksista. Aina emme tahtoneet saada edes yhteisvoimin viestiämme perille (siitä esimerkissä 72). Tämän artikkelin sitaattilainoissa nimikirjaimet HP viittaavat minun ja MH Magdalena Haavion repliikkeihin.

Koska vuoden 1966 nauhoitukset olivat osa sosiologien laajempaa tutkimushanketta, myös niihin haastateltavat valittiin periaatteessa satunnaisotannalla Matarengin ja Aapuan silloisista asukkaista. Pääkriteereinä olivat haastateltavien ikä ja sukupuoli. Sekä Matarengista että Aapuasta poimittiin kolme ikäryhmää: vanhat⁶ (yli 60-vuotiaat), keski-ikäiset (35–45-vuotiaat) ja nuoret (15–25-vuotiaat). Käytännössä vanhat informantit olivat syntyneet 1887–1906, keski-ikäiset 1919–1928 ja nuoret 1941–1950. Jokaiseen ikäryhmään oli tarkoitus saada kaikkiaan 10 haastateltavaa, viisi naista ja viisi miestä, mutta Aapuan keski-ikäisten miesten ryhmä jäi vajaaksi, sillä siihen sopivia informanteja löytyi vain kolme. Näin haastattelujen kokonaismääräksi tuli 58. Matarengista informanteiksi valittiin kuitenkin vain sellaisia henkilöitä, jotka kunnantoimiston virkailijan tietojen perusteella pystyivät keskustelemaan suomeksi. Aapualaisten osalta oletettiin, että kaikilla oli riittävä

⁶ Nykyisin olisi korrekimpaa puhua eläkeikäisistä, mutta noudatan tässä vanhaa käytäntöä.

suomen kielen taito. Nauhoituksista kieltäytyi kolme henkilöä.⁷ (Jaakkola 1969: 26–27.) Vaikka valtaosa varsinkin Aapuan haastateltavista oli syntyperäisiä paikakuntalaisia, kaikissa aineistoissa (1966, 1991–1992) on mukana myös muualta Matarenkiin tai Aapuaan muuttaneita. Lukuun ottamatta yhtä Tukholmassa syntyntä informanttia kaikki muut haastateltavat olivat kuitenkin lähtöisin Ruotsin Tornionlaaksosta, ja Tukholmassakin syntynyt haastateltava oli muuttanut Matarenkiin kolmivuotiaana. Kaikki otokseen osuneet henkilöt puhuivat kyllin hyvin suomea, mutta yksi aapualainen nuori nainen jäi muista syistä lingvistisen analyysin ulkopuolelle. Lopulliseen aineistoon jäi näin 57 henkeä, joista 30 oli Matarengista ja 27 Aapuasta.

Vuonna 1945 Aapuassa syntyneen nuoren naisen puhekieli poikkesi täysin kaikista muista. Hänen kotikielenään oli ollut kouluun asti poikkeuksellisesti ruotsi, ja Aapuan koulussa häntä välitunneilla syrjittiin, koska hän ei osannut suomea. Koulutovereilta hän kuitenkin oppi jonkin verran Aapuan murretta. Koulun jälkeen hän oli asunut Jällivaarassa, Haaparannalla ja muutaman vuoden Tukholmassa, mistä hän oli muuttanut Boråsiin. Hän kertoi olevansa paljon tekemisissä Boråsissa asuvien suomalaisten kanssa. Hän puhui varsin korrektia yleispuhekieltä: esimerkiksi *t:n* heikkoasteisissa tapauksissa *d:n* osuus oli 51,5 % ja *ts*-yhtymässä *ts:n* osuus 93,6 %. Hänen kielensä oli huomattavasti korrektimpaa kuin Pohjois-Suomesta Eskilstunaan muuttaneiden ruotsinsuomalaisten nuorten puhekieli (siitä ks. Lainio 1989: 139–142, 180–185). Myös Tornion murteelle ominainen *h* oli hänen puheestaan väistynyt lähes tyystin, ja *mie*-pronomininikin oli saanut antaa tilaa pronomineille *minä, mä, mä*:

(3) *siä, Puroosissa on hirveäm paljon suomalaisia, kohta puolet kaupunkista on suomalaisia sanotaan, siel-oj kauheam paljon, suomalaisia kerhoja ja, ja sitten torniollaaksolaisia kansa. kovim paljon. - - minula ei oos stä* [Tornion-

⁷ Mieleeni on erityisesti jäänyt muuan informantti, joka oli vähällä kieltäytyä haastattelusta. Hän oli Aapuan kyläkoulun pitkäaikainen opettaja. Pienessä kylässä sana kiersi nopeasti, ja mennessäni häntä haastattelemaan hän suhtautui minuun ensin hyvin epäluuloisesti, koska olin Suomesta ja kysyin kieleen liittyviä asioita. Niinpä hän sanoi tiukasti, ettei puhu sanaakaan ruotsin ja suomen kielestä eikä mistään muustakaan. Lopulta hän kuitenkin suostui haastateltavaksi, kun ehdotin, että puhumme vain lestadiolaisuudesta ja seuroista. Pian keskustelu kuitenkin ajautui siihen, miten hän opetti kouluunsa tulleille ummikkosuomalaislapsille ruotsia. Haastattelun jälkeen hän halusi tarjota vielä kahvit, ja erosimme hyvin ystävällisissä merkeissä. Vuonna 1992 hän lähetti minulle Birger Winsan ja Taina Hollon välityksellä terveisiä.

laakson suomalaista] *murretta olleja eikä koskaan o ollutkaan, ei myöskä minun äitilä, jaa hirveäv vähäm minun isälä. minü en osannut suomea ennen ko aloij koulun. silloin opin, kaikki toiset lapses sano voi sinua ku sää et osaa suomea, ja mm- müü sai seisoa yksin sielä, seinäl loikola vaan. mutta nyt minä osaan enämpi suomea kum mitä net toiset osaa, mä osaan lukea ja kirjottaa suomen, jos mü, vain, ajattelen oiken hyvin nin sillon se käy.* (Aapuassa 1945 syntynyt nainen, A66; tornionlaaksolaisista Boråsissa ks. esimerkki 60.)

Uudempi, vuosina 1991–1992 Matarengissa ja Aapuassa nauhoitettu aineisto liittyy toiseen tutkimushankkeeseen. Toukokuussa 1990 haimme yhdessä Erling Wanden kanssa apurahaa NOS-H:lta nelivuotiseen tutkimushankkeeseen *Från torne-dalsfinska till ”meän kieli” (“vårt språk”)*. Hanke toteutettiin vuosina 1991–1995 Tampereen ja Tukholman yliopistojen suomen kielen laitosten yhteistyönä. Sen vetäjinä olimme yhdessä Erling Wanden kanssa, minä hankkeen vastuullisena johtajana, ja tutkimusapulaisina olivat Birger Winsa Tukholmasta ja Taina Hollo Tampereelta. Hanke jakautui kahteen osioon: Birger Winsan tehtäväksi tuli kielisosiologinen tutkimus, ja Taina Hollon tarkoituksena oli tehdä väitöskirja Ruotsin Yli-tornion murteen muuttumisesta vuosina 1966–1992. Winsan pääasiallisena aineistona olivat haastateltaville tehdyt lomakekyselyt, kun taas Hollon aineistona olisivat olleet vuosien 1966 ja 1991–1992 haastattelunauhoitukset. (Hankkeesta tarkemmin: Winsa 1998: i–iv, 1–10.)

Tavoitteena oli, että vuosien 1991–1992 aineisto olisi vastannut mahdollisimman tarkoin vuoden 1966 aineistoa. Käytännössä tähän tavoitteeseen ei aivan päästy. Birger Winsa ja Taina Hollo nauhoittivat vuonna 1991 Matarengissa ja 1992 Aapuassa kaikkiaan 81 haastattelua. Niistä monessa pääkielenä oli kuitenkin ruotsi, ja lopulliseen lingvistiseen aineistoon jäi 18 haastattelua Matarengista ja 24 haastattelua Aapuasta. Nekin edustavat kolmea ikäryhmää, mutta ikäryhmien rajat ovat vähän väljemmät kuin vuoden 1966 aineistossa. Vanhat olivat syntyneet 1919–1935, keski-ikäiset 1939–1959 ja nuoret 1960–1975.⁸ Ryhmien kootkin ja samalla sukupuolijakauma vaihtelevat uudemmassa aineistossa suuresti, sillä Winsan ja Hollon oli vaikea löytää varsinkin nuoria, meänkieltä kyllin hyvin puhuvia naisia haastateltaviksi. Vuosien 1966 ja 1991–1992 informantit käyvät ilmi taulukosta 1:

⁸ Vuosien 1991–1992 haastateltavista muutaman syntymävuosi on jäänyt epävarmaksi. Olen noudattanut Taina Hollon käytäntöä ja liittänyt niissä tapauksissa vuosiluvun perään kysymysmerkin. Erään aapualaisen nuoren informantin syntymäpaikastakaan ei ole tarkkaa tietoa, mutta hän oli luultavasti lähöisin Kalixin seudulta.

Taulukko 1. Haastateltavat vuosina 1966 ja 1991–1992. V:t = vanhat, K:t = keski-ikäiset, N:t = nuoret. M = miehet, N = naiset.

		Matarenki	Aapua	Yhteensä
1966	V:t	5 M, 5 N	5 M, 5 N	10 M, 10 N
	K:t	5 M, 5 N	3 M, 5 N	8 M, 10 N
	N:t	5 M, 5 N	5 M, 4 N	10 M, 9 N
	Yht.	15 M, 15 N	13 M, 14 N	28 M, 29 N
1991–1992	V:t	4 M, 3 N	4 M, 5 N	8 M, 8 N
	K:t	4 M, 2 N	6 M, 4 N	10 M, 6 N
	N:t	3 M, 2 N	4 M, 1 N	7 M, 3 N
	Yht.	11 M, 7 N	14 M, 10 N	25 M, 17 N

Vuosien 1991–1992 aineistossa haastateltuja on selvästi vähemmän kuin vuonna 1966. Lukumääräistä eroa kompensoi osin se, että haastattelut olivat 1991–1992 keskimääräisesti pitempiä kuin 1966, jolloin niiden kesto oli puoli tuntia. Vanhempi ja uudempi aineisto eroavat myös siinä suhteessa toisistaan, että vuonna 1966 haastateltavien valinta perustui valikoituun satunnaisotantaan, kun taas vuosina 1991–1992 Winsa ja Hollo joutuivat etsimään haastateltavia. Läheskään kaikki, joita he pyysivät informanteiksi, eivät suostuneet nauhoitettaviksi. Niinpä uudempi aineisto ei perustu satunnaiseen otokseen 1990-luvun alkupuolen matarenkilaisista ja aapualaisista, vaan vuosien 1991–1992 haastatelluissa on aika monta sellaista informanttia, jotka ovat olleet jollakin tavoin kiinnostuneita meänkielistä ja sen kehittämisestä tai opettamisesta tai oppimisesta. Enemmistö haastatelluista on toki aivan ”tavallisia” matarenkilaisia ja aapualaisia, ja heidän joukossaan on jopa niitäkin, joille meänkielen puhuminen on ollut melko vaikeaa. Vaikka Winsa ja Hollo näkivät paljon vaivaa haastateltavia etsiessään, jotkin ryhmät jäivät vajaiksi. Sen vuoksi ei ole mielekästä erottaa piirrekohtaisissa taulukoissakaan naisia ja miehiä eri ryhmiksi.

Vuoden 1966 keski-ikäisistä haastatelluista yhdeksän on mukana vuosien 1991–1992 aineistossa vanhoina informanteina. Heistä kolme on Matarengista ja kuusi Aapuasta. Tämän artikkelin paneelitutkimus perustuu heidän kielensä vertailuun. Kahteen kertaan nauhoitettuja informanteja on muutama muukin. Winsa ja Hollo nauhoittivat 1992 Aapuassa kahta vuoden 1966 aineiston vanhaa naista. He eivät kuitenkaan ole mukana vuoden 1992 Aapuan aineistossa, sillä he olivat ”yli-

ikäisiä”. Kahteen kertaan nauhoitettuihin kuuluu myös yksi vuoden 1966 aineiston nuorista aapualaisista informanteista, joka edustaa vuosien 1991–1992 aineistossa keski-ikäisiä. En ole ottanut häntäkään mukaan paneelitutkimukseen, sillä olen rajannut sen vuoden 1966 keski-ikäisiin ja vuosien 1991–1992 vanhoihin.

Puhuessani kahdesta eriaikaisesta aineistosta viitataan joko haastatteluajankohtiin tai käytän ilmauksia vanhempi ja uudempi aineisto. Olen tämän artikkelin esimerkeissä viitannut Birger Winsan repliikkeihin lyhenteellä BW ja Taina Hollon repliikkeihin lyhenteellä TH.

Birger Winsan tutkimushankkeeseen liittyvä kielisosiologinen tutkimus *Language Attitudes and Social Identity: Oppression and Revival of a Minority Language in Sweden* ilmestyi vuonna 1998. Hän kirjoitti aiheesta myös ensimmäisen Virittäjässä julkaistun meänkielisen artikkelin *Meän kieli ja tornionlaaksolaisten kaksikielisyys: Täälä blandathaan sprookit* (1993). Taina Hollo litteroi tutkimuskauden aikana vuosina 1966 ja 1991–1992 nauhoitetut haastattelut, mutta yli sadan haastattelun litterointi vei niin paljon aikaa, ettei hän päässyt suunnittelemansa väitöskirjatyön alkuun. Hän vetäytyi hankkeesta tammikuussa 1995. Silloin apurahaa oli Tampereella käytettävissä vielä 8 kuukautta, ja Hollon jälkeen tutkimusapulaisiksi tuli Marja Saanilahti.

Taina Hollo litteroi haastattelut perinteisessä dialektologiassa käytettyjen periaatteiden mukaan (niistä ks. T. Itkonen 1964: 42–51; Yli-Paavola 1970: 75–78), transkriptiota tosin nykykäytännön mukaisesti karkeistaen. Hän kiinnitti kuitenkin erityistä huomiota *h*:n metateesitapauksiin, soinnittomien klusiilien aspiraatioon, suomen ja ruotsin *u*-, *y*- ja *uu*-vokaaleihin sekä koodinvaihtoihin. Esimerkiksi *h*:n metateesitapauksissa hän ei ollut aina varma siitä, oliko kyseessä I vai II asteen metateesitapaus. Palaan siihen tarkemmin *h*:n metateesin yhteydessä luvussa 9. *ηk*-yhtymän heikkoasteisena astevaihteluparina on Tornion murteessa kauempana sanassa Airilan (1912: 80) ja omien havaintojeni mukaan usein mediaklusiilin sisältävä *ηG*: esim. *auriηko* : *auriηGon*, *Karuηki* : *KaruηGissa*. Airilan mukaan sen rinnalla esiintyy myös vaihtelematonta *ηk*:ta, esim. Alatornio, Aareavaara, Matarenki *kuniηkas* (mp.). Hollo on merkinnyt näihin tapauksiin yleensä vaihtelemattoman *ηk*:n: *auriηkon*, *Karuηkissa*. Ensimmäisen ja toisen tavun rajalla on tavallisesti astevaihtelun alainen *ηη*: *heηki* : *heηnen*. Tässä kirjoituksessa puheeksi tulevien kieltenpiirteiden esiintymistä valtaosan ovat poimineet Taina Hollo ja Marja Saanilahti vuosien 1966 ja 1991–1992 litteroiduista aineistoista. Olen esimerkkejä myöten toistanut kaiken Hollon litteroimassa asussa.

3 Ruotsin Ylitornio kieliyhteisönä vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistojen valossa⁹

3.1 ”Meän suomesta” meänkieleen

Vielä 1960-luvulla kukaan Ruotsin Tornionlaaksossa ei puhunut ”*meän kielestä*” vaan ”*meän suomesta*” tai *Tornionlaakson suomesta*, jota verrattiin usein suomen-suomeen. Käsittääkseni ensimmäinen, joka puhui *meän kielestä*, oli Matti Kenttä, joka alkoi 1970-luvun lopulla kiertää kouluissa puhumassa Ruotsin tornionlaakso-laisten omasta kielestä ja sen opettamisesta suomensuomen sijaan. Hänen mukaansa suomensuomi koettiin Ruotsin puolella kouluissa liian vaikeaksi oppia, ja sen vuoksi hyvin harva koululainen otti sen valinnaiseksi aineekseen, vaikka se olisi ollut 1970-luvulla periaatteessa mahdollista (suomen kielen vaikeudesta luvussa 3.8.).

Suomen kielen käyttö oli pitkään kokonaan kielletty Ruotsin Tornionlaakson kouluissa 1900-luvun alkupuolelta lähtien. Sitä ei olisi saanut puhua välitunneillaakaan. Erityisen tiukasti suomen kielen käyttöä valvottiin työtuvilla (*arbetsstugor*). Ne olivat eräänlaisia sisäoppilaitoksia köyhiä ja syrjäkyläisten lapsia varten. Niissä käytiin koulua ja opittiin käytännön askareita. Lapset asuivat työtuvilla koko kouluvuoden; vain jouluna ja pääsiäisenä he pääsivät käymään kotona. Työtuvilla kuri oli muutenkin ankaraa. Ensimmäinen työtupa aloitti toimintansa Matarengissa

⁹ Tämä luku perustuu lähes kokonaisuudessaan vuosina 1966 ja 1991–1992 nauhoitettuihin haastatteluihin. En viittaa tässä yhteydessä muihin samanaiheisiin lähteisiin (niistä ks. mm. Jaakkola 1969, 1973; Winsa 1993, 1998; Arola 2006; Kunnas & Arola 2010; Arola, Kunnas & Winsa 2012; Arola, Kangas & Pelkonen 2013). Winsan kielisosiologinen tutkimus (1998) perustuu hänen vuosina 1991–1992 nauhoitusten yhteydessä tekemiinsä lomakekyselyihin, joita ei, muutamaa yksittäistä katkelmaa lukuun ottamatta, ole nauhoitettu. Vuosina 1966 ja 1991–1992 nauhoitettua aineistoa ei tähän mennessä ole juuri missään käsitelty. On korkea aika, että Ruotsin ylitorniolaiset pääsevät kertomaan omalla äänellään suomen ja ruotsin kielen käyttöön liittyvistä kokemuksistaan. – Ruotsin tornionlaaksoalaisten oma ääni on päässyt kuuluville myös Stefan Aron uunituoreessa teoksessa *Ette tohtia olla oma itte*, joka ilmestyi kesällä 2018. Teoksen alkusanoissa Luulajan piispa Hans Stiglund kiteyttää sen sisällön seuraavasti: ”Meiltä otettiin se päivän selvä ylpeys meän kulttuurista, luotto omhaan kieheen katosi ja meän itentiteettiä eppäilthiin. Monet tunsit olevansa muukalaisia Ruotissa ja viehraitä Suomessa.” (Stiglund 2018: 7.) Aro on nostanut Ruotsin kirkon kustantamassa kirjassaan esiin myös Ruotsin kirkon roolin Tornionlaakson suomalaisten ja saamelaiden ruotsalaistamisessa. Matarengin kirkkoherra Simo Rundgren kertoi minulle Kolarin kulttuuripäivillä 29.6.2018, että Aron kirja oli jo herättänyt paljon keskustelua muun muassa Tornionlaakson suomalaisten ja saamelaiden pakkoruotsalaistamista käsittelevän totuuskomission perustamisesta.

1896. Suomen kielen asema Ruotsin Tornionlaakson kouluissa koheni kuitenkin vähitellen 1950-luvulta lähtien. Vuodesta 1955 lähtien sen sai ottaa vapaaehtoiseksi ylimääräiseksi aineeksi lukioissa. Päätös siitä oli tehty jo 1944, mutta se astui käytännössä voimaan vasta 1955. Vuonna 1957 oppilaat saivat oikeuden käyttää välitunnilla suomea. Käytännössä suomen kielen käyttökielto oli kuitenkin voimassa joissakin kyläkouluissa vuoteen 1967 asti. Vuonna 1957 kirjastot saivat oikeuden hankkia myös suomenkielisiä kirjallisuutta. Vuodesta 1962 lähtien suomea saattoi opiskella peruskoulun seitsemännellä ja kahdeksannella luokalla vapaaehtoisena aineena, mutta sen valinneet eivät voineet jatkaa lukioon. Vuodesta 1970 lähtien suomea voitiin opiskella peruskoulussa kaikilla luokka-asteilla yhdeksänten luokkaan asti. Vuodesta 1976 lähtien sellaiset koululaiset, joiden kotikieli ei ollut ruotsi, saivat oikeuden vaatia kotikielistä opetusta käytännössä tunnista kahteen viikossa. (Jaakkola 1969: 11–18; Winsa 1998: 16–19 lähteineen.)

Sen jälkeen kun Ruotsin Tornionlaakson suomenkieliset koululaiset saivat oikeuden kotikielen opetukseen, syntyi keskustelua kotikielen opetuksessa käytettävistä opetusmateriaaleista. Silloin heräsi ajatus, että opetuksessa ryhdyttäisiin käyttämään Ruotsin Tornionlaakson suomea, ”meän kieltä”. Alkuvaiheessa oli kuitenkin tarkoituksena, että meänkieli olisi ollut vain ”silta” suomensuomeen niin kuin Matti Kenttä asian ilmaisi ensin tapaamisissamme ja sitten myös kirjallisesti (4). Samaan aikaan Norrbottenin läänin kouluvirasto perusti työryhmän meänkielisten oppimateriaalien aikaansaamiseksi. Tässä vaiheessa mukana olivat myös Albert ja Karl Pekkari, Henning Johansson sekä Erling Wande (Wande 1992: v–ix; Paunonen 1993a: 127–128). Käytännössä aineistojen suunnittelu ja laatiminen jäi kuitenkin Matti Kentän huoleksi. Hän julkaisikin 1980-luvulla lukuisia meänkielen opetusvihkoja, mm. seuraavat: *Tornedalsfinska. Enkel Handledning* (Kenttä 1981), *Meän kieltä* (Kenttä 1983) ja *Så här skriver vi Tornedalsfinska* (Kenttä 1985). Olin itsekin mukana useamman kerran Matti Kentän järjestämässä tapaamisissa, joissa puhuttiin meänkielen kehittämisestä ja sen viemisestä kouluihin. Kenttä kertoi usein korostavansa opettajille suomen kielen ja meänkielen ortografian ja ääntämyksen helpoutta ruotsiin verrattuna (5). Hän toisti sen niin monta kertaa, että se on jäänyt mieleeni joksenaan sanasta sanaan.

(4) ”Finska språket lever fortfarande kvar i Norrbottens ursprungligen finskspråkiga område, allmänt känt som Tornedalen. - - Många elever i grundskolan har valt att studera sitt språk som hemspråk. Emellertid har det visat sig att en stor del av eleverna inom området funnit det alltför svårt att direkt börja sina

studier i språket med utnyttjande av läromedel producerad i Finland. En del företeelser i standardfinskan och en stor del av framför allt de nya orden är helt främmande för tornedalseleverna, som då inte känner igen sitt eget språk. Projektgruppen har dragit den slutsatsen att standardfinska inte är den norrbottniska minoritetens hemspråk. Det är tornedalsfinskan som är detta hemspråk. Enligt projektgruppens uppfattning är det då riktigare att eleverna får börja sina hemspråksstudier med det språk som de själva talar och som också talas i det omgivande samhället. Här kan en handledning i tornedalsfinska vara till hjälp. - - Det är inte meningen att eleverna i skolan bara ska syssla med tornedalsfinskan. Språket kan utgöra grunden för deras studier i finska. Tornedalsfinskan utgör på så sätt bryggan till det större språket, standardfinskan, med bl dess rika litteratur.” (Kenttä 1981: 24.)

(5) Ko mie olej käynyk kouluissa, nin opettajap pruuukaavas sanoa minule ette suomej kielej kirjottaminej ja lukeminen ol lapsile liiav vaikeata. Sillom mie sanon tavalisesti niile ette kattokaa nyk ko suomej kielessä ja meäj kielessä kirjotethaan yksi o, niin se aina kansa lausuthaal lyhy o, ja ko kirjotethaan kaksi o:ta, niin se kansa lausuthaam pitkä o, mutta kur ruottissa kirjotethaan yksi o, niin se lausuthaam monela tavala, millon se ol lyhy o tai u, millom pitkä o tai u. Ette kyllä se suomi on paljon yksinkertasempi lukeaj ja kirjottaa.

Tässä vaiheessa Ruotsin Tornionlaakson suomea pidettiin perinteiseen tapaan suomen murteena. Asiat saivat kuitenkin 1980-luvun alussa odottamattoman käänteen. Matti Kentän nimimerkillä ”Tuohmaan Pekka” Haaparannanlehdessä Tornion murteella mutta ”Meän kielen palstalla” vuosina 1981–1982 kirjoittamat pakinat (Kenttä 1983) sekä hänen toimintansa meänkielen opetuksen edistämiseksi kouluissa eivät jääneet huomaamatta. Lokakuussa 1981 kymmenkunta nuorta meänkielen aktivistia perusti Matarengissa pajalalaisen Bertil Isakssonin johdolla kaikille tornionlaaksolaisille tarkoitetun yhdistyksen, jonka nimeksi tuli Svenska Tornedalingars Riksförbund–Tornionlaaksolaiset, STR-T. Yhdistys alkoi pian julkaista omaa lehteään, Met-Avisia.

STR-T:n aktivisteilla ei ollut akateemista painolastia, ja he esittivätkin radikaalisti, että Tornionlaakson suomi on itsenäinen suomalais-ugrilainen kieli, ei suomen kielen murre. Olin itsekin paikalla, kun Bertil Isaksson otti asian eräässä seminaarissa puheeksi; hän myös kirjoitti siitä seminaareihin liittyvissä kokouskutsuissa. Vuonna 1987 perustettiin STR-T:n aloitteesta Meän akateemi, Academia Tornedaliensis, jonka toiminnasta alkuvaiheessa vastasi käytännössä ennen muuta Karl

Pekkari. Sekä STR-T että Meän akateemi järjestivät 1980-luvulla lukuisia tilaisuuksia, joiden aiheena oli meänkieli. Osa niistä liittyi meänkielen suunnitteluun, muun muassa kielessä ilmenevään suureen alueelliseen vaihteluun ja sen mahdolliseen normittamiseen, osa meänkielen merkitykseen sitä puhuville. Osallistuin itsekin useisiin meänkielen ensimmäisen aallon seminaareihin ja muihin tilaisuuksiin mm. Haaparannalla, Matarengissa ja Pajalassa.

Helmikuussa 1984 STR-T järjesti suuren kieliseminaarin Svansteinissa. Siihen osallistui myös Norrbottenin läänin legendaarinen maaherra Ragnar Lassinantti, ja silloin puhuttiin myös meänkielen sanakirjan tarpeellisuudesta. Mukana olivat myös Albert Pekkari ja Lennart Winsa, jotka molemmat olivat meänkieliliikkeen varhaisia aktivisteja. Se oli viimeinen kerta, kun tapasin heidät. Seminaarin illallisella esiintyi myös meänkielisiä muusikoita. Eräässä laulussa kysyttiin ”kannattee se?” [meänkielen ottaminen käyttöön omana kielenään], ja vastaus oli ”kyllä se kannattaa!”. Yleinen innostus tarttui meihin kaikkiin läsnä olleisiin, ja voin kuvitella, että fennomaanien tapaamisissa sata vuotta aiemmin ruotsinkielisessä Helsingissä on vallinnut samanlainen tunnelma.

Näihin STR-T:n järjestämiin tilaisuuksiin osallistui myös tunnettuja kaksi- ja monikielisyys tutkijoita, mm. Tove Skuttnabb ja Els Oksaar. Erityisen innostavia olivat Els Oksaarin vuonna 1982 pitämät luennot kaksi- ja monikielisydestä sekä tornionlaaksolaisten oikeudesta omaan kieleensä¹⁰. Terje Aronsenkin tuli Pyssyjoelta Pohjois-Norjasta näihin tilaisuuksiin ja ryhtyi pian laatimaan niiden innostamana *meidän*- eli kveeninkielisiä opetusmateriaaleja.

Merkkitapauksia oli myös Bengt Pohjasen vuonna 1985 julkaisema *Lyykeri*, ensimmäinen meänkielinen romaani. Ensimmäinen meänkielinen kirja, William Snellin (1896–1980) *Kamaripirtiltä: muisteluksia Tornion murtheela*, oli ilmestynyt jo 1944. Vuonna 1972 se julkaistiin täydennettynä laitoksena Tornedalica-sarjassa. Seuraavana vuonna samassa sarjassa ilmestyi täräntöläisen Johan Lanton (1885–1960) omaelämäkerrallinen muistelmateos *Juntin talo ja lestadialainen heräys Tärännössä* (Paunonen, Pekkari & Raittila 1973). Bengt Pohjanen luki *Lyykeriä* ja *Silverarkkia* myös Kalottiradiossa 1980-luvulla. Vuonna 1987 ilmestyi hänen

¹⁰ Vuonna 1943? Aapuassa syntynyt nainen kertoi niistä: [BW: *no mistäs - - se sulla tuli -tte, sie olet alkanup puhuhmaan suomea?*] – *joo, no se oli justhinsat tuo Els Oksaari, ko se pi-piti sen styytietaakin nin se, mullaki aukeni nij ku silmät. - - mie en tiä mistä sillä mies oli mutta -tte, ett-olik kuitekki puhuhnee ittek kuki eri, kieltä, pojale. ja mi tykkäsin kans -t s-oli kauhea hyä niin, se mep päätimmä -t met tehämä kans sillä laila, pojale.* (Siitä tarkemmin esimerkeissä 83, 84.)

ensimmäinen meänkielille käntämänsä evankeliumiteksti *Tule Leevi följhyyn: Markkyksen evankeliumi tornionlaaksoksi*. Se herätti vilkasta keskustelua uskonnollisissa piireissä Suomenkin puolella, ja se noteerattiin Helsingin Sanomissakin (Salmela & Snellman 1988). Myöhemmin on yleensä viitattu sen toiseen, korjattuun painokseen vuodelta 1988. Ensimmäinen *Meän kielen sanakirja* valmistui puolestaan vuonna 1992. Sen toimittivat Matti Kenttä ja Erling Wande, mutta sitä tehdessään he saivat apua monilta meänkielen puhujilta. Matti Kenttä ja Bengt Pohjanen julkaisivat puolestaan 1996 *Meänkielen kramatiikin*, joka perustui ensisijaisesti Tornion jokivarren kieleen Haaparannalta Pajalaan. Alkuun *meän kieli* kirjoitettiin erikseen, näin vielä *Meän kielen sanakirjan* nimessä, mutta kieliopin kanssa on jo yhdyssana: *Meänkielen kramatiikki*.

Kun Birger Winsa ja Taina Hollo keräsivät uudemman meänkielen tutkimusaineiston 1990-luvun alussa, *meänkieli* oli käsitteenä lähes kaikille haastateltaville tuttu. Vuosien 1991–1992 haastatteluissa juuri kukaan ei enää puhu ”*meän suomesta*” vaan *meän kielestä* tai *Tornionlaakson suomesta* tai pelkästään *suomesta*, tarkoittaen sillä kuitenkin useimmiten meänkieltä. Myös suhtautuminen siihen on uudemman haastatteluaineiston perusteella muuttunut. Juuri kukaan ei enää 1990-luvun alussa pitänyt sitä huonona tai vääränä kielenä, vaikka ei itse olisikaan ollut valmis puhumaan sitä tai opettamaan sitä lapsilleen. Sitä ei myöskään enää verrattu suomensuomeen siinä määrin kuin vuoden 1966 haastatteluissa. 1990-luvun alkupuolen haastatteluista välittyy päinvastoin pääosin myönteinen kuva meänkielen merkityksestä Ruotsin tornionlaaksolaisille ja osin jopa ylioptimistinen usko sen tulevaisuuteen. Siihen saattoi tosin jossain määrin vaikuttaa jo puheena ollut haastateltavien valinta: heidän joukkoonsa oli osunut meänkielen opettajia ja muita meänkieliliikkeen aktivisteja. Kaikki haastateltavat eivät olleetkaan yhtä vakuuttuneita meänkielen tulevaisuudesta.

3.2 Suhtautuminen Tornionlaakson suomeen ennen meänkielen aikaa

Yksi niistä seikoista, jotka tulivat minulle Ruotsin Tornionlaaksossa suurena yllätyksenä vuonna 1966, oli Ruotsin ylitorniolaisten suhtautuminen omaan kieleensä. Hyvin monet vähättelivät tai suorastaan häpesivät sitä, koska se ei heidän mukaansa ollut oikeaa suomea (6). Monet sanoivatkin silloin ja varsinkin, kun myöhemmin keräsin sanastoa ja muoto-opillista aineistoa Ruotsin puolella, että *tämä meän*

suomi ei ole oikeata suomensuomea, sie hääyt mennäs Suomen puolele, sielä puhuthaan oikeata suomea, suomensuomea. Mutta myöskään heidän ruotsinsa ei ollut ”oikeaa” (7). Vuoden 1966 haastateltavista muutamat kertoivatkin, että heitä oli kutsuttu Tukholmassa ja Etelä-Ruotsissa ”lappalaisiksi”, kun he olivat siellä puhuneet Tornionlaaksossa koulussa oppimaansa ruotsia (siitä esimerkeissä 59, 60).

(6) [HP: *no kumpaako te niij ku nytten, puhutte paremi?*] – *no mii en tiäk kyllä se, mennee vair ruottia, ytheel l-, laihiin suunile. noo suomessaki tietysti tullee, ei meil-ole oikein, suomensuomi, s-olek ko, semmosta murretta mutta -tä, sillä suunilep pärjää.* (Pajalassa 1927 syntynyt nainen, M66)

(7) *ja met s-, meilä on tapana sanoat täälä -ttä meilä ei ole ythhään isämmaan kieltä. emmä siis osaak [!] kunnolla ruotsia emmäkä kunnolla suomea.* (Aapuassa 1924 syntynyt nainen, A66)

Suomensuomea pidettiin myös ”kauniimpana”, kun taas oma Tornionlaakson suomi oli ”hyvin rummaa” (8, 9). Silti jotkut pitivät myös omaa kieltään kaikista puutteista huolimatta ”somana” (10), ja joidenkuiden mielestä suomea oli helpompi puhua kuin ruotsia (11). Samaan seikkaan viittaavat Matti Kenttä ja Bengt Pohjanen *Meänkielen kramatiikin* ensimmäisellä sivulla (12).

(8) *se o hyvir rummaaki tämä suomi mikä täälä puhutha. muuten mie tykkää että suomem puhek ku se oon tuotaa, koulutettu suomem puhe ni se o hyvi kaunis pu-. mie pruukaaj kuunella ratiossa ku ne, jotaki teatteria ja semmosia nii s-oon s-oo minusta oikee kaunista. muta tämää suomem puhe mitä täälä [puhutaan] kylä he hää- hääty pitäh korjatas se o hyvir rummaa, ja vailihnaista kaikim puo[lin]. sehän om melkei puoliksi ruottia, mikä täälä [puhutaan].* (Ruotsin Karungissa 1902 syntynyt mies, M66)

(9) *siel-on erilaisemas sanas sielä Suomesa. - - ko mie olej käyny, Suomesa [!] ni mie v- en voik käsittää mitä net tarkottava kaupassa, siel-on erilaisemah nimet. - - ne jokku sanat ovvas semmoset, niij ku erilaisemak ku mitä meilä. se tunnuttaa että jos olis niij ku kauhniimpi əə, suomi ko meilä.* (Aapuassa 1904 syntynyt nainen, A66)

(10) *-tä s-on selvä et s-oom paljoj jotka puhuvas suomea täälä. - - -tä niij ku mieki tykkään et kom met suomea puhuhneet aina ettem mie vai halvaa niij ku unheuttaakhaan sitä, soma se on saattaa, -tä niij ku meilä tämä suomi täälä,*

nyt ei ole oikea, suomensuomi, mutta kuitenkin että sitä käsittää toiset ja. (Tä-
rännössä 1941 syntynyt nainen, M66)

(11) *mutta, hauskempi suomea puhua on keskenäisyydessä, paljon hauskempi, k- ko ette ruottia. ruotti oo niij ku, saapi sanoa niij ku se prukathiin [!] sillon ennen ette, jaa se tulee nyk kieleskantiimeh niij kipeäksi ko pittää alkaa ruottia puhuhmaan, se prukathiin sanoa, joo se on, se on keveä, jonka oon lapsuudesta saakka puhunu, kehvosta [’kehdosta’] lähtei, niij kylä se semmonem puhe on vaikka meän suomi ny ei tämä olep paljo mikhää, tämä on tämmöstä murrettä, mutta hitä on klaaranu, savolaisten kansaki, - - pölkkytettissä.* (Aapuassa 1905 syntynyt mies, A66)

(12) ”Met olema meitä, emmäkä muita; meilä oon oma kieli ja jos sitä ei saa puhua niin eihään sitä friskaanukhaan. Se yks Pajalan isäntäki sano ko se tuli siukkatualta, ette mulla oon siutki [’sivut eli kyljet’] kipeät ko oon häätyny puhua niin paljon ruottia.” (Kenttä & Pohjanen 1996: 7.)

3.3 Koulussa vain ruotsia – ummikoina kouluun

Vuonna 1966 lähes kaikki vanhat ja valtaosa keski-ikäisistäkin kertoivat, etteivät he osanneet lainkaan ruotsia mennessään kouluun. Vanhimmat haastateltavat olivat käyneet suomenkielisen koulun, mutta jo 1900-luvun alkuvuosina koulukieleksi tuli suomen rinnalle ruotsi, ja suomenkieliset luokat lopetettiin melko pian kokonaan (13). Monet vuoden 1966 vanhoista haastateltavista kertoivat, ettei koulussa kuitenkaan oppinut ruotsia kunnolla (14).¹¹

(13) [HP: *no minkhäällainen, koulu oli siihen aikhaa?*] – *s-oli ensinä suomea opetethii, m-olej käynys suomea ensiksi, kaks vuotta. suomea s-opetethiin sillon mutta se sitte muutethiin, silloj justhiin sitte, ruottilek kaikki mutta, niitä muutethiin taas takassin suomelep paljov vielä samanikäsiä ku mieki mutta, mie jäinj kuitenkin ruottiles sillo. ruottin opetukse.* – [HP: *no misthään se pää-*

¹¹ Matarengissa 1921 syntynyt mies oli vertaillut eri-ikäisten ruotsin kielen taitoa: [HP: *alkavakko ihmiset ylleensä osatar ruottij kielen täällä myös?*] – *kyllä voipii olla, vanhoita, hyvi vanhoita. - - saapi sanoa, että see #stegvis#, sen huomaa että se mennee kehnomaksi ja kehnomaksi, se ruottin [taito], sen, korkeampi ko ikä on. -tä viimeen se s-, ei tietysti, ei tietystik koskhaan oikee hyyää ruottia tule. - - s-oon suuri osa joka ei, ei nuin, nuin, niij juoksevaa ruottia [osaa] niij kuu, etelä- -ruottalaiset.* (M66).

tettiin noin että, kummala kielelä opetetaan?] – no r- se muuttu tietejki, kouluylhallituksessa, muutus [’muuttuivat’] säännöt nin se teh-, muutethiir ruottilles sitte. – [HP: noo sit-, silloj kun se muutethiir ruottiksi nin tuliko vaikeaksi?] – no joo kylä s-oli tietejki, a- aivan ymmärtämätöntä tietejki ei stä ymmärtännym mitä tämä tahtoo sanoa vaikka lukeas saatto hyvij ja, ja kirjottaakki vielä mutta, ei niitä ymmärtännyt tietekhää. – [HP: no suomeksiko se, ensin opetethiil lukehmaan ja kirjottamha-?] – joo, suomeks ensinä opetethii. (Rantajärnessä 1898 syntynyt mies, A66)

(14) [HP: kummalakako kielellä silloin opetethii?] – no mie kävij kyllä ruottij kielelä, parhaasta päästä. koko aija. s-oli silloj ko me aloima s-oli, siin-olis suomalaisesh ja ruottalaises s-oli kahellainej koulu. - - s-oli pakko mulla alkaa ruothii jo, mta ne olih ne vanheema - - jock-olik käyhneek koulun niin ne saiv-, jatkaas suomeksi. – [HP: no olikhaan se, niij ku vaikeampi se ruottijkielinen koulu?] – joo, kylä s-oli vaikea kattok kom meill-olit, vanhiimat olit aivan selväs suomalaisesh ne ei saattanhe yhthään sanna ruotti[a]. s-oli sillä vaikea ette ko stä ollu ruottia kuulukhaaj ko meni kouhlu. – [HP: no kuijkhaja kauan siinä meni ennej kon sen oppi?] – no ei sitä ole oppinnuk kylliksi vieläkhään. ruottia. nääk ko sitä ei puhuttu koskhaan täälä ruottia siihen aikha. s-olluk ko se suomi. - - s-oli kuus luok- əə, kuuen-, nääk ko se hääty silloj kuus vuotta käyvä. n-olik kaikki [oppilaat] yhdessä koulussa. – [HP: ja sillä yhdellä samalla opettajalla?] – sillä yhdellä samalla opettajalla n-olik kaikki. -tei siinä ruottiaa [!] saattannuk koulussakhaan oppias s-oli, kohta r-, saapi sanoa että mahoto. vasta sit-oo jälkhii niij ku vähän oppinnu ruottia ko on, hä-, ollu, ummikoissa paikon töissä ko, ummikot tehettäjät o. om pakko ollus sotkeas sitä, huonoa ruottia. (Apuuassa 1905 syntynyt mies, A66)

Miehet joutuivat kuitenkin ruotsin kielen kanssa uudelleen tekemisiin vielä armeijassa. Toiset oppivat siellä puhumaan paremmin ruotsia (15), toiset taas välttelivät siellä puutteellisen kielitaidon vuoksi ruotsinkielisiä (16):

(15) [HP: no kuijkhaja se, niij kun, sotaväessä, kumpaako kieltä siellä tuli teillä puhutuksi?] – no siellä vain tuli ruottia aivam puhutuksi. so-, ja sielä mieki enämpi ruottia opiijki tiekki ku kouluissa ni, s-oli pakko ko oli aivar ruottalaisten kansa nii. -tä harjaintu paljon enämpi ni. (Korpilompolossa 1906 syntynyt mies, A66)

(16) [HP: *puhuittako te suomea vai ruottia sielä sotaväessä?*] – *suomea vain. -itä niij ku halunu ilmottaakhaa mitä sattaa [!] ruottia.* – [HP: *että sillä suomella aivam pärjäsi?*] – *joo siell-oli paljon suomalaista.* – [HP: *no oliko siellä myös, ruottalaisia?*] – *joo kylä niitt-oli ummikoitaki ruottalaisia sielä. -t eteläm puolessa.* – [HP: *no tuliko teillä niitteen kanssa puhutuksi?*] – *ei tullu vaim puhutuks. -tä kehanu niij ku ilmottaakhaa ruottia. ko ei -tä nii hyvin saattanukhaa ette.* (Aapuassa 1902 syntynyt mies, A66)

Koulussa ja muualla hankittu ruotsin kielen taito oli vanhimmilla puhujilla kuitenkin myöhemmin usein ruostunut (17, 18). Niinpä huomasin, ettei varsinkaan Matarengissa ollut vuonna 1966 harvinaista, että isovanhempien ja lastenlasten oli vaikea kommunikoida keskenään. Isovanhemmat saattoivat ymmärtää jonkun sanan ruotsia, mutta sen puhuminen oli heille työlästä, kun taas lastenlapset ymmärsivät jonkun verran suomea mutta eivät puhuneet sitä.

(17) [HP: *no onkhaan täälä kylässä (Aapuassa) semmosia jotka ei ossaa ruottia?*] – *no kyllä tääl-on et täm- tässäki tä- a tämä, əə, joka tääl-oli. t- vanhaa mies. sekhää ei ruottia ossaa. -t s-oo aivan suomea. s-on ni vanhaa että, kylä niit-oom paljo jotka ei ruottia ossaat tietekhä.* (Aapuassa 1924 syntynyt nainen, A66)

(18) [HP: *mutta että sen sitten siinä oppi (ruotsia koulussa)?*] – *joo, m, mutta ei siitä ainakaan nii hyvää tulluk ko nä ko suomea puhuthii, muullosin ni. - -ta mullaki oon se unehtunnus se ruotti pois ko mie en tuota, een ole ennääp puhunu, ja sittee olen niij ko ujollainev vielä puhhuuj jos se tulis väärin.* – [HP: *mutta eihään se mithään haittaa vaikka vähä, virheitä tulisi.*] – *ei ainakhaa se mutta s-oo semmonen kunnia.* – [HP: *no onko siitä, niij kun ihmiset pruukanhee, jos joku om puhunur ruottia ja tehnyv virheitä ni onko ne pruukanheet niij kun nauraa?*] – *joo. jos se väärin oon tullu.* (Aapuassa 1904 syntynyt nainen, A66)

Useissa perheissä lasten kanssa käytettäväksi kieleksi vaihtui 1950–1960-luvuilla ruotsi, mutta vielä vuonna 1966 moni nuorikin haastateltava kertoi, ettei osannut ruotsia mennessään kouluun (19, 20). Usein taustalla oli se, että äiti oli Suomesta, ja sen vuoksi suomi oli ollut perheessä kotikielenä (21).

(19) [MH: *mutta nykyään ne taitaa jo, osata kouluun mensesäki, ruottia?*] – *joo, kylä net enniimiten nyk koulun nin ne jo ossaava ruottij kaikki.* – [MH: *mutta ennen eivät tainneet nii?*] – *ennen ei silloin ku mieki aloij koulun oli*

monta ne ei osahnee yhthään sannaa ruotsia kon net tulit kouhluun. (Matarengissa 1942 syntynyt nainen, M66)

(20) [HP: *no osasitko sie ruottia kum menit kouhluu?*] – *een osanu ensimmäisinä päivinä, enkä vielä ensimmäisenä viikonakkaa enkä oikeen vielä ensimmäisenä vuotenakkaa. mutta mie sitte vähä kertaa oppin [!] nääk ku opettaja luki eessä ruottiaa, ja mes saima ste lukeap perässä ruottia. ja sillä laila pääsimä alkhuu ja sitte vai, hitem me ossaama ruottin siitä saakka. - - mutta, kyllä se tunnutti että se on aika vaikea. - - mutta, pakko oppia ko läksyt annethiij ja - - jos sei sitä osanus se piti, istua arastissa [!] ja lukea nim monta kertaa että sen osasi. (Aapuassa 1943 syntynyt mies, A66)*

(21) [HP: *no kun te menittä kouhluun nin, osasitteko te sillor ruottia?*] – *ei ollekhaa. mie en osanu ruottia en yhthään sannaa ko mie aloij kouhluu. äiti on Suomesta ja see tuota, aina poristu suomea kotona. - - no ensimmäinev vuosi oli tietenkij paljon vaikea ja, toinej kansa, piä s-on aivan neljäntheev vuoteen saakka nin, se haittasi. haitti [!], tieki pitemältäki mut ei nim paljota. (Luppiossa 1943 syntynyt mies, M66)*

Osa suomea pääkielenään puhuneista nuorista koki myös, että suomesta oli haittaa, kun he menivät kouluun (22). Vaikeuksia tuli varsinkin siitä, ettei osannut koulussa käytettäviä sanoja (23).

(22) [HP: *no kuijkhään se - - sillon ensimmäiselä luokala koulussa ni, osasikko kaikki ruottia?*] – *mii em muist-oikeem mutta kyä ne, tie ennin osa osasi ruottia enämpi, -ta suomi se tietenkij haittasi paljon. (Aapuassa 1948 syntynyt nainen, A66)*

(23) [HP: *no osasitko sie, ruottia nii hyvin ettei ollu yhthääv vaikeata koulussa?*] – *ei stä nii [!] hyvij juuri osanu. Sitä vieläkhään nii hyvin ossaas su-, ruottia. – [HP: *no muistatko yhthääm millä laila se oli vaikea?*] – *no, sattu ko, to-, ei -o tuo maisteri niij ku kysy jotaki frookaa se, välhiin ei niij ku käsittäny joka uurtia mitä he kysyi[t]. (Aapuassa 1949 syntynyt nainen, A66)**

Aiemmin oli jo puhetta siitä, että ruotsin kielen oppimiseksi suomen kielen käyttö oli kouluissa kielletty myös välitunneilla. Se oli jäänyt monille mieleen (24). Kieltoa ei tosin yleensä noudatettu, mutta jos sen rikkomisesta jäi kiinni, siitä sai rangaistukseksi arestia (25).

(24) [HP: *no kuijkhään nij kur rastilla puhuthii?*] – *noo kyllä se oli nij ku, suomea paljouvesta mutta see, oli justhiijki kielto että see, hääty nij kum puhua ruottia. Mutta nij ko omasta halust-enimpäin suomea.* (Aapuassa 1923 syntynyt nainen, A66)

(25) *ensin oli että me emmä saa rastila puhuas suomea ollekhaa. ku nääs ko meil-oli se tapa että puhuas suomea ko mes saimma puhua, aina kotonaki, -ta me praatima varkhaisin, suomea, rastila, -ta he taas tiimoila piti praatia ruottia, nij ku tavalisesti. -ka paikassa. – [HP: *no mitäs siitä opettaja noin sano jos, suomea praati rastilla?*] – *noo ei se ollu oikeem mukava se, -t sattu että tuli illala vielä, vaikka aarastia. -tä saimma olla jo-, tiimaaj jälkhiij ja sillä laila. kuñkaa, isom prihan teki. -ka minum puolela vain nin, mie istuin niim monta tiimaa aarastissa että eem mie ittekhääm muista.* (Aapuassa 1943 syntynyt mies, A66)*

Useimmat opettajat olivat itsekin Ruotsin Tornionlaaksosta ja opettivat suomenkielisiä lapsia aluksi molemmilla kielillä, kunnes oppilaiden ruotsin kielen taito kehityi tarpeeksi. Aapuan pitkäaikainen opettaja kertoi siitä hyvin yksityiskohtaisesti (26). Mutta joukossa oli myös Etelä-Ruotsista tulleita opettajia, jotka eivät osanneet sanaakaan suomea ja suhtautuivat sen vuoksi siihen erityisen kielteisesti (27).

(26) [HP: *no onjkhään noin, joutunu, neuvomaan suomeksi?*] – *joo-o. aivan, ææ nn, se on häätyny ottaas suomeksi, sen vuoksi että net tulevat sitte käsittämhääm paremi. - - kyllä see häätty, nevvoa jatkuvasti, ei net sitä opi niin mm, e- ette nää ettee, saattavat, ylheisestik kaikki mitä vasthaan tullee net häätty selvittää ja, sanoat toisela kielel [!] mitä, kielelä mitä net ei ymmärä.* (Tärännössä 1903 syntynyt nainen, A66)

(27) *mi muistan sillon, ko, ny, nyv viiminem mailmansoan aikana ko, sehäj ki-, meill-oli opettajakki, etelästä no -uñkhaan net, milhää haluhnee ette met, suomea puhu. nehä pölkäsit sitä että mitä mep puhumma niistä sitten ni. niin no sen sai, ni ko, silla laila käsittää kum-, kummiñki ko ko ne olit niv vihassa, siitä ette, puhuthiin suomea.* (Tukholmassa 1928 syntynyt mies, M91)

Oli jo puhetta siitä, että erityisen tiukasti suomen kielen puhumista valvottiin työtuvilla, joihin kerättiin lapsia sellaisista syrjäkylistä, joilla ei ollut omaa koulua. Jos työtuvan pitäjä, ”fröökynä”, kuuli jonkun puhuvan suomea, tämä joutui rangaistuksena olemaan koko seuraavan pyhän sängyssä ilman ruokaa ja mitään ajankulua (28, 29).

(28) [HP: *noo, suomeako sielä puhuthiiv vai ruo- (työtuvalla)?*] – *eei, ruottia, koa rajjastus joka suomea saarnasi, hääty pyhäm maatas säjnyssä, eikä annettu mithää [syötävää], ko vai fröökynä kuuli että suomea saarnatha. - - [HP: muistattako että joku siellä olisi saanup pyhäm maatas sitte?]* – *joo no ainaki monta m-, moni jo sai maata. pakko se oli sanoas suomea ku ei ruottia saatannu. -ta nääs sillä opetethiin, annethiir rajjastus ette paremmim puhuvas suome-, ruottia.* (Aapuassa 1906 syntynyt nainen, A66)

(29) *nää [ˈnäesˈ] meitä taas arbetstykala ajethiin takkaa se ei saanup puhuas suomea. - - jos kolmantheel luokhaan tuli nin, kunja monta sanna s-oli olisko s-olluk kymmenen sanna se, sillon se ookas se nukhuuŋ koko pyhän, eikä sillä saanu olla mithääl leluja, ei lukemista ei mithään se piti, maata vai, kokohaisem pyhä. jos kymmenen sanna sano suo-. - - sitä ei saattanu, ə ensi- ja toisluokkalaisillet tietekhään, net olih liika pieniä.* (Aapuassa 1924 syntynyt nainen, A92)

Lapset joutuivat yleensä olemaan työtuvilla koko lukukauden kerrallaan käymättä välillä kotona. Niillä kuri ja järjestys oli muutenkin kovaa, ja erityisesti pojat joutuivat sen kohteeksi (30). Mutta muutkin lapset kokivat itsensä siellä yksinäisiksi, ja siitä ajasta jäi monille elinikäisiä traumoja (31).

(30) *-te mie uskon näin, ette ko n-olih vanhaappiijas siihen aikaan ei päässeekhääm muuk ko vanhaappiijat siihe [työtuvan] haltiaksi ette net, kattoit ylön niv vihasik koko mies-, -suvun. mull-oli itte nim persoonalinen usko se, koska n-olih kovia poile. - - joo joo net olit kovia poilet toelaki elikkä sitte net. niim pölkäsit s-, mies- miespuolta, vaikka s-olluk ko lapsi mi t-, tiä, mikä sykolooki siin-oon takana. mutta – [BW: käytit liikaa vuoi-, voimaa sattes sii-] – niin, luulen ette se oli jotakim mutta isoja poikoja [!], poikia olletikkin ne y-, yritip pittää net hyvin, hyvin, lujila nii että nen niitten kah pärjäsit.* (Aapuassa 1924 syntynyt nainen, A92)

(31) *mi muista -tte mi seittemävnuotihaana lähin ja olij jouhluu saakka, ja s-oli itku työnä [ˈtykönäˈ] joka iltä ko nukhuum panin. mie muistan että minun nuoriiv veli joka lähti Pelhoon sano -tte kuule mitä si tehet älä itke. älä näytäk kuitekhaa -tte si itket. nim mie itkin illala yksi. ja niin, əə, tullen tuliŋ kova, minusta tuli aika kova. ja se oli, mie tykkäsij jälkhiin -tä s-oli hyvä koska mie mailmala pärjäsim paremin et et. - - ette mi sain sitä kovvuutta, mutta sitte on seuranu jonkulainen semmonen, semmone uuruu koko elämäj joka on*

seurannut takana jota mie en oikeen, saattanus selostaa mikä se on, -tä se, #man förlora sin trygghet än -- sjuåring. tror jag att har ma-, med det å göra#. -- joo [olin ainoa sisaruksista] joka jou(un yksil lähtheej [työtuvalle] ja ə kaikki ə, kaverit olit, viehraita, fröökynät olit viehraita, kylälläiset olit viehraak koulukaverit olih viehraita nim m-oli aivan viehrei-, vierhaitten [!] tykönä seittemävvuotias. ja sitte - - kum mie olin nuoriin - - nim mi olin saanuk kaikel lämmöj ja kaiken sen, kotona, - - että s-oli, ə, mullet turvana se, kotoa saakka mutta s-oli jollaki laila, -te mie viskathiin ulos, kylhmään. jaa, #ut i kyla#. (Aapuassa 1924 syntynyt nainen, A92)

3.4 Ruotsi kotikieleksi

Koska ummikkona kouluun menemisestä oli useimmille jäänyt traumaattisia kokemuksia (32), monet suomenkieliset vanhemmat alkoivat 1950–1960-luvuilta lähtien puhua lapsilleen ruotsia (33). Keskenään ja muiden, itseään vanhempien ja samanikäisten, kanssa he silti puhuivat edelleen yleisesti suomea (34).

(32) [HP: *muistattako oliko, (koulussa) vaikeata noin alkhuu?*] – *joo kyllä s-oon hankalampi. s-oon a-, alkaa. parempi se olis ko k- ə sais, m, lapsesta saakka porista, ruotti[a]. s-oon niij ku kankeampi ruotti porista. vähäm puhhuu sitte. - - mutta nyt toon, nyt täällä puolen ni ku, minul lapsekkir ə ruottia mie olen niilep porissu. (Aapuassa 1924 syntynyt nainen, A66)*

(33) *oomma puhuhneet meän tytöle, aivan s- ruotsia, ja se on ollun neljäv vuev vanhaa ennen ku on yrittänykhään, suomalaista, suomea saarnata, jaa m, hänelä oli niim paljon helpompi ko monela muula, ja se oli ensimmäinen, lapsi tässä kylässä [Aapuassa], joka puhu ruotsia, ko tuli kouhluun, niitä oli joitaki jokka osait joitaki sanoja joitaki, lauseita, mutta ei täyelistä ruotsia. ja hään istu sielä, jaa, piti ikävää sen ensimmäisen vuen. - - se niim, piti niin ikävää sielä että ko ei, aina vai sammaa talkathaa. (Aapuassa 1924 syntynyt nainen, A66)*

(34) *mutta niij ku mekki täälä nyt mie ja minum mies mep praatimma aivan suomea keskenäns ja, ja lapsillet tullee puhutuks ruottia. se ole ste vaikea kun ne alkavak kouhluu. ensi vuosia. ko net on aivar ruottalaiset. kaikin. (Tärännössä 1941 syntynyt nainen, M66)*

Kotikielen vaihtoon vaikutti osin myös se, että opettajat olivat varoittaneet siitä, että suomi haittaa ruotsin oppimista (35). Vuonna 1924 Aapuassa syntyneellä naisella oli siitä omakohtaisia kokemuksia (36). Kielten sekoittamista pidettiin pahana: ensin piti oppia ruotsi kunnolla (37).

(35) [HP: *no oŋkhaan siitä, että ne on suomea, niŋ kul, aikasemmin puhuhneen nin, oŋkhaan siitä haittaa niŋ kur ruottin, kirjotukseen tai jotai?*] – *joo-o. on. ainaki.* – [HP: *milhää! lailla se näkky?*] – *jaa niilä oon vähempi sanoja ja, niilä on vaikeampi kertoa, jaa əə, selvittää asioita, əə mm että se tulee, əə, əə sanarikhaasti ja s-* [nauhoitus katkeaa hetkeksi]. (Tärännössä 1903 syntynyt nainen, A66)

(36) [HP: *kuiŋka te olitta, oppinul lukemhaan ennen, kouhluum menoa?*] – *no ru- əə ə oppinut, isä opettanut katkismusta lukemaan [!]. ja siitä bukstaavit jaa, niin suomen, kielen ensiksi. ja siitä tuli paljon hankaluutta ku tuli kouhluun sitte. kirjaimia tuli semmosia jotka ei ollekhaan tulheep paikoilensa, esimerkiksi ruotsalainen #apa# kirjotij kahela aala, sehän tuli #aapa#. se tullu oiken. - - ja samoten, ruotsalainen uu ja oo, oota en osanut ole-, olleŋkan [!]. em panna sitä, ymmyräistä sinne y-, pääle vaan siitä tuli aa. ja monta muuta hankaluutta. -te minula ei ollun niŋkhään hyvä sitten, koulussa niŋ ku luulin, ko suomen nolin o-, o- oppinul lukehmaa. ja samoteŋ ko mie, - - mi kirjotim mutta ku mie aloil lukheen sen ja luin, yhtheel laihiin, net, justhiinsa nek kirjaimet vääri. ja siitä toiset, tietekki toiset, toiselluokkalaiset olletikkin niin nau-roivat [!], kauheasti ja, mutta olin onneksi semmonen, mh lapsi joka en niv välittäny, ja nauron ittekki sekhaan ja yritin, taas ja, niin opin sitte.* (Aapuassa 1924 syntynyt nainen, A66)

(37) [HP: *mitä mieltä sie olitkaan siitä - - niŋ kun kouhluin suomen kieltä?*] – *e- ei, sem mie kyllää sanoj jyrkhään että ei kouluaa, ə kouhluun tota suomea. se sekottaa entisenŋj järjestyksen kokohnansa, nää ensinä oppiat täälä hyvä ruotti, ja sitte, vapahtosaikana ottaa tota suome[a]. joss, joku tykkä.* (Aapuassa 1943 syntynyt mies, A66)

Kotikielen vaihtuminen ruotsiksi tapahtui Matarengissa selvästi aiemmin kuin Aapuassa. Vuonna 1966 Matarengissa ruotsi oli valtakielen asemassa myös suomalaistaustaisissa perheissä, mutta niissä usein puhuttiin tarpeen tullen myös suomea (38). Syrjä- ja järvikylissä pääkielenä oli edelleen suomi. Aapuan kyläkoulua 41 vuotta pitänyt opettaja kertoi vuonna 1966, että viime vuosiin asti kouluun oli tullut

yhä ummikkosuomalaisia (39). Toinen pitkäaikainen opettaja kertoi, että Aapuan koulussa alettiin puhua myös välitunnilla ruotsia vuonna 1973 (40).

(38) [HP: *no ruottiksiko siellä opetethii (koulussa)?*] – *joo, ruottiksi aiva. -ta kotonahään nep porisevas suomeaki. -a empä tiä stem mutta, justhinsa, tässä kylässä Mataringissa nin, e nep porise niim paljon suomea mu-, -ta vaij, ku lähtee pali perikuormaa [!], ulos ni, hiel-on aivan suomea. niij kuu nuori kansakki ei nep poriset tässä kylässä suomea ollekha. -ta ulkokylissä niin on aivan suomea. – [HP: *no onko vanhemmat täälä aina puhuhnee, suomea täällä teillä kotona?*] – *joo noo, s-oon, ruottia ja suomea mutta ku tullee, tullee ulkokylistä vierhaita nin sittes se on aivan suomea.* (Matarengissa 1947 syntynyt mies, M66)*

(39) [HP: *no, kun te ootte niij kun, opettanul lapsia ja, ne on tulheek kouhluun nin, onko ne ylheensä osanhee ruottia?*] – *ei. olek ko juurii, viimi, vuosina, ko mie olen, ollu niin se on, joku saattanu ruottia.* (Tärännössä 1903 syntynyt nainen, A66)

(40) [BW: *kuñkas lasteñ kieli om muuttunu siinä aijassa s-on kaksyymtäviis vuotta aikaa ni?*] – *noo sillom puhuit ko mie tulín tänne nin, kaikim puhuit suomen. nuin rastilaki. mutta sitte æ, ensimmäinen oli tämä joka oli, meäj kranissa v- Eevaltin, velimiehem poika s-oli ensimmäinej joka puhu, puhu ruottin, rastila. – [BW: *mikäs vuosi se oli?*] – *se oli, ootappa mitä, - - joo. se o, hääty ollas, æ, seittemänkyntä-, -kolme mie piä. - - sitten niit-oli, ootas yks ku-, poika kulki sammaa klassia, ni se, se puhu vielä suomen, mutta sitte, jälkhiin sen, niij kaikki, lapset aloip puhhuun sitten, melken, ruottia rastila.* (Aapuassa 1943? syntynyt nainen, A92)*

Käytännössä aapualaiset koululaiset joutuivat vaihtamaan välituntikielensä jo aiemmin ruotsiksi jatkaessaan ala-asteelta yläasteelle Svansteiniin, missä puhuttiin vain ruotsia (41). Myös Aapuan jalkapallojoukkueen kieli vaihtui ruotsiksi 1980-luvun alussa (42). Ruotsin Juoksengissa vuonna 1971 syntynyt nainen kertoi, että hänen kouluaikanaan Juoksengin ala-asteella pojat puhuivat suomea, mutta ”ei koskhaan tyttäret” (A92).

(41) *ne alkavak kouhluu, n- neljävuotihaana om, p^haantimmeissä saav- saava alkaa, mutta sitte on koululaiset, kahtheentoista, ikä-, ikäseksi, no sittehään ne meneväkki Svansteehniij ja, luopuvap poijes nää nehäm menevä silloon,*

höökstaaDielle. nin net oom pruuukanhee luopuap pois sitten [suomen puhumista]. (Aapuassa 1924 syntynyt nainen, A92)

(42) *ennem puhuthiin niñ kul laagi keskenänsäp puhu suomea mutta, se om muuttunuj justhii aivan. mie ole hunteeranut tässä ette, - - saapi sanoa -tte kymmenev vuotta aikaa. - - jock-oliv vanhemman nep puhuit s-, suomea. - - mutta sittes s-oon näittev vuitte, vuoit-, vuositten, aikana s-om muuttunnu, ette nyt se oon, ruotti.* (Aapuassa 1943 syntynyt nainen, A92)

Kun monissa perheissä vaihdettiin lasten kanssa puhuttaessa kotikieleksi ruotsi, lapset saattoivat joutua suomen kielen kanssa tekemisiin vasta mennessään ensimmäiselle luokalle kouluun. Viittasin jo siihen, että järvikylissä suomi säilyi pääkielenä lastenkin keskuudessa aina 1970-luvulle asti. Silti joissakin perheissä järvikylissäkin alettiin puhua lasten kanssa jo sitä ennen vain ruotsia. Tullessaan kouluun he eivät ymmärtäneet suomea vaan oppivat sitä vasta silloin luokkatovereiltaan (43).

(43) *jaa, æ mie tiän, justhiin niñ ku - - näillek Kulmuññil lapsile niile om puhuttu aivar ruottia. ja isä ja äiti oñ keskenäns puhuhneet, suomea. ette, net opit, suomev vasta sitted ko net jou(uit Rantajärhfeen kouhluun, viikkoreissuun ne lähätethiñ Kulmuññista nä ei sillon ollun näitä, koulukyttiä ei. ja niil-oli sitte pakko oppias suomen silloin ko ne aloit ensimmäisseel luokhaan, ja toiseen ni silloin net opit vasta.* (Aapuassa 1955 syntynyt nainen, A92)

Myös Matarengissa kävi samoin. Kun suomi säilyi lasten keskenään käyttämänä kielenä järvikylissä kauemmin kuin Matarengissa, sielläkin muutamat ala-asteelle asti vain ruotsia puhuneet lapset ovat oppineet yläasteella suomea järvikylistä tulleilta suomenkielisiltä oppilailta (44). Jotkut ovat omasta halustaan opiskelleet suomea vapaaehtoisena aineena koulussa (45). Vuosien 1991–1992 nuorista haastateltavista muutamat olivat oppineet suomea puolestaan isovanhempiensa luona (46).

(44) *sillon kum mie oli lapsi, sillai ette enempi, olit Matareññissa, ette puhut, æ ruottia, lapset s-, ko lee- l-, olih yydheessä [!]. mutta ku, mie aloñ kouhluun sitte oli ainua ruottisa [!] esim- net, viis kuus vuotta oli ruot- koulussa vain ruottia. sitte vas ko mie tulin seittemhään, luokhaan, siellä tuli, suomi mulle. se -tte æ, t- kylästä, tulit lapset tänne, kouhluun, ja net, puhu enempi suomeen ko, ruottia. mutta ruottia tunnissa mutta, justhiin koo, yhthens, oli, kaveritten kansa o- aina oli suomi. sillo vasti mie alo, puhumaa [!] suomea. – [BW:*

mistäs, mistäs kylistä net tulit?] – *no Juoksejista ja Aapuasta ja Rantajärvestä ja, Svaanstenista ja.* (Matarengissa 1951 syntynyt nainen, M91)

(45) *jokku on oppinu nyttēn yläasteela* [!, suomea], *ni, niit-oon semmosiaki, -ta nee, tietēnki oon oppinuk kauheam paljom mutta eihän ne ny aivan, kaikkia ossaak kuitēnkaan. tärkeentä.* (Kiirunassa 1975 syntynyt nainen, M91)

(46) [BW: *no missäs sie olet oppinus suomen?*] – *noo, em mie ossaas suomea, mutta minun, minun äitin isä oli, Ss-, Suomen Pellol li-, Pellosta joo. mm ja sitte, mie asuin niitēn kanssa, ku mie olim pieni, pikkune. - - no niin ja sitte, ää, mie puhun, silloin aika paljon suomea. joo. mutta sittes se kuoli minun, #morfar och# mm äitin isä, ja sitte ei tullu nim paljon puhu-, puhuttu, ellär nii em mi puhunu, niim paljon suomea.* (Ruotsin Juoksengissa 1971 syntynyt nainen, M91)¹²

3.5 Äitien rooli kielenvaihdossa

Äitien merkitys perheiden kielenvaihdossa on ollut suuri. Viittasin jo aiemmin siihen, että niissä perheissä, joissa äiti oli Suomen puolelta, puhuttiin pitempään kotona suomea (esimerkki 21). Tämä seikka tuli vuonna 1966 usein puheeksi (47). Jotkut pitivät Suomesta tulleiden äitien puutteellista ruotsin kielen taitoa ongelmaksi (48). Käytäntö oli kuitenkin niihin aikoihin muuttumassa: Suomesta tulleet äidit alkoivat nopeasti opetella ruotsia voidakseen puhua sitä lastensa kanssa (49).

(47) [HP: *no ossaakohan, lapset ruottia ku ne menevä, kouluu?*] – *noo mm, kyllä niitä tietēnki on semmosia jokka ei ossaa, vieläki. ja s-oom paljo riippuu sem päällä ette, ette, kon äitit on, Suomem puolelta eikä se, n- net ei ole, voiht- neet, opettaa lapsile, ää ruottia. -t, ä kylä niitä tietēnki on, jo-, joitaki jokka ei ossaa.* (Pajalassa 1927 syntynyt nainen, M66)

(48) [HP: *mutta että onkhaan siinä noin, probleemia täällä, ennää olemassakhaa (siinä, etteivät lapset opi ruotsia ennen kouluun menoaan)?*] – *no miksei siinä ov vähä probleemia nykyhäv vielä, kosk-ottavas Suomesta vaimoja ja st,*

¹² Samantapaisia muistoja oli muillakin, esimerkiksi vuonna 1966 syntyneellä matarenkilaismiehellä: [BW: *no missäs sie olet oppinus sitte (suomea)?*] – *noo, se on siinä Lamppisempää, mistä muorisika [‘informantin äiti’] on nin nää kum mie ole, heinänteo-, -tekossa ja semmostaa siinä että, siinä ne puhuva, nii ko, nääm meäj kieltä.* – [BW: *se heinänteko pelasti sinu j kielen?*] – *joo, joo. saapi sanoa.* (Matarengissa 1966 syntynyt mies, M91).

ko ne ei ossaa yhttää ruottia ne vaimo[t]. ja äitihän ne opettavan niitä ni, siinä s-ov vähäm probleemia tietekki -t, -tä ne ei voip pysty authaan, samhaal laihiil lapsia, niissä ensi luokissa kun net tartteva apua. (Matarengissa 1926 syntynyt mies, M66)

(49) [HP: *no ossaavako ne lapset ylleensä?*] – *əə, te tarkotatta ruottin ennen kö ne alkaa. koulun. kyllä ne on tietekki enämpi se o hyvin, harva joka, suomea puhuu lapsista ku ne alkaa koulun. sillä että jos, äitikki on Suomesta no, ne, pruuukaava hoppua harjai-, oppia ruottin täälä ja lapsek ko ne on toistej kansa ulkona, heistä tullee, vänjäläki ruottia puhuvat. sillä että se on niij ku lasteij kieli. ruotti. mii aattele että monta kertaa äitikki oppii ruottia, omilta lapsilta. (Ylisessäjärvässä 1922 syntynyt nainen, M66)*

3.6 ”Ei katoa suomi pois”

Vaikka Ruotsin Tornionlaaksossa harjoitettiin intensiivistä ruotsalaistamista varsinkin kouluissa, tornionlaaksolaiset uskoivat itse pitkään siihen, että suomen kieli tulee säilymään alueella tulevaisuudessakin. On helppo ymmärtää, että näin ajattelivat vuonna 1966 vanhat haastateltavat, joista monet olivat tulleet toimeen koko elämänsä suomen kielellä (50). Yllättävämpää on se, että samoin ajattelivat nekin, jotka omin silmin näkivät, miten ruotsin kieli oli vallannut alaa varsinkin Matarengissa jo 1960-luvulle mennessä (51). Yleisesti kuitenkin uskottiin, että suomen kieli tulee aina säilymään rajalla (52).

(50) [MH: *oiskos - - teistä mukava jos täälä, suomekski opetettas jossaki. koulu-?*] – *no joo mutta mulla nyt oon se pito kuk kyllä ni -ttä, niij kus se näim mennee -ttä Suomela ja, Ruottila tämmönev väli ja siltä otethaan uusia, hrouvia ja niin eespäij kylä suomeij kieli tullee täälä pysyhmään kuijka hyväns ilmaij koulus-opettua. - - ete mie tykkään -otta se oij kuitejkki ne ruottin ensiksi saattasit, joksiki hyvij koulussa jonku aikaa. - - ja mitä enempi kieliä saattaa ni sem parempi. mutta -tte ne oppivat suomeij jotka täälä tulee oleh rajala tulev-ophii sen ilmaij koulutta. jos tämmösen-o mahollisuus rajan yli olemassa nii, nin se oon, ei se katoas suomi pois e[i] stä tartte opettaa koulusa [!]. (Soukolojärvässä 1902 syntynyt mies, M66)*

(51) [HP: *no mahtavakko he (lapset), aivan, unohtaa suomeijkielen?*] – *eei se u- -noehtu ei se unehtut täälä rajala koskhaan. -ta se tullee kaksikieli- -ttä ne*

*on kaksikieliset sitte ja, nee, ni s-oon sil-, ni että nep puhuvas ru-, suomen, mut-
taa, sittes se tulee se kirjoitus ja, ja lukemine se tulee sittee, niij koo, mm, s- s-
oon ruotsij kielellä kaikki. jos ei ne ittes sittet tuota ala harrassamhaan [!] se
ny om moni jokaa ə, harrastaa itte ja lukkee [suomeksi] ste jälkhiij ko - - k-
oom menheel läpittet koulun. (Hietaniemessä 1906 syntynyt nainen, M66)*

(52) [HP: *no koskhaan ne (lapset) sitten suomea oppiva kun ne täällä kum-
miñkin melkeij kaikki puhuvat (ruotsia)?*] – *jaa mie aattelen että se on sillä
laila täälä niin ettee, sitä suomen kieltä, täytyy kuitekki niim paljon kuula, ja
joutuu kohta väjñäläki porisehma -t siihen, siihe häättyy kohta oppia. joka ra-
jal-assuu. et mie aattelen että suomi, katoaako se oikeen tarkon, koskhaa rajala.*
(Ylisessäjärveissä 1922 syntynyt nainen, M66)

Jopa sellaiset vanhemmat, jotka olivat 1950–1960-luvuilta lähtien alkaneet puhua kotikielensä ruotsia, uskoivat lastensa oppivan suomen silti ”muitten kansa” (53). Tämä oli yleinen tapa suhtautua suomen kielen oppimiseen vielä 1960-luvulla, mutta kukaan haastateltavista ei uhrannut ajatustakaan sille, keitä nämä ”muut” olisivat olleet. Puhuttiinhan varsinkin Matarengissa useimmissa perheissä jo tuossa vaiheessa vain ruotsia lapsille. Mutta optimismia riitti vielä 1960-luvun nuorillakin (54).

(53) *muta nythen on tieteski muuttunu ette, kylä s-on enin osa n-ossaava ruotti.
ennen ko alkavak kouhluun. niin et ensistä yheij kielen oppia ja stet toise. - - -ta
ko, niij ko meidänki [!] poika ei se ossaas suomea, se ymmärä ollekha. nii no
miksei jo jonku sanan ymmärtää mta. -ta mek ku ei koskhaan suomea porissa
sillen ni, nin ettei ne ossaa, a miksei kylä nee, tulev-ossaahmaa ko ne on, mui-
teij kansa. (Mukkajärveissä 1942 syntynyt mies, M66)*

(54) [HP: *no, luulekko sie että, suomen kieli niij kuñ katoaa täältä, joskus?*] –
*eheei. eei. em mie kyllä sitä uskko. nää ə, nek ko assuvat täälä ne, ne häyvä
[häättyvät] kohta niij koo, saattava suomen ko ne, käyvä kohta joka päivä Suo-
mesa [!] niij koo, osttaalassa, lihhaa ja vähä mitäki. (Matarengissa 1945 syn-
tynyt mies, M66)*

3.7 Kiusantekoa kielen vuoksi

Oli jo aiemmin puhetta siitä, että suomen kielen arvostus on Ruotsin Tornionlaak-
sossa ollut alhainen lähes koko 1900-luvun ajan ja että sen puhujat häpesivät itse

omaa kieltään. Siitä huolimatta hyvin harvat vanhemmat tai keski-ikäiset kertoivat vuonna 1966, että heitä olisi Tornionlaaksossa kiusattu suomen kielen vuoksi, vaikka kysyin sitä monelta. Nuorilla matarenkilaisilla oli sitä vastoin siitäkkin kokemuksia (55). Jotkut olivat kokeneet, että heidän puhumalleen suomelle on naurettu (56).

(55) [HP: *no ovakko ne, aivar ruottalaiset niij kuj koulussa omana ryhmänään vai?*] – *njaa, no eem mie sitäkhään saatas sanoa, miksei saattaa että, ensi luokissa kuitenki ko, sitä ei osannu ruotsia niij kyllä ne on, olit, niij ko vähän, -tä sitä ne mikkä suomea osasit nin ne olit yhdessä. -ta kyl- ko sitte ko sitä oppi niij kylä sitä, tutustu niihin niij kyllä se sitte alko olheen että sitä oli kaveria ruottalainej ja suomalais-. – [HP: *ettei tuommosta minkäällaista, riitasuutta ollu?*] – *no eem mie tiä ny välistä pakkasi olheen kyllä se om mie olej kuullu että nykkii aikhoijki oj kyllä mikkä, ei ossaa, ko suomea nin niihim päin pakkaa olheev vähä riitoja. ne kattova niij ko vähän ylen semmosia. – [HP: *ø siis kekkä kattova?*] – *niin ruot-, ø nim meinaan että, ne mikkä, niij ko ei ossaas suomea ni, -tä kattova niij ko matalamaisemaksi semmose, mikkä niij ku suomea vain ossaava että, ne o huonomat ja, jollaki laila va-, meinaava nii. – [HP: *no ovakko ne nämä, ruottalaiset vai nämä kaksikieliset jotka niij kuj kattovat niitä toisia yle?*] – *no kylä ne nuo aiva, niij koo, ne mikkä ossaavat aivar ruotsia.* (Matarengissa 1946 syntynyt mies, M66)***

(56) [HP: *no kuj kuuntelee (suomenkielistä äänilevyä) nin, ymmärtääkö siitä?*] – *joo ymmärtää kyllä. mie tiä, pare- juuri, mie ossaam parempiv, #jag alltså förstår bättre finska än prata. nå ja att jag försöker ju så vä-, gott som går#. – [HP: *no piätkö sie että on hyvä osatas suomea tässä rajala kun assuu?*] – *no, jaa #bara man håller på prata så men att, det är som, som, lite svårt först. man brukar skratta min finska så att den är så dålig att, men försöker i alla fall#.* (Matarengissa 1948 syntynyt nainen, M66)*

Vaikka Tornionlaakson ulkopuolella asuvia ruotsalaisia tornionlaaksolaisten suomen kieli ei kiinnostanut, he kiinnittivät huomiota tornionlaaksolaisten käyttämään ruotsiin ja kommentoivat sitä, toisinaan aika suorasukaisesti (57). Tornionlaakson suomenkielisiin saatettiin myös suhtautua alentuvasti (58), ja useampikin on maininnut, että heitä kutsuttiin lappalaisiksi (59). Vielä 1960-luvulla esimerkiksi Boråsissa oli yleistä, että Ruotsin Tornionlaakson suomalaiset hakeutuivat suomen-suomalaisien seuraan (60).

(57) [HP: *no kuijkhään, täälä niij kuj jos ihmiset tuonne etehlääm muuttava ni, ossaako ne noin, nii hyviri ruottia että ne tulevas siellä toihmee?*] – *see on tietty että joka täältä oon täältä Pohjolasta ja tältä, Torniollaksosta ette meile, m-mm, se niij ku suomi voittoa, saapi sanoa. siinä meär ruottissa. joo.* – [HP: *tulleekohan siihen niij kun tuommosta, murrettä?*] – *joo justhii että sitä niij ko, pryyttaa,¹³ suomem pääle että nn, nep pruukaava aina eteläises sanoa että me niij koo, laulama vain, mitä, joo. -tä net, mm, varsiij ko nek kuuleva nin nes sanova aina että me olema suomalaisia.* – [HP: *mutta onkhaan se noin, niij kul leikillä sanottu vai onkhan se vähäm pilkalla?*] – *nn, mmmm mie tohis sanoak kyllä net tietekki pilkkaavak kansa meä ə mm meitä, useastis sen häättyy kyllä sanoa että sem mi oon nim monta kertaa kuuluk kun näitä on täältä, lähtenhee hakehmaan työtä, ette moni on tietekki ottanut senki niij ko pahaksi jaa, tulheet takassin. -tä se on olh- niin että heitä niij ko, om pilkattu, sielä ette ne ole, oiken tulheen niij ko yhteen sielä.* – [HP: *no mithään se meinaa kun sanothaan ette net täällä laulavat niij kun ser ruotti?*] – *əə n- noo mhmm mie oiken, tiäk kuñka mie sen sanosim muttaa, see on tietekki see etee, ette net tykkäävä ettee, että siinä suomii, suomi voittoa niij koo meär ruottissa että men niim, pahom pryyt- taama - - se häättyy əmmhh, kylä mie kuitekki tykkää ette se häättyy olla niij kos siinä aksentissä. - - se niijku suomi voittoa saapi, sanoa, siinä meär ruottissa.* (Matarengissa 1927 syntynyt nainen, M66)

(58) [HP: *no kuijghan siellä, ne ruottalaiset ylleensä ajattelit noin suomalai- sista?*] – *no, Faag-, itessä Faakertassa [!] mii en nin, paljon sitä tiä mutta sen ette, sen sai kuula nes sanot, yksi osa niisttä, -te #finnpaj#. ja niij ku halveksu sitä, jos niij ku mieki puhuin suomea.* (Aapuassa 1920 syntynyt mies, A66)

(59) [puhutaan siitä, miten eteläruotsalaiset suhtautuivat tornionlaaksolaisiin sotaväessä:] – *no siellä nek kyllä p-, pitävä vähän näitä pohjolaisia kuiteñki niij ku, vähä huonompanna. lappalaisiksi haukkuva ja nii poispäi.* – [HP: *mutta*

¹³ Moni nuorempikin on viitannut samaan seikkaan, esimerkiksi: [puhuttiin ”pryyttamisesta”:] – *no se on selvä tietejki, [että etelään muuttanut tornionlaaksolainen] pryyttaa vähäm mutt-että, ei kuitekhaa niim paljon nin että, -tä nek käsität toisia mie usko.* – [HP: *mutta onkhaan mithään tuommosta että, helposti huomaa että tulee täältä pohjosesta?*] – *joo, kylä net, jotka sielä tietekki on kylä net tietejki paikala kuuleva että tuo on, täältäpäin olemassa.* (Luppiossa 1943 syntynyt mies, M66) / [HP: *no onko tämä, ruotti mitä täällä puhuthaan nin onko tämä lähellä sitä oikeata ruottia?*] – *joo niin ne vain sanova ette s-oon aika lähelä. -ta kylähän tääläki oon, jokku ko nes suomeksi bryyttaaava ni.* (Matarengissa 1947 syntynyt mies, M66). Grafeemi *y* tarkoittaa ruotsalaisittain äännettyä *y*:tä. Siitä tarkemmin luvussa 8.1.

ei noiñ kielen, kannalta ole mithääv vaikeata?] – *ee-i olek kylä, koo kyä seiñ kans pärjää miksei ko, vähä niñ ko, ei ole nii, hienoa puhetta ko niillä ruotsim, puhe niñ kyä net, pakkaava vähän sitäkim moittimha. pojat. mikkä on etelästä.* (Matarengissa 1946 syntynyt mies, M66)

(60) [HP: *no, kuiñkhan, nn niñ kun Torniollaakson, ruottalaiset, kun ne puhuvat siellä, niitten Buroosir ruottalaisteñ kanssa nin oñkhaan siinä mithään eroa?]* – *sanoo että ootko sä Suomesta. kysytään ensimmäiseksi ootko sä Suomesta. minusta persoonallisesti ei kuulu niñ kovim paljon minä oon ollut Tukholmassa monta vuotta ja əə, jaa ə, minulla ei ook koskan ollutkaan sitä Tornio-, oikeata Toorniollaaksom murretta, minur ruotsin kielesä [!], mutta niit-oom monia ja nek kysy aina että ootko sä suomalaisinev vai ootko sä lappalainen. jotain sel-laista. ja əə, nee luulee ette että sellaiset jo-, joila on se murre niin ne ei e- ei ne ole oikeita ruotsalaisia koskaa. ne sano aina eikä nee, ei ne oike halua olla tuttuja se o se, niittenj kansa, jaa ə, torniollaaksolaiset hakee aivan suomalaisia -te, saavat levätä kieltäns ettei tarvitsep puhua s-, nim paljon ruotsia. – [HP: *no mikähän siinä on erona sitten, siinä, etelän ruotsalaisteñ kielessä ja tässä Torniollaakson ruotsissa?]* – *se on nəə, ne puhu jollain tavalav vähän nəə, ko- vemin ja jyrkemästit täällä, ja esimerkiksi ärr, se tulee paljon, paljonn raskaamasti jaa sten, jollain tavala hitaastip puhuu kansa, tuola eteläässä päin sielä tulee aivan, oiken nopeasti ja, ə enämpi sekasesti.* (Aapuassa 1945 syntynyt nainen, A66; informantin taustasta esimerkissä 3.)*

Jo aiemmin oli puheena se, ettei Ruotsin tornionlaaksolaisilla ollut ”yhtään isämaan kieltä”, ei oikeaa suomea eikä oikeaa ruotsia (ks. esimerkki 7). Tätä taustaa vasten on helppo ymmärtää, miksi niin sanottiin. Mutta Tornionlaakson suomalaisia lohdutti, että Ylikainuussa asuvia ruotsinkielisiä naapureita haukuttiin heidän käyttämänsä ruotsin murteen, *pun(d)skan*, vuoksi vielä enemmän (61):

(61) [HP: *no mithään niistä (kaiñnuulaisista) sanothaa?]* – *ette Kaiñnuuss-om piruki tarvinut tulki. nn n-on ennen selittäny. -ta s-oli joka paikassa muuala klaarannum mutta Kaiñnuuss-ollut tulkki.* (Aapuassa 1928 syntynyt mies, A66)

3.8 Suomi vaikeampaa kuin ruotsi¹⁴

Vuonna 1966 useimmat haastateltavat kertoivat katsovansa paljon Suomen televisiota, varsinkin siellä esitettäviä suomalaisia ja ulkomaisia elokuvia, mutta lähes poikkeuksetta kaikki myös mainitsivat, etteivät ehtineet lukea nopeasti vaihtuvia käännöstekstejä (62):

(62) [HP: *no ossaatteko te noin, lukea, jos s-on suomenkielistä kirjutusta?*] – *no kyä se on enämpi huono. miksei ko oiken tavvaa ja näin, oiken, anhkaseeraa ittensäs siihen ni.* – [HP: *mutta jos niij kun, teeveessä, televisiossa näkkee suomenkielistä kirjutusta ni (ehtiikö sen lukea)?*] – *joo mutta siinä mennee niij kätevästi ettei sitä kerkiä ollekhan, se mulla vain oov vaikea, -tem mie noi, mutta muuten näij ku on əə suomalainen filmi eli semmonej ku nep puhuvas suomeksi, nin siinä kohta käsittää kaikki. mutta just se kirjutus se ov vaikea. -kim minuj kohala. - -ta jushiin niij ku filmit ja sitteij ku s-on suomeksi kirjutettu alle, net on enämpi vaikeas sitte. -te stä usseijkhaan sitteij kehtaak kattoo vail lophuun saakka ku, ko ei oiken ymmärä.* (Tärännössä 1941 syntynyt nainen, M66)

Matti Kenttä puolestaan kertoi, että suomen kielen opettaminen oli Tornionlaakson kouluissa vaikeaa, sillä oppilaat pitivät suomensuomea liian vaikeana (siitä edellä luvussa 3.1.). 1960-luvulla olikin aika yleisesti vallalla käsitys, jonka mukaan suomi on vaikeampi kieli kuin ruotsi. Aapuassa 1920 syntyneellä miehellä oli selitys siihen, miksi niin oli (63):

(63) *jokka joutuva ophiin, ruottista suohmee, niin sanova että s-ov vaikea oppia. ette ruotti om paljo helpompi oppia ja sem mie kyllä uskoij kansa. ette suomalainen ku tullee Ruothiin se oppii nii hopusta ser ruottin kielem mutta taasej jos, ruottalainen mennee Suohmeen ni, nin, se ei opikhaan ni hopusta sitä. se ov vaikeampi oppias suomen kieli.* – [HP: *noo, oletteko te noin ajatellu että misthään se saattais johtua?*] – *no, mii ej kyllä itte stä koskhaan sen paremin ajatellum mutta, mutta mie piän että se on se tuplapuustaavit jotka tekevöp paljon siinä. - - siin-on [suomessa] niim paljon sitä tuplapuustav-. -te joko se se tekis ette, -ta se oj kuitejnk -tte s-on anhkarampi oppiak ko ruotti. -ten tiä mistä hää johtuu mutta mie, aattelen että se, häätyy olla et nääs suomess-*

¹⁴ Ks. myös esimerkkejä 168, 169.

on niij kauheam paljon sitä kahta puustavia peräkkää. -te se ov vaikeampi lukea. mieki olen suomen kiele, taitava mutta, mull-or ruotti paljo helpompi lukeak ko suomi. (Aapuassa 1920 syntynyt mies, A66)

Kysymys suomen kielen vaikeudesta kiertyi näin lopulta suomen ja ruotsin ortografisiin eroihin. Niistä olikin karvaita kokemuksia vuonna 1924 Aapuassa syntyneellä naisella, jonka isä oli opettanut hänet lukemaan jo ennen hänen kouluun menoaan suomenkielistä Katekismusta. Mennessään kouluun hän kirjoitti ja luki ruotsalaisia sanoja suomalaisittain, ja toiset lapset nauroivat hänelle (tarkemmin esimerkissä 36). Sama tapahtui myös toisin päin: kun koulussa opetettiin lukemaan ja kirjoittamaan ruotsiksi, suomenkielinen teksti jäi vieraaksi. Moni vanhempi ja keski-ikäinen haastateltava kertoikin 1966, että vaikka he puhuivat suomea äidinkielenään, heidän oli melkein mahdotonta lukea Haaparannanlehden suomenkielisiä sivuja (64):

(64) [HP: *ossaattako te niij kul lukea suomea?*] – *no, kyllä s-oon enämpi huono. Kylä se oon semmosta. kylä se on, niin huonoa ette, sitä ei vois saam mithään selvää Haaparannallestähkä.* (Pajalassa 1927 syntynyt nainen, M66)

Vuosien 1991–1992 haastateltavista lähes kaikki, joilta Birger Winsa asiaa kysyi, pitivät meänkieltä helpompana kielenä kuin suomensuomea. On kiintoisaa, että Matti Kenttä ja muut meänkieliaktivistit onnistuivat markkinoimaan meänkieltä kouluissa ja muualla tuplapuustaaveineen siinä, missä suomensuomea pidettiin niiden vuoksi liian vaikeana. Tosin melko harvat vuosien 1991–1992 haastateltavista kertovat lukeneensa meänkieltä. Useimmat käyttivät sitä vain puheessaan.

3.9 Suhde suomensuomeen – ymmärtämisvaikeuksia puolin ja toisin

Aiemmin oli jo puheena, että Matti Kenttä oli havainnut, että Ruotsin Tornionlaakson koululaisille tuotti vaikeuksia opiskella suomensuomea (ks. esimerkit 4, 5). Myös monet haastateltavat ovat kertoneet suomensuomeen liittyneistä ymmärtämisvaikeuksista (65, 66, 67).

(65) [HP: *kumpaakohan kieltä te siellä* (Matarenki-hotellissa käytitte tarjoilijana)?] – *s-oli kumpaaki siellä oli justhiis paljon æ, siis semmosia jotka opuhut oikee suomensuomee [!] ja niitä ei, s-oli huono päästä niitä käsithää ja*

net ei voihnee, mejä suomea oikeeñ käsittää. (Matarengissa 1942 syntynyt nainen, M66)

(66) [puhutaan siitä, pitäisikö Suomen puolella osata myös ruotsia:] – *jaa että niñ ko rajala. miksei kylä se tietekki olis hyä ette, stä pärjäis niñ koo əh, paremmin toisteñ kanh että saattah niñ ko saarnata, ette əə mm, se oon huonompi tisk^hyt^heeraatak ko joku tullee, Suomesta että meilä ei oles se sama ə nn, suo-əə tuota, kieli oikeen Suomessaa että niilä om monta semmosta sannaä että stä häätyy kysyä monta kertaa enneñ ko sitä käsittää.* (Matarengissa 1927 syntynyt nainen, M66)

(67) [TH: *nii siinä ov vaikeita sanojakin sillon, suomensuomessa?*] – *njoo, joo. ja mie tiäm meillähän mm mm, meilähän om molemap pojat on, niillähän oon, vaimot Suomesta. Lassella oon Helsingistä vaimo ja, Leiffillä oon täältä ylhäältä kansa vaimo, ja ko ne joskus sanovat oiken suomen s-, suoma-, suomalaisia sanoja noo sillon häätyy ni ku, kysyy [!] ette mitäs tuo, mei-, me- n- niim mitä se tarkottaa tuo sana.* (Tukholmassa vuonna 1928 syntynyt mies, M91)

Varsinkin eteläsuomalaisten käyttämää kieltä on ollut vaikea ymmärtää (68), mutta myös Suomen Tornionlaakson nuorten puheessa oli ”kirjakielisiä” piirteitä, joita heidän vanhemmillaan ei ollut. Niinpä nuorten Ruotsin ylitorniolaisten oli 1900-luvun lopulla helpompi ymmärtää Suomen puolella vanhempien tornionlaaksolaisten murretta kuin ikätoveriensä nykypuhekieltä (69).

(68) [puhutaan siitä, miksi informantin mielestä suomensuomi on vaikeaa ymmärtää:] *siksi ko, mull-on ni koo, tätiä, nehään on ni ko Etelä-Suomessa. ni s-oo paljo sanoja mitä miekhään eñ käsität ku nep puhuva.* (Ruotsin Juoksengissa 1955 syntynyt nainen, M91)

(69) [BW: *m. no olikos, ku si tapasit hänen* (haastateltava Suomen Kaulinrannalta kotoisin olevan vaimonsa 1970-luvun lopulla) *oliks suuri väli sinun suomej ja Kaulirannan suomessa?*] – *oli, kyllä s-oli silloin oli aika suuri väli. – [BW: min-, millä tavala?] – no s-oli enämpi niñ ku, näile nuorile, nuoremmille niñ kuu Suomem puolela nii, ope- oli opetettu enämpi kirjakieltä. ja mee, mehän olema oppinhees suomen, korvakuulola. ja tuotaa əə, mutta sen sen sittek ko meni ja, hänev vanheemitteñ kans puhu ni siin-oli kauheam paljon niñ kul lähelä se, samat sanat käytethiij ja sillä laila.* (Matarengissa 1959 syntynyt mies, M91)

Vuonna 1966 tehtiin kaikille 58 haastateltavalle sanojen tunnistamistesti, jossa oli 20 suomen kirjakielen ja 20 Tornion murteen sanaa. Kirjakielen sanat kuuluivat suomen normaaliin yleiskieleen. Yksi niistä, *kaksio*, oli 1900-luvun uudissanoja. Kirjakielen sanat olivat *arkisto*, *heiluri*, *hiiva*, *joutsen*, *kaarna*, *kaksio*, *keittiö*, *kirppu*, *kulho*, *mauste*, *neliö*, *ongelma*, *pässi*, *päästäinen*, *suksi*, *suo*, *säe*, *tunti*, *täytyy*, *vuohi*. Murresanat olivat *häätyy* 'täytyy', *iili* 'pilvi', *jaara* 'pässi', *joukhainen* 'joutsen', *jän(k)kä* 'suo', *kaljama* 'liukas pinta', *karhaakka* 'pieni kuusi tai mänty', *karihiiiri* 'päästäinen', *karpu* 'kaarna', *keituri* 'vuohi', *kläppi* 'lapsi', *kurkkio* 'koski', *kössi* 'paholainen, Manalan asukas', *lyly* 'kova puu', *rukatus* 'kiire', *runka* 'kinos', *sivakka* 'suksi', *sonsar(i)* 'kirppu', *tiima* 'tunti', *ämmi* 'isoäiti'. Haastateltavia pyydettiin nauhoituksen jälkeen tunnistamaan nämä sanat.

Suomen kirjakielen ja Tornion murteen sanojen tunnistamisessa oli hyvin selvä ero. Kukaan ei tunnistanut kirjakielen sanoista enempää kuin 12, useimmat selvästi vähemmän. Murresanoista sitä vastoin noin puolet tunnisti yli 12 sanaa, monet selvästi enemmänkin. Myös Matarengin ja Aapuan välillä oli merkittävä ero. Matarengissa suomensuomen sanoja tunnettiin selvästi paremmin kuin Aapuassa, kun taas aapualaiset tunsivat enemmän murresanoja kuin matarenkilaiset. Suomen yleiskielen sanoista tunnettiin parhaiten sanat *tunti*, *keittiö* ja *suksi*. Kukaan ei tuntenut sanoja *kaarna*, *kaksio*, *kulho*, *neliö* ja *päästäinen*. Murresanoista puolestaan tutuimpia olivat *häätyy*, *tiima*, *kläppi*, *sivakka*, *iili*, *runka* ja *ämmi*. Vieraimpia olivat puolestaan *joukhainen*, *kurkkio*, *kaljama*, *kössi* ja *lyly*. Samaa tarkoittavista suomen yleiskielen ja Tornion murteen sanapareista lähes kaikki tunsivat sanat *tiima* ja *tunti* sekä *sivakka* ja *suksi*. Muissa sanapareissa murteellinen sana tunnettiin paljon paremmin kuin sen yleiskielinen vastine. (Testistä ja sen tuloksista tarkemmin: Jaakkola 1969: 76–82, 137.) Vuosina 1991–1992 tätä testiä ei tehty, sillä se koettiin heti ensimmäisissä haastatteluissa liian vaikeaksi.

Vaikka ymmärtämisvaikeuksia on ollut puolin ja toisin, useimmat haastateltavat, joilta asiaa on vuosina 1966 ja 1991–1992 kysytty, ovat pitäneet hyvänä sitä, että Ruotsin puolella osataan myös suomea. Siitä on ollut konkreettista hyötyä, kun Ruotsin puolelta on käyty Suomen puolella kaupoissa samoin kuin yhteydenpidossa Ruotsin puolelle tulleiden suomensuomalaisten kanssa.¹⁵

¹⁵ Pajalassa 1927 syntynyt nainen vastasi kysymykseen seuraavaan tapaan: [HP: *mutta onkhaan teilä, nij kun suomej kilem puhumisesta ollu hyötyä?*] – *noo, miksei saata olla näij ko met kulki-, kuljemma välhiin, Suomem puolella, kaupoissa ja niin, välhiin että siinä ə, kuitejki, oon ollu jotaki, hyötyä, jaa*

Sain itsekin heti haastattelu-urakkani alussa omakohtaisesti kokea, mitä asioita ei kannattanut kysyä ja miten kysymyksiä ei kannattanut muotoilla (70, 71). Emme aina tahtoneet saada sanomaamme perille edes yhteisvoimin Magdalena Jaakkolan (silloisen Haavion) kanssa (72).

(70) [HP: *no onko ylleistä että, niij kun, vaimot käyvät työssä myös?*] – *mitä sie sano?* – [HP: *ə ruukaavakko, vaimot myös käyvät työssä?*] – *joo pruuukaava kyllä.* (Matarengissa 1948 syntynyt nainen, M66)

(71) [HP: *no olet-, -tako te, huomannun nyk kun, ainakin tuolla Suomem puolella om paljon puhuttun niij kum miehen ja, naisen roolista nin onkhaar Ruotissa?*] – *m, mmm, mie en oikeij käsitä.* – [HP: *#mannens och kvinnans roll, har det dis-, diskuterats#?*] – *#diskuterats# əə j- jaa-a, əə #det är, klart#, se on ni huono, mie tiä oikeij kuijka mie, - - för 'klaaraan oike, mie en tiä oikeij kuijka mie, vastaisi.* (Matarengissa 1927 syntynyt nainen, M66)

(72) [HP: *mutta onkhaan se täällä, niij kuv vaikea tullat toimheej jos sei ruottia ossaa?*] – *toimhem mitä?* – [HP: *əə #reda sig#.*] – *əə että että?* – [MH: *#om man inte kun-, kan, svenska, är det, svårt att, reda sig? om man inte kan, svenska?#*] – *eei kyä, ei olet täälä kylä, näin ylhäälä muttaa etelässä saatta[a] sillon oonj kylä huonompi. -te kylä täälä, kun ossaavak kohta kaikki, vanheemak kuiteijki suome.* (Matarengissa 1945 syntynyt mies, M66)

Onneksi oppi meni nopeasti perille.

3.10 Meänkielen aika

Meänkieli saavutti nopeasti näkyvyyttä Ruotsin Tornionlaaksossa. Se oli ennen muuta jo puheena olleiden aktivistien ansiota, mutta myös Kalottiradiossa alettiin lähettää meänkielisiä ohjelmia. Osa vuosien 1991–1992 haastateltavista seurasi niitä, mutta oli myös ihmisiä, jotka eivät olleet kuulleet ohjelmista mitään. Ilmapiiri oli kuitenkin muuttunut suomen kielelle ja varsinkin meänkielille suopeammaksi (73). Vuoden 1992 aapualaisten haastateltavien joukossa oli kaksi informanttia, joista toinen oli osallistunut *Meän kielen sanakirjan* laatimiseen (74) ja toinen Matti Kentän meänkielen kurssille (75).

sitte tääl-on, ko s-o raja, raja-, -paikkakuntaa nin se, aina sitä tullee niij ku, əəh, #kontakt med finnar. eller finlandare#. (M66).

(73) [informantti kertoo pitkään Tornionlaakson ruotsalaistumisesta ja asenteiden muuttumisesta:] *jaa, sehän näyttää tieteenki että, että tämä ruottalaistuminen, että se oon, mennym melko, melko pitkället tieteenki. mutta mutta, tässä on kyllä, tullut tuota, mm, ää semmonen ilmapiirim muutto, että, ää ko mie olin ää, tuola, m mm kouluissa Haaparannalla, ensinnä reaalikoulussa sitte, lukiossa nin, nin, se oli semmonen aika että, että sielä ei, koskhaaj kuulu yhthään suomalaista sanna, koulussa. ja opettajat, ei voihneem meän suomalaisia sukunimia [!] lausua. joo, se oon tuota muuttunu ilmapiiri, mie sanoin. että, ää, se on tullus se suomej kieli, niij kuu meilet tärkeämäksi, näinä viimi, vuosikymmeninä. jaa olletikki tämä meäj kieli. sehän oom murrekkieli täälä meilä, jaa, ja sehän on, kauheav vanhaa kieli oikeusta myön siin-ooj kauheam paljon, oikein vanhoita sanoja. ja mm ää, se on ää, ää, se on näkynys siinä että, ihmiset, nyt, ei net tohi ennää, puhua halveksuvalla tavala suomej kielestä, eli tästä meäj kielestä. ennenhän s-oli kohta niij kuu, niij ku tuota, ääh, ää rikos, jos, jos tuota, ää puhu positiivisesti, ää suomej kielestä ja meäj kielestä. (Matarengissa 1924 syntynyt mies, M91)*

(74) [informantti kertoo Meän kielen sanakirjan toimittamisesta:] *Matti, Matti [Kenttä] s-ooj joka päättää. elikkä Matti ää, ei se yksin kylä se on, ää, nää meilähän tulee tämä sanakirja nyt, vii-, vihtoiv viimein se tulee nyt ulos ja, Mattii, vaikka hän oon, varma mutta kylä se haluaa kuitekki ette muukki on myötä, ja tykkäävä niij ku hään, samhaal laihij ja, -t nee on ste, ä, kranskanheet toisena niitä, sitä, kirjaa. - - justhiij ko kävimmä Matij kans läpi ne [sanoja], se jotaki kysy nim mie, tunsin sen sillä ette, papp, pappä käytti niitä sanoja. -tä nee mulle, mul-, mulle olik kauhean tutut, mutta mii enj koskhaan itte niitä käyttä-. (Aapuassa 1943 syntynyt nainen, A92)*

(75) [BW: *m. tuotaa, kerroppa tuosta, tuota Matti Kentän sitä suomej kielen kurssia mitäs se, hään opetti teiles sielä?*] – *no se opetti, kaikkia. se opettii, mes saima lukea, jaa, p- kirjottaak kans, joijku verran, ja paljon ni kuu ää mhh, jämföörasi justhiin tätä, meäj kieltä ja taasen suomej kieltää. mitä niiss-oo välillä. mes saima oppia vähän, lukheen tavalista, kaikellaissia, kirjoituksia, meäj kielelä ja sitten, suomensuomela. – [BW: *kirjotittakos te, ää, meäj kielelä?*] – meäj kielelä mek kirjotimma. joo, mie piän -tt-aivaa, meäj kieltä. ja see, tunnutti niin, näk ko sitä tiesi mikä oli niij kuu ä ä, suomensuomeksi ole-massa, sitä freistasi ku sitä kirjotti stä, ä hakea niitä sanoja jotka oli suomen-suomeks sitä ollu koskhaan niij ku nähny meäj kieltä, kirjottavanna [!], nim*

Matti tuli aina ja hano -tte nuijkos tes sanotta Aapuassa? no mie -t, no emmä meh juuri niin sano, mut miksisi si niin kirjotas sit? ja, se piti ai- aina niijku freistataas sanoa justhiin niij ku, kirjottaa niij ku mep praatimma. (Aapuassa 1961? syntynyt nainen, A92)¹⁶

Innostus ja odotukset meänkieltä kohtaan olivat aluksi korkealla, ja esimerkiksi Pajalan kunta oli valmis tukemaan meänkielen opetusta ja opettajien koulutusta (76):

(76) sittehääm Pajalan kunnass-on ollu, hyvir rahhaa, ette ne oij kouluttanheet, näitä esikoulunopettijoita, suomeij kielessä. niill-on ollu, monta miljoonaa noon saahneet tämmösiä hemsproksp^häijjaria. jaa, ne on sitte pitähneek kursia, nääle, opettijoile jaa, kouluttanhee niitä. puhuhmaan suomea. (Aapuassa 1955 syntynyt nainen, A92)

Meänkieliliike herätti kuitenkin pian kiihkeitä tunteita ja suoranaista vastustusta. Esimerkiksi edellä siteerattu aapualainen nainen oli ollut 1980-luvulta lähtien esikoulunopettajana Pajalassa, ja hän oli innostunut pitämään meän- ja suomenkielisiä ryhmiä koulussaan. Niinpä lapset jaettiin kahteen ryhmään: meän- ja suomenkieliseen sekä ruotsinkieliseen. Hän luki meän- ja suomenkielisessä ryhmässä lapsille suomen- ja meänkielisiä lastenkirjoja ja lauloi ja leikki lasten kanssa kummallakin kielellä. Sen vuoksi meän- ja suomenkielinen ryhmä oli suosittu kuin ruotsinkielinen, mikä herätti ruotsinkielisissä vanhemmissa kateutta, ja ryhmät piti 1980–1990-lukujen taitteessa yhdistää niin, että pääkieleksi uudessa ryhmässä tuli ruotsi. Käytännössä meän- ja suomen kielen käyttö hiipui kyseisessä esikoulussa parin seuraavan vuoden aikana, ja pettymys huokuu muutenkin hänen sanoistaan (77):

(77) [BW: se, p^husit^hiivinen attit^hyydiko s-oli aiemmin sitte ja nyt oon enämpi negat^hiiviä?] – joo nyt oon ollu enämpi negat^hiiviä. ja mie olen hu- əə, miehään

¹⁶ Matti Kentän periaatteet ja hänen toimintansa muistuttavat C. A. Gottlundin kielipoliittista ohjelmaa, jonka hän julkisti vuonna 1829 *Otavassa*. Sen ydin oli: ”Tarkoitus tämän kirjan painamisella, on ollut monellinen, niin kuin on jo ennen sanottu. Nimittäin ensinnik, että syyttää meissä rakkautta tätä meijän omoo puhettamme vastaan, ja että tällä meijän omalla kielen-harjoittamisella, koroittoo häntä muihen kieliiin rinnallen Tietomuksiin tiellä, jotta taitaisimme aikoa myöten asettaa sitä yheksi yhteiseksi kansalliseksi kirjoitus-kieleksi. Tämä on ollut meijän peätarkoittamus. - - Koska nyt olemme toistanneet, että oma-kielen harjoitus ei ouk ainoastaan otollinen ja tarpeellinen, mutta myöskin mahollinen ja luonnollinen, niin kysytään siitten: minkälainen se Suomenkieli pitäis olla, jota harjoitettataisiin kirjakieleksi? Että sen pitäis olla sen parraaimman ja suloisemman peätelöö jokainen. Mutta mikä puhe on heistä paras ja suloisin? - - niin minä ainoastaan asetan yhen lain: kirjuta niin kuin puhutaan! ja puhu niin kuin hoastetaan!” (Gottlund 1829: XL, LVIII, LXIX.) Sattumaa tai ei mutta Gottlundkin puhuu *meijän kielestämme*.

maalaan sitte, əə, ittek kauheam paljon, ə ruottalaisia ja suomalaisia näitä, sanamparsia ja värssyjä. ja yhen aikaa se oli kauhea meno näilä suomalaisila värssyilä, ja nyt mie olen huomanus sen justhiinsa -tte, se ei ole ollu yhtä, kova innostus näissiin, suomalaissiin, niñ ku ennen, pari vuotta aikaa, -te se oon niñ kuu, taasen ihmisek kysyvät enämpi nuita ruottalaisia. (Aapuaassa 1955 syntynyt nainen, A92)

Monilla muillakin työpaikoilla, varsinkin kouluissa, syntyi keskustelua niillä käytettävästä kielestä, eikä riidoiltakaan välttytty. Kiistoja ei suinkaan helpottanut se, että mukaan oli lähes huomaamatta ilmaantunut uusi osapuoli: omia kielellisiä oikeuksiaan olivat tulleet vaatimaan myös suomensuomalaiset. Uusmassakin uudemman aineiston haastattelussa mainitaan ohimennen, että suomalaisten määrä oli viime aikoina Ruotsin Ylitorniolla lisääntynyt. Se merkitsi sitä, että meänkielen ja ruotsin kielen rinnalle oli samoille markkinoille tullut kolmas kieli, jonka huomiointiin ottaminen lisäsi kielten välisiä jännitteitä. Matarengin koulussa syntyiikin kiistaa siellä käytettävästä kielestä (78). Aapuan koulussa puolestaan oppilaiden kiinnostus meänkieltä kohtaan vaihteli vuosittain (79).

(78) [BW: *-te, sie halusis sen takia, valita meñj kieltä koulussa?*] – mm-m. *-ta meilähään on ollu justhaan, əə työpaikalaki sitä ə ə, -tä mitä kieltä sielä puhuthaa. tuola koulula. jokku halvaa -ttä sielä häätyy, ruottia puhua ja, meil-oo paljo jock-o Suomesta ja se häätyy ke- ə, puhuas suomea -tte nek käsittävä. -t se taas tykäthää ette, se, oor ruottalainen koulu ja se häätyy ruottia puhua. – [BW: *mitäs sielä enniitem puhuthaa?*] – kylä s-oo suomea enniite. ja siel-o ni paljo suomalaisia -tte, jokka ei ni kuu, ymmärä [ruotsia]. – [BW: *ne jokka halvaavap puhua ruottia ossaavakko nes suomea?*] – no ei. ə ossaa ne joitaki, sanoja. – [BW: *mm. -te pitäh niñ ku heäv vuoks sittep puhua ruottia?*] – no meil-oon nin ette, jos on joka ei ossaa, suomea nin se puhuthaa sitte ruotti[a] ette kaikkik käsittävä. – [BW: *mm. -ta minjäs tekkee, jos porukkaa on siinä kymmenen suomalaista jokka p- ossaavas suomea ja yks joka ei ossaa. kujuk tehthään?*] – no se häätyy puhuak kumpaaki kieltä. - - häänsyyniä v- ythee. (Ruotsin Juoksengissa 1955 syntynyt nainen, M91)*

(79) [BW: *no sittem mitä si koulussa sitte, si ook kotikielen opettaja sielä (Aapuan koulussa) kansa?*] – joo, mi piän, no sieläki ov välistä vissi? vuet ni niit-oon, mm -ta enämpi, lookstaadiessa kläpi [lapset] halvaavat mellanstaadiess-oonj kauheal laiska? lukheen suomea. yhtenä v-, viimi vuona mull-oli, luit, mit-hääm mull-oli, melken, melkej kaikki. ei ootappa viimi vuona ei ollu ei mutta

tänä vuona om melkej kaikki, olek ko, niit-øj kolmettoista lasta ja kymmenen ol lukuus suomea. mutta taasen ensi vuela ole valinuk ko neljä vain suomen, niilä, net tykkäsin nyt ett-et ossaava jo suomen ni se, otit taasen, ne halusit ruottia lukea. (Aapuassa 1943? syntynyt nainen, A92)

1990-luvun alussa elettiin kuitenkin yleisesti vielä meänkielisaallon harjalla, mikä heijastuu monissa haastatteluissakin. Birger Winsa kysyi myös monilta, aikoivatko he opettaa mahdollisille lapsilleen meänkieltä. Jotkut olivat päättäneet niin tehdä, vaikka kaikille ei edes ollut selvää, mikä oli ”oikeaa” meänkieltä (80). Toiset olisivat muuten olleet siihen valmiita mutta pitivät omaa meänkielen taitoaan siihen tarkoitukseen riittämättömänä (81).

(80) joo. m-olen sanonu -tte, kummakki kielet [opetetaan lapsille], ette siitt-ole mithää haittaa ette ossaa kieltä. ja sittee, osata, niin hyvin seij kielen ette, pystyy puhumaaj ja kirjottamhaan sitte. - - mutta s-ov vaikea kieli justhaan tämä suomej kieli, jaa olletikki jos, ää, Torniollaakson, murtheela alkaa opettamhaan nin nääk ko, ää, kukas se päättää ette se tämä on oikei ja tam-ov väärin? - - nääs suomej kieli, niin nääs sem pystyy k-, sanohmaan -t tämä on oikei ja tam-ov väärin, mutta murreta ei pystyk kukhaan sanoat tämä oon väärinj kirjotettu. (Aapuassa 1960 syntynyt mies, A92)

(81) [BW: mm. mm. aijoks opettaa jos te-, jos tet, tai koska tet saatta lapsia, aijoks opettaat teäl lapsen [!] suomea tai, aijoks, antaas sen o-, itte oppia jos se op-?] – jos mie, osasim paremmis suomea nim m-olev varmasti n-, #skulle då liksom#, muttaa m, #jag tror#, em mie, #jag tror inte jag kommer och börjar prata finska med mina barn det tror jag inte.# – [BW: eei.] – #men det skulle jätteviktigt. alltså det är helt klart.# (Ruotsin Juoksengissa 1971 syntynyt nainen, M91)¹⁷

Jotkut olivat kuitenkin jo alkaneet puhua lapsilleen meänkieltä, vaikka monet sitä ihmettelivätkin (82). Els Oksaarin luennoilla meänkielestä innostunut nainen oli alkanut miehensä kanssa puhua lapsilleen suomea saunassa (83). Paikan valinta saattaa yllättää, mutta hän perusteli sitä sillä, että muulloin heidän lastensa seurassa

¹⁷ Sekä Birger Winsa että monet informantit käyttävät haastatteluissa kielenimenä *suomea* sekä meänkielestä että Suomen Tornionlaakson suomesta ja suomen kirjakiielestä. Käytännössä kontekstista kuitenkin yleensä selviää, mistä kulloinkin on kyse.

oli aina ruotsinkielisiä lapsia, ja sen vuoksi oli puhuttava ruotsia. Myös hänen poikansa vahvisti, että meänkieli oli heidän perheessään saunakieli (84).

(82) [BW: *onkom moni kylässä - - pitävä -t s-on, ja selvästi väärin ette, puhuas suomea (lapselle)?*] – *no nyt net ei ennää niim paljor reageeraa ko s-oon, nyh neljä vuotta kum mi olem praatinut tuon, tyttären kans [suomea] ja, -ta kylä sillo alusta niij ku, moni käänsi päätä kom mie jotaki tyttäreilles sano -tte mitä, suomeakos si, miksis sie suomea? kyllähän seij kerkiä oppia ja, mitäs sie meinaat, tyärrievulles suomea ette!* (Apuassa 1961 syntynyt nainen, A92)¹⁸

(83) *ja stte me alomma nuillev, samala, yhtaikaa alomma nuile, meän isommi-lekki lapsile, puhhuun [suomea], päätimmä -ttä mes saunassa aina kum mooma saunassa mep puhuma, suomen.* (Apuassa 1943? syntynyt nainen, A92)

(84) [BW: *noo, tuota, missäs əə, sinun əə, i-, isä puhui sinuuj kansa, eli puhhuu sinuuj kansa (suomea)?*] – *ei me, aloimma sillon, oli saunassa me aloima, praathiis, siel-on niij ku aluku, alusta, niij ko, tullus se et sit aivan saunassa praatima suomea. - - mi ole, saattanu olla, seittemäv vue, joskus sillo. ja, juu.* (Apuassa 1971? syntynyt mies, A92)

Aiempaan verrattuna suurta muutosta merkitsi myös se, että muutamat lastenlapset moittivat isovanhempiaan siitä, etteivät nämä olleet opettaneet heille meänkieltä (85):

(85) *nämäh minu əh, tyttären, lapset asuvan nyb Buutissa - - ja net tulevat tännek Kuivakanhaasseen sittek kylhää ja. sielä e-, lapsek kaukkik [!, 'kaikki'] kuhisevak keskenäsä suomea. ja nämät tulevap Puutista ne on niim pahala kielälä ette ku, miksi m-olema niin tyhmät -temm-ole heile opettanhees suomea -tte ko het ei saada ollekaam poristat toistenj kansa sielä. - - joo. meitä se syytethään nyt että ko emme ole opettanhees suomea heile.* (Mukajärnessä 1920 syntynyt nainen, M91.)

¹⁸ Arvid Järnefelt kertoo *Vanhempieni romaanissa*, että kun Aleksander ja Elisabeth Järnefelt päättivät Viipurissa 1860-luvulla panna vanhimman poikansa Kasperin (1859–1941) suomalaiseen kansakouluun, Elisabethin saksalaisetkin ystävät kauhistelivat sitä: ”Rakas Lizbeth - - oletko ajatellut mitä vääryyttä teet pojalle? Miehesi oikun tähden sinä olet valmis panemaan pikku Kasperin koko tulevaisuuden vaaranalaiseksi. Eihän kukaan, ei kukaan tässä maassa pane lapsiaan suomalaiseen kouluun, jos aikoo saada heistä sivistyneitä. - - Kaikki oikeat koulut ovat ruotsalaisia. - - Miksi tahallaan pilata koko [hänen] elämänsä?” (Järnefelt 1960: 269.)

Vaikka yleinen ilmapiiri meänkieltä kohtaan oli muuttumassa myönteisemmäksi, oli yhä niitäkin, joiden mielestä Ruotsin tornionlaaksolaisten suomi oli suomen ja ruotsin sekoitusta ja sellaisenaan huonompaa kuin ”puhdas” suomi (86). Mutta toiset taas näkivät meänkielessä piirteitä, jotka puuttuivat suomen kirjakielestä (87).

(86) [BW: *kumpaako - - kieltä puhup paremin, suomea eli ruottia?*] – *mie itte?* – [BW: *nii.*] – *ə suomea vissij joo, n ruot-, kummakki - - vähä ə, kumpikhaa oikee hyä ole.* – [BW: *eikäs ole?*] – *ei nääk ko sekotus tulee ruotti ja suomi, ole.* – [BW: *miksi se ei saa sekottaa?*] – *em mi tiäs saapiko se, see, saapii, - - no ei kumpaakhaan ossaa oikee hyvin sitteij ko sekottaa tällä lai. - - nääs sitä oikeen, puhasta suomea eihään se mikhään, emmä me sitäkhään oikee hyvin ymmää.* (Aapuassa 1948 syntynyt nainen, A92.)

(87) *jollojkin nes sanos sitten ni kuv vähän ylpeästis sanot [’sanoivat’] että, no missäs sulla vaimo on, no se on hillassa. ja se on niij kuv vähän kehumista siinä se, se on semmonev vivahtus kielessä mikä ei, esimerkiksi kirjakielessä millojkaan essiinny.* (Saittarovassa 1919 syntynyt mies, M91.)

Vaikka valtaosa vuosien 1991–1992 haastateltavista piti meänkieltä omana kieleenä, suomensuomellakin oli vielä kannattajansa. Kun Birger Winsa kysyi, kumpaa niistä pitäisi Ruotsin Tornionlaakson kouluissa opettaa, useimmat olivat meänkielen kannalla (88) mutta eivät kaikki (89):

(88) [BW: *jos tuota si sait s-, saisit sitte mm, valita että lapset alkavak kouhluun lukemaan suomea, kumphaal luokhaan si panis, suomensuomen luokhaan tai, tai tähäm meäj kielet luokhaan?*] – *no meäj kiele.* – [BW: *miñkä takia?*] – *no em mie, siksi kom mep puhuma ittes sitä.* (Ruotsin Juoksengissa 1955 syntynyt nainen. M91)

(89) [BW: *mm. jos lapsi tulis kysymään sulta, olik- parempi lukeas suomen-suomea tai tätä s-, torniolaaksonsuomea koulussa, mitä sie sanosil lapsele?*] – *no kylä mi tietenki sanosi jotta se, #riksfinska#.* (Matarengissa 1921 syntynyt mies, M91)

Vuosien 1991–1992 aineiston perusteella syntyy kuva siitä, että *meänkieli* oli käsitteenä kaikille haastateltaville tuttu, vaikka heistä monetkaan eivät olleet seuranneet radiosta meänkielisiä ohjelmia tai osallistuneet STR-T:n toimintaan tai lukee neet Met-Avisia tai Tuohmaan Pekan pakinoita Haaparannanlehdestä. Silti useimmat toivoivat meänkielille menestystä, vaikka läheskään kaikki eivät pitäneet sitä

varmana. Edessä oli vielä erilaisia epäluuloja voitettavana (90). Jotkut pitivät omaa sukupolveaan meänkielen puhujina menetettynä, mutta luottivat siihen, että nuoret tulevat elvyttämään sen vielä uudelleen eloon (91). Toiset taas olivat epäilevämpiä eivätkä uskoneet, että meänkieli siirtyy enää sukupolvelta toiselle (92). Mutta muuan haastateltavista uskoi jopa siihen, että lopulta Suomen ja Ruotsin Tornionlaaksossa puhutaan samaa kieltä (93).

(90) [BW: *uskoks* (että) *tällä oon tulevaisuutta tällä meän kielellä?*] – *kyyllä mie vain uskon. jos ne vain tuota, mie piän tuo Äst^heärt^hee on tehnyk kauheam paljon. Mutta -tte ku niit-oon niitä föördummaria vielä ette ää, oj jokku jokka tykkäävä -ttei s-ole niij nuuka osatas suomea.* (Aapuassa 1943? syntynyt nainen, A92)

(91) *no tämä jenerašuuni mikä mie olen nin, nin ää sehään on, nin, moni ei ossaa, minum minun ikäset, ne ei o-, ne ei ossaas, porise muuta ko sitä ruo-, tietekki, että nek käsittävät. mutta mie piän että se tullee nyten sillai että sitä, ne ne opettavat taasen, lapsile ette, nim mie kuitekim piän opettaap pojale, ette se os-, ossaa porissa [puhua meänkieltä] ja, -t se tullee ni ko takasi ette, nuoremasta päästä taasen, -tä muuten se katoaa pojjes.* (Korpilompolossa 1965 syntynyt mies, M91)

(92) *hm. vissiij ko tännem muuttaa enemmär ruottalaisia ja, ne ei puhus sittes suomea heidäl [!] lapsille ja, ei nekhääm puhu ja, niin se vissiin kuolee pois sitte. toivottavasti ei mutta, sitä tiiä.* (Kiirunassa vuonna 1975 syntynyt nainen, M91)

(93) *ainaki vanhempi, väki puhhuu m, samallaista [kieltä molemmin puolin rajaa]. ja ne mikkä sitte onn, tuota niij kuu, se niij ku saki mikä on niij ku vähän, tällä niij ku Ruottin tai Suomem puolela ni, se tullee niij ku, lopul-, lopu-, lopulinen tulos tullee ette alethaam puhuhmaan sammaa kieltä.* (Matarengissa vuonna 1959 syntynyt mies, M91)

3.11 Ei enää häpeää?

Meänkieliliike on vaikuttanut merkittävästi myös Ruotsin tornionlaaksolaisten kielellisiin asenteisiin. Kielellisestä häpeästä aiheutunut vuosikymmenien mittainen trauma näyttää yllättävänkin nopeasti pyyhkiytyneen pois monien mielestä, vaikka itse häpeä oli edelleen 1990-luvun alussa useille tuttu asia (94). Se ei kuitenkaan

enää herättänyt yhtä vahvoja kielteisiä tunteita puhujissaan kuin 1960-luvulla. Birger Winsa kysyi siitä vuosina 1991–1992 useammaltakin haastateltavalta aivan suoraan, mutta kukaan hänelle vastanneista ei kertonut ainakaan itse häpeävänsä kieltään, vaikka muut saattoivat heidän mukaansa niin yhä ajatellakin (95, 96).

(94) *no, kylä mie puhuj kumpaaki yhttä hyvi* [meänkieltä ja ruotsia]. *joo. vana- enämin halvaam puhuat tätä meäj kieltä.* – [BW: *hävethiinkos sitä niij ku ennen?*] – *ə, ennen aikaan tietekki ne häpesik kuulet tota -tte ne y-, kyä ne y-, ni ko meiläki, ə koulussa ni meil-oli pakko puhua ruottia. oli vähän opettajat vähän niij ku kovia siihen aikaan -tte.* (Kuivakankaassa 1939 syntynyt mies, M91)

(95) [BW: *njoo. oleks sie koskhaan niij ku kuullus sitä ette eli, tu- kokenus sitä ette niij ku torniollaaksolaiset häpeävät heän, suomej kieltä?*] – *ei ole vain kuulu.* – [BW: *ei koskhaan kotonakhaam puhuttus siitä?*] – *nee.* (Matarengissa 1966 syntynyt mies, M91)

(96) [BW: *miksis tämä, suomej kieli näyttää häviävän -tt-onkos se?*] – *älä kysy multa sitä ə, halvaavat tietenkii, ə saattavap pittää, kolonakin [’rumana’] ette ko, puhuthaan suomea. nim meäj kieltä.* – [BW: *mm. mm. häpeävä.*] – *noo ne kyllä häätävvy jotaki tehjä.* – [BW: *oleks itte hävenyk koskhaa?*] – *ej koskhaa. ej koskaa [!] ole häviny [!] -tte jos mi suomea ossaa.* (Apuuassa 1943 syntynyt mies, A92)

Myös Erling Wande viittaa samaan seikkaan *Meän kielen sanakirjan* esipuheessa (97):

(97) ”Kokohnaansa ruottinkieliset koulut merkittit ette alotethiin ruottalaistamispolitiikkaa, joka sai ratkasevan merkityksen Tornionlaakson koulupoliittiselle kehitykselle ja näin se sai seurauksia Tornionlaakson kantäväestön käsitykselle omasta suomalaisesta äitinkielestä meän päihviin asti. Tästä negatiivisesta käsityksestä ei ole vielä tänäpäivänä päästy kokohnaansa erhoon, mutta suuri osa Tornionlaakson ihmisistä oon vaihettannu kantaa. Ette tämä sanakirja on saatettu antaa ulos tornionlaaksolaisten oman järjestön kautta oon suureksi osaksi seurausta tästä uuesta, pusitiivisemmasta käsityksestä omasta kielestä ja taustasta. Tornionlaaksolainen kaksikielisyys ja bikyltlyralismi ei ennää ole leimaava puute vain persoonallinen ja yhteiskunnallinen resyrsi.” (Wande 1992: v.)

3.12 Ruotsin Ylitornio kieliyhteisönä vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistojen valossa.

Tarkastelun kohteena olleiden aineistojen valossa Ruotsin Ylitorniosta rakentuu kieliyhteisönä kaksi erilaista kuvaa. Vuoden 1966 haastateltavista lähes kaikki vanhat ja keski-ikäiset ja osa nuoristakin ovat puhuneet Tornionlaakson suomea äidinkielenään, kun taas vuosien 1991–1991 haastateltavista useiden vahvempi kieli on ollut jo ruotsi. Vanhemman aineiston haastateltavista huomattavan moni ei osannut ruotsia lainkaan mennessään kouluun, ja varsinkin keski-ikäiset olivat 1950–1960-luvuilta lähtien halunneet omien, koulun alkuun liittyneiden kokemustensa perusteella tietoisesti vaihtaa lastensa kanssa kotikieleksi ruotsin. Kielenvaihto oli tapahtunut Matarengissa aiemmin kuin järvi- ja muissa syrjäkylissä. Vuonna 1966 ruotsi oli Matarengissa jo selvästi valtakielenä, mutta Aapuan koulussa välituntikieli vaihtui ruotsiksi vasta 1970-luvun puolivälissä.

Merkittävin näiden kahden aineiston valossa hahmottava ero liittyy kuitenkin meänkielen puhujien käsityksiin omasta kielestään. Valtaosa vuoden 1966 haastateltavista viittasi siihen, ettei heidän suomensa ollut oikeaa suomensuomea vaan vähäarvoista suomen ja ruotsin sekoitusta, jopa suorastaan rumaa. Niinpä siihen liittyi koko kieliyhteisön läpäissyt häpeän- ja alemmuudentunne, joka ilmeni myös heikkona itsetuntona. Osalla vuosien 1991–1992 haastateltavista oli kokemuksia kieleen liittyvistä häpeäntunteista lähipiirissään, mutta kukaan ei itse enää myöntänyt häpeävänsä omaa kieltään. Toisaalta yhä oli niitäkin, joiden mielestä meänkieli oli ”puhtaampaan” suomen kieleen verrattuna vain suomen ja ruotsin sekoitusta. Osa 1990-luvun puhujista suhtautui kuitenkin meänkielen tulevaisuuteen melko toiveikkaasti, ja muutamat haastateltavat olivat jo alkaneet puhua lastensa kanssa meänkieltä ainakin saunassa. Osa taas piti omaa sukupolveaan menetettynä ja asetti toivonsa tuleviin sukupolviin. Osa ei uskonut, että meänkielellä olisi enää tulevaisuutta. Silti uudemman aineiston pohjalta hahmotuu myönteinen kokonaiskuva Ruotsin tornionlaaksolaisten omasta kielestä. Tosin oli viitteitä siitäkin, että Ruotsin Ylitorniolle oli muuttanut suomalaisia, jotka vaativat oikeuksia myös suomen-suomelle. Meänkieli oli saamassa uuden kilpailijan.

Voi myös kysyä, onko vuosien 1991–1992 aineistosta hahmottava kokonaiskuva liiankin hyvä ollakseen totta. Mukana oli useita meänkieliliikkeeseen hyvin myönteisesti suhtautuneita haastateltavia, muun muassa kotikielen eli meänkielen opettajia. Haastateltavien joukko oli tällä tavoin osin valikoitunutta. 1990-luvun aineistossa oli kuitenkin mukana useita sellaisia puhujia, varsinkin keski-ikäisiä ja

nuoria, joille meänkieli oli jo aika vaikeaa. Nuoria meänkieltä kyllin hyvin puhuvia haastateltavia oli kaikkiaan vaikea löytää niin Matarengista kuin Aapuastakin, ja heidän ryhmänsä jäivät vajaiksi. On vaikea ajatella, että ainakaan kaikki heistä olisivat välittäneet meänkieltä edelleen omille lapsilleen. Muuan haastateltavista sanoikin aivan suoraan, ettei hänen kielitaitonsa riittänyt siihen. Yleinen optimismi ja käytännön realiteetit eivät näyttäneet enää 1990-luvun alussa Ruotsin Ylitorniolla kohtaavan.

4 Meänkieli tutkimuskohteena

Meänkieli on kiinnostanut jatkuvasti myös tutkijoita, ja siitä on viime aikoina kirjoitettu paljon varsinkin kielisosiologisesta ja kielensuunnittelun näkökulmasta (mm. Arola 2004; Sulkala & Mantila 2010; Kangas 2012; Molnár Bodrogi 2015 lähteineen). Vähemmistökielet ovat muutenkin kuuluneet kielentutkimuksen keskeisiin kohteisiin 2000-luvulla (meänkielen osuudesta esimerkiksi ELDIA-projektissa: Arola, Kunnas & Winsa 2012; Arola, Kangas & Pelkonen 2013). Toisin kuin aiemmin tutkijoiden tavoitteena on 1990-luvulta lähtien ollut myös eri tavoin tukea vähemmistökielten elvyttämistä, asemaa, käyttöä ja opetusta niissäkin tapauksissa, joissa merkittävä osa kielen puhujista ei enää asu kielten alkuperäisellä käyttöalueella.

Päällisin puolin niin meänkielen kuin suomenkin asema vähemmistökielinä on Ruotsissa parantunut. Meänkieli sai virallisen vähemmistökielen aseman Ruotsissa vuonna 2000. Se on nykyisin vakiinnuttanut asemansa myös kulttuuri- ja koulukielenä. Meänkielistä kirjallisuutta on sitten Bengt Pohjasen *Lyykerin* ilmestynyt runsaasti, ja meänkieltä voi opiskella aina yliopistossa asti. Todellisuus näyttää kuitenkin karummalta.

Laura Arola on tutkinut 2000-luvun alussa Pajalan lukiossa suomen kielen vainnaisiksi kieleksi ottaneiden opiskelijoiden käsityksiä suomen ja meänkielestä. Kaikkiaan hänellä on ollut 14 informanttia, joista osa on ollut suomenkielisiä, osa meänkielisiä ja osa suomenkielis-meänkielisiä. (Arola 2006.) Näissä haastatteluisissa nousevat pintaan monet seikat, joista edellä on ollut puhetta. Varsinkin suomenkieliset informantit ovat pitäneet meänkieltä rumana, tyhmänä ja suomen ja ruotsin sekoituksena, ”sotkukielenä”. Arola toteaaakin, että ”[o]jikean suomen diskurssi Tornionlaaksossa on selvästi nuorten ajatuksissa” (2006: 24). Kaikkiaan meänkieleen kohdistuvista asenteista enemmistö oli kielteisiä, vaikka positiivisia käsityksiäkin nousi esille. Vuosien 1991–1992 aineistoon verrattuna meänkielen ja

suomen kielen vastakkaisuus, josta jo 1990-luvun alkupuolella oli viitteitä (ks. esimerkki 78), on noussut paljon merkittävämmäksi tekijäksi.¹⁹ Kaikkiaan Arola päätyy melko pessimistiseen kokonaiskuvaan. Varsinkaan suomalaiset eivät pidä meänkieltä kielenä ja suhtautuvat siihen pääasiassa negatiivisesti, mutta myös meänkieliset kyseenalaistavat itsekin meänkielen arvon ja merkityksen: siitä ei ole hyötyä, ja se kuuluu vain vanhojen ihmisten maailmaan. Suomen kieleen ei sitä vastoin liitetä samanlaisia kielteisiä asenteita, ja suurin paine meänkieltä kohtaan näyttäisi Arolan mukaan tulevan suomen kielen puolelta. (Arola 2006: 19–28.)

Arolan 2000-luvun alkupuolen tutkimus perustui melko pieneen informanttjoukkoon. Hän on vuonna 2008 kerännyt huomattavasti laajemman lomakekyselyihin perustuvan aineiston Ruotsin Tornionlaakson lukiolaisilta. Sen mukaan noin 30 prosenttia vastaajista pitää meänkieltä kielenä, ja suunnilleen saman verran vastaajista pitää sitä suomen kielen murteena. Loput 40 % eivät ottaneet asiaan selvää kantaa. Kukaan Arolan informanteista ei pitänyt meänkieltä tai suomea vahvimpana kielenään. (Kunnas & Arola 2010: 119–146.)

Käytännössä meänkielen tulevaisuus ei uusimpien tutkimusten mukaan vaihda lainkaan niin valoisalta kuin joidenkin vuosien 1991–1992 haastatteluiden perusteella saattoi toivoa, vaan meänkieli kuuluu nykyisin hyvin uhanalaisten kielten joukkoon (Arola, Kangas & Pelkonen 2013; Ruotsala 2014: 279).

Meänkieltä itseään on tutkittu huomattavasti vähemmän, ja lähteenä ovat useimmin olleet painetut tekstit (Arola, Kunnas & Winsa 2012: 12). Vuonna 1996 ilmestyi Matti Kentän ja Bengt Pohjasen kirjoittama *Meänkielen kramatiikki*, mutta siinä omistetaan melko vähän huomiota meänkielessä esiintyvälle vaihtelulle. Esimerkiksi *h:n* metateesia käsitellään vain äänteiden yhteydessä. *h:n* kohdalla mainitaan esimerkkeinä sanat *viehraan* ja *kirhveen* ja *l:n* kohdalla sanat *kylhmään* ja *piehleen*. (Kenttä & Pohjanen 1996: 32–35.) Itse ilmiöstä ei kerrota muuta, ei edes sitä, että *h:n* metateesi esiintyy erilaisissa ympäristöissä ja että niissä on variaatiota. Tämä on sen vuoksi yllättävää, että Matti Kenttä askarruttivat *h:n* metateesiin liittyvät seikat, varsinkin alueelliset erot, jo 1970-luvun lopulla. Harri Mantila on kuitenkin tarkastellut *h:n* metateesia ja *t:n* heikon asteen vastineita kielen suunnittelun kannalta niin meänkielessä kuin kveenin kielessäkin (2010: 54–73).

¹⁹ Samantapainen vastakkainasettelu on vallinnut Pohjois-Norjassa jo pitkään. Erityisesti Olav Beddari on kannattajineen pitänyt suomen kirjakieltä tärkeämpänä kuin paikallista kveenin kieltä tai kveenimurteita. (Palaan luvussa 11.5. siihen, mistä kveenin kieleen liittyvät tietoni ovat peräisin.)

Helena Sulkala on puolestaan käsitellyt kokoavasti ruotsin kielen vanhempaa ja varsinkin uudempaa vaikutusta meänkielen fonetiikkaan, morfologiaan, syntaksiin sekä lainasanoihin ja koodinvaihtoon (2010: 312–339). Hän on käyttänyt aineistona meänkielisiä painettuja tekstejä. Harriet Kuoppa on tutkinut metateettisen *h*:n esiintymistä meänkielisten teosten kielessä (2015) ja Emilia Lall meänkielisiä aineksia Mikael Niemen romaanissa *Mannen som dog som en lax* ja sen suomenoksessa (2014). Kaikki nämä tutkimukset perustuvat kirjoitettuun kieleen.

Puhututtua meänkieltä ei pitkään aikaan ole juuri tutkittu, mutta aivan viime vuosina siihenkin on kiinnitetty huomiota. Jaana Kolu ja Mikko Kuronen ovat tarkastelleet suomen ja ruotsin pitkän *a*:n ja *y*:n ääntämistä kolmen kaksikielisen haaparantalaisnuoren puheessa (2015). Palaan heidän tutkimukseensa tarkemmin luvussa 8.2. Jaana Kolu on lisäksi tutkinut 25 kaksikielisen haaparantalaisnuoren koodinvaihtoa ja muita kielellisiä resurssuja vuonna 2017 ilmestyneessä väitöskirjassaan. Se tulee puolestaan tarkemmin puheeksi luvussa 10.

5 Suomen yleiskielen *d*:n vastineet meänkielessä vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa

Suurin osa tutkimusaineiston *d*-tapauksista on *t*:n heikkoasteisia muotoja. Kaikki eivät kuitenkaan hahmotu *t*:n astevaihtelupareiksi (esim. *edes*, *todistus*, *todistaa*) tai eivät ole *t*:n heikkoasteisia muotoja (esim. *odottaa*, *Muodoslompolo*). Kun tavoitteena on selvittää sitä, missä määrin suomen yleiskieli on vaikuttanut Ruotsin Ylitornion kieleen, nämäkin tapaukset on paikallaan ottaa mukaan.

Tornion murteessa on *t*:n heikkoasteisina vastineina tavattu yleensä kato tai siirtymä-äänteet *j* tai *v*, esim. *sata* : *saan*, *eemäksi*, *pitää* : *piin* 'pidin', *ootan* 'odotan', *kutu* : *kuula* 'kudulla', *sae* 'sade', *lato* : *laossa*, *suempursu*, *syän* 'sydän', *saa* ~ *saaja* 'saada', *tietää* : *tiän*, (*en*, *ei*) *tiä*, (*harv.*) *tieä*, *tiejä*, *vuosi* : *vuen*, (*harv.*) *vuoen*, *vuojen*, *lua* 'luoda', *lyä* 'lyödä', (*harv.*) *luoja*, *lyöjä*, *taitaa* : *taijan*, *rauta* : *rau(v)an*, *tauti* : *tau(v)in*, *yhelä*, *nähä*, *tehä* ~ *nähjä*, *tehjä*, *tehjään* (Airila 1912: 91–93, 119, 151–153).²⁰ Lisäksi Airila mainitsee ”analogisina” *h*:lliset tapaukset

²⁰ Airila mainitsee *t*:n heikkoasteisina vastineina myös dentaalispirantin *δ* sekä *d*:n ja *r*:n (1912: 89–93). Ruotsin Ylitornion aineistoissa ei dentaalispiranttia esiinny, mutta Matarengissa 1887 syntyneellä miehellä on yksi *r*-tapaus: *yhrreksästoista*. Hänellä on muutenkin poikkeavaa *rr*:ää: *nuorri kansa*, *tyyris* 'kallis', *piethiin seurrat*. Hän on asunut nuorena miehenä 18 vuotta Yhdysvalloissa. Olen itse kuullut

saaha, jäähä, nähhä, tehä, lyöhään, tuohaän, viehään sekä Vittangista *lyöhhään, tuohhaän, viehhään*. *Nähhä, tehä* -muotoja käytetään hänen mukaansa yleisesti *nähä, tehä, nähjä, tehjä* -varianttien rinnalla. Infinitiivistä 'saada' Airilalla on kaikkiaan kolme murrevarianttia: *saaja, saa, saaha*. (Airila 1912: 151–153.) Kutsun näitä kaikkia tapauksia seuraavassa katomuodoiksi. Kun alkuperäinen dentaali- tai palataalispirantti tai *j* on kadonnut lyhyen pääpainollisen tavun jäljestä, näin syntynyt vokaaliyhtymä ääntyy Airilan mukaan varsinkin murrealueen eteläosissa usein diftongina, jonka molemmat komponentit ovat puolipitkiä: *àèthaa, jàèttu, kàònu, làòssa* (1912: 40–41). Itse olen noudattanut Kolarin ja Tärännön murteiden muotoopillisissa kokoelmissa Airilan merkintätapaa, mutta Taina Hollo on litteroidessaan merkinnyt vokaaliyhtymän alkukomponentin usein pitkäksi: esim. *saae* 'sade'.

Osa *t:n* heikkoasteisista tapauksista on vanhastaan ollut astevaihtelun ulkopuolella. Airilan mukaan näin on ollut laita *äiti, täti* ja *neiti* -sanojen taivutuksessa sekä uusissa ruotsalaisissa lainasanoissa varsinkin pitkän vokaalin jälkeen, esim. *kreeta* 'Kreeta': *kreetan, flaati* 'nolo, nolostunut': *flaatiksi, arviiti* 'Arvid': *arviitin, lasareeti* 'sairaala': *lasareetin* (1912: 96–97). Suomen *kyyti*-sana taipuu Ruotsin Ylitornton murteessa *kyytti*: *kyytin*. Passiivimuodoissa on tapahtunut asteyleistyksiä. Airila mainitsee Jukkasjärvestä muodot *juothan, viethän, nähthän, tehthän* ja murrealueen pohjoisosista partisiippityypin *pantuksi, tehtyksi, kääntty* (1912: 77, 95–96, 159). *Käythään, menthään, tehthään* -tyyppisiä muotoja esiintyi jo vuonna 1966 Ruotsin Ylitornton aineistossa varsinkin nuoremmilla puhujilla. Kuulin niitä 1960–70-luvuilla muuallakin Ruotsin Tornionlaaksossa. Vuoden 1966 aineistossa on myös asteyleistyksen perustuvaa partisiippityyppiä *käytty, tehtty, käyty-*, *tehty*-tyypin rinnalla. *Käytyksi, tehtyksi* -tapausten *t* perustuu tähän asteyleistykseen. Airilan mukaan myös osa *ht*-tapauksista on ollut astevaihtelun ulkopuolella: näin on ollut pitkän painollisen tavun jälkeen sekä kauempana sanassa, esim. *vauhtila, ei armahta, hulmahti* 'valtakirja': *hulmahtin* (1912: 93–97). Tällaisiakaan tapauksia ei ole otettu seuraavissa taulukoissa huomioon. Lisäksi on kolme *t*:llistä passiivimuotoa, *juotaan* (vuonna 1903 syntyneellä naisella, A66), *saataa* (vuonna 1924 syntyneellä naisella, A92) ja *saataan* (vuonna 1945 syntyneellä miehellä, M66).

dentaalisprantin muutaman kerran 1970-luvulla Svappavaarassa ja Idivuomassa sekä 1980-luvulla Pysyjoella Pohjois-Norjassa, missä sitä edelleen käytetään. Pysyjoekelainen Terje Aronsen puhui jo 1980-luvulla *meän kielen* mallin mukaan *meidän kielestä*, jonka oppimateriaaleja hän alkoi Matti Kentän innostamana silloin laatia. Dentaalispirantti *d* mainitaan yhtenä *t:n* heikkoasteisena vastineena kveenien eli kainun kielen kieliopissa (Söderholm 2014: 18, 33–35, 63–64; ks. myös Lindgren 1993: 24).

Nekään eivät ole mukana laskelmissa.

Olen esittänyt Matarengin ja Aapuan aineistot erikseen, mutta miesten ja naisten esiintymät on yhdistetty. Viittasin jo aiemmin siihen, ettei miesten ja naisten esiintymien eronteko ole mielekästä, sillä uudemmassa aineistossa keski-ikäisiä ja nuoria naisinformantteja on kovin vähän. Yleiskielen *d*:n vastineiden jakauma vuoden 1966 aineistossa näkyy taulukosta 2.

Taulukko 2. Yleiskielen *d*:n vastineet Matarengissa ja Aapuassa ikäryhmittäin vuoden 1966 aineistossa.

Matarenki 1966													
		<i>VdV</i>			<i>VVdV</i>			<i>hd</i>			Yht.		
		0	<i>d</i>	<i>t</i>	0	<i>d</i>	<i>t</i>	0	<i>d</i>	<i>t</i>	0	<i>d</i>	<i>t</i>
V:t	n	97	0	7	201	4	8	166	0	3	464	4	18
	%	93,3	0	6,7	94,3	1,9	3,8	98,2	0,0	1,8	95,5	0,8	3,7
K:t	n	44	1	2	246	6	3	143	0	2	433	7	7
	%	93,6	2,1	4,3	96,7	2,3	1,1	99,3	0,0	0,7	96,8	1,6	1,6
N:t	n	19	0	0	173	3	1	88	0	1	280	3	2
	%	100	0,0	0,0	97,7	1,7	0,6	98,9	0,0	1,1	98,2	1,1	0,7
Aapua 1966													
		<i>VdV</i>			<i>VVdV</i>			<i>hd</i>			Yht.		
		0	<i>d</i>	<i>t</i>	0	<i>d</i>	<i>t</i>	0	<i>d</i>	<i>t</i>	0	<i>d</i>	<i>t</i>
V:t	n	113	0	0	190	4	0	172	0	1	475	4	1
	%	100	0,0	0,0	98,0	2,0	0,0	99,4	0,0	0,6	99,0	0,8	0,2
K:t	n	92	1	2	209	7	2	135	1	1	436	9	7
	%	96,8	1,1	2,1	95,1	3,2	0,9	98,6	0,7	0,7	96,5	2	1,5
N:t	n	36	0	1	204	3	0	104	0	1	344	3	2
	%	97,3	0,0	2,7	98,5	1,5	0,0	99,0	0,0	1,0	98,5	0,9	0,6

Vuoden 1966 aineistossa yleiskielen *d*:n valtaedustuksena on niin Matarengissa kuin Aapuassakin kato. Sen osuus on kaikissa ikäryhmissä ja fonotaktisissa asemissa yli 90 prosenttia. Ikäryhmittäisiä eroja silti on varsinkin *VdV*- ja *VVdV*-aseissa. Matarengissa vanhoilla ja keski-ikäisillä on vähiten katoa, vanhoilla *VdV*- ja *VVdV*-tapauksissa 93,3 % ja 94,3 %, kun taas nuorilla kadon osuus hipoo sataa prosenttia. Aapuassa puolestaan katoa on vähiten keski-ikäisillä: *VdV*-asemassa 96,8 % ja *VVdV*-asemassa 95,1 %. Vanhoilla ja nuorilla aapualaisilla katotapausten

osuus on lähes 100 prosenttia. Esimerkkejä katotapauksista eri fonotaktisissa asemissa (98, 99, 100):

(98) *VdV*: *pata* : *paan*, *paassa*, *saae* 'sade', *lato* : *laot*, *laaot*, *laoissa*, *vesi* : *veessä*, *eempänä*, *pittää* : *piän*, *piethiin*, *piit* 'pitivät' ['pidit'], *karjampion*, *sittoa* : *siothiin*, *kutoa* : *kuothiin*, *oottaa* 'odottaa', *toistukset* 'todistukset', *vihki-toistusta*, *koulukooiin* 'koulukodin'²¹

(99) *VVdV*: *saaja*, *saa*²² 'saada', *saa(akki* 'saadakin', *saaha* 'saada', *viisi* : *viien*, *viijes*, *uusi* : *uuet*, *häätyä* 'täytyä' : *hääyn*, *häyn*, *vuosi* : *vuen*, *jua* 'juoda', *lyä* 'lyödä' : *lyöhään*, *syä* 'syödä', *myön*, *myen*, *möijin*²³ 'myöten', *noutaa* : *nouvethiin*, *täysi* : *täy(v)en*, *käyä* 'käydä' : *käyhään*, *hoito* : *hoijossa*, *puija* 'puida', *uijaan*, *kuukauessa*, *jahtioikeuet*, *paljou(v)essa*, *meän*, *mejän*, *teän*, *heän* 'meidän, teidän, heidän'

(100) *hd*: *kaheksan*, *yhessä*, *lähethiin*, *lähit* 'lähtivät', *tehjä*, *tehhä*, *tehä* 'tehdä', *tehjään*, *tehhään*, *nähjä* 'nähdä', *tahtoa* : *tahothiin*, *sanomalehissä*, *maholisuus* : *maholisuuet*, *maholisuukset*, *kehto* : *kehvosta* [!] (Aapuassa 1905 syntynyt mies, A66)

Kaikkiaan vanhemman aineiston 57 haastateltavasta *d*:llisiä ja/tai *t*:llisiä tapauksia on 16 puhujalla. *d*:llisiä esiintymiä on 5 miehellä ja 8 naisella, *t*:llisiä 10 miehellä ja 6 naisella. Eniten *d*- ja *t*-tapauksia on vanhoilla ja keski-ikäisillä puhujilla niin Matarengissa kuin Aapuassakin.²⁴ Valtaosa niistä on kuitenkin peräisin vain muutamalta puhujalta, jotka näyttävät tavoitelleen suomen kirja- ja yleiskielen *d*:tä. Vanhoista puhujista eniten *t*:llisiä tapauksia on matarenkilaisella miehellä, joka on

²¹ *mi ole ollu opettaja, ja sittem mie olen olluk koulukooiin hoitaja.* (Ruskolassa 1895 syntynyt nainen, M66)

²² Esim. *kylä se on niin huonoa* [suomen kielellä lukeminen] *ette, sitä ei vois saam mithään selvää Haaparannallahestäkhä.* (Pajalassa 1927 syntynyt nainen, M66) / *siinä on kylää, vähäv vaikea saan niij kul liikenteppaikk-oon työn joka ossaa aivan* ['vain'] *suomen.* (Matarengissa 1942 syntynyt nainen, M66)

²³ *tulit hyät tälliikit ja sitted se, niitä möiji, kärräthii vai.* [rakennustyömailia betonia] (Aapuassa 1927 syntynyt mies, A92)

²⁴ Mukaan ei tässä, kuten ei muuallakaan, ole laskettu sellaisia tapauksia, joissa haastateltava toistaa haastattelijan käyttämän sanan: [MH: *no onkos teistä täälä kuiteki, hyödyllistä osatam myös suomem kieltenä?*] – *jaa miksei se ole, ah, nim, se ole hyödyllistä.* (Matarengissa 1887 syntynyt mies, M66) / [HP: -- *että noin* (naiset ja miehet työelämässä) *ovat yhdevvertaset?*] – *yhtevvertaset, joo-o. ainaa əə, paphiin asti.* (Hietaniemessä 1926 syntynyt nainen, M66).

syntynyt vuonna 1896 Kukkolassa, Ruotsin Karungissa (101). Haastattelusta ei tarkoin selviä hänen taustansa, mutta hänen puheensa on kaikesta murteellisuudestaan huolimatta sävyllään hyvin kirjakielistä: hän pitää pitkiä monologeja, jotka koostuvat monipolvisista, hyvin muotoilluista virkkeistä. Mutta myös muilla vanhoilla matakansalaisilla miehillä on *t*:llisiä tapauksia (102).

(101) *etulinen* (2 kertaa), *etuksi*, *muotostu*, *muotostunnu* (2 kertaa), *muotostumassa*, *tyytyttävät*, *ehtoton*; kerran myös *muodostunu*

(102) *kotissa*, *koto* 'kodon', *saton* 'sadon' (2 kertaa), *seutun*, *seutuila*, *kotiseutuilla*, *lähtiäki*, *Yhtysvalloissa*²⁵

Keski-ikäisistä puhujista lähes kaikki Aapuan *d*:lliset ja *t*:lliset tapaukset ovat peräisin vuonna 1924 Aapuassa syntyneeltä naiselta (103). Hänen taustansa on erilainen kuin useimmilla muilla. Hänen isänsä, joka oli maallikkosaarnaja, oli opettanut hänet jo ennen kouluun menoaan lukemaan suomenkielistä Katekismusta, seikka, josta haastateltavalle oli hänen omien sanojensa mukaan ollut haittaa, kun koulussa piti opetella lukemaan ja kirjoittamaan ruotsia (siitä tarkemmin esimerkissä 36). Hän on myöhemminkin lukenut paljon suomenkielistä kaunokirjallisuutta, mieluummin aina alkukielellä. Myös suuri osa muista *d*- ja *t*-tapauksista on peräisin sellaisilta informanteilta, jotka ovat jollain tavoin työssään tai muuten joutuneet suomen kielen kanssa tekemisiin.

(103) *edespäin*, *todelisuudessa*, *käydä*, (en, ei) *tiedä* (2 kertaa) mutta myös *tiän* (4 kertaa), *siedetty*, *vuodet* mutta myös *vuen* (4 kertaa), *käydät tuola*, *äidittömistä perheistä*, *nähdä*; *koulukotissa*, *tehtä* 'tehdä'.

Suomen yleiskielen *d*:n tavoitteluun liittyy myös piirteitä, joita voisi luonnehtia *hyperkirjakielisyyksiksi*. Siitä on merkkejä parissa tapauksessa, joissa puhuja on käyttänyt ominaisuudennimiä (104):

(104) *mutta kylä mie olen ollut Suomessa työmarkkinoilla paljon, uitoissa, metsätöistä* [!], *suomalaisten kansa yhtheyssä*, *mutta, hauskempi suomea puhua on keskenäisyydessä*, *paljon hauskempi, k-ko ette ruottia*. (Aapuassa 1905 syntynyt mies, A66) / [HP: *no onkhaan se maholista että vaimop pääsisivä töihin silloin kun on, pieniä lapsia?*] – *noo, mii en tiäk kuyka se, ooj justhiinh*

²⁵ *mutta olem mie nää ollu ulkomaillaki, kaheksantoista vuotta. Yhtysvalloissa. - - Vajomijnista minä lähtiäki tännes sitte.* (Matakansalaisia 1887 syntynyt mies, M66)

mie en ole ittes sitä kokenu, nij kuu kannattavuuedem [!] puolesta, muttaa niitä oom paljoj joll-om pikkulapseh ja oovat töissä. (Pajalassa 1927 syntynyt nainen, M66)

Keskenäisyydessä-sanasta ei ole muita tietoja. On mahdollista, että puhuja on mielessään tavoitellut sanaa *keskuudessa*. Vuonna 1906 Hietaniemessä syntynyt entinen opettaja kertoi työurastaan: *ja sitte mie olen ollu, olluu əə Hiedaniemess-yhev vuej ja sittem mi olen ollut täälä, əə lopun aikaa, Soukolojärvevä.* Taustalla on osin voinut vaikuttaa pitäjän ruotsinkielinen nimiasu *Hedenäs*.

Uudemman aineiston *d*:n vastineiden jakauma Matarengissa ja Aapuassa näkyy taulukosta 3.

Taulukko 3. Yleiskielen *d*:n vastineet Matarengissa ja Aapuassa ikäryhmittäin vuosien 1991–1992 aineistossa.

Matarenki 1991

		VdV			VVdV			hd			Yht.		
		0	d	t	0	d	t	0	d	t	0	d	t
V:t	n	62	0	1	222	4	1	110	0	1	394	4	3
	%	98,4	0,0	1,6	97,8	1,8	0,4	99,0	0,0	1,0	98,3	1,0	0,7
K:t	n	25	1	6	107	0	2	56	0	0	188	1	8
	%	78,1	3,1	18,8	98,2	0,0	1,8	100	0,0	0,0	95,4	0,5	4,1
N:t	n	14	0	1	46	2	0	53	2	2	171	4	3
	%	93,3	0,0	6,7	95,8	4,2	0,0	93,0	3,5	3,5	96,1	2,7	1,7

Aapua 1992

		VdV			VVdV			hd			Yht.		
		0	d	t	0	d	t	0	d	t	0	d	t
V:t	n	95	1	4	242	0	2	143	0	0	480	1	6
	%	95,0	1,0	4,0	99,2	0,0	0,8	100	0,0	0,0	98,6	0,2	1,2
K:t	n	87	1	1	312	0	0	160	1	1	559	2	2
	%	97,8	1,1	1,1	100	0,0	0,0	98,8	0,6	0,6	99,2	0,5	0,5
N:t	n	38	1	0	175	2	0	77	0	0	290	3	0
	%	97,4	2,6	0,0	98,9	1,1	0,0	100	0,0	0,0	99,0	1,0	0,0

Uudemmassakin aineistossa katomuodot ovat valtavariantteina kaikissa puhujaryhmissä ja kaikissa fonotaktisissa asemissa. Vuoden 1966 aineistoon verrattuna katotapausten osuus on jopa hieman lisääntynyt vanhojen matarenkilaisten keskuudessa, mutta keski-ikäisillä matarenkilaisilla kadon osuus on lyhyen vokaalin jälkeisessä asemassa vain 78,1 %. Tässä asemassa tapauksia on kuitenkin kaikkiaan aika vähän, ja jo muutamat esiintymät vaikuttavat melko paljon kokonaisprosentteihin. Nuorilla matarenkilaisilla katotapausten osuus on vuoden 1991 aineistossa kaikissa asemissa hieman alhaisempi kuin vuonna 1966. Vuoden 1992 Aapuan aineistossa huomio kiintyy lähinnä vanhojen ryhmään, missä kato on *VdV*-asemassa hieman harvinaisempaa kuin muissa ikäryhmissä. Erot ovat kuitenkin pieniä. Seuraavassa jälleen esimerkkejä katotapauksista eri fonotaktisissa asemissa (105, 106, 107):

(105) *VdV*: *eeltä, eestakassin, oottaa, kaaehtivas sitä 'kadehtivat sitä', käet 'kädet', sie 'side', maailmansoan, puottaa 'pudottaa', pittää : piin 'pidin'*

(106) *VVdV*: *saaja, saaha, voihaan, vaaittu 'vaadittu', häätyä : hääyn, häyn, viiennellä, kuennella, uuesti, en tiä, tieto : tiosta, hoijin, vuosi : vuen, (harv.) vuojen, vuussa, pöyälä, kuukauen, saihrauen, yhteyessä, yhteyvessä*

(107) *hd*: *kaheksantoista, yhdessä, tehjä, tehä, tehään, nähjä, jahti : jahista, aivotärhäys*

Kaikkiaan uudemman aineiston 42 haastateltavasta *d*-llisiä ja/tai *t*-llisiä tapauksia on 19 informantilla. *d*-llisiä tapauksia on 5 miehellä ja naisella, *t*-llisiä 7 miehellä ja 2 naisella. Kummassakin aineistossa enemmistö *t*-llisten muotojen käyttäjistä on ollut miehiä.

Matarengin vanhoilla puhujilla on uudemmassa aineistossa neljä *d*-tapausta: *kuudes, seudulla, taloudellista, muodikasta*. Ne ovat kaikki peräisin vuonna 1924 Matarengissa syntyneeltä mieheltä, joka on toiminut opettajana ja innostunut myöhemmin meänkielestä. Hän on myös tutkinut Ruotsin Tornionlaakson kielisuhteita ja kirjoittanut aiheesta suomen- ja meänkielisiä artikkeleita. Vaikka hänen puheensa on äänne- ja muotopiirteiltään pääosin meänkielistä, se on lauserakenteeltaan lähes kirjakielistä. Hän käyttää puheessaan myös suomensuomalaisia sanoja. Aapuan vuoden 1992 vanhojen ryhmään kuuluu jo puheena ollut, vuonna 1924 Aapuassa syntynyt nainen, jonka isä oli opettanut lapsena lukemaan suomenkielistä Katekismusta. Hänellä oli nytkin kirjakielisiä ilmauksia, kuten *ylöm pidättyväinen* [ihminen]. Vuonna 1934 syntynyt aapualainen mies kertoi puolestaan taistelusta metsän

myrkyttämistä vastaan. Hänen mukaansa oli *äärettömä huono totistaa meikäläisellä*, joka ei ole myrkkujen asiantuntija. Hänellä oli myös ilmaus *vanha tratiittio*, jossa ruotsin *tradition*-sana on äännetty suomalaisittain.

Oli jo puhetta siitä, että keski-ikäisillä matarenkilaisilla katotapausten osuus on *VdV*-asemassa vain 78,1 %. Heillä on kaikkiaan yksi *d*- ja kuusi *t*-tapausta yhteensä neljältä puhujalta. Vuonna 1949 syntyneellä naisella on *d*:llinen infinitiivimuoto *saada*. Vuonna 1959 syntyneellä miehellä on erisnimi *Sotankylä* ja vuonna 1954 syntyneellä miehellä ilmaukset *otottaa*, *otottava[t]*, *kotikkaammalta*. Vuonna 1948 syntynyt aapualainen mies muisteli nuoruusvuosiensa kylätansseja, joille oli kerran osallistunut Emil Ford: *joo, s-oli meän itoli sillo*. Vuonna 1951 syntyneellä naisella on kaksi lyhyen vokaalin jälkeistä *t*-tapausta: *pitä* 'pidä' ja *päiväkotisa*. Hänellä on muitakin *d*- ja *t*-tapauksia: *häätymä*, *Muotoslompolostaki* ja *yydhessää*.²⁶ Hän on oppinut suomea vasta koulussa 7. luokalla järvikylistä tulleilta koulutovereilta. *Pitä*- ja *häätymä*-tapauksissa saattaa olla kyse astevaihtelun tasoittumisesta, ei niinkään *d*:n tavoittelusta.²⁷ Sama ilmiö näkyy esimerkiksi vuonna 1966 syntyneen matarenkilaisen nuoren miehen puheessa. Häneltä ovat peräisin muodot *pitän* pro *piän*, *Haaparannallehdestä* ja *ei kehtanu*. Hänellä on useita muitakin poikkeamia astevaihtelusta, muun muassa *hakin sisäle* [kouluun] ja *luikin suomea* (niistä tarkemmin luvussa 11.2.).

Myös nuorilla on muutama *d*-tapaus. Niistä yksi, *heidäl lapsille*, on peräisin vuonna 1971 Kiirunassa syntyneeltä naiselta, joka oli muuttanut Matareenkiin 1981. Hän oli opiskellut suomea koulussa 8. luokalta lähtien. Hänellä oli hyvä ja innostava opettaja, joka ”puhu semmosta, kunnan suomea”. Kun Birger Winsa kysyy häneltä, *onko mukavaa heittää koulu*, nuori nainen vastaa siihen: *oon. mahtavaa. hm. vissiiij ko tännem muuttaa enemmär ruottalaisia ja, ne ei puhus sittes suomea heidäl lapsille ja, nekhään ei puhu* [suomea]. Repliikissä huomio kiintyy myös saanaan *mahtavaa*, jota on käytetty Helsingin slangissa samassa merkityksessä ’hieinoa, upeaa, erinomaista’ 1970-luvulta lähtien (Paunonen 2000 s. v. *mahtava*). Se on harvoja suomalaisten nuorten suosikkisanoja näissä aineistoissa.

²⁶ *silloj kum mie oli lapsi, sillai ette enempi, olit Matareenjissa, ette puhut* 'puhuivat', *æ ruottia, lapset s-, ko lee-, l-, olih yydhessää*. (Matarengissa 1951 syntynyt nainen, M91)

²⁷ On myös pari tapausta, joissa *nt* on astevaihtelun ulkopuolella: *jonku tuntim päivässä* (Matarengissa 1927 syntynyt nainen, M66) / *vielä Junossuantosta saakka net tuova niitä* [tukkeja]. (Matarengissa 1928 syntynyt mies, M66).

Olen edellä tulkinnut suurimman osan *d*- ja *t*-tapauksista suomen kirja- ja yleiskielen *d*:n tavoitteluksi. Siitä lienee ainakin useimmissa *d*-tapauksissa kyse, mutta *t*:n osalta asia ei ole yhtä mutkaton. Läheskään kaikissa *t*-tapauksissa ei ole selvää, onko puhuja itse tietoisesti tavoitellut suomen kirjakielen *d*:tä vai onko hän käyttänyt Ruotsin Tornionlaakson suomeen jo aiemmin *t*:llisinä kotiutuneita ilmauksia. Kirjakielen *d*:n tavoittelusta näyttäisi olevan kyse esimerkiksi seuraavissa tapauksissa (108):

(108) *täälä ooy kolmea sorttia - - niitä puita jock-om minun syäntä kaikkiil lähimpänä, ja s-ooy kojjun, laihiij kuuluvat, he [’se’] o hieskoivu, ja sitte, **rautuskoivu**, ja vaivaikoivu.* (Aapuassa 1934 syntynyt mies, A92) / *se on semmone **vivahtus** kielessä mikä ei, esimerkiksi kirjakielessä millojkhään essiinny.* (Saittarovassa 1919 syntynyt mies, M91)

Yleiskielen *d*:n tavoittelua on esiintynyt suomen murteissa yleisemminkin, ja silloin vastineena on toisinaan ollut *t*, esim. Rovaniemi [ullakolla vihdat] *olit niijku etelisenä vuona olis pantu* [vaikka olivat vuosikymmeniä vanhoja] (SMS 1985 s. v. *edellinen*). Yleiskielen *erehdys*-sanasta on puolestaan muiden varianttien ohessa tavattu *t*:lliset murremuodot *erheetys*, *erhetys* (SMS 2002 s. v. *erehdys*). *t*:tä on käytetty suomen murteissa yleisesti myös ruotsalaisissa lainasanoissa *d*:n sijasta. Esimerkiksi ’pesukaappia’ tarkoittava *komuuti* tai *komuutti* tavataan laajalti varsinkin itämurteiden alueella. Tornionlaaksossa se esiintyy asussa *komuti*. (SMS web s. v. *komuuti*.) Lainälähteenä on ruotsin *kommod* ’pesukaappi’.

Odottaisi, ettei Ruotsin Tornionlaaksossa *d*:n ääntäminen olisi enää ainakaan 1900-luvun loppupuolella ollut puhujille vaikeaa, koska lähes kaikki ovat osanneet ruotsia erinomaisesti tai ainakin hyvin. Vanha, murteellinen perinne on kuitenkin jatkunut jopa uusissa ruotsalaisissa lainasanoissa, joiden joukossa on esimerkiksi sanat *arbeetsleetari* ’työnjohtaja’, *tamssyykare* ’pölynimuri’, *stäätaus* ’siivous’ ~ *stäädaustyötä* ja *untersöötterska* ’apuhoitaja’ ~ *yndersöökki* ’terveystarkastus’. Vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa on myös sanoja, joissa *t*:lliset ja *d*:lliset asut vaihtelevat, esim. *tiskuu^heerathan* ~ *diskuu^heerathan* ’keskustellaan’. *t* ja *d* saattavat vaihdella samassa repliikissäkin: *joo m-*, *mieän* [!] *olen*, *vikk^haaerieeranu*, *opettajanna täälä - - s-om mulla ollu l-*, *lookstaatie* *sitte oom*, vähän *mellanstaadieki* *mutta* (Aapuassa 1971? syntynyt nainen, A92). Sanasta *staadie* ~ *staatie* on

myös variantti *staaDie*: **höökstaaDielle**.²⁸ Myös *Meän kielen sanakirjassa* *d* ja *t* vaihtelevat, esim. *dokymäntti* ~ *dukymentti* ~ *tokymentti* ~ *tukymentti* 'dokumentti' (Kenttä & Wande 1992 s. v. *dokymäntti, tokymentti*).

Meän kielen sanakirjassa on joukko suomalaisia sanoja, jotka esiintyvät *t*:llisinä, esimerkiksi *etelinen*, *etelyttää*, *etempännä*, *etulinen* ~ *eulinen*, *etustaa* ~ *eustaa*, *etustaja*, *muotostaa*, *totistaa* ja *totistus* (Kenttä & Wande 1992). Lukuun ottamatta jo puheena ollutta *etelinen*-sanaa, sanoista *edullinen*, *edustaa*, *muodostaa*, *muodostua*, *odottaa*, *todistaa* ja *todistus* ei löydy Suomen murteiden sanakirjan arkiston aineistosta peräpohjalaismurteiden alueelta yhtään *t*:llistä varianttia. Ylipäänsä näistä sanoista on murrearkistossa vain vähän tietoa.²⁹ On hyvin mahdollista, että Ruotsin Tornionlaakson vanhat *t*:lliset variantit juontuvat osin vanhasta hengellisestä kielenkäytöstä, esimerkiksi sanat *totistaa*, *totistus*. Seuroissa ja rukouksissa on luettu suomenkielistä hengellistä kirjallisuutta, jonka pohjalta maallikkosaarnaajat ovat puhuneet. Vuonna 1903 syntynyt nainen kertoi vuonna 1966, että suomensuomalaiset saarnamiehet puhuivat ”enämpi koulun kautta korkeampaa kieltä” kuin paikalliset kyläsaarnaajat, joilla oli ”se tialekti” (tarkemmin alaviite 2).

Paikallinen murre ja vanha suomalainen hengellinen kieli kohtaavatkin muun muassa Juhani (Johan) Raattamaan kirjeissä. Raattamaa (1811–1899) oli syntynyt Ruotsin Kaaresuvannossa Kuttaisen kylässä, mutta hän asui suurimman osan elämänsä pienessä Saivomuotkan kylässä Kaaresuvannon eteläosassa (Raittila 1973a: 5–11). Hänen kirjeissään *d* ja sitä tavoitteleva *t* vaihtelevat, kuten monet muutkin suomen kirjakielisyydet ja paikalliset murrepiirteet (109):

(109) *Minä olen saanut teitän breivin ja kiitoksia sen etestä / ja olen myös antanu lukea teitän preivine monissa suurisa kokouksisa ja kaikki oikiat chris-tityt ovat totistanneet minun kansanin että teitän preivisänne on oikia oppi* (6. 1. 1864) / *vielä totistan teitän kansanne kaikille jotka uskotta että synnit ovat andegsi annetut Jesuksen nimen kautta* (6. 11. 1869) / *Herran Kristuksen täytellisyys / ottakaa vaari että opin puhtaus pysyy seurakunnassa lännen ja itänki puolella / ja älkää peljätkö neuvoa ja nuhtella niitä nuoria / Pyytän rukoilla etestäni* (11. 10. 1873) / *Mie ja minun vaimoni sanoo Takkiselle jonka hän tunte*

²⁸ *no sittehään ne meneväkki Svansteehniij ja, luopuvap pojjes* [suomen kielen puhumisesta välitunnilla] *nää nehäm menevä silloon höökstaaDielle*. (Aapuassa 1924 syntynyt nainen, A92)

²⁹ Kiitän Riikka Tervosta ystävällisestä avusta näiden sanojen murretaustan selvittämisessä.

sydänmen rakkaita terveisiä / pyydän rukoilla edestäni (15. 4. 1875) / *Jesuksen veri on vuotanut teidän ja meidän syntein anteeksi antamiseksi ja tämän veren kautta totistan teille kaikille Jumalan puolesta että - - / Sydämmellisiä terveisiä kaikille teidän seurakunnan kristityille* (12. 7. 1875) / *en ole teidän saanut yhtän preiviä edes menhenä kesänä / eikä ole Jumala väärä että hän olis unhottanut teidn työnne rakkaudesa* (20. 9. 1875) / *Älkääme siis väsykö, vaan katselkame sytämän hartautella uskon alkaja ja päättäjä Jesusta jonka verelä briskoitetutt sytämässänne ja pätetyt pahasta omasta tunnosta / pysykääme hengen yhteydessä rakkauten sittellä yhten sidottuna / suuressa kirkautessa yhten tulema / aikomukseni on käytä Jukkasjärven kylässä / Sytämellisiä terveisiä kaikille / Pytän rukoila estäni* (8. 10. 1875) / *Vielä todistan Jumalan puolesta - - Jesuksen nimen tähten / Ja kaikki kamppausten riitat ja heikkouudet* (25. 10. 1875). (Raattamaa 1973: 84–85, 108, 147, 155–162.)

Raattamaan kirjeissä suomen kielen *d*:tä tavoitteleva *t* on jonkin verran tavallisempi kuin *d*: *teitän, pyytän, sytämän, sytämässänne, etestä, totistaa, rakkauten – teidän, pyydän, sydänmen, edestä rakkaudesa, todistan, heikkouudet*. *t*:llisiä muotoja esiintyy myös sanoissa, jotka eivät kuulu ”hengelliseen” kieleen: *itänki puolella, käytä Jukkasjärven kylässä*. Hänen kirjeenvaihtonsa oli laajaa, ja vaikka hän usein oli osoittanut kirjeensä jollekulle tietylle henkilölle, hän oli tarkoittanut, että hänen kirjeensä luettaisiin samassa kylässä tai pitäjässä asuvien uskovaisten läsnä ollessa. Vielä suurempi merkitys on ollut hänen ja muiden lestadiolaisten maallikkosaarnaajien seuroissa ja kylärukouksissa pitämällä puheilla. Jos ne ovat olleet kieliasultaan samantapaisia kuin Raattamaan kirjeet, suomalaisella hengellisellä kielellä on ollut iso rooli 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella Pohjois-Ruotsin suomalaisalueilla.

Hyvin mahdollista on lisäksi ollut sekin, että jotkut Pohjois-Suomesta Pohjois-Ruotsiin kaivoksille ja metsätöihin menneet miehet ovat käyttäneet *d*:n sijasta *t*:tä. Niinpä osa *t*:llisistä muodoista on voinut tarttua heiltäkin, esimerkiksi *etelinen* ja *etustaa*. Tällaisissa tapauksissa olisi ollut kyse vain välillisesti suomen *d*:n tavoittelusta. Tähän kuvaan sopii sekin, että *t*:llisiä tapauksia on ollut suhteellisesti enemmän vanhoilla ja keski-ikäisillä miehillä kuin naisilla.

Sanna Isto on tarkastellut *t*:n heikkoasteisia vastineita entisen Alatornion murteessa vuonna 2014 valmistuneessa pro gradu -tutkielmassaan. Hänen aineistossaan Alatornion eläkeläiset vastaavat Ruotsin Ylitornion vuoden 1966 keski-ikäisiä ja vuosien 1991–1992 vanhoja ja Alatornion työikäiset vuoden 1966 nuoria ja vuosien

1991–1992 keski-ikäisiä. Hänen aineistonsa on kuitenkin melko suppea, ja varsinkin lyhyen vokaalin jälkeisiä *VdV*-tapauksia on vain vähän (niistä ks. esimerkki 110). Pitkän vokaaliaineksen jälkeisiä *VVdV*-tapauksia on enemmän (niistä esimerkiksi 111), ja niissä niin eläkeläisillä kuin työikäisilläkin katoedustuksen osuus on yli 90 prosenttia. *hd*-tapauksissa on kaikilla vain katoa (niistä esimerkissä 112). (Isto 2014: 22–28.)

(110) *VdV*: *viiansaan oppilaan, ampumaraala; sadam metrin päässä, todistuksen*

(111) *VVdV*: *pittää saaha, jäähä, kaajethaan, seuvulalahan, jouvuin, käyä, käyään, käyhään, vuojen, vuojessa, kohtuuella; vuodenajat, uudelleen*

(112) *hd*: *yhessä, kahesti, maholista, ehottomasti, tehdä, tehään, nähhään*

Merkittävin ero Alatornion ja Ruotsin Ylitornion aineistoissa on se, ettei alatorniolaisilla ole lainkaan *t*:llisiä tapauksia, joita puolestaan Ruotsin puolella oli varsinkin vanhoilla ja keski-ikäisillä puhujilla. Vaikka tarkemmat laskelmat puuttuvat, näyttää myös siltä, että alatorniolaisten puheessa *h*:lliset katomuodot, esim. *saaha, jäähä*, ovat olleet tavallisempia kuin Matarengin ja Aapuan aineistoissa. Samoin saattaa olla laita myös *vuosi* : *vuojen, vuojessa* -tapauksissa. Ruotsin Ylitornion aineistoissa vanhakantaisempi *vuen*-tyyppi on varsinkin vanhemmilla puhujilla lähes yksinomainen. Vaikka Alatornionkin aineistossa ikäryhmittäiset erot ovat melko pieniä, niitä kuitenkin on. Katomuotoja on eniten eläkeläisillä (98,0 %) ja vähiten koululaisilla (94,4 %). (Isto 2014: 22–28.) Trendi on Suomen puolella toinen kuin meänkielen aineistoissa.

Sekä vuoden 1966 että vuosien 1991–1992 Ruotsin Ylitornion aineistoissa murteen mukainen kato on selvästi valtavarianttina. Sen rinnalla on kuitenkin esiintynyt *d*:llisiä ja *t*:llisiä tapauksia. Niistä osa on sellaisilla informanteilla, jotka ovat lukeneet suomenkielistä (hartaus)kirjallisuutta, osa taas sellaisilla, jotka ovat joutuneet töissään tekemisiin suomensuomalaisten kanssa. Varsinkin vanhat ja keski-ikäiset informantit ovat kuulleet suomen kirjakieltä uskonnollisissa tilaisuuksissa, seuroissa ja kylärukouksissa, joissa on luettu suomenkielisiä hengellisiä kirjoja. Osa, tosin harvat, on lukenut myös Haaparannanlehden suomenkielisiä sivuja. Vuosien 1991–1992 aineistossa *d*:llisten ja *t*:llisten tapausten suhteellinen osuus on kaikkiaan hieman pienempi kuin vuoden 1966 aineistossa, mutta puhujaryhmittäin

erot menevät ristiin. Suomen kirja- ja yleiskielen vaikutus ei ainakaan tämän piirteen perusteella ole Ruotsin puolella 1900-luvun jälkipuoliskolla kuitenkaan merkittävästi vahvistunut, ennemminkin päinvastoin.

6 Suomen yleiskielen *ts*:n vastineet vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa

Tornion murteessa suomen yleiskielen *ts*-yhtymää vastaa vaihtelematon *tt*: *mettä* : *mettän* (Airila 1912: 71–74). Airila mainitsee kuitenkin myös muutamia paikallisia *ts*-tapauksia, esimerkiksi Vittangista sanat *vintsari* 'visu, saita ihminen' ja *lutsukka* (haukkumailmaus märästä lapsesta). Lisäksi hän on kuullut *ts*:ää satunnaisesti varsinkin Suomen puolella ja Alatorniolla useinkin sanassa *ruotsi*. (Airila 1912: 133–134.)

Seuraavissa taulukoissa on esitetty yleiskielisten *ts*- ja murteellisten *tt* : *tt* -tapausten lisäksi myös yksinäis-*t*:lliset esiintymät. Niitä on kuitenkin vain muutama, ja tarkastelen niitä erikseen. Sen vuoksi en ole erottanut taulukoissa vahva- ja heikkoasteisia muotoja toisistaan. Yleiskielen *ts*-yhtymän vastineet Matarengissa ja Aapussa vuoden 1966 aineistossa on esitetty taulukossa 4.

Taulukko 4. Yleiskielen ts-yhtymän vastineet Matarengissa ja Aapuaassa ikäryhmittäin vuoden 1966 aineistossa. Taulukossa on esitetty erikseen sekä kaikki ts-tapaukset että ne tapaukset, joissa ei ole mukana sanoja *Ruotsi, ruotsi, ruotsalainen*.

Matarenki 1966					ts ilman sanoja <i>Ruotsi, ruotsi, ruotsalainen</i>				
		ts kaikki esiintymät							
		<i>tt</i>	<i>ts</i>	<i>t</i>	Yht.	<i>tt</i>	<i>ts</i>	<i>t</i>	Yht.
V:t	n	219	35	2	256	146	0	2	148
	%	85,5	13,7	0,8		98,6	0,0	1,4	
K:t	n	300	17	0	317	151	6	0	157
	%	94,6	5,4	0,0		96,2	3,8	0,0	
N:t	n	187	24	1	212	96	3	1	100
	%	88,2	11,3	0,5		96,0	3,0	1,0	

Aapua 1966					ts ilman sanoja <i>Ruotsi, ruotsi, ruotsalainen</i>				
		ts kaikki esiintymät							
		<i>tt</i>	<i>ts</i>	<i>t</i>	Yht.	<i>tt</i>	<i>ts</i>	<i>t</i>	Yht.
V:t	n	266	3	0	269	125	0	0	125
	%	98,9	1,1	0,0		100	0,0	0,0	
K:t	n	185	43	0	228	77	9	0	86
	%	81,1	18,9	0,0		89,5	10,5	0,0	
N:t	n	224	1	7	232	81	0	7	88
	%	96,6	0,4	3,0		92,0	0,0	8,0	

Vuoden 1966 aineistossa valtavarianttina on murteellinen *tt* : *tt*. Sen osuus vaihtelee kuitenkin kylittäin ja puhujaryhmittäin. Esimerkiksi Matarengin vanhoilla murteellista *tt*:tä on vain 85,5 % ja nuorilla 88,2 %, kun taas Aapuan vanhoilla sen osuus on 98,9 % ja nuorilla 96,6 %. Sitä vastoin Aapuan keski-ikäisillä *tt*:n osuus on vain 81,1 %. Seuraavassa esimerkkejä murteellisesta *tt*:stä (113):

(113) *mettä, mettätöissä, mettäkylissä, mettäbuulaagitten 'metsäyhtiöiden', tukkimettissä, mettästys, itte, ittekki, ittelä, kattoo, katton, kattohaan, katteheen, kattottu, kuttua, kuttuthiin, seittemän, tarttee, valittee, tulkittee, haravoitti, haravoittimma, Ruotti, Ruottissa, Etelä-Ruothiin, ruottiksi, ruottalaisia*

Vastaavasti yleiskielistä *ts*:ää on vanhoilla matarenkilaisilla 13,7 % mutta Aapuan vanhoilla vain 1,1 %. Myös muilla matarenkilaisilla on *ts*:ää: keski-ikäisillä 5,4 % ja nuorilla 11,3 %. Luvut perustuvat kuitenkin pitkälti muutamien puheeseen. Vanhojen matarenkilaisten *ts*-esiintymistä valtaosa, 24 tapausta, on neljältä naisinformantilta. Lähes kaikki Matarengin keski-ikäisten *ts*-esiintymät ovat vuonna 1926 syntyneeltä naiselta (13 tapausta) ja nuorten vuonna 1946 syntyneeltä mieheltä (18

tapausta). Vuonna 1926 syntynyt matarenkilainen nainen oli opettajana Matarengin koulussa. Hänellä oli myös *d*:tä ja sen tavoittelua: *sydämēm pohjast-ei tule, meän - - kotissa*. Vuonna 1946 syntyneen nuoren matarenkilaisen miehen äiti oli Suomesta, ja hän itse oli myyjänä isänsä kaupassa.

Valtaosa matarenkilaisten *ts*-tapauksista on peräisin sanoista *Ruotsi, ruotsi* 'ruotsin kieli' ja *ruotsalainen*. Jos ne jätetään pois laskuista, kuva muuttuu olennaisesti. Vanhoille matarenkilaisille ei jää yhtään *ts*-esiintymää, ja muissakin ikäryhmissä ne ovat melko satunnaisia. Eniten niitä on keski-ikäisillä miehillä, kaikkiaan neljä tapausta kolmella puhujalla: *metsäkorkeakoulusta, metsätyöläisiä, seitsejkytä* ja *katsoon* 'katsomaan'. Yksinäis-*t*:llisiä tapauksia Matarengin vuoden 1966 aineistossa on kolme: *katok ku, katothaan, katol läpi vähäm Matarengissa* 'katsoin lapsia vähän Matarengissa' [puhujalla oli ollut lastenvahtina; 'lasta' tarkoittava sana on murteellisessa asussaan *kläppi*; informantti on käyttänyt siitä mon. nominatiivia (*k*)*läpi(t)*].

Aapuan aineistossa huomio kiintyy siihen, että keski-ikäisillä puhujilla on *ts*-tapauksia peräti 18,9 % (43 esiintymää). Ne kaikki ovat kuitenkin peräisin yhdeltä kielenoppaalta, jo aiemmin puheena olleelta naiselta, jonka hänen isänsä oli opettanut lukemaan suomenkielistä Katekismusta jo ennen kouluun menoa. Niistäkin suuri osa on peräisin sanoista *Ruotsi, ruotsi, ruotsalainen*, mutta *ts*:ää esiintyy hänellä muissakin sanoissa, esim. *metsätyöt, metsätyöläisekkin, seitsemän, viitsii, ansaitsee, ansaitsevat*. Hänellä esiintyi myös sekä yleiskielen *d*:tä että sen tavoittelua. Muilla aapualaisilla on vain satunnaisia *ts*-tapauksia, ja ne kaikki ovat sanoista *Ruotsi, ruotsi, ruotsalainen*. Jossain määrin yllättävää sitä vastoin on, että Aapuan aineistossa on peräti seitsemän yksinäis-*t*:llistä tapausta. Niistä kuusi on peräisin vuonna 1943 syntyneeltä mieheltä, kaikki *kutsua*-verbin muotoja: *kutuimma* (kaksi es.), *kutuima* (kaksi es.), *kutuimaki* ja *kututhiin*. Hänen haastattelussaan ei tullut esille mitään sellaisia seikkoja, jotka selittäisivät yksinäis-*t*:llisten muotojen esiintymistä hänen puheessaan. Hän on armeija-aikaa lukuun ottamatta asunut kotikylässään ja tehnyt maatalon töitä. Yksi *t*:llinen tapaus on Aapuassa vuonna 1948 syntyneeltä naiselta: *kato* 'katso'. Olisi odottanut, että yksinäis-*t*:llisiä tapauksia olisi ollut enemmän matarenkilaisilla, joista monet ovat päivittäin tekemisissä suomen-suomalaisten kanssa.

Kaikkiaan vuoden 1966 aineistossa on 19 puhujaa, joilla on *ts*:llisiä tapauksia. Jos *Ruotsi, ruotsi, ruotsalainen* -tapauksia ei oteta lukuun, heitä on 8. Yksinäis-*t*:llisiä tapauksia on 5 puhujalla, joista 3 on Matarengista ja 2 Aapuasta. Pelkästään vaihtelematonta *tt*:tä on 37 informantilla.

Tarkastellaan sitten yleiskielen *ts*-yhtymän vastineita vuosien 1991–1992 aineistossa. Ne on esitetty taulukossa 5:

Taulukko 5. *ts*-yhtymän vastineet Matarengissa ja Aapuaassa ikäryhmittäin vuosien 1991–1992 aineistossa. Taulukossa on esitetty erikseen sekä kaikki *ts*-tapaukset että ne tapaukset, joissa ei ole mukana sanoja *Ruotsi, ruotsi, ruotsalainen*.

Matarenki 1991

		<i>ts</i> kaikki esiintymät				<i>ts</i> ilman sanoja <i>Ruotsi, ruotsi, ruotsalainen</i>			
		<i>tt</i>	<i>ts</i>	<i>t</i>	Yht.	<i>tt</i>	<i>ts</i>	<i>t</i>	Yht.
V:t	n	226	19	0	245	84	0	0	84
	%	92,2	7,8	0,0		100	0,0	0,0	
K:t	n	326	1	2	329	109	0	2	111
	%	99,1	0,3	0,6		98,2	0,0	1,8	
N:t	n	99	22	0	121	31	0	0	31
	%	81,2	18,2	0,0		100	0,0	0,0	

Aapua 1992

		<i>ts</i> kaikki esiintymät				<i>ts</i> ilman sanoja <i>Ruotsi, ruotsi, ruotsalainen</i>			
		<i>tt</i>	<i>ts</i>	<i>t</i>	Yht.	<i>tt</i>	<i>ts</i>	<i>t</i>	Yht.
V:t	n	205	0	1	206	155	0	1	156
	%	99,5	0,0	0,5		99,4	0,0	0,6	
K:t	n	290	0	7	297	151	0	7	158
	%	97,6	0,0	2,4		95,6	0,0	4,4	
N:t	n	183	1	5	189	80	0	5	85
	%	96,8	0,5	2,7		94,1	0,0	5,9	

Myös uudemmassa aineistossa valtavarianttina on murteellinen *tt* : *tt* (114):

(114) *mettämies, itte, vitta* 'vitsa', *katton, kattoma, kattonu, kuttunu, seittemän-toista, paitti* 'paitsi', *tarttet, tarvittenu, merkittee, Ruottissa, ruottiksi, ruottissa, ruottalaisia*

Vanhempaan aineistoon verrattuna murteellisen *tt*:n osuus on monissa puhujaryhmissä jopa lisääntynyt. Silti varsinkin matarenkilaisilla on myös vuoden 1991 aineistossa yleisesti *ts*:ää: vanhoilla 7,8 % ja nuorilla 18,2 %. Lähes kaikki vanhojen matarenkilaisten *ts*-tapaukset ovat peräisin vuonna 1924 syntyneeltä opettajalta, jolla niitä oli 15. Aiemmin oli puheena, että hänellä oli myös 4 *d*-tapausta. Samoin

nuorten matakilaisten *ts*-tapauksista valtaosa, 18 esiintymää, on vain yhdeltä informantilta, vuonna 1966 syntyneeltä mieheltä. On yllättävää, ettei Aapuan vanhoilla ole ainoatakaan *ts*-tapausta. Heidän joukkoonsa kuuluu vuoden 1966 keski-ikäinen nainen, jolla oli vanhemmassa aineistossa peräti 43 *ts*-tapausta. Vuoden 1992 haastattelussa niitä ei ole ainoatakaan. Kaikkiaan hänellä on siinä 30 *tt*:llistä tapausta, joista 14 on sanasta *ruotti* 'ruotsin kieli' ja 16 muista yleiskielen *ts*:llisistä sanoista, esim. *mettäperälläiset*, *kattoit*, *itte*, *ittestänsä*, *seittemän*, *seittemävvuotihaana*. Ero näiden kahden haastattelun välillä on häkellyttävä.

Toisin kuin vuoden 1966 aineistossa kaikki uudemman aineiston *ts*-tapaukset ovat sanoista *Ruotsi*, *ruotsi*, *ruotsalainen*. Jos ne jätetään laskuista, ei yhdelläkään matakilaisella eikä aapualaisella ole yhtäkään *ts*:llistä esiintymää. Uudemmasakin aineistossa valtaosa yksinäis-*t*:llisistä tapauksista on peräisin aapualaisilta, 13 esiintymää kaikkiaan 15:stä. Niistä 11 on *kutsua*-verbin taivutusmuotoja: *kututhaan* (5 es.), *kututhin* (1 es.), *kutun* (3 es.), *kutuima* (1 es.), *kututtu* (1 es.). Muut kaksi Aapuan esiintymää ovat muodosta *kato* 'katso'. Odottaisi, että niitä olisi tullut vastaan enemmän Matakilasta, mutta sieltä on vain kaksi tietoa: *katellu* ja *kato* 'katso' kahdelta keski-ikäiseltä mieheltä. Uudemmassa aineistossa osa yksinäis-*t*:llisistä muodoista voi olla Birger Winsan provosoimiakin: hän on käyttänyt yleisesti kysymyksissään ilmauksia *kututhaan*, *kututhiin* ja *kutuit* 'kutsuit' tai 'kutsuivat'.

Uudemmassa aineistossa on *ts*-tapauksia 7 puhujalla. Ne kaikki ovat sanoista *Ruotsi*, *ruotsi* ja *ruotsalainen*. Yksinäis-*t*:llisiä tapauksia on 10 puhujalla; heistä 8 on Aapuasta ja 2 Matakilasta. Vain vaihtelematonta *tt*:tä on 25 informantilla.

Pirkko Nuolijärvi ja Marja-Leena Sorjonen ovat kirjoittaneet lyhyesti yleiskielen *ts*:n edustuksesta Alatorniolla murteenseurauhankkeen ensimmäisen kierroksen aineiston perusteella. He ovat erottaneet vahva- ja heikkoasteiset tapaukset. Heidän mukaansa vanhan murteen kanta on säilynyt Alatornion nykypuhekielessä jokseenkin ennallaan. Vahvassa asteessa joillakin keski-ikäisillä ja nuorilla on muutamia *ts*-tapauksia. Heikossa asteessa yleiskielisiä muotoja on 311 esiintymästä yhteensä vain 8, joista 7 on sanasta *Ruotsi*. Niistäkin kuusi esiintymää on yhden eläkeikäisen naisen puheesta. Valtaedustuksena heikossa asteessa eläkeikäisillä ja nuorilla on *tt* (noin 85 %). Keski-ikäisillä sitä vastoin kolmasosa tapauksista on yksinäis-*t*:llisiä. Sitä esiintyy kuitenkin vain sanoissa *itse*, *katsella*, *katsoa* ja *kutsua*, ja valtaosa on *kato*-tapauksia. Myös Nuolijärvi ja Sorjonen viittaavat siihen, että yksilölliset erot ovat suuria, ja mahdollinen muutos, jos siitä ylipäättään voi puhua, lepää vain muuttaman lekseemin varassa. (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 30.)

Sekä *t:n* heikkoasteisten tapausten että yleiskielen *ts*-yhtymän vastaineiden tarkastelu osoittaa, että suomen kirja- ja yleiskielen vaikutus Ruotsin Ylitornion suomeen on 25 vuoden aikana vähentynyt. Se näkyy hyvin selvästi varsinkin *ts*-tapauksissa. Muutenkin suomen kirja- ja yleiskielen vaikutus on ollut hyvin yksilökohtaista, ja se on perustunut usein puhujien henkilöhistoriaan. Koska suomen kirja- ja yleiskieliset muodot ovat olleet tavallisempia vuoden 1966 aineistossa ja siinäkin varsinkin vanhojen ja keski-ikäisten puheessa, tekisi mieli olettaa, että niissä näkyy ainakin osin vanhan hengellisen kielen perintö, jota ei enää 1990-luvulla ole samassa määrin ollut. Lisäksi vanhemmat matarenkilaiset ja aapualaiset miehet olivat kiertäneet töissä eri puolilla Pohjois-Ruotsia sellaisilla työmailla, joilla on ollut myös Suomesta tulleita työmiehiä. Suomen *d:n* tavoittelu ja *ts* voivat olla osin sitäkin perua.

Suomen uudemman puhekielen vaikutus näyttäisi jääneen yllättävänkin vähäiseksi: suomen puhekielessä yleinen yksinäis-*t*:llinen tyyppi *kato*, *katotaan*, *kututaan*, *kututtiin* on saanut jalansijaa vain muutaman puhujan kielessä. *t:n* heikkoasteissa muodoissa suomen nykypuhekielessä sanoittain yleistyvät katotapaukset, esim. *kaheksan*, *lähetään*, eivät Tornionlaakson suomessa erotu, koska ne ovat samanlaisia kuin vanhassa Tornion murteessa.

Oletin, että suomen yleiskielen *d:tä* ja *ts:ää* tavataan Ruotsin puolella vähemmän kuin Suomen Tornionlaaksossa. Vertailu Alatornion aineistoihin ei täysin tue tätä oletusta. Näyttää siltä, että Ruotsin Ylitorniolla on varsinkin vanhoilla ja keski-ikäisillä puhujilla vuonna 1966 ja vielä vuosina 1991–1992 esiintynyt enemmän *d:tä* ja *t:n* tavoittelua kuin Alatorniolla, mistä ei ollut lainkaan *t*:llisiä *totistaa*-tyypisiä tapauksia. Samoin lekseemit *Ruotsi*, *ruotsi* ja *ruotsalainen* ovat ilmeisesti olleet aiemmin tavallisempia Matarengissa ja Aapuassa kuin Suomen Alatorniolla. Kyse on kuitenkin viime kädessä yksilöllisistä eroista. Uudempi kehitys on viemässä Suomen ja Ruotsin puolen puhekieliä eri suuntaan: Ruotsin puolella yksinäis-*t*:lliset tapaukset *ts*-yhtymän heikossa asteessa ovat harvinaisempia kuin Alatorniolla.

7 Soinnittomien klusiilien aspiraatio vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa

Ruotsin kieli on pitkään vaikuttanut yleisemminkin suomen länsimurteisiin mutta viime aikoina sen vaikutus on kohdistunut varsinkin Ruotsin puoleisiin suomalais-

murteisiin. Sanaston alalta siitä löytyy runsaasti esimerkkejä, joihin palaan myöhemmin luvussa 10, mutta on kiintoisaa kysyä, näkyykö ruotsin vaikutus myös meänkielen fonetiikassa. Sen selvittämiseksi tarkastelen tässä ja seuraavassa luvussa kolmen ruotsin kielelle ominaisen äännepiirteen, soinnittomien klusiilien aspiraation sekä ruotsin kielen *y*- ja *u*-vokaalin, esiintymistä vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa (piirteistä ruotsinruotsissa: Elert 1966: 36–37, 54–55; 1970: 65–71, 79–82; Kuronen 2000: 119; 2010; Kuronen & Leinonen 2010: 162–163, 165–167, 171–180).

Ruotsinruotsissa klusiilit *k*, *p*, *t* ääntyvät painollisen vokaalin edellä aspiroituneina (Kuronen 2010; Kuronen & Leinonen 2010: 171–180). Suomenruotsista aspiraatio puuttuu (Ivars 2015: 50). Airilan mukaan klusiilit *k*, *p*, *t* tavataan Tornion murteessa joskus aspiroituneina: *k^h*, *p^h*, *t^h*, mutta käytännössä hänellä on esimerkkejä vain sellaisista tapauksista, joissa aspiroitunut klusiiligeminaatta vastaa klusiilin ja *h*:n yhtymää, esimerkiksi *jalkk^hoin* < *jalkhoin*, *pieth^hään* < *piethään* (1912: 35–36, 68–69). Vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa aspiroituneita klusiileja kuitenkin esiintyy useilla haastateltavilla. Taulukossa 6 on esitetty aspiroituneiden klusiilien kokonaismäärät Matarengissa ja Aapuassa ikäryhmittäin vuoden 1966 aineistossa.

Taulukko 6. Soinnittomien klusiilien aspiraatiotapaukset Matarengissa ja Aapuassa ikäryhmittäin vuoden 1966 aineistossa.

	Matarenki	Aapua	Yht.
V:t	18	9	27
K:t	36	13	49
N:t	40	34	74
Yht.	94	56	150

Vuoden 1966 aineistossa aspiraatio on ollut huomattavasti tavallisempi Matarengissa kuin Aapuassa. Matarengista siitä on 94 tapausta, Aapuasta 56. Vanhoista puhujista sitä on esiintynyt Matarengissa kuudella ja Aapuassa neljällä informantilla. Keski-ikäisistä matarenkilaisista sitä on ollut kahdeksalla ja aapualaisista neljällä ja nuorista matarenkilaisista yhdeksällä ja aapualaisista seitsemällä. Kaikkiaan sitä on esiintynyt Matarengissa 23 ja Aapuassa 15 puhujalla.

Aspiraatiota esiintyy vuoden 1966 aineistossa yleisesti vanhemmissa ja varsinkin uudemmissa ruotsalaisperäisissä lainasanoissa (115), mutta siitä on tietoja myös suomalaisista sanoista (116). Se on yleinen myös henkilön- ja paikan- sekä

yrittymisissä (117) ja *-eerata*-loppuisissa verbeissä ja niistä johdetuissa teonnimissä (118).

(115) *t^heksti*, *t^hiima* 'tunti', *lest^haadialainen*, *t^heaatteria*, *t^haksi*, *t^heevee*, *mat^hemat^hiikkaa*, *art^histi*, *anp^hassaintua* 'sopeutua', *p^härsunaali* 'henkilökunta', *ink^homstinsa* 'tulonsa', *okt^huuberissa* 'lokakuussa', *k^honkkyransi* 'kilpailu'

(116) *k^hun*, *k^haikki*, *k^hauhea*, *k^hohta*, *k^hyllä*, *p^haljon*, *t^halvela*, *t^hulkki*, *t^hulkittenu*, *t^häytyy*, *t^hietenki*, *ymmärt^hää*

(117) *K^haal* 'Karl'; *T^haavo* (yleinen sukunimi Aapuassa), *K^halla*, *K^haikkosta*, *P^häärsson*; *K^haaliksi* 'Kalix eli Kaihnuu', *K^haihnuusseen*, *P^harkkalompolo*, *P^hiitteen*, *Öövert^hoorneossa*; *K^honsyymi* (kaupan nimi)

(118) *aksept^heeraa*, *aksept^heeraus*, *import^heerataan*, *diskut^heerataan*, *tiskut^heerataan*

Aspiraation sisältäviä erisnimiä on kaikkiaan 34 ja *-eerata*-loppuisia verbejä johdoksineen 9 tapaus. On jossain määrin yllättävää, että monet tapaukset, joissa aspiraatiota esiintyy suomalaisissa sanoissa, ovat peräisin vanhoilta ja keski-ikäisiltä puhujilta, joilla muuten on aspiroituneita tapauksia melko vähän. Aspiraatiotapauksia on vuoden 1966 aineistossa hieman enemmän naisilla, 84 esiintymää, kuin miehillä, 66 esiintymää, mutta yksilölliset erot ovat suuria.

Tarkastellaan seuraavaksi aspiraation esiintymistä uudemmassa aineistossa. Vuosien 1991–1992 aineiston aspiraatiotapausten määrät on esitetty taulukossa 7:

Taulukko 7. Soinnittomien klusiilien aspiraatiotapaukset Matarengissa ja Aapuassa ikäryhmittäin vuosien 1991–1992 aineistossa.

	Matarenki	Aapua	Yht.
V:t	45	86	131
K:t	17	118	135
N:t	15	50	65
Yht.	77	254	331

Uudemmassa aineistossa aspiraatiotapauksia on yli kaksi kertaa enemmän kuin vanhemmassa, yhteensä 331. Vuosina 1991–1992 aspiraatiota on esiintynyt lähes kaikilla haastateltavilla, Matarengissa 10 miehellä ja 7 naisella, Aapuassa 14 miehellä ja 10 naisella. Vain yhdellä informantilla, vanhalla matarenkilaisella miehellä,

ei ole ollut ainoatakaan aspiraatiotapausta. Vanhemmassa aineistossa valtaosa aspiraatiotapauksista on peräisin matarengilaisilta. Uudemmassa aineistossa aapualaisilta on peräti 254 esiintymää, kun taas matarengilaisilta niitä on vain 77. Huomio kiintyy myös siihen, että nuorilla puhujilla aspiraatiotapausten määrät ovat niin Matarengissa kuin Aapuassakin alhaisempia kuin vanhoilla ja keski-ikäisillä. Miesten ja naisten välillä ei Matarengissa ole juuri eroa: siellä miehillä on 41 ja naisilla 36 aspiraatioesiintymää. Aapuan aineistossa sitä vastoin naisilla on 157 aspiraatiotapausta, mutta miehillä vain 97. Yksilölliset erot ovat kuitenkin myös tässä aineistossa isoja.

Valtaosa aspiraatiotapauksista on jälleen vanhemmissa ja varsinkin uudemmissa ruotsalaisperäisissä sanoissa (119). Suomalaisissa sanoissa niitä sitä vastoin on vain muutama: esim. *p^haljon*, *p^horisema* 'puhumme', *p^hitkhään*, *k^holme*, *ikk^hunat*. Iso osa aspiraatiotapauksista on henkilön-, paikan- ja yritystennimissä, kaikkiaan 130 tapausta (120). Myös *-eerata*-loppuisissa verbeissä ja niiden johdoksissa aspiratio on tavallinen: niistä on 18 tietoa (121), mutta sitä esiintyy myös *-taali*-loppuisissa numeraaleissa, yhteensä 12 tapausta (122).

(119) *anslaakst^haavla* 'ilmoitustaulu', *at^hit^hyydi* 'asenne', *k^hastspö* 'heittovapa, virveli', *k^hont^hakti*, *kramat^hiikkaa*, *milit^hääri* 'asepalvelus', *narkt^hiikkapoikia*, *negat^hiiviä*, *p^husitiiviä*, *p^huliisseeffi* 'poliisipäällikkö', *rap^hortti*, *t^hekniikka*, *reumat^hiikkeri* 'reumalääkäri', *neurot^hiikkerille* 'neurologille', *astmat^hiikkerille* 'astmalääkärille', *spontt^hanit^heetti*, *ööverk^hyrsi* 'liian vaikea kurssi'

(120) *Anna-K^haarin*, *P^hekka*, *T^heija*, *Artt^hyr*, *K^hurtti*, *Mat^hiias*, *Miikk^haeli*, *P^häär*, *P^härttili*, *T^huurre*, *T^huurvalti*; *K^henttä*, *Raut^hio*, *T^haavo*, *Uusit^halo*, *Vanhaat^halo*, *K^haalsson*; *K^hallioniemi* (paikka Suomessa), *K^huivak^hankhaassa*, *P^hajala*, *P^hello*, *P^horjus* : *P^horjuksessa*, *T^hurovaara*; *Älk^hooaabee* 'LKAB (kaivosalan yritys Kiirunassa)', *Äst^heeärt^hee* 'STR-T-yhdistys'

(121) *aksept^heerasin* 'hyväksyin', *arent^heeri* 'vuokraus', *komment^heeraa*, *plant^heerattu* 'istutettu', *rehabilith^heerathaa[n]* 'rehabilitoidaan', *tiskut^heerathiin* 'keskusteltiin'

(122) *fämttit^haaliss[a]* '1950-luvulla', *säkstit^haalin* '1960-luvun', *sytti^htaalissa*, *suttit^haalissa* '1970-luvulla', *ottit^haaliss[a]* '1980-luvulla'

Vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistot osoittavat, että soinnittomien klusiilien, *k:n*, *p:n* ja *t:n*, aspiratio on alkanut kotiutua jossain vaiheessa 1900-lukua Tornionlaakson suomeen. Airila ei viittaa vuonna 1912 ilmestyneessä väitöskirjassaan tähän

ilmiöön, mutta siitä on melko paljon tietoja vuoden 1966 vanhimmiltakin haastateltavilta, jotka olivat syntyneet 1900-luvun alkuvuosina, osa jo 1800-luvun puolella. Ruotsissa aspiroituneet klusiilit esiintyvät painollisen vokaalin edellä. Meänkielessä niiden fonotaktinen alue on laajempi. Ne voivat esiintyä ruotsalaisperäisissä sanoissa painottomienkin vokaalien edessä, esim. *at^hit^hydydi*, *k^hont^hakti*, *mat^hemat^hiikka* (painotus ruotsissa: *atti 'tyd*, *kon 'takt*, *matema 'tik*)³⁰. Lisäksi ne ovat saaneet jalansijaa myös suomenkielisissä sanoissa, muissakin kuin henkilön- ja paikannimissä.

Vuoden 1966 aineisto viittaa siihen, että kyseessä on etenevä kielellinen muutos: keski-ikäisillä ja nuorilla puhujilla on enemmän aspiraatiotapauksia kuin vanhoilla. Vuosien 1991–1992 aineisto ei kuitenkaan sovi tähän kuvaan: sekä Matarengissa että Aapuassa nuorilla on vähiten aspiraatioesiintymiä. Ilmiötä on vaikea selittää.

Soinnittomien klusiilien aspiratio mainitaan *Meänkielen kramatiikissakin*, mutta sen mukaan kyse on ennen muuta erisnimissä esiintyvistä ilmiöstä (123):

(123) ”Kattonpa nyt vähän nuita meänkielen pukstaavia. Sehään oon tuttua mutta otethaanpa ensiksi pukstaavi k. Sitä alkaa kuulumhaan kahenlaista, varsinki nimissä. Sitä alethaan ääntämhään nimen alussa niinku h:n kansa: Khaarl ja Khennet Khaarlsson. Kyllä met välistä taijama tarvita käyttää h:ta k:n perässä meänkielessä. Samahään se oon oikeasthaan p:n ja t:n kansa. Peter ja Tina Pettersson kirjojettashiin tuon mukhaan Pheeter ja Thiina Phetttersson. Kyllähään sen selvästi kuulee ette tässä tarvithaan eri pukstaavit näissä jos haluaa selittää miltä net kuulustavva. Kalle – Khaarl, Pekka – Pheeter, Tiina – Thiina. Eihään niitä nimiä tietenkään saa kirjottaa nuin, Karl, Peter ja Tina net tietenki

³⁰ Tosin ruotsinruotsissakin on horjuntaa fonologisen ja foneettisen aspiraation välillä. Mikko Kurosen mukaan esimerkiksi sanassa *kul'tur* on fonologisesti aspiratio vain jälkimmäisessä klusiilissa, mutta koska tavut ovat lähellä toisiaan, myös sananalkuinen klusiili saattaa foneettisesti ääntyä aspiroituneena. Sitä vastoin sanoissa *atti 'tyd* ja *matema 'tik* toisen tavun painotonta vokaalia edeltävän klusiilin aspiroituminen kuulostaisi hänen mielestään vieraalta. (Mikko Kurosen sähköpostikirjeessään minulle 14.6.2018.) Meänkielen *at^hit^hydydi*, *mat^hemat^hiikka* -tyyppiset tapaukset ovat näin ollen ruotsalaisittain hyperkorrekteja ilmauksia eli *hyperruotsalaisuuksia*. Kurosen mukaan ruotsin kielen foneettisesta aspiraatiosta on kaikkiaan aika vähän tutkimustietoa. Siihen viittaa myös Bertil Malmbergin melko epämääräinen muotoilu aspiraation esiintymisestä painotonta vokaalia edeltävässä soinnittomassa klusiilissa: ”Aspirationen är mest framträdande omedelbart före en betonad vokal. Den är svagare eller obefintlig före obetonad vokal.” (Malmberg 1984: 76.)

oon. Siinäpä net tuliki selviteteksi kaikki kolme k, p ja t, jotka kuuluva samaan kryphiin.” (Kenttä & Pohjanen 1996: 38–39.)

Tämän tulkinnan mukaan aspiroituneita klusiileja esiintyisi vain henkilönnimissä, eikä niitä tarvitse ottaa kirjoituksessa huomioon. Tekijät palaavat kuitenkin vielä uudelleen samaan asiaan ja muuttavat hieman kantaansa (124):

(124) ”Nyt vaikuttaa siltä ette ph th kh oon tulossa meänkieheen. Kattoma kahta sanna: piili ja phiili: piili mitä met ajama ja phiili, minkä saattaa heittä elikkä ampua. Meilä oon jo olheet nimet Kharl Pheter Thina. Nimiä met emmä kuitenkin kirjata tuola laila. Kyllä net kirjotethaan Karl, Peter ja Tina, mutta kyllä met häymä tuon phiilin erottaa piilistä kuitenkin ja tajama pittää h:n siinä. Eihään sitä muuten näe kummastako oon kysymys.” (Kenttä & Pohjanen 1996: 47–48.)

8 Ruotsalaisittain äännetyt y- ja u-vokaalit vuosien 1996 ja 1991–1992 aineistoissa

8.1 Ruotsalaisittain äännettyjen y- ja u-vokaalien merkintä

Tarkastelen tässä luvussa ruotsin kielen vaikutusta meänkielen vokaalistöön. Suomen ja ruotsin vokaalijärjestelmät eroavat toisistaan monin tavoin. Yksi erottavista piirteistä on se, että suomesta puuttuu ruotsin *u*-vokaali. Mutta myös *y* ääntyy suomessa ja ruotsissa eri tavoin.

Viittasin jo aiemmin siihen, että Taina Hollo on litteroidessaan kiinnittänyt erityistä huomiota suomen *u*- ja *y*-vokaaleihin ja ruotsin *u*- ja *y*-vokaaleihin. Hän on käyttänyt litteraateissa suomen *u*- ja *y*-vokaaleista grafeemeja *u* ja *ü* ja ruotsin *u*:sta *w*:tä ja *y*:stä *y*:tä. Muutamassa ensimmäisessä litteraatissa hän on tosin käyttänyt suomalaista *y*:tä suomen *y*:stä. Kun melko pian kävi ilmi, että tarvitaan kaksi *y*-grafeemia suomalaisittain ja ruotsalaisittain äännetyn *y*:n erottamiseksi, hän alkoi merkitä suomalaista *y*:tä *ü*:llä. Tässä kirjoituksessa olen kuitenkin poikennut hänen

käytännöstään ja merkinnyt grafeemilla *y* suomen *y*:tä. Ruotsin *u*:sta olen käyttänyt grafeemia *u* ja *y*:stä grafeemia *ý*.³¹ Vaikka tämän luvun pääaiheena on ruotsalaisittain äännetyn *u*-vokaalin osuus vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa, käsittelem ensin lyhyesti myös ruotsalaisittain äännettyä *y*:tä, sillä ruotsin *u*- ja *y*-vokaalit kietoutuvat Ruotsin Tornionlaakson suomessa osin toisiinsa.

8.2 Ruotsalaisittain äännetty *y* vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa

Ruotsin lyhyt *y* on Mikko Kurosen mukaan hiukan ”tiukempi” kuin suomen *y*. Ruotsin pitkä *y* on ”paljon tiukempi ja etisempi” kuin suomessa. Kuronen kirjoittaakin, että ”ruotsin *y*: kuulostaa aika paljon suomen *i*:ltä”. (Kuronen 2000: 119; 2010; Kuronen & Leinonen 2010: 162–63, 165–166.) Jaana Kolun ja Mikko Kurosen mukaan suomen ja ruotsin toisiaan vastaavista vokaaleista pitkä *y* ja pitkä *a* ovat foneettisesti luultavasti kaikkein kauimpana toisistaan (Kolu & Kuronen 2015: 159). Vaikka Norrbottenin ruotsalaismurteista on melko vähän tietoja, Kolu ja Kuronen (2015: 160 lähteineen) olettavat, että ruotsin pitkä *y* ääntyy niissäkin etisempänä ja tiukempana kuin Ruotsin Tornionlaakson suomen pitkä *y*.

Taina Hollo on kirjannut vuoden 1966 aineistossa 15 ruotsalaisittain äännettyä *y*-tapausta, joista 7 on keski-ikäisiltä ja 8 nuorilta. Niistä 14 on Matarengista ja vain yksi Aapuasta. Vuosien 1991–1992 aineistossa on 24 *y*-tapausta. Niistä 16 on vanhoilta, 5 keski-ikäisiltä mutta vain 3 nuorilta. Uudemman aineiston *y*-tapauksista 9 on Matarengista ja 15 Aapuasta. Muutama esimerkki ruotsalaisittain äännetystä *y*:stä: *tsýyli*, *tšýyli*, *šýyli* ’jääkaappi’, *frýý(s)si*, *frýýspuksi*, ’pakastin’, *fýýrahoo* ’eräs nuorten kerho’, *hyyrýt* ’vuokrat’, *pethýýkistä* ’todistuksesta’, *maalaisthýýppi*, *týs-kaa* ’saksaa koulun oppiaineena’, *stýýrelsi* ’johtokunta’, *syýýföreeniñki* ’neulomayhdistys’, *röökdýýkkari* ’savusukeltaja’, *prýýttaa*, *brýýttaa* ’puhua murtaen’, *Nýýnäëshamnissa* (125):

(125) *tääki* [Matarenki] *on sev verta suuri paikka jo, vakka* [!?] *se ei suurikhaan tietekhään ole. mutta se on kuitekki ette se ei ole niñ ku niin, maalaisthýýppiä joh me sanoma. että täälä ihmiset, ei mene aina k-, koska vain*

³¹ Landsmålsalfabetissa *u* vastaa vain pitkää *u*:tä, joka on melko lähellä suomen pitkää *y*:tä. Lyhyt *u* ääntyy eri paikassa, ja siitä käytetään landsmålsalfabetissa eri grafeemia (Kuronen 2000, 2010; Kuronen & Leinonen 2010). Hollo on kuitenkin merkinnyt litteraateissa kaikki *u*:mäisesti ääntyneet tapaukset, niin pitkät kuin lyhyetkin, samalla merkillä *w*.

kranhii. -te se on enempi harvon. (Ylisessäjärvässä 1922 syntynyt nainen, M66) / *se on aivann, pet^hy^hykistä ää, m mm elikkä p^hueh^hnista joht- nn johtuu, jolla ko oj korkeammap p^hueh^hnit pääsee jolla onn, matalammat ei pääse [jatko-opintoihin].* (Matarengissa 1942 syntynyt nainen, M66) / [BW: *tuota, paljonkos sie ossaat, t^hyskaa ja eh^helskaa?*] – *no, eh^helskaa mi kyllä, saata ni^h ku puhua ja, mut, se t^hyskam mi olen unhottanuk kaikkip pois.* (Ruotsin Juoksengissa 1955 syntynyt nainen, M91)

Suomalaisittain äännetty *y* on meänkielessä paljon tavallisempi: *tsyyli, tšyyli, fryy(s)si, fyrrahoo, petyyki, pryyttaa, tyskaa, tyyppi*. Koska ruotsalaisittain äännetystä *y*:stä ei ole vuoden 1966 aineistossa yhtään esimerkkiä vanhoilta puhujilta, kyseessä lienee melko uusi ja ainakin vielä aika marginaalinen ilmiö meänkielessä. Yllättävää kuitenkin on, että vuosien 1991–1992 aineistossa sen osuus on vähentynyt tuntuvasti varsinkin nuorten puheessa.

Ruotsin Tornionlaakson suomen ja Norrbottenin ruotsin pitkän *y*:n ero on kuitenkin vanhempi ilmiö. Siihen viittaa se, mitä vuonna 1924 Aapuussa syntynyt nainen kertoi kouluajoistaan. Hänen isänsä oli opettanut hänet lukemaan suomenkielistä Katekismusta ennen hänen kouluun menoaan, ja hän kertoi sekaantuneensa ruotsinkielisessä koulussa suomen ja ruotsin pitkissä *i-* ja *y-*vokaaleissa: *ja sittek kun tuli ruotsalainen ii kysymykseen, nin ä, sehäm minun mielest-oli yy ja toisin käsin.* (Hänen muista kirjoitusvaikeuksistaan koulussa esimerkissä 36.)

Jaana Kolu ja Mikko Kuronen ovat tutkineet 2010-luvulla kolmen kaksikielisen haaparantalaisnuoren pitkän *a*:n ja *y*:n ääntämistä suomen- ja ruotsinkielisessä testilauseissa sekä suomen- ja ruotsinkielisiin matriisilauseisiin upotetuissa koodinvaihtotapauksissa. Kahdella nuorella, yhdellä tytöllä ja yhdellä pojalla, suomen ja ruotsin pitkät *a-* ja *y-*vokaalit ääntyivät eri tavoin sekä suomen- ja ruotsinkielisissä raamilauseissa että koodinvaihtotapauksissa. Yhdellä pojalla ei ollut kielten välillä eroja, vaan hän äänsi pitkät *a-* ja *y-*vokaalit kaikissa konteksteissa samalla tavoin. (Kolu & Kuronen 2015: 156–172.)

Luultavasti Ruotsin Tornionlaaksossa suomen kieli on pitkään vaikuttanut siellä puhuttuun ruotsiin, ja saattaa olla, että jopa osa äidinkieleltään suomalaisista opettajistakin on ainakin 1900-luvun alkupuolella puhunut kieliopillisesti korrektia ruotsia, mutta heidän ääntämyksensä on saattanut poiketa esimerkiksi keskiruotsalaisten puhumasta kielestä. (Tornionlaakson ulkopuolella asuvien ruotsalaisten tor-

nionlaaksolaisten ruotsista esittämistä huomioista esimerkeissä 57, 59 ja 60; tornionlaaksolaisten omista ”pryyttäämiseen” liittyvistä huomioista esimerkissä 57 ja siihen liittyvässä alaviitteessä.)

8.3 Ruotsalaisittain äännetty *u* vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa

Ruotsin lyhyellä *u*-vokaalilla ei ole vastinetta suomessa. Kyseessä on Kurosen mukaan suun keskiosassa ääntyvä vokaali, joka on artikulatorisesti ei-matala ja ei-korkea sekä ei-etinen ja ei-takainen, laadultaan suomen *ö:n* ja *o:n* väliltä. Äänne esiintyy esimerkiksi ruotsin sanoissa *hund*, *kund*, *buss*. Pitkä *u* ääntyy Kurosen mukaan ”liki täydellisesti samoin kuin suomen *y*: ja on siksi hyvin helppo meille suomalaisille”. (Kuronen 2000: 119; 2010; Kuronen & Leinonen 2010: 162–163, 167.) Ruotsin Tornionlaakson suomessa ruotsin *u*-vokaalia vastaava *u* on omien havaintojenikin mukaan uudehko tulokas. Tavallisempaa on ollut, että uusissa ruotsalaisissa lainasanoissa ruotsin *u*:tä on vastannut suomalaisittain äännetty *y*, esim. *pyssi* ’linja-auto’ < ru *buss*, *kryppi* ’ryhmä’ < ru *grupp*, *k^ho^hkkyransi* ’kilpailu’ < ru *konkurans*, *kylttyyri* < ru *kultur*, *prästhyysi* ’pappila’ < ru *prästhus*.

Airila ei mainitse Tornion murteen äännehistoriassaan ruotsalaisittain äännettyä *y*:tä, mutta sen sijaan ruotsalainen *u*-vokaali on hänelle tuttu niin Tornion murteesta kuin sen liepeiltäkin (1912: 27, 39). Lainaan Airilaa: ”Erittäinkin diftongin jälkikomponenttina ja liiatenkin murrealueen pohjoisosissa olen monasti ollut taipuvainen merkitsemään *u*:n, esim. *väulä*, *nöule*, *pöuälä*, myös *kuullä*, *näkkuuu* etc. Äänne akustiselta vaikutukseltaan lähentelee (Suomen) ruotsin *u*:ta esim. sanassa *Gud*.” (Airila 1912: 39.) Hän on kirjannut samanlaisia tapauksia myös Jällivaaran murteesta, Moskijärvestä *köun* ’käyn’, *nöuttaa* ’näyttää’, *töusi* ’täysi’, Soutojärvestä *nöuluttu* ’neulottu’ ja Killimästä *töuna* ’täynnä’, *töuteks* ’täydeksi’, *vöula* ’väylä’. Hän luonnehtii näitä tapauksia seuraavasti: ”Labiaaliutumisen kautta saadun diftongin jälkikomponentin käsitan olevan lähellä (Suomen) ruotsin *u*-äännettä.” (Airila 1912: 27.) Huomio kiintyy siihen, että kaikissa Airilan mainitsemisissa esimerkeissä *u* vastaa suomen *y*:tä.

Ruotsin Ylitornion aineistoissa *u* ei vastaa kertaakaan suomen *y*:tä vaan ruotsin *u*:ta tai suomen *u*:ta. Taulukossa 8 on esitetty ruotsalaisittain äännetyn *u*-vokaalin esiintymät vuoden 1966 aineistossa Matarengissa ja Aapuassa ikäryhmittäin.

Taulukko 8. Ruotsalaisittain äännetyn *u*-vokaalin esiintymät Matarengissa ja Aapuassa ikäryhmittäin vuoden 1966 aineistossa.

	Matarenki	Aapua	Yht.
V:t	3	0	3
K:t	9	0	9
N:t	20	9	29
Yht.	32	9	41

Vuonna 1966 ruotsalaisittain äännetty *u*-vokaali on ollut Ruotsin Ylitornion suomessa harvinainen. Siitä on Matarengista 32 esiintymää, joista 3 on vanhoilta, 9 keski-ikäisiltä ja 20 nuorilta. Aapuasta on vain 9 tietoa, ne kaikki nuorilta. Matarenkilaisista *u*:tä on käyttänyt 12 puhujaa, kaksi vanhaa naista, yksi keski-ikäinen mies ja kaksi keski-ikäistä naista sekä kolme nuorta miestä ja neljä nuorta naista. Aapuasta *u*-tapauksia on vain kolmelta, yhdeltä nuorelta mieheltä ja kahdelta nuorelta naiselta. Kun kielenvaihto suomesta ruotsiin on Matarengissa tapahtunut aiemmin kuin Aapuassa, voisi olettaa, että sillä on ollut vaikutusta siihen, milloin ruotsalainen *u*-vokaali on alkanut juurtua eri puolilla Ruotsin Ylitorniota puhuttavaan meänkieleen.

Yksittäisistä lekseemeistä *u*:tä esiintyy eniten *juust*, *juusthiin* -sanoissa, yhteensä 7 tapausta. Huomio kiintyy myös siihen, että varsinkin vanhoilla ja keski-ikäisillä iso osa *u*-tapauksista on suomalaisissa sanoissa, esimerkiksi *joskus*, *ruoka*, *usko*, *kuuluuu* (126). Sitä esiintyy toki myös ruotsalaisissa lainasanoissa ja henkilön- ja paikannimissä (127). Kaikissa sanoissa *u* vastaa joko suomen *u*:ta tai ruotsin *u*:tä.

(126) *joskus*, *ruoka*, *ruotti*, *ruotsi*, *seura*, *neulon*, *uskon*, *kuuluuu*

(127) *juust*, *juusthiin*, *klupissä* 'klubissa', *kurssia*, *lunjiimpia*, *resultaatti*, *studentti*, *r^huristit*, *univärsiteetti*, *uuttantilisesti* 'ulkoa', *Skuuglund*, *Uppsala*

Vuosien 1991–1992 aineistossa *u*-vokaalista on huomattavasti enemmän tietoja. Ne käyvät ilmi taulukosta 9.

Taulukko 9. Ruotsalaisittain äännetyn *u*-vokaalin esiintymät Matarengissa ja Aapuassa ikäryhmittäin vuosien 1991–1992 aineistossa.

	Matarenki	Aapua	Yht.
V:t	5	14	19
K:t	1	38	39
N:t	3	22	25
Yht.	9	74	83

Uudemmassa aineistossa *u*-tapauksia on kaksinkertainen määrä aiempaan verrattuna, kaikkiaan 83 esiintymää. Huomio kiintyy kuitenkin siihen, että niistä valtaosa, peräti 74 tapausta, on aapualaisilta. Matarengista on vain 9 *u*-tapausta, ja niistäkin 5 on vanhoilta haastateltavilta. Aapuan aineistossa *u*-vokaalia on eniten keski-ikäisillä puhujilla (38 es.) ja vähiten vanhoilla (14 es.). Matarengin *u*-tapaukset ovat kahdelta vanhalta naiselta, yhdeltä keski-ikäiseltä mieheltä sekä kahdelta nuorelta mieheltä ja yhdeltä nuorelta naiselta. Kultakin on kuitenkin vain muutama *u*-tapaus. Aapuan *u*-esiintymät ovat peräisin yhdeltä vanhalta mieheltä, neljältä vanhalta naiselta, kolmelta keski-ikäiseltä mieheltä ja neljältä keski-ikäiseltä naiselta sekä neljältä nuorelta mieheltä. Nuoria naisia Aapuan uudemmassa aineistossa edustaa vain yksi informantti, eikä hänellä ollut lainkaan *u*-tapauksia.

Uudemmassa aineistossa myös *u*-tapausten luonne on toinen kuin vanhemmassa. Eniten tietoja on lekseemistä *justhiin* (8 es.), mutta vuosien 1991–1992 aineistossa *u* on hyvin harvinainen suomalaissa sanoissa. Sitä vastoin se on yleinen ruotsalaisperäisissä sanoissa, varsinkin numeroilmauksissa ja paikannimissä (128):

(128) *aamusentterissä*³², *skugga* 'varjo', *krundskuula*, *t^huffi* 'kovanaamainen' ³³, *untersöotterkana* 'apuhoitajana', *kuutsänsti* 'jumalanpalvelus', *augusti*, *tsugutree*, *tsuuugufäm*, *sutti*, *suttiet*, *nittonhundraa*, *Markus*, *Kruuutröök*, *Lunströmmen*, *Murmanskissa*, *Sundebyýssä*, *Sunsvallista*, *Illpsaalassa*

³² *noo mie olin ensiksi täälää koulussaa, aamusentterissä. jaa olikos vuen tai, meni siinä.* – [BW: *joo joo, mitäs sie aamusentterissä luit?*] – *se oli #tele# semmosta, raadio ja kaikkiis semse.* (Matarengissa 1966 syntynyt mies, M91)

³³ *nääs stocholmarin* [tukholmalaiset nuoret miehet armeijassa] *n-olit nij ku enämpi semmosia, t^huffiä poikia.* (Kiirunassa 1946 syntynyt mies, A92)

Vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistojen perusteella ruotsin *u*-vokaali on juurtunut viimeistään 1900-luvun jälkipuolella meänkielen. Airilan mukaan sitä on esiintynyt jo 1900-luvun alussa, mutta kaikissa hänen esimerkeissään sitä on käytetty suomen *y*-vokaalin vastineena. Ruotsin Ylitornion aineistoissa se sitä vastoin esiintyy joko suomen *u*:n tai ruotsin *u*:n vastineena (esim. *usko, kutsänsti*).

Sen jälkeen kun ruotsalainen *u*-vokaali on alkanut saada jalansijaa Tornionlaakson suomessa, on syntynyt vaihtelua *u ~ y* (129):

(129) *kruppi ~ kryppi* 'ryhmä' < ru *grupp, k^hursi ~ k^hyrsi* 'kurssi' < ru *kurs, sutti ~ sytti* '70' < ru *sjuttio, jyyini, jyyli, augusti ~ aukysti* 'kesä-, heinä-, elokuu' < ru *juni, juli, august, argument^heerata ~ argyment^heerata* 'perustella' < ru *argumentera, univärsit^heetti ~ yniversit^heetti* < ru *universitet*

Sanoissa *t^hyristi* ja *tiskyt^heerata* esiintyy vaihtelua *u ~ u ~ y* (130):³⁴

(130) *jaa siin-oli kauheam paljo justhiisa turistia*. (Matarengissa 1920 syntynyt nainen, M66) / *nää ku näät t^huristit tulevaa, hilloo s-olis hyvä jos n-ossaa* [ruotsia]. (Matarengissa 1945 syntynyt mies, M66) / *keesään aikana olletikki paljon suomalaista. paljon t^hyristiä kauheam paljon kesilä aina t^hyristiä. pysicalassittaij [!] kuljetethiin*. (Matarengissa 1920 syntynyt nainen, M66) / *mel luimma niij ku ylös toisile* [meänkielen sanoja] *ja, Matti [Kenttä] katto niitä ja, mutt-enimiten s-oli sitä praatimista - - ja tiskuteerathiij kauheam paljo*. (Aapuassa 1961? syntynyt nainen, A92) / [puheena se, kuka päättää perheessä isoista ostoksista:] *kyllä sitä tietekki, monta kertaa - - saarnathan, - - kujukah mie sanon että, ää diskyt^heerathan, ni jotta se diskut^heerathan niij ko yhessä*. (Matarengissa 1927 syntynyt nainen, M66)

Ruotsin Ylitornion kahden eriaikaisen aineiston perusteella hahmottuu kuva siitä, että ruotsalaisittain äännetty *u* ja osin *y*:kin ovat juurtuneet meänkielen äännejärjestelmään. Näissäkin tapauksissa esiintyy tosin suurta puhujittaista vaihtelua, ja samallakin puhujalla saattaa esiintyä rinnan jopa samoissa sanoissa toisaalta ruotsalaista *u*:tä ja suomalaista *y*:tä, toisaalta suomalaista *y*:tä ja ruotsalaista *y*:tä.

Eriaikaisten aineistojen vertailu herättää kuitenkin useita kysymyksiä. Miksi vuoden 1966 aineistossa *u*:tä tavattiin melko useissa suomalaisissa sanoissa mutta

³⁴ Myös *u* ja *y* ovat vaihdelleet esimerkiksi sanoissa *kruuffiin ~ kryyhvoin* 'kaivoksiin' < ru *gruva*.

ei enää vuosien 1991–1992 aineistossa? Vuoden 1966 aineisto antoi viitteitä parhailtaan yleistyvästä kielenpiirteestä, mutta uudemman aineiston perusteella kehitys näyttäisi 1990-luvun alussa olleen taantumassa. Ja kaikkein suurin kysymys liittyy siihen, miksi *u*:stä on ylimalkaan hyvin vähän esiintymiä Matarengin uudemmassa aineistossa? En osaa vastata näihin kysymyksiin.

Vastausta ei löydy myöskään *Meän kielen sanakirjasta* tai *Meänkielen kramatiikista*. *Meän kielen sanakirjassa* uusissa ruotsalaisissa lainoissa ruotsin *u*:tä vastaa *y*, esim. *intervjyata* 'haastatella' < ru *intervjua* (Kenttä & Wande 1992). *Meänkielen kramatiikissa* todetaan vain lyhyesti: "Uu kuuluu ittesthään, ilman mithään apua. - - Yy kuuluu ittesthään" (Kenttä & Pohjanen 1996: 36). Ruotsalaisen *u*:n sisältävissä kielioppitermeissä se on korvattu järjestään *y*:llä: *sypstantiivit, räknäys-sanat eli nymeraalit, siat eli kaasykset, plyyraalis, nymerukset* (mts. 52, 56, 58, 60). Kummassakaan teoksessa ei viitata ruotsalaisittain ääntyviin *u*- ja *y*-vokaaleihin.

On kiistatonta, että ruotsin kielen foneettinen vaikutus meänkieleen on ollut tuntuvaa varsinkin 1900-luvun jälkipuolella. Se näkyy niin konsonantistossa kuin vokaalistossakin. Aspiroidut soinnittomat klusiilit sekä ruotsalaisittain äännetty *u*- ja siinä ohessa myös ruotsalaisittain äännetty *y*-vokaali ovat kaikki saaneet jalansijaa puhutussa meänkielessä. Niiden yleistymiseen liittyy muuan kiintoisa seikka: aspiraatio- ja *u*-tapaukset ovat hierarkkisessa suhteessa toisiinsa. Aspiraatiota on esiintynyt vanhemmassa aineistossa 38 puhujalla ja uudemmassa 41 puhujalla eli yhteensä 79 informantilla. Ruotsalaista *u*-vokaalia on vastaavasti esiintynyt vuonna 1966 15 puhujalla ja 1991–1992 22 puhujalla eli yhteensä 37 informantilla. Yhtä haastateltavaa lukuun ottamatta kaikilla, joilla on *u*-vokaalia, on myös aspiraatiota, mutta ei päinvastoin: on 43 sellaista haastateltavaa, joilla esiintyy aspiraaatiota mutta ei *u*-vokaalia. Ainoa poikkeus koko joukosta on vuonna 1947 Aapuassa syntynyt nainen, jolla oli vuoden 1966 haastattelussa yksi *u*-tapaus, *usko*, mutta ei lainkaan aspiraatioesiintymiä.

Kaikkiin puheena olleisiin foneettisiin piirteisiin, aspiroituneisiin klusiileihin sekä ruotsalaisittain äännettyihin *u*- ja *y*-vokaaleihin, liittyy kuitenkin sama kehityskuva: vuoden 1966 aineiston perusteella ne ovat olleet vahvasti yleistymässä Tornionlaakson suomessa, kun taas vuosien 1991–1992 aineiston perustella ne ovat lähes yhtä selvästi taantumassa. Samaan aikaan kuitenkin ruotsalaistuminen on edennyt pitemmälle niin Matarengissa kuin Aapuassakin, ja osalla vuosien 1991–1992 haastateltavista ruotsi on heidän omien sanojensa mukaan ollut selvästi vah-

vempi kieli. Odottaisi, että ainakin heillä ruotsin fonetiikan vaikutus näkyisi vahvasti myös heidän puhumassan meänkielessä. Nämä kaksi ilmiötä sopivat huonosti samaan yhtälöön. Käsillä oleva aineisto ei kuitenkaan näytä antavan vastausta tähän ristiriitaan. Olisikin kiintoisaa tietää, mihin suuntaan kehitys on näissä piirteissä vienyt Ruotsin Tornionlaakson suomessa viimeisten kahdenkymmenenviiden vuoden aikana.

9 *h*:n II asteen metateesi

Peräpohjalaismurteiden tunnetuin piirre on eri äänneasemissa säilynyt *h*. Sitä on perin pohjin selvittänyt Harri Mantila 1992 ilmestyneessä väitöskirjassaan. Hän on myöhemminkin palannut samaan aihepiiriin, muun muassa Virittäjässä 2015.

Tornion murteessa erityisen kiintoisa ilmiö on *h*:n II asteen metateesiksi kutsuttu muutos, jossa *h* on tietyin ehdoin siirtynyt edeltävän soinnillisen konsonantin eteen. Se oli tuttu jo Martti Airilalle, jonka mukaan ”toisen asteen metateesi on äänneilmiö, joka nykyään silmien edessä leviää. Miespolvi pari sitten tämä äänneilmiö ehkä vasta oli idullaan.” (1912: 149–150.) Airila kiinnitti ensimmäisenä huomiota myös niihin äänneympäristöihin, joissa *h*:n II asteen metateesi toteutui (1912: 146–151); ensimmäisen asteen metateettisilla muodoilla hän tarkoitti nykytulkinnan mukaan sisäheittotapauksia, joissa *h*:ta edeltävä vokaali oli kadonnut, esimerkiksi *sanomhaan* < *sanomahan* (Airila 1912: 139–146; Mantila 1992: 102–115). Myöhemmin *h*:n II asteen metateesin edellytyksiä on täsmentänyt Harri Mantila. Hänen mukaansa voidaan erottaa kuusi eri fonotaktista asemaa, jotka ovat hierarkkisessa järjestyksessä keskenään (1992: 154–167):

1. kahden soinnillisen konsonantin yhtymän jälkeinen *h* on siirtynyt konsonanttiyhtymän komponenttien väliin: esimerkiksi *valmhiit* > *valhmiit*, *Stokholmhiin* > *Stokholhmiin* (II asteen metateesiprosentti Mantilan koko aineistossa tässä asemassa on 82,2)

2. *h* on siirtynyt pitkän pääpainollisen vokaaliaineksen jäljessä edeltävän soinnillisen konsonantin eteen: esimerkiksi *saarheen* > *saahreen*, *vierhaat* > *viehraat*, *saamhaan* > *saahmaan*, *mielheinen* > *miehleinen*, *Kainhuussa* > *Kaihuussa* (II asteen metateesiprosentti 66,2)

3. *h* on siirtynyt pitkän pääpainottoman vokaaliaineksen jäljessä edeltävän soinnillisen konsonantin eteen: esimerkiksi *pölkäämhään* > *pölkäähmään*, *räknäämhään* > *räknäähmään*, *vainoamhaan* > *vainoahmaan*, *hunteeraamhaan* > *hunteeraahmaan* (II asteen metateesiprosentti 65,8)

4. *h* on siirtynyt lyhytvokaalista painollista avotavua seuraavan alkuaan lyhytvokaalisen avotavun jäljessä edeltävän soinnillisen konsonantin eteen: esimerkiksi *kokonhainen* > *kokohnainen*, *kokonhaan* > *kokohnaan*, *lukemhaan* > *lukehmaan*, *valehtelemhaan* > *valehtelehmaan* (II asteen metateesiprosentti 58,6)

5. *h* on siirtynyt pitkää painollista tavua seuraavan alkuaan lyhytvokaalisen avotavun jäljessä edeltävän soinnillisen konsonantin eteen: esimerkiksi *leipomhaan* > *leipohmaan*, *ämpärhiin* > *ämpähriin*, *oppilhaat* > *oppihlaat*, *ottamhaan* > *ottahmaan*, *nostanhee* > *nostahnee* (II asteen metateesiprosentti 13,3)

6. *h* on siirtynyt kauempana sanassa milloin tahansa lyhyen vokaalin ja soinnillisen konsonantin jälkeisestä asemasta soinnillisen konsonantin eteen, usein sivupainollisen, alun perin lyhytvokaalisen tavun jäljessä: esimerkiksi *käsittänhee* > *käsittähee*, *opettamhaan* > *opettahmaan*, *harjaintunhee* > *harjaintuhnee*, *valmistunhee* > *valmistuhnee* (II asteen metateesiprosentti 4,6).

Tornion murteessa on näin samaan aikaan ollut kaikissa asemissa rinnan I ja II asteen metateesimuotoja. Niiden erottaminen ei aina ole selvää. Jo Airila on kiinnittänyt tähän seikkaan huomiota: ”Tornion murteen koko aluetta tarkastellessamme - - on oletettava katkeamatonta ensimmäisen ja toisen asteen metateesin välimuotojen sarjaa.” Konkreettisena esimerkkinä hänellä on sarja *vierhaan*, *vierhaan*, *vierraan*, *viehraan*, *viehraan*. (Airila 1912: 139, 146–150, 186–189.) Hän palasi samaan seikkaan myöhemminkin todetessaan 1924, että Tornion murteesta ”voinee” merkitä vaikka kuinka monia väliasteita: *väylhään*, *väylhään*, *väyllään*, *väyhlään*, *väyhlään* (1924: 20–21).

Huomasin itse saman ongelman jo tehdessäni suomen kielen cum laude -harjoitustyötä vuonna 1965 Kolarissa, ja se on tullut vastaan varsinkin Ruotsin puolella Tornion murrealuetta kolutessani. Oma tulkintani erilaisista välimuodosta on: *vierhaan* > *vierhaan* > *vierhaan* > *viehnaan* > *vienhnaan* > *vienhnaan* > *viehraan*. Myös Taina Hollolla on ollut ongelmia litteroidessaan vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoja. Hän on toisinaan esittänyt kaksi vaihtoehtoa, seuraavaan tapaan: *ottanheev* [vai *ottahneev?*] *viehraan vasthaa*; *minun sisarki* - - *ensi viikola lähtee Stokholhmi* [vai

StokholMH1?]. - - ja sitte hänen, kaverinsa lähttee ka, *Stokholhmiil* [vai *Stokholhmiil?*] lähtevät töihin. Kuunneltuani kyseistä nauhoitusta olisin itse taipuvainen hahmottamaan ainakin ensimmäisen tapauksen: *StokholMH1*. Taina Hollon esittämistä vaihtoehtoista olen valinnut laskelmiin lähes aina ensimmäiseksi mainitun.

Toinen kiintoisa *h*:hon liittyvä seikka Taina Hollon litteroimassa aineistossa on sen paikalla toisinaan esiintyvä laryngaaliklusiili tai katko. Sitä on vuoden 1966 aineistossa vain aapualaisilla, eikä heistäkään kaikilla vaan kahdella vanhalla naisella, neljällä keski-ikäisellä miehellä ja yhdellä nuorella naisella. Vuoden 1992 aineistossa katkotapauksia on Aapuasta kahdelta vanhalta mieheltä, kolmelta keski-ikäiseltä mieheltä ja yhdeltä keski-ikäiseltä naiselta ja yhdeltä nuorelta mieheltä. Vuoden 1991 Matarengin aineistossa katkoa on kahdella keski-ikäisellä miehellä.

Katkoa esiintyy yleisesti tapauksissa, joissa odottaisi metateettista *h*:ta: esimerkiksi *syr[?]jään*, *huo[?]nee* 'huoneet', *Kai[?]nuussa*, *leikkaa[?]maa*, *kasua[?]maa*, *osa[?]nee*, *kattom[?]aa*, *plakkar[?]ii*, *kuljettam[?]aa*. Mutta sitä tavataan muutenkin *h*:n sijasta, esimerkiksi: [lyhteet] *panthii siitä haasi[?]oon*, *tu[?]o* 'tuohon', *rii[?]i* 'riihi', *niilä ra[?]oila* 'niillä rahoilla', *väl[?]iin* < *välhiin* 'väliin', *ken[?]eem piilissä* < *kenheem piilissä* 'kenen autossa'. Siitä on tietoja myös tapauksista, joissa *h*:ta voi pitää sekundaarisena: esim. *tuosta Pentä[?]joesta* (sananloppuinen *-s* vaihtelee *-h*:n kanssa: *Pentäsjoki* ~ *Pentähjoki*), *vissi[?] vuet* 'tietyt vuodet', *meni lapse[?] omhii huohneissiin* (sananloppuinen *-t* vaihtelee tietyin ehdoin *-h*:n kanssa: *vissit vuet* ~ *vissih vuet*). Ainoa äänneasema, jossa katkoa ei *h*:n paikalla esiinny, on sanan alussa. Mahdollisia tapauksia olisi ollut paljon tarjolla, sillä sekä vuoden 1966 että vuosien 1991–1992 aineistoissa *h* on huomattavan usein korvannut sananalkuisen *s*:n, esim. *hiinä* 'siinä', *hano* 'sanoi'. (*-s* ~ *-h* ja *-t* ~ *-h* -vaihteluista: Airila 1912: 127–128, 134–137.)

Kuuntelin itse muutaman nauhoitteen, joilla esiintyy Taina Hollon litteroimana katkoa, esimerkiksi *leikkaa[?]maan*, *val[?]miiksi*. Joissakin tapauksissa olisin itse ollut taipuvainen merkitsemään soinnittoman *h*:n: *leikkaa^hmaan*, *val^hmiiksi*. Joissakin toisissa olin taas taipuvainen kuulemaan sekä katkon että ylilyhyen *h*:n: *leikkaa^hmaan*, *val^hmiiksi* ~ *leikkaa^mmaan*, *val^mmiiksi*, mutta osassa tapauksia katko oli aivan selvä: *leikkaa[?]maan*, *val[?]miiksi*. On pakko myöntää, että en itse ole tällaiseen katkoon aiemmin kiinnittänyt huomiota, mutta Taina Hollo on tarkkakorvaisena pannut sen merkille. Laryngaaliklusiili saattaa perustua ruotsin vaikutukseen (sen esiintymisestä ruotsissa: Elert 1966: 53), mutta on yllättävää, että sitä on Aa-

puassa ollut vuonna 1966 eniten kahdella vanhalla naisella, joilla ei ollut aspiraa-tiota eikä *u*-vokaalia. Taina Hollon litteroimat tapaukset lienevät tähän mennessä ainoita tietoja laryngaaliklusiilista Tornion murteessa.

Sitä vastoin Airila mainitsee laryngaaliklusiilin Nattavaaran murteesta, missä sitä esiintyy *h*:n ja *s*:n paikalla kaikissa muissa asemissa paitsi sanan alussa ja klusiilin edellä, esim. *sair'at* 'sairaat', *kirv'en* 'kirveen', *tä'a* 'tässä', *naveta'a* 'nave-tassa' (1912: 20). Airilakin on miettinyt Nattavaaran laryngaaliklusiilin alkuperää. Hän arvelee, että se voi välillisesti juontua luulajansaamesta. Ajatuksensa tueksi hän viittaa useihin muihin piirteisiin, joissa saamen kielen vaikutus on hänen mu-kaansa ollut ”varsin tuntuva”. (Airila 1912: 22–23.) Koska laryngaaliklusiili esiin-tyy samoissa asemissa kuin metateettinen *h*, esimerkiksi *tup'an*, se ei hänen mu-kaansa voi olla kovinkaan vanha (mp.). Lopuksi hän pohtii ilmiötä yleisemmältä kannalta: ”Harvassa kielessä laryngaaliklusiili on päässyt muiden äänteiden ve-roiseksi tekijäksi kielen äännejärjestelmässä. Itämeren suomalaisissa kielissä se on huomattava kahtaalla: etelässä liivin kielessä ja pohjoisessa Nattavaaran murteessa, edellisessäkin muuten m. m. juuri *h*:n edustajana.” (Airila 1912: 23.) Nyt Airilan lyhyeen luetteloon voidaan lisätä kolmanneksi Ruotsin Ylitornion meänkieli. (Liiv-in katkosta ks. Posti 1942: 317–326. Katkoa esiintyy myös latviassa, mutta Postin mukaan se on kehittynyt kummassakin kielessä erikseen.)

Koska katko esiintyy odotuksenmukaisen metateettisen *h*:n paikalla, olen otta-nut nekin tapaukset laskelmissa huomioon. Olen myös laskenut *järffeen*-tyyppiset tapaukset II asteen metateesimuotoihin. Jo Airila on pitänyt niitä levikin perusteella II asteen metateesimuotoina (1912: 155–156). Harri Mantila on puolestaan jättänyt ne laskelmiensa ulkopuolelle (1992: 159).

Laskujeni mukaan vuoden 1966 aineistossa on 1 157 sellaista metateesikon-tekstia eli ympäristöä, jossa *h*:n II asteen metateesi on mahdollinen.³⁵ Niistä on II asteen metateesitapauksia 786 ja I asteen metateesimuotoja 358. *h*:n katotapauksia on 9 ja assimilaatiotapauksia 2. Lisäksi on kaksi tapausta, joissa *h* esiintyy vokaa-lien välissä: *Korpilompilompolohon* ja *Luullajaha*, molemmat samalta, vuonna

³⁵ Kyseessä on kuitenkin likiarvo. Marja Saanilahden poimimaan aineistoon on jäänyt epätarkkuuksia ja virheitäkin. Olen pyrkinyt tarkistamaan koko aineiston tätä artikkelia tehdessäni, mutta litteroidun aineiston laajuuden vuoksi joitakin katotapauksia on saattanut jäädä huomaamatta, esim. *inen*-adjektiivissa (*kokonainen*, *yksinäinen* pro *kokohnainen*, *ksinhäinen* ym.). Tällaisia tapauksia lienee kuitenkin melko vähän. Mantilalla on väitöskirjassaan 5. asemasta esimerkkinä sana *suunnilheen* > *suunnihleen* (1992: 156). Vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa sanassa ei esiinny variaatiota, vaan se on leksi-kaalistunut asuun *suunile*. Sitä ei ole mukana laskelmissa.

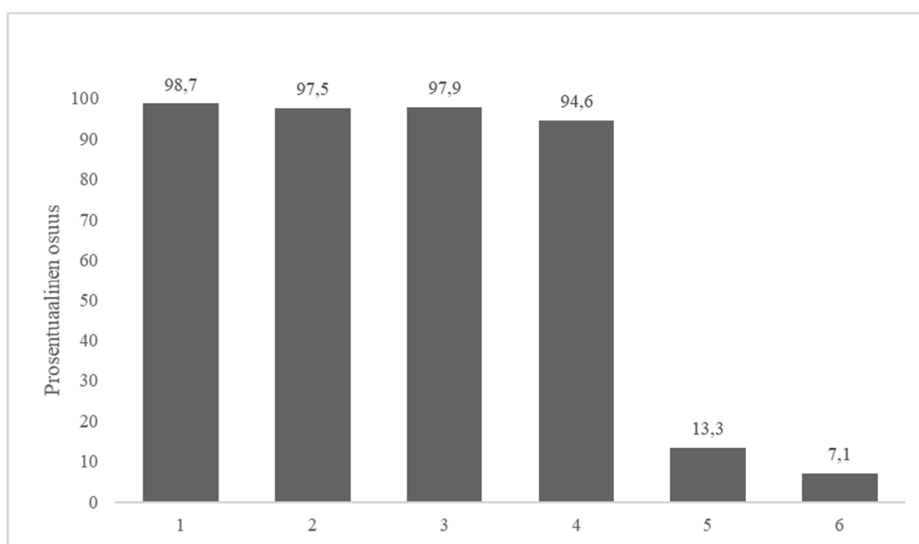
1942 syntyneeltä matarenkilaiselta mieheltä. Katotapauksia on esiintynyt kuudella puhujalla. Niistä kaksi on vuonna 1924 syntyneeltä naiselta, joka on harrastunut suomenkielistä kirjallisuutta: *silmäänpystyväisesti* ja *keskikouluun*. Muut ovat hajotapauksia: esim. *voikiuluun*, *voinee[t]*, *lähtenee[t]*, *kokonaasa*, *kokonainen*, *yksinäinen*. Assimilaatiotapauksia on kaksi, molemmat Aapuasta: *puhummaan* keski-ikäiseltä mieheltä ja *puhunneen* keski-ikäiseltä naiselta. Vuoden 1966 aineistossa on myös yksi hyperdialektaalinen *h*-tapaus: *täälä Torhniojoev varrella* vuonna 1924 syntyneeltä aapualaiselta naiselta, jolla on myös poikkeavia *d*-tapauksia. (Hyperdialektaalisesta *h*:sta Mantila 1992: 91–92; Vaattovaara 2009: 194–195.)

Uudemmassa aineistossa on 1 080 potentiaalista *h*:n II asteen metateesikon-tekstia. Niistä II asteen metateesia esiintyy 726 tapauksessa ja I asteen metateesia 318 tapauksessa. Katotapauksia on 13 puhujalla yhteensä 23 ja assimilaatiotapauksia 8 puhujalla 13. Uudemmassa aineistossa on sekä katoa että assimilaatiota hie- man enemmän kuin vanhemmassa aineistossa. Katotapauksista kuusi on vuonna 1924 Matarengissa syntyneellä opettajalla. Ne liittyvät siihen, kun hän kertoo opet- taintoimestaan ja koulusta, esim. *opettajahuoneessa*, *opettajahuoneissa*, [oppi]ai- neessa, *oppineet*. Rinnalla on kuitenkin *h*:llisiä muotoja, esim. *opettajahuoneessa*, *aihneena*. Hänestä oli puhetta jo aiemmin *d*:n vastineiden yhteydessä. Viisi kato- pausta on vuonna 1951 syntyneeltä matarenkilaiselta naiselta, joka oli oppinut suo- mea vasta seitsemännellä luokalla koulussa järvikylistä tulleilta luokkatovereilta, esim. *Kainuu murreta*, *Kainuusta*, *puhumaan*, *porissemaan*. Häneltä on myös kolme assimilaatiotapausta: *puhummaan*, *puhummaa*, *purisemmaa*. Vuonna 1966 syntyneellä matarenkilaisella miehellä on vain kolme potentiaalista metateesikon- tekstia, joista yksi on katotapaus *Kainuussa*. Vuonna 1954 syntyneellä matarenki- laisella miehellä on kolme assimilaatioesiintymää: *halunneet*, *syntynnee*, *Korpi- lompollo*. Aapualaisista vuonna 1949 syntyneeltä mieheltä on muodot *käynnee*, *pimmeyttää* 'salata' ja 1948 syntyneeltä mieheltä *Korpilompolloon*. Vuonna 1971? syntyneellä aapualaisella miehellä on yksi assimilaatiotapaus: *höökskuullaanki*. Vuonna 1934 syntyneellä aapualaisella miehellä on yksi hyperdialektaalinen tapaus: *kovilla pakkasilla - - niitä [metsäkoneita] hääty, aijaa vyötä päihvää* 'yötä päivää'. Vuonna 1965? Kalixin lähellä? syntyneellä mutta Aapuassa asuvalla tullimiehellä esiintyy kahdesti sana *huumeita*. Hänellä on myös hyperdialektaalinen sekamuoto *Luulahjalle: ja menossa vaikka sinne ə ə Luule-, t- Luule-, Luulahjalle sitte*.

Koska kato- ja assimilaatiotapaukset ovat kaikkiaan hyvin marginaalisia, olen jättänyt ne seuraavan tarkastelun ulkopuolelle. Perusaineistona ovat sekä vuoden

1966 että vuosien 1991–1992 osalta *h:n* II ja I asteen yhteenlasketut metateesitapaukset. Taulukoissa esitän systemaattisesti *h:n* II asteen metateesitapausten osuudet verrattuna tähän perusaineistoon. Metateesitapausten luokittelussa olen lähtenyt Taina Hollon litteroimasta asusta. Niinpä esimerkiksi muodot *Svansteehniin*, *Svansteihniin* olen lukenut kolmanteen asemaan, kun taas muodot *Svanstenhiin*, *Svanstehniin* olen sijoittanut viidenteen asemaan. Varsinkin verbeissä esiintyy vokaalivaihteluja, jotka liittyvät supistuma- ja ei-supistumaverbien sekaantumiseen. Ei-supistumaverbeissä esiintyy jonkin verran pitkävokaalisia tapauksia, esim. vuonna 1960 syntyneellä aapualaisella miehellä on muoto *lukkeehnees* 'lukeneet', mutta myös tapaukset *lukehmaan*, *lukehneen*, *lukehneet*. Vuonna 1928 syntyneellä matarenkilaisella miehellä on useita pitkävokaalisia tapauksia, esim. *oppiihmaan*, *siirtyymää*, *tunteehmaan*. Olen laskenut ne kaikki kolmanteen asemaan.

Vuoden 1966 aineistossa on kaikkiaan 1 144 sellaista tapausta, joissa esiintyy *h:n* II asteen tai I asteen metateesi. II asteen metateesitapausten osuus eri fonotaktisissa asemissa tässä aineistossa näkyy kuviosta 1.

Kuvio 1. *h:n* II asteen metateesitapausten kokonaisosuus eri fonotaktisissa asemissa Matarengin ja Aapuan vuoden 1966 aineistossa.

Kaikkiaan *h:n* II asteen metateesin keskiarvo vuoden 1966 kokonaisaineistossa on 68,7 %. Kolmessa ensimmäisessä asemassa *h:n* II asteen metateesi lähentelee sataa

prosenttia ja neljännessäkin sen osuus on selvästi yli 90 prosenttia, kun taas viidennessä ja kuudennessa asemassa sen osuus on vain 13,3 ja 7,1 prosenttia. Koska *h:n* II asteen metateesi on neljässä ensimmäisessä asemassa valtavarianttina, muutoksen etenemisen kannalta kiintoisia ovat viides ja kuudes asema. Kyseeseen tulevat seuraavanlaiset vaihtelutapaukset: 5. asema *ottamhaan ~ ottamaan, leipomhaan ~ leipohmaan*, 6. asema *käsittänhee ~ käsittähee, harjaintunhee ~ harjaintuhnee*. Kuudennessa asemasta on kuitenkin melko vähän esiintymiä, ja sen vuoksi yksilölliset erot voivat vaikuttaa merkittävästi puhujaryhmien kokonaisprosentteihin. Siksi seuraavassa päähuomio kohdistuu viidennessä asemassa esiintyvään vaihteluun.

Tarkastellaan ensiksi *h:n* II asteen metateesitapausten osuutta Matarengissa ja Aapuassa ikäryhmittäin eri asemissa vuoden 1966 aineistossa.

Taulukko 10. *h:n* II asteen metateesitapausten osuus Matarengissa ja Aapuassa ikäryhmittäin eri fonotaktisissa asemissa vuoden 1966 aineistossa. (n = *h:n* I ja II asteen metateesitapausten yhteismäärä.)

Matarenki 1966														
Asema	1		2		3		4		5		6		Yht.	
	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n
V:t	100	6	98,4	61	100	2	92,9	42	7,0	43	4,8	21	63,4	175
K:t	100	12	95,5	67	100	10	96,2	53	14,5	55	7,1	14	69,2	211
N:t	83,3	6	96,6	58	100	13	88,5	26	17,9	28	33,3	6	75,9	137
Yht.		24		186		25		121		126		41		523

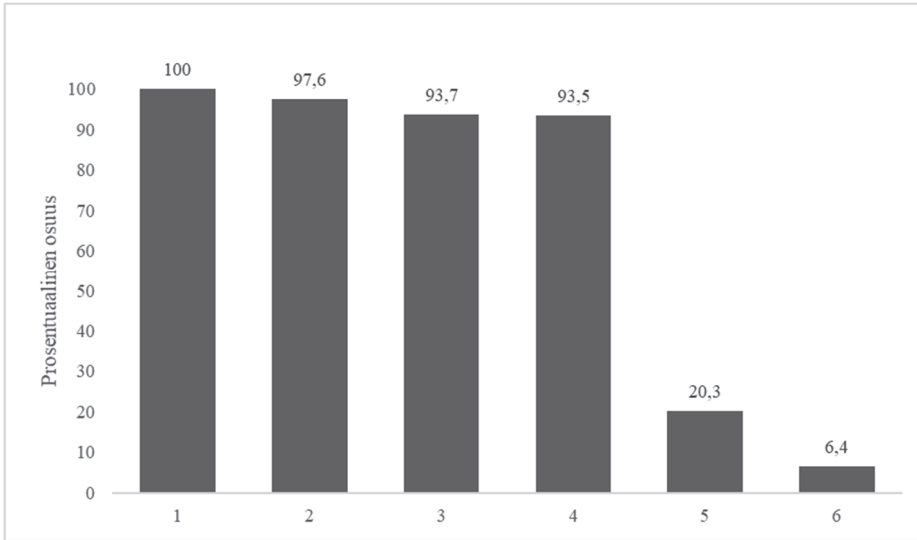
Aapua 1966														
Asema	1		2		3		4		5		6		Yht.	
	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n
V:t	100	25	97,5	80	100	9	100	47	6,8	73	0,0	20	64,6	254
K:t	100	17	97,6	82	85,7	7	96,4	28	26,7	45	12,5	16	73,8	195
N:t	100	12	100	52	100	6	91,1	45	12,2	49	0,0	8	68,0	172
Yht.		54		214		22		120		167		44		621

Matarengissa *h:n* II asteen metateesi näyttää yleistyvän ikäryhmittäin: vanhoilla II asteen metateesin kokonaiskeskiarvo on 63,4 %, keski-ikäisillä 69,2 % ja nuorilla 75,9 %. Joissakin asemissa on tosin suuriakin eroja, jotka saattavat johtua siitä, että

tapauksia on kaikkiaan aika vähän. Esimerkiksi nuorilla matarenkilaisilla on ensimmäisessä asemassa II asteen metateesiprosentti vain 83,3, mutta tapauksiakin on vain kuusi. Käytännössä II asteen metateesin eteneminen näkyy selvimmin viidennessä ja kuudennessa asemassa. Viidennessä asemassa II asteen metateesin osuus on vanhoilla matarenkilaisilla 7,0 %, keski-ikäisillä 14,5 % ja nuorilla 17,9 %, kuudennessa asemassa vanhoilla 4,8 % keski-ikäisillä 7,1 % ja nuorilla 33,3 %. Tosin nuorilta on tässäkin tapauksessa vain kuusi esiintymää. Kaikkiaan vuoden 1966 matarenkilaisten aineisto viittaa siihen, että *h:n* II asteen metateesi on edelleen etenemässä.

Aapualaisten osalta kokonaiskuvio ei näytä yhtä selvältä. Vanhojen ja keski-ikäisten vertailu vastaa odotuksia: vanhoilla II asteen metateesin kokonaiskeskiarvo on 64,6 % ja keski-ikäisillä 73,8% mutta nuorilla vain 68,0 %. Sama ero näkyy verrattaessa II asteen metateesin osuuksia viidennessä ja kuudennessa asemassa. Viidennessä asemassa II asteen metateesin osuus on vanhoilla 6,8 %, keski-ikäisillä peräti 26,7 % ja nuorilla 12,2 %. Kuudennessa asemassa II asteen metateesia on vain keski-ikäisillä, joilla sen osuus on 12,5 %. Aapualaisten aineisto viittaa siihen, että II asteen metateesin yleistymisen on ollut siellä ainakin nuorten keskuudessa jo 1960-luvulla hiipumassa. Tämä on hieman yllättävää, sillä Aapua pitkään syrjässä olleena kylänä tuntuisi vastaavan Matarengkia paremmin mielikuvaa yhteisöstä, jossa kielellinen muutos voisi edetä mahdollisimman häiriöttömästi. Matarengissahan ruotsalaistuminenkin on alkanut melkein sukupolvea aiemmin kuin Aapuassa. Sillä ei kuitenkaan näytä olleen vaikutusta metateesin kehitykseen. Vuoden 1966 aineistosta hahmottuvat Matarengin ja Aapuan näennäisaikaennusteet näyttävät menevän ristiin. Siksi herääkin kysymys siitä, mihin suuntaan *h:n* II asteen metateesin kehitys on ollut Ruotsin Ylitorniolla 1900-luvun jälkipuoliskolla menossa.

Siihen voi etsiä vastausta vuosien 1991–1992 aineistosta. Siinä on kaikkiaan 1 044 *h:n* II ja I asteen metateesitapausta. II asteen metateesitapausten osuus eri fonotaktisissa asemassa tässä aineistossa näkyy kuviosta 2.

Kuvio 2. *h*:n II asteen metateesitapausten kokonaisosuus eri fonotaktisissa asemissa Matarengin ja Aapuan vuosien 1991–1992 aineistossa.

Kuvio muistuttaa paljon vuoden 1966 kuviota. Vuosien 1991–1992 II asteen metateesitapausten kokonaiskeskiarvo, 69,5 %, on lähes sama kuin vuoden 1966 kuviossa, jossa se on 68,7 %. Neljässä ensimmäisessä asemassa II asteen metateesin osuus on jälleen selvästi yli 90 prosenttia. Suurin muutos on tapahtunut viidennessä asemassa, jossa II asteen metateesin osuus on selvästi lisääntynyt: eroa vuoden 1966 kuvioon on seitsemän prosenttiyksikköä (1966: 13,3 % – 1991–1992: 20,3 %). Kuudennessa asemassa ei ole juuri eroa kuvioiden välillä. Viidennen aseman perusteella voisi päätellä, että muutos on 25 vuoden aikana edennyt Ruotsin Ylitorinon puhekielessä. Siihen saa kuitenkin tarkemman vastauksen vuosien 1991–1992 aineistoon perustuvasta taulukosta 11, jossa on esitetty *h*:n II asteen metateesitapausten osuudet eri fonotaktisissa asemissa ikäryhmittäin Matarengin ja Aapuan vuosien 1991–1992 aineistossa.

Taulukko 11. *h*:*n* II asteen metateesitapausten osuus Matarengissa ja Aapuassa ikäryhmittäin eri fonotaktisissa asemissa vuosien 1991–1992 aineistossa. (n = *h*:*n* I ja II asteen metateesitapausten yhteismäärä.)

Matarenki 1991														
Asema	1		2		3		4		5		6		Yht.	
	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n
V:t	100	12	100	66	93,3	15	100	31	20,4	49	21,2	19	71,4	192
K:t	100	13	92,1	38	87,5	8	94,1	34	26,1	23	0,0	14	71,5	130
N:t	100	4	100	13	–	–	100	16	50,0	6	0,0	2	87,8	41
Yht.		29		117		23		81		78		35		363

Aapua 1992														
Asema	1		2		3		4		5		6		Yht.	
	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n
V:t	100	26	96,9	96	94,1	17	97,3	37	29,4	68	0,0	14	74,0	258
K:t	100	15	98,9	95	100	26	89,1	64	14,0	48	3,4	31	71,7	279
N:t	100	8	96,7	30	84,6	13	82,4	17	10,0	60	6,2	16	47,9	144
Yht.		49		221		56		118		176		61		681

Vuoden 1966 Matarengin aineisto viittasi siihen, että II asteen metateesi oli siellä etenemässä. Uudempi Matarengin aineisto näyttäisi vahvistavan tätä kuvaa: *h*:*n* II asteen metateesin kokonaiskeskiarvo on vanhoilla 71,4 %, keski-ikäisillä 71,5 % ja nuorilla jopa 87,8 %. Nuorilta on kuitenkin yhteensä vain 41 tapausta, mikä on poikkeuksellisen vähän kaikkiin muihin puhujaryhmiin verrattuna. Esimerkiksi viidennessä asemassa II asteen metateesin osuus on nuorilla peräti 50 %, mutta tapauksia on kaikkiaan vain kuusi. Ensimmäisestä asemasta nuorilla on neljä esiintymää, kuudennessa kaksi mutta kolmannesta ei yhtään. Huomio kiintyy kuitenkin siihen, että viidennessä asemassa II asteen metateesiprosentti on vanhoilla 20,4 ja keski-ikäisillä 26,1; vastaavat luvut olivat vuoden 1966 aineistossa 7,0 % ja 14,5 %. Tällä perusteella muutos on kiistatta edennyt 25 vuoden aikana Matarengissa.

Aapuan vuoden 1966 aineisto viittasi siihen, että muutos olisi alkanut hiipua ainakin nuorten keskuudessa. Heidän II asteen metateesin kokonaisprosenttinsa, 68,0, oli silloin pienempi kuin keski-ikäisillä, joilla se oli 73,8. Vuoden 1992 aineistossa vanhojen aapualaisten II asteen metateesin kokonaisprosentti, 74,0, vastaa lähes täysin vuoden 1966 keski-ikäisten prosenttilukua, joka on 73,8. Muutos ei näytä heidän ikäryhmässään edenneen eikä taantuneen. Viidennessä asemassa II

asteen metateesi näyttää kuitenkin Aapuassakin hieman edenneen. Vuonna 1966 II asteen metateesiprosentti oli keski-ikäisillä 26,7 ja vuonna 1992 vanhoilla 29,4. Suurin muutos näkyy kuitenkin nuorten luvuissa. Heillä II asteen metateesin osuus on suorastaan romahtanut: heidän kokonaisprosenttinsa on vain 47,9. Tässä tapauksessa huomio kiintyy kuitenkin siihen, että peräti 60 nuorten 144:stä tapauksesta on viidennestä asemasta, missä I asteen metateesi on kaikilla selvästi yleisempi kuin II asteen metateesi.

Jos verrataan nuorten matarenkilaisten ja nuorten aapualaisten esiintymälukuja eri asemissa vuosien 1991 ja 1992 aineistossa, ero on suuri. Matarengin nuorten kaikkiaan 41:stä tapauksesta peräti 33 on asemista 1–4, joissa II asteen metateesi on lähes yksinomainen, ja vain 8 esiintymää on asemista 5 ja 6, joissa I asteen metateesi on lähes yhtä vallitseva. Aapuan aineistosta sitä vastoin 68 esiintymää on asemista 1–4, kun taas asemista 5 ja 6 on yhteensä 76 tapausta. Matarengin ja Aapuan nuorten luvut eivät ole vertailukelpoisia keskenään. Matarenkilaisten aineistossa asemat 1–4 ovat yliedustettuina, kun taas aapualaisilla sama koskee asemia 5 ja 6.

Monilta nuorilta on ylimalkaan kovin vähän *h*:n metateesitapauksia. Esimerkiksi vuoden 1966 aineistossa matarenkilaisista nuorista vuonna 1948 syntyneeltä naiselta on vain kaksi *h*-tapausta: *kruuvhaan* ja *tanssimhaa*. Vuoden 1991 aineistossa vuonna 1971 syntyneeltä matarenkilaiselta naiselta on samoin vain kaksi esiintymää: *Suohmeen* ja *asuhneet*. Vuonna 1966 syntyneellä matarenkilaisella miehellä tapauksia on kolme: *Teurajärhve*, *kuohlee*, *Kainuussa*. Ryhmien sisälläkin saattaa tapausten määrissä olla suuria yksilökohtaisia eroja. Esimerkiksi vuoden 1992 Aapuan keski-ikäisistä naisista vuonna 1955 syntyneellä haastateltavalla oli 63 *h*:n metateesitapausta, kun taas vuonna 1948 syntyneellä puhujalla niitä oli vain 9. Varsinkin monen nuoren puhetta voisi luonnehtia morfologisesti niukaksi. He vastaavat lyhyin repliikein, ja etenkin vuosien 1991–1992 nuorten ja muutaman keski-ikäisenkin haastatteluissa on mukana paljon ruotsia, joko repliikin sisäisinä koodinvaihtotapauksina tai täysin ruotsinkielisinä repliikkeinä.

Vuosien 1991–1992 aineistossa niin Matarengissa kuin Aapuassakin vanhojen ja keski-ikäisten *h*:n II asteen metateesin kokonaisprosentit ovat hieman yli 70. Näyttää siltä, että II asteen metateesi on jähmettynyt siihen, eikä nuorten esiintymätietojen perusteella voi ennustaa sitä, mihin suuntaan *h*:n metateesi on Ruotsin Tornionlaakson suomessa kehittymässä.

Kaikkiaan muutoksen kokonaiskuva viittaa siihen, että se on edennyt Airilan (1912: 149–150) ja Mantilan (1992: 153–154, 183–211) hahmottelemaan tapaan

vielä vuoden 1966 keski-ikäisillä ja vuosien 1991–1992 vanhoilla ja osin keski-ikäisilläkin, mutta nuorten keskuudessa sen eteneminen on alkanut hidastua viimeistään 1960-luvulla.

Oli jo puhetta siitä, että vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa on yhdeksän informanttia, kolme matarenkiläistä ja kuusi aapualaista, jotka kuuluivat vuonna 1966 keski-ikäisten ja vuosina 1991–1992 vanhojen puhujien joukkoon. On kiintoisaa vielä katsoa, onko II asteen metateesi 25 vuoden aikana kehittynyt mihinkään suuntaan heidän kielessään. Heidän II asteen metateesiprosenttinsa eri fonotaktisissa asemissa vuosina 1966 ja 1991–1992 käyvät ilmi taulukosta 12.

Taulukko 12. *h*:n II asteen metateesitapausten osuus eri fonotaktisissa asemissa samoilla yhdeksällä puhujalla vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa.

Asema	1		2		3		4		5		6		Yht.	
	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n
1966	100	21	96,8	95	100	12	97,4	38	37,0	46	18,8	16	79,8	228
1991–1992	100	29	97,5	118	100	19	100	47	45,6	57	15,3	13	84,1	283

Jo ensi silmäyksellä huomaa, että *h*:n II asteen metateesi on edennyt hieman samoilla puhujilla 25 vuoden aikana. Vuonna 1966 heidän II asteen metateesin kokonaisprosenttinsa oli 79,8, ja 1991–1992 se on 84,1. Näyttää kuitenkin siltä, että nousu perustuu vain viidennessä asemassa tapahtuneeseen muutokseen. Jo vuoden 1966 luvuissa huomio kiintyy siihen, että näillä puhujilla II asteen metateesi on viidennessä asemassa huomattavasti tavallisempi kuin keski-ikäisillä puhujilla keskimäärin. Sen osuus on näillä yhdeksällä puhujalla peräti 37,0 %. Se johtuu osin siitä, että jostain sattuman oikusta heidän joukossaan ovat kaikki ne keski-ikäiset aapualaiset, joilla ylimalkaan on II asteen metateesia kyseisessä asemassa. Neljässä ensimmäisessä asemassa ei kahteen kertaan haastatelluilla informanteilla ole juuri tapahtunut muutoksia 25 vuoden aikana, mutta sen sijaan II asteen metateesi on edennyt heillä viidennessä asemassa yli 8 prosenttiyksikköä (1966: 37,0 % – 1991–1992: 45,7 %). Kuudennessa asemassa ei ole sitä vastoin tapahtunut merkittäviä muutoksia. Muutos on kuitenkin ollut ekspansiivinen vielä vuoden 1966 jälkeen yksittäisillä puhujillakin.

Jos II asteen metateesi on todella ollut hiipumassa nuorten keskuudessa 1990-luvulle tultaessa, yhtenä selityksenä mieleen tulee se, ettei suomi enää ole ollut juuri kenenkään nuoren ensimmäinen äidinkieli. Kaikkiaan kuusiportaisen ja fo-

notaktisesti mutkikkaan muutoksen omaksuminen ei välttämättä ole ollut autoomaattista niille nuorille, joilla ruotsi on selvästi vahvempi kieli.³⁶ Siihen näyttäisi viittaavan sekin, että muutamilla nuorilla esiintyy *h:n* metateesikehityksen kannalta ”epäodotuksenmukaisia” muotoja. Esimerkiksi vuonna 1971? syntyneellä aapualaisella nuorella naisella on tapaukset *saanhee*, *saanhees*, *hakenhee*, *lukenhee*, *Svansteenhi*. Toisaalta tällaisia tapauksia odottaisi ennen muuta matarenkilaisilta nuorilta, joista osa on oppinut suomea vasta koulussa. Heillä on kuitenkin kaikkiaan merkittävästi vähemmän *h:n* metateesitapauksia kuin muilla puhujaryhmillä. Metateesimuodot tuskin tulevat meänkielestä nopeasti kokonaan katoamaan, koska ne kuuluvat sen keskeisiin ominaispiirteisiin, mutta se mutkikas kielellinen hierarkia, joka on ohjannut muutoksen etenemistä, saattaa hämärtä. Voi olla, että II asteen metateesimuotojen rinnalla alkaa esiintyä I asteen muotoja sattumanvaraisesti missä fonotaktisessa asemassa tahansa. On mahdollista sekin, että kato- ja assimilaatiotapaukset alkavat jossain vaiheessa yleistyä, mutta vielä vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa niitä oli varsin vähän.

Harri Mantilan mukaan II asteen metateesin alkujuuret ovat Ruotsin puoleisen Tornionjokivarren eteläisissä pitäjissä, Ruotsin Alatorniolla, Karungissa, Hietaniemessä ja Ruotsin Ylitorniolla (1992: 188–199). Niinpä II asteen metateesi on hänen mukaansa toteutunut Ruotsin Ylitorniolla neljässä ensimmäisessä asemassa 100-prosenttisesti. Viidennessä asemassa sen osuus on Mantilan aineistossa 31,8 %. Kuudennesta asemasta hänellä on siitä vain satunnaisia tietoja. Mantilan viidennessä asemasta mainitsema prosenttiluku, 31,8, on korkeampi kuin yhdelläkään vuosien 1966 ja 1991–1992 puhujaryhmällä, vaikka vuoden 1966 keski-ikäisten aapualaisten ja vuosien 1991–1992 vanhojen aapualaisten ja keski-ikäisten matarenkilaisten metateesiprosentit viidennessä asemassa ovat lähellä 30:a. Mantila on tarkkaillut II asteen metateesin yleistymistä myös 1960-luvulla syntyneen sukupolven keskuudessa, ja se on hänen mukaansa jopa kuudennessa asemassa ”lyönyt itsensä läpi 100-prosenttisesti ainakin Suomen Ylitorniolla ja Pellossa”. (Mantila 1992: 196.)

³⁶ Mantila on väitöskirjassaan arvellut, että kaksi- tai kolmikielisyys on saattanut edistää II asteen metateesin leviämistä (1992: 198). Tähän kuvaan sopii se, että II asteen metateesi on vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa edennyt johdonmukaisemmin aiemmin ruotsalaistuneessa Matarengissa kuin ”suomalaisemmassa” Aapuassa. Myös Anna-Riitta Lindgren on olettanut, että kaksi- ja kolmikielisyys on edistänyt *net menthin* -tyypin säilymistä ja ekspansiivisuutta suomen kielen reuna-alueilla (siitä tarkemmin alaviitteessä 46). Tätä seikkaa kannattaisi selvittää tarkemminkin.

Kehitys olisi siis nuorten keskuudessa kulkenut Suomen puolella päinvastaiseen suuntaan kuin Ruotsissa. Toisaalta Johanna Vaattovaara on päätenyt Pellon murteen *h*:ta käsittelevässä väitöskirjassaan vuonna 2009 siihen, että vaikka hänen vuonna 1995 haastattelemissaan pellolaisnuorilla II asteen metateesi oli vahvistumassa asemassa 1, 4 ja 5, hänen uudempi aineistonsa näytti viittaavan siihen, että II asteen metateesi oli 2000-luvulla menettämässä asemaansa, vaikka yksilölliset erot olivat melko suuria (Vaattovaara 2009: 178–193). Hän oli kuitenkin onastellut samaa jo vuonna 2002 Virittäjässä ilmestyneessä artikkelissaan: ”Metateesin noususuhdanteeseen on suhtauduttava varauksellisesti: nuorilla naisilla, jotka jottavat metateesimuutosta, on sen suhteellinen osuus lisääntynyt kymmenisen prosenttiyksikköä vanhempiin naisiin verrattuna, mutta vastaavassa suhteessa heidän keskuudessaan on toisaalta yleistynyt myös assimilaation (ja hiukan myös kadon) käyttö. On perusteita epäillä, ettei metateesi tule uusilla sukupolvilla etenemään täysin säännölliseksi asti.” (Vaattovaara 2002: 516.) Hän on tarkastellut samassa artikkelissa myös *h*:llisten muotojen väistymistä erilaisten assimilaatiotapausten tieltä (2002: 519–529, ks. myös Vaattovaara 2009: 159–178).

Myös Harri Mantilan optimismi metateettisen *h*:n kehityksen suunnasta on kääntynyt päinvastaiseksi. Hän on koonnut vuonna 2015 ilmestyneeseen kirjoitukseensa eri opinnäytetöihin sisältyviä havaintoja 1980- ja 1990-luvuilla Suomen puolella syntyneiden peräpohjalaisnuorten jälkitavujen välisestä *h*:sta. Niiden perusteella hän päättelee, että kyseinen *h* näyttää olevan nopeasti katoamassa nuoren polven kielenkäytöstä. *h*:n kato ei kuitenkaan johda automaattisesti yleiskielen mukaisiin katomuotoihin, vaan hänenkin havaintojensa mukaan *h* saattaa assimiloitua niin, että tuloksena on yleisgemmaation kaltaisia muotoja (*venheen* > *venneen*), erikoisgemmaation kaltaisia muotoja (*vuotheen* > *vuotteen*) tai yleiskielen kaltaisia muotoja (*olhaan* > *ollaan*). (Mantila 2015: 259–263.) Nuorten käyttämät *h*-tapaukset ovat hänen mukaansa suuressa osassa peräpohjalaisia murteita yleensä täysin sporadisia, mutta voimakas affekti saattaa joskus selittää piirteen esiintymistä. Tosin esimerkiksi Tornionjokivarren murteissa näyttää olevan suuria eroja: Alatornion alueella *h*:n kato on eri muodoissaan johtanut selvästi pitemmälle kuin jokivarren keski- ja pohjoisosissa, varsinkin pellolaisnuorten kielessä. (Mantila 2015: 249–263.) Loppupäätelmä on kuitenkin pessimistinen: ”Tässä esitettyjen tulosten valossa näyttää kuitenkin siltä, että 1980- ja 1990-luvuilla syntyneiden kielessä *h*-järjestelmä on jo niin taantunut, ettei metateesikehitys enää pysty yleistymään” (Mantila 2015: 261).

Kehitys näyttäisi sittenkin nuorten käyttämässä kielessä kulkevan jossain määrin samaan suuntaan molemmiin puolin Väylää, vaikka Suomessa on enemmänkin kyseessä *h:n* kato erilaisista metateesikonteksteista, kun taas Ruotsin puolella II asteen metateesi ei enää ole yleistymässä viidennessä ja kuudennessa asemassa. Kehityksen taustalla ovat ainakin osin erilaiset syyt. Vielä väitöskirjassaan Mantila puhui II asteen metateesin prestiisistä, jonka taustalla saattoi olla piirteeseen liittynyt vahva paikallinen identiteetti ja tarve sen korostamiseen (Mantila 1992: 203, 210). Reilut kymmenen vuotta myöhemmin Mantilan näkemys on kääntynyt lähes päinvastaiseksi: hän luonnehti peräpohjalaismurteiden *h:ta* kartettavaksi maalaisuudeksi, ja vuonna 2015 hän puhuu suorastaan stigmapiirteestä (2004: 328–329, 331, 333, 338; 2015: 249). Tosin se hänen mukaansa vuonna 2004 sopi edelleen hyvin maskuliinisen maalaisuuden merkiksi (2004: 331).³⁷ Tornion murteen metateettisen *h:n* hän luki vielä vuoden 2004 artikkelissa sellaisiin paikallisiin puhekielten piirteisiin, jotka saattavat olla jopa vielä yleistyviä (Mantila 2004: 328). Kym-

³⁷ Mantila mainitsee esimerkkinä maskuliinisesta maalaisuudesta hiihtäjä Juha Miedon, joka puhuu aina julkisuudessa vahvaa Etelä-Pohjanmaan murretta, näin mm. toimiessaan Yleisradion kommentaattorina Salt Lake Cityn talviolympialaisissa 2002 (Mantila 2004: 330–331). Myös toinen mestarihiihtäjä, Ylitoriolla vuonna 1981 syntynyt Sami Jauhojärvi, puhuu hyvin murteellisesti. Hän oli Ylen kommentaattorina puolestaan Pyeongchangissa Etelä-Koreassa helmikuussa 2018 pidetyissä talvikisoissa. Seurasin useita kisalähetyksiä 15.–25. helmikuuta ja pyrin tekemään systemaattisesti muistiinpanoja Jauhojärven puheeseen kuuluvasta *h:n* metateesista. Aineistossani on yhteensä 321 sellaista tapausta, joissa *h:n* II asteen metateesi on mahdollinen. Niistä oli katotapauksia 19 ja assimilaatiomuotoja 4. *h:n* metateesi esiintyi 298 tapauksessa. Niistä oli I asteen muotoja 5 ja II asteen muotoja 293. Jauhojärven II asteen metateesiprosentti oli 98,3. Asemassa 1–4 esiintyi vain II asteen metateesia, asemassa 5 oli neljä I asteen metateesitapausta ja 6. asemassa yksi. Seuraavassa kaikki metateesiesiintymät asemittain: 1: 14 es., 2: 49 es., 3: 26 es., 4: 79 es., 5: 88 es., 6: 42 es. Yle Puheen toimittaja Tommi Lindgren kiitteli 2.3.2018 Jauhojärven osuutta kisalähetyksissä sanomalla, että niinhän se Samikin rauhalliseen tapaansa sanoi [Krista Pärämäkoskesta] *ettei Kristalla ollut tässä mitään häthää*. Sami Jauhojärvi kertoi minulle puhelimesta 23.8.2018, että kotiseudun murteen käyttö on hänelle luontevaa myös kommentaattorina. Juha Miedon murteellisuudella ei ole ollut vaikutusta hänen valintoihinsa. Kun murteen on kerran oppinut, kaikki tulee *h:ta* myöten automaattisesti kohdalleen. Kommentaattorina hän joutuu kuitenkin miettimään joidenkin murreosanojen käyttöä, esimerkiksi *siutti* 'sivu, sivuitse, ohii' ja *havilinen* 'johonkin tarpeeseen sopiva mutta ei liian hieno' tai *kalhveen* ['varjon'] *puolela*. Ne ovat valtaosalle kuulijoista vieraita. Hänen saamansa palaute on ollut pääosin myönteistä; monet ovat maininneet, että on mahtavaa kuulla murretta. Hän tiivistää suhteensa omaan murteeseensa seuraavasti: ”*Mie en ole lähteny koskhaan siihen että mie alkasin muokata ommaa kieltä muitten mielipiteitten vuoksi. Minun ei ole koskhaan tarttenu hävetä sitä* [omaa murretta]. *Mie käytän sitä ja olen ylpeä siitä että se on säilyny.*” *h:n* metateesimuotoihin eri äänneasemissa hän ei ole kiinnittänyt erityistä huomiota. Niinpä hän on esimerkki puhujasta, jonka murteessa *h:n* II asteen metateesi on ”lyönyt itsensä läpi 100-prosenttisesti” (heistä ks. Mantila 1992: 196).

menen vuotta myöhemmin hänen näkemyksensä oli metateettisen *h*:n osalta muutunut kielteisemmäksi (2015: 262–263). Ruotsin puolella II asteen metateesin taantumiseen saattaa puolestaan vaikuttaa se, ettei meänkieli ole enää juuri kenenkään äidinkieli. On myös mahdollista, että Ruotsin Tornionlaaksossa nykyisin asuvien suomalaisnuorten kieli tulee muuttamaan meänkieltä tai on ehkä jo tehnytkin niin. Se saattaa tukea kato- ja assimilaatiomuotojen kotiutumista meänkieleen. Vuosien 1991–1992 haastateltavista nuorimmatkin olivat syntyneet 1960–1975, ja voi hyvin olla, ettei heidän kielensä anna enää relevanttia kuvaa *h*:n metateesista nykyisessä meänkielessä. *h*:n II asteen metateesi ei näytä enää kuuluvan ekspansiivisiin äänteenmuutoksiin missään esiintymäalueillaan; Airilaa (1912: 150) hieman muunnellen kyseessä on äänneilmio, joka nykyjään silmien edessä taantuu.

Harriet Kuoppa on tutkinut *h*:n II asteen metateesin esiintymistä 18 meänkielisellä kirjailijalla yhteensä 43 teoksessa 1980-luvulla, 1990-luvulla ja 2000-luvulla. Myös hänen aineistossaan variaatiohierarkia noudattaa tuttua kaavaa: II asteen metateesi on yleisin asemissa 1–4, kun taas viidennessä ja kuudennessa asemassa se on selvästi harvinaisempi. Kiintoisaa on sekin, että hänenkin aineistossaan II asteen metateesin osuus viidennessä asemassa on vuosikymmenittäin laskenut: 1980-luvulla sen osuus oli 20,2 %, 1990-luvulla 8,3 % ja 2000-luvulla vain 0,8 %. Samaan aikaan asemissa 1–4 se on vahvistunut. (Kuoppa 2015: 103–104.) Meänkielisessä kirjallisuudessa II asteen metateesi onkin 2000-luvun puolella polarisoitunut. Sama saattaa olla tapahtumassa myös nuorten puhumassa meänkielessä.

Vuonna 1996 ilmestynyt *Meänkielen kramatiikki* ei ottanut selvästi kantaa *h*:n metateesiin eri asemissa ja eri puolilla Ruotsin Tornionlaaksoa. Se tulee kuitenkin puheeksi ”pukstaavien” *hoo* ja *äll* yhteydessä (131):

(131) ”Hoo oon meänkielessä kauhean elävä ääni. Saattaspa sanoa ette hoosta meät heti tuntee. Hoo se antaa meile kototunnelmaa, oikeata met-tunnelmaa. Ei tietenkään sitä joka paikkaan saa tukkia, sillä paikala oon tarkat säänöt ja kyllä pahasen met itte tiämä justhiinsa mihinkä paikkaan se kuuluu. - - Pitkä vukaali, semmonen mitä venytethään, oon alun perin vain kuulunu sanan alkhuun. Muut pitkät vukaalit oon syntyneet niin ette se hoo mikä siinä oon ollu vukaalitten välissä oon sirtyny yhen eli kaks askelta taappäin sanassa. Otama vaikka vieras ja kirves ja niistä semmonen muoto ko viehraan ja kirhveen. Se oon ollu vierahan, sitte *h* ja *a* oon vaihttanheet paikkaa ja oon saatu vierhaan, sitte *h* ja *r* oon vaihttanheet paikkaa ja oon saatu viehraan; kirhveen kansa oon käyny samala laila: vierahan → vierhaan → viehraan,

kirvehen → kirvheen → kirvheen. - - mutta kattothaanpa vielä ällää: kylmähän → kylmhään → kylhmään, (ovi)pielehen → pielheen → piehleen.” (Kenttä & Pohjanen 1996: 32–34.)

h:n metateesi askarrutti Matti Kenttää jo hänen alkaessaan laatia meänkielen oppimateriaaleja 1970-luvun lopulla. Hän palasi usein tapaamisissamme tähän seikkaan ja pohti sitä, mikä muoto olisi meänkielen kannalta ”oikein”. *Meänkielen kramatiikissa* koko kysymys on kuitenkin sivuutettu melko lyhyesti.

10 Uudet lainasanat ja koodinvaihto meänkielessä vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistojen valossa

Aspiraation ja ruotsalaisittain äännettyjen *y-* ja *uu-*vokaalien yleistyminen viittaavat siihen, että ruotsin kielen vaikutus meänkieleen on 1900-luvun jälkipuoliskolla yhä vahvistunut. Vielä selvemmin se kuitenkin näkyy meänkielen sanastossa. Ruotsalaisia lainasanoja on vanhastaan Tornionlaaksossa kulkeutunut myös Suomen puolelle (Airila 1912: 96–97; Sulkala 2010: 321), mutta varsinkin 1900-luvun jälkipuolella vain Ruotsin puolen meänkieleen lainattujen ruotsalaisten lainasanojen määrä on lisääntynyt suorastaan räjähdysmäisesti. Yhtenä suurena syynä on perinteisten elinkeinojen korvautuminen kokonaan toisenlaisilla. Vanhassa meänkielessä ei ole ollut niihin liittyvää ammattisanastoa, vaan se on ollut käytännössä helppointa lainata suoraan ruotsista. Ilmiö näkyy myös kodin sanastossa: uudet keittiökoneet ovat tuoneet mukanaan paljon uusia ruotsalaisia ilmauksia, joista osa näyttää jopa jääneen mukautumatta meänkieleen; niissä on kyse koodinvaihdosta (132). Myös koko yhteiskunta on muuttunut, eikä siitäkään pysty puhumaan ilman uusia ruotsalaisia lainasanoja (133). Sama näkyy terveydenhoidossakin (134). Samaan aikaan ihmisten elämämpiiri, liikkuvuus ja kontaktit toisten kanssa ovat muutenkin muuttuneet. Vielä 1960-luvulla Aapuaassa oli useita vanhoja ihmisiä, jotka olivat asuneet kotikylässään koko elämänsä ajan. Toinen suuri syy ruotsin kielen vaikutuksen lisääntymiseen on ollut jo pitkään ruotsinkielinen koulutus, peruskoulusta ammattikouluihin ja yliopistoon asti. Kolmas, yhä merkittävämpi vaikuttaja on ollut ruotsinkielinen media. On myös asioita, jotka on jo pitkään opittu ajattelemaan ruotsiksi, muun muassa lukusanailmaukset. (Aiheesta: Winsa 1993: 211; 1998: 71–74; Andersson & Kangasalo 2003: 120; Sulkala 2010: 321.)

(132) [HP: *silloj kun te olitte lapsi nin sitä ei ollus semmosia, keittiökonheita-kaaj kun nykyää?*] – *ee(i, ollus sillon #helautomatiskt, helautomatiskt tvättmaskin#, eikä ollu, əmh tiskikonheita ja, näkyny missään niitä vielä. ei paljon, frýýssiä³⁸ šýýliä nyt oli mutta frýýssiä ei paljon eikä semmosia. nykyaikhaisia konheita.* – [HP: *no alkavakko ne nyt olla, yleisiä?*] – *nyh ne alkava olheen ylleisiä [!] nij ku, mm tamssyykare ja #kyl- och frysskåp och, ə assistenter och, och diskmaskiner i många hushåll och, inte så många ännu men, en hel del. och helautomatiskt tvättmaskin#stä on, kohta joka huushollissa.* (Matarengissa 1942 syntynyt nainen, M66)

(133) *ulkomailaki nyt s-oon, nyt viime aikoina sehän on tuota, tehtys sellaanem, sanoma yyt-, yytreedniñji, juurdbryksyytreedniñji maaseutualasta - - että se on ollu nyt, viimiset vuosikymmenet se on ollus semmonen, fol-, folkvandriñki, elikkä, n-oonj kuljettanhee, ihmiset, täältä Pohjolasta Etelä-Ruothii, koko Po-, koko Pohjos-Ruotti, -ta täältä vieväkki sen nettä se on, niit-oon suuriin osa Ruottista, oon, että se, aafolkathan. vissih läänih nik koothaan sitte, vissiin, suurkaupunñiksi, neljä viis, mitä niitä voipii olla. - - että, ei siin-olep pienilä, ə altsoo, eenheettärit, ei net, ei net voi, se häätty ollas suuria liikkeitä - - että see, se- sinnep päin se oñ kaatumassa. koko, koko yytveklñki.* (Matarengissa 1921 syntynyt mies, M66)

(134) *se [informantin kaivoksessa työskennellyt isä] sai, se oli sai señ, s-oon, siihen aikhaan sanothiin ette kruuayskä, nää ei sitä ymmättys [!] sitä ette s-oo se, steenlyñña pakkaa tulheeñ ja se joutu sieltä poiñes sittek kruuastta [!] lähtheeñ ja tuli Juokseñkhiij ja.* (Aapuassa 1924 syntynyt nainen, A92)

Meänkielen puhujat ovat itsekkin huomanneet, että sen sanasto on muuttunut. Jo aiemmin oli puhetta vuonna 1943 syntyneestä naisesta, joka kertoi esimerkissä (74) kokemuksistaan *Meän kielen sanakirjan* aineiston kokoamisessa: *justhiin ko kävimmä Matin kanssa läpi ne* [eri tavoin kertyneet murre sanat], *se jotaki kysy nim mie tunsin, ette pappa käytti niitä sanoja. ne mulle olik kauhean tutut, mutta mii eñ koskhaan itte niitä [ole] käyttä[ny].* Vanhan ja uuden meänkielen ero näkyy selvästi myös kahden eri-ikäisen aapualaisen naisen haastattelusta. He molemmat puhuvat ruotsin ja suomen kielen opettamisesta koulussa. Ensimmäinen sitaatti on vuodelta 1966 (135) ja toinen vuodelta 1992 (136):

³⁸ Grafeemi *y* tarkoittaa ruotsalaisittain äännettyä *y*:tä. Siitä tarkemmin ks. luku 8.1.

(135) [HP: *no kuijkhään hopustin ne on sen, ruottin oppinhee?*] – *jaa kylä net oon oppinheek kätevästi, nn nn, ensi vuonaki net oon joo, jaa, joo jouluksikin net on aika paljon, saattanheet. mutta sittej jo kevälä niin nes saattavat, m, jo mm, aika hyvim mennee.* – [HP: *no kuijkhään, kauan niitä on, tarvinun neuvoas suomeksi?*] – *kyllä see häätty, nevvoo jatkuvasti, ei net sitä opi niin mm, e- ette nää ettee, saattavat, ylheisestik kaikki mitä vasthaan tullee, net häätty selvittää ja, sanoat toisela kielem mitä, kielelä mitä net ei ymmärä. - - jaa-aa kylä net oon haluhneekki [oppia ruotsia] mutta kyllä net oon olheet vastahakosia sillä laila ette, net ei ole haluhnee ette puhuas sitä vapa-aikoina ja sillä laila. mutta muuten näin ə, koulussa, niin net oon, on, m, olhee halukhaat, puhuhmaan ja, oppinhaaj ja kirjottamhaaj ja sillalaila.* (Tärännössä 1903 syntynyt nainen, A66)

(136) [Oppilaiden määrästä koulussa:] – *veikkosem meill-oli silloj kom mie aloin, säkstiootta niit-oli trettifem. ja sittes se putosi vuotta jälkhiin oli šuuugufäm, ste laski ni-, ə nittonhundraa-, šuttit^aaalissa šuttiottakhaan s-oli, niit-ollu ennää ko kaheksal lasta. koulussa. - - [Suomen kielen opettamisesta:] – s-ov välistä nii ha-, vaikea kun ne on, jokkuk kulkevat et-, eei tvooa jokkuk kulkeva, mellanstadieta niiss-on, is-, jo, iiso väli, häätty kohta pittää samassa krypissä koo, ei riitä ne resyysärit. - - -tte n-oon nöitiä ja, oon niij ko nöitiä -tte ny hek käsittävät aika laila ja, paljon ne oppiva, vuessaki. nää heil-on, monel-oon se #passivt# uurdfoörooti.* (Apuassa 1943? syntynyt nainen, A92)

On kuin kyseessä olisi kaksi eri kieltä. Jo vuoden 1966 aineistossa esiintyi jonkin verran uusia ruotsalaisia lainasanoja ja koodinvaihtotapauksia, mutta niiden määrä on huomattavasti suurempi vuosien 1991–1992 aineistossa. Osa uusista ruotsalaisista lainasanoista on meänkieleen jo vakiintuneita ilmauksia, osa tilapäislainoja, joihin puhuja on haastatteluhetkellä turvautunut, kun ei ole tiennyt sanalle suomenkielistä vastinetta, osa suoria sitaatteja ruotsista. Käytännössä on kyse jatkumosta vakiintuneista lainoista koodinvaihtotapauksiin. Haastatteluaineiston perusteella ei aina voi tietää, milloin puhuja on käyttänyt jo vakiintunutta lainasanaa, milloin tilapäislainaa. Käytännössä tilapäislainat saattavat myös melko nopeasti muuttua vakiintuneiksi lainoiksi. Tilapäislainan ja koodinvaihdon ero ei liioin ole yksiselitteinen.³⁹

³⁹ On esitetty, että koodinvaihto on yksilöllinen, synkroninen tapahtuma, kun taas lainojen vakiintumisessa on kyse yhteisöllisestä, diakronisesta prosessista (esim. Gardner-Chloros 2009: 30–31; Backus

Vakiintuneen tai tilapäislainan pääkriteerinä olen tässä artikkelissa pitänyt sitä, että se on morfologisesti mukautunut meänkieleen. Niinpä esimerkiksi *förskullläärari* ja *röökdýkkari* ovat lainasanoja, kun taas sanoissa *förskollärare* ja *rökdykare* on kyse koodinvaihdosta. Näissä tapauksissa sanojen mukautumisesta suomeen kertoo sananloppuinen *i*, joka on jo aiemmin ollut yleisesti käytössä, kun ruotsista on lainattu konsonanttiloppuisia sanoja suomen murteisiin, esim. *(t)renjki* < ru *dräng*. Lainasanojen mukautuminen meänkieleen näkyy myös suomalaisten taivutusainesten käytössä, esim. *rookmjööliä* 'ruisjauhoja' < ru *rågmjöl*, *liivsooskoodniijarit* 'elämäkatsomukset' < ru *livsåskådning* 'elämäkatsomus'; jälkimmäisessä sanassa on sekä ruotsin että suomen monikon tunnukset: *livsåskådning-ar* 'elämäkatsomukset', *liivsooskoodniijar-i-t*.

Tässä artikkelissa olen pitänyt koodinvaihtoina vain sellaisia tapauksia, joissa kyseinen ilmaus on kieliopillisesti ja usein äänteellisestikin ruotsia. Periaatteessa tätä näkemystä voisi luonnehtia perinteikseksi, sillä koodinvaihdosta on varsinkin viime aikoina esitetty uusia näkemyksiä. Perinteisen kannan näkyvimpiä edustajia on Shana Poplack, joka on pitänyt koodinvaihtona kahden kielen vuorottelevaa käyttöä samassa puhetilanteessa. Matriisilauseeseen upotettujen yksittäisten ilmausten tulkinnassa koodinvaihdoksi tai lainasanaksi pääkriteerinä on hänen mukaansa upotetun aineksen kieliopillinen (morfologinen ja/tai syntaktinen) mukautumisaste matriisikielen. Jos kyseinen ilmaus on kieliopillisesti mukautunut matriisikielen, on kyseessä laina. Kysymys foneettisesta mukautumisesta on horjuvampi, eikä sitä voi pitää yhtä keskeisenä kriteerinä kuin kieliopillista mukautumista. (Poplack 1980: 583–585, 598–601, 613–615; 2013: 11–14; 2015: 918–925.) Myös meänkielen osalta kysymys siitä, millaisissa tapauksissa jokin ilmaus on äänteellisesti riittävän lähellä ruotsia, jotta sitä voidaan pitää koodinvaihtona, on ongelmallinen. Seuraavassa esimerkissä liikutaan (tilapäis)lainan ja koodinvaihdon rajoilla. Se on ohessa Taina Hollon litteroimassa asussa:

2013: 29). Tämä dikotomia koskee kuitenkin vain koodinvaihtoa ja vakiintuneita lainoja. Tilapäislaina on sitä vastoin koodinvaihdon tapaan synkroninen tapahtuma: puhuja päättää salamannopeasti, kumpaa hänen kielellisiin resurssihinsa kuuluvaa keinoa, koodinvaihtoa vai tilapäislainaa, hän käyttää viedessä keskustelua eteenpäin. Jossain vaiheessa osa tilapäislainoista muuttuu vakiintuneiksi lainoiksi, mutta väliin jää harmaa alue: esimerkiksi välituntia tarkoittava *rasti* on jokseenkin selvästi Ruotsin Tornionlaaksossa vakiintunut laina, kun taas ala-astetta tarkoittava *lookstaatie* (*lookstaadie*) saattaa vaikuttaa vähemmän vakiintuneelta. Silti sitä on parin viime vuosikymmenen aikana käytetty varmasti satoja tai tuhansia kertoja Ruotsin Tornionlaaksossa koulussa puhuttaessa. Tulkintaan voi kuitenkin vaikuttaa *lookstaatie*-sanan ”epäsuomalaisuus”.

(137) [BW: *onkos sem- kukhaan semmosissa, kirkkoliikkeissä ə, matkassa sitte semmosia ni kun, jonkulaisia #kyrko-, kyrkoförening#?*] – ə, nn, joo tääl-on *tšürkliga syyföreningi oon, jo- #var annan, vecka#, n-oom muuttanhee n-oom pruukanheep pittää illoila mutta - - nep pitävän nyt, kahentoista aikhoim päivälä sen sitte.* (Aapuassa 1935 syntynyt nainen, A92)

Syyföreningi on luultavasti meänkielessä vakiintunut lainasana, jota seurakunnan ompelu- eli neulomayhdistyksen jäsenet itsekkin käyttävät. Hollon litteraatiossa siinä on ruotsalaisittain äännetty *y*, jota olen tässä kirjoituksessa merkinnyt grafeemilla *ý*: *sýyföreningi*. Koska ruotsalaisittain äännetty *y* on melko harvinainen meänkielessä, tästäkin sanasta käytettäneen tavallisemmin äänneasua *syyföreningi*, jossa on suomalaisittain äännetty *y*. Sana eroaa kuitenkin selvästi ruotsinkielisestä originaalista *syförening*. Sen määrite *tšyrkliga* on ongelmallisempi. Toisin kuin *sýyföreningi*-sanassa siinä ei ole sellaista morfologista elementtiä, joka suomalais- tai si sen, vaan se on taivutettukin ruotsalaisittain. Taina Hollon tarkka litterointi koko ilmauksesta on kuitenkin *tšürkliga syyföreningi*. Sen mukaan sanassa *tšürkliga* on suomalaisittain äännetty *y*, kun taas sanassa *syyföreningi* on ruotsalaisittain äännetty *y*. Sillä perusteella hän ei ole tulkinnut sanaa *tšürkliga* koodinvaihdoksi. (Suomalaisittain ja ruotsalaisittain äännetyn *y*:n ortografisesta erottamisesta tarkemmin luvussa 8.1.) Raja lainasanan ja koodinvaihdon välillä on kuitenkin tässä tapauksessa hiuksenhieno. Käytännössä ruotsalaisittain äännetty *y* on meänkielessä melko harvinainen, eikä sitä esiintyne läheskään kaikissa koodinvaihtotapauksissa. Sillä perusteella tässäkin tapauksessa sanan *tšürkliga* voisi tulkita koodinvaihdoksi: *#kyrkliga#*. Niinpä olen laskenut sen koodinvaihtotapausten joukkoon: *#kyrkliga# sýyföreningi*.⁴⁰ Kaikkiaan koodinvaihtotapausten tulkin- nassa tiukka foneettinen kriteeri asettaa riman liian korkealle, sillä varsinkin vanhoilla ja osin nuoremmillakin Ruotsin tornionlaaksolaisilla äidinkielen eli suomen äännejärjestelmä on heijastunut heidän puhumaansa ruotsiin.

Jaana Kolu ja Mikko Kuronen ovat päätyneet samaan näkemykseen tutkiessaan kolmen kaksikielisen haaparantalaisnuoren suomen- ja ruotsinkielisissä testilau- seissa sekä koodinvaihtotapauksissa käyttämää pitkää *a*:ta ja *y*:tä. Kahdella nuorella, yhdellä työllä ja yhdellä pojalla, suomen ja ruotsin pitkät *a*- ja *y*-vokaalit

⁴⁰ Informantilla on mahdollisesti ollut mielessään ilmaus *#kyrkliga syföreningen#*, mutta hän on vaihtanut kieltä kesken repliikin. Birger Winsa oli aiemmin käyttänyt kysymyksessään koodinvaihtoa: *jonkulaisia #kyrko-, kyrkoförening#*.

olivat kielestä riippuen systemaattisesti erilaisia, kun taas kolmas koehenkilö, nuori poika, äänsi ne kaikissa konteksteissa samalla lailla. (Kolu & Kuronen 2015; tutkimuksesta tarkemmin luvussa 8.2.) Foneettinen kriteeri on näin ollen liian tiukka käytäessä rajaa koodinvaihtotapausten ja (tilapäis)lainojen välillä (Kolu & Kuronen 2015: 156–157; ks. myös Kolu 2017: 78–80). Olenkin tässä yksityiskohdassa poikennut Taina Hollon tulkinnoista ja lukenut koodinvaihdon piiriin sellaisiakin tapauksia, joita hän ei ole merkinnyt koodinvaihdoiksi.

Mutta uudempi tulkinta koodinvaihdesta on muutenkin väljempi. Jaana Kolu on tarkastellut väitöskirjassaan koodinvaihtoa ja muiden kielellisten resurssien käyttöä kaksikielisten haaparantalaiden, tukholmalaisten ja helsinkiläisten 13–15-vuotiaiden nuorten puheessa. Hänen tutkimuksensa peruskäsitteenä on *translanguaging*, josta hän käyttää suomalaista termiä *kieleily*. (Kolu 2017: 44–51, 97–103.) Tämän näkemyksen mukaan kaksikielisten kielellisiä käytänteitä tutkittaessa eri kieliä ei ole mielekästä erottaa kahdeksi eri autonomiseksi järjestelmäksi, vaan ne nähdään yhtenäisenä kielellisten resurssien kokonaisuutena, josta kaksikielinen puhuja voi valita lingvistisiä elementtejä tarpeidensa mukaan. Suomea ja ruotsia puhuvat kaksikieliset voivat valita sanoja kummastakin kielestä ja taivuttaa niitä suomen ja ruotsin kieliopillisten sääntöjen mukaan. Samalla raja koodinvaihdon ja (tilapäis)lainojen väliltä katoaa. (Kolu, mp.)

Koodinvaihto on Kolun tutkimuksessa yläkäsite, jolla hän viittaa siihen tapaan, jolla kaksikieliset, suomea ja ruotsia puhuvat nuoret käyttävät sellaisia kielellisiä aineksia, jotka yksikielisten mukaan kuuluisivat jompaankumpaan kieleen (Kolu 2017: 44–51; 97–103). Kolu on lukenut koodinvaihtotapauksiin esimerkiksi seuraavat haaparantalaisnuorten käyttämät ilmaukset: *proovi* 'koe', *sminkki-borstit* 'meikkiharjat', *upplysningenin* 'tiedon', *experimentissä* 'kokeilussa, kokeessa', *nyybörjargruppiin* 'alkeisryhmään' (2017: 97–99). Jos tätä tulkintaa olisi sovellettu käsillä olevassa kirjoituksessa, koodinvaihtotapausten määrä olisi kasvanut huomattavasti, sillä suuri osa nyt (tilapäis)lainoiksi luokitelluista ilmauksista olisi ollut koodinvaihtoja. Samalla olisi ollut vaikea käydä rajaa tilapäislainojen ja vakiintuneiden lainojen välillä.

Uusia, meänkieleen jo vakiintuneita lainasanoja näyttäisivät olevan esimerkiksi *föörskuulläärari* 'esikoulunluopettaja', *hembyggsföreningi* 'kotiseutuyhdistys', *krundskuula* 'peruskoulu', *lookstaadiessa* 'ala-asteella', *läkšuuni* 'oppitunti', *pekväämiheetteriä* 'mukavuuksia kodinhoidossa', *pluutrykki* 'verenpaine', *rätskriivniñki* 'oikeinkirjoitus', *skuukspryyskuula* 'metsäammatikoulu', *transpor-*

tarbeettari 'kuljetusalan yrittäjä', *öovnijsbökkeri* 'harjoituskirja', *aykašeeraahmaan* 'järjestämään', *ööve(r)setata* 'kääntää'. Osa lainasanoista saattaa kuitenkin olla haastatteluhetkellä syntyneitä tilapäislainoja, esimerkiksi jokin seuraavista: *meinaan fuurtsetata kouluja lissää* [menemällä Kaihnuun siukkaskuuhlaan eli sairaanhoitajaopistoon] - - *kylä se fuudraa, aika lailla, nuiita hempiitträdeplatsia häätyny ollat töissä nuin familjessa* [kyseiseen kouluun pääseminen vaatii sitä, että on ollut perheissä kotiaavustajana] / *kaikki liivsooskoodniingarit* 'elämänkatsomukset' / *tuosta Kirunasta rikskränsenille* 'valtakunnanrajalle' / *trafiksääk-kerheetsvärkkenit* 'liikenneturvalaitokset' / *vortpjörkki* 'rauduskoivu' / *ynderofiseerytpilniigi* 'aliupseerikoulutus'. (Aiheesta lisää: Sulkala 2010: 323–325.) Myös ainakin kolme konjunktiota, *elle*, *ellä* tai *ellär* 'tai', *men* 'mutta' ja *en* 'kuin' sekä adverbi *k'anše* näyttävät lainautuneen meänkieleen (138):

(138) *elle*, *ellä*, *ellär*: *se että ku, o, oon Suomesta äiti elle, ellä isä on Suomesta* (Matarengissa 1951 syntynyt nainen, M91) / *ja ei ne viittiny puhua suomea. ellä ruottia, enämpi suomea* (sama informantti, M91) / *mutta sittes se kuoli minun #morfar och# mm äitin isä, ja sitte ei tullu nim paljom puhu-, puhuttu ellär nii em mi puhunu niim paljon suomea* (Ruotsin Juoksengissa 1971 syntynyt nainen, M91) / *men*: [puhutaan Suomen television lähettämistä elokuvista:] – *joo mep pruuakaama joka iltaa kattoo Suomesta.* – [HP: *kuṅkas sen ymmärtää?*] – *noo e-, ei se on huonosti ymmär-. men eṅjelskaa ja semmosta vähän ymmärethä* (Matarengissa 1949 syntynyt nainen, M66) / *en*: *jätelö on vähän, eri, m-, makus Suomesa* [!] *en täälä* (sama informantti, M66) / [HP: *kumpaako kieltä teilä puhuthaaj kotona?*] – *ruottia enneempi, en suomea* (sama informantti, M66) / *k'anše*: [BW: *kuṅkas vanhaa hään oli sillon ko häl leikki sen, Ranuam pojan kans?*] – *əə, noo, viis, neljä viis vuotta k'anše, joo.* (Ruotsin Juoksengissa 1971 syntynyt nainen, M91)

Uusien lainasanojen ohella esiintyy myös runsaasti koodinvaihtotapauksia. Koodinvaihto tuli jo 1966 monesti vastaan heti haastateltavan syntymäaikaa kysyessäni (139, 140). Usein koodinvaihtoon ja tilapäislainoihin liittyi varsinkin vuoden 1966 aineistossa ja vanhemmilla puhujilla uudemmassakin aineistossa epäröintiä ja mahdollisesti kysymys ”miksikä(s) tai kuṅka(s) se sanothaan suomeksi?” (141, 142) tai ”vad heter det?” (143). Toisinaan puhujat käänsivät tai selittivät ruotsinkielisen ilmauksen heti perään suomeksi (144, 145). Yllättävää kyllä, muuan vanhimmista haastateltavista kävi kouluun liittyvän keskustelun lähes kokonaan ruotsiksi (146):

(139) [HP: *ja millojkahan te olette syntyneet?*] – *mie olen syntynyt #nittonhundra#*. *y- yheksäntoistasattaa, ee ykstoista. #nittonhundra hag jag född. det är svårt att säga på finska det nittonhundra#*. (Ruotsin Juoksengissa 1900 syntynyt nainen, M66)

(140) [HP: *no koskhaan te oletta syntyneet?*] – *#nittonhun-#, yheksäntoistasattaa yheksäntoista. #tjugonandra april#. joo*. (Pajalassa 1919 syntynyt nainen, A66)

(141) *noo, täälä ei ole, niij ku ää, yl- ek- mm miksikäs se sanothaan, yli-, jokka ylioppilhaaksi lukevat. täälä ei ole, sitä koulua. tääl-olek ko niij kuu, #real-#, elikä, m- joka vasttaa, reaali-, reali-, ähhääh, eksaamin. et nin see, häätäväs sittes siirtävä [Haaparannalle]*. (Pajalassa 1927 syntynyt nainen, M66)

(142) [HP: *oliko se niij kun, pilkkasana se knapsu?*] – *joo-o, se oli, s-oli n-että se on niij koo, äm, #feminin#, kuñkas se sanothaan suo- suomeksi oikheen nää, joka s-on se -ttä tekkee naisten töitä ja on niij ko sem- ni ko, niij kuu m, ni ko naiset*. (Hietaniemessä 1906 syntynyt nainen, M66)

(143) *pyhänä tietysti oon, ko s-on niij ku ehtoolinej ja s-oon niij ko päivän saarna kuuluu, ja s-on usseim pappi silloj joka pittää sem puhhee. niij ko #högmessa# ko mes sanoma. - - kylä n-olit [maallikkosaarnaajat] omaoppin-, omaoppisek kaikki ei net, ei niit-olluk koulutettu. eikä nep pitähnee, mm mm, ää #vad heter det#, kirjaa josta ne [olisivat] lukehnee muta nel lukevat Raamatusta sanan. - - jaa mitä mie lapsuiven aikana muistan niin s-oli, ääh, #vad heter han#, joka oli kuulusa saarnamies Suomesta, nyt unehtunnun nii s-oli aivan vasta tässä mutta se meni*. (Kuivakankaassa 1903 syntynyt nainen, M66)

(144) *mie tiä -tt-om paljon s-, jock-on, suomalaisia, vanhiimakkini ni ne haluava puhua, ni, ruottia se ni ku, seuraa jotaki, ja ne haluava ni kuu, #skilja sig på mängden# ni ku, erkaintuas sakista -ttä ne halvava niij ku, ei nes sano, joo*. (Matarengissa 1921 syntynyt mies, M91)

(145) *se on tutkittup paljon tietysti, nuin #som vi säger man och man emellan#, nuim mieh-, niij ku, kahejkesken, mutta, s-oo, selvä että - - jokka käsittävät, ja ymmärtävät asiat että see, se Ruottiki harrastaa stä, korkeata, elämäntassaa*. (Matarengissa 1921 syntynyt mies, M66; eri informantti kuin esimerkissä 144.)

(146) [HP: *no mihääm muuta siihen aikaan opetethiij kun lukemista ja?*] – *no kaikkia, #alla ännen som det, förekommer i, i skolan#*. – [HP: *räknijkiä*

ja?] – **#räkning och, historia geografi skrivning och, naturkunnighet och, olika, modersmål, slöjd och, gymnastik och#**. – [HP: *nij ku nyt? Ihan sama?*] – **#nej inte språk dom främmande språk#**. (Ruskolassa 1895 syntynyt nainen, M66)

Epäröinnin aikana puhuja mahdollisesti etsii muististaan tavoittelevansa suomenkielistä ilmausta, mutta hän voi myös miettiä, turvautuuko hän tilapäislanaan vai koodinvaihtoon. Kyseessä on kaksi erilaista strategista valintaa (Winsa 1993: 211; 1998: 72–74; Sulkala 2010: 321–322). Nuoremmilla puhujilla, varsinkin vuosien 1991–1992 aineistossa, koodinvaihto suomesta ruotsiin ja takaisin sujuu sulavasti ilman suurempia miettimistaukoja useamman kerran samassa repliikissä. Heille koodinvaihto ja tilapäislainat ovat normaaleja meänkieleen kuuluvia resursseja, jota hyödynnetään aina tarpeen vaatiessa (147, 148):

(147) [HP: *mithään kouluja tuolla Matarenjissa voi käyä?*] – *noo, nikkarikoulu ja, sittes svetsariksi ja, maalariksi ja, sitte, #tv-tekniker#, jaa sitte, #bilme-kaniker#, sittek, #kokerska# ja #sömmerska#*. (Apuassa 1948 syntynyt mies, A66)

(148) [BW: *aijoks opettaat - - teäl lapsen (!) suomea?*] – *jos mie, osasim paremmis suomea nim m-olev varmasti n-, #skulle då liksom# muttaa, m, #jag tror#, em mie, #jag tror inte jag kommer och börjar prata finska med mina barn det tror jag inte#*. (Ruotsin Juoksengissa 1971 syntynyt nainen, M91)

Kolmas strategia reagoida kielellisesti haastaviin tilanteisiin, on ollut se, että haastateltava on ensin yrittänyt vastata suomeksi mutta ei ole löytänyt tarvittavaa suomenkielistä ilmausta. Silloin hän voi selittää, mistä on kysymys (149), tai sitten hän vain toteaa, ettei osaa suomentaa sitä, mitä tarkoittaa (150, 151, 152). Muuan haastateltava jätti yksinkertaisesti vastaamatta kysymykseen (153). (Ymmärtämisvaikeuksista ks. myös lukua 3.9.)

(149) [HP: *no täällä Matarenjissa on sitten, on niij kun, muita kouluja?*] – *no, täälä oo ei joles sittek ko opisto jaa, #yrkeskola#. mie tiä mikä se on suomeksi. jossa l- saapi tuotaa, jossa, m- pojila on maholitses-, -suuksia tullaa, niilä on, monta ammattia siinä, ja sittet tyttärillä oon ette æ, jotka, alkava neulomhaan, #sömmerskan#, om-, o-, ompeliaan, ja ja sittee, æ mm semmosessa isossa köökissä kulkea ja oppia rualaithoo*. (Matarengissa 1927 syntynyt nainen, M66)

(150) [HP: *no kuijksaan se, ruotti mitä täällä puhuthaan ni, oijko niij ku sitä oikeeta ruottia mitä, te oletta sielä, Stokholmissa oppinu?*] – *minusta s-oom paljo selvempi ruotti täälä ylhäälä sen takia että Stokholmissa ei olek ku sitä, miksikä ne nys suomeksi sanova, se onn, met sanoma täälä slajjiyytrykki mie tiäs sitä sana mie en ossaa suomeksi sanoa mutta.* (Tukholmassa 1928 syntynyt mies, M66)

(151) [HP: *no, oijko tuommoset vaatteet ja, käsityö-, -tavarat niij kun halvempia (Suomen puolella)?*] – *em mie tiä jos ne o halvempia s- ss- nn, mii en tiä muttaa m, həəə, lajka piijan villalajka o vähä halvempi mutta em mie tiä jos ne on sen halve-, əə jos ne o halvemat mutta ne onnn, #det ür som som kvalitē på ett#. se on ninn, mie en saatas suomeksi. suomentaas stü.* (Matarengissa 1942 syntynyt nainen, M66)

(152) [HP: *no piättekö te, siinä kursia ittellenne myös. mm vai oijksaan se kaikki, niij kun tuommosta harrastusta vai oijksaan siinä opiskelua myö-* (Fyra-H:n toiminnassa)?] – *kyllä siin-on opiskelua aika paljon, piämä neulomakursia ja, ja kursia kuñkaa, kuñka stü häätyy n, em mie saatas stü suomentaa. -ta stü häätyy.* (Aapuassa 1950 syntynyt nainen, A66; asia jää lopulta epäselväksi.)

(153) [HP: *no mitäs kaikkia aineita teillä on, koulussa ollu?*] – *noo se on ollu, mie ossaa niij suomeksi sanoa.* – [HP: *no sanon niij ku ossaat!*] – *ə, mi.* (Matarengissa 1949 syntynyt nainen, M66)

Koodinvaihdon kotiutumisen meänkieleen näkyy hyvin Matarengin ja Aapuan vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoista (taulukko 13):

Taulukko 13. Koodinvaihtotapaukset Matarengissa ja Aapuassa ikäryhmittäin vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa.

	Matarenki 1966	Aapua 1966	Yht.
V:t	14	2	16
K:t	46	17	63
N:t	61	16	77
Yht.	121	35	156

	Matarenki 1991	Aapua 1992	
V:t	98	88	186
K:t	74	43	117
N:t	160	22	182
Yht.	332	153	485

Ero vanhemman ja uudemman aineiston välillä on huomattava. Vuoden 1966 aineistossa koodinvaihtotapauksia on yhteensä 156; vuosien 1991–1992 aineistossa niitä on siihen verrattuna kolminkertainen määrä: 485. Eroa korostaa vielä se seikka, että vuosina 1991–1992 keski-ikäisiä ja varsinkin nuoria informantteja oli selvästi vähemmän kuin vuonna 1966.

Vuoden 1966 koodinvaihtotapauksista 121 on Matarengista ja 35 Aapuasta. Niitä oli Matarengissa ja Aapuassa yhteensä 31 informantilla, 26 puhujalta ne puuttuivat. Vanhoista matarenkilaisista koodinvaihtoa oli neljällä naisella (yhteensä 14 es.), vanhoista aapualaisista kahdella miehellä (yhteensä 2 es.). Keski-ikäisistä matarenkilaisista sitä käytti kolme miestä ja neljä naista (yhteensä 46 es.) ja keski-ikäisistä aapualaisista kaksi miestä ja neljä naista (yhteensä 17 es.). Nuorista matarenkilaisista koodinvaihtoa esiintyi kolmella miehellä ja kahdella naisella (yhteensä 61 es.) ja nuorista aapualaisista kolmella miehellä ja neljällä naisella (yhteensä 16 es.). Kaikkiaan vuoden 1966 koodinvaihtotapauksista noin puolet, 77 tapausta 156:sta, on nuorilta.

Vuosien 1991–1992 koodinvaihtotapauksista valtaosa, 332 esiintymää, on Matarengista. Aapuasta niitä on 153. Vuosien 1991–1992 haastateltavista 40 puhujaa turvautui ainakin kerran koodinvaihtoon. Se puuttui vain kahdelta aapualaiselta informantilta, yhdeltä vanhalta ja yhdeltä keski-ikäiseltä mieheltä. Ikäryhmittäiset erot olivat myös vuosina 1991–1992 suuret. Vanhoilla matarenkilaisilla oli 98 koodinvaihtotapausta, vanhoilla aapualaisilla 88. Keski-ikäisillä matarenkilaisilla esiintymiä oli 74, keski-ikäisillä aapualaisilla 43. Nuorilla matarenkilaisilla oli 160

tapausta, kun taas nuorilla aapualaisilla niitä oli vain 22. Tosin nuoria aapualaisia informanteja oli vuoden 1992 aineistossa vain viisi: neljä miestä ja yksi nainen.

Yksittäisistä puhujaryhmistä ylivoimaisesti eniten koodinvaihtotapauksia on vuoden 1991 nuorilla matarenkilaisilla, peräti 160, eikä tähänkään ryhmään kuulu kuin viisi informanttia, kolme miestä ja kaksi naista. Aiemmin luvuissa 7 ja 8 oli puhetta siitä, että heillä oli puolestaan poikkeuksellisen vähän aspiraatio- ja *u*-vokaalitapauksia. Nämä kaksi seikkaa saattavat kytkeytyä yhteen. Siinä, missä monet muut puhujat ovat turvautuneet vakiintuneisiin tai tilapäislainoihin, joissa saattoi esiintyä aspiraatiota tai *u*-vokaalia, nuoret matarenkilaiset ovat vaihtaneet kieltä. Koodinvaihtoon sisältyviä aspiraatio- tai *u*-vokaalitapauksia ei ole laskettu lukujen 7 ja 8 taulukoihin.

Taulukko 13 osoittaa selvästi, että koodinvaihto on 1900-luvun jälkipuoliskolla tullut olennaiseksi osaksi meänkielen puhujien kielellisiä resursseja. Jo aiemmin nähtiin, että näihin resursseihin on luettavissa myös lainaaminen ruotsista. Tätä kuvaa täydentää hyvin Jaana Kolun tutkimus kaksikielisten haaparantalaisnuorten kielellisistä resursseista. Hänen aineistonsa koostuu lukuvuonna 2014–2015 kaikilla kolmella Haaparannan yläasteella videoituista keskusteluista, joihin osallistui 25 nuorta. Kolun mukaan heillä on käytössään kaksikielinen leksikko, jonka sanoja he voivat taivuttaa niin suomen kuin ruotsinkin kielioppisääntöjen mukaisesti. Haaparantalaisnuorten matriisikielenä on morfeemisekvenssien perusteella yleensä suomi, johon he upottavat yksittäisiä ruotsin kielen sanoja. Yli puolet upotetuista sanoista on substantiiveja, joiden taivutus noudattaa useimmiten suomen kielioppia. (Kolu 2017: 98–102.) Kolun tutkimustulokset tukevat tässä luvussa meänkielen koodinvaihdon ja (tilapäis)lainoista tehtyjä havaintoja.

Koska aineistossa on yhdeksän 25 vuoden välein haastateltua informanttia, on kiintoisaa katsoa vielä, onko ruotsalaistumiskehitys heijastunut heidänkin kielessä. Heistä kolme on Matarengista ja kuusi Aapuasta. Vuonna 1966 kyseiset henkilöt olivat jo keski-ikäisiä, mutta ainakin II asteen metateesi oli edennyt heidän kielessään (siitä ks. taulukko 12). Niinpä voisi olettaa, että ruotsin kielen vaikutuskin olisi saanut heidän puheessaan enemmän jalansijaa. Vastaus näkyy taulukosta 14, jossa on esitetty puhujittain kolmen keskeisen ruotsalaistumisindikaattorin, soinnittomien klusiilien aspiraation, ruotsalaisen *u*-vokaalin ja koodinvaihdon, esiintymät samoilla puhujilla vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa.⁴¹

⁴¹ Mukana ei ole ruotsalaisittain äännettyä *y*:tä, sillä siitä on kaikkiaan vain vähän tapauksia.

Taulukko 14. Soinnittomien klusiilien aspiraatio, ruotsalainen *u*-vokaali ja koodinvaihto samoilla yhdeksällä puhujalla vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa. Puhujakoodi: M = Matarenki, A = Aapua, m = mies, n = nainen ja syntymävuoden kaksi viimeistä numeroa.

	1966 tapauksia puhujittain			1991–1992 tapauksia puhujittain		
	Asp.	<i>u</i>	Kv	Asp.	<i>u</i>	Kv
Mm28	on: 4	ei	ei	on: 13	on: 1	on: 2
Mn27	on: 4	on: 2	on: 2	on: 6	ei	on: 20
Mn20	on: 6	ei	ei	on: 7	on: 3	on: 8
Am28	ei	ei	on: 1	on: 1	ei	ei
Am20	ei	ei	on: 2	on: 9	ei	on: 6
An23	ei	ei	ei	on: 11	on: 4	on: 8
An19	on: 8	ei	on: 2	on: 11	ei	on: 12
An24a	on: 2	ei	on: 1	on: 4	on: 4	on: 13
An24b	on: 1	ei	on: 8	on: 18	on: 8	on: 38
Yht.	6: 25 tap.	1: 2 tap.	6: 17 tap.	9: 80 tap.	5: 20 tap.	8: 107 tap.

Vuoden 1966 aineistossa on kaikkiaan 25 aspiraatio- ja 2 *u*-vokaalitapausta. Koodinvaihtotapauksia on 17. Vuosien 1991–1992 aineistossa aspiraatioesiintymiä on 80 ja *u*-vokaalitapauksia 20. Koodinvaihtotapaustenkin määrä on moninkertaistunut: niiden määrä on noussut vuoden 1966 17 esiintymästä 107:ään. Vuonna 1966 aspiraatiota esiintyi kaikilla kolmella matarenkilaisella ja kolmella aapualaisella; *u*-vokaalia oli vain yhdellä matarenkilaisella naisella. Koodinvaihdosta oli sitä vastoin tietoja kuudelta puhujalta, vaikka esiintymien määrät olivat pieniä. Vuosien 1991–1992 aineistossa aspiraatiota esiintyi kaikilla 9 puhujalla. Ruotsalaista *u*-vokaalia oli viidellä. Se puuttui yhdeltä matarenkilaiselta ja kolmelta aapualaiselta. Koodinvaihdostakin oli tietoja 8 puhujalta; vain yhdellä aapualaisella koodinvaihtoa ei esiintynyt.

Vuonna 1966 vain yhdellä informantilla, matarenkilaisella naisella, esiintyi kaikki kolme piirrettä. Uudemmassa aineistossa sellaisia puhujia on viisi. Toisaalta vuoden 1966 aineistossa on neljä sellaista puhujaa, joilta puuttui ainakin kaksi puheena olevista piirteistä, ja yksi puhuja, jolta puuttuivat ne kaikki. Uudemmassa aineistossa ei ole yhtään sellaista informanttia, jolta puuttuisivat tiedot kaikista kolmesta piirteestä, ja kaksi piirrettäkin puuttuu vain yhdeltä aapualaiselta mieheltä. Ruotsalaistumiskehitys on tempaissut 1900-luvun jälkipuolella myös vuoden 1966 keski-ikäiset mukaansa.

Emilia Lall on käsitellyt pro gradu -tutkielmassaan 2014 meänkielisten aines-
ten käyttöä Mikael Niemen teoksessa *Mannen som dog som lax* ja sen suomennok-
sessa *Mies joka kuoli kuin lohi*. Hänen tutkimuskohteenaan on koodinvaihto kau-
nokirjallisessa teoksessa, eikä hänen tekemiään havaintoja voi rinnastaa koodin-
vaihtoon puhekielisenä resurssina, mutta hänen huomionsa vahvistavat kuvaa koo-
dinvaihdosta olennaisena osana nykyistä meänkieltä.

Meän kielen sanakirjassa on runsaasti uusia ruotsalaisia lainasanoja (Kenttä &
Wande 1992), mutta niitä tai koodinvaihtoa ei ole käsitelty *Meänkielen kramatii-
kissa* (Kenttä & Pohjanen 1996).

Uusien ruotsalaisperäisten lainasanojen tulva ja koodinvaihdon lisääntyminen
kuvaavat sitä, miten meänkielen puhujien kielelliset resurssit ovat muuttuneet
1900-luvun jälkipuoliskolla. Samalla kun kielestä on kadonnut suuri määrä van-
haan talonpoikaiskulttuuriin liittyvää sanastoa, siihen on lainattu ruotsista ehkä sa-
man verran, ehkä enemmänkin, nykyiseen elämänmuotoon liittyviä uusia ilmauk-
sia. Mutta pelkkä kielestä toiseen lainaaminen ei ole riittänyt täyttämään kaikkia
ilmaisutarpeita, vaan monet ovat meänkieltä puhuessaan turvautuneet suomenkie-
listen sanojen puuttuessa koodinvaihtoon. Tämä on periaatteessa ollut mahdollista,
sillä 1900-luvun lopulla jokseenkin kaikki Ruotsin Tornionlaakson asukkaat, Suo-
men puolelta sinne muuttaneita osin lukuun ottamatta, ovat osanneet ainakin autta-
vasti ruotsia, eikä kahden kielen samanaikaiselle käyttämiselle ole ollut siellä es-
teitä. Toisaalta samalla on kuitenkin Suomen ja Ruotsin tornionlaaksolaisten välille
alkanut nousta keskinäistä viestintää haittaava muuri (ymmärtämisvaikeuksista lu-
vussa 3.9.). Monet vuosien 1991–1992 haastateltavista ovat maininneet, että heillä
on ollut vaikeuksia ymmärtää Suomen puolella uusia, ”kirjakielisiä” sanoja, ja taas
suomenkieliset tornionlaaksolaiset eivät välttämättä enää ymmärrä Ruotsin puo-
lella meänkieleen lainattuja uusia lainasanoja tai keskustelussa käytettävää koodin-
vaihtoa.

11 Meänkielen kieliopillisia ominaispiirteitä

11.1 Äänteellisiä ominaispiirteitä

Koska viime aikoina meänkieltä on tutkittu pääasiallisesti kirjoitetuista lähteistä,
niin melko vähälle huomiolle ovat jääneet paitsi sellaiset foneettiset piirteet kuin
aspiraatio ja ruotsalainen *u-* ja *y-*vokaali myös monet morfologiset, morfofonolo-
giset ja syntaktiset ilmiöt, joissa ainakin Ruotsin Ylitornion meänkieli poikkeaa

vanhasta Tornion murteesta. Ruotsin kielen vaikutus näkyy jo puheena olleissa äännepiirteissä, soinnittomien klusiilien aspiraatioissa ja ruotsalaisittain äännettyissä *u-* ja *y-*vokaaleissa, mutta lisäksi muutamassa muussa äännepiirteessä. Varsinkin uusien ruotsalaisten lainasanojen myötä soinnillisten klusiilien, *b:n*, *d:n*, *g:n*, sekä *f:n*, *š:n* ja *tš:n* asema on vahvistunut meänkielessä (154):

(154) *arbeitsleetari* 'työnjohtaja', *arbetstyyka* 'työtupa',
hembyggsföreningi 'kotiseutuyhdistys', *diskut^heerathan* 'keskustellaan',
krundskuula 'peruskoulu', *lookstaadiessa* 'ala-asteella',
yndersöökki 'terveystarkastus', *öovnijsbökkeri* 'harjoituskirja',
freistata 'yrittää', *fuudraa* 'vaatii', *an^hkašeraahmaan* 'järjestämään, panemaan
toimeen', *förškuulläärari* 'esikoulunopettaja', *inšenjööri* 'insinööri', *maršiin
saakka* 'maaliskuuhun asti', *marššissa* 'maalikuussa',
panšunääri 'eläkeläinen', *šuuuri* 'työvuoro palokunnassa', *ööverk^hyrši* 'liian
vaikea kurssi', *univäršit^heetti* 'yliopisto', *šyyli*, *tšyyli* 'jääkaappi',
motšuuria 'liikuntaa'

On kiintoisaa, että samassa sanassa voi olla sekä ruotsalaisittain että suomalaisittain äännetty soinnillinen klusiili: *joo*, *s-on niij koo* *arbeitsleetari* *siinä että* (Matarengissa 1966 syntynyt mies, M91; < ru *arbetsledare* 'työnjohtaja'). On myös oireellisia merkkejä siitä, että soinnilliset klusiilit olisivat yleistymässä aiemmin suomalaisittain äännettyihin tai jopa aivan suomalaisiin sanoihin: *šötsoppaa ja lihabullia* (Matarengissa 1949 syntynyt nainen, M66) / *ei nek käy byhinä dansissa* (Matarengissa 1947 syntynyt mies, M66). Niin kuin tällaisessa vaiheessa usein käy, syntyy myös hyperkorrekkeja tapauksia, esim. *vanhaanaikhaisia oikee pitkiä mattoja fäävattu* 'kudottu' < ru *väva* 'kutoa' (Aapuassa 1935 syntynyt nainen, A92). (Lisäesimerkkejä: Sulkala 2010: 323.)

Ruotsin kielen vaikutuksesta kertoo myös se, että Tornion murteessa on jo vanhastaan esiintynyt runsaasti sananalkuista kaksikonsonanttisuutta. Jo Martti Airila on kiinnittänyt siihen huomiota (1912: 65–67); hänellä on siitä runsaasti esimerkkejä, mm. *krannitusten* < ru *granne* 'naapuri', *preivi* 'kirje' < ru *brev*, *trenki* < ru *dräng* 'renki'. (Tästäkin lisäesimerkkejä ks. Sulkala 2010: 323–324.) Sananalkuisissa konsonanttityhtymissä ruotsin soinnillisia klusiileja vastaavat edelleen meänkielessä tavallisesti soinnittomat klusiilit, esim. *krundskuula* < ru *grundskola*. Ruotsin Ylitornion vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa on vain muutama sana, joissa esiintyy vaihtelua *pr-* ~ *br-*, esim. *pruukaa* ~ *bruukaa* 'on tapana' < ru *bruka*,

pryyttää ~ brýýttää 'puhuu murtaen' < ru *bryta*, *juurbryksyytreedniñji* 'maatalouden uudelleen järjestäminen' (mahdollisesti tilapäislaina): *noo k^hyllä täälä bruukaa tulla, täälä vallatikki, Matarenñissa ja Luppiolla tullee, tuleva isot, liikheet* [juhanuksena] (Pajalassa 1927 syntynyt nainen, M66) / *-ta kylähän tääläki oon, jokku ko nes suomeksi brýýttaava ni* (Matarengissa 1947 syntynyt mies, M66) / *ulkomailaki nyt s-oon, - - tehtys sellaanem, - - yytreedniñji juurbryksyytreedniñji maa-seutualasta* (Matarengissa 1921 syntynyt mies, M66). *Meän kielen sanakirjassa* ei ole yhtään *br-* tai *dr-*alkuisia sanoja, ja *gr-*alkuisiakin on vain viisi: *gramatiikki, gramma* 'gramma', *gramma* 'gramofoni', *gramufooni, grilli* (Kenttä & Wande 1992).

Airilalla on myös pari esimerkkiä sananalkuisen konsonanttiyhtymän yksinkertaistumisesta: *roasti* pro *proasti* 'rovasti', *ristitty* pro *kristitty* (1912: 67). Ilmiö lienee aiemmin ollut yleisempikin. Siihen viittaa vuonna 1924 Aapuassa syntyneen naisen kertomus siitä, miten Svansteinin lapset suhtautuivat ylimielisesti syrjäkylästä ylemmille luokille tullessiin lapsiin (155):

(155) [HP: *mutta nekö ne oli, ne Svans-, Svansteenil lapset jotka pruuksit noin, haukkua?*] – *net vain net olivat* [!]. *eihään nekhääñ kaikin olihään niistä, hyviäki ja siivojaki lapsia mutta, semmoset häijyt niin, sanova että mettäperälaisia osaa ruotsiakhan. ja sittek ku tulimma isomphaañ kouhluuj ja osasimma paremmiñ ko net nin sanoimma ni että svansteenilaisep pusuuvas* ['puhuvat'] *stä Svansteenir ruotsia. ja, käytimmä sen sanan että Vansteeniv venska.* (Aapuassa 1924 syntynyt nainen, A66)

Nykyisen meänkielen konsonanttiparadigma poikkeaa sadan vuoden takaisesta Tornion murteesta. Martti Airilan mukaan *d* ja *f* kuuluivat jo 1900-luvun alussa Tornion murteen äänteistöön (1912: 35). *d* esiintyi kuitenkin vain *t:n* heikkoasteisena vaihteluparina murrealueen pohjoisreunalla, Masunnilla, Jukkasjärvellä, Kuravaarassa ja Sopperossa, esim. *aita* : *aidan, edempännä, jäädä, kuukauden* (mts. 89). Hänen mukaansa näissä tapauksissa oli kyse ruotsin kielen vaikutuksesta. Hän mainitsee *d:n* myös Nattavaarasta, esim. *veden, vuoden*. Se taas perustui hänen mukaansa saamen vaikutukseen. (Airila 1912: 19.) *f* esiintyi puolestaan uudemmissa ruotsalaissa lainasanoissa, esim. *freistata* 'yrittää', *fulmahti* 'valtakirja', *kaffi* 'kahvi' (Airila 1912: 154–156). Lisäksi Airila mainitsee sen *h:n* metateesitapauksista, esim. *kiiffaita* 'kiivaita', *kirfheelä* (mts. 187–189). Vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa *järffeen*-tyyppiset metateesimuodot ovat hyvin tavallisia. *š:*ää Airila ei mainitse lainkaan.

Meänkielen kramatiikissa todetaan, että *b, d* ja *g* kuuluvat meänkieleen vain erisnimissä (156):

(156) ”Pukstaavia B C D G Q X Z Å ei tarvita ko meänkieltä kirjoitetaan. Ko ruottalaisia eli ulkomaalaisia nimiä kirjoitetaan niin sillon niitä saatetaan tarvita. Ääniä SJ ja TJ niinku sanoissa sjö ja tjära mikkä kuuluva ruottinkiehleen, ei meänkielessä ole. - - Konsunanttipukstaavia – b c d g x z – met emmä tartte ko meänkielessä ei nuita ääniä ole. No tuo g ilmaantuu kyllä ng:ssä niinku sängyssä ja langassa, mutta yksinhään sitä ei tarvita muuta ko nimissä niinku Greta Garbo, aivan ko b ja d:ki oikeasthaan oon tarpheettomia, mutta nimissä Berit ja David ja semmosissa niitä kuitenkin tarvithaan.” (Kenttä & Pohjanen 1996: 37, 38, 48.)

Ruotsalaisvaikutus näkyy myös meänkielen fonotaksissa. Toisin kuin lähes kaikissa suomen murteissa meänkielessä on alkanut esiintyä tapauksia, joista puuttuu vokaalisointu (157).

(157) *arbetstyyka* ’työtupa’ : *arbetstyykoja*, *kryyva* ’kaivos’ : *kryyhvoin* ’kaivoksiin’, *pryyttaa* ~ *brýyttaa* ’puhua murtaen’, *föörškuulläärari* ’esikoulunopettaja’, *mudäärni* ’nykyaikainen’, *röökdýykkari* ’savusukeltaja’, *stäädaus* ~ *stäätaus* ’siivous’ (Lisäesimerkkejä: Sulkala 2010: 323–324.)

Ruotsin Ylitornion aineistoissa vokaalisointu puuttuu kuitenkin vain uusista ruotsalaisista lainasanoista. Suomenkielissä sanoissa se esiintyy edelleen systemaattisesti, esim. *kylä*, *täällä*, *tehty*. Kaivosta tarkoittava *kryyva*-sanakin oli aiemmin asussa *kruuva* : *kruuhaan* ’kaivokseen’. Martti Airila mainitsee kuitenkin, että ”[e]ri paikoin Ruotsin puolella voi kuulla yksityisiä esimerkkejä siitä, että edempänä sanassa on takavokaali aiemman etuvokaalin edustajana, joskus niinkin, että sana siten ei ole murteessa vallitsevan vokaalisoinnun sääntöjen mukainen” (1912: 238). Esimerkkeinä hänellä on mm. sanat *eika*, *kennta*, *mennu*, *sisåle*, *tehtu*, *pääskunen*, *päässu*, *kävva*. Tällaisia muotoja Airila on merkinnyt Masunnilta, Ullatista, Kuusihuornasesta, Vittangista, Jukkasjärvestä ja Kurravaarasta. (Airila 1912: 238.) Lisäksi hän on kirjannut vastaavanlaisia tapauksia Nattavaaran ja Jällivaaran murteista, esim. Nattavaara *tääla*, *ei nävu*, Moskijärvi *pääseva*, *ympari*, Soutojärvi *hyyvaa* (Airila 1912: 22, 28). Nattavaaran ja Jällivaaran murteissa vokaalisointu puuttuu usein suomalaisistakin sanoista. Hän viittaa myös uusiin lainasanoihin: ”Että koko murrealueella tavataan uusien lainasanojen joukossa sellaisia, joissa ei ilmene murteen vokaalisointu, on sanomattakin selvää.” (Mts. 238.)

Uusien ruotsalaisten lainasanojen ruotsalaisuutta korostaa myös se, että niissä painotus seuraa usein ruotsalaista originaalia. Esimerkiksi *-eerata*-loppuisissa verbeissä paino on useimmiten *-tʰee*-tavulla: *disku 'tʰeerathan*. Se poikkeaa näin suomesta, jossa pääpaino on yleensä sanan ensimmäisellä tavulla. Taina Hollo on merkinnyt usein uusiin ruotsalaisperäisiin sanoihin niiden painotuksen, esim. *ekso 'tʰismiä, fab 'riikki, för 'klaaraan, prob 'leemia*, mutta en tässä artikkelissa ole sitä erikseen osoittanut. Helena Sulkala on kiinnittänyt huomiota myös siihen, että uusissa ruotsalaisissa lainasanoissa painollinen tavu ääntyy usein pitkänä, esim. *raatiu, staattys, företaakari, metuudi* (2010: 323–324).

Kaikkiaan nykyisen meänkielen sekä Nattavaaran ja Jällivaaran murteiden äännejärjestelmä ja fonotaksi muistuttavat vanhaa Stadin slangia. Siinäkin tavattiin samat epäsuomalaiset konsonanttifoneemit *b, d, g* ja *f* sekä *š* ja *tš*, eikä siinäkään ruotsalaisperäisissä sanoissa ollut vokaalisointua: esim. *giba 'poika, gloddi 'pikkulapsi, klabbitt 'jalat, skegge ~ šegge 'parta, dörtši 'ovi, šingraa 'kadota, tšubu 'lakki; fyrkka 'raha, blygu 'lyijy, järkku 'rauta, bööna 'tyttö*. (Paunonen 2000.) Niissä kaikissa on taustalla vieraan kielen, Helsingissä ruotsin ja osin ehkä venäjänkin, meänkielessä ruotsin ja Nattavaarassa sekä Jällivaarassa ruotsin ja osin saamenkin, vaikutus.

Vuoden 1966 aineistossa esiintyy myös triftongitapaus: *j- joo, kylä stä pärjä. itte luoil lumet 'loin lumet* (Ruotsin Karungissa 1905 syntynyt nainen, A66). Sillekkin löytyy vastineita Nattavaaran ja Jällivaaran murteista, esim. Nattavaara *viein 'vein, tuoin 'toin*, Soutojärvi *lyöin 'löin* (Airila 1912: 22, 28–29).

11.2 Astevaihtelu ja vahvan asteen yleistymät

Astevaihteluunkin liittyy kiintoisia ilmiöitä. Vahvan asteen yleistymistä on paljon tietoa. Osassa niistä on kysymys geminaattaklusiilien vahvan asteen yleistymistä, esim. *aittassa, verkkoila, ukkonilma*, osassa yksinäisklusiin vahva-asteisista yleistymistä, esim. *kutun aikana 'kalojen kudun aikana, hakin 'hain*. Tarkastelen näitä fonotaktisesti erilaisia tapauksia erikseen.

Geminaattaklusiilien vahva-asteisia yleistymiä on niin vanhoilta kuin nuoriltakin puhujilta (158):

(158) *noo verkkoila se om pyyetty* (Aapuassa 1902 syntynyt mies, A66) / *leikattu sirppilää ja stes siottu ja pantu haasihoin* (sama informantti, A66) / *ja jyäläarit olit aittassa* (Mukkajärvässä 1920 syntynyt nainen, M91) / *kyll-oon*

näitä, kuttuval lei-, leekp^harkkiksi (Tukholmassa 1928 syntynyt mies, M66) / *no s-oom pansuunitten, päänänsäk kaikkila* *jokka siel-oon* [syrjäkylissä asu-
vien toimeentulo eläkkeiden varassa] (Tärännössä 1941 syntynyt nainen, M66) / *mutta mie sitte vähä kertaa oppin* *nääk ku opettaja luki eessä ruottiaa* (Aapuassa 1943 syntynyt mies, A66) / *joo-oo ei olep palkkasa* [!] *kyllä vika, kyllä. -te kylä täälä makson saapi.* (Matarengissa 1945 syntynyt mies, M66) / [hirvessä on] *lapa ja paistti, ja - - keukkoh ja maksa ja 'keuhkot'*⁴² (Aapuassa 1948 syntynyt mies, A92) / *muutej ko mie praatti ko vaimoj kansaki* (Aapuassa 1949 syntynyt mies, A92) / *eei työpaikala mutta niij koo luokkissa, ko - -.* (Ruokojärvessä 1954 syntynyt mies, M91) / *hääty lukea vähii svenskassa* *niitä kirjoja* (Aapuassa 1963? syntynyt mies, A92) / *sielä* [Korpilompolossa] *sanothaaj kans ukkonilma* (Korpilompolossa 1965 syntynyt mies, M91) / *noo ei se ole ko, viikkonj kaks joka vuen* [kesäloma] (Matarengissa 1966 syntynyt mies, M91) / [BW: mm. olik koko kesän sielä?] – *nei. ə ko, an-, pian viikkon tai jotaki semmosta -ttä* (sama informantti, M91) / *jolla ei ole vasikkoita* [on martolehmä]. (Aapuassa 1948 syntynyt mies, A92)

Samantapaisia muotoja tunnetaan eri puolilta suomen murteita, varsinkin Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalta, Oulun seudulta ja Kainuusta: esim. Kainuu *lattoessa, puupytyistä, lintuilla, pirttiissä*, Keski-Pohjanmaa *akkoilla, peltoilla, mäkkiissä*, Pohjois-Pohjanmaa ja Oulun seutu *mökkeissä, tuohikonteiksi, lattoissa, siltoilla*. Varsinkin Oulun seudulla esiintyy lisäksi *kuttoin* 'kudoin', *hakkiin* 'hain', *tekkiin* 'tein' -tyyppisiä imperfektimuotoja, joista *hakkiin, tekkiin* -tyyppi on Oulun nykypuhekielessä hyvin ekspansiivinen. (Mantila & Pääkkönen 2010: 152–168 lähteineen.) Harri Mantila on käsitellyt kyseisten muotojen syntyhistoriaa varsin perusteellisesti. Siinä on ollut merkittävä vaikutus kahdella ilmiöllä: alkuperäisten *i*-loppuisten diftongien loppu-*i* on ensin kadonnut mutta myöhemmin palautettu, ja samalla on syntynyt *akkoilla*-tyyppisiä yleisgminaatiomuotoja, jotka on voitu hahmottaa myös vahva-asteisiksi muodoiksi. Siitä on ollut lyhyt matka vahva-asteisten muotojen yleistymiseen myös niihin konteksteihin, jotka ovat olleet yleisgminaation ulkopuolella, esim. *peltoilla, tuohikonteiksi*. (Mantila & Pääkkönen 2010: 169–190 lähteineen.)

⁴² Suomen murteissa esiintyy sanasta *keuhkot* myös asu *keukko*, mutta siitä on tietoja vain Varsinais-Suomesta ja Kymenlaakson länsiosista (SMS s. v. *keuhko*). Esimerkissä mainittu *keukkoh* 'keuhkot' lienee satunnainen tapaus?

Olisi houkuttelevaa selittää Ruotsin Ylitornion vahva-asteiset *verkkoila, aittassa, sirppilää* -tyyppiset muodot samaan tapaan, mutta siinä tulee vastaan se, ettei Tornion murteessa ole alkuperäisen *i*-loppuisen diftongin sisältävissä monikko- ja imperfektimuodoissa yleisgemaatiota, vaan ne ovat tyyppiä *kaloissa, akoi(l)la, sanoin*. Olen kirjoittanut yleisgemaation sekä alkuperäisen ja supistumadiftongin kietoutumisesta toisiinsa vuonna 1973 artikkelissa *On the Primary Gemination of Finnish Dialects*. Koska se on jäänyt aika vähälle huomiolle alamme tutkijoiden keskuudessa, referoin siitä muutamia pääkohtia.

Suomen murteissa yleisgemaatio on alun perin toteutunut vain pitkän vokaaliaineksen eli pitkän vokaalin tai kaksimoraisen⁴³ diftongin edessä: esim. *päre : päreet : päreitä* > *päre : pärreet : pärreitä*, *pimeä : pimeitä* > *pimee : pimeitä* > *pimnee : pimmeitä*. Suomen murteissa voidaan kuitenkin nähdä kolme erilaista kehityssuuntaa (Paunonen 1973: 146–164):

1. Alkuperäisen *i*-loppuisen diftongin jälkikomponentti on kadonnut (*kaloissa* > *kalossa*), mutta se on myöhemmin funktionaalisista syistä palautettu nominien monikko- ja osin verbien imperfektimuodoissa (*kalossa* > *kaloissa*). Palauttamisen mallina ovat olleet supistumadiftongit, joissa *i* on säilynyt (*koneissa*). Tällä tavoin palautettu diftongi on rinnastunut kaksimoraisiin supistumadiftongeihin, ja se on laukaissut yleisgemaation, jos se on murteessa esiintynyt (*kaloissa* > *kalloissa, akoilla* > *akkoilla* kuten *koneissa* > *konneissa, sateilla* > *satteilla*). Gemaation tietä syntynyt *akkoilla*-tyyppi on puolestaan voitu hahmottaa vahva-asteiseksi muodoksi, ja se on ollut mallina muille vahva-asteisille yleistymille kuten *peltoilla*. *Akkoilla*-tyyppisten muotojen uudelleen hah-

⁴³ Käsiteparin *yksi- ja kaksimorainen diftongi* on tuonut suomen kielen tutkimukseen Terho Itkonen artikkelissaan *Itäsuomalaisen liudennuksen fonologinen paradoksi* (1968: 76–103). Yksimorainen diftongi rinnastuu lyhyeen ja kaksimorainen diftongi pitkään vokaaliin. Ero on edelleen nähtävissä suuressa osassa savolaismurteita. Niissä yleisgemaatio on toteutunut pitkän vokaalin ja kaksimoraisen diftongin edessä. Itkonen kuitenkin olettaa, että myös suomen länsimurteissa on aiemmin ollut kaksi kvantiteetiltaan erilaista diftongia. Perusteluna hän viittaa siihen, ettei Ala-Satakunnan sekä Tornion ja Kemin murteissa esiinny yleisgemaatiota alkuperäisen *i*-loppuisen diftongin sisältävissä monikko- ja imperfektimuodoissa. Esimerkkinä hän mainitsee Kemin murteesta minimiparin *sanoisa* 'sanoissa' – *sannoisa* 'sanoessa'. Tämä on hänen mukaansa diakronisesti selitettävissä vain niin, että yleisgemaation syntyaikana myös näissä murteissa on ollut kaksi erikestoista diftongia. Hän viittaa myös Knut Canneleeniin, jonka mukaan (1888: 28) Kemin murteessa alkuperäiset ja supistumadiftongit erosivat kvantiteetiltaan toisistaan. (T. Itkonen 1968: 94–100.) Oma näkemykseni oli toinen, ja yleisgemaatioartikkelini syntyi vastauksena Terho Itkosen oletamaan kehityskulkuun.

motukseen vahva-asteiseen monikkovartaloon perustuviksi muodoiksi on osaltaan vaikuttanut palautetun *i*-loppuisen diftongin kytkeytyminen supistumadiftongeihin, joiden edellä on aina vahva-asteinen monikkovartalo: *sade* : *sateilla*, *lähde* : *lähteissä*, *vaate* : *vaatteissa*. Geminaation laukeamiseen palautetun *i*-loppuisen diftongin edellä (*kalloissa*, *akkoilla*) ovat näin ollen voineet vaikuttaa sekä äänteelliset että morfofonologis-morfologiset seikat: palautettu *i*-loppuinen diftongi on ollut kestoaltaan kaksimorainen, ja lisäksi mallina olleissa supistumanomineissa monikkovartalo on aina vahva-asteinen. Olemme siis olleet Harri Mantilan kanssa tältä osin samoilla linjoilla. Omassa artikkelissani en kuitenkaan ole Mantilan tavoin puuttunut Oulun seudun murteiden erityispiirteisiin, mm. *hakkiin*, *tekkiin* -tyyppisiin imperfektimuotoihin ja niiden kehitykseen.

2. Lähinnä osassa savolaismurteita kaksi eripituista diftongia ovat säilyneet erillään: esim. *kalo^lssa* ~ *kalo^sssa* – *konneissa*. Sen vuoksi yleisgeminaatiolla ei ole ollut edellytyksiä toteutua näissä murteissa alkuperäisen *i*-loppuisen diftongin sisältävissä tapauksissa.

3. Kolmas, ongelmallisempi kehityskulku on toteutunut alasatakuntalais- ja peräpohjalaismurteissa. Niissä ei ole yleisgeminaatiota alkuperäisen *i*-loppuisen diftongin edellä: *kala* : *kaloⁱ(s)sa*, *akka* : *akoi(l)la*, *sanoa* : *sanoⁱn*. Toisin kuin savolaismurteissa näissä murteissa ei kuitenkaan ole kahdentyyppisiä diftongeja, yksi- ja kaksimoraisia, vaan niissä sekä alkuperäiset *i*-loppuiset että supistumatietä syntyneet diftongit ovat yhtä pitkiä. Ratkaisevana erona keski- ja pohjoispohjalaisiin ja Kainuun murteisiin nähden on kuitenkin se, ettei alasatakuntalais- ja peräpohjalaismurteissa alkuperäisen *i*-loppuisen diftongin loppukomponentti ole monikko- ja imperfektimuodoissa missään vaiheessa kadonnut eikä se nykymurteissa perustu palautukseen. On mahdollista, että näissäkin murteissa on joskus ollut kaksi kvantiteetiltään erilaista diftongia, mutta siitä ei ole säilynyt luotettavia tietoja. Sanoissa *kaloⁱs(s)a* ja *pimmeis(s)ⁱ* diftongit ovat yhtä pitkiä, mutta yleisgeminaatio on toteutunut vain *pimmeis(s)ⁱ*-muodossa. Toisin kuin muissa suomen murteissa alasatakuntalais- ja peräpohjalaismurteissa yleisgeminaatio ei näin ole äänteellisehtoinen ilmiö vaan sen toteutumisen ja toteutumatta jäämisen taustalla on morfologisia ja morfofonologisia seikkoja, joista viitataan vain yhteen, *kala*, *akka* -tyyppisten nominien monikkovartalossa esiintyvän *i*-loppuisen diftongin ja supistumadiftongien väliseen morfofonologiseen vaikutusyhteyteen tai sen puuttumiseen.

Kun keski- ja pohjoispohjalaisissa murteissa ja Kainuussa on *kala, akka* -paradigmojen monikkovartaloon palautettu supistumadiftogin mallin mukaan *i*-loppuinen diftongi, on samalla syntynyt morfofonologinen vaikutusyhteys näiden eri paradigmatyypeissä esiintyvien *i*-loppuisten diftongien välillä. Se on puolestaan voinut osin tukea *akkoilla*-tyyppisten muotojen hahmottamista vartaloltaan vahva-asteiseksi, kuten jo totesin. Alasatakuntalais- ja peräpohjalaismurteissa ei tällaista vaikutusyhteyttä ole syntynyt, eikä supistumanomineille ominainen vahva-asteinen monikkovartalo ole edistänyt yleisgminaation yleistymistä *kaloissa, akoilla* -tyyppisiin monikkomuotoihin. Nämä seikat eivät ole vaikuttaneet yhtä vahvasti superlatiivimuodoissa, ja niissä esiintyykin Tornion murteessa vaihtelua *isoin ~ issoin*. (Morfologisista ja morfofonologisista vaikutusyhteyksistä ks. myös Paunonen 1976: 82–107.)

Tornion murteessa ei siis ole ollut *akkoila*-tyyppisiä muotoja, joita odottaisi *verkoila, kaikkila* -muotojen malliksi. Voisi tietysti ajatella, että yleisgminaatio olisi 1900-luvulla alkanut Tornion murteessakin ulottua myös *kaloila, akoila* -tyyppisiin tapauksiin. *Kalloila, akkoila* -tyyppisistä muodoista ei kuitenkaan ole ainoatakaan tietoa Ruotsin Ylitornton vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa, enkä ole koskaan sellaisia Tornion murteessa kuullut. Myöskään Airilalla ei ole yhtäkään tällaista tapusta. Ainoaksi selitykseksi näyttäisi jäävän se, että Ruotsin puolella astevaihtelu on alkanut sporadisesti tasoittua. Kiintoisaa kuitenkin on, että vahva-asteisia yleistymiä esiintyy myös vanhoilla, perinteisesti ”hyvillä” murteenpuhujilla.

Vahvan asteen yleistymiä on myös yksinäisklusiileista (159):

(159) *mii en tiä vähhääkhää että, näkyt olevan - - farmikettuja - - silverrääviä* [pro *näyit olevan*] (Aapuassa 1943 syntynyt mies, A92) / *kyllä se joh pannee - - nääk kutun aikana, pannee* [verkon jokeen] (Aapuassa 1947 syntynyt mies, A92) / *met* [tullimiehet] *hakemma niij ko, yrittämmä* [!] *hakea niij ko huumeita* (Kalixin lähellä? vuonna 1965? syntynyt mies, A92) / *noo se on siinä Lamppi-sempää, mistä muoriska on nin - - mie ole, heinänteo-, -tekossa ja semmosta siinä että* (Matarengissa 1966 syntynyt mies, M91) / *no mie - - hakin sisäle* [poliisikouluun] (sama informantti, M91) / *siinä Haaparannassa mie - - ni ku lukin suomea* (sama informantti) / *en ket- kehtanu, hakea - - sisäle ennää.* (sama informantti, M91)

Huomio kiintyy siihen, että kaikki nämä tapaukset ovat peräisin uudemmassa aineistosta ja niitä käyttäneet haastateltavat ovat syntyneet 1940-luvulla tai myöhemmin. Heistä monilla meänkieli on selvästi toisen kielen asemassa, ja heillä esiintyy

myös erilaisia ”kielivirheiksi” tulkittavia tapauksia niin verbien kuin nominienkin taivutuksessa. Airila on kirjannut vastaavanlaisia tapauksia Nattavaarasta, esim. *latu* : *latun, patan, sotat, vetessa* (1912: 19). Niin Ruotsin Ylitornion kuin Nattavaarankin tapauksissa on kyse astevaihtelun tasoittumisesta. Taustalla on ollut ruotsin ja Nattavaarassa mahdollisesti myös saamen kielen vaikutus.⁴⁴

11.3 Verbintaivukseen liittyviä seikkoja

Luvussa 5 oli puhetta passiivimuodoissa tapahtuneista vahvan asteen yleistymistä, esim. *käythään, käyty*. Vuoden 1966 aineistossa on vanhoilta puhujilta tietoja *mentty, tehtty* -tyyppisistä TTU-partisiipeista, mutta ei *tuothaan, viethään* -tyyppisistä passiivin preesensmuodoista. Keski-ikäisillä ja nuorilla tyyppi on kuitenkin ollut jo yleinen. Vuoden 1966 vanhat puhujat ovat syntyneet vuosina 1887–1906, kun taas keski-ikäisistä valtaosa on syntynyt 1920-luvulla. Vuosien 1991–1992 aineistossa vahva-asteisia *käythään, lyöthään* -tyyppisiä yleistymämuotoja esiintyy kaikenikäisillä (160):

(160) Matarenki ja Aapua 1966, vanhat: *mentty, tehtty, oleskelttu*; keski-ikäiset: *käythään, tuothaan, viethään, menthään, tehthään, käyty, saattu, voittu, ajateltu*; nuoret: *olthaan, panthaan, myythään*; Matarenki ja Aapua 1991–1992, vanhat: *käythään, lyöthään, tehtty*; keski-ikäiset: *panthaan, tehthään, käyty, myyty*; nuoret: *lyöthään, myythään, panthaan, käyty, panttu*

Vahva-asteiset muodot ovat olleet tuttuja myös Airilalle. Hän mainitsee Jukkasjärvestä ja Kurravaarasta muodot *juothan, tuothan, viethän, nähthän, tehthän, kuulthan* ja murrealueen pohjoisosista partisiippityypin *pantuksi, tehtyksi, kääntty* (1912: 77, 95–96, 159). Lisäksi hänellä on Jällivaaran murteista muodot *menthan, panthan, tehthan* (mts. 29). *Tuothaan, viethään, menthään* -tyyppi ei liene

⁴⁴ Englannissa syntynyt mutta suomenkielisessä perheessä koko ikänsä kasvanut 8-vuotias tyttärenyt-täreini käyttää yleisesti vahva-asteisia *haken* 'haen', *luken* 'luen', *hakin* 'hain', *lukin* 'luin' -tyyppisiä muotoja. Hänen viisi vuotta vanhemmalla ja Suomessa neljä ensimmäistä elinvuottaan asuneella veljellään ei esiinny lainkaan poikkeamia astevaihtelussa. Kiintoisaa kyllä, tyttärenyt-täreilläni on myös pitkävokaalista *hakeen* 'haen' -tyyppiä, esim. hänen vastatessaan veljensä kehotukseen "hae se [pallo]!": "joo, mä hakeen sen heti." *Hakeen*-muoto noudattaa supistumaverbien taivutusta, ja siinä vahva-asteinen asu on odotuksenmukainen: *hakata* : *hakkaan, ruveta* : *rupean* tai puhekielisesti *rupeen*. Sitä vastoin hänellä ei ole *hakiin* 'hain' -tyyppisiä imperfektimuotoja, vaan hän käyttää lyhytvokaalisia muotoja *hakin, lukin*. Supistumaverbien imperfektissä ei ole pitkää vokaalia, vaan *si*-aines: *hakkasin*. Niistä ei ole ollut tukea *hakiin*-tyyppisille imperfektimuodoille.

ollut kovinkaan tavallinen Tornion jokivarren murteessa vielä Airilan tutkimusten aikaan, mutta näyttää siltä, että se on alkanut yleistyä siinä viimeistään 1930-luvulla (ks. myös Sulkala 2010: 333)⁴⁵.

Airila viittaa myös päinvastaiseen ilmiöön, heikkoasteisiin passiivin imperfekti-
muotoihin *kuulhin, olhin, menhin, tulhin*, joita hän on kuullut Vaskivuoressa eli Svappavaarassa (1912: 31, 77). Mantilan väitöskirja-aineistossa tyypistä on tietoja myös Jukkasjärven, Kurravaaran ja Puoltikasvaaran informanteilta, esim. Puoltikasvaara *saahin, viehin*, Jukkasjärvi *menhin, panhin*. Matti Pääkkönen mainitsee puolestaan heikkoasteisia tapauksia Jällivaaran murteesta, esim. Skaulo *saahiin*. (Pääkkönen 1990; Mantila 1992: 128–129.) Tällaisia tapauksia ei ole vuoden 1966 eikä vuosien 1991–1992 Ruotsin Ylitornion aineistoissa (paitsi muutamassa Birger Winsan repliikissä), mutta olen kuullut niitä jo 1960–1970-luvuilta lähtien varsinkin nuorten puheessa eri puolilla Ruotsin Tornionlaaksoa jokivarren murteista Jällivaaran ja Kiirunan seuduille saakka.

Passiivimuotoihin liittyy muitakin kiintoisia piirteitä. Passiivin imperfektissä tavataan *saithiin* 'saatiin', *veithiin* 'viettiin' -tyyppisiä muotoja. Luettelen niistä esimerkkejä niitä käyttäneiden informanttien syntymävuoden mukaisessa järjestyksessä (161):

(161) *sielä ne* [lyhteet] *oli annethiij* *kuivua ja sitten ne veithiir* *riiheen* (Aapuassa 1904 syntynyt nainen, A66) / *pikkulapsiaki ku oli se se veithiij* *kantosin sölässä* (Aapuassa 1906 syntynyt nainen, A66) / *saithiin*, *valtiol lainan siihen* (Aapuassa 1924 syntynyt nainen, A92) / *mie halusin Matarinjhiin, mutta se kuiteņki jäithii* (Aapuassa 1948 syntynyt nainen, A92) / *haithiin* 'haettiin' (Aapuassa 1954? syntynyt mies, A92) / *noo se oli paljon niitä tekkaria luithiij ja*. (Aapuassa 1963? syntynyt mies, A92; *tekkaria* eli salapoliisiromaaneja luettiin koulussa; sana esiintyi BW:n edeltävässä repliikissä) / *ruan söithiin* *navetassa* / *puhuithiin*, *toisissa luokissa* (kaksi viimeistä esimerkkiä Birger Winsan repliikeistä)

⁴⁵ Vuonna 1947 Matarengissa syntynyt mies käytti *panthaan*-muodon rinnalla myös infinitiivimuotoa *pantta* 'panna': [HP: *miņkåmoista työtä sieltä Tukholmasta saa?*] – *se on əə, pantta ulos kəmppiä* – [hänelle oli opetettu Luulajassa rakennustyökurssilla] *miņkålaila niitä panthaan ulos* (M66). Keskustelusta ei varmasti selvinnyt, mitä hän tarkoitti "kəmppien ulos panemisella", mutta ilmeisesti kyse oli niiden purkamisesta .

Airila on kuullut samantapaisia muotoja Nattavaarassa, mistä hän mainitsee esimerkin *saithin* (1912: 22). Passiiviin liittyy myös pari (morfo)syntaktista seikkaa. Ruotsin Ylitornion aineistoissa on kaksi tapausta, joissa passiivimuotoa näyttäisi käyttetyn monikon 3. persoonan funktiossa (162):

(162) [HP: *noo se hääty vaimoitten tehän niij kun, kotityöt?*] – *joo. vaimot net vai hääythii si, hoittaa lehmät ja* (Aapuassa 1902 syntynyt mies, A66) / *net olit etelästä joka tännet tulthin, tulit niij ko opettajaksi.* (Tukholmassa 1928 syntynyt mies, M91)

Airilalla ei vastaavia tapauksia ole, mutta Mantilan väitöskirja-aineistossa niistä on useita esimerkkejä Tornion murrealueen äärlaidoilta, esim. Jukkasjärvi *marsimalla nem menhin talosta talhon / ko net tulhin tunturista* [saamelaiset] (Mantila 1992: 129). Lennart Petterssonin mukaan *net menthin* -tyyppiä esiintyy myös Vittangin alueella (1987: 41), ja Birger Winsa tuntee sen Jällivaaran murteesta (Winsa 1991: 40–41). Kyseessä on ilmeisesti vanha karjalaisuus, joka tavataan myös Kemin murteessa (Pääkkönen 1990: 131–132, 137–144; Rapola 1990: 82; lisäesim. ks. Sulkala 2010: 331–332).⁴⁶

Toinen seikka liittyy passiivilauseiden objektiin, joka on usein vastoin suomen kielessä yleistä käytäntöä genetiivissä: [BW: (puuntaimilaatikko) *painaa aika paljo usko.*] – *joo s-oo aika paljo mutta se, sem panthaa niij ku korhiij ja sitteij kannethaa* (Aapuassa 1971? syntynyt mies, A92). (Ks. myös Sulkala 2010: 333–334.)

Verbintaivutuksessa huomio kiintyy supistuma- ja ei-supistumaverbien osittaiseen sekaantumiseen, josta oli puhetta jo luvussa 9. Supistumaverbeille ominainen

⁴⁶ Olen Anna-Riitta Lindgreniin viitaten pitänyt *net menthin* -tyypin karjalaisuutta ongelmallisena (1987: 228–229). Lindgren ei ollut vuonna 1985 ilmestyneessä artikkelissaan vakuuttunut tyyppin karjalaisuudesta, vaan hänen mukaansa sen levikkialue Jällivaarasta Kaaresuvannon kautta kveenimaille ja sieltä Vuotsoon viittasi siihen, että se saattaa pikemminkin perustua saamen vaikutukseen (Lindgren 1985). Vuonna 1993 ilmestyneessä väitöskirjassaan hän on kuitenkin muuttanut kantaansa. Hänenkin mukaansa kyseessä on vanha karjalaisuus, joka on säilynyt suomen kielen reuna-alueilla samaan aikaan, kun se on peräpohjalaismurteiden keskusalueilta kadonnut. Kaksi- ja kolmikielillä reuna-alueilla piirre on ollut suorastaan ekspanstiivinen, mikä Lindgrenin mukaan perustuu toisaalta kaksi- ja kolmikielisyyden vaikutukseen, toisaalta kielensisäisiin tekijöihin. (Lindgren 1993: 82–88.) Harri Mantila on puolestaan viitannut siihen, että kaksi- ja kolmikielisyys on saattanut edistää *h:n* metateesikehitystä (siitä alaviitteessä 36). Sama saattaa koskea osin muitakin reuna-alueiden piirteitä, joista osa tulee puheeksi tässäkin kirjoituksessa. Kaikista reuna-alueille ominaisista piirteistä ei ole tietoja Ruotsin Ylitornion vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa. Sellainen on esimerkiksi 3. infinitiivin illatiivin tunnukseton tyyppi *tulehan* 'tulemaan', *oppihan* 'oppimaan', *tekehän* 'tekemään' (siitä Airila 1912: 144; Pettersson 1987: 156–157; Mantila 1992: 56–58, 127). Tällaisia piirteitä ei tässä yhteydessä ole otettu puheeksi.

pitkä vokaali (esim. *makkaahmaan, makkaavat*) on alkanut yleistyä ei-supistumaverbeihin. Myös supistumaverbien *si*-loppuinen imperfekti on voinut yleistyä ei-supistumaverbeihin: esim. *puhusi* 'puhuivat' (163), ja toisaalta supistumaverbit ovat voineet mukautua ei-supistumaverbien taivutukseen (164):

(163) *maksaahmaa, oppiihmaan, siirtyymää, tunteehmaa* (Tukholmassa 1928 syntynyt mies, M66) / *häätty opettaja alkaa talkkaahmaaj ja näyttääh-määj kampheita* (Matarengissa 1942 syntynyt nainen, M66) / *se alko nau-raahmaa* (Matarengissa 1951 syntynyt nainen, M91) / *ko nek [!] noutaavat lapset täältä* (sama informantti, M91) / *mutta m-olema lukehneen nyt tätä samhelsk^hynskaapia nyt lukehneet, m, vuen Jällivaarassa niñ ku, kaks luokkaa, ko nä toisej ja kolmanev vuen niñ ku sisälä lukkeehnees sen niñ ko* (Aapuassa 1960 syntynyt mies, A92) / *me hääymmä peritä maksoa sitte* (Kalixin lähellä? 1965? syntynyt mies, A92) / *se om piian ne suomalaise joka [!] tulleeva tänne* (Matarengissa 1966 syntynyt mies, M91) / *nääk ko faariska ja, hänen faari ja muori, puhusi, suomea* (sama informantti, M91) / *minun äitin isä ja häne, -te nep puhusit [!] kans suomea* (sama informantti, M91)

(164) *nääs ko se lähti putomhaan alleppäin* (Aapuassa 1929 syntynyt mies, A92) / *s-on aivan neljäntheev vuotheen saakka nin se haittasi, haitti, tieki pitemältäki* [ettei osannut ruotsia kouluun mennessään] (Luppiossa 1943 syntynyt mies, M66) / *en ossa lukeas suomea* (Matarengissa 1947 syntynyt mies, M66) / *m-oliñ kaheksantoista ikäney ko mie tärväin ittes* (Aapuassa 1949 syntynyt mies, A92) / *ja koo, puhe[lin] soi, -pi, see saattaa vastaa ko s-on se jokun suomeksi kyssyy se saattaa vastaata* (Matarengissa 1951 syntynyt nainen, M91) / *ja se meni hyvin. äiti ossi, ossasi ruottia jaa* (sama informantti, M91).

Airila on tavannut samaa ilmiötä Nattavaaran ja Jällivaaran murteissa, esim. *Nattavaara korjai, kelpai, Moskijärvi makai, lankei, Soutojärvi viskai* (1912: 22, 29). Anna-Riitta Lindgren on maininnut siitä runsaasti esimerkkejä kveenin kielestä (1993: 180–255, ks. myös Lindgren 1999). Ilmiö tavataan myös laajalti Uudenmaan suomalaismurteissa kielirajan tuntumassa Lohjan seudulta ainakin Myrskylään asti sekä hiukan myös Uuteenmaahan rajautuvissa hämäläismurteissa. (T. Itkonen 1966: 187–193; 1989: 362–365; P. Itkonen 1972: 207–241). Se on jo vanhastaan kuulunut myös Helsingin puhekielen ja slangin ominaispiirteisiin (Paunonen 2000: 22–23).

Sekaantumatapauksissa on kuitenkin murteittain eroja. Terho Itkosen mukaan uusmaalaisten murteiden vanhalla lounaismurteisella pohjalla on voinut olla jotain

osuutta ilmiön syntyyn, mutta varsinaisesti se johtuu Uudenmaan kaksikielisyydestä ja siitä, että ruotsinkielisten on ollut vaikea hallita verbityyppien eroa, varsinkin kun ne ovat taipuneet samaan tapaan preesensin 3. persoonassa: *alkaa – avaa, hakkaa* (T. Itkonen 1989: 362–365). Varsinkin 2000-luvun puolella on Helsingin slangille ominainen infinitiivityyppi *duunaa, hyppää, pelaa, pärjää* yleistynyt havaintojeni mukaan nopeasti laajemmaltikin suomalaisessa nykypuhemielessä.

Myös frekventatiiviverbien taiputuksessa esiintyy vaihtelua. Kyse on usein siitä, että konsonanttivartaloisten muotojen sijasta käytetään vokaalivartaloisia, esim. *ei tartte, tarttek kuuntela nim mitäs siin-on* (Apuassa 1960 syntynyt mies, A92) / *se kuv vaihteletaan niij kun, sanotkaan yhem meenijhin suomeksi ja yhen ruottiks ja* (Matarengissa 1966 syntynyt mies, M91). Mutta on myös muunlaisia uudismuodosteita, esim. *lukkele* 'lueskelen': [MH: *mitäs sie kotona teet ain?*] – *joo no em mie nyt sielä, teek kö niij ku enämpi, lukkele ja, muta mie kylä mie korjaaniki kanssa.* ['siivoan'] (Ruokojärvessä 1947 syntynyt nainen, M66). Airilalla on samantapaisia esimerkkejä Nattavaarasta ja Jällivaaran murteista, esim. *Nattavaara voitelehtu, muisteleta*, Moskijärvi *voitelethan, viljelethan, arvelettu* (1912: 22, 29). Vokaalivartaloisten muotojen yleistymisestä on paljon tietoja myös kveenin kielestä (niistä tarkemmin Lindgren 1993: 180–255; 1999).

Kiintoisa seikka on myös *päässä* 'päästä', *porissa* 'puhua' -tyyppinen infinitiivi, josta on tietoja muutamalta puhujalta (165). Samalla puhujalla voi kuitenkin olla myös vaihtelua *porista ~ porissa*.

(165) *joo kylä mie pruukaan täälä käyvä [seuroissa]. - - se jo[s] sattuu vil likelä niin siinä mie pruukaan sittek käyvä. -t-o huono päässä. s-on aina [huono] päässäik ko o pikkulapsia ja lehmät ov vai* (Apuassa 1919 syntynyt nainen, A66) / *ei stä suomea [ollut koulussa]. m-ossaa vaim porista [puhua suomea]. ei lukemisesta vain tule mithää. - - niij ko meidänki [!] poika ei se ossaas suomea, se ymmärä ollekha. - - -ta mek ku ei koskhaan suomea porissa sillen nin ettei ne ossaa.* (Mukkajärvessä 1942 syntynyt mies, A66) / *ne jock-oon niij kum minu, ikäsiä semmosia jotka e ole, käyhnee aika paljo täältä pojessa ja, - - ko porisep paljoa, niil-o niij ko huono porissa ruottia - - nin tota ne ei, ne ei oikee haluap porissa ruotti.* (Ruokojärvessä 1954 syntynyt mies, M91) / [BW: *piti nielastak kahesti ja ste alkaa puhumaa ruottia?*] – *joo. justhij joo. nielassa vähäse* (sama informantti, M91) / *nim mie kuitekim piän opettaap pojale, ette se os-, ossaa porissa ja, -t se [suomi] tullee ni ko takasi ette, nuoremasta päästä taasen.* (Korpilompolossa 1965 syntynyt mies, M91)

Airila tuntee myös tämän piirteen Nattavaaran murteesta, esim. *juossa, kussa, noussa, pessa* 'pestä' (1912: 21). Tämäkin piirre esiintyy myös Kemin murteessa, missä se on vanhaa karjalaista perua (Airila 1912: 5–24; Rapola 1990: 82, 133). Airila on kiinnittänyt huomiota tähän seikkaan ja toteaa Nattavaaran murteesta, että ”meillä siis suomalaisasutuksen äärimäisillä rajoilla on murre, jonka alkuperää ei ole haettava Tornion murteesta, vaan kauempaa” (1912: 23–24). Jällivaaran murteen itäisiä piirteitä on erityisesti sanaston kannalta selvittänyt puolestaan Birger Winsa väitöskirjassaan (1991) ja *Jällivaaran suomen sanakirjassa* (1992). Siinä yhteydessä hän on viitannut myös muutamaa vanhoja karjalaisuusina pidettyihin morfologisiin ja (morfo)syntaktisiin piirteisiin, joiden joukossa ovat *net menthin* -tyyppi ja *juossa* 'juosta' (1991: 40–41). Winsalla on tosin ”itäisyyksinä” sellaisiakin piirteitä kuten supistumaverbien imperfektityyppi *hakkai* 'hakkasi', jolla on vastine karjalassakin mutta joka lienee melko myöhäsyntyistä perua niissä suomen murteissa, joita on puhuttu kaksi- tai monikielillä alueilla tai kielirajan tuntumassa (Paunonen 1993b: 125).

Yksittäisten verbien käyttöönkin saattaa liittyä ongelmia. Siitä on kuvaava esimerkki *olla*-verbistä: *joo siinä vain oli ette, ə ə jos sie, sinu olee kaks kieltä, sehän saat-olla föödeeli että* (Matarengissa 1966 syntynyt mies, M91).

Huomattavan monella edellä puheeksi tulleella ilmiöllä, joista on tietoja Ruotsin Ylitornion vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa, on vastineita Nattavaaran ja Jällivaaran seuduilla sekä Tornion murrealueen pohjoisilla äärireunoilla. Niistä monille löytyy vastineita myös kveenin kielestä, vaikka en niitä kaikkia ole ohessa erikseen maininnut. Sitä vastoin näiden piirteiden joukossa on useita, joita Airila (1912) ei ole tavoittanut 1900-luvun alussa Tornion jokivarren murteesta. Monet näistä piirteistä ovat vanhastaan olleet ominaisia peräpohjalaismurteiden reuna-alueille: niiden levikki alkaa Nattavaaran ja Jällivaaran seuduilta ja kiertää sieltä kaaren muotoisena Jukkasjärven, Kurravaaran, Sopperoiden ja Kaaresuvannon kautta Pohjois-Norjan kveenimaille ja sieltä edelleen Inarin–Sodankylän tienoille. Osin näille alueille ominaiset piirteet ovat vanhoja arkaismeja, kuten karjalaisuudet, osin ne lienevät kaksi- ja kolmikielillä alueilla syntyneitä innovaatioita. (Paunonen 1993b: 125.) On kiintoisaa, että 1900-luvun jälkipuolella Ruotsin Ylitorniolla kootuissa aineistoissa näitä piirteitä tavataan myös Tornion jokivarren murteessa.

11.4 Nominintaivutukseen liittyviä seikkoja

Nominintaivutuksessa huomio kiintyy *A*-loppuisten nominien monikkomuotoihin, jotka ovat tyyppiä *opettajoina*, *ajkaroita*. Yhdellä haastateltavalla oli *opettijoina*. Aapuassa 1971? syntyneellä miehellä esiintyi pari kertaa asu *opettaita* (166):

(166) *se* [työtupien pito] *nyt oli nim paljon niitten, ə ə, hoitajoittem päälä* (Aapuassa 1924 syntynyt nainen, A92) / *mutta isoja poikoja, poikia olletikkin ne - - yritip pittää - - hyvin lujila* (sama informantti, A92) / *nää n-oli oli ajkaroita töitä* (Syvässäjärvessä 1924 syntynyt nainen, A92) / [ei] *ole olluk koskhaan oikeen nii isoja mettänomistajoina* (Aapuassa 1946 syntynyt mies, A92) / *niitä tuli etelästäkij joitaki opettajoina tänne* (sama informantti, A92) / *meil-om, semmonen sovitu-, -ksen tehneet, opettajoitteen kansa ette, mie nouan, o- oppilat* [!]. (Aapuassa 1960 syntynyt mies, A92) / *ette ne on kouluttanheet, näitä esikoulunopettijoina, suomen kieleessä. - - jaa, ne on sitte pitähneek kursia näile opettijole jaa, ja kouluttanhee niitä.* (Aapuassa 1955 syntynyt nainen, A92) / *niit-oli vaikka kunja paljon, enniiten äijöjä jotka sanoit, vissiä asioita.* (sama informantti, A92) / *-tä sitte oon, ollu, muita opettaita. - - jaa mulla on ollu, paljon opettaita.* (Aapuassa 1971? syntynyt mies, A92) / *juu. oli paljo hakia* [’hakijoita’]. (Kalixin lähellä? 1965? syntynyt mies, A92)

Vuonna 1924 syntyneen naisen käyttämä *poikoja*-muoto on kuvaava. Hän huomaa sen itsekin ja korjaa sen saman tien. Hänellä esiintyy myös monikkomuoto *arbetesstyykoja* vokaalisoinnuttomasta sanasta *arbetesstyyka*. Edeltävän *yy:n* perusteella odottaisi muotoa *arbetesstyykiä*. Myös vanhassa Stadin slangissa vokaalisoinnuttomat sanat ovat taipuneet samaan tapaan, esim. *lyyra* ’koppi palloa kiinni otettaessa’: *lyyroja* ’koppeja’ (Paunonen 2000). Vuonna 1955 syntyneellä aapualaisella naisella on puolestaan monikkomuoto *äijöjä*, jota hän ei ole korjannut.

Vanhojen ja useimpien keski-ikäisten haastattelussa ei vuosina 1966 ja 1991–1992 ollut kovinkaan paljon takeltelua tai suoranaisia ”kielivirheitä”, vaikka niitäkin esiintyy (167):

(167) *joo, mutta tuota, meil-oli tämä, tuo maaherra, Lassinantti, - - ja hän, hään ei koskhaan yrittännyp pannas sitä murretta pois että se aina, - - se, se piti sem mur-, murren se halusi että se* (Matarengissa 1921 syntynyt mies, M91) / [ruotsin opettelusta koulussa] *ensin alethiij kylä virsiteten kansa. -t piti osata vissiv virsen, ni virren tota, oo-, ulkomuisto ja sitte, s-oli hyvä.* (Aapuassa 1943 syntynyt mies, A66)

Nuoremmille suomen kielen puhuminen on tuottanut enemmän vaikeuksia varsinkin sen vuoksi, että siinä on paljon erilaisia päätteitä, joiden avulla pitää osata taivuttaa sanoja oikein (168, 169):

(168) [BW: *no s- ə əəm, sie ymmärsip pian suomea ku lähit kouhluun, joi ku verra?*] – *joo kyllä. juu. aika hyvin ymmää-*. – [BW: *mm. muttet koskhaam puhunus sillon suomea?*] – *ei nim, paljon, se, halve-, aivan tykkäsi -tte haṅkala, niṅ ku kää-, niitä, sanoja käänt-, panna niitä, ändelsiä niṅ ko oiken. kyllä ne sanat, useasti löyty mutta,* – [BW: *mutta ne, päätteet [!] siinä joo*] – *joo. päätteet [!] justhi. - - mi uskon se meni, mm, puoli vuotta, eli vu-, vuem piija, saatto, ennen ko, nim p-, meni niṅ ku, parempi sittep puhua* [Suomen tullimiesten kanssa suomea], *ko se, ensin olluv vähän haṅkala mulle. - - joo. kyl sitä, kaikki me-, melken, ymmärri. ymmärsi mutta, justhin niitä ə ə ə –* [BW: *päätteitä*] – *päätteitä joo.* – [BW: *joo, -te tämä -tte talo talossa, -te semmosia oli vaikea panna ja?*] – *joo justhi joo, juu.* – [BW: *tulehmaan ja, tulla?*] – *joo justhi. kyä sitä ku-, kuuluu ette s-ov väärin mut s-oon haṅkala niṅ ku, ə ə, löytää se oikea, - - -iin-om monta kymmenem mi usko suomessa niitä, mitäki.* (Kalixin lähellä? 1965? syntynyt mies, A92)

(169) [informantti oli opiskellut suomea Haaparannalla suomensuomalaisen opettajan kurssilla tunnin viikossa mutta ei oppinut paljoakaan] [BW: *olikos sulla vaikea ymmärtää häntä?*] – *eei kyllä sen ymmärtä mutta sen nääk ko se tulee, niṅ ku kirjota ja kaikkiis semmosse ni siinä, tuli siinä missä se jäi että. sehän ol[i] liika vaikea se.* – [BW: *joo. luiks semmosta niṅ kun ə ə, ə ə k^haasustä, p^harttit^hiiviä ja?*] – *joo no sehä tuli niṅ ku semmosta niṅ ko, kaikkii semm-, ə, niṅ ko, ruotsi, jo- jos se ruots-, ruotsia, niṅ ku koulussa. kaikki nämä, värbi jaa, kaikki semmosta. tuli suomeks se kanss-että, he [’se’] tuli liika vaikea. -te **pitäts, osata böijata** kaikki ja, kaikkii semmosta.* (Matarengissa 1966 syntynyt mies, M91)

Monien keski-ikäisten ja varsinkin nuorten puheessa esiintyikin takeltelua myös nominien taivutuksessa. Taivutustyypit saattoivat sekoittua (170):

(170) *niil-oon nii huonot maholisuuksset täälä* [nuorilla saada töitä], *ne menevä enim-, enniimiten etehlääm päin.* (Matarengissa 1942 syntynyt nainen, M66) / *sielä sai marsiakkii lummeessa* [Inarissa] (Aapuassa 1947 syntynyt mies, A66) / *niil-on* [salakuljettajilla kalliita ovia, joista pitäisi maksaa tulli] *ja niṅ ku ovia, nyt mie otij kaks ovia - - yheltä, - - niṅ ku ulko-ovia, se saapi, ə ə mm, sakkoo*

ja mi uskon -ttä net ovikki otethaam pois (Kalixin lähellä? 1965? syntynyt mies, A92) / *eikä tääl-ollum paljo niitä inšenjöörihommeja*. (sama informantti, A92)

Vaikeuksia näyttää syntyvän varsinkin sellaisissa taivutustyypeissä, joissa on useita vartalovariantteja, ja esimerkiksi konsonanttivartalon sijasta saatettiin käyttää vokaalivartaloa. Myös muutamat sijamuodot tuottivat ongelmia (171):

(171) [HP: *onko teitä monta sisarusta?*] – *əə meit-ei ok ko kolme lapsea, yks veli ja yks sisar mull-oo* (Ruokojärvessä 1947 syntynyt nainen, M66) / *monesti käythiin* [tansseissa] *tuota niij ku Pellom Ponsela* (Matarengissa 1959 syntynyt nainen, M91) / *nii nek ko ajava, konejaa täälä* [suomalaiset tietyömailla] (Matarengissa 1945 syntynyt mies, M66) / *mutta sittes s-oon näittev vuitte, vuoit-, vuositten, aikana s-om muuttunnu, ette nyt se oon, ruotti* [Aapuan jalkapallojoukkueen puhekieli] (Aapuassa 1943 syntynyt nainen, A92) / *-t se tullee siihen samhaasseen, karhoosse* [pro *samhaan karhoosseen*, puhutaan heinänteosta] (Aapuassa 1949 syntynyt mies, A92) / *ja se tuli semhoonem perheem* [semmoiseen perheeseen] *missä ei osattu ollejkhaan s-, suomea, vain ruottia*. (Matarengissa 1951 syntynyt nainen, M91)

Erityisen hankalaa on ollut järjestyslukujen taivuttaminen (172):

(172) *se kävi kaks vuotta sielä* [Haaparannalla opistoa] *ja, haki förflytniikin Kiruhnaan, ja, ja kävi sielä seij kolmasev vuen* (Rantajärvessä 1935 syntynyt nainen, A92) / *tuohonn, neljässe luokkaan* (Ruotsin Juoksengissa 1955 syntynyt nainen, M91) / BW: *joka kolmansem* [puuntaimen] *piijam* [’pian’] *pani maahan*. (Birger Winsan repliikki, A92)

Ongelmia on saattanut syntyä myös objektin tai subjektin sijanvalinnassa (173):

(173) [HP: *oliko lappalaisia sie-* [Inarissa?]] – *ooli sielä, välilä näky niitä, met emmä tavahanee ne ollekhaa* (Aapuassa 1947 syntynyt mies, A66) / *mie olen aina tykä-* [suomen kielestä] *mie olel lukenukki, suomej kielen ennej ko mi aloiij kouhluun* (Aapuassa 1943? syntynyt nainen, A92) / *joo. mie, s- mull-on niij ko huono, lukeas suomej kielem* mutta *mie niij ku puhu* (Ruotsin Juoksengissa 1955 syntynyt nainen, M91) / *net paneva semmonev valvontailmotukse ja sitte, koko rajalle* (Kalixin lähellä? 1965? syntynyt mies, A92) / *tääl-on* [Pohjois-Ruotsissa kuljetusalalla] *suurempi k^honkkyransi, ne ajava, halvala hinnoila ja, nii, täälä on ny liika paljoj konheet*. (Matarengissa 1945 syntynyt

mies, M66) (Subjektin, objektin ja predikatiivin sijoista: Sulkala 2010: 326–334.)

Sanat ovat saattaneet jäädä kokonaan taivuttamattakin (174):

(174) *noo m- sinne* [Tukholmaan] *mie lähen nyt tää-, lähen tästä, viikko kaks päästä ni mi lähen sinne.* (Matarengissa 1945 syntynyt mies, M66) / [HP: *no onko täällä, paljon tuommosta huvia, tommosta?*] – *ooj kyllä, mutta mie ole, pyhänää, pruukaam mennä ə, Haapakoski tanssimha, joka pyhä.* – [HP: *no pruukaatko tällä puolella käy-?*] – *ei koskhaa. mutta Haapakoski mie o ainaa käyvä käynyt.* (Matarengissa 1948 syntynyt nainen, M66) / *joo sehän häätyy pääsee, saapii, kaikki nuot, - - et saapii luk-, eei ku, saapii hakeas sem, polisi-, koulu.* (Matarengissa 1966 syntynyt mies, M91) / *joo siinähan oo, aival lähellä tässä, ei mull-ole ko, kolmeesattaa metriä sinne, paloasema.* (sama informantti, M91)

11.5 Meänkieli muuttumassa omaan suuntaan

Edellä puheena olleet ilmiöt ovat eriluonteisia. Niistä monille kuitenkin on ominaista, että vastaavanlaisia muotoja tavataan suomea vieraana kielenä tai toisena kielenä puhuvilla (siitä Martin 2003: 29–44 lähteineen). Osa puheena olevista ilmiöistä esiintyy suomea äidinkielenäänkin puhuvilla. Esimerkiksi monet konsonanttivartaloiset muodot ovat olleet jo pitkään suomen kielessä väistymässä vokaalivartaloisten tieltä, ja *riiheä*, *lapsea* -tyyppisiä partitiivimuotoja alkaa nykyisin esiintyä Suomessakin. Samoin sanoja siirtyy koko ajan harvinaisemmista taivutus-tyypeistä tavallisempiin, esimerkiksi *paasi*-sanaa on jo pitempään taivutettu mediassa *paasi* : *paasin* : yks. part. *paasia* : mon. part. *paaseja* pro *paasi* : *paaden* : *paatta* : *paasia*. (Kyseisistä ilmiöistä ks. Paunonen 1976: 82–107; 2003: 187–248 lähteineen.) Monet edellä puheena olleista Ruotsin ylitorniolaisten esimerkeistä ovat peräisin sellaisilta haastateltavilta, jotka ovat sanoneet, että heillä ruotsi on selvästi vahvempi kieli. He rinnastuvatkin suomea toisena kielenä puhuviin.

Sellaisia puhujia, jotka jättävät sanoja kokonaan taivuttamatta, ei vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa ole monia. Heistä useimmat ovat vuosien 1991–1992 nuoria informanteja, joita on kaikkiaan vähän: Matarengista kolme nuorta miestä ja kaksi naista, Aapuasta neljä nuorta miestä ja yksi nainen. Birger Winsalla ja Taina Hollolla oli iso työ löytää nämäkin, suomea kyllin hyvin puhuvat haastateltavat. Olisi kiintoisaa, jos joku ottaisi tutkiakseen tarkemmin meänkieltä vain vähän tai

melko vähän puhuvien kielen ominaispiirteitä. Voisi olettaa, että yhä on löydettyvissä laaja jatkumo meänkieltä äidinkielenään puhuvista sitä vain muutaman sanan taitaviin.

Samantapainen tilanne on minulle tuttu Pohjois-Norjan kveenimailta. Olin siellä yhdessä Anna-Riitta Lindgrenin ja Marjut Aikion kanssa tekemässä kenttä-tutkimusta Raisissa eli Nordreisassa, Pyssyjoella eli Börselvissä ja Annijoella eli Vestre Jakobselvissä ollessani Suomen Akatemian ja NAVF:n eli Norges allmenvitenskapelige forskningsrådın rahoittaman *Kveenien kieliolot* -tutkimushankkeen vastuullisena johtajana 1982–1985. Hankkeen tutkijoina olivat Marjut Aikio ja Anna-Riitta Lindgren.

Jos verrataan 1900-luvun loppupuolella puhuttua meänkieltä siihen Tornion murteeseen, jota Martti Airila tutki 1900-luvun alussa, kieliopillisestikin on kyse hyvin erilaisista kielimuodoista. Meänkielen fonologia ja fonotaksi ovat ruotsin kielen vaikutuksesta muuttuneet. Meänkieleen kuuluvat itsenäisinä foneemeina soinnilliset klusiilit *b, d, g* sekä *f, š* ja *tš*. Soinnittomat klusiilit puolestaan esiintyvät usein aspiroituneina. Uusia vokaaleja ovat ruotsalaisittain äännetyt *u* ja *y*. Meänkieleen on ilmaantunut myös sanoja, joissa suomen kielelle ominainen vokaalisointu ei toteudu ja joiden painotus noudattaa ruotsalaista originaalia. Osa tässä luvussa puheeksi tulleista kielenpiirteistä on ollut jo Airilalle tuttuja Tornionlaakson murteiden naapuruudesta, Nattavaaran ja Jällivaaran murteista, ja jopa Tornion murrealueen pohjoisilta laidoilta. Hän on pitänyt niitä ruotsin ja/tai saamen kielen vaikutuksesta syntyneinä. (Airila 1912: 22–32, 65–67, 79, 90, 96, 238.)

Myös meänkielen morfologiassa on tapahtumassa muutoksia, jotka vievät sitä omaan suuntaan. Passiivin preesensissä on yleistymässä vahva-asteinen *tuothaan, viethään, menthään, panthaan* -tyyppi, kun taas imperfektissä on alkanut esiintyä heikkoasteisia *olhiin, tulhiin, menhiin* -muotoja. Passiivin imperfektissä ovat saaneet jalansijaa myös *saithiin, veithiin, söithiin* -tyyppiset muodot. Muutamat *päässä, porissa* -tyyppiset infinitiivimuodot saattavat olla satunnaisia, mutta ne voivat olla myös merkkejä siitä, että tämäkin tyyppi on kotiutumassa Ruotsin puoleisen jokivarren meänkieleen. Supistuma- ja ei-supistumaverbien sekaannuksesta on syntynyt uudentyyppisiä tapauksia, mm. *maksaahmaan, oppiihmaan*. Konsonanttivartaloisten muotojen väistymisestä on puolestaan merkkejä niin frekventiiviverbeissä kuin useissa nominiparadigmoissakin. Myös syntaktisesti meänkieli eroa monessa suhteessa suomensuomesta ja useimmista suomen murteista.

Osa jokivarren murteen tai meänkielen uusista piirteistä selittyy voimistuneen kaksikielisyyden vaikutuksesta. Tällaisia piirteitä ovat muun muassa passiivimuodoissa tapahtuneet vahvan ja heikon asteen yleistymät, *käythään, panthaan, olhiin, menhiin*, samoin kuin passiivin imperfektityyppi *saihiin, veithiin*. Myös supistuma- ja ei-supistumaverbien sekaantumista tavataan yleisesti kaksi- tai kolmikielillä alueilla tai niiden liepeillä. Vokaalivartaloisten muotojen ilmaantuminen konsonanttivartaloisten rinnalle esimerkiksi frekventatiiviverbeissä ja tietyissä nominiparadigmoissa (*vaihtelethaan, lapsea*) menevät kaksikielisyyden vaikutuksen tiliin samoin kuin astevaihtelun tasoittuminen. Tämäntapaisten ilmiöiden ilmaantuminen Ruotsin puolen jokivarren kieleen osoittaa hyvin sen, miten kaksi- tai kolmikielisissä yhteisöissä syntyy samantapaisia morfofonologisia ja morfologisia innovaatioita toisistaan riippumatta. Tällaisia piirteitä voisikin pitää alkuaan suomenkielisen kieliyhteisön kaksikielistymisasteen indikaattoreina. Ne ovat kiintoisia myös kontaktilingvistiikan näkökulmasta. Meänkielessä on parhaillaan meneillään kaikilla kielen tasoilla monenlaisia muutosprosesseja, jotka yksikielisissä suomalaisissa yhteisöissä toteutuvat huomattavasti hitaammin, jos lopulta lainkaan. Variaation ja kielen muutoksen tutkijoille Ruotsin Tornionlaakso on juuri nyt suorastaan elävä laboratorio.

Kaikkia Ruotsin Ylitorniolla tapahtuvia muutoksia ei kuitenkaan voi yhtä helposti viedä kaksikielisyyden tiliin. Esimerkiksi *päässä, porissa* -tyyppiset infinitiivimuodot on vaikeampi selittää kaksikielisyyden vaikutukseksi, vaikka se olisi houkuttelevaa, sillä niistä on enemmän tietoja keski-ikäisiltä ja nuorilta informanteilta kuin vanhoilta, ”hyviltä” murteenpuhujilta. On toki mahdollista ajatella, että ne perustuvat paradigmansisäiseen yleistykseen. Geminaatta-*s* esiintyy NUT-partisiipissa: *päässy, porissu*. Se on voitu yleistää siitä myös infinitiivimuotoihin. Malina olisivat silloin olleet esimerkiksi verbit *olla, tulla, mennä, panna*, joissa on sekä infinitiivissä että NUT-partisiipissa sama geminaatta: *olla : ollu, mennä : menny*. Varteenotettavampi vaihtoehto kuitenkin on, että *päässä, porissa* -tyyppi on kulkeutunut jokivarren meänkieleen Jällivaaran seuduilta ja meänkielen reuna-alueilta. Samaan tapaan selittyisivät myös jokivarren *net menthiin* ’he menivät’ -tyyppiset tapaukset, joita on vaikea pitää kaksikielisyyden vaikutuksesta syntyneinä innovaatioina. Jää kuitenkin vielä auki, miten ja miksi nämä kaksi vanhaa karjalaispiirrettä ovat levinneet meänkielen reuna-alueilta jokivarren murteeseen. Epäselväksi jää tässä vaiheessa myös katkon alkuperä. Sitä on esiintynyt 1960-luvulla varsinkin Aapuan vanhimmilla puhujilla, mutta jo silloin ja vuosien 1991–

1992 aineistossa muillakin. Vaikka Airila viittaa siinäkin Nattavaaran osalta mahdolliseen luulajansaamen vaikutukseen, senkin taustassa riittää vielä selvittämistä.

Kaikkiaan Ruotsin Tornionlaakson meänkieli on paitsi sanastollisesti myös äänteellisesti ja kieliopillisesti kehityksessä omaan suuntaansa, joka vie sitä yhä kauemmaksi Suomen puolella puhuttavasta Tornionlaakson suomesta.

12 Lopuksi

Olen tarkastellut Ruotsin Ylitorniota kieliyhteisönä ja siellä puhuttua Tornionlaakson suomea ja meänkieltä kahden eriaikaisen aineiston valossa. Vanhempi aineisto on vuodelta 1966. Siinä vanhat puhujat olivat syntyneet vuosina 1887–1906, keski-ikäiset 1919–1928 ja nuoret 1941–1950. Uudempi aineisto on vuosilta 1991–1992. Siihen kuuluvat vanhat puhujat olivat syntyneet 1919–1935, keski-ikäiset 1939–1959 ja nuoret 1960–1975. Vielä vuonna 1966 Ruotsin Ylitorniolla elettiin osin vanhan agraarikulttuurin aikaa, vaikka muutos kohti modernia yhteiskuntaa oli jo käynnissä. Vanhimmat vuoden 1966 informanteista olivat käyneet suomenkielisen koulun, mutta 1900-luvun alkuvuosina aloitettu voimakas ruotsalaistaminen oli edennyt jo melko pitkälle varsinkin pitäjän keskustajamassa Matarengissa. Siellä ruotsi oli 1966 valtakielenä nuorten keskuudessa, vaikka vanhat ja keski-ikäiset olivat puhuneet lapsuudenkielensä suomea. Heistä monet eivät olleet siirtäneet enää suomea omille lapsilleen. Aapuassa kielenvaihto ei ollut edennyt yhtä pitkälle, ja Aapuan koulun piha- ja välituntikieli vaihtui ruotsiksi vasta 1970-luvun puolimaissa. Vaikka vuoden 1966 haastateltavista lähes kaikkien vanhojen ja keski-ikäisten äidinkieli oli suomi, useimmat pitivät sitä huonompana ja alempiarvoisena kuin Suomen puolella puhuttavaa suomensuomea. Siihen liittyi myös voimakkaita häpeäntunteita

1990-luvun alussa vanha talonpoikaiskulttuuri oli kauttaaltaan väistynyt modernin elämänmuodon tieltä. Myös ruotsalaistuminen oli Ruotsin Ylitorniolla edelleen jatkunut. Silti suomen kielen arvostus oli 1990-luvulle tultaessa muuttunut: sitä ei enää pidetty entiseen tapaan vähäarvoisena ja huonona kielenä. Tornionlaaksolaisten asenteissa tapahtuneen muutoksen taustalla oli 1980-luvun alussa alkanut meänkieliliike, jolla oli kaksi tukipilaria. Matti Kenttä oli alkanut 1970-luvun lopussa kiertää kouluissa ”saarnaamassa” tornionlaaksolaisten oman kielen opettamisen puolesta. Hän alkoi myös laatia siinä tarvittavia oppimateriaaleja. Toinen suuri tekijä oli vuonna 1981 perustettu yhdistys Svenska Tornedalingars Riksförbund–Tornionlaaksolaiset eli STR-T, joka herätti Ruotsin Tornionlaaksossa suurta

huomiota ja nosti aiemmin hävettävänä pidetyn kielen itsenäiseksi suomalais-ugri-laiseksi kieleksi itämerensuomalaisessa kieliperheessä.

Vuosien 1991–1992 aineistossa näkyy Tornionlaakson suomeen tai meänkielen kohdistuneiden asenteiden muuttuminen. Useimmat haastateltavat, joilta asiaa on kysyty, ovat pitäneet meänkieltä ja meänkieliliikettä hyvänä asiana. Toisaalta läheskään kaikki eivät ole olleet valmiita puhumaan omille lapsilleen meänkieltä, osin senkin vuoksi, etteivät ole pitäneet omaa kielitaitoaan riittävänä. Myöskään meänkielen vieminen kouluihin ei ollut onnistunut niin hyvin, kuin meänkielen aktiiviset kannattajat olivat toivoneet. Mielipiteet ovat myös hajonneet, kun haastateltaja on kysynyt haastateltavien arviota meänkielen tulevaisuudesta. Osa on suhtautunut siihen toiveikkaasti, osa ei. Yhtenä perusteluna on ollut se, että ruotsalais-tuminen oli edennyt jo niin pitkälle, ettei meänkieltä ollut enää helppoa pitää hengissä. Joissakin haastatteluissa on myös hienoista ristiriitaisuutta siinä, että informantti on pitänyt meänkieltä periaatteessa tärkeänä mutta ei ole ollut valmis opettamaan sitä omille lapsilleen.

Olen tarkastellut Ruotsin Ylitornion suomea käytettävissä olleen tutkimusaineiston valossa kolmesta näkökulmasta. Ensinnäkin tavoitteenani on ollut selvittää, missä määrin suomen yleiskielen tai yleispuhekielen vaikutusta on nähtävissä Ruotsin puolella puhuttavassa Tornionlaakson suomessa. Siinä pidin silmällä kahta kielenpiirrettä, suomen yleiskielen *d:n* ja *ts:n* vastineita. Toiseksi pyrin selvittämään sitä, miten ruotsin kieli on 1900-luvun jälkipuoliskolla vaikuttanut Tornionlaakson suomeen. Olen lähestynyt tätä kysymystä yhtäältä muutaman äännepiirteen, toisaalta uusien lainasanojen ja koodinvaihdon näkökulmasta. Tarkemmin puheeksi tulleita äännepiirteitä olivat soinnittomien klusiilien aspiraatio ja ruotsalaisittain äännetyt *u-* ja *y-*vokaalit. Kolmantena tavoitteena on ollut selvittää, onko Tornionlaakson tunnetuin muutos, *h:n* metateesi, edennyt Ruotsin puolella pitemmälle kuin Suomessa.

Oletin ensinnäkin, että suomen yleiskielen *d:tä* ja *ts:ää* tavataan Ruotsin Tornionlaaksossa vähemmän kuin Suomen puolella. Tämä oletus ei pitänyt täysin paikkaansa. Varsinkin vanhemmassa, vuoden 1966 aineistossa, oli suhteellisesti enemmän sekä *d:tä* että *d:n* tavoitteluksi tulkittavaa *t:tä* kuin uudemmassa aineistossa ja niihin rinnastuvassa Suomen Alatornion aineistossa. Yhtenä mahdollisena taustatekijänä *d*:llisten ja *t*:llisten muotojen käyttöön pidin uskonnollisen kielen vaikutusta. Osa, tosin vain muutamat, haastateltavista luki myös suomenkielistä kaunokirjallisuutta ja sanomalehtiä, muun muassa Haaparannanlehden suomenkielisiä sivuja. Ei kuitenkaan ole varmaa, perustuvatko

kaikki *t*:lliset tapaukset puhujan omaan *d*:n tavoitteluun vai onko hän käyttänyt jo aiemmin Tornionlaakson suomeen kotiutuneita ilmauksia. Myös kirjakielistä *ts*:ää esiintyi yllättävänkin paljon Ruotsin Ylitornion aineistoissa, mutta valtaosa tapauksista oli sanoista *Ruotsi*, *ruotsi* 'ruotsin kieli' ja *ruotsalainen*. Sitä vastoin suomen puhekielessä viime aikoina laajalti yleistynyt yksinäis-*t*:llinen *kato*, *katotaan* -tyyppi ei ollut saanut Ruotsin puolen puhekielessä juuri jalansijaa. Olisi odottanut, että sitä olisi ollut varsinkin matarenkilaisilla, sillä monet heistä ovat jo pitkään olleet tekemisissä Matarengissa ostoksilla käyneiden suomensuomalaisten kanssa.

Ruotsalaisperäisisten piirteiden osalta oletin, että soinnittomien klusiilien aspiraatio ja ruotsalaisittain äännetty *y*- ja *uu*-vokaalit ovat viime vuosikymmenien aikana yleistyneet ja että ne ovat sitä tavallisempia, mitä nuoremista puhujista on kyse. Tämä oletus näyttää pitävän paikkansa, vaikka tuloksiin liittyy kysymys siitä, miksi näitä ruotsalaisuusindikaattoreita esiintyi vuosien 1991–1992 aineistossa Matarengin nuorilla vähemmän kuin muilla uudemman aineiston puhujaryhmillä. Ruotsin kielen vaikutuksen lisääntyminen näkyi hyvin selvästi myös uusissa ruotsalaisperäisissä lainasanoissa, joita on viime vuosikymmenien aikana suorastaan tulvinut meänkieleen. Haastatteluaineiston perusteella ei aina ollut mahdollista päätellä, milloin oli kyse meänkieleen jo vakiintuneista lainoista, milloin haastatteluhetkellä käytetyistä tilapäislainoista. Koodinvaihtoa esiintyi jo vuoden 1966 aineistossa, mutta siinä vaiheessa siihen liittyi usein varsinkin vanhoilla puhujilla suomenkielisten sanojen tavoittelua tai muuta epäröintiä. 1990-luvulle tultaessa koodinvaihto oli jo integroitunut vahvasti meänkieleen siihen kuuluvana resurssina, jota saattoi esiintyä samassa repliikissä useitakin kertoja.

Metateettinen *h* on kuulunut Tornionlaakson tunnetuimpiin murrepiirteisiin jo pitkään. Martti Airilan aikana *h*:n toisen asteen metateesi oli ekspansiivinen äännepiirre, joka hänen mukaansa oli silmien edessä leviämässä (1912: 149–150). Ilmiön leviämistä on yksityiskohtaisesti tarkastellut Harri Mantila väitöskirjassaan (1992: 153–211) sekä muutamassa sen jälkeen ilmestyneessä artikkelissa (viimeksi 2015). Vielä väitöskirjassaan Mantila piti *h*:n II asteen metateesia Airilan tapaan ekspansiivisena kielenpiirteenä, mutta myöhemmät selvitykset ovat osoittaneet, että se on alkanut Suomen Tornionlaaksossa taantua. Siihen on yhtenä syynä ollut se, että *h*:llisten muotojen sijaan on alettu käyttää *kato*- tai assimilaatiomuotoja. (Mantila 2015; myös Vaattovaara 2009.)

Oletin, että Ruotsin puolella *h*:n metateesin kehitys on voinut jatkua häiriöttömämmin kuin Suomen puolella, missä siihen on vaikuttanut niin suomen yleis-

kuin puhekielikin. Ruotsin puolella kato- ja assimilaatiomuotoja onkin vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa selvästi vähemmän kuin Suomen puolella, ja olen jättänyt ne tutkimusaineiston ulkopuolelle. Olen näin ollen verrannut *h:n* II ja I asteen metateesimuotojen osuuksia ikäryhmittäin Matarengissa ja Aapuassa vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistojen valossa. Oletus *h:n* metateesikehityksen häiriöttömästä kehityksestä Ruotsin puolella pitää vain osin paikkansa. Vuoden 1966 aineistosta hahmottuu Matarengin osalta hyvin selvä näennäisaikainen ennuste muutoksen etenemisestä sukupolvittain. Aapuan aineiston osalta tämä pitää kuitenkin paikkansa vain verrattaessa vanhoja ja keski-ikäisiä puhujia, sillä nuorilla II asteen metateesitapausten osuus oli alhaisempi kuin keski-ikäisillä.

Jokseenkin samanlainen kokonaiskuva hahmottuu vuosien 1991–1992 aineistosta. Matarengissa muutos näyttää edelleen etenevän ikäryhmittäin, mutta aineisto jää nuorten osalta niin pieneksi, ettei sen varaan voi perustaa pitkälle meneviä päätelmiä. Aapuassa nuorilla on tässäkin aineistossa vähemmän II asteen metateesia kuin keski-ikäisillä. Tosin heidänkin *h:n* II asteen metateesin kokonaisprosenttiaan vinouttaa se, että huomattava osa tapauksista on asemista, joissa *h:n* I asteen metateesi on valtavarianttina. Näyttää kuitenkin siltä, että *h:n* II asteen metateesin yleistyminen on alkanut Ruotsin Ylitorniolla hiipua osin jo 1960-luvulla ja että sama kehitys on jatkunut 1990-luvulle tultaessa. Vaille vastausta jää se, miksi *h:n* II asteen metateesin taantuminen näkyy niin vuoden 1966 kuin vuosien 1991–1992 aineistoissa selvemmin Aapuassa. Olisi päinvastoin odottanut, että juuri siellä sille olisi ollut mahdollisimman ”häiriöttömät” edellytykset edetä.

Lopuksi loin vielä katsauksen meänkielen kielipiirteisiin ominaispiirteisiin. Meänkieli eroaa niin fonologisesti, morfofonologisesti kuin morfologisestikin suuresti siitä murteesta, jota Airilan tutkimuksen mukaan (1912) Tornionjokivarressa puhuttiin 1900-luvun alkupuolella molemmin puolin rajaa. Monet vuosien 1966 ja 1991–1992 aineistoissa esiintyvät uudet piirteet ovat kuitenkin sellaisia, että Airila on tavannut niitä Tornion murteen naapuruudesta, Nattavaaran ja Jällivaaran murteista, sekä Tornion murteen pohjoisilta reuna-alueilta. Anna-Riitta Lindgrenin mukaan niitä esiintyy myös kveenin kielessä. Vanhempi Ruotsin Tornionlaakson suomi ja uudempi meänkieli eroavat selvästi myös sanastoltaan. Yhteisiä sanoja Suomen ja Ruotsin Tornionlaakson meänkielessä toki edelleen on, vaikka vanhaa agraarisanastoa ei enää juuri käytetä kummallakaan puolella Väylää. Samoin meänkielen näkyvin ominaispiirre, metateettinen *h*, tavataan edelleen molemmin puolin rajaa, ei kuitenkaan enää ekspansiivisena piirteenä.

Suomen ja Ruotsin puolella puhuttavan meänkielen keskinäinen suhde on samantapainen kuin vienankarjalan ja aunuksenkarjalan. Jälkimmäiseen on uusien ruotsalaisten lainasanojen sijaan lainattu suunnilleen samassa suhteessa uusia sanoja venäjältä (Torikka 2004). Toinen vertauskohta löytyy vanhasta Stadin slangista, jossa ruotsalaisperäisten sanojen osuus laskelmieni mukaan oli noin 70 %. Helsingin slangissa kehitys on kuitenkin kulkenut päinvastaiseen suuntaan kuin meänkielessä, ja nykyisessä, 2010-luvun slangissa ruotsalaisperäisten sanojen osuus on vajaat 20 prosenttia. Onkin kiintoisaa kysyä, ovatko Suomen ja Ruotsin Tornionlaaksossa puhuttavat kielimuodot lingvistisesti yhä samaa meänkieltä vai eivät. Olisin taipuvainen vastaamaan, etteivät ne enää ole.

Vaikka monien suhtautuminen meänkieleen oli meänkieliliikkeen alkuvaiheissa aiemmasta poiketen myönteistä, aluksi jopa hyvinkin innostunutta, kielen opetus takkusi kouluissa monista syistä. Aiemmin oli puheena se, miten Pajalan esikoulussa lasten vanhempien keskinäinen kateus johti meän- ja suomenkielisen sekä ruotsinkielisen ryhmän yhdistämiseen ja meän- ja suomen kielen käytön hii-pumiseen. Suurimpana syynä siihen, ettei meänkielinen opetus ole saanut Ruotsin Tornionlaaksossa laajaa kaikupohjaa, on kuitenkin ollut se, että viimeistään 1980-luvulla oli syrjäkylissäkin alettu puhua pääasiassa ruotsia kotona. Käytännössä peli alkoi kuitenkin olla menetetty ainakin Ruotsin Tornionlaakson keskustaajamissa jo aiemmin, kun 1950–1960-luvuilta lähtien useissa perheissä alettiin lasten kanssa puhua ruotsia. Tapa yleistyi kymmenen–kahdenkymmenen vuoden aikana kaikkialle, eikä meänkieli enää siirtynyt missään nuorelle sukupolvelle aitona kotikielenä. Vuonna 2013 valmistuneen ELDIA-hankkeen loppuraportin mukaan tämä kehitys on jatkunut, ja meänkieli on nykyisin hyvin uhanalainen (Arola, Kangas & Pelkonen 2013; samoin: Ruotsala 2014: 279).

Kovin hyvää ei lupaa sekään, että 2000-luvun nuoret suhtautuvat Ruotsin Tornionlaaksossa meänkieleen melko kielteisesti. Varsinkaan monet Ruotsin puolella asuvat suomalaisnuoret eivät pidä sitä edes kielenä vaan suomen kielen murteena. He luonnehtivat sitä myös ”rumaksi” ja ”tyhmäksi”. Mutta myös meänkieliset nuoret kyseenalaistavat oman kielensä arvon ja merkityksen: siitä ei ole heille mitään hyötyä; se kuuluu heidän mielestään vain vanhojen maailmaan. (Arola 2006: 19–28; Kunnas & Arola 2010: 119–146.) Onko käymässä niin, että vanhat ennakkoluulot, ”föördummarit” (niistä esimerkissä 90), ovat nousseet uudelleen kummittelemaan? Kaiken lisäksi jo 1990-luvulla meänkielen kilpailijaksi samoille markkinoille tulleesta suomen kielestä on kasvamassa käenpoika, joka uhkaa meänkielen asemaa Ruotsin Tornionlaakson suomena. (Arola 2006; Kunnas & Arola 2010.)

Meänkielen vuonna 2000 saama virallisen vähemmistökielen asema ei sellaisenaan riitä takaamaan sen siirtymistä tuleville sukupolville vaan meänkielen kohtalo on yksityisten puhujien ja perheiden varassa. Virallinen kuva meänkielen käytöstä saattaa olla jopa harhaanjohtava. Torniossa puhutaan Tornion ja Haaparannan kaksoiskaupungista, ja Tornion kaupunginkirjaston nettisivuilla on karttakuva Meänmaan yhdistävästä kielestä (<https://www.tornio.fi/index.php?p=Meankieli-jaMeanmaa>), mutta todellisuus on karumpi. Vaikka suomen ja meänkielen asema on virallisesti vahvistunut Haaparannalla, niin niiden merkitys ja käyttö on vähentynyt kouluissa ja nuorten keskuudessa. Myöskään Tornion ja Haaparannan välisessä yhteistyössä suomi ei enää toimi yhtä usein työkielenä kuin aiemmin. (Ruotsala 2014: 279.) Meänkieli ei virallisesta asemastaan huolimatta liioin juuri näy Ruotsin Tornionlaakson kielimaisemassa, toisin kuin suomi. Vuonna 2008 se ei esiintynyt yhdessäkään virallisessa kyltissä Pajalan kunnan alueella. (Hirsimäki 2010: 57–61.)

Toisaalta tunnelin päässä saattaa pilkottaa valoakin. Ruotsalan mukaan nuoremmat ruotsinkieliset ovat alkaneet Haaparannalla arvostaa suomea ja opiskelevat sitä (2014: 279). Toivon todella meänkielen elvyttäjille ja vaalijoille onnea ja menestystä työssään, sillä sen merkitys Haminan rauhan vuonna 1809 halkaiseman alueen yhdistäjänä olisi niin symbolisesti kuin käytännössäkkin suuri.

Meänkieli elää kuitenkin vahvasti kulttuurikielenä. Meänkielistä kirjallisuutta on jatkuvasti julkaistu melko paljon, ja sen merkitys Ruotsin tornionlaaksolaisten identiteetille lienee suuri, vaikka harvemmat sitä käytännössä lukevat. On myös merkittävää, että meänkielestä on tekeillä ja osin ilmestynytkin kolme laajaa sanakirjaa, joista yksi on *Meänkielen Iso Sanakirja*. Sen juuret juontuvat 1990-luvulle. Suunnittelimme *Från Tornedalsfinska till meän kieli (vårt språk)* -hankkeen rinnalla yhdessä Erling Wanden, Birger Winsan ja Terje Aronsenin kanssa laajaa sanakirjaa, joka olisi käsittänyt kaikki Suomen peräpohjalaismurteet, Pohjois-Ruotsin meänkielen ja Pohjois-Norjan kveenin kielen.

Sanakirjan työnimenä oli *Kalottisuomen sanakirja*. Tammikuussa 1993 jätimme Wanden kanssa Pohjoismaiselle Kulttuurirahastolle eli Nordiska Kulturfondenille hakemuksen sanakirjan rahoittamiseksi. Siinä sanakirjahankkeen virallinen nimi oli *Ordbok över Nordkalottens finska och kvänska varieteteter*. Emme saaneet hakemaamme apurahaa emmekä onnistuneet järjestämään sille muutakaan rahoitusta, mutta nyt ilmestyvä *Meänkielen Iso Sanakirja* toteuttaa syksyllä 1992 Haaparannalla Karl Pekkarin luona laatimaamme työsuunnitelmaa. Myös Erling Wanden johtama työryhmä on koonnut Meän Akateemin tuella laajan *Meänkieli-ruotti-*

sanakirjan, joka ilmestyi verkkoversiona vuonna 2017 (<http://gtweb.no/dict/mean-kieli>; Eirto 2016; Meän raatio 2017). Digitaalisena versiona on ilmestynyt myös kattava *Meänkielen sanakirja*, jonka on koonnut Birger Winsa (<http://meankielen-sanakirja.com/fi>).

Omalla tutkijanurallani lähellä sydäntäni on ollut kaksi sellaista vähemmistökieltä, joita ulkopuoliset eivät ole arvostaneet ja joita niiden puhujatkin ovat arastelleet. Kumpaakaan ei saanut myöskään puhua koulussa. Toinen näistä kielistä on Tornionlaakson meänkieli, toinen Helsingin ainoa oma kieli, Stadin slangi. Aika ei ole kuitenkaan antanut myöten sille, että olisin voinut keskittyä näihin molempiin. Käytännössä helsinkiläispoika on palannut juurilleen Helsingin puhekielen ja Stadin slangin pariin. Siksi minulle on ollut suuri ilonaihe, että Oulun yliopiston tutkijat, opettajat ja opiskelijat ovat 1990-luvulta lähtien ottaneet meänkielen ja sen ohella monia muitakin suomalais-ugrilaisia vähemmistökieliä ja kielivähemmistöjä huomaansa ja samalla tutkimuksen ja käytännön tuen piiriin.

Tätä suomalaisittain arvokasta aluevaltausta ovat johtaneet Harri Mantila ja Helena Sulkala. Heille molemmille sekä kaikille näiden hankkeiden parissa työskenneille suomen ja sen sukukielten tutkijoille, opettajille ja opiskelijoille suuri kiitos tästä merkittävästä kulttuuriteosta! Samalla kun esitän lämpimät merkkipäivönnittelut hyvälle ystävälleni Harri Mantilalle, ehdotan, että hän aloittaisi tutkijatovereineen kolmannen laajan kenttäkeruun Ruotsin Ylitorniolla, Matarengissa ja Aapuassa.

Lähteet

- AIRILA, MARTTI 1912: *Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta murteen suhdetta suomen muihin murteihin silmällä pitäen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1924: Kielellisten ilmiöiden perusteleemisestä. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* 52 s. 15–26. Helsinki.
- ANDERSSON, PAULA – KANGASSALO, RAIJA 2003: Suomi ja meänkieli Ruotsissa. – Hannele Jönsson-Korhola & Anna-Riitta Lindgren (toim.), *Monena suomi maailmalla. Suomalaisperäisiä kielivähemmistöjä* s. 30–163. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ARO, STEFAN 2018: *Ette tohtia olla oma itte. Samtalsbok om språk, tro och identitet i Tornedalen*. Intervjuer av Roland Asplund. Ruottin kirkko / Svenska kyrkan. Järfälla: Åtta.45 Tryckeri AB.

- AROLA, LAURA 2004: *Identiteetti, diskurssi ja kielet. Ruotsin tornionlaaksolaisten nuorten suhde suomeen ja meänkieleen*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- 2006: Asenteellista menoa – tornionlaaksolaiset nuoret ja vähemmistökieli. – OLGA HAURINEN & HELENA SULKALA (toim.), *Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti V* s. 15–29. Acta Universitatis Ouluensis B 69. Oulu: Oulun yliopisto.
- AROLA, LAURA – KUNNAS, NIINA – WINSA, BIRGER 2012: *Meänkieli in Sweden. An overview of a language in context*. Working papers in European language diversity 6. Mainz – Helsinki – Wien – Tartu – Oulu – Maribor.
- AROLA, LAURA – KANGAS, ELINA – PELKONEN, MINNA 2013: *Meänkieli Ruottissa. Raportin yhtheenveto ELDIA-projektissa*. Mainz – Wien – Helsinki – Tartu – Marichamn – Oulu – Maribor. Research Consortium ELDIA.
- BACKUS, AD 2013: A usage-based approach to borrowability. – Gitte Kristiansen, Eline Zenner & Yaron Matras (toim.), *New perspectives on lexical borrowing. Onomasiological, methodological and phraseological innovations* s. 19–39. Boston: De Gruyter Mouton.
- CANNELIN, KNUT 1888: *Tutkimus Kemin kielenmurteesta*. Suomi III:2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- EIRTO, EMMA 2016: Uusi meänkielen sanakirja valmistui. <https://www.svt.se/nyheter/utiset/uusi-meankielen-sanakirja-valmistui>
- ELERT, CLAES-CHRISTIAN 1966: *Allmän och svensk fonetik*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- 1970: *Ljud och ord i svenskan*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- GARDNER-CHLOROS, PENELOPE 2009: *Code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GOTTLUND, C. A. 1829: *Otava eli suomalaisia huvituksia. 1 osa*. Tukholmissa: Painettu Norstedtin ja hänen Poikiensa luonna vuonna 1829.
- HAAVIO-MANNILA, ELINA 1969: *Variations in family patterns across the Finnish-Swedish border in the north*. Helsingin yliopiston Sosiologian laitoksen tutkimuksia. N:o 133. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- HAAVIO-MANNILA, ELINA – SUOLINNA, KIRSTI 1967: *Rajan vaikutus Tornionlaakson erilaistumiseen*. Helsingin yliopiston Sosiologian laitoksen tutkimuksia. N:o 86. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- HAAVIO-MANNILA, ELINA – SUOLINNA, KIRSTI 1971: Inledning. – *Studier kring gränsen i Tornedalen* s. 5–8. Nordisk utredningsserie 7/71. Nordiska rådet.
- HIRSIMÄKI, TIINA 2010: *Meänkieli ja suomen kieli Pajalan kielimaisemassa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
<https://www.tornio.fi/index.php?p=MeankielijaMeanmaa>
- HVARFNER, HARALD 1971: Förord. – *Studier kring gränsen i Tornedalen* s. 4. Nordisk utredningsserie 7/71. Nordiska rådet.
- ISTO, SANNA 2014: *Murteen muuttuminen entisen Alatornion alueella. Murteen-seuruun kolmas kierros*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- ITKONEN, PIRJO 1972: *Nurmijärven murteen verbintaivutusta. Kaksitavuisten eisupistumaverbien vokaalivartaloinen taivutus ja supistumaverbien taivutus toisiinsa verrattuna*. Suomen kielen lisensiaatintyö. Helsingin yliopisto.
- ITKONEN, TERHO 1964: *Nimestäjän opas*. 2. painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1966: *Proto-Finnic Final Consonants I:1*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 138:1. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1968: Itäsuomalaisen liudennuksen fonologinen paradoksi. – *Fenno-Ugrica. Juhlakirja Lauri Postin kuusikymmenvuotispäiväksi 17.3.1968* s. 76–103. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 145. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1989: *Nurmijärven murrekirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- IVARS, ANN-MARIE 2015: *Dialekter och småstadsspråk*. Svenskan i Finland – i dag och i går I:1. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- JAAKKOLA, MAGDALENA 1969: *Kielten erikoistuminen ja sen seuraukset Ruotsin Tornionlaaksossa*. Helsingin yliopiston Sosiologian laitoksen tutkimuksia. N:o 137. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- 1972: *Kieliraja. Tutkimus erästä kaksikielisestä yhteisöstä*. Sosiologian lisensiaatintutkielma. Helsingin yliopisto.
- 1973: *Språkgränsen. En studie i tvåspråkighetens sociologi*. Stockholm: Bokförlaget Aldus/Bonniers.
- JÄRNEFELT, ARVID 1960: *Vanhempieni romaani*. Kolmas painos. Porvoo: WSOY.
- KANGAS, ELINA 2012: *Nuorten aikuisten meänkielen puhujien suhtautuminen omaan kieleen*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.

- KENTTÄ, MATTI 1981: *Tornedalsfinska. Enkel hanledning*. Tema Nr 3. Nordkalott – Teman. Luleå: Luleå Alltryck AB.
- 1983: *Meän kieltä*. Tema Nr 5. Nordkalott – Teman. Luleå: Luleå Alltryck AB.
- 1985: *Så skriver vi Tornedalsfinskan*. Tema Nr 6. Nordkalott – Teman. Luleå: Luleå Alltryck AB.
- KENTTÄ, MATTI – POHJANEN, BENGT 1996: *Meänkielen kramatiikki*. Luulaja: Kaamos.
- KENTTÄ, MATTI – WANDE, ERLING (toim.) 1992: *Meän kielen sanakirja*. Luulaja: Kaamos.
- KOLU, JAANA 2017: ”*Me ollaan mukana tässä experimentissä*”. *Lingvistiska resurser och språkpraktiker i tvåspråkiga ungdomssamtal i Haparanda, Stockholm och Helsingfors*. Jyväskylä Studies in Humanities 317. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- KOLU, JAANA – KURONEN, MIKKO 2015: Vokalerna /y/ och /a/ vid kodväxling hos haparandaungdomar. – Mona Forsskåhl, Marja Kivilehto, Johanna Koivisto & Pasi Metsä (toim.), *Svenskan i Finland* 15 s. 156–172. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy.
- KUNNAS, NIINA – AROLA, LAURA 2010: Perspectives on the attitudes of minority language speakers in Swedish Torne Valley and Viena Karelia. – Helena Sulkala & Harri Mantila (toim.), *Planning a new standard language. Finnic minority languages meet the new millenium* s. 119–146. *Studia Fennica Linguistica* 15. Helsinki: Finnish Literature Society.
- KUOPPA, HARRIET 2015: *Varumärket för meänkieli – användningen av h i efterstavelserna i skrift*. Institutionen för språkstudier. Umeå: Umeå universitet.
- KURKI, TOMMI 2005: *Yksilön ja ryhmän kielen reaaliaikainen muuttuminen. Kielenmuutosten seuraamisesta ja niiden tarkastelussa käytettävistä menetelmistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KURONEN, MIKKO 2000: *Vokaluttales akustik i sverigesvenska, finlandssvenska och finska*. *Studia Philologica Jyväskyläensia* 49. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- 2010: *Tervetuloa ruotsin ääntämissivustolle!* http://users.jyu.fi/~mijkuro/koti_
- KURONEN, MIKKO – LEINONEN, KARI 2010: *Svenskt uttal för finskspråkiga. Teori och övningar i finlandssvenskt och rikssvenskt uttal*. Tampere: Juvenes Print – Tampereen Yliopistopaino Oy.

- LAINIO, JARMO 1989: *Spoken Finnish in urban Sweden*. Uppsala Multiethnic Papers 15. Uppsala: Centre for Multiethnic Research.
- LALL, EMILIA 2014: *Meänkielisten aineiden vertailu Mikael Niemen romaanissa *Mannen som dog som en lax ja sen suomennoksessa**. Suomen kieli toisena kotimaisen kielenä -oppiaineen pro gradu -tutkielma. Vaasan yliopisto.
- LEHTISALO, ARJA 1967: *Suomalaisten ja ruotsalaisten välisestä vuorovaikutuksesta Tornionlaaksossa*. Sosiologian laudaturtutkielma. Turun yliopisto.
- LINDGREN, ANNA-RIITTA 1985: Noen iakttakelser angående passiv i kvendialekter. – Tove Bull & Anton Fjellstad (toim.), *Heiderskrift til Kåre Elstad*. Institutt for språk og litteratur. Tromsø: Universitet i Tromsø.
- 1993: *Miten muodot muuttuvat. Ruijan murteiden verbintaivutus Raisin, Pyssyjoen ja Annijoen kveenyhteisöissä*. Väitöskirja. Tromssan yliopisto – Universitetet i Tromsø.
- 1999: Linguistic variation and the historical sociolinguistics in Kven communities. – Ernst Håkon Jahr (toim.), *Linguistic change. Advances in historical sociolinguistics* s. 141–166. Berlin: Mouton de Gruyter.
- MALMBERG, BERTIL 1984: *Svensk fonetik*. 4. omarbetade upplagan. Lund: Gleerups.
- MANTILA, HARRI 1992: *Ei tääläkhän senthän jokhaishen sanhan hootakhan panna. Jälkitavujen vokaalienvälisen h:n variaatio peräpohjalaisissa murteissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2004: Murre ja identiteetti. – *Virittäjä* 108 s. 322–346.
- 2010: The relationship between variation and standardisation in the creation of a new standard language. – Helena Sulkala & Harri Mantila 2010 (toim.), *Planning a new standard language. Finnic minority languages meet the new millennium* s. 54–73. *Studia Fennica Linguistica* 15. Helsinki: Finnish Literature Society.
- 2015: Jälkitavujen vokaalienvälisen h:n katokehitys ja sen suhde assimilaatioon, geminaatiojärjestelmään ja h:n metateesikehitykseen nykyisessä peräpohjalaisessa puhekielessä. – *Virittäjä* 119 s. 249–265.
- MANTILA, HARRI – PÄÄKKÖNEN, MATTI 2010: *Oulun seudun murteen vokaalisto. Historia, muutos ja variaatio*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MARTIN, MAISA 2003: Morphological complexity and the order of second language acquisition. – Zita McRobbie-Utasi & Connie K. So (toim.), *Proceedings of the XIIIth Conference of the Finno-Ugric Studies Association of Canada* s. 29–44. Vancouver, Canada: Simon Fraser University, Department of Linguistics.

- Meän raatio 2017: Meän Akateemi ger ut ordbok i meänkieli / Meän Akateemin sanakirja oon nyt valmis. <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=1017&artikel=6771128>
- Meänkielen iso sanakirja I A–K. Storordbok för meänkieli.* Toimittanut Bengt Pohjanen. Kieliraati. Overkalix: Barents publisher 2011.
- Meänkielen iso sanakirja II L–N. Storordbok för meänkieli.* Toimittanut Bengt Pohjanen. Kieliraati. Overkalix: Barents publisher 2013.
- Meänkielen iso sanakirja III O–R. Storordbok för meänkieli.* Toimittaneet Bengt Pohjanen, Kirsti Johansson, Lars Lampinen. Kieliraati. Overkalix: Barents publisher 2016.
- Meänkielen sanakirja.* http://meankielensanakirja.com/fi_
- Meänkieli-ruotti-sanakirja.* Meän Akateemi. <http://gtweb.no/dict/meankieli/>
- MOLNÁR BODROGI, ENIKŐ 2015: Kieli-iteologioita vähemistöavisissa. – *Virittäjä* 119 s. 525–558.
- MUSTANOJA, LIISA 2011: *Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikatutkimus Tampereen puhekielestä.* Acta Universitatis Tampereensis 1605. Tampere: Tampere University Press.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – SORJONEN, MARJA-LEENA 2005: *Miten kuvata muutosta. Puhutun kielen tutkimuksen lähtökohtia murteenseurauhankkeen pohjalta.* Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- PAUNONEN, HEIKKI 1973: On the primary gemination of Finnish dialects. – *Finnisch-ugrische Forschungen* XL s. 146–164. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1976: Allomorfiin dynamiikkaa. – *Virittäjä* 80 s. 82–107.
- 1987: De finska dialekterna på Nordkalotten och deras förhållande till de andra finska dialekterna. – Kyösti Julku (toim.), *Nordkalotten i en skiftande värld – kulturer utan gränser och stater över gränsen* s. 211–237. Tredje nordiska symposiet om Nordskandinaviens historia och kultur. *Etnologica. Philologica. Studia Historica Septentrionalia* Nr 14:2. Rovaniemi.
- 1993a: Kaksi meän kielen sanakirjaa. – *Virittäjä* 97 s. 127–130.
- 1993b: Tutkimus Tornion ja Jällivaaran suomen sanastohistoriasta. – *Virittäjä* 97 s. 123–127.
- 1994: Language change in apparent time and real time. – *NWAV 23: 23rd Annual Conference on the New Ways of Analyzing Variation. Abstracts* s. 96. Stanford University October 20–23, 1994.

- 1995: Puhesuomen muuttuva omistusmuotojärjestelmä. – *Virittäjä* 99 s. 501–531.
- 1996: Language change in apparent time and real time. Possessive constructions in Helsinki urban speech. – Mats Thelander, Lennart Elmevik, Britt-Louise Gunnarsson & Björn Melander (toim.), *Samspel och variation. Språkliga studier tillägnade Bengt Nordberg på 60-årsdagen* s. 375–386. Institutionen för nordiska språk. Uppsala: Uppsala universitet.
- 2000: *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja*. Laatineet Heikki ja Marjatta Paunonen. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- 2003: Suomen kielen morfologisista muutosmekanismeista. – Lea Laitinen, Hanna Lappalainen, Päivi Markkola & Johanna Vaattovaara (toim.), *Muotojen mieli. Kirjoituksia morfologiasta ja variaatiosta* s. 187–248. Kieli 15. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- PAUNONEN, HEIKKI – MIELIKÄINEN, AILA – SUOJANEN, MATTI 1976: *Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimus. Esitutkimusraportti*. Moniste.
- PAUNONEN, HEIKKI – PEKKARI, ALBERT – RAITTILA, PEKKA 1973: *Juntin talo ja lestadialainen heräys Tärännössä*. Kirjoittanut Johan Lantto. Tornedalica 16. Haparanda–Tornedalens Tryckeriaktiebolag.
- PETTERSSON, LENNART 1987: *Verbböjningar i Jukkasjärvfinskan*. Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 80. Umeå: Umeå universitet.
- POHJANEN, BENGT 1985: *Lyykeri*. Överkalix: Kaamos.
- 1988: *Tule Leevi följhyyn. Markkyksen evankeliumi tornionlaaksoksi*. 2. korjattu ypplaaka. Överkalix: Kaamos.
- POPLACK, SHANA 1980: Sometimes I'll start a sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPAÑOL: toward a typology of code-switching. – *Linguistics* 18 s. 581–618.
- 2013: The second decade (1973–1983). Introductory comments by the author. – *Linguistics 2013* 51 (Jubilee) s. 11–14.
- 2015: Code switching. Linguistic. – *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*. 2nd edition, Volume 3 s. 918–925.
- POSTI, LAURI 1942: *Grundzüge der livischen Lautgeschichte*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 85. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- PÄÄKKÖNEN, MATTI 1990: Passiivimuotoja monikon 3. persoonan funktiossa. – Helena Suni (toim.), *Laatokan piiri. Juhlakirja Heikki Leskisen 60-vuotispäiväksi 10.10.1990* s. 131–149. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 60. Helsinki.
- RAATTAMAA, JUHANI 1973: *Kirjeet ja kirjoitukset 1847–1881*. Toimittanut Pekka Raittila. Helsinki: Akateeminen Kustannusliike.
- RAITILAI, PEKKA 1973a: Alkusanat. – *Raattamaa, Juhani: Kirjeet ja kirjoitukset 1847–1881*. Toimittanut Pekka Raittila s. 5–11. Helsinki: Akateeminen Kustannusliike.
- 1973b: Tärännön lestadiolaisuudesta. – Heikki Paunonen, Albert Pekkari & Pekka Raittila (toim.), *Juntin talo ja lestadiolainen heräys Tärännössä* s. 99–115. Tornedalica 16. Haparanda: Haparanda-Tornedalens Tryckeriaktiebolag.
- RUOTSALA, HELENA 2014: Onko suomella sijaa? Suomen- ja meänkielisiä ääniä Haaparannan arjessa. – *Juuret marin murteissa, latvus yltyä Uraliin* s. 267–281. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 270. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SALMELA, MARJA – SNELLMAN, RITVA-LIISA 1988: Unohdetun kansan saarnamies. – *Helsingin Sanomat* 24.12.1988 s. 38.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja* 1–. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki 1985–.
- SMSA = Suomen murteiden sanakirjan arkisto. Kotimaisten kielten keskus. Helsinki.
- SMS web = *Suomen murteiden sanakirjan verkkojulkaisu*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30.
- SNELL, WILLIAM 1944: *Kamaripirtiltä. Muisteluksia Tornion murtheela*. Helsinki: WSOY.
- 1972: *Kamaripirtiltä. Muisteluksia Tornion murtheela*. Tornedalica 13. Haparanda: Haparanda-Tornedalens Tryckeriaktiebolag.
- STIGLUND, HANS 2018: Alkusanat. – Stefan Aro: *Ette tohtia olla oma itte. Samtalsbok om språk, tro och identitet i Tornedalen* s. 6–7. Ruottin kirkko / Svenska kyrkan. Järfälla: Åtta.45 Tryckeri AB.
- SULKALA, HELENA 2010: ”Työpaja heitettiin yhteisellä tansilla.” Keelekontaktid ja meänkeel. – *Journal of Estonian and Finno-Ugric Languages* 2/2010 s. 317–339.

- SULKALA, HELENA – MANTILA, HARRI 2010: *Planning a new language. Finnic minority languages meet the new millenium*. Studia Fennica Linguistica 15. Helsinki: Finnish Literary Society.
- SUOLINNA, KIRSTI 1969: *Yhteiskunnan ja uskonnollisten liikkeitten suhteista*. Helsingin yliopiston Sosiologian laitoksen tutkimuksia. N:o 119. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- SÖDERHOLM, EIRA 2014: *Kainun kielen grammatikki*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TORIKKA, MARJA 2004: *Karjala. Kieli, murre, paikka*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 129. <http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisu/julk129/index.shtml>.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 1999: *Kaunhiista kauhniiseen, satheesta satteeseen. Jälkitavuisissa säilyneen h:n variaatiosta Pellossa vuoden 1995 aineiston valossa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- 2002: Jälkitavujen h:n variaation kehityksestä Tornionlaaksossa. – *Virittäjä* 106 s. 508–535.
- 2009: *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- WANDE, ERLING 1992: Esipuhe. – Matti Kenttä & Erling Wande (toim.), *Meän kielen sanakirja* s. v–xiv. Luulaja: Kaamos.
- WINSA, BIRGER 1991: *Östligt eller västligt? Det äldsta ordförrådet i gällivarefinskan och tornedalsfinskan*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Fennica Stockholmiensia 2. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- 1992: *Jellivaaran suomen sanakirja. Osa I: Jellivaaransuomi – tornionlaaksonsuomi. Osa II: Tornionlaaksonsuomen sanoja*. Aapua: Kaamos.
- 1993: Tornionlaakson kaksikielisyydestä: täällä blandataan sprookit. – *Virittäjä* 97 s. 3–33.
- 1998: *Language attitudes and social identity. Oppression and revival of a minority language in Sweden*. Applied Linguistics Association of Australia. Occasional Paper No 17.
- YLI-PAAVOLA, JAAKKO 1970: *Vuosikymmen kielennauhoitusta. Suomen kielen nauhoitearkiston toimintaa v. 1959–1968*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Sosiolingvistiikka

Savolaismurteiden muuttuva morfosyntaksi: seuruukohtena neljän sukupolven perhe

Marjatta Palander

1 Johdanto

Suomalaisissa puhekielen muutoksia koskevissa näennäis- ja reaaliaikatutkimuksissa on yleensä keskitytty äänne- ja muoto-opillisten piirteiden ja pienemmässä määrin sanaston tarkasteluun. Syntaktiset samoin kuin semanttiset ja pragmaattiset ilmiöt ovat jääneet vähemmälle huomiolle ennen kaikkea metodisista syistä: kvantitatiivinen variaationalyysi on alkuaan kehitetty suhteellisen suurtaajuisten ilmiöiden tutkimukseen, ja esimerkiksi monet syntaktiset piirteet esiintyvät tunninkin mittaisessa haastattelunäytteessä harvoin. Tähän tutkimuksen aukkoon on kiinnitetty huomiota mm. Kotimaisten kielten keskuksen murteenseuruuhankkeen raportissa (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 11, 131–132). Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimuksessa (NPM) on kuitenkin jo 1970-luvulla selvitetty esimerkiksi monikon 3. persoonan verbimuotojen kongruenssia, relatiivipronominien käyttöä sekä sellaisten morfosyntaktisten rakenteiden kuin *saada, tulla tehtyä ~ tehdyksi* ja *rupesi tekeen ~ tekemään* ikäryhmittäisiä eroja (Paunonen 1995 [1982]: 219–232; Mielikäinen 1986; 1981: 82–100; Nissi 1981: 51–65). Myöhemmin alkuperäisiä 1970-luvun aineistoja on käytetty vertailupohjana seurattaessa puhekielen reaaliaikaista kehitystä.

Tässä artikkelissa tutkimuskohtena on kaikkiaan neljä morfosyntaktista ilmiötä, jotka eivät ole tyypillisesti kuuluneet savolaisalueen itäosien eli Savonlinnan seudun ja Pohjois-Karjalan murteisiin vaan joita voidaan pitää niissä uudennoksina. Ensisijainen tutkimuskohde on passiivikongruenssi (esim. *ollaan tehty*), mutta sen lisäksi tarkastelen myös kolmea infinitiivijärjestelmään kuuluvaa muototyyppiä, *tekee(n) ~ tekee^x* -infinitiivejä, *pystyy tehdä* -rakennetta sekä *alkaa tekemään* -rakennetyyppejä, joilla on yhteyksiä toisiinsa. Tutkimuksessa pyritään selvittämään, missä vaiheessa ja miten uudennokset ovat tulleet osaksi neljän sukupolven perheen puhekieltä.

Aineisto on koottu pitkäaikaisseuruussa, joka alkoi vuonna 1969. Tuolloin Suomen kielen nauhoitearkiston tutkijat tapasivat seitsenvuotiaan enonkoskelaisen Pasin sekä hänen isoäitinsä ja tallensivat näiden puhekieltä. Tästä tapaamisesta alkoi Pasin idiolektin seuruu, joka laajentui vuonna 1999 muidenkin perheenjäsenten

kielen reaaliaikatuksiksi. Pasiin kotitalossa asuivat tuossa vaiheessa Pasiin lisäksi muun muassa hänen vanhempansa, setänsä ja veljensä, jotka kaikki päätyivät seuruututkimuksen informanteiksi. Vuonna 2004 Pasi muutti Pohjois-Karjalaan ja perusti oman perheen, johon kuuluvat pohjoiskarjalainen vaimo, tämän kaksi edellisessä avioliitossa syntynyttä poikaa sekä Pasiin ja hänen puolisonsa yhteiset kaksoispojat. Kaikkiaan tutkimuksessa on ollut mukana 11 perheenjäsentä, joista isoäitiä lukuun ottamatta kaikkia on haastateltu vähintään kahdesti. Vuoteen 2005 asti haastatteluja tehtiin kuuden vuoden välein, mutta lasten kielen kehityksen kannalta kuuden vuoden jakso todettiin liian pitkäksi ja siksi tallennusten aikaväli lyhennettiin kolmeen vuoteen. Tähän mennessä aineistoa on kertynyt yhteensä noin 24 t 30 min. Seuruuaineiston lisäksi artikkelissa on hyödynnetty savolaismurteiden kielenäyttekokoelmia, NPM:n Jyväskylän osatutkimuksen aineistoa sekä aiempia erilaisiin puhekielen aineistoihin pohjautuvia tutkimuksia.¹

2 Passiivikongruenssi

2.1 Taustaa

Passiivikongruenssiksi nimitetään sellaisia passiivin liittotempusten muotoja, joissa pääverbin lisäksi myös apuverbi *olla* on passiivissa. Ilmiöstä on käytetty myös nimitystä ”kaksoispassiivi” (esim. Lyytikäinen 1996, 2012; Kuutti 2000). Passiivikongruenssia esiintyy etenkin puhekielessä, ja usein sitä käytetään monikon 1. persoonan funktiossa:²

(1) *me ollaan sitä kateltu* ’me olemme sitä katselleet’

(2) *mentiin – – Polillej jossa ei ollut, käyty aikasemmin* ’emme olleet käyneet aikasemmin’

¹ Vanhemman aineiston käyttöluvut on kysytty suullisesti, mutta 2010-luvun seuruuhaastatteluista on olemassa informanttien tai heidän huoltajiensa kirjalliset suostumukset, jotka sallivat aineiston tutkimuskäytön.

² ”Kaksoispassiiviksi” on nimitetty myös sellaisia passiivin referatiivisia lauseenvastikkeita, jotka sisältävät verbien *näkyä, näyttää, kuulua* ja *tuntua* passiivimuodon (*näytettiin saavutettavan, tunnutaan tehtävän*; Lyytikäinen 1996: 580–581). Tässä tutkimuksessani tarkoitan passiivikongruenssilla vain liittotempuksissa esiintyvää kaksinkertaista passiivia.

(3) *oltais haluttuk* kammatakkim poikaa 'olisi haluttu kammatakin poikaa'.
(ISK § 1293.)

Passiivikongruenssimuotoja tavataan myös kirjoitetussa kielessä, varsinkin kielteisessä pluskvamperfektissä (*ei oltu ilmoitettu*). Vaikka kielenhuoltajat ovat 1930-luvulta lähtien suhtautuneet juuri kielteisen pluskvamperfektin passiivikongruenssiin suopeammin kuin muihin vastaavanlaisiin liittomuotoihin, normitettuun yleiskieleen kaksinkertaista passiivia ei ole toistaiseksi hyväksytty (Lyytikäinen 1996: 583–587; Kuutti 2000: 18–22; T. Kolehmainen 2014: 427; Kielitoimiston kielioppiopas s. 191–194).

Kirjakielen passiivikongruenssista on olemassa tietoja 1800-luvun alusta lähtien (Lyytikäinen 1996: 582–583). Ensimmäiset maininnat puhekielen kaksinkertaisesta passiivista ovat 1870-luvun lopulta Kirvun seudun kaakkoismurteista (Kuutti 2000: 23). Aluemurteissa passiivikongruenssia käytetään erityisesti monikon 1. persoonan funktiossa, ja tämän oletetaan yleistyneen savolaismurteista, joissa morfologinen passiivimuoto on korvannut monikon 1. persoonan muodot preesensissä ja imperfektissä (*myö ollaan, myö tehtiin*). Koska 1500-luvun pohjois-savolaisissa murteissa monikon 1. persoonan muodoissa on vielä ollut persoonapäätte *-mmo(n)*, *-mmö(n)*, savolaismurteisiin passiivikongruenssi on voinut levitä aikaisintaan 1600-luvulla. (Kuutti 2000: 86; Lyytikäinen 2012: 262.) Muoto-opin kokoelmien mukaan passiivikongruenssia on vanhoissa aluemurteissa tavattu eniten hämäläis- ja lounaismurteissa, mutta siitä on tietoja myös savolais- ja kaakkoismurteista. Savolaisalueella passiivikongruenssi näyttäisi olevan enemmän läntinen kuin itäinen piirre. (Kuutti 2000: 29–30, liitteet 6–7.) Nämä levikkitiedot tuntuisivatkin viittaavan siihen, että ilmiö on ollut vanhastaan länsimurteinen ja levinnyt savolaisalueelle *myö ollaan, myö oltiin* -tyyppisten preesens- ja imperfektimuotojen tuella.

1900-luvun aikana passiivikongruenssi on alkanut levittäytyä eteläsuomalaislähtöisen nykypuhekielen kautta. Vielä muoto-opin arkiston laajassa murreaineistossa tyypit *me on oltu* ja *me ollaan oltu* ovat olleet melko tasaväkisiä, mutta 1990-luvulla haastateltujen, 1960–1980-luvulla syntyneiden suomalaisten nykypuhekielessä (*me*) *ollaan oltu* -muodot ovat jo selvänä enemmistönä (Kuutti 2000: 75). Myös Helsingin puhekielen aineisto 1970-luvulta osoittaa, että passiivikongruenssi on sitä yleisempää, mitä nuorempi puhuja on (Lyytikäinen 2012: 261).

Helasvuon (2006) mukaan passiivikongruenssilla on oma tehtävänsä suomen verbintaivutuksessa. Hän nimittää passiivin preesensia ja imperfektiä (*viedään, vietiin*) yksinkertaiseksi passiiviksi (*simple passive*) ja *olla*-apuverbillä muodostettavia passiivin liittomuotoja (*on viety, oli viety*) *olla*-passiiviksi (*be-passive*). Yksinkertainen passiivi ja *olla*-passiivi kuuluvat eri taivutusparadigmoihin: yksinkertaista passiivia voidaan pitää persoonamuotojärjestelmässä 4. persoonana (jo Tuomikoski 1971: 149), kun taas *olla*-passiivi muodostuu yksikön 3. persoonan muotoisesta *olla*-verbistä ja TU-partisiipista. *olla*-passiivin yksikön 3. persoonan muoto *on* tai *oli* voidaan tulkita joko kopulaksi tai apuverbiksi, ja TU-partisiippi rinnastuu adjektiiveihin. (Mas. 240–241.) Yksinkertaisella passiivilla kuvataan toimintaa (*tullaan kotia*), mutta *olla*-passiivilla voidaan paitsi kuvata toimintaa (*se on kuulemma tehty ylleensä kesällä ilmeisesti*) myös luonnehtia jotain entiteettiä (*se on kyllä oikein kivast kirjoitettu*). Passiivikongruenssin käyttöfunktiona on vain toiminnan kuvaaminen; siten **se ollaan kyllä oikein kivast kirjoitettu* ei olisi mahdollinen, mutta *se ollaan tehty ylleensä kesällä* olisi. Passiivikongruenssi siirtää toiminnan taustalta fokukseen inhimillisen toimijan ja mahdollistaa tulkinnan, jonka mukaan puhuja kuuluu passiivin referenssiin (vaikka *me*-pronominia ei olisi ilmipantuna). *olla*-passiivia käytetään, kun päättely perustuu toiminnan tulokseen (*jtk. on tehty*), mutta passiivikongruenssia käytetään, kun päättely pohjautuu jonkin agentin toimintaan (*jtk. ollaan tehty*). (Mas. 243–248.)

2.2 Passiivikongruenssi savolaisalueen itäosien murteissa

Muoto-opin kokoelmien mukaan kaksinkertaista passiivia on savolaismurteissa ollut etenkin alueen länsiosissa (Kuutti 2000: 29–30). Tarkistaakseni savolaisalueen itäosien murteiden tilanteen olen käynyt läpi haastattelupuheesta litteroituja Etelä- ja Pohjois-Savon, Savonlinnan seudun ja Pohjois-Karjalan murrenäytteitä. Laajoja murrekirjoja alueelta on kolme: Savonlinnan seudun murrekirja (Palander 1999; 12 t), Mikkelin seudun murrekirja (Mielikäinen 1999; 16 t) ja Pohjois-Karjalan murrenäytteitä (Forsberg 1988; 15 t). Muu aineisto on Suomen kielen näytteitä -sarjasta, jonka osat sisältävät kukin kahden tunnin haastattelulitteroinnit. Savonlinnan seutua edustaa Kerimäki (Yli-Paavola & Yli-Luukko 1987) ja Etelä-Savo Mikkeli (Mielikäinen 1980). Pohjois-Savosta ovat mukana Lapinlahti (Sarvas 1980) ja Rautalampi (Yli-Luukko 1983), Pohjois-Karjalasta puolestaan Liperi (Palander 1980), Kiihtelysvaara (Särkkä 1982), Pielisjärvi (Eskelinen 1995) ja Kitee (Eskelinen 1996). Aineistoa on kaikkiaan 59 tunnista nauhoitteita. Passiivikongruenssimuodot

on tässä kuten muussakin aineistossa laskettu *olla*-apuverbeistä; tapauksia, joissa on *olla*-verbin ellipsi (esim. *siellä ollaan käyty ja juostu*), ei siis ole otettu huomioon.

Passiivikongruenssi näyttää savolaisalueen itäosissa olleen todella harvinainen: 59 tunnin haastatteluaineistossa esiintymiä on vain kolme. Niissä kaikissa passiivia on käytetty monikon 1. persoonan funktiossa:

(4) jos myö seittemää kerittii poes että, sitte tehtii se yks tunti kästöitä, yhek-sännele tunnile ja sit syötii ja sit makkoomaa. Uamusella viije aekaa navettaa. Sit ku *oltii lypsetty* ja annettu niitä hakkeluksia lehmile – –. (Mikkelin mlk.; Mielikäinen 1999: 81)

(5) kum myö mäntiin sitten, uamusella jo, kun, *oltii*, Raotalammin kirkolta teältä *kävelty* (Rautalampi; Yli-Luukko 1983: 44)

(6) kum *myö ollaan kuuluttu* Tohmajärveen hyviin kàuŧvan àikkoo (Kiihtelys-vaara; Särkkä 1982: 62).

Passiivikongruenssin yleistymisestä voidaan saada tarkempaa tietoa saman perheen eri sukupolvien kieltä vertailemalla. Enonkoskelaissyntyisen Pasin perheen seuruu-tutkimuksessa on ollut mukana kaikkiaan neljä sukupolvea. Esittelen taulukoissa 1–3 kaikkien seuruiinformanttien murrenäytteistä poimittujen passiivin liittomuotojen jakauman. Nimitän perinteiseksi passiiviksi sellaisia liittomuotoja, joiden *olla*-apuverbi on yksikön 3. persoonassa (*on tehty, oli tehty, olis tehty*). Taulukoiden ensimmäinen sarake ilmoittaa sukupolven (I–IV vanhimmasta nuorimpaan). Toisessa sarakkeessa ovat informantit ikäjärjestyksessä sekä näytteiden tallennusvuodet ja informanttien iät tallennushetkellä.

Taulukko 1. Passiivin liittomuodot Pasin isoäidin sekä vanhempien sukupolven idiolekteissa.

Sukupolvi	Informantti	Passiivikongruenssi (f)	Perinteinen passiivi (f)	N
I	Isoäiti 1969-71	–	–	–
II	Setä 1999-80	–	11	11
	Setä 2008-89	–	3	3
	Isä 1999-75	–	19	19
	Isä 2008-84	–	3	3
	Äiti 1999-70	–	8	8
	Äiti 2008-80	–	6	6

Passiivin liittomuotoja esiintyy tunnin mittaisessa haastattelunäytteessä 10–20; Pasia lukuun ottamatta seuruaineiston näytteet ovat tuntia lyhyempiä, 30–40 minuutin pituisia. Isoäidin noin 15 minuutin haastattelussa ei esiinny yhtään passiivin liittomuotoa. Kuten aiemmin todettiin, hänen ikäluokkansa kielessä Savonlinnan seudulla passiivikongruenssia ei juuri ole esiintynyt, joten todennäköisesti hänenkään idiolektiinsa ilmiö ei ole kuulunut. Pasin vanhempien sukupolven kaikki näytteet sisältävät passiivin liittomuotoja, mutta passiivikongruenssitapaukset puuttuvat. Mukana on muotoja, jotka voidaan määritellä selvästi puhujaeksklusiivisiksi (7a–d) eli sellaisiksi, joiden viittausalaan puhuja ei kuulu:

(7)

- a) Setä: ne om paremmi, paremmin ne tontit *om myötynä* [kylällä] (2008)
- b) Isä: tämä [tila] *on* kaksikymmentäseitsemän vuosluvula ni, itsenäiseks. *otetuna* (1999)
- c) Äiti: aikasemmi *ol* [nykyisellä asuinpaikalla] vattuu *kasvatettu* (1999)
- d) Äiti: *teijähhä onnij* jo *keskusteltu* tämä [’tehän olettekin jo keskustelleet tämän’] (1999)

Aina ei passiivimuodon referenssi kuitenkaan ole selvä (8a–b), vaan muoto voi olla referentiaalisesti avoin (ks. Riionheimo, L. Kolehmainen & Meriläinen 2014: 342):

(8)

a) Isä: tyttöläillä on aikona ostettuna rantamökki sieltä (2008)

b) Setä: *meijän ku ol leikattu kaikki viljat ol' silloj johonnii aikaal leikattu* (1999)

Lauseessa 8a isä puhuu omista tyttäristään, mutta kontekstista ei käy ilmi, onko hän itse osallistunut rantamökin ostoon. On mahdollista, että puhuja on tietoisesti valinnut passiivin, jolla subjekti on häivytetty. Esimerkissä 8b puolestaan on kyse *meidän mennään* -rakenteesta, jonka pronominilla viitataan kollektiivisesti 'meidän perheeseen' tai lokaalisesti 'meidän taloon' (Hakanen 2000: 9–10, 36–37; Jaakola 2004: 162–165) mutta itse subjekti on epämääräistetty (Pajunen 1989: 169).³ Lauseen 8b jatko *ol' silloj johonnii aikaal leikattu* antaa kuitenkin ymmärtää, että puhuja ei kerro omasta toiminnastaan vaan perheessä kauan sitten tapahtuneesta viljankorjuusta.

Toisaalta näytteet sisältävät myös selviä puhujainklusiivisia muotoja, joiden viittausalaan puhuja sisältyy. Osassa niitä monikon 1. persoonan pronomini on ilmi-pantuna (9a–b).

(9)

a) Isä: *myö vanhemmat miehet on, sielä matkassa oltuna* (1999)

b) Äiti: *eihäm myö milläät tavala myötäväks astin oon niitä [karpaloita] kerätty* (1999)

Kun lauseessa ei ole monikon 1. persoonan pronominia, puhujainklusiivisuus voidaan päätellä aiemmasta kontekstista. Esimerkeissä 10a–b puhujat kertovat kotitalastaan ja perheestään ja lukeutuvat itse kollektiivin toimijoihin:

(10)

a) Setä: *eij olluk ku yks hevone ja, viimmeselähä se jäi siks jotta, sekkii ol tallissa talavela ei sillä ajettuna. ensin kää. sittehä se ol luovuttu kokonnaam pois [hevosen pidosta]* (1999)

³ Huomattakoon, että edellä esimerkissä 7d vastaavanlainen rakenne viittaa kahteen keskustelijaan, haastattelijaan ja toiseen perheenjäseneseen, joka on ollut haastateltavana ennen äitiä.

b) Äiti: ne [miniä ja pojantytär] haalii niitä mustikoita ja, joka syksy ov vielä tuone ’yhele ’eläkelläispariskunnalen ni *on vietyt* talavimustikat (1999)

Pasin sukupolven kielessä passiivin liittomuodot jakaantuvat taulukon 2 mukaisesti. Tätä kolmatta sukupolvea edustavat Pasin lisäksi hänen veljensä ja puolisonsa.

Taulukko 2. Passiivin liittomuodot Pasin sukupolven idiolekteissa.

Sukupolvi	Informantti	Passiivikongruenssi (f)	Perinteinen passiivi (f)	N
III	Veli 1999-40	2	13	15
	Veli 2008-50	1	14	15
	Pasi 1969-7	12	3	15
	Pasi 1975-13	2	1	3
	Pasi 1981-19	11	4	15
	Pasi 1987-25	5	5	10
	Pasi 1993-31	11	7	18
	Pasi 1999-37	6	15	21
	Pasi 2005-43	6	2	8
	Pasi 2008-46	6	17	23
	Pasi 2011-49	5	1	6
	Pasi 2015-54	3	11	14
	Puoliso 2005-34	–	5	5
	Puoliso 2008-37	1	2	3
Puoliso 2011-40	1	6	7	
Puoliso 2015-44	–	8	8	

Pasia on vuoteen 2015 mennessä haastateltu kaikkiaan kymmenen kertaa, ja jokainen näyte sisältää passiivikongruenssitapauksia. Kuudessa haastattelussa kaksinkertaisia passiiveja on jopa enemmistö passiivin liittomuodoista. Yksittäisiä passiivikongruenssiintymiä on myös Pasin neljä vuotta vanhemman veljen kummasakin haastattelussa sekä pohjoiskarjalaisen puolison kahdessa haastattelussa. Kaikki Pasin sukupolven passiivikongruenssitapaukset ovat monikon 1. persoonan funktiossa käytettyjä:

(11)

a) Veli: *myö oltii seurusteltu* jo ussempi vuos (1999)

b) Pasi: *myö ollaan köiteltu* ’ ’äena katiskoilakkiim mut – – (1969)

c) Pasi: iltavuorooj jos mänen niij kaheks mänej ja, mihi astis sitte uamuyölä oon. [H: ai ne tekköö vuorotyönä sitä?] joo vuorotyönä tehään nyt *ollaan tehty* (2008)

d) Puoliso: nyt *ollaa* heinäkuu *oltu* kotosalla että on [’olen’] iham muutamam päivä ’ollut töissä vain (2008)

Puhujainklusiivisiin tapauksiin kuuluu kuitenkin myös perinteisiä passiivimuotoja:

(12)

a) Veli: *on* tässä nyt ihan, *pähkäilty* vuaj ja, mietitty tuota assiita (2008)

b) Pasi: jos siell_ois ollul lumikeli, nim *myö ois* kyllä meleko varmastih *hurraatettu* sielä kahtomassa se homma (1993)

c) Puoliso: *myö* tässä niijkun, *ov* varmaav viimeset kolome vuotta *tapeltu* [kunnan kanssa, ettei koulua lakkautettaisi] (2015)

Seuruuperheessä passiivikongruenssi on siis ilmestynyt Pasiin sukupolven kieleen, ja Pasiin aineistosta on pääteltävissä, että tällä sukupolvella muotoja on esiintynyt lapsesta saakka. Vaikka Pasiin lapsuudenaikainen puhekieli on monilta osin varsin vanhakantaista ja saanut vaikutteita isovanhempien kielestä (Palander 2005), passiivikongruenssi ei ole periytynyt suoraan vanhasta murteesta vaan on nykypuhekielen piirre. Pasiin sukupolven aineistosta on jo ennustettavissa, mihin suuntaan piirteen käyttö kehittyy seuraavalla, perheen neljännellä sukupolvella (taulukko 3).

Taulukko 3. Passiivin liittomuodot Pasin lasten sukupolven idiolekteissa.

Sukupolvi	Informantti	Passiivikongruenssi (f)	Perinteinen passiivi (f)	N
IV	Poika1 2005-13	–	–	–
	Poika1 2008-15	–	–	–
	Poika1 2011-18	1	–	1
	Poika1 2015-22	1	–	1
	Poika2 2005-11	–	–	–
	Poika2 2008-14	2	–	2
	Poika2 2011-17	2	1	3
	Poika 2 2015-21	–	–	–
	Kaksospka1 2012-7	3	–	3
	Kaksospka1 2015-10	5	–	5
	Kaksospka2 2012-7	1	–	1
	Kaksospka2 2015-10	5	–	5

Pasin puolison poikia on ensimmäisen kerran haastateltu teini-iässä, 13- ja 15-vuotiaina, ja perheen kaksospoikia 7-vuotiaina. Tämän sukupolven haastattelut ovat tuottaneet ylipäättään vähemmän analysoitavaa aineistoa kuin vanhempien informanttien, koska vastaukset kysymyksiin ovat olleet lyhempiä ja vähemmän kerronnallisia. Passiivin liittomuotoja ei sisälly kaikkiin näytteisiin lainkaan. Yleiskuva on kuitenkin selvä: kun muotoja esiintyy, niissä on lähes poikkeuksetta passiivikongruenssi, ja niitä käytetään monikon 1. persoonan funktiossa:

(13)

- a) Poika 1: oisko jottainj kuutta, kuutta kilometrii mitä *ollaa* 'enimmillääm *marssittu* [armeijassa] (2015)
- b) Poika 2: niim pitkään kum mie muista *ollaa* 'oltut täällä (2011)
- c) Kaksospoika 1: kum *myö ollaan sidottu* siihen naru ja pantu semmone 'yks lukko siihen ni ei pääse [koira irti] (2012)
- d) Kaksospoika 2: muutamanj kerra' *ollaan pelattu* tänä vuona sulkapalloo (2015)

Neljännän sukupolven aineistossa on vain yksi tapaus, joka on tulkittavissa puhujainklusiiviseksi mutta jossa predikaattina on perinteinen passiivin perfekti:

(14) Poika 2: ne [kotitehtävät] on sitte silleesti 'äina tehty että kahitoo lintissä ['linja-autossa'] (–) jos ei nukahas sinnen nii sitte siinä saa sutastuu ne (2011)

Tämän sukupolven näytteissä on myös viitteitä siitä, että passiivikongruenssi voidaan yleistää jo puhujaeksklusiivisiin tapauksiin:

(15) Kaksospoika 1: kaikki pisti heti verkot sinne 'että nyt se häuki saahaa 'ylös. *ei* todennäköisesti 'ollav vielä saatus sitä ylös (2015)

Koko aineiston monikon 1. persoonan funktiossa olevat kaksinkertaiset passiivi-muodot ovat noin 70-prosenttisesti ilman persoonapronominia; vain 30 prosentissa *myö*-pronomini on ilmipantuna. Pronominin puuttumiseen vaikuttaa osin se, että eräät muodot ovat vastauksia haastattelijan kysymykseen, joka on suunnattu kahdelle tai useammalle kuulijalle:

(16) H: ootteko työ ollum mukana tuola koskkaan nyt viime aikona tuola, isij kansat tuola mehtähommissa?

Kaksospoika 1: *ei ollap* pitkää 'aiĳkaa ei varmaa, kahteev vuotee tai kolmee. (2015)

Helasvuon oletus (2006: 247), että passiivikongruenssi mahdollistaa tulkinnan, jossa puhuja kuuluu passiivin viittaussalaan, pätee Pasin perheen aineistossa erittäin hyvin: vain yhdessä lauseessa 92:sta (esimerkki 15) passiivi viittaa toimijoihin, joihin puhuja itse ei lukeudu.

2.3 Passiivikongruenssin leviäminen

Nykypuhekielessä passiivikongruenssi on yleistynyt Etelä-Suomesta päin. Helsingin puhekielen aineistossa, joka kuvaa 1970-luvun tilannetta, ilmiötä on jo vanhimman ikäryhmän eli noin vuonna 1900 syntyneiden kielessä, mutta se on runsaampaa 1930-luvulla ja 1950–1960-luvulla syntyneillä (Lyytikäinen 2012: 261). Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimushankkeen (NPM) Jyväskylän osatutkimuksen aineistosta voidaan tarkistaa, millainen tilanne on vastaavaan aikaan ollut keskisuomalaisessa kasvukeskuksessa. Taulukon 4 tulokset on laskettu Jyväskylän osatutkimuksen perusaineistosta, joka koostuu 80:sta noin 45 minuutin pituisesta haastattelusta. Aineistoa on yhteensä 60 tuntia.

**Taulukko 4. Passiivin liittomuodot NPM:n Jyväskylän puhekielen aineistossa.
(E = eläkeläiset, T = työkäiset, O = opiskelijat ja K = koululaiset.)**

Informanttiryhmä syntymävuosiin	Passiivikongruenssi		Perinteinen passiivi		N
	f	%	f	%	
E 1900–1910-l.	5	5,1	93	94,9	98
T 1930–1940-l.	22	16,9	108	83,1	130
O+K 1950–1960-l.	50	26,7	137	73,3	187
O 1953–1956	17	24,3	53	75,7	70
K 1959–1960	33	28,2	84	71,8	117

Kuten Helsingissä, myös Jyväskylässä passiivikongruenssia on esiintynyt jo 1900-luvun alussa syntyneiden kielessä, tosin vain yksittäistapauksina (n. 5 %:ssa passiivin liittomuotoja). Kaikki vanhimman ryhmän passiivikongruenssi esiintymät ovat 1910-luvulla syntyneiltä. Työkäisillä, 1930–1940-luvulla syntyneillä, piirrettä on ollut jo lähes 17 %:ssa liittomuotoja ja 1950–1960-luvulla syntyneillä miltei 27 %:ssa. Nuorimmat ikäryhmät edustavat opiskelijoita (s. 1953–1956) ja koululaisia (s. 1959–1960). Aineisto osoittaa, että jo noin viiden vuoden ikäero vaikuttaa kaksinkertaisen passiivin käyttöön: opiskelijoilla näiden muotojen prosenttiosuus on noin 24 %, mutta koululaisilla noin 28 %.

Helsingin puhekielen aineistossa passiivikongruenssi on tyypillisempää naisille kaikissa ikäryhmissä (Lyytikäinen 2012: 261). Jyväskylän puhekielessä naiset johtavat muototyyppin omaksumista vain eläkeläis- ja opiskelijaryhmissä. Seuruuperheen III ja IV sukupolven informantit ovat Pasin puolisoa lukuun ottamatta miehiä ja poikia, joten sukupuolten välisistä eroista ei voi tehdä päätelmiä.

Vanhimpia ikäryhmiä vertailemalla näyttää siltä, että Helsingin ja Jyväskylän välillä passiivikongruenssin leviämässä on ollut ehkä vain noin kymmenen vuoden viive. Tämän perusteella voisi päätellä, että pääkaupunkiseudun uudennokset saavuttavat valtakunnallisesti ensin kaupunkikeskukset – ja niistä ensiksi lähimmät ja suurimmat. Itä-Suomen maaseudulle innovaatio on tullut myöhemmin: passiivikongruenssia ei ole vielä Pasin vanhempien ikäluokalla eli 1920-luvulla syntyneillä, mutta se ilmestyy seuraavan sukupolven, 1950–1960-luvulla syntyneiden kieleen. Seuruuperheessä ei ole 1930–1940-luvulla syntyneitä, joten tämän ikäisten kielen tilanteesta ei ole tietoa. Joka tapauksessa tämän yksittäisen perheen perusteella innovaation leviäminen pääkaupunkiseudulta Itä-Suomen maaseudulle näyttäisi vievän sukupolven ajan.

3 Infinitiivijärjestelmän muutoksia

Tässä luvussa tarkastelen kolmea infinitiivirakenteiden ilmiötä, *tekee(n)* ~ *tekee^x* -tyyppisiä muotoja, *pystyy tehdä* -rakennetta sekä *alkaa tekemään* -rakennetta, joilla on keskinäisiä vaikutusyhteyksiä. Eräät ilmiöt ovat aineistossa hyvin harvinaisia, mutta niiden oireilukin kertoo jo aluillaan olevasta muutoksesta.

3.1 *tekee(n)* ~ *tekee^x* -tyyppiset muodot

tekee(n) 'tekemään' -tyyppinen, muun muassa tunnuksettomaksi 3. infinitiivin (eli MA-infinitiivin) illatiiviksi kutsuttu muoto on vanhastaan ollut länsisuomalainen ja erityisesti hämäläismurteenen piirre. *tekee(n)*-tyyppiset muodot ovat mahdollisia muista verbivartaloista paitsi yksitavuisista (*saada, syödä, voida*) ja kolmi- tai useampitavuisista *OidA*-vartaloisista verbeistä (*haravoida, kypäloidä*; hämäläismurteissa kuitenkin *haravoittaa(n)*). Muoto-opin kokoelmien mukaan *tekee(n)*-muototyyppi on ollut leviävä aluemurteisuus: itämurteista sitä on merkitty lähinnä Päijät-Hämeen ja Keuruun–Evijärven murreryhmistä sekä kaakkoismurteiden länsiosista, mutta tilapäisenä sitä on esiintynyt jo idempänäkin savolais- ja kaakkoismurteissa. (Sorsakivi 1982: 385–386; Mielikäinen 1991: 52–53.) Seuraututkimusten mukaan lyhentyneiden *tekee(n)*-tyyppisten muotojen asema on edelleen varsin vahva hämäläismurteissa (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 98 ja siinä mainitut lähteet).

tekee(n)-muodot ovat kuuluneet jo vuosikymmeniä pääkaupunkiseudun puhekieleen (Sorsakivi 1982; Lappalainen 2004: 83–85; Kuparinen 2015: 49–51), ja esimerkiksi Jyväskylän kaupunkikielessäkin niitä on ollut jo 1900-luvun alussa syntyneiden kielessä ja ne ovat alkaneet yleistyä 1970-luvun nuorilla (Nissi 1981: 53–56). Pohjoiskarjalaisesta Rääkkylän kunnasta Helsinkiin muuttaneilla *tekeen*-muotoa on havaittu yleisimmin niillä, jotka ovat asuneet pääkaupungissa pisimpään. Kotimurteensa vähänkin säilyttäneiden kieleen se ei ole juurtunut, ja myös paikoillaan pysyneiden rääkkyläläisten puhekielestä se puuttuu. (Makkonen 2005: 140.)

Nykypuhekielessä *tekee(n)*-tyyppiset muodot ovat alkaneet kehittyä omaan suuntaansa, eikä *-n:ttömiä* muotoja enää voida yksiselitteisesti pitää MA-infinitiivin illatiiveina (J. Leino 2003: 237; Ylikoski 2005: 190–191; Kuparinen 2015, 2018). Kuparinen (mt.) käyttääkin tällaisista *tekee, antaa* -muodoista termiä lyhyt infinitiivi. *tekeen*-muotojen käyttö on ensinnäkin laajentunut niin, että MA-infinitiivin illatiivin lisäksi niitä tavataan myös inessiivin funktiossa (*käyn tekeen* 'teke-

mässä' *sen*). Ylikosken 2000-luvun alussa tekemän kyselytutkimuksen mukaan tällainen *käydä tekeen* -rakenne on kuulostanut opiskelijanuorista jo varsin hyväksyttävältä jopa savolaisalueen itäosissa (2005: 194–195, 197–198). Kun muodon loppu-*n* on ollut altis katoamaan, muoto voi edustua vokaaliloppuisena tai loppukahdenteisena (*käyn tekee(s) sen, lähden tekee(s) sen*).⁴ Osassa verbivartaloita tuloksena voi olla muoto, joka lankeaa yhteen A-infinitiivin kanssa (*käyn antaas sen*). Illatiivin *-n:n* kato on osaltaan vaikuttanut siihen, että tunnukseton MA-infinitiivin illatiivi on erkaantumassa lyhyeksi infiniiviksi ja kieliopillistumassa eräänlaiseksi yleisinfiniiviksi. Myös pitkävokaaliset yksikön 3. persoonan muodot (*tekee, pelaa, antaa*) ovat vaikuttaneet analogisten lyhyiden infiniivien syntyyn, jotka supistumaverbeistä ovat *pelaa*-tyyppisiä (*käy pelaa, olla pelaa*). (Kuparinen 2015: 44–45, 62–64, 69–71.) Kaikkiaan lyhyet infiniivit ovat jatkuvasti yleistyneet Helsingin puhekielessä nuorilla, ja niiden on jo havaittu levinneen esimerkiksi Tampereen seudun nuorten kieleen (Kuparinen mts. 12, 74–75).

Seuruuperheen puhekielessä *tekee(n) ~ tekee^x* -muodoista on yksittäisiä oireiluja Pasin sukupolvella, mutta ei kuitenkaan itse Pasilla missään vaiheessa. Vanhin perheenjäsen, jonka näytteissä on *tekee^x*-muotoja, on Pasin v. 1958 syntynyt veli. Muodot sisältyvät v. 1999 tallennettuun haastatteluun, jossa veli kertoo Hollolassa tilanhoitajana viettämästään kaudesta (1983–1986):

(1) Veli:

a) mie mäni sillon jo kevättöitä *tekee s-*, tekemää sinne että (1999)

b) kägevuri unohij ja emäntä lähti *ajaa*s sitte aika paljo (1999)

Veljen puhekielen *tekee, ajaa^x* -muodot ovat todennäköisesti tarttumaa kaakkoishämäläisestä murteesta. Hämäläinen illatiivimuoto *ajaan* on jo muuttunut loppukahdenteiseksi ja edustaa lyhyttä infiniiviä. Muototyyppi ei kuitenkaan ole jäänyt pysyvästi veljen idiolektiin, sillä vuoden 2008 haastattelussa sitä ei enää esiinny. Toisen saman sukupolven perheenjäsen, jonka näytteissä on satunnaisia lyhyitä infiniivejä, on Pasin v. 1975 syntynyt puoliso:

⁴ Omien muistikuvieni mukaan lyhyet infiniivit olivat *käydä*-verbin yhteydessä käytössä Pohjois-Karjalan koululaisilla jo 1960-luvulla (esim. *käyh hakkeep posti, kävi sannoos sille*).

(2) Puoliso:

a) mie oov vienyj [lapset päivähoitoon] ja Pasi käy hakkeep pois (2008)

b) pittää ollan ne lääkeluvat, kunnossa että *pysytyy tekkee*, esmerkiks yövuoroja (2015)

Varsinaisesti lyhyet infinitiivit produktiivistuvat vasta seuruuperheen IV sukupolvella. Taulukossa 5 ovat perheen neljän lapsen näytteistä poimittujen MA-infinitiivin inessiivi- ja illatiivimuotojen sekä lyhyiden infinitiivien määrät. Huomioon ei ole otettu yksitavuisten verbivartaloiden *syömässä, syömään* -tyyppisiä esiintymiä, koska näistä verbeistä ei voi muodostaa lyhyitä infinitiivejä (**syöö*). Laskelmissa ei ole myöskään vastaavalla tavalla poikkeuksellisia *-Oida*-verbejä.

Taulukko 5. MA-infinitiivin ja lyhyen infinitiivin muodot IV sukupolven idiolekteissa.

Sukupolvi	Informantti	-mAssA	-mAAAn	lyhyt inf.	N
IV	Poika1 2005-13	4	7	–	11
	Poika1 2008-15	4	6	–	10
	Poika1 2011-18	4	34	–	38
	Poika1 2015-22	11	38	–	49
	Poika2 2005-11	1	2	13	16
	Poika2 2008-14	3	17	6	26
	Poika2 2011-17	5	15	2	22
	Poika 2 2015-21	11	25	3	29
	Kaksospka1 2012-7	3	1	5	9
	Kaksospka1 2015-10	3	3	1	7
	Kaksospka2 2012-7	2	2	1	5
	Kaksospka2 2015-10	7	9	–	16

Perheen vanhimmalta pojalta (s. 1992) lyhyet infinitiivit puuttuvat, mutta toiseksi vanhimmalla pojalla (s. 1994) niitä on jokaisessa neljässä näytteessä, 11-vuotiaana jopa valtaedustuksena:

(3) Poika 2:

a) ne ku sattuu *olleen* niij ku oñ kaheh heññem paripöytä, ne sattuvat vielä *istuuv* vierekkäin (2005)

- b) opettaja, kävi niinku miun, niinkum miun kansa, siellä *kahtoon* niissä luokissa (2005)
- c) piti lähtee 'yö 'aikana pois [teltasta] kur rupes *pelottaap* pienenä se siili (2008)
- d) [koira] lähti *juoks`ee* uuvestaa ympyrrää kierti vaah halliin tuli takasin (2008)
- e) sittem mies on suanu, sieltä suvannosta käänyk *kokkeiļlee* [virvelillä] (2011)
- f) tosta alkaa *sumennee* toine silmä (2015)

Myös perheen nuorimmilla pojilla lyhyitä infinitiivejä esiintyy, varsinkin kaksospoika 1:n varhaisimmassa haastattelussa.

(4) Kaksospoika 1:

- a) nii, tuossa tiellä [jäi kissa auton alle]. joutu *kanñtaap* pois (2012)
- b) käviñ *kattoop* pesäpallot(otteluita) (2012)
- c) Säoli ku 'oli *kalastellee* 'isona, isona, tällee seittemävvuotijjaana (2012)
- d) se [isovelii] ei pystynym *mennee* sinne 'upseeriköuluun (2015)

(5) Kaksospoika 2:

Petrillä oli tuossa ohassa ['otsassa'] nin hiilen, ei kun tuo, rautapalane. joutu *nyppiip* pões, sormin (2012)

Aineisto osoittaa, että lyhyt infinitiivi esiintyy erityisen usein (8 tapauksessa) *käydä*-verbin yhteydessä MA-infinitiivin inessiivin funktiossa. Esiintymissä on mm. rakenne *käviñ kattoo^x* (4b), jonka voisi olettaa lainautuneen eteläsuomalaisesta puhekielestä sellaisenaan, mutta *käydä*-verbin määrite voi olla myös täysin itäsuomalaisessa äänneasussa *kahtoo^x* (3b). *Käydä*-verbin lisäksi lyhyt infinitiivi on kertaalleen jo *olla*-verbinkin täydennyksenä (*oli kalastellee^x* 'kalastelemassa'; 4c). Ei kuitenkaan näytä siltä, että inessiiviksi merkitsemätöntä muotoa käytettäisiin yleisemmin progressiivisuutta ilmaisevissa 'olla tekemässä' -rakenteissa (ks. Ylikoski 2005: 194–195, 199–200; Kuparinen 2015: 62–64). Helsingin puhekielessäkin lyhyt infinitiivi näyttäisi olevan vasta nyt yleistymässä *käydä*- ja *olla*-verbien täydennykseksi (Kuparinen 2018: 41).

Lyhyt infinitiivi toimii aineistossa jo monien verbien täydennyksenä: *käydä*- ja *olla*-verbien lisäksi rakenteen pääverbinä esiintyvät *alkaa*, *joutua*, *lähteä*, *pystyä*,

ruveta ja *sattua*. Näiden muiden verbien yhteydessä lyhyt infinitiivi on pelkästään MA-infinitiivin illatiivin tehtävässä.

Sekä kolmannen että neljännen polven näytteissä on varmoja loppukahdenteisiä muotoja (kahdennus *k:n*, *p:n* ja *s:n* edellä), mikä osoittaa, että ne käyttäytyvät A-infinitiivien tavoin. Helsingin puhekielen aineistossa loppukahdennus on alkanut yleistyä lyhyissä infinitiiveissä 1990- ja 2010-luvun nuorilla (Kuparinen 2015: 62), ja sama kehitys on siis näkyvissä myös Itä-Suomessa. Seuruuaineiston lyhyissä infinitiiveissä on Pohjois-Karjalan murteille ominaisia äännepiirteitä kuten yleis- ja erikoisgeminaatiota sekä *ts*-yhtymän savolaista *ht*-vastinetta, mistä on pääteltävissä, että eteläsuomalaislähtöisiä muotoja ei ole omaksuttu sellaisinaan vaan ne on mukautettu aluemurteeseen.

3.2 *pystyy tehdä* -rakenne

Eteläsuomalaisessa puhekielessä lyhyet infinitiivit ovat 2- tai useampitavuisissa yksivartaloisissa verbeissä samanasuisia kuin A-infinitiivit (esim. *lähti antaa^x*, *rupes leikkiä^r*). Tästä on seurannut, että tällaisissa verbeissä tulosijainfinitiivi on voitu tulkita A-infinitiiviksi ja sellaisten verbien kuin *joutua* ja *pakottaa* määritteiksi on tulosijainfinitiivien tehtävään yleistetty selvä A-infinitiivi (*joutu kulkee^x* → *joutu tehdä*, *joudutaam mennä, mä* – *pakotam mennä itteeni*; Sorsakivi 1982: 386–387). Jo muoto-opin arkiston kokoelmissa on länsimurteista yksittäisiä tietoja *ei kykene nousta*, *pysty olla* ja *rupi/aa olla* -rakenteista. Ilmiö selittyyneen siitä, että *joutua*, *pystyä*, *kyetä*, *pakottaa* -verbit eivät ilmaise konkreettista liikkumista vaan niiden merkitys on abstraktistunut. Näiden verbien tulosijahakuisuuskin on hämärtynyt. Sen sijaan sellaiset verbit, jotka merkitsevät konkreettista liikettä, eivät voi nykypuhekielessäkään saada rektioonsa A-infinitiiviä (**menee tehdä*). (Sorsakivi mts. 387–389.)

Sorsakiven aineiston helsinkiläislapsen, joiden puheessa on ollut *joutuu tehdä* -tyyppisiä infinitiivirakenteita, ovat syntyneet 1960-luvun puolivälissä (Sorsakivi 1982: 379). Oman seuruuperheeni haastatteluihin sisältyy muutama yksittäinen *pystyy tehdä* -rakenteen esiintymä, mutta niitä on ainoastaan v. 2004 syntyneiden kaksospoikien puheessa:

(6) Kaksospoika 1: tii(ät sie mitä sillä [tempuppyörällä] *pystyy tehdä*? (2012)

(7) Kaksospoika 2: ku ’yhelä silmällä en oikeem *pystynym mennä*. kahtommaa [hiihtokilpailuihin] (2015)

Satunnaisistakin *pystyy tehdä* -tapauksista voidaan päätellä, että innovaatio on leviämässä itäsuomalaisten kouluikäisten kielessä.

3.3 *alkaa tekemään* -rakenne

alkaa tekemään ~ *alkaa tekeen* -rakenne on vanhoissa aluemurteissa ollut länsimurteisuus. Sitä on tavattu yhtenäisesti kaakkoishämäläisistä murteista aina peräpohjalaismurteisiin asti, joissa se on ollut erityisen suosittu, mutta siitä on tietoja myös itämurteiden puolelta Keski-Suomen, Päijät-Hämeen ja Ähtärin–Evijärven välimurteista sekä satunnaisena kaakkoismurteista. Rakenne näkyy myös länsimurteisiin pohjautuvassa 1600- ja 1700-lukujen kirjakielessä. Etelä- ja Pohjois-Karjalassa, Kainuussa ja Savossa on ollut käytössä *alkaa tehdä* -rakenne. *Alkaa*-verbin rinnalla on kuitenkin useimmissa murteissa yleisempänä vanhastaan käytetty *ruveta*-verbiä (*ruveta tekemään*) ja lisäksi kaakkoismurteiden alueella verbiä *käydä* (*käydä tekemään*). (Vilppula 1984; Ikola 1984; Kamppi 2014.)

Kirjakielessä pitkään normatiivisena pidetty *alkaa tehdä* on murteiden taistelussa itämurteiden saavuttama voitto, josta on ollut merkkejä jo 1700-luvulla mutta joka vakiintui kirjakieleen 1800-luvun aikana (Vilppula 1984: 11). Kielenhuoltajat ovat keskustelleet *alkaa tekemään* -rakenteen hyväksyttävyydestä useaan otteeseen 1900-luvulla (T. Kolehmainen 2014: 304–306), ja lopulta vuonna 2014 suomen kielen lautakunta hyväksyi sen vaihtoehtoiseksi variantiksi itämurteisen *alkaa tehdä* -rakenteen rinnalle (Maamies 2014).

Seuruuperheessä länsisuomalaista *alkaa tekemään* -rakennetta vastaa kaikkein yleisimmin rakenne *ruveta tekemään*. Sen esiintymiä koko aineistossa (24½ t) on 213, esimerkiksi:

(8) Poika 1: huonoja puoli_a jos pitäs *ruveta* ’intistä *keksimmään* (2015)

(9) Poika 2: tätä paksu, rautamötikkä. èç sitä òikkeir rälläkällä [’kulmahiomakoneella’] *ruvetap* pòikki *laittammaa* (2011)

(10) Kaksospoika 2: ei kum mie *ruppeen tekemmää* semmosta [metsäkonetyötä] (2012)

alkaa tehdä -rakenne on jo huomattavasti harvinaisempi: sitä on vain 23 tapausta. (*alkaa tehdä* -rakenteen vieraudesta Pohjois-Karjalan ja Kainuun murreaineistossa ks. myös Karttunen 2018: 91. Vastaavanlainen havainto on Jyväskylänkin puhekie-

lestä; Nissi 1981: 62.) *alkaa tehdä* -rakennetta käyttävät seuruuperheessä vain kolmannen ja neljännen sukupolven edustajat (Pasin puoliso ja veli sekä poika 2 ja kaksospoika 1), mikä kertoo siitä, että konstruktio ainakin savolaismurteiden itäosissa on tulkittavissa yleis(puhe)kielisyudeksi (vrt. Ikola 1984).

(11) Puoliso: [jos hoitaa lapsia kotona,] sitte mennöö kertynneet vuoslommat ja tämmöset että. sitten *alakaa hävitäs* siivuja. kotihoidontu(enhan saapi sinne 'astik kun, lapset mennee kouluum mium mielestä (2005)

(12) Kaksospoika 1: kum pistettii yks semmonev vähä hajustettu, mato tai toukka ni sillo '*alko tullaj* ja [kalaa] (2015)

Vanhan murteen piirteeksi voidaan katsoa yksittäiset *käydä tekemään* -rakenteet, jotka sisältyvät sedän ja Pasin näytteisiin:

(13) Setä:

a) miuŋ *kää* rintaam *pistämmään* (1999)

b) mie *en* ennee *kääny* '*uusimaan* sitä [ajokorttia] (2008)

(14) Pasi: ei niinŋku ennee kannatak *käyväk korjoomaan* [kolariautoa] (1981)

käydä tekemään -esiintymät selittyvät Savonlinnan seudun välimurteiden ja kaakkoismurteiden naapuruuudesta: valta-alueensa kaakkoismurteiden ulkopuolella *käydä tekemään* -rakennetta tavataan nimittäin varsinkin savolaismurteiden eteläosissa (Kamppi 2014).

Tuorein rakennetyyppi, *alkaa tekemään*, esiintyy aineistossa 14 kertaa ja ainoastaan neljännen sukupolven eli perheen lasten kielessä. Kaikki rakenteen poiminnot ovat vuosien 2011 ja 2015 haastatteluista, joissa vanhemmat pojat ovat 17–22-vuotiaita. Kaksoset ovat vuonna 2015 10-vuotiaita. Vanhimmalla pojalla *alkaa tekemään* -rakenne esiintyy kaikkiaan yhdeksän kertaa ja toiseksi vanhimmalla kahdesti, mutta poika 2 käyttää MA-infinitiivin sijasta kerran myös lyhyttä infinitiiviä (*alkaa tekee*). Nuorimmista pojista *alkaa tekemään* -rakenteesta on vain kaksi esiintymää kaksospoika 1:llä vuoden 2015 näytteessä. Kiinnostavaa on, että *alkaa*-verbin yhteydessä MA-infinitiivi on ylivoimaisesti yleisempi kuin lyhyt infinitiivi (suhde 13 : 1). Vastaavanlainen tulos on Jyväskylän puhekielestäkin 1970-luvulta: *alkaa tekemään* ja *alkaa tekeen* -rakenteiden esiintymien suhteet ovat 43 : 11 (Nissi 1981: 61). Uusi rakenne on siis omaksuttu nimenomaan MA-infinitiivin sisältävänä.

alkaa tekemään ja *alkaa tehdä* -rakenteilla on havaittu olevan merkityseroa: *alkaa tekemään* -rakenne on tyypillisesti preesensmuodossa, ja sen infinitiivimuoto ilmaisee yleensä konkreettista ja inhimillistä toimintaa. Lisäksi *alkaa tekemään* -rakennetta käytetään, kun kuvataan jotain vähitellen alkavaa ja etenevää dynaamista prosessia, jonka aikana tapahtuu muutos. Usein tätä vähittäisyyttä tähdennetään vielä esimerkiksi adverbilla (*pikkuhiljaa, hiljalleen, vähitellen*). *alkaa tekemään* -rakenteelle näyttäisi olevan kieliopillistumassa tehtävä, jossa alkaminen konstruoidaan vähittäisenä siirtymisenä alkamisen tilaan. (Herlin 2012: 162–165, 169.)

Seuruuaineiston harvalukuisissa *alkaa tekemään* -esiintymissä preesensmuotoisuus ei korostu: *alkaa*-verbi on preesensissä 6:ssa ja imperfektissä 7 tapauksessa. Kerran rakenteen aikamuotona on perfekti. Konkreettinen toiminta on rakenteen infinitiiviverbeille yleisintä, mutta toiminnan ei tarvitse olla inhimillistä:

(15) Poika 1

a) [sairaalassa] *alkovat* keittosuolatippoja *läättammaa* sinnek ku [haavaan] (2011)

b) kunntoetuksessa piti kansak käävö 'että *alko* käsi *pellaammaaj* ja (2011)

c) illasta *alkkaa* [verkkoyhteys] sitten *toimimmaa* ihan niinkun normmaali nettikkii (2015)

(16) Poika 2: tosta *alkkaa sumennee* toine silmä (2015)

(17) Kaksospoika 1:

a) heti *alko* lohet *syömmään* siinä (2015)

b) 'iha 'oičkeesti 'alko veri *kiertämmään* sillon [avantouinnin jälkeen] (2015)

Herlinin mukaan (2012: 168) *alkaa tekemään* -rakenteen infinitiiviverbit ovat huomiota herättävän usein frekventatiiviverbejä, joille on ominaista tekemisen toistuvuus tai ajoittaisuus. Seuruuaineistossani on kaksi frekventatiiviverbiesiintymää:

(18) Poika 1: se [tietokone] kyllä ihan kirjaimellisestih heti *alko rējstailemmaa* sen kahen vuej jälälkkee (2011)

(19) Poika 2: *alkkaa* taas puhelim *pilpattelemmaan* (2011)

Lähes kaikille aineistoni *alkaa tekemään ~ tekee(n)* -tapauksille yhteistä on infinitiiviverbin duratiivinen merkityspiirre, eli kuvatut prosessit ovat ajallisesti pitkäkestoisia (Herlin 2012: 168–170). Esimerkiksi mentaalinen verbi *huomata* on perusluonteeltaan momentaaninen, äkillisyyttä ilmaiseva. Kun se on *alkaa*-verbin MA-infinitiivimuotoisena täydennyksenä, lauseeseen syntyy vähittäisen prosessin merkitys 'alkaa vähitellen huomata':

(20) Poika 1: viis viikkoo ni, eij_ook kyllä [armeijan ruokalistassa] sattunus silleen samoja, ruoki_a, ruoki_a kohale et. vöihan se ollas sittem puolev vuuven kohala sielä *alkkaa huomaamaa* 'että jottai 'ol liikkaa ja jottail lii(av vähän (2015)

Tapausten vähäisyydestä johtunee, että *alkaa tekemään* -rakenteiden yhteyteen ei ole osunut *pikkuhiljaa, vähitellen* -adverbeja.

Infinitiivirakenteiden muutosten ketjuuntumisesta on osoituksena, että *alkaa tekemään* -rakennetta erityisesti suosiva poika 1 on soveltanut rektiota *aloittaa*-verbiinkin:

(21) Poika 1: kyllähän ne *alotti* [armeijassa] jo niinkuv *valmentammaa* siihev, vois puhhuu 'iha 'että, periaatteessa ensimmäisestä viikosta lähitiiv [sotilas]vallaa harjotellaan (2015)

aloittaa-verbin syntaktisen käytön on havaittu yleisemminkin olevan muuttumassa (Herlin 2012: 149).

alkaa tekemään ~ tekeen -rakenteen oireilu nuorimman itäsuomalaispolven kielessä voidaan nähdä jatkokehityksenä sille, että *ruveta tekemään* -rakenteen rinnalla jalansijaa alkaa saada *alkaa tehdä* -rakenne. Tätä rakennetta on toistaiseksi seuruerheen kahdella kolmannen sukupolven ja kahdella neljännen sukupolven edustajalla. *alkaa tehdä* -rakenne puolestaan mahdollistaa *alkaa tekemään ~ tekeen* -rakenteen käytön.

4 Innovaatiot ja innovaattorit

Edellä on tarkasteltu neljää morfosyntaktista ilmiötä, jotka ovat tulleet savolaismurteisen seuruerheen puhekieleen eriaikaisina innovaatioina. Varhaisin, passiivikongruenssi, näyttäisi ilmaantuneen Pasiin ja hänen veljensä murteeseen 1960-luvulla monikon 1. persoonan funktioon. Seuraavalla sukupolvella passiivikong-

ruenssi on vakiintunut niin, että se toteutuu kaikissa muodoissa, joissa se olisi mahdollinen. Pasiin lapsilla on oireita passiivikongruenssin leviämistä myös puhe- ja aksenttiominaisuuksiin.

Infinitiivijärjestelmän muutoksista tarkasteltavina olivat ensinnäkin *tekee(n) ~ tekee^x* -tyyppiset infinitiivit. *tekeen*-tyyppin infinitiivit edustuvat jo *n*:nsä menettäneinä tai loppukahdenteisina, ja niitä voidaan nimittää Kuparisen (2015, 2018) termien lyhyiksi infinitiiveiksi. Tällaiset muodot ilmestyvät seuruuperheen kieleen yksittäistapauksina kolmannessa sukupolvessa, Pasiin veljen ja puolison idiolekteissa. Muodot yleistyvät seuraavalla sukupolvella, jolloin ne toimivat monenlaisien verbien täydennyksenä. Niitä käytetään sekä MA-infinitiivin illatiivin että inessiivin sijasta (*joutu nyppii, rupes pelottaa, lähti juoks`ee, kävi kahtoo, oli kalastellee*).

Innovaatioista tuoreimpia ovat *pystyy tehdä* ja *alkaa tekemään ~ tekeen* -infinitiivirakenteet. Niistä on esimerkkejä vain neljännen polven idiolekteissa ja niissäkin vasta 2010-luvulta. *alkaa tekemään* -muotoja on erityisesti perheen parikymppisten poikien näytteissä, mutta myös toisella 10-vuotiaista kaksosista. *pystyy tehdä* -tyyppisestä rakenne esiintyy satunnaisena vain kaksosten kielessä. Yksittäisistäkin esiintymistä voidaan päätellä, että uusi infinitiivijärjestelmä on jo kokonaisuudessaan kotiutumassa Itä-Suomeen.

Innovaatiot leviävät sosiaalisten verkostojen avulla. Uudennosten leviämistä edistävät varsinkin puhujayhteisön jäsenten laajat verkostot ja löyhät kontaktit muihin verkostoihin (Cheshire, Fox, Kerswill & Torgersen 2008; Milroy & Llamas 2013: 419–420; vrt. Vaattovaara 2003: 154–155). Pasiin kaksoispassiivin käyttö jo lapsena on luultavasti heijastumaa vanhemman veljen puhekielestä. Veljen kieleen kaksoispassiivi taas on voinut tarttua kouluympäristöstä, jonne Pasi oli vasta menossa haastatteluvuoden 1969 syksyllä. Lasten kielen on todettu muuttuvan nopeasti juuri hiukan vanhempien ikätoverien mallin vaikutuksesta; muutamia vuosia vanhempien lasten puhekieli voi toimia tietynlaisena normina, jota tavoitellaan tiedostamattomasti tai tietoisesti (Kerswill 1996: 192–196; Eckert 1998: 162). Aineistossa ei ole näytteitä Pasiin veljen lapsuusajan kielestä, mutta on hyvin todennäköistä, että passiivikongruenssi on kuulunut hänenkin idiolektiinsa lapsesta saakka.

tekee-tyyppisten lyhyiden infinitiivien oireilu Pasiin veljen puhekielessä selittyy luontevimmin hämäläismurteiden alueella vietetystä ajasta. Veljen ensimmäisessä haastattelussa puhuma kieli eroaa muutenkin Pasiin idiolektista: monet savolaiset murrepiirteet ovat joko kokonaan kadonneet tai ovat selvästi syrjäytymässä, ja niiden tilalle on tullut eteläsuomalaisuuksia ja yleiskielisyyksiä (Palander 2005:

286–292). Pasi puolison idiolektiin taas lyhyet infinitiivit ovat voineet tarttua opiskelu- ja työyhteisöstä. Vuonna 2008 puoliso on ollut aikuiskoulutuksessa opiskelemaan suurtalouskokiksi, ja vuonna 2015 hän on vaihtanut alaa hoitotyöhön, jota varten hän on kouluttautunut lähihoitajaksi. Vaihtuvat opiskelu- ja työympäristöt sekä eri-ikäisten ja -taustaisten kanssa toimiminen edistävät uudennosten omaksumista.

Neljännän sukupolven *alkaa tekemään* ~ *tekee* -rakenne on länsisuomalaisuus, joka on ilmaantunut vanhempien poikien idiolekteihin 17–18 vuoden iässä. Pojat ovat asuneet syntymästään saakka Pohjois-Karjalassa, missä ovat osallistuneet myös ammattikoulutukseen. Vuonna 2015 nuorempi heistä on jo käynyt armeijan ja vanhempi on armeijassa parhaillaan. Kummankin asepalveluspaikkakunta on Kajaani. *alkaa tekemään* -rakenteen omaksumiseen on mitä ilmeisimmin tarvittu peruskoulun jälkeisiä kontakteja. Perheen sisällä rakenne on tarttunut myös toisen kaksospojan kieleen. *pystyy tehdä* -rakenne etenee luultavasti Itä-Suomessa jo kouluikäisten keskuudessa, ja sitä kautta perheen nuorimmat pojat lienevät saaneet sen kieleensä.

Uudennokset näyttäisivät siirtyvän nuorten sukupolven sisällä hiukan vanhemmilta nuoremmille, mutta perheen edellisille sukupolville ne eivät vaikuttaisi juuri välittyvän. Pasi ei ole omaksunut infinitiivimuutoksia lainkaan, ja kaikkiaankin hänen murteensa on pysynyt vuosikymmenestä toiseen varsin konservatiivisena (Palander 2016). Helsingin puhekielessä lyhyet infinitiivit ovat yleisimpiä nuorilla, mutta ne säilyvät jossain määrin myöhemmällä iälläkin eivätkä kokonaan väisty puhujan ikääntyessä. Tällä tavoin koko puheyhteisön kieli muuttuu sukupolvien myötä. (Kuparinen 2018: 38–39.)

Tarkastellun yksittäisen perheen seuruaineiston perusteella voidaan todeta, että tutkitut morfosyntaktiset nykypuhekielen ilmiöt näyttävät etenevän pääkaupunkiseudulta itäsuomalaiseen maaseutumurteeseen yhden tai kahden sukupolven viipeellä. Kaupunkien, kuten Helsingin ja Jyväskylän, välillä aikaero on pienempi. Muutokset alkavat nuorten kielestä ja yleistyvät seuraavilla ikäluokilla. Nykyään uudennosten alueellista leviämistä nopeuttanee osaltaan sosiaalisen median kieli, joka saavuttaa eri puolilla maata – esimerkiksi Oulun seudulla tai Itä-Suomessa – asuvat kielenkäyttäjät samanaikaisesti. Esimerkiksi lyhyt infinitiivi *olla*-verbin täydennyksenä (*oli kalastellee* 'kalastelemassa') ja *alkaa tekemään* -rakenteen mallin mukaan syntynyt *aloittaa tekemään* -rakenne (*alotti valmentamaa*) osoittavat, että varsin tuoreetkin eteläsuomalaiset puhekielen muutokset ovat jo edenneet Itä-Suomeen saakka.

Lähteet

Tutkimusaineisto

Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimus. Jyväskylän osatutkimus, 1976–1979. Perusaineiston (60 t) litteroinnit. Jyväskylän yliopisto, suomen kieli. Suomen kielen nauhoitearkiston äänitteitä 5 t (Enonkoski SKNA 8252, 11922, 13876, 14922 ja 15970). Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Omia äänitteitä 19 t 30 min (Enonkoski–Pohjois-Karjala).

Kirjallisuus

- CHESHIRE, JENNY – FOX, SUE – KERSWILL, PAUL – TORGERSEN, EIVIND 2008: Ethnicity, friendship network and social practices as the motor of dialect change: linguistic innovation in London. – Alexandra Lenz & Klaus J. Mattheier (toim.), *Sociolinguistica 22. Special issue on Dialect Sociology* s. 1–23. <https://doi.org/10.1515/9783484605299.1>. (15.5.2018)
- ECKERT, PENELOPE 1998: Age as a sociolinguistic variable. – Florian Coulmas (toim.), *The handbook of sociolinguistics* s. 151–167. Malden: Blackwell Publishing.
- ESKELINEN, SARI 1995: *Pielisjärven murrettä*. Suomen kielen näytteitä 43. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- ESKELINEN, SARI 1996: *Kiteen murrettä*. Suomen kielen näytteitä 44. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- FORSBERG, HANNELE 1988: *Pohjois-Karjalan murrenäytteitä*. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- HAKANEN, AIMO 2000: *Onks teijä heitin?* Monikon persoonapronomineiksi luokiteltujen muotojen käytöstä suomen murteissa ja kirjakielessä. – *Sananjalka* 42 s. 7–46.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 2006: Passive – personal or impersonal? A Finnish perspective. – Marja-Liisa Helasvuo & Lyle Campbell (toim.), *Grammar from the human perspective: case, space and person in Finnish*. CILT 277 s. 233–255. Amsterdam: John Benjamins.
- HERLIN, ILONA 2012: Miksi *alkaa tekemään?* – Ilona Herlin & Lari Kotilainen (toim.), *Verbit ja konstruktiot* s. 143–174. Suomi 201. Helsinki: SKS.

- IKOLA, OSMO 1984: *Tyyppien alkaa tehdä, alkaa tekemään ja ruveta tekemään yleisyysuhteista.* – *Kielikello* 2 s. 34.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. 2. painos. SKST 950. Helsinki, SKS.
- JAAKOLA, MINNA 2004: *Suomen genetiivi*. SKST 995. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAMPPI, NINA 2014: *Lapsia kävi tulemaan.* – *Kielikello* 3 s. 24–25.
- KARTTUNEN, MIIA 2018: *No pittää kahttoo. Puhujan tulevan toiminnan ilmausten kielioppia ja pragmatiikkaa.* Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology No 119. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- KERSWILL, PAUL 1996: *Children, adolescents, and language change.* – *Language Variation and Change* 8 s. 177–202.
- Kielitoimiston kielioppiopas.* Toimitus: Riitta Korhonen ja Sari Maamies. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 175. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. 2015.
- KOLEHMAINEN, TARU 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa.* Suomi 204. Helsinki: SKS.
- KUPARINEN, OLLI 2015: *Kohti ääretöntä. Jäsentyvä infinitiivikonstruktiojoukko Helsingin puhekielessä 1970-luvulta 2010-luvulle.* Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, suomen kieli.
- KUPARINEN, OLLI 2018: *Infinitiivien variaatio ja muutos Helsingissä.* – *Virittäjä* 122 s. 29–52.
- KUUTTI, JUSSI 2000: *Suomen kielen kaksoispassiivi sekä katsaus karjalan kaksoispassiiviin.* Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, suomen kieli.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua.* SKST 964. Helsinki: SKS.
- LEINO, JAAKKO 2003: *Antaa sen muuttua. Suomen kielen permissiivirakenne ja sen kehitys.* SKST 900. Helsinki: SKS.
- LYYTIKÄINEN, ERKKI 1996: *Kirjakielen kaksoispassiivi.* – *Virittäjä* 100 s. 580–587.
- LYYTIKÄINEN, ERKKI 2012: *Puhesuomen kaksoispassiivi.* – *Virittäjä* 116 s. 256–263.
- MAAMIES, SARI 2014: *Alkaa tehdä ja alkaa tekemään rinnakkain yleiskielessä.* – *Kielikello* 1 s. 4.

- MAKKONEN, RIITTA 2005: Riäkkylästä Stadiin – murteesta kaupunkikieleen. – Marjatta Palander & Anne-Maria Nupponen (toim.), *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen identiteetti* s. 125–158. *Studia Carelica Humanistica* 20. Joensuu: Joensuun yliopisto, humanistinen tiedekunta.
- MIELIKÄINEN, AILA 1980: *Mikkelin murretta*. Suomen kielen näytteitä 10. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- MIELIKÄINEN, AILA 1981: Nominin- ja verbintaivutuksen ongelmia nykypuhekielessä. – Aila Mielikäinen (toim.), *Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 3* s. 67–100. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 26.
- MIELIKÄINEN, AILA 1986: Relatiivipronominit nykypuhekielessä. – *Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 4* s. 99–126. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 32.
- MIELIKÄINEN, AILA 1991: *Murteiden murros. Levikkikarttoja nykypuhekielen piirteistä*. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 36.
- MIELIKÄINEN, AILA 1999: *Mikkelin seudun murrekirja*. Kotiseudun murrekirjoja 15. Helsinki: SKS.
- MILROY, LESLEY – LLAMAS, CARMEN 2013: Social networks. – J. K. Chambers & Natalie Schilling (toim.), *The handbook of language variation and change* s. 409–427. 2. painos. Chichester, U.K.: Wiley-Blackwell.
- NISSI, ULLA 1981: III infinitiivin illatiivi ja inessiivi jyväskyläläisten ja eteläpohjalaisten puhekielessä. – *Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 3* s. 51–65. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 26.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – SORJONEN, MARJA-LEENA 2005: *Miten kuvata muutosta? Puhutun kielen tutkimuksen lähtökohtia murteenseuruuhankkeen pohjalta*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 133. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- PAJUNEN, ANNELI 1989: *Verbien leksikaalinen kuvaus*. Publications of the Department of General Linguistics, University of Helsinki No 18. Helsinki: University of Helsinki.
- PALANDER, MARJATTA 1980: *Liperin murretta*. Suomen kielen näytteitä 17. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- PALANDER, MARJATTA 1999: *Savonlinnan seudun murrekirja*. SKST 749. Kotiseudun murrekirjoja 14. Helsinki: SKS.

- PALANDER, MARJATTA 2005: *Lapsuudesta keski-ikään. Seuruututkimus itäsavolaisen yksilömurteen kehityksestä*. Suomi 191. Helsinki: SKS.
- PALANDER, MARJATTA 2016: Savolaismurteen muutos: kahden sukupolven seitsenvuotiaiden puhekieli. – *Sananjalka* 58 s. 89–111.
- PAUNONEN, HEIKKI 1995 (1982): *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- RIIONHEIMO, HELKA – KOLEHMAINEN, LEENA – MERILÄINEN, LEA 2014: Suomen passiivi kontaktissa. Kielten välisiä kytköksiä migraatioissa, toisen kielen omaksumisessa ja kääntämisessä. – *Virittäjä* 118 s. 334–371.
- SARVAS, LEENA 1980: *Lapinlahden murrettä*. Suomen kielen näytteitä 9. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SORSAKIVI, MERJA 1982: Infinitiivijärjestelmän muutoksia lasten kielessä. – *Virittäjä* 86 s. 377–391.
- SÄRKKÄ, PIRJO 1982: *Kiihtelyvaaran murrettä*. Suomen kielen näytteitä 14. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- TUOMIKOSKI, RISTO 1971: Persoona, tekijä ja henkilö. – *Virittäjä* 75 s. 146–152.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2003: Innovaattorin muotokuva. – Lea Laitinen, Hanna Lappalainen, Päivi Markkola & Johanna Vaattovaara (toim.), *Muotojen mieli. Kirjoituksia morfologiasta ja variaatiosta* s. 121–160. *Kieli* 15. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- VILPPULA, MATTI 1984: Kirjakieli ei ”ala rappeutumaan”. – *Kielikello* 2 s. 9–11.
- YLIKOSKI, JUSSI 2005: Puhekielen morfologisten ja semanttisten innovaatioiden tutkimusnäkyviä – Esimerkkinä suomen *tekeen-* ja *tekees-*tyyppiset verbi-muodot. – *Puhe ja kieli* 25:4 s. 187–209.
- YLI-LUUKKO, EEVA 1983: *Rautalammin murrettä*. Suomen kielen näytteitä 18. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- YLI-PAAVOLA, JAAKKO – YLI-LUUKKO, EEVA 1987: *Kerimäen murrettä*. Suomen kielen näytteitä 29. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

Diftonginreduktio Rantsilassa 2000-luvun kynnyksellä

Elina Palola

1 Johdanto

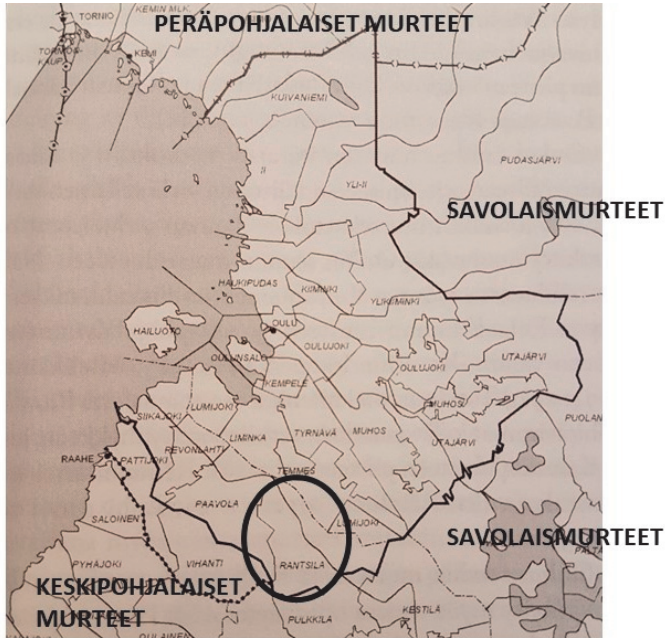
Lähes 10 vuotta sitten Harri – professori Mantila – pysäytti minut oppiaineemme käytävällä ja kysyi: ”Mikä on sinun käsityksesi diftonginreduktion asemasta Rantsilan nykymurteessa?” Häkellyin, mutta joitakin havaintojani kotipaikkakunnaltani ja vastikään rantsilalaisia perinnehankkeessa nauhoittaneena kerroin. Asia jäi vai-vaamaan minua, ja päätin, että joskus, kun saan tilaisuuden, vastaan Harrille vähän perusteellisemmin. Nyt se odottamani tilaisuus on lopultakin tullut: tässä tutkimuk-sessa keskityn selvittämään diftonginreduktion esiintymistä Rantsilan¹ murteessa.

Rantsilan diftonginreduktiosta kysyessään Harri valmisteli tutkimustaan Oulun seudun murteen vokaalistosta (Mantila & Pääkkönen 2010). Harrin kysymys lienee kummunnut ainakin osittain siitä, että aiemmassa tutkimuksessa tiedot Oulun seu-dun murteen diftonginreduktiosta ovat ristiriitaisia: itsekin hän päätyy toteamaan, että diftonginreduktion esiintyminen Oulun seudun murteissa on labiaalia (ks. Mantila & Pääkkönen 2010: 86–89). Useimmat Harrin aineiston esiintymät difton-ginreduktiosta ovat juuri Rantsilasta ja lisäksi Utajärveltä, joissa reduktion käyt-töön ei välttämättä liity mitään affektiivisuutta eli tunnereaktion aikaansaamaa vai-kutusta kuten alueen muiden paikkakuntien esiintymisissä näyttäisi liittyvän (Man-tila & Pääkkönen 2010: 86–89).

Rantsilan murre lasketaan kuuluvaksi Oulun seudun murteeseen. Rantsilan ohella murteen sydänalueeseen kuuluvat Ii, Hailuoto, Haukipudas, Oulunsalo, Oulu, Kempele, Lumijoki, Liminka, Tyrnävä, Temmes, Siikajoki, Revonlahti ja Paavola. (Pääkkönen 1971: 17–18; Mantila & Pääkkönen 2010: 16.) Noudatan tässä tutki-muksessa Mantilan valitsemaa linjaa Oulun seudun murrealueen määrittelyssä (Mantila & Pääkkönen 2010: 16–19). Kartassa 1 näkyvät Oulun seudun murteiden alue ja Rantsilan sijoittuminen murrealueiden rajojen läheisyyteen. Rantsilan alue

¹ Rantsila lakkasi olemasta itsenäinen kunta vuonna 2009, jolloin se liitettiin Siikajoen kuntaan. Tässä artikkelissa kutsun entistä kotikuntaani, nykyistä Rantsilan kylää, Rantsilaksi.

on ympäröity kartassa. Musta yhtenäinen viiva osoittaa murrealueen rajoja Pääkkösen (1971) mukaan ja katkoviiva Kettusen (1981) mukaan.

Kartta 1. Rantsilan sijainti murrealueiden rajoilla. Lähde: Mantila & Pääkkönen (2010: 17).

Rantsila sijaitsee Pohjois-Pohjanmaalla, Siikajoen keskijuoksulla. Se oli itsenäinen kunta vuoteen 2009 saakka, jolloin se lakkautettiin ja yhdistettiin naapurikuntiensa Kestilän, Piippolan ja Pulkkilan kanssa Siikalatvan kunnaksi. Nykyisin Rantsila on noin 2000 asukkaan kylä, jonka kokonaispinta-ala on noin 740 km². Rantsilaa on ryhdytty asuttamaan tietävästi 1500-luvun alkupuolella. Keskeisiä elinkeinoja ovat turveteollisuus sekä elintarviketeollisuus. Vanhastaan maataloudella on ollut Rantsilassa vankka asema. (Rantsila; Kirjastovirma.)

Selvitän tässä tutkimuksessa diftonginreduktion käyttöä ja esiintymistä Rantsilan puhekielessä 2000-luvun kynnyksellä, tarkalleen vuosina 1998–1999. Tämä tutkimus ei vertaile eri-ikäisiä puhujia taikka eri aikoina Rantsilassa puhuttua murretta, ja vaikka sukupuolten välisiä eroja tässä lyhyesti tarkastelenkin, se ei ole pääasiassa. Fokuksessa on selvittää, mikä oli diftonginreduktion asema Rantsilassa

2000-luvulla, ja informanteina ovat silloiset eläkeläiset (iältään 68–92-vuotiaita). Olen kiinnostunut siitä, miten reduktio aineistossani esiintyy ja mitkä seikat voivat selittää sen variaatiota. Etsin syitä sille variaatiolle, jota informanttien diftongin-reduktiossa ilmenee. Yksilöidyt tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

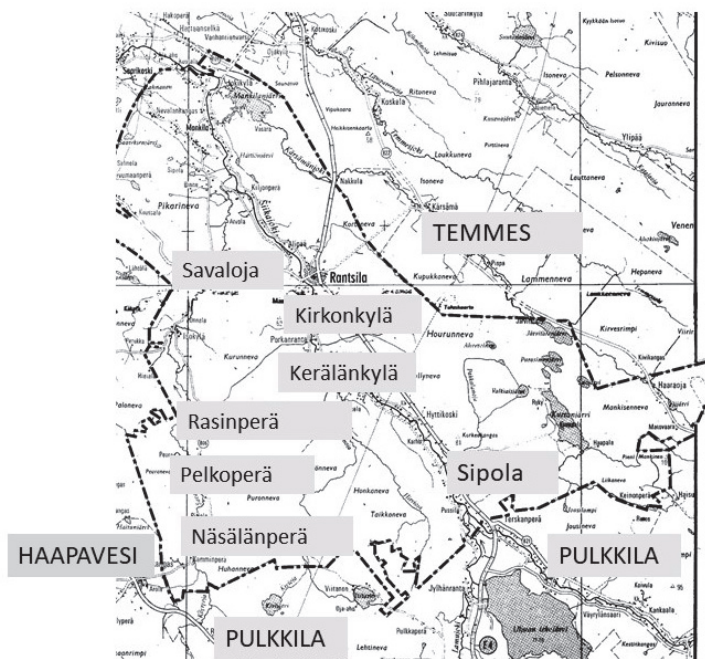
- Kuinka usein ja kuinka voimakkaasti diftongit redusoituvat aineistossani?
- Mikä selittää vaihtelua diftongien redusoitumisessa? Mitkä seikat edistävät sitä, mitkä estävät?
- Redusoituvatko tietyt diftongit enemmän kuin toiset?
- Ketkä informanteista redusoivat, ketkä eivät?
- Mitkä tekijät selittävät mahdollisia idiolektien välisiä eroja?
- Miksi diftongeja redusoidaan? Mitkä ovat reduktion funktiot?

Oulun seudun murteen vanhimmat juuret on perinteisesti palautettu muinaishämäläiseen murteeseen. Siinä on myös vanhaa laatokkalaista karjalaisuutta sekä muutamia lounaismurteisiin ja sitä kautta eteläkantasuomeen palautuvia vanhoja piirteitä. 1500-luvulta alkaen on murteeseen tuonut monia suurtaajuisiakin kielenpiirteitä voimakas savolainen vaikutus. (Pääkkönen 1994: 288; Tuomaala 2000: 19.) Oulun seudun murre rakentuu siis näiden kolmen, länsisuomalaisen, karjalaisen ja savolaisen, asutuskerroksen tuomista perusaineksista, mutta lisäksi vaikutteita murteeseen ovat tuoneet vienalaisten laukunkantajien puhetapa sekä ruotsinkielisen porvariston ja palveluskunnan kieli. (Pääkkönen 1971: 14, 16–17; Tuomaala 2000: 19.)

Oulun seudun murre ei ole tasakoosteista, eikä alueen reunoille ole muodostunut varsinaista murrerajaa, vaan murre muuttuu vähitellen, pohjoislaidoilla peräpohjalaisen Kemin murteen suuntaan ja itälaidoilla sekä Oulujoen yläjuoksulla taas savolaismurteiden Kainuun murteen suuntaan (Pääkkönen 1994: 12–13; Tuomaala 2000: 21). Myös idässä ja etelässä murre muuttuu vähitellen savolaisemmaksi (Pääkkönen 1971: 18). Rantsila on Oulun seudun murteen itäreunalla (ks. kartta 1), aivan laajahkon sekamurteiksikin kutsutun kielivyöhykkeen rajamailla (Pääkkönen 1971: 19; 1994: 288).

Mantilan ja Pääkkösen (2010: 87–88) tutkimuksessa Rantsilan täydellisissä reduktiotapauksissa korostuu ennen kaikkea Sipolan kylä, joka sijaitsee lähellä Pulkkilan rajaa. Mantilan tutkimusaineisto on paitsi Sipolankylältä myös Kerälän-

kylältä ja Kirkonkylältä (Mantila & Pääkkönen 2010: 263). Minun aineistoni tarjoaa puheenvuoron myös muutamien muiden Rantsilan kylien puhujille: informantini ovat Näsälänperältä, Pelkoperältä, Rasinperältä, Savalojalta, Kerälänkylältä ja Kirkonkylältä. Aineistossani edustuvat vahvasti Rantsilan läntiset kylät (ks. kartta 2), joissa redusoitumista ei olettaisi tapaavansa niinkään todennäköisesti kuin lähempänä savolaismurteita sijaitsevista osista, kuten juuri Sipolankylässä. Toisaalta Näsälänperä tulee hyvin lähelle Pulkkilan ja myös Haapaveden rajaa, jotka molemmat kuuluvat keskipohjalaisiin murteisiin. Kerälänkylä sijaitsee aika lailla keskellä Rantsilan maantieteellistä aluetta. (Ks. kartat 1 ja 2.)

Kartta 2. Rantsilan kylät.

Diftonginreduktiosta

Diftonginreduktio on foneettinen ilmiö, jossa diftongin jälkikomponentti väljenee eli madaltuu ja diftongin alkukomponentti puolestaan pidentyy hiukan. Reduktio

koskee *i-*, *u-* ja *y-*loppuisia diftongeja, joiden alkukomponenttina on väljä tai puoliluppea vokaali *a*, *ä*, *o*, *ö* ja *e*. Reduktiossa diftongin jälkikomponentti madaltuu tai muuttuu välivokaaliksi *e*, *o* tai *ö* (*äiti* ~ *äeti*, *sauna* ~ *saona*). Joissakin murteissa diftongi saattaa oieta pitkäksi vokaaliksi *aa* tai *öö* (*kaula* ~ *kaala*, *köyhä* ~ *kööhä*). (Palander 2005: 45; Wiik 2006: 121–122.) Tavallisesti reduktio esiintyy vain painollisissa tavuissa, mutta voi joskus olla mahdollinen myös painottomissa tavuissa (ks. Mielikäinen 1994: 77). Käytän reduktioilmiöstä termejä redusoituminen, (diftongin)reduktio ja reduktoituminen. Termejä redusointi ja reduktointi käytän viittaamassa diftonginreduktioilmiöön puhujan näkökulmasta, termejä redusoituminen ja reduktoituminen taas diftongin näkökulmasta. Puhuja siis redusoi tai reduktoi, diftongi taas redusoituu tai reduktoituu. Termi (diftongin)reduktio tarkoittaa ilmiötä yleisellä tasolla.

Tässä tutkimuksessa tarkastelen kaikkia niitä yhtätoista suomen kielessä esiintyvää diftongia (*ai*, *äi*, *oi*, *öi*, *ei*; *au*, *eu*, *ou*; *äy*, *öy*, *ey*), joiden on mahdollista redusoitua edellä kuvatulla tavalla. Rajaan tutkimuksen ulkopuolelle diftongit *iu*, *iy*, *ui* ja *yi*, joissa voi esiintyä kyllä diftongin alkukomponentin pidentymistä mutta ei koskaan jälkikomponentin muutosta (ks. esim. Palander 2005: 45; Rapola 1966: 377–378). En käsittele painottomissa tavuissa esiintyviä diftongeja, sillä niiden määrä jäi aineistossani hyvin vähäiseksi. Luokittelen useampitavuisten sanojen tavut sen mukaan, miten kukin informantti ne painottaa. Sama koskee ensitavuja kauempana esiintyviä *u-* ja *y-*loppuisia kahden vokaalin jonoja (ks. esim. Kolehmainen 2003): hahmotan ne diftongeiksi, jos puhuja selvästi lausuu ne diftongeiksi (esim. *'i.li.keök.,si.ä*).

Diftonginreduktion asteet vaihtelevat kokonaan redusoimattomasta diftongista (*sauna*) aina diftongin monoftongiutumiseen saakka (*saana*). Näiden kahden ääripään välille jää luonnollisestikin erilaisia asteita. Tyypillisesti tutkimuksissa on tavattu asettaa kaksi väliastetta redusoimattoman ja monoftongiutuneen diftongin välille: puhutaan diftongin alkukomponentin pidentymisestä (*sauna* ~ *sáuna*) sekä diftongin jälkikomponentin väljenemisestä välivokaaliksi *e*, *o* tai *ö* (*sauna* ~ *saona*). (Nuolijärvi 1986b: 49; Palander 2005: 44–45.) Kaikkien näiden varsinaiseen reduktioon osallistuvien diftongien jälkikomponenttien on mahdollista väljentyä välivokaaleiksi, mutta vain diftongit *ei*, *au*, *ou*, *öy* ja *äy* voivat esiintyä pitkävokaalisina variantteina (Palander 2005: 44). On oleellista huomata, että Rantsilan murteessa monoftongiutumista ei ole tavattu (ks. Kettunen 1981: kartta 158; Mantila & Pääkkönen 2010: 86–90), eikä poikkeusta tee minunkaan tutkimukseni. Tietysti on huo-

mioitava diftongit *ei*, *ou* ja *öy*, jotka täydellisesti redusoituessaan monoftongiutuisivat. Joissakin tutkimuksissa on saatettu jakaa reduktio jopa kahdeksaan asteeseen, mutta korvakuulolta on erittäin vaikea luotettavasti todentaa kolmea astetta hienojakoisempaa porrastusta. Karkeassa ja puolikarkeassa litteroinnissa riittääkin mainiosti kaksi- tai kolmiportainen asteikko. (Itkonen 1972: 26; Mielikäinen 1994: 77–78; Mantila & Pääkkönen 2010: 87.)

Koska päätavoitteenani on selvittää, esiintyikö Rantsilassa 2000-luvun taitteen puhekielessä diftonginreduktiota, eikä niinkään selvittää sen monivivahteisia asteita, olen päätenyt jakamaan aineistoni tutkittavat diftongit kolmeen asteeseen seuraavasti:

1) Täysin redusoimaton eli muuttumaton diftongi (*kauppa*).

2) Lievä reduktio. Tähän ryhmään lasken tapaukset, joissa diftongin alkukomponentti on pidentynyt (*káuppa*), sekä lisäksi tapaukset, joissa diftongin jälkikomponentti on osittain lähtenyt väljentyämään kohti keskivokaalia (*káuppa*). Alkukomponentin pidentyminen ja jälkikomponentin väljentyminen saattavat tapahtua myös samaan aikaan, ja joka tapauksessa madaltuminen on mahdollista tutkimissani diftongeissa. Tähän liittyy myös tarkastelemieni diftongien rajaaminen, johon viittaa edellä: diftongeissa *iu*, *iy*, *ui* ja *yi* jälkikomponentin madaltuminen ei ole edes mahdollista. Merkitsen ryhmän 2 tapauksia siten, että diftongin alkukomponentti saa päällensä tai jälkeensä pidentymistä osoittavan merkin, esimerkiksi (*káuppa*, *ä`itille*), eli tämä merkintätapa viittaa kaikkiin lievää redusoitumista osoittaviin tapauksiin, vaikka kyseessä olisi myös jälkikomponentin madaltuminen.

3) Täydellinen reduktio, jossa diftongin jälkikomponentti on väljentynyt täysin keskivokaaliksi (*kaoppa*).

Aiemmissa tutkimuksissa on tehty havaintoja siitä, että toiset diftongit redusoituvat helpommin kuin toiset. Osittain tulokset ovat keskenään ristiriitaisiakin, mihin vaikuttanevat erilaiset tutkimusnäkökulmat ja tutkittavien murrealueiden erot. Kuitenkin näyttäisi, että diftongit *au*, *äy*, *äi*, *ai*, *oi* ja *eu* redusoituvat selvästi useammin kuin diftongit *ei*, *ou* ja *öy*. (Ks. esim. Mielikäinen 1994: 78; Aittokoski 2011: 47–49; Räisänen 1972: 96–100; Lipponen 2014: 11, 63–64).

Kotimaisten kielten murteenseuruhankkeen tulosten esittelyssä todetaan, että reduktio on labiili piirre niin lännessä kuin idässäkin. Diftonginreduktiota esiintyy lounaismurteissa, alasatakuntalaismurteissa sekä savolaismurteissa. Tyypillisintä esiintymisaluetta ovat Pohjois-Savon ja Pohjois-Karjalan murteiden alueet, joissa ilmiö on edelleen vahvimmillaan. Muilla alueilla piirteen vähenemisestä on selviä

merkkejä etenkin nuorten puhujien keskuudessa, vaikka toisaalta on viitteitä siitäkin, että nuoret näyttäisivät tietyillä alueilla suosivan diftonginreduktiota. (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 77–80; Lipponen 2014).

Rantsila ei kuulu diftonginreduktion vahvaan elinalueeseen, vaikka savolaismurteiden raja toki tulee idässä lähelle. Juuri Oulun seudun murteen itäosista onkin tehty satunnaisia havaintoja reduktion osittaisesta esiintymisestä jo aiemmissa tutkimuksissa, varsinkin *i*-loppuisissa mutta joskus myös *u*- ja *y*-loppuisissa diftongeissa (ks. Kettunen 1940: 277; Wiik 2006: 121–122), ja Mantila on selvittänyt asiaa edelleen. Mantilan mukaan Oulun seudun murteessa diftonginreduktio on hyvin labiaalia: ”lievää, satunnaista, idiolektikohtaista ja saa usein motivaationsa vahvasta tunteesta ja painokkuudesta”. Edelleen Mantila toteaa, että alueellisesti yleisintä reduktio on Utajärvellä ja erityisesti Rantsilassa. Hän myös korostaa, että piirre ei ole häviämässä ja kertoo havainneensa reduktiota jopa oululaisnuorison puheessa 2000-luvullakin. (Mantila & Pääkkönen 2010: 86–90.) Mantilan aineisto on laaja mutta kymmeniä vuosia vanhempaa kuin minun vuosina 1998–1999 keräämäni aineisto (ks. Mantila & Pääkkönen 2010: 20–26). Tässä tutkimuksessa hyödynnän juuri systemaattisesti Rantsilasta kerättyä aineistoa, jonka avulla on mahdollista tuoda lisävaloa 2000-luvun vaihteen reduktiotilanteeseen Rantsilan puhemielessä.

Aineisto

Tutkimusaineistoni koostuu 1998–1999 nauhoitetuista haastatteluista Rantsilassa. Nauhoitukset tehtiin Rantsilan perinnehankkeen – Gananderista nykypäivään – toimeksiantona. Olin itse haastattelemassa informantteja yhdessä perinnehankkeen toisen työntekijän Eija Tuomaalan kanssa. Hanke oli Euroopan Unionin alainen Lakeuden Leader II -ohjelman rahoittama Rantsila-seuran ja Oulun yliopiston yhteishanke, joka tavoitteena oli kotiseutu- ja perinnetietouden kerääminen, tallentaminen ja vahvistaminen (ks. Perinnehanke).

Aineistoa on yhteensä viisi tuntia. Puhujia on kymmenen, ja heiltä kultakin on aineistoa 30 minuuttia. Puhujissa on viisi naista ja viisi miestä, ja he ovat eri puolilta Rantsilaa. Haastatteluhetkellä he olivat 68–92-vuotiaita. Kyseessä ovat suurimman osan ikäänsä paikkakunnalla asuneet, joten heidän voidaan katsoa edustavan tyypillistä rantsilalaista puhetapaa. Ainoastaan yksi haastateltavista on elänyt lapsuutensa ja nuoruutensa Siikajoella, joka sekin toki kuuluu Oulun seudun muralueeseen. Lähes kaikkien puolisotkin ovat rantsilalaisia. Kolme informanteistani

on asunut aikuisiässä pitempiä jaksoja Oulun seudun murteen ulkopuolisilla alueilla.

Koska Rantsilan murteessa erityisesti vanhastaan painottomien tavujen *i*-loppuiset diftongit ovat yleisesti kadonneet, esim. *tahto* ‘tahtoi’, *toivon* ‘toivoin’ (Tuomaala 2000: 20; Pääkkönen 1994: 294–295), reduktion mahdollisuudet tietyin osin ovat vähentyneet. Tutkimieni diftongien esiintymiä on silti runsaasti jo puolessa tunnissakin. Diftonginreduktion esiintymisen selvittämiseen aineisto on nähdäkseni riittävä, sillä diftongit, joissa redusoitumista voi esiintyä, esiintyvät puheessa taajaan. Kun lähtökohtana on selvittää, esiintyykö diftonginreduktiota alueella lainkaan, jo pienempikin aineisto riittää todistamaan sen.

Variaation tutkimuksessa aineiston luotettavuutta on pohdittu myös siitä näkökulmasta, kuinka vapaasti ja spontaanisti informantit haastattelutilanteissa puhuvat: kontrolloivatko he mahdollisia murrepiirteitään ja rekisteriään (ks. esim. Nuolijärvi 1986b: 34–36, 2005: 129–131; Lappalainen 2004: 15–16; Kunnas 2007: 32–35). Olen tiedostanut tämän mahdollisuuden ja pyrkinyt huomioimaan sen tulkittessani aineistoa. Olen itse nauhoittanut aineistoni ja olin useimpien informanttieni kanssa vanha tuttu. Nauhoitukset on tehty Rantsilan perinnehankkeessa: informanteille kerrottiin, että tavoitteena on saada talteen paikallista kansanperinnettä, kuten vanhoja työtapoja, koulumuistoja, ruokakulttuuria ja kokemuksia sota-ajalta. Kielenäytteiden kerääminen ei ollut tavoitteena nauhoituksissa lainkaan. Toisin kuin perinteisen murteenkeruun nauhoituksissa (ks. esim. Mielikäinen 1982: 278; Nuolijärvi 2005; Mustanoja 2011: 55–56), näissä nauhoituksissa ei pyritty etsimään mahdollisimman ”puhdasta” murretta puhuvia informantteja.

Puhekumppania, esimerkiksi juuri haastattelijaa, pidetään keskeisenä tilanteisen variaation selittäjänä, mitä on perusteltu akkommodaatioteorialla. Sen mukaan keskustelijat pyrkivät mukauttamaan oman puhetapansa keskustelukumppanin puhetapaan miellyttääkseen tätä ja tukeakseen kommunikoinnin sujumista. Lisäksi pyrkimyksenä voi olla oman positiivisen identiteetin vahvistaminen ja yleensä identiteetin esille tuominen tietoisesti tai tiedostamattomasti. (Bell 1984; Giles, Coupland & Coupland 1991: 1–8; Lappalainen 2004: 46; Lipponen 2014: 51–60).

Analyysissäni pyrin huomioimaan akkommodaation merkityksen haastateltavieni diftonginreduktion variaatioon niin perusteellisesti kuin se vain on mahdollista. Omaa puhetapaani voidaan pitää tyypillisenä rantsilalaisena puhetapana, sillä käytän säännöllisesti esimerkiksi svaavokaalia ja yleisgeminaatiota, jotka ovat leimallisia piirteitä Rantsilan murteessa. Haastattelutilanteessa en pyrkinyt korosta-

maan murrepiirteitä tai häivyttämään niitä millään tavalla ainakaan tietoisesti. Halusin luoda haastattelutilanteisiin rennon ja turvallisen ilmapiirin, jossa lupsakasti jutellaan niitä näitä – meidän ranttisten kesken. Ennen nauhoitusten alkua jutustelin yhteisistä tuttavista, sukulaisista ja muistoista. Pysin luomaan luottamuksellisen suhteen haastateltaviin, mitä pidetäänkin tärkeänä haastattelun onnistumisen kannalta, sillä jo tallentimen läsnäolo voi tehdä tutunkin haastateltavan olon epämukavaksi (ks. esim. Nuolijärvi 1986b: 34–37, 2005: 129; Kunnas 2007: 33).

Ajattelen, että akkommodaatioteorian merkitys puhetapani ja tuttuuteni vuoksi jää näissä haastattelutilanteissa vähäiseksi, mutta puhujien erilainen suhtautuminen asemaani yliopisto-opiskelijana on joidenkin haastateltavien kohdalla saattanut vaikuttaa murteellisuuden ilmenemiseen ja sitä kautta diftonginreduktioon (ks. Nuolijärvi 2005: 129–130). Diftonginreduktio on minulla hyvin vähäistä: olen merkinnyt vain muutamia lieviä reduktioita haastatteluissani.

Esittelen puhujat tarkemmin analyysin yhteydessä, kun tarkastelen yksittäisten informanttien redusoimisprofileja ja niiden vaikutusta siihen kokonaiskuvaan Rantsilan murteen diftonginreduktiosta, joka tutkimukseni perusteella on hahmotettavissa. Olen muuttanut paitsi informanttien nimet myös kaikki muut etu-, suku- ja talonnimet, joista henkilöitä voisi olla tunnistettavissa. Litterointiperiaatteet esittelen seuraavassa luvussa menetelmien yhteydessä.

Teoreettinen ja menetelmällinen tausta

Tämä tutkimus asettuu suomalaisen variaationtutkimuksen kenttään. Kieleen ja sen vaihteluun liittyvän termistön käyttö on ollut ja on edelleen monimuotoista. En yritäkään lähteä selvittämään ja esittelemään koko termistön kirjoa saatikka arvottaa eri tutkijoiden käyttämiä termejä, mutta muutaman tutkimusotteelleni keskeisen termin katson tässä tarpeelliseksi määrittellä siitä näkökulmasta, mitä itse niillä tässä tutkimuksessa tarkoitan. Pohjaan termien määrittelyssä erityisesti Mustanojan (2011: 33–34) sekä Nuolijärven ja Sorjosen (2005: 17–18) esittelemiini ajatuksiin. *Variaationtutkimuksella* tarkoitan puhutun tai kirjoitetun kielen tutkimusta yleisellä tasolla, erittelemättä sen tutkimussuuntauksia. Tutkimuksen kohteena voivat olla hyvin erilaiset kielimuodot, kuten perinteiset aluemurteet, erilaisten ryhmien puhumat kielimuodot tai vaikkapa keskustelupalstojen kieli internetissä (ks. esim. Arpo 2005; Airisniemi 2015). *Murteella* viitataan perinteiseen aluemurteeseen, jonka aja-

tellaan olevan suhteellisen vaihtelematon, tietylle maantieteelliselle alueelle tyypillinen puhekielen muoto. Puhekielellä tarkoitetaan aikaa ja paikkaan sitomatonta tietyn yksilön tai ryhmän tapaa puhua.

Ammennan tutkimukseni teoreettiseen ja metodologiseen taustaan eväitä sekä perinteisen dialektologian että sen modernimman jatkajan, sosiolingvistiikan, periaatteista. Tutkimusasetelmani sopisi vaivattomasti osaksi perinteisen dialektologian tutkimusperinnettä erityisesti aineistonsa perusteella: haastateltavat ovat vanhoja maalaisia, joita on haastatteluissa pyydetty kertomaan menneiden aikojen elämästä ja jotka ovat asuneet lähes koko ikänsä samalla kylällä. Lähtökohtana tutkimuksessani on myös aluemurre ja sen olemus – ajatus siitä, että perinteisen dialektologian käsityksen mukaan tietyllä alueella joko esiintyy tutkittavaa murrepiirrettä tai sitten ei esiinny. Tämä perinteisen dialektologian käsitys tietyn alueen vakaasta ja vaihtelemattomasta murteesta haastettiin sosiolingvistiikaksi kutsutun tutkimussuuntauksen nousun myötä. Sosiolingvistiikan uranuurtajaksi on nimetty William Labov, jonka periaatteet ohjasivat lingvististä tutkimusta pitkään ja voimakkaasti. (Kunnas 2007: 82; Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 11–12; Labov 1966.)

Suomeen sosiolingvistiikka rantautui 1970-luvulla, kun kaupunkien puhekieli nousi maaseudun puhekielen rinnalle yhtä arvokkaaksi tutkimuskohteeksi. Sosiolingvistiikka on hyödyntänyt dialektologian tutkimustuloksia ja syventänyt kuvaa kieliyhteisöstä ja sen variaatiosta kiinnittämällä huomiota sosiaaliseen variaatioon ja erilaisten ryhmien kielimuotoihin. Sosiolingvistit lähtivät ajatuksesta, että yhdellä alueella on samanaikaisesti useita puhekielen muotoja yhden perinteiseen dialektologiseen tietoon perustuvan aluemurteen sijaan. Vaihtelu nähtiin systemaattisena ilmiönä eikä enää sattumanvaraisena. Tutkijat kiinnostuivat sosiaalisista tekijöistä, jotka voisivat selittää tätä vaihtelua. Keskiöön nousivat sosiaaliset muuttajat, kuten kielenpuhujien ikä, sukupuoli ja koulutustausta, joiden katsottiin selittävän vaihtelua. Nämä tietyt sosiaaliset kategoriat olivat ennalta määriteltäviä, eikä ryhmien sisäistä tai puhujakohtaista variaatiota huomioitu tai selitetty. Tutkimus oli luonteeltaan kvantitatiivista ja keskittyi tarkastelemaan fonologiaa ja morfologiaa piirteitä. Tätä labovilaista tutkimusperinnettä on kritisoitu voimakkaasti etenkin sen vahvasta yhteisönäkökulmasta, joka ei pystynyt – eikä oikeastaan edes pyrkinyt – selittämään idiolekteittaista variaatiota. (Mielikäinen 1982: 278–280; Paunonen 1980: 38–39; Suojanen 1981: 10–15; Labov 1989: 1, 52; Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 11–13; Kunnas 2007: 80, 82, 85–88; Mustanoja 2011: 62–63.)

Sosiolingvistinen tutkimus on 20-vuotisen taipaleensa aikana Suomessakin uudistunut ja monipuolistunut niin teorialtaan ja metodeiltaan kuin kysymyksenasetteluiltaan ja lähestymistavoiltaan. Variaation ei enää nähdä selittyvän pelkästään sosiaalisten muuttujien perusteella. Variaatiota on ryhdytty tarkastelemaan etnografisesti, jolloin mielenkiinto on alkanut kohdistua sosiaalisten verkkojen ja paikallisesti rakentuneiden sosiaalisten kategorioiden tutkimiseen. Nykyisin fokukseseen ovat nousseet kielenpiirteiden lisäksi tyylit ja se, miten erilaiset tyylit kietoutuvat toisiinsa. Yhä enenevässä määrin kiinnostus on alkanut kohdistua yksilöllisen variaation sekä variaation funktioiden tarkasteluun vuorovaikutuksessa. (Ks. esim. Paunonen 1980: 36–52; Suojanen 1981: 10–15; Vaattovaara 2009; Nahkola & Saanilahti 2001; Lappalainen 2004; Palander 2005; Kunas 2007: 80–83; Lankinen 2010; Mustanoja 2011: 62–63.)

Sosiolingvistisen variaationanalyysin eli kielen variaation ja muutoksen yhteistarkastelun keinoin tutkimuskohdetta voidaan lähestyä vailla oletusta ”puhtaasta” murteesta. Näin tutkimuksen keskiöön nousee varianttien keskinäinen suhde. Variaatio nähdään kielen luonnollisena ominaisuutena, jota ei niinkään selitetä kielen diakronisen muutoksen avulla, vaan variaation monimuotoisuutta selittävät myös vuorovaikutustilanne ja kaikki se, mitä tilanteessa tapahtuu. Esim. huumori, ironia tai asenteen ilmaiseminen saattavat selittää vaihtelua. (Paunonen 1980: 45–50; Suojanen 1981: 10–15; Mantila 1997: 8–9; Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 11, 135; Palander 2005; Mustanoja 2011: 62–65). Vuorovaikutustilanteissa variaation keinoin on mahdollista käyttää kaikkia niitä kielellisiä resursseja, joita puhujalla on käytössään. Kielioppia ei tämän näkökulman vuoksi tarvitse pitää lukkiutuneena säännöstönä vaan luonnostaan varioivana resurssipankkina, josta vuorovaikutustilanteen vaatimusten mukaan puhuja voi poimia sopivia palikoita. (Mantila 1997: 8–9, 2004: 323, 335–336; Mustanoja 2011: 66–67.)

Lähestymistapa ja kysymyksenasettelu tutkimuksessani sitoutuvat modernin sosiolingvistisen variaationanalyysin käytänteisiin. Luonnollisestikaan informantini eivät edusta sitä ”puhtaan murteen puhujan” ihannetta, jota perinteisessä dialektologiassa informanttien etsinnässä tavoiteltiin. Jopa 2000-luvun Rantsilassa suurin osa vanhuksista – nuoremmista eläkeläisistä nyt puhumattakaan – on liikkunut ja liikkuu monipuolisesti ja monilla eri tasoilla perinteisen elämänpiirin ulkopuolella: työ- ja harrastuspiirit ovat heterogeenisiä, eläviä ja dynaamisia sosiaalisia suhdekimppuja, ja yhä monimuotoistuvat perhe- ja sukulaisuussuhteet lisäävät kontakteja kaupunkeihin, muille murrealueille ja kokonaan toisille kielialueillekin

(ks. esim. Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 129). Kuten sosiolingvistiikassa on vuosikymmeniä korostettu, informanttien minkääntasoista ”puhtautta” ei edes ole tarpeen tavoitella, vaan kiinnostavaa on tarkastella sitä kielellistä materiaalia, jota kulloinenkin aineisto voi tarjota.

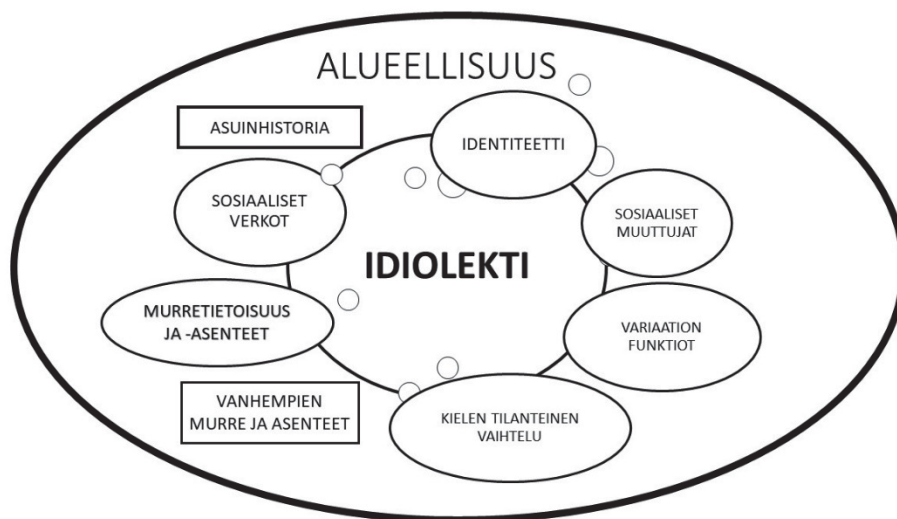
Tässä tutkimuksessa lähdän ajatuksesta, että tutkimusaineistossani diftonginreduktio on puhujan resurssi, jota tämä tarvitessaan voi hyödyntää. Kuinka tietoista varianttien valinta kussakin tilanteessa on, ei luonnollisestikaan ole läheskään kaikissa tapauksissa kielentutkimuksen tavoitettavissa. Selityksiä näille valinnoille – tietoisille tai tiedostamattomille – on kuitenkin mahdollista etsiä variaationanalyysin keinoin. Aiemmissä tutkimuksissa on esimerkiksi havaittu, että kerronnallisuus, affektiivisuus ja draaman tavoittelu saattavat laukaista reduktion, vaikka puhuja ei muuten sitä käyttäisikään (ks. esim. Mantila & Pääkkönen 2010: 89; Aittokoski 2011: 91–94). Aineistoni puhujat voisivat siis valita tilanteen vaatimusten mukaan vaikkapa vaihtoehtojen *auto*, *àuto* ja *aoto* välillä.

Sosiolingvistiikassa on alusta saakka pyritty huomioimaan diatyyppinen eli tilannekohtainen vaihtelu selittämässä yksilön varioivaa puhetapaa. Uusimmissa tutkimuksissa on monipuolistettu tilannevariaation selittämistä huomioimalla mikrotilanteet eli tilanteet tilanteiden sisällä. Esimerkiksi haastattelutilanteeseen sisältyy useita mikrotilanteita, kuten vaikkapa tarinankerrontajaksoja, joissa puhuja usein hyödyntää koodinvaihtoa tai kielenylitystä esimerkiksi tarinan elävöittämiseksi joko tiedostamattaan tai tarkoituksella. Koodinvaihdolla tarkoitan tilannetta, jossa puhuja käyttää kahta tai useampaa osaamaansa kieltä tai kielimuotoa. Kielenylityksessä taas puhuja käyttää sellaisia kielellisiä resursseja, joiden ei katsota hänelle kuuluvan, eli vaikkapa vierasta kieltä, jota hän ei ole opiskellut tai osaa muuten. (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 134; Lehtonen 2008: 114–120; Mustanoja 2011: 55).

Omassa aineistossani koodinvaihtoa voisi olla vaikkapa vaihtelu murteen ja yleiskielen välillä tai kahden (jopa useamman) ”oman” murteen välillä. Omalla murteella tarkoitan tässä jokaista sellaista murremuotoa, jota puhujan voidaan katsoa käyttävän tai hallitsevan. Tällainen monen murteen resurssi voi syntyä esimerkiksi tilanteessa, jossa rantsilalainen puhuja tai tämän toinen tai molemmat vanhemmat ovat muuttaneet paikkakunnalle joltakin toiselta murrealueelta. Kielenylitystä taas aineistossani voisi olla sellaisten murrepiirteiden käyttö, jotka eivät puhujan murreperertuaariin kuulu. Diftonginreduktion näkökulmasta koodinvaihtoa voisivat osoittaa redusoitumattomien, lievästi redusoituneiden ja täydellisesti redusoituneiden (*auto*, *àuto*, *àuto* ja *aoto*) diftongien variointi. Kielenylitykseksi

voitaisiin omassa aineistossani katsoa monoftongiutuneen diftongin (*aato*) käyttäminen muissa kuin *ei-*, *ou-* ja *öy-*diftongeissa.

Kun tarkoitukseni on selvittää, esiintyykö Rantsilan murteessa 2000-luvun kynnyksellä diftonginreduktiota ja missä suhteessa, perustan tulokseni aineistooni, jossa on edustettuna 10 eläkeikäistä puhujaa eri puolilta Rantsilaa. Saamiani tuloksia voidaan katsoa ensinnäkin kokonaisuutena: tämä satunnaisista puhujista koostuva ryhmä puhuu tällä tavalla. Edelleen voitaisiin ajatella, että nämä tulokset olisivat yleistettävissä – Rantsilassa puhutaan tällä tavalla. Todellisuudessa tilanne ei tietenkään ole näin yksioikoinen. Ryhmän käsite onkin syystä nähty monissa variaationtutkimuksissa ongelmalliseksi. On selvää, että idiolektien vaikutus ryhmän tulokselle on sitä merkittävämpi, mitä pienemmästä informanttijoukosta on kysymys. Ryhmätulosta tarkasteltaessa onkin selvitettävä ne taustat, jotka liittyvät ryhmän yksilöihin ja sitä kautta idiolekteihin. (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 133–135.) Seuraavalla kuviolla havainnollistan sitä systeemiä, josta idiolektit ja niiden kautta ryhmän puhekokonaisuudet syntyvät.

Kuvio 1. Idiolektin muodostuminen.

Idiolekti muodostuu monien tekijöiden yhteisvaikutuksesta. Lähtökohtana voidaan pitää alueellisuutta, johon liittyy oleellisesti yksilön asuinhistoria ja myös tämän vanhempien asuinhistoria: millä kaikilla murrealueilla yksilö on elämänsä aikana asunut. Myös vanhempien murreasenteet vaikuttavat lapselle muodostuvaan

idiolettiin: onko kotona puhuttu murteellisesti ja miten murteellisuuteen on yleensäkin suhtauduttu; kuinka murremyönteinen perheen kielellinen ilmapiiri on ollut. Idioletti saattaa yksilön elinaikana muuttua huomattavastikin (ks. esim. Paunonen 2005: 182–192; Mustanoja 2011).

Jo pieni lapsi altistuu monenlaisille kielellisille malleille sukulaisten, ystävien, päiväkodin, koulun ja harrastusten myötä. Myöhemmin sosiaaliset verkot vain laajentuvat opiskeluiden, uusien ihmissuhteiden ja työtilanteiden myötä. Parisuhteessa kumppanin ja tämän sukulaisten murre voi vaikuttaa yksilön murteeseen; jopa parisuhteen päätyminen saattaa näkyä idiolektissa. Sosiaaliset muuttujat, kuten yksilön ikä, sukupuoli, etninen tausta ja sosio-ekonominen asema tuovat oman lisämausteensa yksilön puhekieleen. Tähän kietoutuvat vielä yksilön identiteetti sekä murretietoisuus ja -asenteet: mihin ryhmään yksilö haluaa samaistua, kuinka tietoinen hän on käyttämistään tai välttelemistään murrepiirteistä ja mitä hän murteellisten muotojen käytöstä itse ajattelee. Kun tähän kuvioon lisätään vielä tilanteista johtuva vaihtelu ja murremuotojen käyttämisen funktiot erilaisissa vuorovaikutustilanteissa, on keitos valmis. Näiden kaikkien idiolektien puheesta syntyy sitten alueellinen puhekieli, esimerkiksi kaikkien rantsilalaisten idiolekteista koostuu Rantsilan puhekieli.

Lopulta on todettava, että perinteisen dialektologian ja modernin sosiolingvistiikan tutkimuskäytänteet voidaan nähdä toisiaan hyödyttävänä jatkumona vastakainasettelun sijaan. Nykyisellään suuntauksat ovatkin lähentyneet toisiaan, ja niiden välinen rajanveto on vaikeaa ja tavallisesti myös tarpeetonta. Murteen variaation selittämisesäkin tarvitaan yhä enemmän tietoa kielenulkoisista vaikuttajista. Molempien suuntausten aineistot ja menetelmät ovat samat huolimatta termien eroista: kiinnostus kohdistuu puhekieleen, kutsuttiinpa sitä sitten murteeksi tai puhekieleksi. Molemmat tarkastelevat äänne- ja muoto-opillisia piirteitä mutta myös sanastoa ja syntaksia – dialektologit lähinnä piirteiden syntyä ja levikkiä, sosiolingvistit taas piirteiden variaatiota ja kielen muuttumista. Dialektologit pyrkivät selittämään variaatiota alueellisen ja ajallisen kielenmuutoksen kautta; sosiolingvistit taas pikemminkin yhteisön ja yksilön kielellisten resurssien ja vuorovaikutusdynamikan näkökulmasta. (Juusela 1998: 55; Chambers 2002: 6–7; Kunnas 2007: 80–82; Mustanoja 2011: 54–56.)

Tutkimusotteeni on pääasiassa kvalitatiivinen: pyrin selittämään aineistossani ilmenevää – ensikatsomalta vähäiseltäkin tuntuva – variaatiota. Turvaudun kvantitatiivisiin menetelmiin kuitenkin siitä lähtökohdasta, että ne antavat taustatukea

kvalitatiiviselle analyysille ja auttavat hahmottamaan diftonginreduktion variaatiota idiolekteittain ja kokonaisuutena. Olen poiminut ja litteroinut kaikki tutkimuskohteenani olevat diftongit informanttien puheesta. Olen jakanut tutkimieni diftongien esiintymät reduktion näkökulmasta kolmeen asteeseen: muuttumaton eli redusoimaton, lievästi redusoitunut ja täysin redusoitunut diftongi. Lievää diftonginreduktiota merkitsen seuraavasti: *näinen, ä`itille*. Tämä merkintätapa tarkoittaa siis joko diftongin ensimmäisen vokaalin pidentymää tai/ja jälkikomponentin madaltumista. Täydellistä reduktiota merkitsen sillä vokaalilla, jonka informantin puheessa kuulen, eli miksi vokaaliksi alkuperäinen vokaali on madaltunut (esim. *aena* 'aina', *ilikeöksiä* 'ilkeyksiä', *ee* 'ei', *seorannu* 'seurannut', *raota* 'rauta', *tö-esä* 'töissä', *voeta* 'voita'). Esiintymien jako näihin ryhmiin perustuu omaan kuulohavaintooni: mitään foneettisia laitteita en ole reduktioasteiden määrittelyssä käyttänyt. Koska tutkimukseni kannalta oleellista on vain tutkimieni diftongien lähempi tarkastelu, olen noudattanut litteroinnissa Mantilan ja Pääkkösen (2010: 30–34) linjaa karkeasta transkriptiosta, jota olen vielä yksinkertaistanut muun muassa jättämällä merkitsemättä laryngaaliklusiilin, loppukahdennuksen ja sananloppuiset assimilaatiot sekä vokaaliyhtymien välisen tavunrajan. Yli 0,2 sekuntia pitkät tauot merkitsen seuraavasti: (.). Lyhyempiä taukoja en merkitse. Virkkeenalkuiset kielenainekset merkitsen isolla alkukirjaimelle silloin, kun kyseessä on vapaa morfeemi ja pienellä silloin, kun virkkeen aloittava kielenaines on sidonnainen morfeemi tai sanansisäinen äännejono. Kielenaineksena esiintyvät erisnimet kirjoitan isolla myös virkkeen sisällä.

Olen koonnut jokaisen puhujan kaikki painollisissa tavuissa esiintyvät tarkastelemani diftongiesiintymät ja laskenut piirteiden eri varianttien esiintymisfrekvenssit sekä suhteelliset osuudet puhujittain ja diftongeittain. Esittelen tulokset analyysiosuudessa. Kvantitatiivisen analyysin jälkeen olen käsitellyt aineistoani kvalitatiivisesti pyrkimällä selittämään aineistosta nousutta variaatiota. Etsin selityksiä paitsi kielensisäisistä muuttujista myös kielenulkoisista seikoista, kuten esimerkiksi puhujan asuinhistoriasta, reduktion funktioista ja puhetilanteesta sekä tilanteisesta variaatiosta.

Olen päätenyt käsittelemään sekä pää- että sivupainollisia tavuja yhdessä, sillä erikseen tarkastelu pilkkoi esiintymät niin pieniin ryhmiin, että kokonaiskuvan hahmottaminen kävisi mahdottomaksi. Samalla syntyisi vaara, että muutamat yksityiskohdat nousisivat liian suureen rooliin ja voisivat näin vinouttaa tutkimusasetelmaa. Lisäksi havaitsin alustavassa analyysissäni, että pää- ja sivupainollisuudella ei näytä olevan oleellista merkitystä aineistossani redusoitumisen kannalta, vaikka

aiemmissä tutkimuksissa on jonkin verran raportoitukin eroista pää- ja sivupainolisten tavujen redusoitumisessa (ks. Aittokoski 2011: 36–38; Lipponen 2014: 33–34). Räisänen (1972: 100) taas ei ole havainnut eroja ensi- ja jälkitavujen redusoitumisen välillä.

Variaation hahmottamiseksi mahdollisimman tarkasti olen lisäksi laskenut reduktioindeksin eli tunnusluvun jokaiselle diftongille ja jokaiselle puhujalle. Indeksien laskemisessa olen käyttänyt Labovin (1966: 51–53) tunnuslukumallia. Olen määritellyt kullekin reduktioasteelle tunnusluvun ja lajitellut sen jälkeen aineistoni diftongit tunnusluvuittain seuraavasti: tunnusluvun 1 saa muuttumaton eli redusoitumaton diftongi, tunnusluvun 2 lievästi redusoitunut ja tunnusluvun 3 täysin redusoitunut diftongi. (Ks. Labov 1966: 51–53; Nuolijärvi 1986b: 51; Mielikäinen 1994: 80; Aittokoski 2011: 25–27; Lipponen 2014: 15–16.)

Mitä lähempänä tunnusluku on ykköstä, sitä vähäisempää on redusoituminen, ja taas vastaavasti kolmea lähestyvä luku kertoo suuresta redusoitumisherkkyydestä. Olen käyttänyt samaa tunnuslukumallia myös jokaisen puhujan reduktioasteen selvittämiseksi. Esimerkiksi Lauralla on 156 redusoimatonta, 46 lievästi redusoitunutta ja 76 täysin redusoitunutta diftongia. Hänen tunnuslukunsa kaavan laskeminen etenee seuraavasti:

1. Lievästi redusoituneiden frekvenssi kerrotaan kahdella ja täysin redusoituneiden frekvenssi kolmella, jolloin saadaan ikään kuin 92 lievästi redusoitunutta ja 228 täysin redusoitunutta diftongia.

2. Seuraavaksi kaikkien reduktioasteiden tunnusluvuilla 2 ja 3 kerrotut lukumäärät lasketaan yhteen tunnusluvun 1 saaneiden eli redusoitumattomien diftongien frekvenssin kanssa.

3. Tämä summa (476) jaetaan Lauran kaikkien diftongien yhteismäärällä (278), jolloin Lauran tunnusluvuksi saadaan 1,71. Kaikkien puhujien keskimääräinen reduktioindeksi aineistossani on 1,64 (hajonta 1,07–2,51).

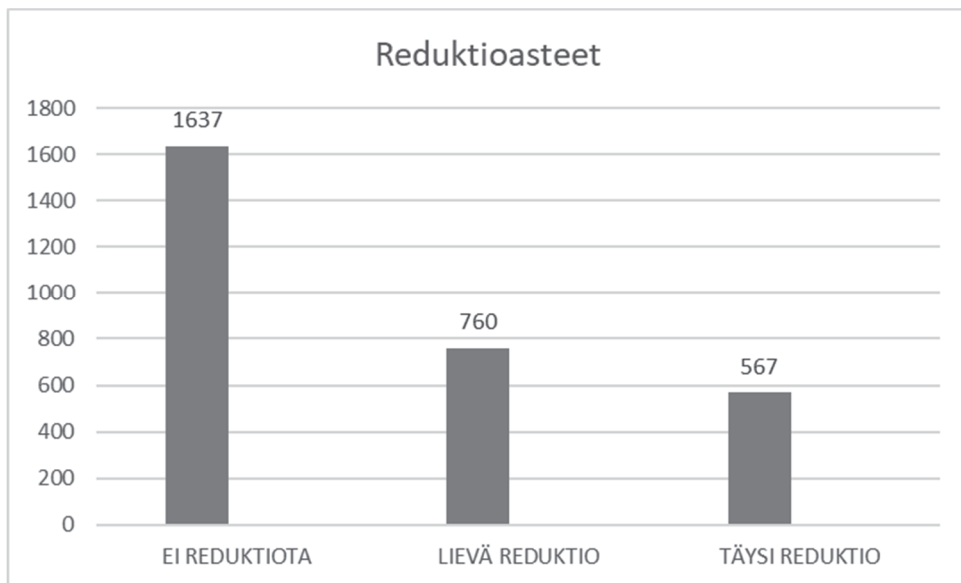
Analyysi

Tässä luvussa esittelen ensin kvantitatiivisen analyysini tulokset ja sen jälkeen analysoin tuloksia kvalitatiivisesti. Haastattelutilanne on vuorovaikutustilanne, ja siksi lähestyn aineistoani vuorovaikutuksen näkökulmasta. Lähden ajatuksesta, että vuorovaikutustilanteessa ilmenevä variaatio, vähäinen ja satunnainenkin, kertoo omalta osaltaan jotakin tietyn tilanteen vuorovaikutussuhteista. Kielellisellä variaatiolla on nähdäkseni aina jokin funktio, joka selittää variaatiota. Puhuja valikoi

kielelliset variantit sen mukaan, millaisia tietoisia tai tiedostamattomia tavoitteita hänellä kussakin vuorovaikutustilanteessa on. Puhetavalla ja valituilla kielellisillä varianteilla – vaikkapa diftonginreduktion eri asteilla – voidaan ilmaista monenlaisia seikkoja vuorovaikutustilanteessa, kuten suhtaututumista puhetilanteeseen, toipiikkiin ja puhelukumppaniin tai puhujaan itseensä. (Nuolijärvi 1990: 115–116; Schilling-Estes 2002: 383; Aittokoski 2011: 86). Vuorovaikutustilanteet rakentuvat jokaisen osallistujan tavoitteista, vuorovaikutusstrategioista ja koko siitä sosiaalisesta kontekstista, johon liittyvät puhujien taustat, asenteet ja vuorovaikutuksen luonne (Nuolijärvi 1990: 116–119).

Reduktiolmiö diftongeittain tarkasteltuna

Aluksi luon yleiskatsauksen siihen, miten tutkimani diftongit Rantsilan murteessa 2000-luvun taitteessa redusoituvat. Kuvio 2 osoittaa kaikkien diftongien esiintymien ja niiden redusoitumisasteiden frekvenssit.

Kuvio 2. Kaikki diftongit reduktioasteisiin lajiteltuna.

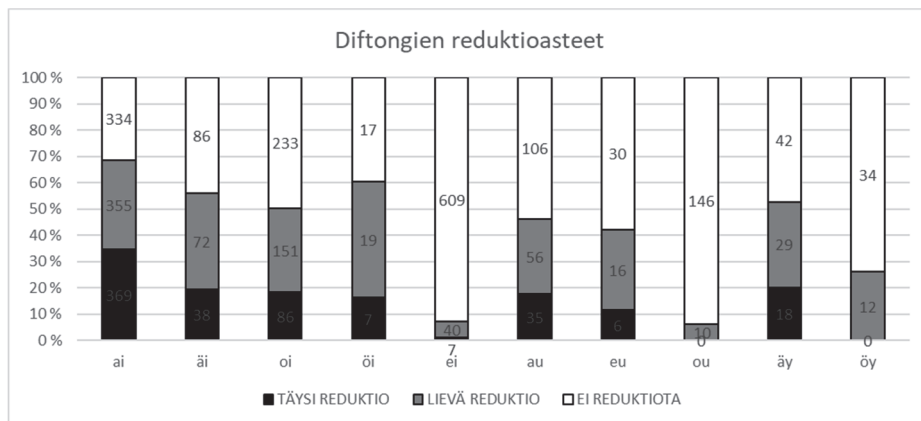
Jo kuvion 2 perusteella voisin vasta lyhyesti Harrin esittämään kysymykseen: Rantsilan murteessa 2000-luvun taitteessa esiintyy diftonginreduktiota. Vähän yli puolet (55 %) aineistoni diftongeista esiintyy redusoitumattomana ja vajaa puolet (45 %) redusoituneena. Redusoituneista diftongeista lievästi redusoituneita on 26 prosenttia ja täysin redusoituneita 19 prosenttia. Ilmiö näyttäisi olevan Rantsilassa lähes yhtä yleinen kuin vahvalla reduktioalueella, pohjoissavolaisissa murteissa: nilsiäläisnuorten puhekielessä ensitavujen diftongit redusoituvat 65-prosenttisesti ja pyhäjärvisien nuorten 37-prosenttisesti (Aittokoski 2011: 36; Lipponen 2014: 29). Kuva, joka tutkimukseni perusteella Rantsilan diftonginreduktiosta hahmottuu, ei kuitenkaan ole näin yksioikoinen. Ensinnäkin on huomioitava, että Lipponen (2014) ja Aittokosken (2011) tutkimuksissa informanteina ovat olleet nuoret, joten tulokset eivät ole omaan eläkeläisryhmääni täysin verrattavissa. Lisäksi reduktio varioi aineistossani monella tavalla. Siksi analysoin aineistoani yksityiskohtaisemmin ja lopuksi vedän yhteen keskeisimmät tulokset ja päätelmät. Tarkastelen ensin redusoitumista diftongeittain ja sen jälkeen puhujittain.

Vertailen tuloksiani aiempien reduktioentutkijoiden tuloksiin. Koska eri tutkijat ovat käyttäneet erilaisia laskentamalleja reduktioasteiden selvittämisessä, vertailu tutkimusten välillä ei ole ihan yksinkertaista. Reduktioindeksien suora vertailu ei anna luotettavaa kuvaa reduktiosta, sillä savolaismurteissa tyypillisiä reduktioasteita on kolmen sijasta neljä. Näissä tutkimuksissa asteikko on tavallisesti 0–3, jossa 0 vastaa minun asteikkoni arvoa 1. (Ks. esim. Nuolijärvi 1986b: 51; Mielikäinen 1994: 80; Aittokoski 2011: 25–27; Lipponen 2014: 15–16). Makkosen (1997: 36–37) tutkimuksen reduktioindekseihin vertailu onnistuu parhaiten, sillä hän on laillani käyttänyt kolmiportaista asteikkoa – tosin hänelläkin täysin redusoituneissa diftongeissa on monoftongiutuneita muotoja, joita minun aineistossani ja asteikossani ei ole. Toki on huomattava, että aineistossani *ei*-diftongeissa muutama täysin redusoitunut variantti on samalla monoftongiutunut, sillä *i*-vokaali madaltuu juuri *e*:ksi. Koska Makkonen (1997: 42) on laskenut reduktioindeksit diftongeittain erikseen tytöille ja pojille, lasken näistä tunnusluvuista keskiarvot ja vertaan niitä omiini.

Edellä kuvattujen haasteiden vuoksi käytän vertailussa prosentiosuuksia ja huomioin myös frekvenssit, jotta vertailu on mahdollisimman tasavertaista. Siltikin tutkimusten väliseen vertailuun tulee suhtautua varovaisesti jo senkin vuoksi, että kuulohavainnot reduktiosta ovat kovin yksilöllisiä (ks. Räisänen 1972: 96–100; Mielikäinen 1994: 80; Makkonen 1997: 35). Tutkimukset on myös tehty eri alueilla, eri aikoina ja erilaisille informantiryhmille. Lisäksi Lipponen (2014) korkeita

redusoitumisprosentteja suhteessa muihin tutkimuksiin selittää osittain se, että hän on laskenut diftongikohtaiset reduktioasteet vain ensitavujen esiintymille. Jälkita-
vuista hän on laskenut vain diftongiryhmittäiset reduktioprosentit ja todennut, että diftongien *ai*, *äi*, *oi*, *öi*, *eu* ja *ey* kohdalla reduktioindeksit ja -prosentit ovat jälkita-
vuissa matalammat kuin ensitavuisissa. Diftongien *ei*, *ou* ja *öy* kohdalla hänen aineistossaan ei ollut reduktioherkkyydessä eroja, ja *au*- ja *äy*-diftongeista hänellä ei esiintymiä juuri jälkitavuisissa ollut. (Lipponen 2014: 33–34.) Toisaalta tämä haasteellinen asetelma luo mahdollisuuden reduktioilmiön syvälliseen ja monipuoliseen tarkasteluun, kun muuttujat huomioidaan mahdollisimman tarkkaan.

Kuviossa 3 on koottuna kaikki aineistoni diftongit. Siinä näkyvät kaikkien tutkimieni diftongien frekvenssit reduktiotasoihin lajiteltuna ja kunkin diftongin redusoitumisaste prosentteina. Musta osoittaa täysin redusoituneita, harmaa lievästi redusoituneita ja valkoinen muuttumattomia eli redusoitumattomia diftongeja. Luvut kunkin värialueen päällä kertovat, kuinka monta esiintymää kullakin diftongilla kyseisen värin ilmaisemasta reduktioasteesta on. Olen jättänyt kuvioista pois diftongin *ey*, koska se esiintyy aineistossani vain kerran. Kyseinen esiintymä on sanassa *ilikeöksiä*, jossa omien empiiristen havaintojeni mukaan tyypillisestikin esiintyy reduoitunut *ey*-diftongi rantsilaisessa puhekielessä. Tyypillisesti kun puhutaan jonkun ilkeydestä, tilanteeseen liittyy usein päivittelyä, paheksuntaa, huvittuneisuutta tai muuta selvää affektiivisuutta, esim. *ilikeöttään se sitä kysy*.

Kuvio 3. Aineistoni kaikkein diftongien frekvenssit ja reduktioasteet.

Käsittelen seuraavaksi diftongien redusoitumisasteet indeksilukujen mukaisessa järjestyksessä niin, että etenen suurimman indeksiluvun saaneesta pienempiin.

Näin lukijalle hahmottuu samalla kuva diftongien redusoitumisjärjestyksestä. Käsittelemän diftongista reduktiota tarkemmin myös puhujittaisessa tarkastelussa. Taulukossa 1 on esitetty jokaisen diftongin keskimääräinen reduktioindeksi sekä kaikkien diftongien keskimääräinen reduktioindeksi (1,47). Olen jättänyt *ey*-diftongin pois taulukosta ja keskimääräisen reduktioindeksin laskennasta, ettei se ainoalla esiintymällään vääristäisi yleiskuvaa reduktioasteista.

Taulukko 1. Diftongien reduktioindeksit.

ai	äi	oi	öi	ei	au	eu	ou	äy	öy	Keskimäärin
2,03	1,26	1,32	1,79	1,08	1,64	1,54	1,06	1,73	1,26	1,47

Reduktioindeksin 2,03 saava *ai*-diftongi (ks. taulukko 1) on kaikkein taajafrekvenssisin tutkimistani diftongeista (1058 esiintymää kaikilla puhujilla yhteensä). Se näyttää olevan kaikkein herkin myös redusoitumaan informanttieni puheessa, kun huomioidaan indeksin lisäksi frekvenssit suhteessa redusoitumisprosentteihin. Redusoitumisasteittain tarkasteltuna *ai*-diftongin variaatio on hyvin tasaista: redusoitumattomia *ai*-diftongeja on 334 (31,6 %) lievästi redusoituneita 355 (33,6 %) ja täysin redusoituneita 369 (34,8 %) (ks. kuvio 3).

Ai-diftongin redusoitumisesta ovat aiemmat tutkijat raportoineet vaihtelevasti. Aittokosken (2011: 29) tutkimuksessa *ai* redusoituu 35 prosentissa tapauksia. Lipposen aineistossa *ai* redusoituu ensitavuisissa 60-prosenttisesti; jälkitavuisissa hän ei ole yksittäisten diftongien redusoitumista eritellyt. Makkosen (1997: 42) aineistossa *ai*-diftongin keskimääräinen tunnusluku on matalampi kuin minun aineistossani (1,6), mutta Mielikäisen (1994: 81) tutkimuksessa eteläsavolaisten informanttien tunnusluvut ovat *ai*-diftongissa korkeita. Myös oululaisnuorisolla on havaittu korkea reduktioprosentti (53 %) *ai*-diftongin kohdalla (Tolonen 2018).

Aiemmat tutkijat ovat kiinnittäneet huomioita leksikaalistumisen vaikutukseen *ai*-diftongin redusoitumisessa (ks. Mantila & Pääkkönen 2010: 88; Aittokoski 2011: 39). Aittokoski (2011: 39–40) havaitsi, että dialogipartikkeli *ai* esiintyi hänen aineistossaan taajaan ja tyypillisesti redusoimattomana. Minun aineistossani *ai*-partikkelia ei esiinny lainkaan. Tämä saattaa johtua paitsi nuorten ja eläkeläisten välisestä erosta dialogipartikkelin *ai* käytössä myös aineistonkeruutilanteesta: Aittokosken aineisto koostuu nuorten välisistä keskusteluista ja minun aineistoni haastatteluista. Tämä ero saattaa osaltaan selittää oman aineistoni *ai*-diftongin korkeaa reduktioastetta suhteessa Aittokosken (2011: 39–40) tulokseen.

Mantilan & Pääkkösen (2010: 88) aineistossa redusoituneista ai-diftongeista noin neljännes esiintyy lekseemissä aina; toiseksi eniten reduktiota esiintyy lekseemissä nainen. Minun aineistossani *aina*-lekseemi esiintyy lievästi redusoituneena 27-prosenttisesti ja täysin redusoituneena 58-prosenttisesti. Vain 15 prosenttia *aina*-lekseemin esiintymistä on redusoimattomia, eli selvästikin minunkin aineistossani aina on leksikaalistunut muotoon *àina* ~ *aena*. Aineistoni korkeaa ai-diftongin reduktioastetta tämä ei kuitenkaan täysin selitä, sillä täysin redusoitunut ai-diftongi sijoittuu *aina*-lekseemiin vain 9,4-prosenttisesti ja lievästi redusoitunut 3,7-prosenttisesti. 86 % täysin redusoituneista ai-diftongeista esiintyy siis muissa kuin *aina*-lekseemin muodoissa. Myöskään *nainen*-lekseemi ei esiinny taajaan aineistossani: siitä on vain 17 esiintymää, joista redusoitumattomia on 5, lievästi redusoituneita 9 ja täysin redusoituneita 3.

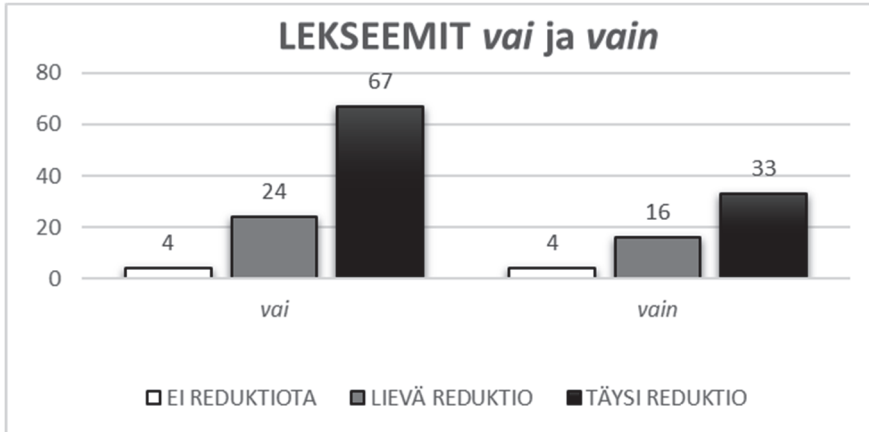
Monet informanttini käyttävät sen sijaan runsaasti *vai*- ja *vain*-lekseemejä puheessaan. Hyvin tyypillisesti näissä redusoituminen on voimakasta. Empiiristen havaintojeni mukaan tämä on muutenkin tavallista rantsilalaisessa puhutavassa, jossa *vai*- ja *vain*-partikkeleita käytetään esimerkiksi mutta-partikkelin tapaan ja yleisesti redusoituneena, mikä tulee esille seuraavissa aineistoesimerkeissä.

(1) *Ei niitä muista muista mitä ne vae että niistä vanahan kansan (.) vanahan kansan as-. (Mikko)*

(2) *En muista että olisko niitä muita täiköja sitte juhannuksen aekanakkaa ollu (.) en- ennää minu aekana (.) vae että en minä oo millonkaan niitäkään kukkia keränny vae puhuttiin aena että niitä pittää mennä sillon kerräämään ja (.) laattaa tyyny alle ni. (Eeva)*

(3) *Ee kài se (.) sehä päässään vaen (.) kehu että hä on ranttilan suurin (.) vai oulunko se oli (.) hanstari. (Simo)*

Simon puheessa esiintyy myös yksi aineistoni harvoista *vai*-lekseemeistä, joissa ai-diftongi on säilynyt redusoimattomana. Olen laskenut aineistoni *vain*- ja *vai*-lekseemien esiintymät ja niiden redusoitumisasteet, koska halusin selvittää paitsi reduktiotason näissä lekseemeissä myös sen, onko niiden redusoitumisasteissa eroja. Kuviossa 4 on näkyvissä molempien lekseemien frekvenssit ja reduktioasteet sekä niiden prosentuaaliset osuudet.

Kuvio 4. Lekseemien vai ja vain esiintyminen ja redusoituminen aineistossani.

Kuviosta 4 selviää, että *vai*-lekseemi esiintyy aineistossani huomattavasti useammin kuin *vain*-lekseemi. Molemmissa lekseemeissä on vain 4 esiintymää, joissa diftongit eivät ole redusoituneet lainkaan. Muuttumattomat diftongit *vai*-lekseemissä ovat Lauralla (3 esiintymää) ja Sulolla (1 esiintymä); *vain*-lekseemissä muuttumattomia diftongeja on Maijalla (2 esiintymää), Heimolla (1 esiintymä) ja Einnolla (1 esiintymä). *Vain*-lekseemillä on enemmän lievästi redusoituneita ja vähemmän täysin redusoituneita diftongeja kuin *vai*-lekseemillä. Kokonaiskuvan täydentämiseksi laskin molemmille lekseemeille myös reduktioindeksit, jotka ovat hyvin likellä toisiaan: *vai*-lekseemillä 2,66 ja *vain*-lekseemillä 2,55.

Myös *aika*-vartalo toistuu aineistossani usein (99 kertaa) ja redusoituu voimakkaasti (73 % täysin redusoituneita ja 21 % lievästi redusoituneita). Tässä laskelmassa ovet mukana substantiivi *aika*, partikkeli *aika* ja johdos *-aikainen*. En pidä tarpeellisena eritellä näitä toisistaan. Palaan *aika*-lekseemin redusoitumiseen vielä Heimon ja Nellin idiolektin käsittelyssä. Kaiken kaikkiaan *ai*-diftongin korkeaa redusoitumisastetta aineistossani selittävät lekseemien *aika*, *vain* ja vaikka taaja esiintyminen ja niiden leksikaalistuminen redusoituneeseen asuun.

Diftongeista seuraavaksi korkeimman tunnusluvun saa *öi*-diftongi, jonka redusoitumisindeksi on 1,79. Esiintymiä *öi*-diftongilla on 43, joista muuttumattomia on 17 (39,5 %), lievästi redusoituneita 19 (44,2 %) ja täysin redusoituneita 7 (16,3 %). Lipposen tutkimuksessa muuttumattomia *öi*-diftongeja on 42 % ja lievästi redusoituneita 58 %. Mielenkiintoista on, että tyypillisellä reduktioalueella, pohjoissavolaisissa murteissa, täysin redusoituneita *öi*-diftongeja ei ole, mutta

omassa rantsilalaisessa aineistossani niiden osuus on 17 %. Aittokosken tutkimuksessa *öi*-diftongin redusoitumisaste on hyvin matala: redusoimattomia esiintymiä hänen aineistossaan on peräti 91 prosenttia. Lipposella esiintymiä on 24 ja Aittokoskella esiintymiä on 34, joten kovin pitkälle vietyjä johtopäätöksiä *öi*-diftongin redusoitumisesta ei näiden aineistojen perusteella voi tehdä. (Aittokoski 2011: 29–30; Lipponen 2014: 20–22.) Mielikäisen (1994: 81) tutkimuksessakin *öi*-diftongi saa lähes yhtä korkean tunnusluvun kuin *ai*-diftongi.

Lipposen (2014) ja Aittokosken (2011) tutkimuksista ei selviä, mitä *öi*-diftongin sisältäviä leksemejä heidän tutkimuksessaan esiintyy, joten lekseemikohtainen vertailu ei onnistu. Omassa aineistossani redusoituneita *öi*-diftongeja on lekseemeissä *työ*, *ispinä*², *jäätikkö*, *myydä* ja *syödä*. Nämä samat lekseemit esiintyvät myös redusoimattomina, lukuun ottamatta lekseemiä *ispinä*, joka esiintyy aineistossani vain lievästi tai täysin redusoituneena. *Ispinä*-lekseemiä käsittelen tarkemmin Eevan idiolektin tarkastelussa. *öi*-diftongin redusoitumiselle aineistossani ei löydy selkeää syytä: on vain todettava, että informanttini redusoivat sitä.

Lähes yhtä korkea redusoitumisindeksi (1,73) on diftongilla *äy*, joka pysyy muuttumattomia 42 kertaa (47,2-prosenttisesti), redusoituu lievästi 29 kertaa (32,6-prosenttisesti) ja täydellisesti 18 kertaa (20,2-prosenttisesti).

äy-diftongi esiintyy täydellisesti redusoituneena aineistossani pääasiassa käydä- ja käyttää-verbissä. Lipposen (2014: 27–28) aineistossakin *äy*-diftongi redusoituu vahvasti (76-prosenttisesti), mutta Aittokosken (2011: 34) tutkimuksessa se taas ei ole herkkä redusoitumaan, vaan redusoimattomia on kaikista esiintymistä peräti 61 %. Makkosen (1997: 42) tutkimuksessa *äy*-diftongin keskimääräinen reduktioindeksi on lähes sama kuin minulla: 1,7. Mielikäisen (1994: 81) eteläsavolaisilla informanteillakin *äy*-diftongi redusoituu vahvasti.

Muut diftongit, joiden tunnusluku on yli 1,5, ovat *au* (1,64) ja *eu* (1,54). Näistä kahdesta kohtuullisesti redusoituvista diftongeista *au* on selvästi suurifrekvenssimpi: sillä on 197 esiintymää, joista muuttumattomia on 106 (53,8 %), lievästi redusoituneita 56 (28,4 %) ja täysin redusoituneita 35 (17,8 %). Myös muissa tutkimuksissa on raportoitu *au*-diftongin reduktioherkkyydestä (ks. Mielikäinen 1994: 81; Makkonen 1997: 42; Aittokoski 2011: 32–33; Lipponen 2014: 29). Diftongin

² *Ispinä* on vanha perinneruoka, joka valmistettiin suolaamalla sian tai naudan sisäelimistä ja vatsaontelosta kerättyä rasvaa.

au on aiemmissa tutkimuksissa todettu olevan yksi herkimmin redusoituvista diftongeista niillä alueilla, joissa reduktio ei ole täydellisesti tapahtunut (Mielikäinen 1994: 81; Aittokoski 2011: 33). Minun tutkimuksessani *au*-diftongi ei kuitenkaan ole vahvin redusoituja, vaan sen edelle menevät *äy*, *öi* ja *ai*.

Diftongilla *eu* on aineistossani vain 52 esiintymää, joista muuttumattomia on 30 (57,7 %), lievästi redusoituneita 16 (30,8 %) ja täysin redusoituneita 6 (11,5 %). *eu* redusoituu Mielikäisen (1994: 81), Lipposen (2014: 20) ja Aittokosken (2011: 29–32) tutkimusaineistossa useammin kuin minun aineistossani; Makkosen (1997: 42) aineistossa siitä on niin vähän esiintymiä, että hän ei ole laskenut sille reduktioindeksiä laisinkaan. Omassa aineistossani *eu*-diftongin reduktioastetta saattaa laskea se, että vain harvoin redusoiva Maija toistaa usein lekseemejä neuvola ja neula: hän tuottaakin yksinään aineistoni *eu*-diftongeista 29 % (15 kappaletta).

Diftongit *oi* (1,32), *öy* (1,26) ja *äi* (1,26) ovat redusoitumisasteeltaan hyvin lähellä toisiaan, mutta esiintymistäajuudeltaan ne eroavat. Kaikkien taajimpaan esiintyy *oi*-diftongi, yhteensä 470 kertaa. Näistä muuttumattomia on 233, lievästi redusoituneita 151 ja täysin redusoituneita 86. Tyypilliset lekseemit, joissa *oi*-diftongi redusoituu aineistossani, ovat *toinen*, *poika* ja *voi*. Lipposella (2014: 20) *oi* redusoituu hieman yli puolessa tapauksista, Aittokoskella (2011: 29) vain 22 prosentissa tapauksista, ja Makkosella (1997: 42) sen reduktioindeksi on hieman korkeampi kuin minulla: 1,6.

äi-diftongi esiintyy aineistossani 196 kertaa, muuttumattomana 86 kertaa (43,9 %), lievästi redusoituneena 72 kertaa (36,7 %) ja täysin redusoituneena 38 kertaa (19,4 %). Lipposen (2014: 20–21) aineistossa *äi*-diftongi on kaikkein herkin redusoitumaan: redusoituneita muotoja on 70 prosenttia. Myös Makkosen (1997: 42) aineistossa *äi*-diftongin redusoituminen on yleistä (reduktioindeksi 1,9). Aittokoskella (2011: 29) *äi* redusoituu 35 prosentissa tapauksia. Monet tutkijat ovat omissa aineistoissaan huomanneet *äiti*-sanana redusoituvan voimakkaasti, ja sitä pidetäänkin tyypiesimerkkinä leksikaalistumisen vaikutuksesta reduktioasteeseen (ks. Makkonen 1997: 42; Mantila & Pääkkönen 2010: 88; Aittokoski 2011: 41; Lipponen 2014: 38).

Omassa aineistossani *äiti*-lekseemi esiintyy 48 kertaa. Muuttumattomia diftongeja on 8, lievästi redusoituneita 23 ja täysin redusoituneita 17. Muuttumattomista diftongeista 7 on Maijalla, jonka reduktioindeksi (1,02) on muutenkin matalin informanteistani. Maijalla ei ole *äiti*-lekseemien esiintymissä lainkaan reduktiota. Myös Nellillä on yksi muuttumaton diftongi *äiti*-lekseemissä, mutta hän tuottaa lisäksi 7 lievää reduktiota ja 4 täydellistä reduktiota. Näyttää siis selvältä, että

aineistossani *äiti*-lekseemi on leksikaalistunut redusoituneeseen asuun. Koska kyseessä ovat puhujat, joiden kaikkein äiti oli jo haastatteluhetkellä kuollut, äidin muisteluun voi vaivatta ajatella liittyvän haikeutta ja ainakin yhtymäkohtia lapsuuteen. Tunnereaktio saattaa lisätä tässäkin tapauksessa reduktion yleisyyttä. Seuraavassa katkelmassa Suoma kertoo veljensä kaatumisesta ja sen vaikutuksesta äitinsä terveyteen.

(4) *Ä`itille se oli niin raskas isku (.) kun se ruumis tuotiin kotia ja (.) se oli nii jä`inen että aevan (.) mutkilla kun tuotiin ja piti sulattaa kotona että saatettiin panna arkkuun (.) nii se oli ä`itille niin paha paikka että sille tuli sitä syvävikkää ja kaikkia nii (.) ä`iti ei jaksanu enää töitä tehä (.) palijo mittään.* (Suoma)

Kaiken kaikkiaan *äiti*-lekseemin esiintymismäärällä on nähdäkseni merkittävä vaikutus siihen, kuinka korkean tunnusluvun *äi*-diftongi kussakin aineistossa ja tutkimuksessa saa. Omassa aineistossani *äi*-diftongin redusoitumisasteeseen on saattanut vaikuttaa myös lekseemin *venäläinen* kiteytyminen redusoituneeseen muotoon. *Venäläinen* liittyy aineistossani poikkeuksetta sotakertomuksiin ja assosioituu me ja muut -asetelmaan sekä vihollisuuteen. Sana on siis hyvin affektiivinen. Erityisesti Heimo toistaa sanaa kertoessaan veljensä haavoittumisesta ja myös omista sotakokemuksistaan. Merkille pantavaa on, että Heimolla, joka ei ole erityisen vahva redusoija aineistossani, lekseemi *venäläinen* toistuu kuitenkin aina redusoituneena (7 kertaa lievästi redusoituneena ja kerran täydellisesti redusoituneena). Erkki, jonka redusoitumisherkkyys on matala, redusoi myös *äi*-diftongin sananmuodossa *venäläinen*. Kolmas informanteistani, jolla *venäläinen* esiintyy, on Sylvi, joka redusoi sanan voimakkaasti. *äi*-diftongin reduktioastetta puolestaan näyttäisi laskevan se, että aineistossani toistuvat usein lekseemit *ensimmäinen* ja *yksinäinen*, joissa *äi*-diftongi ei ole redusoitunut.

öy-diftongi esiintyy aineistossani 46 kertaa. Redusoimattomia on 34 tapausta (73, 9 %) ja lievästi redusoituneita 12 (26,1 %). *öy*-diftongi ei redusoidu aineistossani täysin kertaakaan. Myös Aittokosken (2011: 35) aineistossa *öy*-diftongi redusoituu harvanlaisesti eikä etene täyteen reduktioon lainkaan. Lipposen tutkimuksessa sen sijaan ensitavun diftongeista redusoituu peräti 81 %. Aineistoni *öy*-diftongeista 30 on *pöytä*-lekseemiin sananmuodoissa, joissa muuttumattomia diftongeja on 22 ja lievästi redusoituneita 8. Näistä kaikista *pöytä*-lekseemeistä 21 toistuu Eevan puheessa, kun hän kertoo pitojen ja vuotuisjuhlien järjestämisestä.

Toinen diftongi, joka ei esiinny aineistossani lainkaan täysin redusoituneena, on *ou*, joka saa aineistoni diftongeista alhaisimman tunnusluvun, 1,06. *ou*-diftongilla on esiintymiä 155, joista muuttumattomia on 145 (93,6 %) ja lievästi redusoituneita 10 (6,4 %). *ou*-diftongin matalasta redusoitumisasteesta on raportoitu aiemmissakin tutkimuksissa (ks. esim. Aittokoski 2011: 33; vrt. Makkonen 1997: 42; Lipponen 2014: 40–41). Aineistossani lievästi redusoituneen *ou*-diftongin sisältävät esiintymät kansakoulu, *jòutanukkaan*, *Òulu*, *jòulu* ja *kòuluutettaa*. Muut näistä esiintyvät redusoituneena vain kerran, mutta *Oulu* 6 kertaa.

Lipponen (2014: 40–41) on havainnut tutkimuksessaan, että nilsiäläisnuoret redusoivat voimakkaasti *koulu*-lekseemin esiintymissä, minkä hän liittää paitsi leksikaalistumiseen myös affektiivisuuteen: koulu on keskeinen nuorten elämässä ja herättää monenlaisia, voimakkaitakin, tunteita. Kuitenkin kun koulusta puhutaan institutionaalisenä asiana tai muuten virallisessa yhteydessä, reduktio häviää (Lipponen 2014: 46). Näkisin tämän selittävän myös oman aineistoni *ou*-diftongin vähäistä redusoitumisastetta, erityisesti *koulu*-lekseemin yhteydessä. Iäkkäille informanteille koulu ei ole arkielämää, vaan joko institutionaalistunut tai muuten prestiisinomainen puheenaihe, jossa tietoisesti tai tiedostamattomasti murteellisuus vähenee ja yleiskielisyys lisääntyy. Lisäksi aineistoni puhujat ovat käyneet koulunsa aikana, jolloin huoliteltua yleiskieltä suosittiin ja suositeltiin käytettäväksi kouluissa (ks. esim. Koivusalo 1986). Aineistossani lekseemin koulu esiintymiä on 45, joissa diftongi oi säilyy muuttumattomana 44 kertaa ja redusoituu lievästi kerran.

Huomionarvoista on, että tyypillisillä redusoijillakin lekseemi koulu säilyy muuttumattomana, kuten Lauralla (reduktioindeksi 1,71), Nellillä (reduktioindeksi 1,76) ja Suomalla (reduktioindeksi 1,74). Mikko (reduktioindeksi 2,12) sen sijaan redusoi johdoksen *kòuluutettaa* 'koulutetaan'. Hänen puheessaan näyttäisi *Oulu* leksikaalistuneen redusoituneeseen asuun: hän tuottaa lekseemin sananmuodon 9 kertaa ja redusoi sen 6 kertaa. Yleisestä leksikaalistumisesta lekseemin *Oulu* kohdalla ei aineistossani voi puhua, sillä se esiintyy aineistossani 28 kertaa, ja näistä lievästi redusoituneita ovat vain Mikon tuottamat 6 esiintymää. Mikko toistaa *Oulu*-lekseemiä kertoessaan äitinsä linja-automatkasta Ouluun, kun äiti joutui syyttömänä poliisin sakottamaksi. Tässä tilanteessa tapahtumien aiheuttama tunnereaktio yhdistettynä lapsuusmuistoihin on saattanut lisätä reduktiota.

Oulu toistuu myös Vilhon puheessa: hän tuottaa lekseemin *Oulu* 18 kertaa, ja jokaisessa näissä *ou*-diftongi säilyy muuttumattomana. Tämä on mielenkiintoista, koska Vilho on voimakas redusoija (reduktioindeksi 1,57). Hän toistaa *Oulu*-lekseemiä kertoessaan turvetuotannon perustamisesta Rantsilaan. Näkisin tässäkin

selvän yhteyden institutionaaliseen topiikkiin ja puhujan arvovalan osoittamiseen: Vilho on turvetuotannon asiantuntija. Asiantuntijana esiintymisen onkin todettu yleiskielistävän haastateltavan puhetta (ks. esim. Saanilahti 1990: 72–73). Vaikka näin alhaisten frekvenssien perusteella on vaikea sanoa *ou*-diftongin redusoitumisen syistä Rantsilan murteessa mitään varmaa, näen, että topiikki ja puhujan asemointi siinä vaikuttavat diftonginreduktioon enemmän kuin leksikaalistuminen. Joka tapauksessa leksikaalistumisen yhteys diftonginreduktion esiintymiseen ei ole suoraviivainen, vaan muut muuttujat – kuten juuri topiikki ja puhujan asennoituminen – vaikuttavat siihen osaltaan.

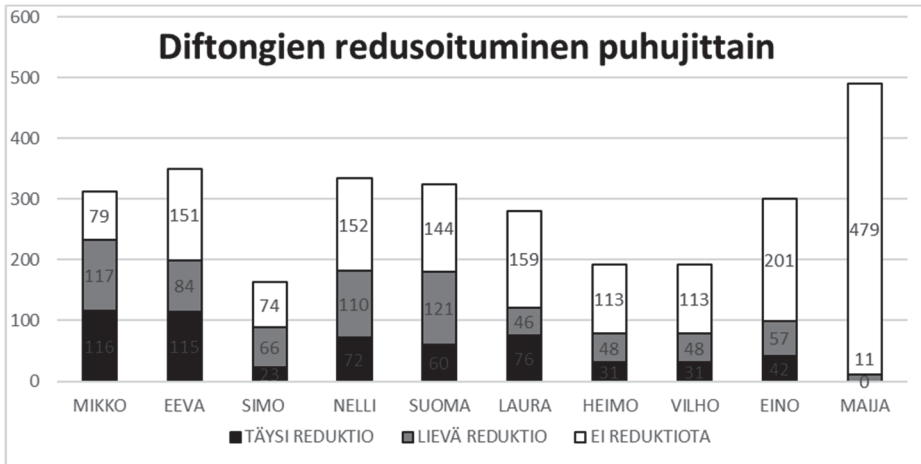
ei-diftongilla on runsaasti esiintymiä aineostossani, yhteensä 656, mutta alhainen redusoitumisaste, vain 1,06. Muuttumattomia diftongeja on 609 (92, 8 %), lievästi redusoituneita 40 (6,1 %) ja täysin redusoituneita 7 (1,1 %). Kuten kuvioista 3 ja taulukosta 1 ilmenee, *ei*-diftongi redusoituu aineistossani kaikkein vähiten. Yli puolet (338) kaikista *ei*-diftongeista esiintyy *ei*-lekseemissä, jossa muuttumattomia *ei*-diftongeja on 313, lievästi redusoituneita 18 ja täysin redusoituneita 7. Täysin redusoituneet diftongit aineistossani ovat kaikki samalta puhujalta, Simolta. Muissa kuin *ei*-lekseemeissä painollisen tavun *ei*-diftongeja on aineistossani 318 kappaletta, joista muuttumattomia on 296 ja lievästi redusoituneita 22. Täysin redusoituneita *ei*-diftongeja ei aineistossani esiinny muissa kuin *ei*-lekseemissä.

ei-diftongin redusoitumisesta syntyy aiempien tutkimusten perusteella ristiriitainen kuva. Makkosen (1997: 42) aineistossa vieremäläisnuoret redusoivat *ei*-diftongia voimakkaasti, samoin Mielikäisen (1994: 81) pohjoissavolainen informantti. Lipponen (2014: 40) on havainnut tutkimuksessaan, että *ei*-diftongi redusoitui nilsiäläisnuorilla voimakkaasti myös *ei*-lekseemissä. Aittokosken aineistossa puolestaan pyhäjärvisillä nuorilla *ei*-diftongin redusoituminen on hyvin vähäistä, ja *ei*-lekseemi ei redusoidu kertaakaan, minkä Aittokoski (2011: 40–41, 107) yhdistää siihen, että *ei* on leksikaalistunut redusoitumattomaan asuun.

Omassa aineistossani ei näyttäisi olevan eroja *ei*-lekseemissä esiintyvien ja muiden *ei*-diftongien välillä: molemmissa tapauksissa *ei*-diftongi redusoituu vain harvakseltaan. Lipponen (2014: 37) on havainnut tutkimuksessaan, että *ei*-diftongi redusoituu yhtä usein pää- ja sivupainollisissa tavuissa. Omassa aineistossani sivupainollisissa tavuissa esiintyy 36 *ei*-diftongia, joista 5 (14 %) on lievästi redusoitunutta ja 31 muuttumatonta. Pääpainollisissa tavuissa esiintyy 282 *ei*-diftongia, joista 17 (6 %) on lievästi redusoitunutta ja 265 muuttumatonta. Näyttäisi siis siltä, että päinvastoin kuin Lipposella, omassa aineistossani *ei*-diftongi redusoituu sivupainollisissa tavuissa useammin kuin pääpainollisissa tavuissa.

Reduktioilmiö puhujittain tarkasteltuna

Tässä luvussa analysoin puhujakohtaista diftonginreduktion variaatiota aineistossani. Vaikka reduktioasteen vaihtelu voi johtua jo siitäkin, että reduktio on piirre, joka tutkimusten mukaan tyypillisesti vaihtelee yksittäisellä puhujalla reduktioasteesta toiseen (ks. Nuolijärvi 1986b: 49; Palander 2005: 44–47; Lipponen 2014: 40), olisi liian yksinkertaista ajatella, että se olisi koko totuus. Analyysillani pyrin löytämään syytä sille variaatiolle, joka aineistossani esiintyy. Kuviossa 5 näkyvät jokaisen puhujan redusoimisprosentit ja frekvenssit. Frekvenssit on hyvä pitää prosenttien rinnalla, koska puhujilla on eri määrä esiintymiä tarkastelemistani diftongeista. Käsitelen puhujat keskimääräisten reduktioindeksien määräämässä järjestyksessä niin, että analysoin korkeimman reduktioindeksin saaneen puhujan reduktioprofilia ensimmäisenä ja matalimman reduktioindeksin saaneen viimeisenä. Kommentoin jokaisen puhujan kaikkia diftongeja tekstissä, mutta olen jättänyt kuvioista pois ne diftongit, joista puhujalla on esiintymiä vähemmän kuin viisi.

Kuvio 5. Diftongien redusoituminen puhujittain.

Kuviosta 5 selviää, että sukupuolivariaatiota ei tule tässä aineistossa esille. Muissa tutkimuksissa sukupuolten välille on muodostunut selkeitä eroja siten, että pojat ja miehet reduktoivat vahvemmin kuin tytöt ja naiset (ks. Nuolijärvi 1986b: 52–53; Makkonen 1997; Aittokoski 2011; Lipponen 2014; Tolonen 2018). Omassa aineistossani sukupuolten tasaisuutta redusoimisessa voi selittää se, että informanttini ovat iäkkäitä: haastatteluhetkellä 68–92-vuotiaita. Makkosen (1997), Aittokosken

(2011), Lipposen (2014) ja Tolosen (2018) informantit ovat nuoria; Nuolijärven (1986) informantit työikäisiä. Informanttien iän ja redusoimisherkkyyden suhdetta tarkastelen lyhyesti tämän luvun lopussa, kun kaikkien puhujien redusoimisprofiilit on käsitelty.

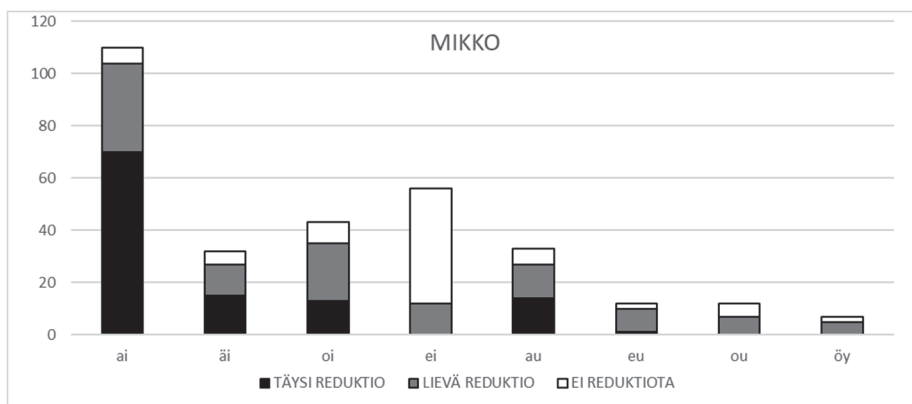
Selkeimmän kuvan puhujan redusoimisherkkyydestä antaa reduktioindeksi eli tunnusluku, joka näkyy jokaisella puhujalla taulukossa 2 alimmaisella rivillä tummennettuna. Olen laskenut jokaiselle puhujalle omat reduktioindeksit myös kaikille diftongeille erikseen. Tämä antaa vielä yleistä tunnuslukuakin tarkemman kuvan puhujan redusoimisesta, sillä keskiarvoiseen tunnuslukuun vaikuttavat yksittäisten sanaesiintymien vahvat tai heikot redusoitumisasteet suuresti. Vasemmassa reunassa heti diftongin jälkeisessä sarakkeessa on jokaisen diftongin kaikkien esiintymien keskimääräinen reduktioindeksi, joka jälkeen seuraavat vastaavan diftongin puhujakohtaiset reduktioindeksit. Kaikkien puhujien keskimääräinen reduktioindeksi (1,64) näkyy taulukon vasemmanpuoleisessa sarakkeessa alimmalla rivillä.

Taulukko 2. Puhujien keskimääräiset sekä diftongikohtaiset reduktioindeksit.

INDEKSIT	MIKKO	EEVA	SIMO	NELLI	SUOMA	LAURA	HEIMO	VILHO	EINO	MAIJA	
ai	2,03	2,51	2,36	1,94	2,18	2,25	2,15	2	1,98	2,13	1,07
äi	1,26	2,31	2,38	2,2	1,94	1,88	1,38	1,79	1,65	1,33	1
oi	1,32	2,12	1,83	1,71	2,46	2,03	1,7	1,58	2,09	1,42	1
öi	1,79	2	2,33	2	2	1,71	1,45	-	1,8	1	1
ei	1,08	1,21	1,14	1,49	1,01	1,36	1	1	1,07	1,04	1
au	1,64	2,24	2,06	1,38	2,24	1,95	1,7	1	1,57	1,22	1
eu	1,54	1,75	2,22	2	2,5	-	1	2	1,4	1	1
ou	1,06	1,58	1,08	1	1	1,07	1	1	1,1	1	1
äy	1,73	2,5	2,25	-	2,33	2,38	1,5	1	1,65	1,47	1
öy	1,26	1,71	1,33	-	1	-	1	-	-	1	1
KESKI- MÄÄRIN	1,64	2,12	1,89	1,87	1,76	1,74	1,71	1,57	1,57	1,47	1,02

Taulukosta 2 selviää, että korkein tunnusluku on Mikolla, jonka puheessa lievä reduktio toteutuu 117 kertaa ja täysi reduktio 116 kertaa. Muuttumattomia diftongeja hänellä on 79 eli selvä vähemmistö. Mikko on ainoa haastateltavistani, jonka reduktioindeksi on yli 2. Mikko on elänyt koko ikänsä Rantsilassa ja toiminut siellä yrittäjänä. Haastatteluhetkellä hän oli 69-vuotias. Myös Mikon vaimo on

rantsilalainen, eli Mikon puhetapaa voidaan pitää tyypillisenä rantsilalaisena puhe-
tapana. Toki on huomioitava, että yrittäjäuransa myötä Mikolla on ollut paljon kon-
takteja kotimaassa ja ulkomaita myöten, joten hänen sosiaalinen verkostonsa on
laaja ja ulottunut hyvin erilaisille murrealueille. Mikon omistama yritys on perin-
teikäs rantsilalainen perheyrittäjä, joten sitoutuminen kotiseutuun on vahvaa, mikä
osaltaan saattaa näkyä murrepiirteiden vahvana edustuksena. Kuviossa 6 näkyvät
Mikon kaikkien diftongien kaikki reduktioasteet eriteltynä.

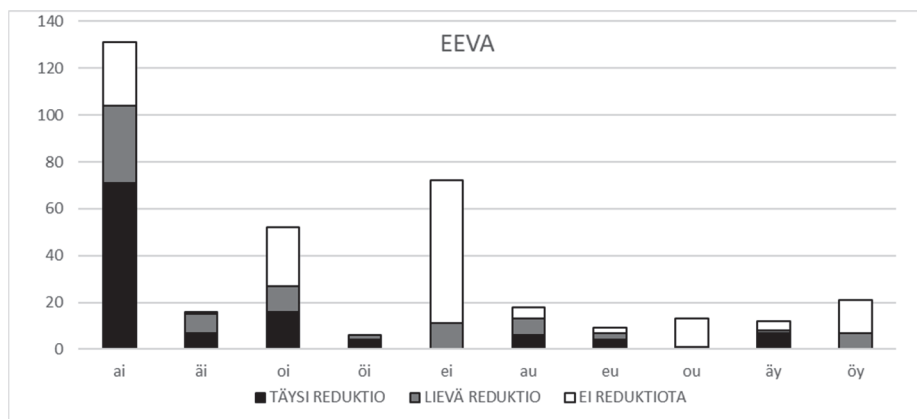

Kuvio 6. Mikon redusoimisprofiili.

Kuvio 6 osoittaa selvästi, että *ai*-diftongit ovat Mikolla kaikkein voimakkaimmin redusoituneet. Kaikkien puhujien keskimääräinen tunnusluku *ai*-diftongille on 2,03, ja Mikon tunnusluku *ai*-diftongin osalta on 2,51. Kaikissa aineistoni diftongeissa Mikolla on keskimääräistä korkeammat redusoitumisasteet, ja muutamat ovat selvästi korkeampia kuin puhujilla keskimäärin, kuten *au*-diftongilla 2,24, *äi*-diftongilla 2,31, *oi*-diftongilla 2,12, ja *äy*-diftongilla 2,50. Toki on huomioitava, että *äy*-diftongista hänellä on vain neljä esiintymää, mutta toisaalta ne kaikki ovat redusoituneita. Mikko ei ollut minulle ennalta tuttu, mutta se ei näytä vaikuttaneen murteellisuuden vähenemiseen ainakaan reduktion osalta, ja saman empirisen havainnon tein muidenkin tyypillisten rantsilalaisten murrepiirteiden osalta, vaikka en muita piirteitä ole systemaattisesti kartoittanutkaan. Hän esimerkiksi käyttää säännöllisesti svaavokaalia (*jalakain*) ja yleisgeminaatiota (*vällii*) sekä yksiässäistä inessiiviä (*kassisa*). Esimerkissä 5 Mikko kertoo tapauksesta, jossa eräs emäntä onnistui piilottamaan poliisilta (Reus) mustan pörssin kauppaan tarkoittamansa voin linja-autossa ja säästyí sakoilta.

(5) *Se oli pannu sen kassisa elikkä sen voepaakun sinne jalakain vällii siinä onnikasa ja (.) peitti sillä hammeella sen nii (.) se ei Reuskaan (.) käskeny (.) si- (.) tyhyjentää (.) sit- ihmisiä pois siitä onnikasta nii tuota (.) se säästy se (.) Kestilän emäntä siitä.* (Mikko)

Eevan reduktioindeksi on aineiston toiseksi korkein, 1,89 (ks. taulukko 2). Kuviossa 7 näkyy Eevan yksityiskohtainen redusoimisprofiili.

Kuvio 7. Eevan redusoimisprofiili.

Eeva on asunut kotikylällään koko ikänsä ja viljellyt maatilaa miehensä – naapurinpojan – kanssa. Hän on kokenut pitoemäntä ja ollut koko aikuisikänsä aktiivisesti mukana diakoniatyössä. Hän on haastatteluhetkellä kaikkein nuorin informanteistani, 68-vuotias. Vaikka Eeva oli minulle hyvin tuttu, hän selvästi jännitti haastattelua, minkä huomasin haastattelutilanteessa ja saatoinkin kuulla myös tallenteelta hermostuneista naurahduksista ja tiheästä hengityksestä. Eeva rentoutuu kuitenkin vähitellen, kun pääsee puhumaan itselleen tutuista ja tärkeistä asioista.

Laskin Eevan redusoimisindeksit erikseen haastattelujaksolle 0–5 minuuttia, 5–10 minuuttia ja 25–30 minuuttia. Tulos osoittaa, että haastattelun edetessä Eevan redusointi lisääntyy, sillä reduktioindeksi on ensimmäisen viiden minuutin aikana 1,48, seuraavan viiden minuutin aikana 1,94 ja viimeisen viiden minuutin aikana 2,16, kun Eevan keskimääräinen reduktioindeksi koko 30 minuutin jaksolle on 1,89. Tulos saattaisi viitata siihen, että haastattelun aluksi Eeva on kontrolloinut reduktiota joko tiedostamattaan tai tietoisesti mutta rentouduttuaan lakannut kontrolloimasta sitä. Eevan redusoiminen näyttää lisääntyvän, kun hän kertoilee kotoisista

itselleen tutuista töistä, joihin ei kuitenkaan liity mitään virallista tai institutionaalista. Erityisesti huomasin, että kun Eeva ryhtyi kertomaan pitoruokien valmistamisesta, reduktio lisääntyi. Esimerkiksi seuraavassa limppikeiton reseptin selostuksessa Eeva redusoi voimakkaasti. Nähdäkseni voimakasta redusoimista ei tässä liisää niinkään kerronnallisuus vaan topiikin tutuus ja toisaalta myös Eevan aseointi asiantuntijan rooliin puheenaiheessa.

(6) *Tehtii semmonen aeka sakia taekina ja siitä sitte lusikalla nosteltii sinne liemmee nii semmosia*

kokkarèita ja sitä kiehutettii sitte vähä aekaa että ne kypsyy ne (.) kokkareet (.) ja sitte kätöttii vähä suurustaki ja jotku ei kätöttäny ollenkaa. (Eeva)

Asiantuntijuuden ja murteellisuuden suhde ei ole ihan yksioikoinen. On esitetty havaintoja siitä, että asiantuntijana esiintyminen vähentää puhujan murteellisuutta (ks. esim. Saanilahti 1990: 72–73). Tämä tulee esille aineistossani Vilhon reduktioherkkyyden tarkastelussa. Kuitenkin Eevalla asemoituminen asiantuntijan rooliin näyttää lisäävän reduktiota. Saanilahti (1990: 72–73) esittääkin, että asiantuntijana esiintyminen voi lisätä murteellisuutta silloin, kun puhuja kertoo esimerkiksi ruuanlaitosta siitä näkökulmasta, kuinka hän itse on tavannut kyseisen ruuan tehdä – tällöin puhuja asemoituu kertomaan itselleen läheisestä asiasta eikä niinkään esiinny yleisellä tasolla asiantuntijana. Nähdäkseni tämä selittää Eevan reduktion lisääntymistä pitoruokien valmistuksesta kertomisen yhteydessä.

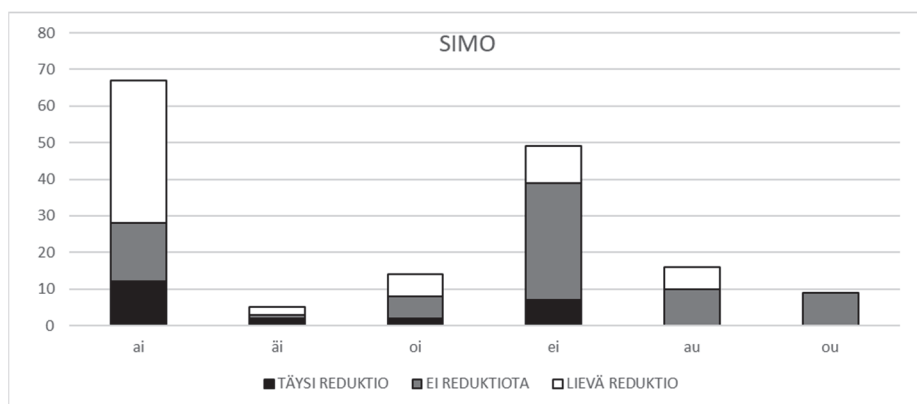
Eevan puheessa tulee esille myös toinen redusoimiseen liittyvä ilmiö, johon kiinnitin huomioita aineistossani: kun asia tai ilmiö mainitaan toistuvasti, sitä kuvaava sana myös yleensä redusoituu herkemmin. Tämä tulee esille seuraavassa esimerkissä, kun Eeva kertoo teurastuksesta:

(7) *No ennevanahaaha se tietenki oli se teurastus ku se oli omavarasta kaekki nii (.) et- sehä (.) (n)yt yllesä iha syksyllä jo tehtii se teorastus ja sitte tuota. (Eeva)*

Toiston redusoiva vaikutus näkyy Eevan puheessa myös tämän kertoessa laskiaisruuista. Aluksi Eeva käyttää *ispinöitä*-muodossa lievää reduktiota (*ispinö`itä*) mutta syventää reduktion täyteen asteeseen toistaessaan sanaa useamman kerran (*ispinöetä*). Eevan korkea reduktioindeksi *öi*-diftongin kohdalla selittyikin juuri *ispinöetä*-muodolla, joka toistuu hänen puheessaan täysin redusoituneena 4 kertaa. Tämä saattaisi liittyä laajemminkin kiteytyneisiin ja sitä kautta leksikaalistuneisiin

muotoihin. *Ispinät* oli jo haastatteluhetkellä suurimmalle osalle ihmisistä tuntematon käsitteenä ja sanana. Tällaiset vanhat, jo käytöstä poistuneet tai poistumassa olevat, sanat saattavat säilöä itseensä myös arkaistisia murreasuja. Kun jokin sana ei ole ollut modernina aikana käytössä, on se saattanut kiteytyä vanhakantaiseen muottiin. Voitaisiin siis ajatella, että *ispinöitä*-taivutusmuoto olisi kiteytynyt eli leksikaalistunut redusoituneeseen asuun.

Eevan diftongikohtaiset tunnusluvut noudattelevat samoja linjoja muiden reduktioherkkien puhujien kanssa (kuvio 6). *eu*-diftongin korkea indeksi selittyy *teurastus*-lekseemin toistolla, kun toiston myötä myös reduktioaste syvenee. Simon reduktioindeksi (1,87) on samaa tasoa kuin Eevalla (ks. taulukko 2). Kuviossa 8 näkyy Simon yksityiskohtainen reduktioprofiili.

Kuvio 8. Simon redusoimisprofiili.

Simo on elänyt paitsi Rantsilassa kotikylällään, myös 30 vuotta Oulussa. Näinä vuosinakin hän vietti kaikki kesät Rantsilassa. Haastatteluhetkellä hän asui palvelutalossa kirkonkylällä. Hän on informanteistani kaikkein vanhin: haastatteluhetkellä 92-vuotias. Simolla on informanteistani vähiten esiintymiä, sillä hän puhuu verkkaiseen tahtiin. Simo ei ollut minulle tuttu. Hän jännitti selvästi haastattelua niin, että puheen saaminen häneltä oli hyvin vaivalloista, vaikka palvelukodin työntekijät olivat aiemmin kertoneet minulle, että Simo kertoilee heille muistoistaan mielellään.

Kun muutamat haastateltavistani puhuivat vaivatta kaksi tuntia, Simon kohdalla täytyi lopettaa puoleen tuntiin, sillä puhetta ei vain tullut, vaikka hän ei ollut huonokuntoinen. Toisin kuin Eeva, Simo ei rentoutunut haastattelun edessä. Aistin Simon olemuksesta, että hän vierasti tilannetta, jossa hänen oletettiin kertovan

asioistaan yliopistolta tulleelle haastattelijalle – olkoonkin, että kyseessä oli naapurikylän tyttö, joka puhui samantyyppistä murretta ja jonka vanhemmat Simo tunki (ks. Nuolijärvi 2005: 129–130). Hän ei suorastaan ollut vihamielinen, mutta hyvin varautunut.

On vaikea luotettavasti arvioida oman roolini tai puhetapani vaikutusta Simon puheeseen, koska hänen puhetapansa ei ollut minulle ennalta tuttu eikä hänestä ole haastattelumateriaalia kuin puoli tuntia. Variaation tutkimuksessa on tavattu puhua tyylytelystä murteenkäytöstä silloin, kun puhuja käyttää korostetun voimakkaasti murteellisia ilmauksia (Lappalainen & Vaattovaara 2005: 107). Tyylytelty murteenkäyttö ja variaatio laajemminkin on puhujan reagointia puhetilanteen kokonaisuuteen. Tähän kokonaisuuteen vaikuttavat puhujien väliset suhteet, puheenaihe ja puhujien asenteet sekä asemointi tilanteeseen. Puhuja pyrkii muokkaamaan vuorovaikutustilannetta sen mukaan, mikä hänen tavoitteensa tilanteessa on ja mitä havaintoja hän itse käsillä olevasta tilanteesta tekee ja miten hän näitä havaintojansa tulkitsee. (Schilling-Estes 2002: 383; Mantila 2004: 336; Aittokoski 2011: 86–87; Lipponen 2014:43.)

Simon haastattelutilanteessa minulla oli hyvin voimakas tunnehavainto siitä, että asemani yliopistolta tulleena laukaisi Simossa jonkinlaisen vastareaktion. Käyttämällä voimakkaasti omaa murrettansa hän todennäköisesti halusi korostaa omaa maalaisidentiteettiään vastakohtana korkealle koulutukselle, kotiseudulta muutolle ja kaupunkilaisuudelle. Tunnistan tämän tyylytelyilmiön empiiristen kokemusteni perusteella laajemminkin: puhe on korostetun murteellista, jos puhekumppani mielletään sosiaalisessa hierarkiassa itseä korkeammalle. Akkommodaatioteoria ja tyylytely asettuvat siis kilpasille erityisesti sellaisessa vuorovaikutustilanteessa, jossa puhekumppani koetaan puhetavaltaan tai asemaltaan eritasoiseksi. Kumpi toimintatapa, mukauttaminen vai tyylytely, voittaa, riippuu nähdäkseni siitä, minkälaista identiteettiä puhuja pyrkii vuorovaikutustilanteessa luomaan (ks. Mantila 2004: 340).

Simosta hahmottuu kuva voimakkaana redusoijana. Simon diftongikohtaiset reduktioindeksit eivät juuri poikkea muiden korkean asteen redusoijien indekseistä (kuvio 5). Ainoastaan *ei*-diftongin reduktioaste on korkeampi kuin muilla ja *au*-diftongin taas matalampi. Simo onkin ainoa, jolla esiintyy *ei*-diftongi täydellisesti redusoituneena. Nämä täysin redusoituneet *ei*-diftongit esiintyvät tilanteissa, joihin liittyy selvää affektiivisuutta, kuten Simon kieltäytyessä kertomasta mustan pörssin

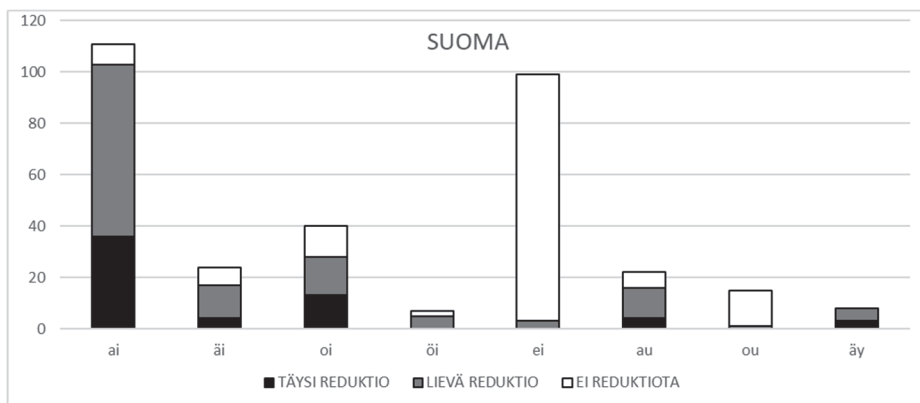
kaupasta tai kun tämä pontevasti kieltää tietävänsä juttuja paikallisesta kuuluisuudesta tai että sota-aikana vartijat olisivat kohdelleet huonosti sotavankeja. Seuraavassa esimerkissä hän puhuu juuri mustan pörssin kaupasta:

(8) *Sitä èi (.) sitä ku ee (.) minä (.) minä (.) vihti sanua.* (Simo)

Hyperdialektisten muotojen esiintymisen yksilön puheessa on nähty ilmaisevan vahvoja sosiaalisia merkityksiä (Milroy 2003: 160–162; Lipponen 2014: 59–60). Esimerkiksi Vaattovaara (2009: 194–195) on huomannut, että erityisen vahvasti kotiseutuun sitoutuvat käyttivät hyperdialektisia muotoja. Tämä saattaisi selittää sitä, miksi Simon puheessa *ei*-diftongi redusoituu paikoin täydellisesti: Simo korosti, että Oulussa asuessaankin hän vietti aina kesät Rantsilassa.

Aineistossani Nelli, Suoma ja Laura näyttäisivät redusoivan samantasoisesti toisiinsa nähden. He eivät yllä yhtä korkeaan reduktioindeksiin kuin Mikko, Eeva ja Simo, mutta heidänkin tunnuslukunsa ovat keskiarvoa selvästi korkeammat. Nellin tunnusluku on 1,76, Suomen 1,74 ja Lauran 1,71. Vaikka tunnusluvut ovat lähellä toisiaan, tarkemmassa analyysissä variaatiossa näkyy kuitenkin eroja. Nellin ja Suomen redusoimisprofiilit ovat hyvin samankaltaiset, ainoastaan *oi*-diftongissa Suomalla on hiukan korkeampi tunnusluku. Suomen täydelliset reduktiot ovat lekseemeissä *toinen* ja *poika*, jotka molemmat toistuvat tämän puheessa. Lievää reduktiota on toistuvasti saneessa *evakoita*, joista kertomiseen Suomalla liittyy selvää affektiivisuutta, kun hän kertoo, miten jotkut kohtelivat evakoita huonosti. Myös Nellin täydelliset reduktiot ovat lekseemeissä *toinen* ja *poika*, joskin molemmissa lekseemeissä hänellä *oi*-diftongi esiintyy myös lievästi redusoituneena ja sana toiselta kerran myös täysin muuttumattomana. (Ks. taulukko 2.)

Nellillä *eu*-diftongin tunnusluvun korkeus kiinnittää huomiota (ks. taulukko 2). Frekvenssejä tarkasteltaessa huomaa kuitenkin, että *eu*-diftongista on hänellä vain kaksi esiintymää, toinen lievästi ja toinen täysin redusoitunut (ks. kuvio 11). Suomalla ei ole *eu*-diftongista esiintymiä lainkaan, ja Lauran molemmissa esiintymissä diftongi säilyy muuttumattomana (ks. kuviot 9 ja 10). Esiintymiä on niin vähän, ettei *eu*-diftongin redusoitumisesta yksittäisillä puhujilla saada luotettavaa kuvaa. Kun verrataan Nellin ja Lauran indeksiä *eu*-diftongin keskimääräiseen indeksiin (1,54), huomataan, että Nelli ja Laura edustavat keskiarvon ääripäitä. (Ks. taulukko 2 ja kuviot 9, 10 ja 11.) Kuvioissa 9, 10 ja 11 näkyvät Suomen, Lauran ja Nellin tarkemmat redusoimisprofiilit.

Kuvio 9. Suomen redusoimisprofiili.

Suoman tunnusluku on 1,74. Erityisen korkeat tunnusluvut hänellä on diftongeissa *ai*, *oi* ja *äy*. Myös diftongeissa *äi*, *ei* ja *au* hänellä on keskiarvoa korkeammat tunnusluvut. Sen sijaan diftongeissa *öi* ja *ou* Suomen reduktioindeksi on hyvin lähellä kaikkien puhujien keskiarvoa. Diftongeista *eu*, *öy* ja *ey* hänellä ei ole esiintymiä lainkaan. (Taulukko 2 sekä kuvat 5 ja 9.)

Tapasin Suomen ensimmäistä kertaa haastattelutilanteessa, mutta hän suhtautui minuun silti alusta asti hyvin tuttavallisesti ja luontevasti. Hän oli löytänyt jonkin kaukaisen sukulaisuussiteen välillemme, mikä saattoi vaikuttaa läheiseen suhtautumiseen. Suoma on elänyt koko ikänsä kotikylällään, missä hän on viljellyt kotitilaansa miehensä kanssa. Haastatteluhetkellä Suoma oli 76-vuotias. Hänen miehensä on Kuopiosta eli Pohjois-Savon murteiden alueelta, joka on vahvaa diftonginreduktion aluetta (ks. Kettunen 1981: kartta 158; Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 77, 80; Wiik 2006: 121–122). Aviomiehen mahdollinen vahva reduktio on voinut vahvistaa Suomen reduktioherkkyyttä, vaikka se ei toki sitä kokonaan selitäkään. Suoma on ollut lottatoiminnassa tiiviisti mukana Rantsilassa kotirintamalla. Hänen puheestaan huokuu kiintymys kotiseutua ja kotikylää kohtaan.

Aittokoski (2011: 87–92) havaitsi tutkimuksessaan referoinnin lisäävän reduktiota. Tyylinvaihtelu onkin keino lisätä tarinan autenttisuutta ja erottaa oma ja toisen ääni toisistansa (Lappalainen 2005: 168; Nisula 2003: 28, 35; Aittokoski 2011: 90). Suomen redusoimisessa tulee esille mielenkiintoinen ilmiö, joka osoittaa, että referoinnin ja murteellisuuden suhdekaan ei ole ihan yksioikoinen. Suomen kerronnassa on eläytyviä jaksoja, joissa hän ikään kuin puhuu toisen kertojan suulla ja samalla vaihtaa koodia. Tällainen on esimerkiksi jaks, jossa hän referoi lottien

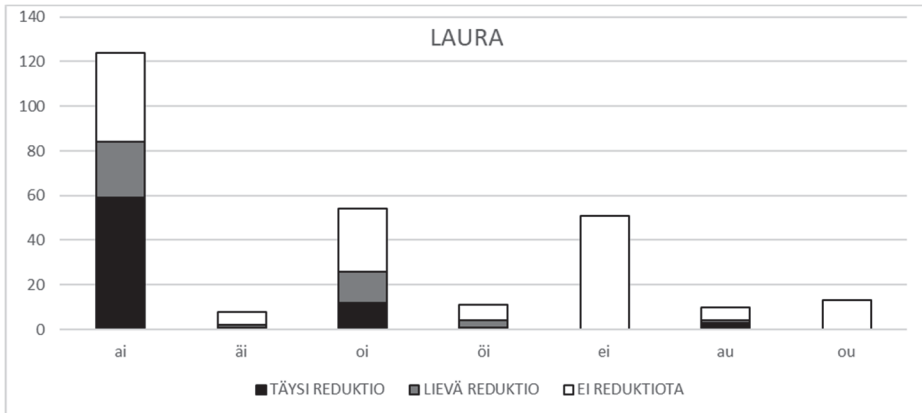
opettajaa, joka paheksuu pikkulottien nauramista. Kun Suoma aluksi kertoo nauramisesta omalla äänellään, hän redusoi *au*-diftongin, mutta opettajan vuorosanoissa reduktio häviää:

(9) *Me mentiin siihe etteisee pannee vaatteita päälle ja en muista miksi meiltä nàuru pääsi nii lotta (.) opettaja tuli ja sano että täälä ei saa nauraa (.) eikä tämä oo nauramisen àihe ku on sota tullu.* (Suoma)

Sama koodinvaihtoilmiö tapahtuu, kun Suoma puhuu *Oulu-* ja *auto-*lekseemistä upseerin äänellä, jolloin redusointi vähentyy huomattavasti. Kaiken kaikkiaan ai-noat *au*-diftongit, joita Suoma ei redusoi, ovat nämä edellä esitellyt *nauraa*, *nauraminen* ja *auto* sekä lisäksi yksi sivupainolliseen asemaan joutunut diftongi (*puurojauhua*). Kun Suoma siirtyy jälleen puhumaan omalla äänellään upseerien autosta, hän redusoi lievästi:

(10) *Vahtikaa te kun Paavolasta tullee kuorma-auto nii vahtikaa te (.) että heijän pittää lähtiä jo menemään autol- (.) niillä oli oma pieni àuto.* (Suoma)

Samassa tilanteessa Suoma referoi upseeria, joka näkee päihtyneet sotilaat ja sanoo näille, että he saavat kävellä Ouluun, koska ovat myöhästyneet linja-autosta. Tässäkään tilanteessa Suoma ei redusoi *ou*-diftongia. Tilanteeseen liittyy selvästi myös paheksuntaa, sillä lottien piti vahtia tulevaa kuorma-autoa sen vuoksi, että juopuneet sotilaat pääsisivät sen kyytiin. Oletettavaa olisi, että affektisuus olisi voimistanut reduktiota, mutta upseerien pikkulotille osoittama luottamus tuo tilanteeseen prestiisiä, joka saattaa vähentää reduktiota. Tässä tilanteessa siis referointi, prestiisi ja affektiivisuus vetävät reduktioherkkyyttä jokainen omaan suuntansa, ja tulok-sena on kompromissi, joka kaiken kaikkiaan näyttäisi laskevan hieman Suomen *ai-* ja *ou*-diftongien reduktioindeksiä.

Kuvio 10. Lauran redusoimisprofiili.

Laura oli minulle entuudestaan hyvin tuttu. Hän on elänyt muuten koko ikänsä Rantsilassa, mutta hän on ollut nuoruudessaan opettajana Nivalassa ja Pulkkilassa. Sen jälkeen hän on viljellyt kotitilaa yhdessä siskojensa kanssa. Haastatteluhetkellä hän oli 90-vuotias. Opettaja-aikoinaan Laura tottui puhumaan yleiskieltä, ja hän kuiskasikin minulle, kun olin laittamassa nauhuria päälle: ”Puhunko sitten murretta vai kirjakieltä?” Vakuutin, että hän voi puhua ihan sillä tavalla kuin tuntuu hyvältä. Voisi ajatella, että Laura olisi pyrkinyt puhumaan yleiskielisemmin, mutta hänen puheestaan on useita esimerkkejä jopa täydellisestä reduktiosta. Aiemmissä tutkimuksissa onkin todettu, että reduktiota saattaa esiintyä sellaisillakin puhujilla, jotka muuten välttelevät murteen käyttöä, sillä reduktiota moniasteisena ilmiönä on hankala tiedostaa ja kontrolloida (ks. esim. Makkonen 1997: 42; Nuolijärvi 1986b: 49).

Lauran redusoimisprofiilissa huomio kiinnittyy alhaisiin tunnuslukuihin diftongissa *eu* (ks. taulukko 2 ja kuvat 5 ja 10). Kyse on kuitenkin vain siitä, että hänellä on ainoastaan kaksi esiintymää *eu*-diftongista, molemmat *seuraava*-leksemissä. Erityisen voimakas reduktio Lauralla on leksemeissä *aika*, *aina* ja *vain*. Lauran puheesta huomaa myös topiikin merkityksen redusoitumiselle, mikä tulee esille seuraavissa esimerkeissä. Kun hän puhuu opettaja-ajoistaan, jotka ovat hänelle tärkeitä vuosia, hän ei redusoi diftongeja niin voimakkaasti kuin hetkeä aikaisemmin puhuessaan omasta koulunkäynnistään. On myös mielenkiintoista, kuinka murteellisuus vaihtelee hänellä yleisemminkin, kun hän siirtyy omasta kokemuksestaan ensin puhumaan ikään kuin opettajansa äänellä ja sitten omaan opettajarooliinsa:

(11) *Minun aekana vielä niin ku niin ku ite olin koulussa nii (.) sitä piti nousta kipsaata sukkelasti käytävälle ja käjet selän taka ja (.) ryhdikkäänä seisoa.* (Laura)

(12) *Kyllä minä vähä ku (.) ryhdistä (.) pijin huolta vai että en minä nyt kaikkia käjen heilauksia tehny tuomioksi.* (Laura)

Laurallakin toisen äänellä puhuminen kesken kerronnan näyttää aiheuttavan koodinvaihtoa ja vaikuttavan näin redusoimiseen. Kun Laura referoi, mitä hänen isälleen oli tapana sanoa Lauran vanhemmille sisaruksille kirkolle lähtiessään, hän redusoi oman nimensä, mikä ei hänen idiolektissaan ole ollenkaan tyypillistä. Ihmisten nimissä reduktiota ei yleensäkään esiinny, sillä nimet ovat hyvin kiteytyneitä eivätkä useinkaan osallistu kielelliseen variaatioon laajemminkaan (Lipponen 2014: 47). Toistaessaan isänsä sanomaa Laura syventää reduktiota entisestään, mahdollisesti osoittaakseen tarinansa huippukohtaa, jota tyypillisesti merkitäänkin referoinnilla (Haakana 2005: 121):

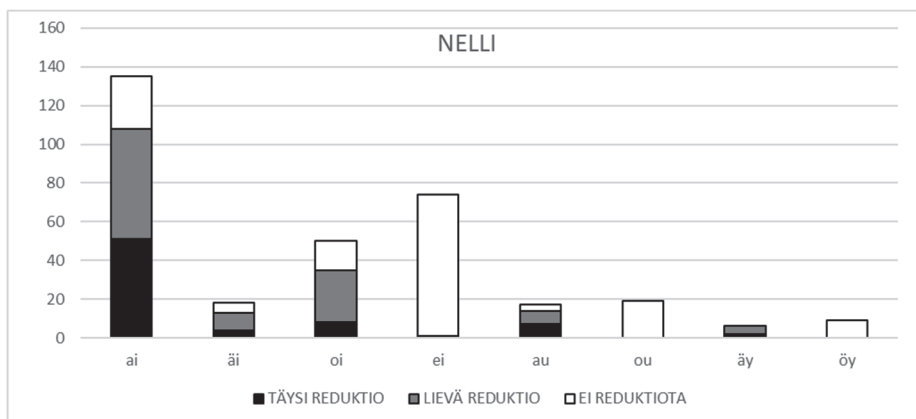
(13) *Kahtokaahan Låuran ja tulen perrään (.) nii se aena sano joka kerta (.) hevosella lähti mennä jyräämään sinne kirkolle ja se- (.) aena oli se läksy että kahtokaaha Laoran ja tulen perrään.* (Laura)

Reduktiota saattaa tässä Lauran referoinnissa vahvistaa myös tunnereaktio: Laura korosti usein, kuinka isä piti hyvää huolta kolmevuotiaana äitinsä menettäneestä kuopuksestaan.

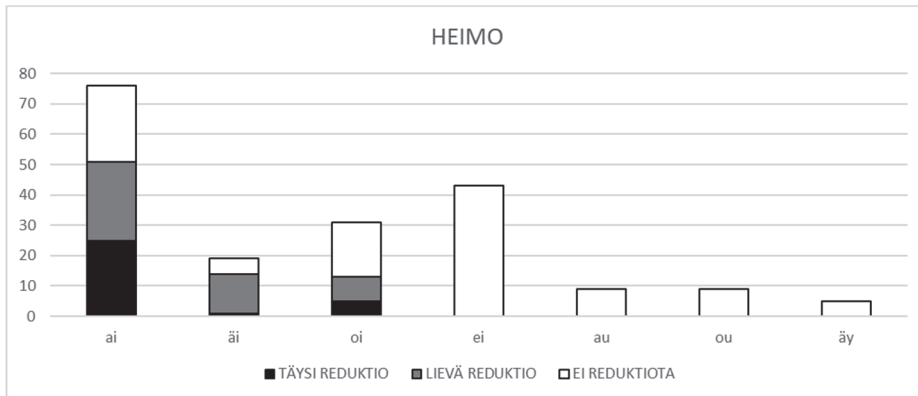
Yksi informanteistani on Nelliin aviomies, Heimo. Haastatteluhetkellä Nelli oli 77-vuotias ja Heimo 87-vuotias. Heimon redusoimisindeksi (1,57) on matalampi kuin Nellillä (1,76) (ks. taulukko 2 ja kuvio 5). Ero ei ole valtava, mutta oma intuitio haastatteluissa ja haastatteluista kuunnelllessani oli, että Heimo puhuu vähemmän murteellisesti kuin Nelli. Näistä kahdesta Nelli on minulle tutumpi. Heimo teititteli minua, mitä hän ei ollut koskaan aikaisemmin tehnyt. Luultavasti uusi asemani yliopisto-opiskelijana aiheutti tämän selvästi kunnioittavan suhtautumisen. Silläkin saattoi olla vaikutusta, että en enää ollut hänen tuntemansa tuttavien lapsi vaan aikuinen nuori nainen. (Ks. Nuolijärvi 2005: 129–130). Nelli suhtautui minuun yhtä mutkattomasti kuin ennenkin, mutta Heimo oli selvästi varautuneempi. Kaikki tämä on saattanut vaikuttaa siihen, että Heimon redusoiminen on vähäisempää kuin Nelliin. Myös puolisoiden erilaisella asuinhistorialla voi olla vaikutusta heidän reduktioherkkyyteensä: Nelli on elänyt Rantsilassa koko ikänsä, mutta

Heimo on elänyt lapsuutensa ja nuoruutensa Siikajoella ja muuttanut sieltä 33-vuotiaana vuonna 1944 Rantsilaan. Pariskunta muutti vielä vuonna 1945 puoleksi vuodeksi yhdessä Siikajoelle. Sen jälkeen he muuttivat Rantsilaan, jossa viljelivät maatalaansa siitä lähtien.

Siikajoki on kauempana savolaismurteiden rajasta kuin Rantsila, vaikka samaan Oulun seudun murrealueeseen kuuluukin. Siikajoelta ei tiettävästi ole yhtä selkeitä havaintoja diftonginreduktiosta kuin Rantsilasta on. Mahdollista siis on, että Heimon redusoiminen olisi lisääntynyt Rantsilassa asumisen myötä. Vastavasti Nellin redusoiminen olisi voinut Heimon puheen vaikutuksesta vähentyä. Elämänmuutosten vaikutus yksilön idiolektiin on merkittävä (ks. esim. Nuolijärvi 1986a, 1986b; Palander 2005: 312–315). Tällainen muutos voi olla vaikkapa juuri parisuhteen solmiminen, jolloin puolisoiden murteet voivat vaikuttaa toisiinsa (ks. esim. Nuolijärvi 1986a: 94–100). Nellin ja Heimon kohdalla voidaan tietysti esittää vain oletuksia, jotka pohjautuvat yleiseen tutkimustietoon asiasta, koska heistä ei ole haastattelumateriaalia aikaisemmista elämänvaiheista. Nellin ja Heimon redusoimisprofiilit näkyvät kuvioissa 11 ja 12.

Kuvio 11. Nellin redusoimisprofiili.

Kuvio 12. Heimon redusoimisprofiili.

Heimon ja Nellin redusoimisarvoja verratessa tulee erityisen hyvin esille se, että yksittäisten esiintymien korkea tai matala redusoitumisaste vaikuttaa puhujan yleiseen reduktioindeksiin huomattavasti. Kun tarkastellaan Heimon redusoimisprofiilia diftongeittain, huomataan, että hänellä korkeat redusoitumisasteet (2,00) ovat vain diftongeissa *ai* ja *eu* sekä hieman matalammat diftongeissa *äi* (1,79) ja *oi* (1,58); muissa diftongeissa hän ei redusoi lainkaan. *äi*-diftongin voimakasta reduktioastetta selittää *venäläinen*-lekseemin toistuminen redusoituneena, mikä saattaa osaltaan nostaa Heimon reduktioindeksiäkin. (Taulukko 2 ja kuvat 5 ja 12.)

ai-diftongin korkeaa redusoimisastetta selittää *vai*-, *vain*- ja *aika*-lekseemien runsas toisto. Näissä lekseemeissä on *ai*-diftongi yleisestikin redusoitunut aineistossani. *Vai*-partikkeli on paitsi vaihtoehtoa ilmaiseva myös tyypillinen täytesana informanteillani, ja *vain*-partikkeliä käytetään usein eksklusiivisesti korostamassa tilanteen luonnetta tai jonkin asian vähäistä määrää. (Ks. kuvio 4.) *Aika*-lekseemin käyttö liittyy useasti joko *sillä aikaa* -tyyppisiin tilanteiden aikasuhteita kuvaileviin ilmaisuihin tai päivittelyyn siitä, kuinka vaikeaa sota-aika tai lapsuusaika oli (*aekaa on eletty*). Myös *aina*-lekseemi toistuu informanttien puheessa usein, kuten esimerkeissä tulee esille. Seuraavassa esimerkissä näkyy juuri Heimon *ai*-diftongin voimakas redusoiminen *aika*- ja *vain*-lekseemeissä suhteessa muissa lekseemeissä esiintyviin *ai*-diftongeihin:

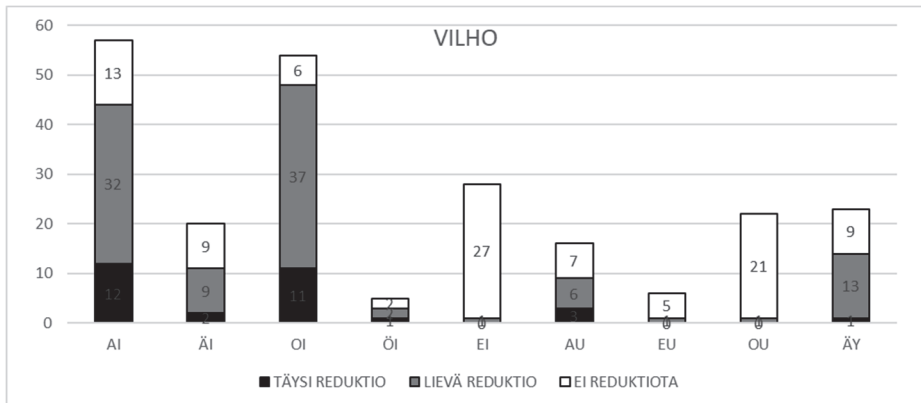
(14) *Se nyt oli se talavisotaaeka kyllä meillä (.) meillä semmosta vähä niinku reservissä olua että (.) meillä ei varsinaisia taisteluita siinä palijo ollu mitä (.)*

mitä nyt Vuoksen yli yritti joskus joku partio tulemaan niin me tuhottiin se siihen Vuoksen jäälle (.) vaen niitähä oli siikajokisiaki jajettu nii monneen eri paikkaan että siinä josa minä olin niin se oli semmonen puolijoukkueen paikka me siinä kaivettiin korsu. (Heimo)

Edellä on ollut jo esillä affektiivisuuden vaikutus redusoimiseen. Myös Heimon redusoiminen lisääntyy selkeästi, kun hän kertoo veljensä haavoittumisesta:

(15) Vaikka vasen käsi oli àivan turrana (.) ja (.) nii (.) ja hän àinaki kaks varmaa osumaa sài vielä niillä nelijällä panoksella ja (.) ja sitte rupesi lattaamaan kivvääriä (.) nii (.)se ei tahtonukkaa onnistua sitte yhellä kàjellä sitte johon piti panna se(.) viijen panoksen kampa ja siit- siittä pàinaa sinne lippaaseen ne panokset (.) nii se ei tahtonu onnistua ja (.) joukkueenjohtaja justiin kuluki siitã takatti sitte ja (.) ja nãki sitte että hãn on haavottunu sano etttã no (.) sinã oot haavottunu että koita nyt ryömiã pois sieltã (.) sieltã (.) linjasta. (Heimo)

Vilhon reduktioindeksi on täsmälleen sama kuin Heimolla, 1,57 (ks. taulukko 2). Toisin kuin Heimo, Vilho on asunut koko ikãnsã Rantsilassa, lukuun ottamatta vuoden mittaisia opiskelujaksoja maatalousoppilaitoksissa Ruukissa ja Muhoksella. Opiskeluaikoinaankin hãn siis kuitenkin pysytteli Oulun seudun murteiden alueella. Vilho on innokas kotiseutumies ja mukana monissa kulttuuri- ja luottamustoimissa. Hãn oli haastatteluhetkellä 71-vuotias. Vilho on minulle hyvin tuttu, ja empiirinen havaintoni on, että haastatteluhetkellä hãn puhui vähemmän murteellisesti kuin tavallisesti. Vilhon yksityiskohtainen redusoimisprofiili on esitetty kuviossa 13.

Kuvio 13. Vilhon redusoimisprofiili.

Topiikkina koko Vilhon haastattelun ajan on turvetuotannon aloittaminen Rantsilassa, ja Vilho on haastateltavana asiantuntijan roolissa. On oletettavaa, että topiikki ja puhujan asiantuntijarooli tässä madaltavat reduktioastetta. Tyypillisesti vuorovaikutuksessa se, joka väittää, asemoi itsensä asiantuntijarooliin ja se, joka kysyy, asemoi asiantuntijarooliin sen, jolta kysyy (Heritage 2012: 4–6). Haastattelutilanteessa haastateltavasta tulee luonnollisesti asiantuntija jo tämän asetelman vuoksi. Kun tähän perusasetelmaan lisätään vielä topiikista johtuva asiantuntijuus, haastateltavalla on vahva oikeutus asemoida itsensä haastattelijaa tietävämpään asemaan.

Vilhon puheessa on erotettavissa selkeitä koodinvaihtojaksoja, joissa diftonginreduktio vähenee. Aluksi hän spontaanin puheensa lomassa lukee paperista muistiinpanojansa turvetuotannon aloittamisesta, jolloin reduktion aste lähenee nollaa:

(16) *Polttoaineitten hinnat maailmassa nousivat ratkaisevasti ja koko läntinen Eurooppahan joutu sillon melekosen rahakriisin armõille.* (Vilho)

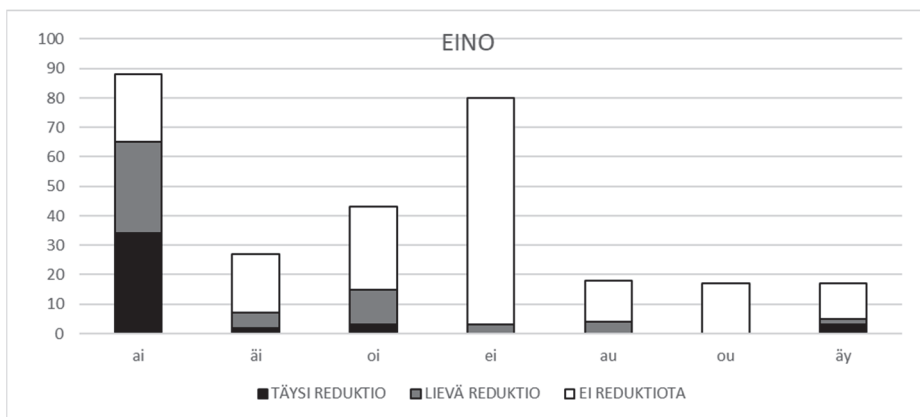
On mielenkiintoista, kuinka reduktio Vilhon tuottaman asiantuntijapuheen lomassa pirskahtelee ajoittain hyvin voimakkaastikin esiin. Seuraavassa esimerkissä reduktiota saattaa lisätä sekin, että Vilho puhuu nyt maanomistajien näkökulmasta sekä tyypillisten redusoituneiksi kiteytyneiden *aina-* ja *aika-*lekseemien esiintyminen:

(17) *Se oli hyvin pieni kyllä se (.) kuuttiokorvaus mikä maanomistajille maksettiin (.) aena (.) vuojenvaihteessa (.) etellisen vuojen aekana oulluun lämpövoemalaan (.) ajetusta (.) kuuttimäärästä.* (Vilho)

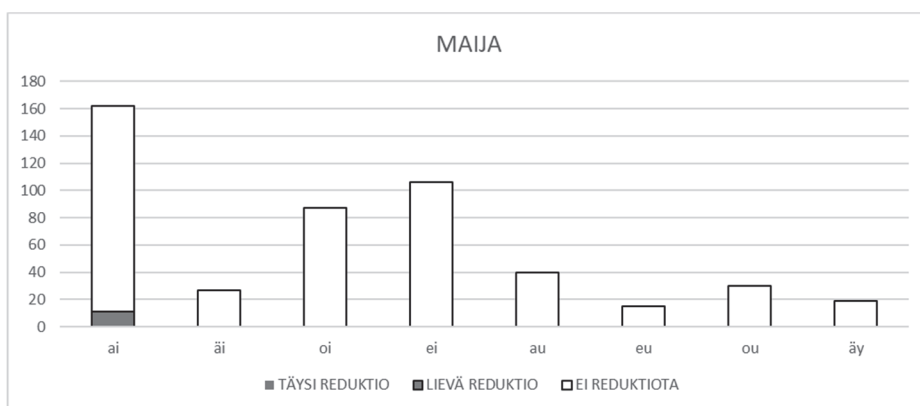
Vilhon diftongittaisesta redusoimisprofiilista erottuu *oi-*diftongin korkea indeksi (kuvio 5). Lähes kaikki täysin redusoituneet *oi-*diftongit ovat *voimala-*lekseemissä, jota Vilho toistaa puheessaan useita kertoja. *voimala-*lekseemi esiintyy lievästi redusoituneena kerran ja täysin redusoituneena 6 kertaa. Vilho toistaa lekseemiä myös monikon partitiivissa, mikä lisää *oi-*diftongin frekvenssien määrää ja nostaa sen redusoitumisastetta:

(18) *Kaupunkien ja kunttien (.) lämpövoemaloeta (.) jopa sähkövoema- sähköntuottovoemaloeta niin (.) ruvettiin (.) kä'ynnistämään (.) turve (.) voemalòiksi.* (Vilho)

Aineistoni matalimmat reduktioindeksit ovat Einolla (1,47) ja Maijalla (1,02), jotka ovat sisaruksia (ks. taulukko 2 ja kuvio 5). Kuvioissa 14 ja 15 on esitetty Einon ja Maijan redusoimisprofiilit.

Kuvio 14. Einon redusoimisprofiili.

Kuvio 15. Maijan redusoimisprofiili.

Maija oli haastatteluhetkellä 75-vuotias ja Eino 76-vuotias. Näistä kahdesta Maija ei redusoi juuri lainkaan, vaikka hän tuottaa määrällisesti eniten diftongeja. Hänellä on 481 esiintymää, joista muuttumattomia diftongeja on 470 ja lievästi redusoituneita 11. Täysin redusoituneita diftongeja hänellä ei ole lainkaan. (Taulukko 2 ja

kuviot 5 ja 15.) Lievästi redusoituneet *ai*-diftongit hänellä ovat samoissa lekseemeissä, joissa reduktio aineistossani muillakin informanteilla toteutuu usein: *aika*, *aivan* ja *kaikki*. Tavallisesti näissäkin lekseemeissä diftongit ovat kuitenkin hänen puheessaan redusoimattomia. Lisäksi hänellä redusoituu *ai*-diftongi kerran myös seuraavissa ilmauksissa: *totta kài*, *oppiläita* ja *monenläista*.

Tilanteessa, jossa redusoituneita diftongeja kasaantuu lyhyeen pätkään, Maija kertoo kiusallisesta tapauksesta opiskeluaikanaan, kun hän joutui työtehtävään, jota ei vielä hallinnut ja jossa vanhempi opiskelija kohteli häntä epäreilusti (ks. esimerkki 19). Tunnereaktiota pidetäänkin tyyppillisenä reduktion laukaisijana niilläkin puhujilla, jotka tyyppillisesti eivät redusoi (Mantila & Pääkkönen 2010: 89; Kempainen 2002; Lipponen 2014: 14).

(19) *Totta kài kàikki tuijottivat ja oli et- (.) hän rupes niinkö vain vuoteita kunnostamaan (.) niin minä iäti oon kiitollinen sille yhelle (.) sairaanhoitaja (.) Lammille mikä tuli siihen ja (.) sano että neiti Nyyssönen, vati kättee ja pesemään (.) neiti Arvola ei kerkiä kaikkia pestä. Samalla tavalla pesemään ku toinenki.* (Maija)

Esimerkissä 19 esiintyy kaksi lievästi redusoitunutta *ai*-diftongia ja yksi muuttumaton (sairanhoitaja). Saattaa olla, että sairaanhoitajaan liittyvä kunnioitus, jota Maija osoittaa pitämällä tauon molemmin puolin sanaa, hidastamalla puhenopeutta ja painottamalla tätä sanaa, estää *ai*-diftongia redusoitumasta. Tunnereaktiot voivat siis hyvin lyhyessäkin ajassa vaihdella ja vaikuttaa samalla reduktioon joko lisäävästi tai vähentävästi.

Maija on elänyt suurimman osan elämästään Rantsilassa. Hän on opiskellut Haapavedellä ja Porissa sairaanhoito-oppilaitoksessa. Valmistuttuaan hän työskenteli sairaalassa Kajaanissa ja lisäksi kuusi vuotta terveyssisarena Kinnulassa. Rantsilassa hän on asunut jälleen vuodesta 1963 lähtien. Eino on elänyt lapsuutensa Rantsilassa. Hän muutti Helsinkiin vuonna 1962 ja asui myös Tukholmassa kuusi vuotta. Sen jälkeen hän muutti takaisin Rantsilaan, missä hän onkin elänyt suurimman osan elämästään. Sisarukset ovat asuneet valtaosan elämästään yhdessä. Muualla asuminen näyttäisi vaikuttaneen kummankin puheeseen: he ovat kaikkein yleiskielisimpiä informanteistani.

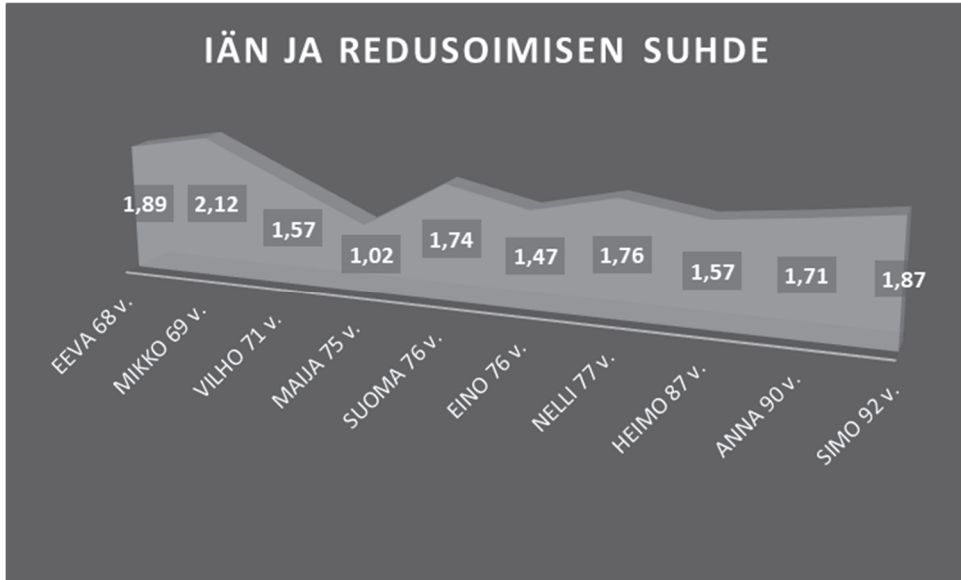
Einolla reduktiota esiintyy kuitenkin enemmän kuin Maijalla. Erityisesti *ai*-diftongissa hänellä on lähes yhtä korkea indeksi kuin vahvimmillä redusoijilla aineistossani. (Taulukko 2 ja kuvio 5.) Einolla toistuvat erityisesti *aika*, *paikka* ja *aina*-lekseemit, joissa *ai*-diftongi redusoituu voimakkaasti. Myös *aita*-lekseemi

toistuu usein, kun Eino kertoo laiduntamiskulttuurin muutoksesta kylällä. Samassa tilanteessa toistuu myös *laidun*-lekseemi. Molemmissa lekseemeissä näkyy se, että ensi kertaa mainitessa reduktiota ei niissä ole, mutta toiston myöstä reduktio voimistuu:

(20) Se oli luonnonlätümet ei siinä ollu muuta kun (.) aidattu vaan nuo pellot ja (.) Arvolasaki oli seitsemäntoista lehmää ja nyt nyt on sitte myöhemmin nii (.) hyvä kun puolet pysty pitämään ihan omilla mailla. Siitä karjalaetumen nii siitä oli valtava työ kun tuota se ruvettiin metsittäm- nii alakovat jo ihmiset pitää rajosta kiinni että nii (.) jopa metsälaetumella piti olla se (.) raja-aedat. Aeta nii se meni (.) yhtenä linjana Lehtolan rajaa myötä se meni tuonne (.) paavol- nykysen ruukin pitäjän rajalle se aeta (.) sama pystyaeta. (Eino)

Eino on ainoa informanteistani, jolla esiintyy *ey*-diftongi, tosin vain kerran häneläkin. Tämän yhden ainoan esiintymän perusteella ei voi arvioida *ey*-diftongin redusoitumista Rantsilan murteessa.

Koska vanhimman ja nuorimman informanttini ikäero on 24 vuotta, on aiheellista tarkastella lyhyesti myös informantin iän ja redusoimisherkkyuden välistä suhdetta, joka on esitetty kuviossa 16. Informanttien reduktioindeksit ovat kuviossa informanttien ikäjärjestyksessä siten, että informanteistani nuorimman, Eevan, reduktioindeksi on vasemmassa reunassa ja vanhimman informantin, Simon, reduktioindeksi oikeassa reunassa.

Kuvio 16. Informantin iän ja redusoimisherkkyyden suhde.

Kuvio 16 osoittaa, että informantin ikä ei näyttäisi korreloivan reduktioherkkyyden kanssa tämän eläkeläisryhmän kohdalla. Nuorimmilla informanteilla, Eevalla ja Mikolla, on puhujista kaikkein korkeimmat reduktioindeksit. Kolmanneksi yleisintä redusoiminen on informanteistani vanhimmalla, Simolla, mutta muut iäkkäimmät informantit eivät sijoitu yleisimpien redusoijien joukkoon. Kun verrataan Maijan, Suoman, Einon ja Nellin reduktioindeksejä toisiinsa, huomataan, että vaikka ikähaitari puhujilla on vain kaksi vuotta, reduktioindeksien vaihteluväli (1,02–1,76) on suurehko.

Päätäntö

Tutkimukseni perusteella diftonginreduktio on ollut 2000-luvun taitteessa Rantsilassa varsin elävä piirre. Aineistoni *i-*, *u-* ja *y-*loppuisista diftongeista redusoitui 45 prosenttia ja muuttumattomana säilyi 55 prosenttia (kuvio 2). Kun vertailukohtaksi otetaan pohjoissavolaisista murteista tehdyt tutkimukset diftonginreduktion asemasta, Rantsilan reduktioaste on huomattavan korkea. Kuten olen jo todennut, erilaisten tutkimusasetelmien vuoksi tutkimustulosten vertailua ei voi tehdä automaati-

tisesti huomioimatta seikkoja, jotka eri tutkimuksissa ovat voineet vaikuttaa tuloksiin. Jonkin verran voi tuloksissa näkyä esimerkiksi se, onko ensitavuuista ja jälkitavuuista laskettu redusoitumisasteet erikseen (ks. Lipponen 2014; vrt. Makkonen 1997) ja millaisia laskentakaavoja on käytetty. Joka tapauksessa on perusteltua väittää, että aineistossani diftonginreduktio on elävä piirre eikä vain aiempien tutkimusten mukaisesti lievää, satunnaista ja idiolektikohtaista (ks. Mantila & Pääkkönen 2010: 89). Toki idiolekteittaista variaatiota aineistossani esiintyy, mutta pikemminkin niin, että lähes kaikki kuitenkin redusoivat jonkin verran.

Diftonginreduktio varioi aineistossani monella tavalla. Sukupuolten välillä ei näytä olevan merkittävää eroa redusoimisessa: naisten keskimääräinen reduktioindeksi on 1,57 ja miesten 1,71. Naisten reduktioastetta madaltaa Maijan alhainen reduktioherkkyys ja miesten keskiarvoa taas Einon. Aineistoni vahvin redusoija on mies (Mikko), toiseksi vahvin nainen (Eeva). Kun puhujien henkilökohtaiset reduktioindeksit järjestetään korkeimmasta matalimpaan, muodostuu hyvin tasainen kuva sukupuolijakaumasta. Myöskään informantin ikä ei näytä korreloivan reduktioherkkyiden kanssa.

Diftongittaisessa tarkastelussa (taulukko 1 ja kuvio 5) tulokseni pääasiassa vahvistavat aiempien tutkimusten havaintoja: *ai*-diftongin reduktioindeksi on korkein (2,03), ja kaikkein harvimmin aineistossani redusoituu diftongi *ou* (1,06). *ey*-diftongista esiintymiä on vain yksi, joten en ota sitä huomioon yhteenvedossani. Muita herkästi redusoituvia diftongeja aineistossani ovat *öi* (1,79), *äy* (1,73) ja *au* (1,64). *au*-diftongi näyttäisi olevan tyypillinen redusoituja myös aiemmissä tutkimuksissa, mutta *äy*- ja *öi*-diftongin redusoitumisesta on aiemmissä tutkimuksissa raportoitu erilaisia tuloksia. (Ks. luku Analyysi.)

Diftongin *eu* reduktioindeksi aineistossani on 1,54 eli kohtalaisen korkea, ja muissakin tutkimuksissa sen on todettu redusoituvan herkästi. Matalimmat reduktioindeksit aineistossani saavat *oi* (1,32), *öy* (1,26) ja *äi* (1,26). *oi*- ja *öy*-diftongista on raportoitu aiemmissä tutkimuksissa sekä matalia että korkeita reduktioindeksejä. *äi*-diftongi näyttäisi minun aineistossani redusoituvan harvemmin kuin aiemmissä tutkimuksissa, mitä saattaa selittää informanttien ensimmäinen- ja yksinäinen-lekseemien käyttäminen ja sitä kautta siis *äi*-diftongin esiintyminen jälkitavussa. (Ks. luku Analyysi.)

Seuraavaksi kokoon yhteen puhujittaisessa tarkastelussa havaitsemani koodinvaihtoa ja reduktioilmiön variaatiota selittäviä tekijöitä. Kerronnallisuuden on raportoitu lisäävän reduktioherkkyttä (Lappalainen 2004: 47, 221; Mantila &

Pääkkönen 2010: 89; Aittokoski 2011: 91–94; Lipponen 2014: 45–47). Aineistossani on paljon kerronnallisia jaksoja, joissa usein havitellaan draaman tuntua – itse asiassa haastateltavia pyydetään koko ajan kertomaan heille tutuista asioista, ilmiöistä, elämästä ja historiasta. Tarinankerronnalla voidaan palata siihen maailmaan, jota ei enää ole, ja kerrata aiemmin koettua. Samalla aktivoituvat helposti ne tunteet, jotka ovat kyseisessä tilanteessa vallinneet. Tunnereaktiot taas voivat vaikuttaa variaatioon. (Labov 1977: 359; Mantila & Pääkkönen 2010: 89; Aittokoski 2011: 91–94; Lipponen 2014: 14.)

Aineistoni osoittaa, että kerronnallisuus lisää koodinvaihtoa ja selittää redusoitumista, mutta nähdäkseni kerronnallisuuden ja diftonginreduktion suhde ei ole ihan niin yksioikoinen kuin aiemmissa tutkimuksissa on annettu ymmärtää. Kerrontajaksoja on monenlaisia, ja kaikki niistä eivät lisää reduktiota; toiset jopa vähentävät sitä. Kerronnan sävyt vaihtelevat, samoin kerronnan funktiot. Tilanteisuus vaikuttaa kaikissa näissä taustatekijänä. Kuten Aittokoskikin (2011: 95) korostaa, kerronnan sävyjen ja diftonginreduktion suhteesta on pienen aineiston vuoksi hankala tehdä yleistyksiä, mutta esitän tässä kuitenkin niitä havaintoja, joita omasta aineistostani nousee.

Kerronnallisuuden ja diftonginreduktion suhdetta aineistossani selittää ainakin tarinan tyyli ja sen tapahtumat. Veljen haavoittumisesta kertominen laukaisee hyvin erilaisia ja erivahuisia tunnereaktioita kuin vaikkapa limppikeitto reseptin selostaminen. Arkisista asioista kertomisessa näkisin tuttuuden ja asiantuntijaksi asemoitumisen selittävän voimakasta reduktiota pikemminkin kuin affektiivisuuden. Itsensä nolatuksi tunteminen jossakin tilanteessa taas saattaa nostaa hyvin voimakkaan tunnereaktion vielä vuosikymmenienkin päästä, mikä tulee esille Maijan kertoessa opiskeluaikojensa kiusallisesta tilanteesta.

Aineistoni vahvistaa aiempien tutkimusten havaintoja murteellisuuden ja puheenaiheen korrelaatiosta (ks. esim. Saanilahti 1990: 72–73; Lipponen 2014: 13–14). Huomasin institutionaalisen topiikin tai prestiisinomaisen puheenaiheen vähentävän reduktiota esimerkiksi koulumuistojen kohdalla. Reduktioon vaikuttavat toisaalta topiikin aiheuttamat tunnereaktiot ja toisaalta puhujan asemointi puheenaiheen suhteen. Asiantuntijaroolin ottaminen ja oman arvovallan korostaminen näyttäisivät madaltavan reduktioastetta. Vilhon puhe on selvästi yleiskielisempää, kun hän puhuu turvetuotannosta asiantuntijan roolissa; Laura taas vähentää reduktiota ottaessaan opettajanroolin. Toisaalta Eevalla taas asiantuntijana esiintyminen lisäsi reduktiota, mikä selittyy nähdäkseni sillä, että Eevalle pitoruokien valmistaminen on jokapäiväisempi ja läheisempi asia kuin Vilholle turvetuotanto.

Tarinankerronta sisältää monenlaisia jaksoja, joiden vaihtumista on mahdollista merkitä tyylinmuutoksella. Aineistossani merkittävään rooliin nousee referointi, joka joko nostaa tai laskee reduktioindeksiä. Kun Suoma referoi pikkulottien nauramista paheksuvaa opettajaa tai pikkulotille tehtävän antavaa upseeria, hän ei redusoi niin voimakkaasti kuin keskimäärin haastattelun aikana. Laura puolestaan ulottaa reduktion jopa omaan nimeensä referoidessaan isäänsä, ja tarinan huippukohdassa reduktio syvenee entisestään. Reduktion syventämistä saattaa tässäkin tosin selittää myös toisto, jonka havaitsin aineistossani lisäävän redusoitumista. Reduktiota saattaa vahvistaa myös tunnereaktio: isän huolenpito näyttää olleen kolmevuotiaana äitinsä menettäneelle Lauralle erityisen tärkeää.

Puhekumppanin vaikutusta puhujan murteellisuudelle pidetään merkittävänä, mutta omassa aineistossani se ei näyttäisi nousevan suureen rooliin. Aineistossani on viitteitä siitä, että jos puhekumppani mielletään erilaiseksi, se saattaa aiheuttaa pikemminkin murteella tyylittelyä kuin murteen mukauttamista. Liitän tämän ennen kaikkea puhujan identiteetin rakentamiseen: puhuja kertoo kielellisillä valinnoillaan olevansa ylpeä siitä, mikä hän on, vaikka katsookin puhekumppanin edustavan jotakin muuta. Simon vahvan reduktion takana saattaisi mahdollisesti olla taustalla tällainen asetelma. Kuten analyysiluvussakin korostan, Simon reduktioherkkyyttä haastattelutilanteessa on mahdotonta verrata muihin tilanteisiin, joten edellä esittämäni arvio perustuu osin empiirisiin havaintoihini tyylittelyilmioista.

Kun variaatiota selitetään, on oltava varuillaan, ettei sorruta kehäpäätelmiin tai vain jonkin tietyn näkökulman huomioimiseen ja tarpeettomaan korostamiseen. Variaatiota ei myöskään voi eikä tarvitse väkisin selittää jäännöksettömäksi. Aina sille ei löydy luotettavaa selitystä. Lukija voi perustellusti kysyä, miksi nostan juuri Simon redusoimisen esille tässä valossa, kun hän ei edes ole aineistoni vahvin – vaan kolmanneksi vahvin – redusoija. Miksi en pyri selittämään Mikon tai Eevan korkeaa reduktioindeksiä tyylittelyllä, puhekumppaneiden erilaisuuden korostamisella? Siksi, koska vahva intuitioni haastattelutilanteessa ja tilanteita analysoidessani oli, että Simoon nimenomaan en onnistunut luomaan tasavertaista ja luontevaa keskusteluyhteyttä.

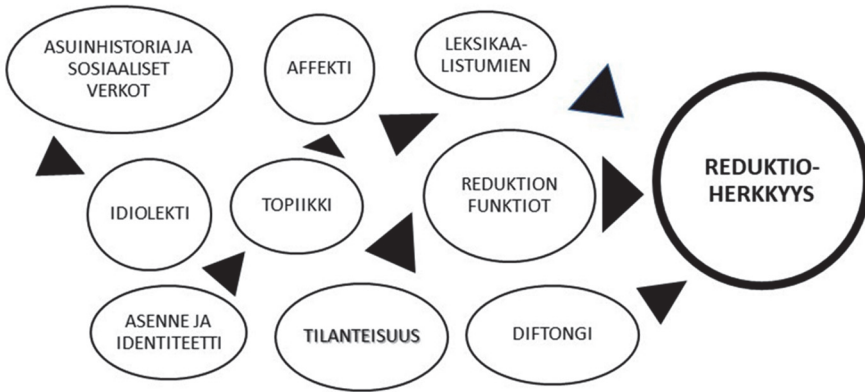
Leksikaalistuminen selittää reduktion ilmenemistä aineistossani jonkin verran. Puheenaihe lisää tiettyjen, kyseiseen aihepiiriin liittyvien lekseemien toistumista. Nämä usein toistuvat lekseemit näyttäisivät leksikaalistuneen joko redusoituneiksi tai redusoitumattomiksi. Omassa aineistossani toistuivat usein *koulu-* ja *Oulu-*lekseemit, joissa *ou-*diftongi näyttää kiteytyneen pääasiassa redusoitumattomaan varianttiin. Toisin kuin esimerkiksi Lipposen (2014: 40–41) aineistossa informantini

eivät redusoinneet *ou*-diftongia koulu-lekseemissä, mikä kertonee koulun erilaisesta asemasta nuorison ja eläkeläisten elämässä. Siinä missä nuorille koulu on arkipäiväinen puheenaihe ja keskeinen osa elämää, 2000-luvun rantsilalaisille eläkeläisille se on pikemminkin institutionaalistunut tai muuten prestiisinomainen puheenaihe, jonka yhteydessä reduktio selvästi vähenee.

Oulu-lekseemi toistuu lievästi redusoituneena yhdellä puhujalla, Mikolla, kun tämä kertoo äitinsä vaiherikkaasta matkasta Ouluun. Myös Vilho toistaa lekseemiä Oulu, mutta hän ei redusoi sitä kertaakaan, minkä liitän Vilhon asiantuntijarooliin turvetuotannossa sekä topiikin institutionaalisuuteen. Myöskään Sylvi, voimakas redusoija, ei redusoi *ou*-diftongia *Oulu*-lekseemissä, mikä johtunee siitä, että hän haastattelutilanteessa referoi pikkulottana tapaamaansa upseeria. Kaiken kaikkiaan näiden kahden lekseemin toistuvuus on saattanut entisestään madaltaa *ou*-diftongin reduktioindeksiä aineistossani.

Erityisen selvä suhde leksikaalistumisen ja redusoitumisen välillä tulee esille vai- ja vain-lekseemien yhteydessä (kuvio 4). Nämä partikkelit toistuvat aineistossani taajaan, ja niitä käytetään esimerkiksi *mutta*-partikkelin tapaan ja yleisesti redusoituneena. Myös *aika*- ja *aina*-lekseemit esiintyvät informanttien puheessa usein ja säännöllisesti redusoituneena. *Äiti*-lekseemi on aineistossani leksikaalistunut redusoituneeseen asuun. *Ispinä*-lekseemin monikkomuodon toistuminen Elsan puheessa taas antaa viitteitä siitä, että vanhat, jo useimmille tuntemattomiksi muuttuneet sanat saattavat säilöä itseensä myös arkaistisia murreasuja. Nähdäkseni leksikaalistumisen yhteys diftonginreduktion esiintymiseen on selvä, mutta ei suoraviivainen. Muut muuttujat, kuten topiikki, referointi ja puhujan asennoituminen tilanteeseen tai omaan asiantuntijuuteensa vaikuttavat siihen osaltaan.

Diftonginreduktiolla on aineistossani siis selvä funktio. Sitä käytetään ainakin oman aseman, puhekumppanin erilaisuuden ja tarinan huippukohdan ilmaisemiseen. Reduktion avulla on mahdollista rakentaa ja ilmaista omaa identiteettiä sekä vaikuttaa vuorovaikutustilanteeseen. Näkisin, että reduktion säätely ei ole aina tiedostettua ja että siihen vaikuttaa yhtä aikaa useita eri voimia, jotka usein vetävät reduktioastetta eri suuntiin. Se kuva, joka Rantsilan diftonginreduktiosta aineistoni perusteella syntyy, on muodostunut monien muuttujien yhteisvaikutuksesta. Alla olevaan kuvioon olen tiivistänyt kaikki ne seikat, joiden näen pääasiassa selittävän diftonginreduktion variaatiota. Asetelma on yleistettävissä murrepiirteiden variaatioon laajemminkin.

Kuvio 17. Yksilön reduktioherkkyyteen vaikuttavat tekijät.

Yksilön koodinvaihtoon ja reduktioherkkyyteen vaikuttavat nähdäkseni kaikki yllä olevassa kuviossa esiintyvät muuttujat. Nämä muuttujat ovat jokaisessa vuorovaikutustilanteessa yhteisvaikutuksessa toisiinsa ja sitä kautta yksilön reduktioherkkyyteen. Mustat kolmiot kuvaavat keskeisimpien muuttujien suhdetta toisiinsa ja yksilön reduktioherkkyyteen. Näillä muuttujilla on jokaisella jo itsessään vaikutusta paitsi suoraan reduktioherkkyyteen myös toisiinsa: esimerkiksi leksikaalistumiseen vaikuttaa affektiivisuus, ja tilanteisuus määrittelee hyvin pitkälle reduktion funktioita, samoin yksilön asenne vuorovaikutustapahtumaan, topiikkiin ja puhekumppaniin. Tilanteisuuteen liittyy myös puhujan asemoiminen itsensä vuorovaikutustilanteessa vaikkapa asiantuntijan rooliin, mikä taas puolestaan aktivoi erityyppisiä reduktion funktioita. Asuinhistoria ja sosiaaliset verkot vaikuttavat paitsi idiolektiin myös murreasenteisiin ja identiteettiin. Idiolekti on luonnollisestikin suorassa yhteydessä reduktioherkkyyteen. Aineistossani asuinhistorialtaan muista poikkeavat sisarukset Maija ja Eino, joiden reduktioindeksit ovat myös kaikkein matalimmat informanteistani. Avioparin, Nellin ja Heimoin, reduktioasteet ovat puolestaan saattaneet vaikuttaa toisiinsa.

Oma merkityksensä on tietysti myös diftongien ominaisuuksilla: tietyt diftongit redusoituvat herkemmin kuin toiset. Diftongin laji on ainoa itsenäinen muuttuja, johon eivät vaikuta muut vuorovaikutustilanteessa vaikuttavat voimat, vaan sen vaikutus reduktioherkkyyteen on suora. Sen sijaan muut muuttujat saattavat vaikuttaa siihen, mitkä diftongit tietyssä aineistossa redusoituvat ja mitkä eivät. Esi-

merkiksi äiti- sekä venäläinen-lekseemien esiintyminen ja *äi*-diftongin redusoituminen niissä nostavat aineistossani *äi*-diftongin reduktioindeksiä. Samoin idiolektilla saattaa pienissä aineistoissa olla jonkin verran merkitystä yksittäisen diftongien saamaan reduktioindeksiin. Tämä korostuu erityisesti, jos joku voimakas redusoija tai toisaalta reduktiota käyttämätön puhuja toistaa tiettyä lekseemiä, jossa diftongi esiintyy aina joko redusoituneena tai redusoitumattomana. Näin yhteen kietoutuvat idiolekti, leksikaalistuminen ja fonologiset rajoitukset. Kaiken kaikkiaan reduktioilmiö on moniulotteinen prosessi, jossa edellä kuvatut tekijät kilpailevat keskenään ja vaikuttavat näin yksilön tietyssä tilanteessa ilmenevään redusoimiseen.

Harri hyvä, parahin professori Mantila, toivoakseni olen kyennyt vastaamaan kysymykseesi edes osittain. Kaikkea tämä tutkimus ei pysty valottamaan Rantsilan diftonginreduktion tilanteesta edes 2000-luvun taitteessa, puhumattakaan tämän päivän tilanteesta. Jatkotutkimuksena tälle artikkelilleni olisi varsin mielenkiintoista selvittää rantsilalaisen nykynuorison reduktiota ja sen mahdollisia funktioita sekä nuorison käsityksiä diftonginreduktiosta. Ehkäpä jonakin päivänä.

Lähteet

- AITTOKOSKI, TANJA 2011: *"Litrasev viinapulloj ja sèittemätòista kalijjaa": Diftongin reduktio ja geminaatio erään pyhäjärvisistä nuorista koostuvan ryhmän puhekielessä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- AIRISNIEMI, JOHANNA 2015: *Oulun seudun murre internetin keskustelupalstoilla*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto. <http://jultika.oulu.fi/Record/nbnfioulu-201502121077>.
- ARPO, ROBERT 2005: *Internetin keskustelukulttuurit. Tutkimus internet-keskusteluryhmien viesteissä rakentuvista puhetavoista, tulkinnoista ja tulkinnan kehyyksistä kommunikaatioyhteiskunnassa*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja n:o 39. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- BELL, ALLAN 1984: Language style as audience design. – *Language in Society* 13/02 s. 145–204.
- CHAMBERS, J. K. 2002: Studying language variation. An informal epistemology. – J. K. Chambers, Peter Trudgill & Natalie Schilling-Estes (toim.), *The handbook of language variation and change* s. 349–372. Oxford: Blackwell.
- GILES, HOWARD – COUPLAND, NIKOLAS – COUPLAND, JUSTINE 1991: Accommodation theory. Communication, context, and consequence. – Howard Giles,

- Justine Coupland & Nikolas Coupland (toim.), *Context of accommodation. Studies in emotion and social interaction* s. 1–68. Cambridge: Cambridge university press.
- HAAKANA, MARKKU 2005: Sanottua, ajateltua ja melkein ajateltua. Puheen ja ajatusten referointi valituskertomuksissa. – Jyrki Kalliokoski & Markku Haakana (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 114–149. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HERITAGE, JOHN 2012: Epistemics in action. Action formation and territories of knowledge. – *Research on Language and Social Interaction* 45 s. 1–29.
- ITKONEN, TERHO 1972: *Kuoreveden ja Keuruun murretta. Tekstejä ja sandhiseikkojen tarkastelua*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JUUSELA, KAISU 1998: Yksilölliset poikkeamat morfologiassa. – Urho Määttä & Klaus Laalo (toim.), *Kirjoituksia muoto- ja merkitysopista* s. 51–75. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 21. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- KEMPPAINEN, PIIA 2002: *Tullee puhuttua taas iham mitä sattuu. Murrepiirteet neljässä televisio-ohjelmassa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet. 3 B. Selityksiä murrekartastoon*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 188. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1981: *Suomen murteet 3A. Murrekartasto*. 4. supist. p. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 188. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kirjastovirma = <http://www.kirjastovirma.fi/lakeudenkulttuuripolku/rantsila> (3.12.2017).
- KOIVUSALO, ESKO 1986: Mitkä ryhmät yhteiskunnassa ovat puhuneet tähän saakka kirjakieltä? – *Kielikello* 2/1986. <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=611> (21.12.2017).
- KOLEHMAINEN, TARU 2003: Tavun rajat. <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=1410>. – *Kielikello* 1/2003 (2.12.2017).
- KUNNAS, NIINA 2007: *Miten muuttuu runokielten kieli. Reaaliaikautkimus jälkitaivujen A-loppuisten vokaalijonojen variaatiosta vienalaismurteissa*. Acta Universitatis Ouluensis 78. Humaniora. Oulu: Oulun yliopisto.
- LABOV, WILLIAM 1966: *The social stratification of English in New York City*. Urban language series. Washington: Center for applied linguistics.

- 1977: *Language in the inner city. Studies in the Black English vernacular.* Oxford: Basil Blackwell.
- 1989: Exact description of the speech community. Short a in Philadelphia. – Ralph Fasold & Deborah Schiffrin (toim.), *Language change and variation* s. 1-57. Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science. Series 4, Current issues in linguistic theory 52. Amsterdam: Benjamins.
- LANKINEN, NINNI 2010: *Monikielisyys helsinkiläistytöjen vuorovaikutuksen resurssina.* Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 964. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005: Referointi ja variaatio. Sitaatit yksilöllisen variaation kuvastimina ja resursseina. – Jyrki Kalliokoski ja Markku Haakana (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 150–186. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAPPALAINEN, HANNA – VAATTOVAARA, JOHANNA 2005: Vielä murteen ja identiteetin suhteesta. – *Virittäjä* 109 s. 98–110.
- LEHTONEN, HEINI 2008: Maahanmuuttajataustaisten koululaisten monet kielet. – Sara Routarinne & Tuula Uusi-Hallila (toim.), *Nuoret kielikuvassa. Koulukäisten kieli 2000-luvulla* s. 103–124.
- LIPPONEN, MARTTA 2014: *Diftonginreduktio nilsiäläisnuorten puhekielessä.* Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- MAKKONEN, SEIJA 1997: ”*Ee tiällä nyt pelekkee savvoo puhuta*” – Vieremäläisnuorten murteen käyttö ja tiedostaminen. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- MANTILA, HARRI 1997: Johdanto. – Harri Mantila & Seija Makkonen (toim.), *Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio* s. 1–23. Oulu: Oulun yliopistopaino.
- 2004: Murre ja identiteetti. – *Virittäjä* 3 s. 322–346.
- MANTILA, HARRI – PÄÄKKÖNEN, MATTI 2010: *Oulun seudun murteen vokaalisto. Historia, muutos ja variaatio.* Suomi 198. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- MIELIKÄINEN, AILA 1982: Nykypuhesuomen alueellista taustaa. – *Virittäjä* 86 s. 277–294.

- 1994: *Etelä-Savon murteiden äännehistoria II. Vokaalit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 599. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MILROY, LESLIE 2003: Social and linguistic dimensions of phonological change. Fitting the pieces of the puzzle together. – David Britain & Jenny Cheshire (toim.), *Social dialectology. In honour of Peter Trudgill* s. 155–171. Impact: Studies in language and society 16. Amsterdam: John Benjamins.
- MUSTANOJA, LIISA 2011: *Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikatutkimus Tampereen puhekielestä*. Acta Universitatis Tamperensis 1605. Tampere: Tampere University Press.
- NAHKOLA, KARI & SAANILAHTI, MARJA 2001: *Kymmenen vuotta myöhemmin. Seuruututkimus kielenmuutosten etenemisestä yksilön kielessä ja puheyhteisössä*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 68. Turku: Turun yliopisto.
- NIUSULA, KATARIINA 2003: Vanhoja tuttuja ja yhteisiä vieraita. Havaintoja erään eteläpohjalaisen paikallisradio-ohjelman kielellisestä variaatiosta. – Lea Laitinen, Hanna Lappalainen, Päivi Markkola & Johanna Vaattovaara (toim.), *Muotojen mieli. Kirjoituksia morfologiasta ja variaatiosta* s. 13–44. Kieli 15. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986a: *Kieliyhteisön vaihto ja muuttajan identiteetti*. Tietoliipas 100. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1986b: *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 436. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1990: Keskustelututkimus. – Klaus Mäkelä (toim.), *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta* s. 114–141. Helsinki: Gaudeamus.
- 2005: Haastattelu kielentutkijan aineistona. – Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula (toim.), *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus* s. 242–263. Tampere: Vastapaino.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – SORJONEN, MARJA-LEENA 2005: *Miten kuvata muutosta? Puhutun kielen tutkimuksen lähtökohtia murteenseuruuhankkeen pohjalta*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- PALANDER, MARJATTA 2005: *Lapsuudesta keski-ikään. Seuruututkimus itäsavolaisen yksilömurteen kehityksestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- PAUNONEN, HEIKKI 1980: Kieli ja variaatio. – Kari Sajavaara (toim.), *Soveltava kielitiede* s. 36–54. Helsinki: Gaudeamus.
- 2005: Helsinkiläisiä puhujaprofiileja. – *Virtittäjä* 109 s. 162–200.
- Perinnehanke = <http://www.rantsila.fi/perinnehanke-sivu/hanke.htm> (3.12.2017).
- PÄÄKKÖNEN, MATTI 1971: *Oulun seudun murteen äännehistoria I*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1994: *Oulun seudun murrekirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rantsila = <http://www.rantsila.fi/> (3.12.2017).
- RAPOLA, MARTTI 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 283. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RÄISÄNEN, ALPO 1972: *Kainuun murteiden äännehistoria I. Vokaalisto*. Joensuun korkeakoulun julkaisuja 3, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 307. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAANILAHTI, MARJA 1990: Huomioita puheen murteellisuustason vaihtelusta haastattelutilanteessa. – Marja Saanilahti & Kari Nahkola (toim.), *Kielen vaihtelu ja puhujan valinnat. Tutkimuksia virtolaistenkielenkäytöstä, murteen-tuntemuksesta ja kielellisistä asenteista* s. 39–82. Virtain tutkimuksia 7. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- SCHILLING-ESTES, NATALIE 2002: Investigating stylistic variation. – J.K. Chambers, Peter Trudgill & Natalie Schilling-Estes (toim.), *The Handbook of language variation and change* s. 375–401. Oxford: Blackwell.
- SUOJANEN, MATTI 1981: *Kirjoituksia puhekielestä*. Turun puhekielen projektin julkaisuja 1. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14. Turku: Turun yliopisto.
- TOLONEN, PÄIVI 2018: *Diftonginreduktio oululaisnuorten puhekielessä*. Suomen kielen kandidaatintutkielma. Oulun yliopisto.
- TUOMAALA, EIJA 2000: *Kytöhaasta haasiomaahan. Rantsilan paikannimet maatalouselinkeinon kuvaajina*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2009: *Meän tapa puhua. Torniojokilaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- WIKI, KALEVI 2006: *Suomen murteiden kartasto*. Turku: Kalevi Wiik.

Sydämellisiä kirjeitä talvisodasta Hämäläisten sotilaiden kiitoskirjeet aikansa kielen ja kirjeenvaihtokulttuurin heijastajina.

Liisa Mustanoja

1 Kirjeet ikkunoina puhuttuun kieleen

Sodan aikana kirje oli säännöllisen yhteydenpidon käytännössä ainoa keino ja kirjeitä kirjoitettiin laajemmin kuin minään muuna ajanjaksona tähänastisessa historiassamme (Taskinen 2015: 13). Sota-ajan kirjeet avaavatkin poikkeuksellisen ikkunan koko kansan kieleen ja kielenkäyttöön. Vaikka kirjallinen tuotos ei ole suoraan verrattavissa puhutun kielen tallenteisiin (ks. Viinikka & Voutilainen 2013), kirje tekstilajina tarjoaa tietyissä muodoissaan pääsyn puhutun ja kirjoitetun kielen rajapintaan, jossa voi havaita heijastumia aikakauden puhutun kielen piirteistä. Sotia edeltänyt ja niiden jälkeinen dialektologinen tutkimus ja sen yhteydessä tehty suomen murteiden tallennus keskittyi ensisijaisesti iäkkäiden, maaseudulla asuneiden ihmisten kieleen (ks. esim. Kurki & Mustanoja tulossa). Sota-aikana kynään tarttuivat kaikki kynnelle kykenevät ikään, sukupuoleen, asuinpaikkaan tai koulutustaustaan katsomatta, mikä tekee kirjeistä sosiolingvivistisesti erityisen kiinnostavaa materiaalia.

Tämän artikkelin varsinaisena aineistona ovat hämäläistaustaisten rintamiesten Tampereen Sosialidemokraattinen Naisyhdistys ry:lle (jatkossa Naisyhdistys) kirjoittamat kiitoskirjeet. Kirjekokoelma on säilytteinä Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistossa (SAK 177, Kper). Naisyhdistys aloitti jo hieman ennen talvisodan syttymistä avustustoiminnan, jonka yhtenä toteutumismuotona olivat niin sanotut tuntemattomien sotilaiden paketit vähävaraisten työläisperheiden pojille (Sänkiäho 2000: 60–61).¹ Tarkastelun kohteena olevat 64 sotatalven 1939–1940 kirjettä on lähetetty kiitoksiksi tällaisista paketeista. Kirjeiden kirjoittajat ovat saatavilla olevan historiallisen tiedon valossa ja itse kirjeistä luettavissa olevien vihjeiden perusteella kansakoulutaustaisia² tamperelaisia asevelvollisuusikäisiä

¹ Vastaavaa avustustoimintaa harjoittivat sota-aikana monet muutkin yhdistykset ja yksityishenkilöt.

² Jo ennen oppivelvollisuuden voimaantuloa vuonna 1921 valtaosa ainakin Etelä-Suomen ja kaupunkien lapsista oli koulun vaikutuspiirissä (Leino-Kaukiainen 2011: 192–193). Näin ollen ainakin sotaan kutsutut nuoret miehet olivat kansakoulun käyneitä (Taskinen 2015: 15).

miehiä. Klassisten sosiolingvivististen taustamuuttujien eli iän, sukupuolen ja sosioekonomisen taustansa näkökulmasta kirjoittajajoukko muodostaa siis melko yhteneväisen ryhmän. Kirjeistä käy ilmi, että osa kirjoittajista myös tuntee toisensa joko aiemman siviilielämän perusteella (aineistossa on esimerkiksi veljesten kirjeet, esimerkit 2 ja 39) tai sodanaikaisen sijoituksensa vuoksi (ks. esimerkit 4 ja 5).

Artikkelissa tarkastelen näiden tamperelaisten sotilaiden lähettämien kiitoskirjeiden rakennetta, sisältöä ja funktioita. Monet aineiston kirjeiden piirteet ovat tyyppillisiä kaikille kirjeille, monet yleisesti sota-ajan kirjeille ja osa leimallisesti juuri kiitoskirjeille. Rajaan tässä tutkimuksessa tarkastelun lähinnä sota-ajan kontekstiin. Kiitoskirjeiden kokoelma muodostaa kiinnostavan poikkeuksen suhteessa sellaisiin sota-aikaisiin kirjeisiin, jotka on lähetetty rintamalta kotiin omalle puolisolalle. Olenkin valinnut tarkastelun vertailukohtaksi klassisen, puolisolalle lähetetyn rintamakirjeen ja havainnollistan tuntemattomien sotilaiden kiitoskirjeiden ominaislaatua suhteessa tähän tutumpaan rintamalta lähetettyyn kirjetyyppiin.³

Kirje on tekstilajina varsin monimuotoinen, ja jo pelkästään kiitoskirjeiden koelmaan on osunut esimerkkejä lyhyistä ja pitkistä, muodollisista ja epämuodollisista, tuttavallisista ja kirjeenvaihto-osapuolten etäisyyttä heijastavista kirjeistä. Kirjeen muodollisuuteen vaikuttavat sekä kirjeen funktio että kirjeen kirjoittajan ja vastaanottajan välinen sosiaalinen suhde. Kirjoittaja ei kuitenkaan aina – esimerkiksi vähäisen koulutuksensa tai kielellisen sosiaalistumisensa vuoksi – pysty tuottamaan tavoittelemaansa kielimuotoa. Oletetusta muodollisuuden tavoittelusta huolimatta kiitoskirjeiden aineistossa esiintyy melko runsaasti puhekielisyyspiirteitä ja murteellisuuksia. Nostankin erikseen tarkasteluun kiitoskirjeessä havaittavat kaiut 1930- ja 1940-lukujen taitteen perihämäläisestä murteesta (ks. Kettunen 1930: 16–55; Rapola 1990 [1947]: 116–124; Virtaranta 1980; ks. myös Jonninen-Niilekselä 1982; Mustanoja 2011).

Murrepiirteiden ja muiden puhekielisyyspiirteiden esiintymistä kirjeaineistossa säätelevät erilaiset tekijät kuin niiden esiintymistä puhutussa kielessä. Kirjeissä havaittavan vaihtelun jaottelun kannalta inspiroivaksi verrokiksi osoittautui kuitenkin Harri Mantilan (1997) esittämä teoria nykypuhekielen viidenlaisista piirteistä. Tätä teoriaa sovellan luvussa 4.2, jossa käsittelem kielen variaatiota sotilaiden kiitoskir-

³ Pariskuntien kirjeistä on tullut eräänlainen prototyyppi sota-ajan kirjeille paitsi tunnearvonsa vuoksi myös osittain siksi, että niistä on julkaistu runsaasti kirjeantologioita (Taskinen 2015: 13–15.)

jeissä. Sitä ennen, luvuissa 2 ja 3, esittelen sota-ajan kirjoittamiskulttuuria ja puolisolle lähetetyn rintamakirjeen rakennetta sekä tämän tutkimuksen aineiston erityisluonnetta. Luvussa 4.1 havainnollistan Naisyhdistykselle lähetetyn kiitoskirjeen ominaispiirteitä. Luvussa 5 kokoon vielä yhteen keskeiset kiitoskirjeistä tekemäni havainnot.

2 Sotakirjeiden funktiot ja eräs tavallinen tarina

On arvioitu, että sotatalvena 1939–1940 sota- ja kotirintaman välillä kulki yli 60 miljoonaa postilähetystä. Kirjeenvaihdon merkitys ymmärrettiin sodanjohtoa myöten: kenttäpostijärjestelmä huolehti kirjeiden kulkemisesta, ja lehdissä kannustettiin positiivista mielialaa ylläpitävien kirjeiden lähettämiseen. (Pietiäinen 1988: 170–179; Hagelstam 2011: 304–305.) Äärimmäisistä olosuhteista – armottomista taisteluista, poikkeuksellisen kovista pakkasista, väsymyksestä ja nälästä – huolimatta sotilaat kirjoittivatkin lähimmilleen ahkerasti, ja kotoa vastattiin vähintään yhtä ahkerasti paitsi kirjein myös paketein, joiden toivottiin tuovan helpotusta taisteluiden keskellä. Talvisodan aikana monen sotilaan varustus oli puutteellinen, ja kotoa lähetetyt lämpimät vaatteet, tupakka ja elintarvikkeet tulivat todelliseen tarpeeseen. Kirjeet puolestaan kuljettivat rakkautta ja ikävää, päivittäisiä kuulumisia ja molemminpuolista ohjeistusta poikkeusoloissa selviytymiseen. Kirjeet myös toimivat sellaisinaan elonmerkkeinä ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä: vielä olen kunnossa ja teitä ajattelen.

Tyypillisiä läheisille kirjoitetuissa kirjeissä ovat pinnalta näennäisen vähämerkityksisiltä ja arkisilta vaikuttavat jaksot, joissa kuvaillaan laveasti esimerkiksi itse kirjoitustapahtumaa, edellisen postin saapumista tai kirjeen päättämistä seuraavia arkisia toimia (ks. myös Taskinen 2015: 16–18, 25–27; Mustanoja 2017a: 12–14). Rutiineista ja arjesta kiinni pitämisen voi nähdä yhtenä selviytymiskeinona sodan julmuuksien keskellä; rutiineista ja arjesta kirjoittaminen taas viestittää läheisille, että koetuista kauheuksista huolimatta henkilö on sama tuttu puoliso, isä tai veli kuin ennenkin. Kirjeiden saamisen tuottaman ilon sanoittaminen osaltaan myös varmisteli kirjeenvaihtosuhteen säilymistä. Kirjeen kirjoittamisen motiivina ei nimittäin suinkaan aina ollut suurten tapahtumien raportoiminen vaan kirjeenvaihdon säännöllisyydestä, jopa jonkinlaisesta kahdenkeskisestä sopimuksesta kiinni pitäminen. Läheisten väliseen kirjeenvaihtoon syntyikin tyypillisesti turvallinen rytmi, jonka molemmat osapuolet pyrkivät säilyttämään. Rytmän särkyminen puolestaan nosti pintaan huolen ja kysymykset (ks. esim. Pajunen 2017: 65–69).

Isoäitini Vieno säilytti kuolemaansa saakka isoisäni Aarnen talvisodan alkamispäivänä kirjoittaman kirjeen (esimerkki 1). Vuonna 1917 syntynyt Aarne oli talvisodan syttyessä suorittamassa varusmiespalvelustaan. Hänen morsiamensa, saman kylän tyttö Vieno, asui vielä lapsuudenkodissaan. Aarnen viisivuotiseksi venyneen sotataipaleen aikana nuoret avioituivat ja saivat ensimmäisen neljästä lapsestaan. Isovanhempieni kertoman mukaan kirjeitä oli niiden vuosien aikana lähetetty lukematon määrä. Myöhemmin – elämän arkipäiväistyessä ja kenties myös epävakaiden yhteiskunnallisten olojen vuoksi – laaja kirjeenvaihto oli tätä yhtä Raamatun väliin jätettyä kirjettä lukuun ottamatta hävitetty.

(1)

Teltassa 30.11.39

Rakas Vienoni!

Paljon terveisiä taas täältä Karjalan saloilta. Kiitoksia myös paljon kirjeestäsi jonka päivällä sain. Eilenillalla sain isältä kirjeen ja kotoa paketin. Täällä teltassa on oltu taas vähän aikaa ja on sitä lämmintä täälläkin lämmintä. Kyllä sitä täälläkin olis kun olis saanut olla rauhassa. Mutta kyllä se nyt taitaa olla Vieno kulta sillä tavalla että kyllä siitä tosi tuli josta niin kauan on jo puhuttu ja varrottu niin uskomattomalta kun se näyttikin. Älä nyt kummaa[kans] vielä hermostu vaan vartoo minua viimeiseen asti. Ne uutiset mitkä on radiossa ilmoitettu olet kyllä kuullut niin ettei minun tarvitse ruveta niitä selostaan. Oli se tänä aamuna jännää kun ryssän lentokoneita lensi aivan ylitsemme aivan matalalla. Kyllä se sai kuulaa niskaansa mutta pääsi ne jatkaan matkaansa. Yritti se ryssä parka ampuakin siitä koneestansa meitiä mutta eihän se osannut vaan ampui ylitte niin että lumi pölyysi. Älkää olko kovin suruissanne siellä kotokulmilla kyllä me täällä tehdään se mitä tehtävissä on niin kauan kun Herra antaa hengissä olla. Me ei täällä pelätä kyllä kuolemaa eikä missään näy murheellista naamaa. Vaan kaikilla on se sama rauhallinen päätt[ävä] ilme kasvoilla. Minäkin olen tällä kertaa aivan terve ja hyvässä kunnossa ettei ole mitään hätää. Pyydän sinulta rakas Vienoni ettet missään tapauksessa heittäydy epä toivoon vaan pysy rauhallisena sillä sinä voit vielä kerran rakkaani olla rakentamassa sitä kotia josta niin monta kertaa olemme puhuneet. Ja jos sotakin oikein tulee niin täytyy sinunkin olla paikallasi niin kun Suomen naisten tulee olla siellä rintaman takana auttamassa taistelevia miehiä. Kyllä se oli rakkaani hyvä asia että sain käydä siellä lomalla mahtoiko se olla viimeinen

jäähyväinen kun siellä meidän tien haarassa jätimme. Minä kirjoitin tänään kotiinkin Estulle mutta en aamulla tiennyt kirjottaa tilanteesta mitään. Sinun on huomenna syntymäpäiväsi ja toivon parhaimmat onnitteluni 22 vuotiaalle Vienolleni! Oletkos saanut sitä korttia anna anteeksi että lähetin sellaisen kortin mutta parempaa ei ollut saatavissa. Äsken oli komppaniassa iltahartaus ja lauloimme hartain mielin virren Jumala omi linnamme. Lopetankin tällä kertaa ja jos on mahdollista niin kirjoitan vielä taa[--]. Vie rakas Vienoni kotiin terveisiä ja sano etteivät ole kovin huolissaan suoritan tehtäväni niin kuin miehen tulee ja jos vihollinen ruumiin tappaisikin niin henkeä he eivät voi tappaa. Jätän sinutkin rakas Vienoni Jumalan kaikkivaltiaan käden suojelukseen hänen joka meidän kaikkien kohtaloita ohjaa. Herra olkoon meidän kanssamme niin kuin on ollut isäimmekin kanssa. Kirjoita rakkaani vielä on siihen tilaisuus.

Tätä toivoo sotilaan reippaudella!

Aarne (Aarnen kirje Vienolle 30.11.1939.)

Aarnen kirjoittama teksti noudattelee aihepiireiltään varsin tyypillistä suomalaisen sotilaan morsiamelleen lähettämän kirjeen kaavaa: Kirjeessä on useita viittauksia kirjoittamiseen, postilähetysten vastaanottamiseen ja kirjeenvaihtosuhteen jatkuvuuteen. Kuulumisten yhteydessä Aarne kertoo paitsi omasta hyvästä voinnistaan myös lähettää terveisiä kotona odottaville vanhemmilleen ja nuoremmille sisaruslleen. Vaikka kirje on ollut perusasetelmaltaan kahdenvälinen, mukana on näin viittaus myös sota-ajan kirjeenvaihdon yhteisölliseen luonteeseen. Paitsi että kirjeiden tiedettiin kulkevan tiettyjen ihmisten välillä, kirjeissä myös välitettiin terveisiä ja viestejä varsinaisen kirjeenvaihtosuhteen ulkopuolisille henkilöille. Kirjeitä saatettiin lukea ääneen, ja toisinaan niitä myös kirjoitettiin yhdessä (ks. esim. Riihonen 2017: 48–50).

Aarnen kirjeellä on ilmeinen rauhoittava ja lohduttava funktionsa, joka on sodan ajan kirjeissä usein sitä korostuneempi, mitä läheisemmistä henkilöistä on kyse. Puolisot ja perheenjäsenet haluttiin tyypillisesti säästää pahimmilta sodan kauheuksilta, eikä kotiväki niistä myöskään vaatinut kuulla. Ratkaisu suojeli myös kirjoittajia itseään koettujen kauhujen muistelemisen tuomalta ahdistukselta. (Taskinen 2015: 12–13, 20–21.) Vaikka sota ja sen pahimmat koettelemukset ovat tämän kirjeen kirjoitushetkellä vasta edessäpäin, Aarne esimerkiksi kokee tarpeelliseksi kuvata tovereitaan rauhallisiksi, päättäväisiksi ja kuolemaa pelkäämättömiksi ja itse-

ään terveeksi ja hyväkuntoiseksi niin, *ettei ole mitään hätää*. Suhtautuminen viholliseen on huolettoman vähättelevää ja tässä tapauksessa humorististakin (*mutta eihän se osannut vaan ampui ylitte niin että lumi pölyysi*).

Toinen kirjeen ilmiselvistä ja sota-aikaisille pariskuntien kirjeille tyypillisistä funktioista on parisuhteen ylläpitäminen. Viittaus yhteisiin tulevaisuudenhaaveisiin on omiaan lujittamaan tuoretta suhdetta. Aarne myös kirjoittaa Vienolle: *vartoo minua viimeiseen asti*. Hieman epäodotuksenmukaisesti suhteessa kirjeen yleiseen positiiviseen sävyyn hän muutamaa riviä myöhemmin jopa arvelee: *mahtoiko se olla viimeinen jäähyväinen kun siellä meidän tien haarassa jätimme*. Silénin (2017) tutkimuksessa odottamisen ja siveyden diskurssit leimasivat erityisesti nuoren parin sodanaikaista kirjeenvaihtoa, kun taas pitkään yhdessä olleet puoliset pitivät parisuhteen jatkumista odotusarvoisena. Aarnen lauseet viimeiseen saakka odottamisesta ja kuoleman tuoman lopullisen eron mahdollisuudesta saattavat ainakin välillisesti viitata myös nuorenparin sopimukseen uskollisuudesta.

Sensuurijärjestelmää (ks. esim. Metsberg 2015) myötäillen Aarne on päiväyksen yhteyteen kirjoittanut vain *Teltassa*, ja heti alun tervehdyksessä hän kertoo kirjoittavansa Karjalan saloilta, mikä sekään ei paljasta joukko-osaston tarkkaa sijaintia. *Sotilaan reippaudella* kirjoitettu lopputervehdys viestittää kotiin positiivista mielialaa. Vaikka maanviljelijän vanhin poika Aarne ei ollut käynyt kuin kansakoulun, hän oli kulttuurinharrastaja, joka myöhemmin kirjoitti kotiseutukirjojakin. Totuneisuus kirjoittamiseen näkyy jo nuoren Aarnen kielenkäytössä: Lukuun ottamatta pilkkujen puuttumista ja joitakin yhdyssanavirheitä teksti on nykynäkökulmasta arvioiden ja muihin sota-ajan kirjeisiin suhteuttaen kielenhuollollisesti⁴ varsin moitteetonta, käsiala kaunista⁵ ja teemankuljetus sujuvaa. Kirjeessä on muun muassa hallitusti lainattuja jaksoja uskonnollisesta diskurssista (*Herra olkoon meidän kanssamme niin kuin on ollut isäimmekin kanssa*). Vihollisesta puhuttaessa tyylilaji taas vaihtuu rempseämmäksi ja syntaksi puhekielimäiseksi (*Yritti se ryssä parka ampuakin siitä koneestansa meitiä mutta eihän se osannut*).

Aarnen hämäläinen, tarkemmin länsiyläsatakuntalainen kotimurre (ks. Virtaranta 1946, 1957) pilkahtelee tekstissä paikoin (esimerkiksi loppuheittoinen *olis*,

⁴ Tässä tutkimuksessa en ole syvällisemmin perehtynyt 1900-luvun kansakouluopetukseen ja ajan kielenhuollollisiin normeihin. Jos tarkastelussa olisivat suoraan normipoikkeamat, näin tulisi ilman muuta tehdä.

⁵ Vieno on myöhemmin kirjoittanut kirjeen uudelleen Aarnen lyijykynällä tehdyn käsialan päälle. Ehkä hän on halunnut vahvistaa tekstin, ettei se pääse katoamaan.

tunnukseton infinitiivimuoto *jatkaan*, *ts:n* vastineena *geminaatta ylitte*, pronomini *meittä*), joskin murteellisuudet keskittyvät kirjeen alkuosaan, jossa käsitellään ensikosketusta vihollisen lentokoneiden kanssa ja jossa ote on muutenkin kepeämpi. Näiltä osin murteen käytössä saattaa olla myös tietoista tyylittelyä. Yleissävyltään kirje on huomattavan uskonnollinen (vrt. esim. Mikkola 2017). Koska pariskunnan muita kirjeitä ei ole säilynyt, on mahdotonta sanoa, onko uskonnollinen diskurssi kuulunut laajemminkin Aarnen ja Vienon kirjeenvaihtoon vai onko se ollut tämän poikkeuksellisenä päivänä kirjoitetun kirjeen erityisominaisuus ja kenties myös syy, miksi juuri tämä kirje on perheraamatun väliin talletettu ja myöhemmin – toisin kuin muut kirjeet – myös jälkipolville näytetty.

3 Tutkimusaineisto

Perinteisessä sotahistorian tutkimuksessa yksityisten ihmisten kokemuksia ei ole pidetty erityisen kiinnostavana tai relevanttinakaan aineistona tutkimukselle. Äärimmillään kirjeet on sivuutettu käyttökelttomina, sensuurin vaientamina teksteinä, jotka eivät näytä kuvaa ”todellisesta sodasta”. Kirjeiden arvo historian tutkimuksen lähdemateriaalina on vahvistunut vasta 2000-luvulla, kun tutkimus on siirtynyt kohti yksilöiden sotakokemusta ja sosiaali- ja kulttuurihistoriallisia kysymyksiä (Tikka, Taskinen & Nevala-Nurmi 2015: 7; Taskinen 2015: 12). Toisen maailmansodan aikaiset kirjeet tarjoavatkin ainutlaatuisen mahdollisuuden tarkastella tunteiden ja kokemusten historiaa – sodan tapahtumia aikalaisten silmin ohi virallisen historian kirjoituksen. Suomen kielen alalla tehty kirjetutkimus on kohdistunut tähän mennessä suurelta osin 1800-luvun aineistoihin ja itseoppineisiin kirjoittajiin (ks. esim. Nordlund 2012), mutta myös sodanaikaiset kirjeet on nostettu viime aikoina tarkasteluun (ks. esim. Mustanoja 2017b).

Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistossa on säilytteillä yli 40 000 sota-aikaisen kirjeen kokoelma (SAK, Kper). Kirjeiden kirjoittaminen oli toisen maailmansodan Suomessa poikkeuksellisen laajaa, ja poikkeuksellisen laaja ja edustava on myös tämä vuodesta 1975 lähtien kartutettu ja edelleen kasvava kirjekokoelma. Kun kirjeiden keruusta päätettiin 1970-luvun puolivälissä, ei edes keruun käynnistäjillä ollut selvää mielikuvaa siitä, minkälaisessa tutkimuksessa kirjeitä voitaisiin tulevaisuudessa hyödyntää. Keruun kimmokkeena oli pikemminkin tieto kirjeenvaihdon suuresta määrästä ja inhimillisestä merkityksestä sota-aikana

sekä tieto siitä, että sodan jälkeen säilyneitä kirjeitä hävitettiin jatkuvasti. (Rasila 1984: 23.)

Eniten Kansanperinteen arkiston sota-ajan kirjekokoelmasta löytyy avioparien välistä kirjeenvaihtoa. Näiden lisäksi kokoelma kattaa kirjeitä monenlaisten muidenkin ihmisten kesken: vanhempien ja lasten, sisarusten, sukulaisten ja ystäväysten. (Taskinen 2015: 13.) Tyypillinen kokoelman kirje on kirjoitettu käsin, usein vieläpä paperia säästään arkin laidasta laitaan. Kokoelmaan on kuitenkin vuosien varrella luovutettu lukuisia kortteja ja kirjekuoria, kirjoituskoneella laadittuja virallisia kirjeitä ja nopeasti kyhättyjä pieniä viestilappuja, valokuvia ja piirroksia, kihlaus- ja kuolinilmoituksia, jopa hevosenluovutusvaltakirjoja.

Naisyhdistykselle osoitetut kirjeet ja kirjemäiset kortit (SAK 177, Kper) muodostavat tässä kokonaisuudessa pienen mutta huomionarvoisen osan. Kiitoskirjeiden merkittävimpiä erityispiirteitä ovat kirjoittajan ja vastaanottajan keskinäinen vieraus, vastaanottajan instituutioluonne, kirjeen tyypillisestä sota-ajan parisuhdekirjeestä poikkeava funktio (vrt. luku 2) ja kirjoittamisen kertaluonteisuus. Kirjeet ovat keskimäärin melko lyhyitä, noin yhden tai kahden käsin kirjoitetun sivun mittaisia, joskin mukana on myös monisivuisia kirjeitä.

Tässä tarkasteltavien 64:n rintamalta lähetetyn kiitoskirjeen lisäksi samaan kirjekokoelmaan on arkistoitu joitakin lyhyitä viestilappuja, muutamien vähävaraisten perheenäitien kotirintamalta Naisyhdistykselle lähettämiä pyyntö- tai kiitoskirjeitä ja ylempien upseerien oman joukko-osastonsa puolesta laatimia, yleensä koneella kirjoitettuja virallisuontoisia kiitoskirjeitä. Nämä kokoelman osat olen rajannut sisältönsä puolesta ja sosiolingvististen taustamuuttujien näkökulmasta olennaisesti muusta materiaalista poikkeavina tarkastelun ulkopuolelle. Tarkastelun ulkopuolelle olen jättänyt myös selvästi talvisodan päättymisen jälkeen, välirauhan tai jatkosodan aikana lähetetyt kirjeet. Näiden kymmenkunnan kirjeen kirjoittajien taustat ovat myös epäselvemmät, eikä esimerkiksi kirjoittajien hämäläisyydestä ole niin vahvoja merkkejä kuin varsinaisessa tutkimusaineistossa. Niin ikään tarkastelun ulkopuolelle on tässä rajattu kokoelmaan kuuluva kirjoituskoneella kirjoitettu Naisyhdistyksen toimintakertomus.

Tämän tutkimuksen aineiston ensimmäinen kirje on päivätty 18.11.1939 ja viimeinen kirje 5.4.1940. En siis ole pitänyt rajauksen tiukkana kriteerinä virallisia talvisodan päiviä (30.11.1939–13.3.1940), vaan mukana ovat kaikki kokoelman käsin kirjoitetut sotilaiden lähettämät kirjeet, joiden ainakin yhtenä teemana on sotilaan vastaanottamasta avustuspaketista kiittäminen ja jotka ajallisesti sijoittuvat so-

tatalveen 1939–1940. Kaikkien tarkasteluun otettujen kirjeiden kirjoittajia on perusteltua pitää Tampereelta tai lähikunnista lähtöisin olevina, aikuisina mutta korkeintaan noin 40-vuotiaina työläistaustaisina miehinä. Useimmat kirjeistä vaikuttavat sisältönsä perusteella nuorten miesten kirjoittamilta (esimerkki 2), mutta joukossa on myös kirjeitä perheellisiltä miehiltä, jotka edustanevat talvisotaan kutsuttuja vanhempia ikäluokkia (esimerkki 3).⁶

(2)

Korsussa 1.3.40.

Hyvät ystävät

Pyydän lausua parhaat kiitokseni saamastani paketista jonka sain vastaan ottaa täältä kun tulin lomalta sieltä Tampereelta ja lausun tervehrykseni sinne teille te tuntemattomat ystävät jotka muistatte meitä kaikin tavoin, täällä sitä on litvinoitu ryssiä jo kolmisen kuukautta ja hyvällä menestyksellä niinkuin pitääkin eikä niin te takarintaman ystävät mutta kylläpä se käy häiritsemässä teitä sielläkin ja aika jytiinää se pitääkin kyllä minä ajattelen ei ole täälläkään helppo olla jos ei rintamallakaan. Onpa se meilläkin vähän harventuneet nämä joukot vaikka tulepa aina uusia tilalle niin ulko kuin kotimaastakin täälläpäin missä minäkin olen on yleensä vain Tampereen poikia kaksi on meiränkin mamman poikaa täälläpäin ja toiset kaksi ovat eri rintamilla niin että kyllä meirän perhe on erustettuna kun on neljä poikaa täällä jossakin erustamassa ja puolustamassa maataan ja kansaansa. Onpa meirän seurakin menettänyt T. K.V jo muutaman poikansa täälläpäin missä minäkin olen ja yhä uusia vielä voi menettää ennenkun tämä lysti on lopussa mutta toivotaan parasta, ei minulla ole taipumuksia kirjoittamiseen niin että koittakaa ottaa selvää, en ole sellainen kun on veljeni Kustaa, ei nyt sitten muuta kun pyydän lausua kaikille lahjoittajille parhaat kiitokseni mitä ihminen voi antaa, hyvät voinnit teille toivottaa

Viljo A (1.3.1940. SAK 177, Kper)

⁶ Talvisodan liikekannallepanossa palvelukseen kutsuttiin käytännössä ennen Suomen itsenäistymistä syntyneet ikäluokat. Miehistä vanhimmat olivat syntyneet 1890-luvulla ja nuorimmat 1917–1918. Ikäeroa talvisodan vanhimmilla ja nuorimmilla sotilailla oli siis yli 20 vuotta. (Kivimäki 2013: 49.)

(3)

Rintamalla 10/2- 40.

*Sydämmelliset terveiset täältä rintamalta, ja mitä parhaimmat kiitokset pake-
tista jonka sain eilen illalla. On mieltä ylentävää toreta, että sielä siviilissä
piretään meistä niin hyvää hualta. Kyllä me täälä sentään pärjäilemme, ai-
noana murheena on perhe sielä kotona, että kuinka ne sielä pärjää. Että jos
teillä jotakin annettavaa on, niin jos olisitte niin ystävällisiä ja antasitte heille.
Osote on rouva Anni V. Sääksjärvi. as. N.*

Kiitollisuudella: Uljas VI/KTR:3.

Esik. Pri.

K.P.K. 15. (10.2.1940. SAK 177, Kper)

Ylioppilaat ja sitä korkeammin koulutetut miehet toimivat tyypillisesti sodan ai-
kana upseereina. Päätelmää kiitoskirjeiden kirjoittajien melko vähäisestä koulutuk-
sesta vahvistavat kirjeiden allekirjoitusten yhteydessä mainitut sotilasarvot: 20 kir-
joittajan sotilasarvosta ei ole mainintaa, mikä kiitoskirjeiden tapauksessa kuitenkin
tarkoittanee, että kirjoittajat kuuluvat miehistöön.⁷ 24 allekirjoittajaa on kirjannut
nimensä yhteyteen sotamies, 5 mainitsee sotilasarvokseen tykkimies ja 5 pelkkä
reserviläinen.⁸ Kirjoittajien joukossa on myös 1 automies, 1 pioneeri ja 2 mosuria
eli alokasta. Korpraaleja kirjoittajista on 6, alikersantteja 9 ja kersantteja 2.

Vaikka kirjeitä on 64, niiden allekirjoittajia on 78. Kirjeistä valtaosan eli 58 on
kuitenkin yksiselitteisesti allekirjoittanut yksi sotilas.⁹ Näistä yhden on allekirjoit-
tanut nimimerkki *Tuntematon*. Muutamassa kirjeessä lähettäjä on merkinnyt vain
nimikirjaimensa, joskin sotilaan koko nimi on saattanut olla kirjattuna kirjekuo-
ressa, joka ei vain ole kirjekokoelmaan säilynyt. Useimmissa kirjeissä on allekir-
joituksena lähettäjän etunimi tai etunimen alkukirjain sekä sukunimi; yhdessäkään
ei pelkkä etunimi. Tämä artikkelin esimerkeissä käytän sotilaiden oikeita etunimiä

⁷ Päällystön asema lienee esimerkiksi varustuksen osalta ollut hieman parempi kuin miehistöllä, mistä
syystä Naisyhdistyksen avustustoiminta ei oletettavasti ole kohdistunut ensisijaisesti heihin.

⁸ En ole tässä katsonut tarpeelliseksi tehdä eroa sen suhteen, lukeeko esimerkiksi sotamiehen lähettämän
kirjeen allekirjoituksessa *stm* vai *res. stm*. Reserviläinen-nimityksellä osa sotilaista näyttää ainoastaan
korostavan sitä, että on päätyttyä rintamalle siviilistä eikä suoraan varusmiespalveluksesta.

⁹ Tässä käsittelyssä ovat nimenomaan allekirjoitukset. Kirjoittaja saattaa kyllä kirjeessä esittää kiitollis-
suutensa suuremmankin joukkion puolesta.

(ks. Mustanoja 2017a: 17). Sukunimistä, milloin niitä esiintyy, olen jättänyt jäljelle pelkän alkukirjaimen. Jos sotilas on itse käyttänyt sukunimestään vain alkukirjainta, kirjaimen perässä on piste, mikä tässä tapauksessa erottaa nämä kaksi tyyppiä toisistaan.

Yhden kirjeen omalla nimellään allekirjoittanut sotilas ilmaisee samassa yhteydessä kirjoittavansa osastonsa automiesten puolesta. Kirjeistä kolme on kahden sotilaan yhdessä allekirjoittamia. Yksi kirje on saapunut *Meiltä 2 telta reservi pojilta*. Yhden kirjeen alla on peräti 12 sotilaan nimet. Näissäkin tapauksissa kirje on käsialan perusteella yhden henkilön konkreettisesti kirjoittama. Toisaalta julkisesti saadusta paketista kiittäminen on perusasetelmaltaan vähemmän henkilökohtaista kuin esimerkiksi rakastetulle kirjoittaminen. Oletettavasti myös osa yhden sotilaan allekirjoittamista kirjeistä on kirjoitettu yhdessä. Tähän viittaavat aineistoon sisältyvät kahden samassa osastossa palvelleen sotilaan, korpraali Erkki S:n (esimerkki 4) ja Erkki H:n (esimerkki 5) lähes identtiset kirjeet.

(4)

27.3. 40

Arvoisa Naisyhdistys

Kiitän Tampereen Sos.dem. Naisyhdistystä lähettämästänne paketista jonka sain ilomielin vastaan ottaa. On niin hyvä asia, että Tampereen työläisnaiset muistavat meitä sotilaita järjestönsä kautta. Toivotan teille menestystä jalossa toiminnassanne

merkitsen kiitollisuudella.

Erkki S

Korpr: 3. Liik. K. (27.3.1940. SAK 177, Kper)

(5)

27/3-40

Arvoisa Naisyhdistys

Saan täten kiittää Tampereen Sos dem Naisyhdistystä lähettämästänne paketista jonka sain ilomielin vastaanottaa On niin hyvä asia että Tampereen työläis naiset muistavat meitä sotilaita järjestönsä kautta. Toivottaen teille menestystä jalossa toiminnassanne merkitsen kiitollisuudella.

Erkki H

(Korp. 3.Liikek) (27.3.1940. SAK 177, Kper)

Osa Naisyhdistyksen paketeista on kohdistettu suoraan jollekulle tietylle sotilaalle. Osa paketeista taas on lähetetty kollektiivisesti suuremmalle ryhmälle niin, että vastaanottajat ovat jakaneet itse pakettien sisällön keskuudessaan tarveharkintaa käyttäen. Kirjeissä ei ole mainintoja siitä, että saapuneet paketit olisivat aiheuttaneet sotilaiden kesken kateutta tai riitoja. Muutamissa kiitoskirjeissä sen sijaan on nimetty kanssasotilaita, jotka myös kipeästi tarvitsisivat vaate- tai ruoka-apua. Kirjeiden perusteella vaikuttaa siltä, että Naisjärjestön lähettämien avustuspakettien vastaanottamiseen ei ole liittynyt stigmaa, häpeää tai salailua.

4 Kirjeitä kiitollisuudesta

4.1 Hämäläisen sotilaan kiitoskirje tekstinä

Kansakoulun käyneelle hämäläiselle työläispojalle kirjeen tekstilaji näyttää olevan hyvin tuttu. Riippumatta siitä, kuinka paljon yksittäisen kirjeen kielenhuollollisissa seikoissa tai tekstin sujuvuudessa on haparointia, jokainen Naisyhdistykselle toimitettu viesti täyttää sellaiset keskeiset tunnusmerkit, joiden perusteella se olisi tunnistettavissa kirjeeksi – vieläpä kiitoskirjeeksi – myös kokoelmasta irrotettuna (esimerkit 6 ja 7).

(6)

Itärintamalla 8.3.40.

Sos.dem. naisyhdistys.

Tuhannet lämpimät kiitokset tuokoon tämä kirje Teille, jotka olette muistaneet paketilla heittää minua tuntematonta sotapoikaa. En olisi osannut sellaista ajatellakaan että minulla siellä kotikaupungissa on sellaisia tuntemattomia ystäviä kuin te olette.

Tuntuu hauskalta kun sieltä kotirintamalta saa sellaisen huomautuksen, että te siellä muistatte meitä jotka nyt toistaiseksi olemme täällä Karjalan mailla. Kaukana ihmisten ilmoilta vanhaa vihollistamme vastassa.

Hyvin täällä olemme voineet ja uskomme että kaikki vielä päättyy meidän voitoksemme. Siihen luottain toivon teille parhainta onnea ja menestystä työsänne siellä kotirintamalla joka varmaan on yhtä tärkeä kuin tämäkin „täällä jossain”. Vielä kerran kiitokset paketista.

Stm. Mauri V (8.3.1940. SAK 177, Kper)

(7)

21/1 1940

Rintaman takkaa

Nyt rupesin raapustelemam ja kiittämään siitä yhteisestä paketista jonka saime täällä vastaan olla [t:n viivat oletettavasti unohtuneet] ja kyllä pyhe liinat olikin tervetulleita sillä täällä on telta majotukia hyvin paljon sillä siellä tulee kuin nekeri poikia kun sa kamiin kans tuhrata kyllä meitillä täällä on kovat paikat kai sitä täytyy mennä nukkuun sillä kello on 3 pääsin vartiosta ja rupesin vastaaman heti Kiitos teille kaikille naisyhristy.r.y. ja alkavalle vuo[t/d]elle [kohdassa kirjoitettu päällekkäin kirjaimet t ja d, joista t aavistuksen vahvempi] koittakaa saata selvä tämä on vähän semosta huonoo

Toivo Sot O.E. M

/p 3/J.R. 65 Kenttäpostikonttori.22. (21.1.1940. SAK 177, Kper)

Kirjeissä on lähes poikkeuksetta päiväys ja tervehdys tai sellaiseksi tulkittava suora kiitos sekä lähettäjän allekirjoitus. Useimmissa kirjeissä on lyhydestään huolimatta jonkinlainen maininta sotilaan tai hänen edustamansa joukon kuulumisista. Tyypillisesti kiitoskirjeissä on myös toivotuksia tai terveisiä kotirintamalle. Koska kyseessä ovat nimenomaan kiitoskirjeet, on paketista kiittäminen useimmissa kirjeissä keskeisenä funktiona. Tämä ei kuitenkaan varsinaisesti erota kiitoskirjeitä muusta sota-aikaisesta kirjeenvaihdosta, sillä myös puolisoiden välisessä kirjeenvaihdossa postilähetyksistä kiittämisenä on olennainen roolinsa. Aivan kuin puolisoille lähetetyissä kirjeissä myös sotilaiden kiitoskirjeissä on kuvauksia postin saapumisen hetkestä ja siitä, miten hyvän mielen lähetykset toivat tullessaan. Kiitoskirjeessä kirjoittamista motivoi kuitenkin enemmän kiitollisuus, kohteliaisuus ja mahdollisesti myös ylempää kiittämiseen tullut kehotus kuin ajatus kirjeenvaihdon jatkuvuudesta (vrt. luku 2).

Samalla tavoin kuin puolisoitten välisissä kirjeissä myös kiitoskirjeissä on runsaasti viittauksia sotilaiden reippauteen, rohkeuteen ja pärjäämiseen. Myös maininnat vihollisesta ovat samalla tavoin huolettomia, etäännyttäviä tai jopa epäinhimillisiä. Monenlaisten kiertoilmausten (esimerkeissä molotovin surmanlintu, idän vainolainen) lisäksi yleinen on nimitys ryssä. Usein näiden kahden teeman – omien poikien hyvän kunnon ja rohkeuden ja vihollisen lyömisen – käsittely kietoutuu yhteen (esimerkit 8–12).

(8)

Me täällä, vaikka olemmekin pieniä tuon mahtavan ylivoiman edessä, seisomme murtumattomana muurina hyökkäyksille ja olemme varmat, ettei meitä voiteta. (10.2.1940. SAK 177, Kper)

(9)

no asiasta toiseen että täällä kyllä pojat hyvin pärjää vaikka niitä molotovin surman lintuja surisee paljon meidän päällä joka päivä (13.2.1940. SAK 177, Kper)

(10)

Terveenä täällä on oltu – tietysti sattuu yhtä ja toista täällä, kun varmaan sattuu sielläkin idän vainolaisen raakojen ilmahyökkäysten muodossa ikävyyksiä. (12.2.1940. SAK 177, Kper)

(11)

Me täällä rintamalla tulemme viimeiseen mieheen, jos niin tarvitaan, puolustamaan perheitämme ja kotejamme siltä raa'alta ja julmalta viholliselta joka on maahamme tunkeutunut. Ja joka niin raa'asti on naisia ja lapsia surmannut. Mieliala on joukoissamme iloinen ja reipas. (16.12.1939. SAK 177, Kper)

(12)

Olemme täällä voineet hyvin, meidän joukkuettamme on suosinut erikoinen onni, vaikka vihollinen kiertääkin melkein aina päällämme ei se ole meille mitään voinut. Täytyy uskoa että meidän toimintaamme ohjaa erikoinen onnen kaitselmuks, me pystymme tekemään tämänlaisen johtopäätöksen, kun näemme miten suuria pettymyksiä vahinkoita ja onnettomuuksia vastustajallemme tapahtuu ja joista me pelastumme kuin ihmeen kautta, esim paripäivää sitten, joutui eräällä tiellä 2 sairasta kuljettava kuorma auto ilmapommitukseen joka kesti toista tuntia, vaikka auto särkyi melko pahasti ei näille sairaille jotka lavalalla makasivat, tapahtunut muuta kuin toisen sormeen sattui pieni siru. (25.1.1940. SAK 177, Kper)

Toisin kuin puolisoitten välisissä kirjeissä Naisyhdistykselle lähetetyissä kiitoskirjeissä ei ole yhtä selviä kehotuksia olemaan luottavaisin mielin tai turhia huolehtimatta tai surematta. Siinä missä tällainen lohduttava funktio jää taka-alalle, kirjeissä korostuvat viittaukset sotilaiden ja kotirintaman naisten toveruuteen – myös aatoveruuteen – ja yhteiseen maanpuolustustyöhön sekä toiveet avustustoiminnan jatkumisesta (esimerkit 13–17).

(13)

Uskon, että Teidän työ on rengas siinä ketjussa jossa puolustetaan maamme vapauden säilyttämistä demokraattisena vapaana maana. Tuohon käteen Te työläis äidit ja Tyttäret! (18.2.1940. SAK 177, Kper)

(14)

On oikei sydäntä sykehdyttävää, kokea, kuulla ja lehdistä lukea kuinka koko työvän luokka on yksimielisesti sekä kotirintamalla että täällä taistelussa mukana Toivon jatkuvaa työtarmoa ja taistelu tahdoa sekä menestystä toimsanne. (19.2.1940. SAK 177, Kper)

(15)

Olen Tampereen lehdistä lukenut yhdistyksenne suuremmoisesta toiminnasta reserviläisten ja heidän perheittensä auttamiseksi. Siinä onkin työmaata kerakseen. Toivotan parhainta menestystä työssänne, yhteisen suuren asian hyväksi. Ja toivokaamme, että asiat kehittyisivät maamme ja kansamme parhaaksi. (27.11.1939. SAK 177, Kper)

(16)

Kyllä Te pidätte hyvää huolta pojistanne, kyllä mekin koitamme voimiemme mukaan puolustaa Teitä ja koko rakasta isämmaatamme raakaa vihollistamme vastaan, eikä tätä maata tulla koskaan antamaan ryssälle. Toivon Teidän toiminnallenne parhainta menestystä sekä onnekasta uutta vuotta. (25.12.1939. SAK 177, Kper)

(17)

En lähde kuvailemaan miltä sota näyttää ja tuntuu, te tiedätte sen, ettei se ole leikkiä, vaan että sot siinä taistellaan elämästä ja kuolemasta. On hauska kuulla, että siellä ollaan mukana, ja tosi asiahan on, että sotaa ei käydä yksin rintamalla, vaan sitä käydään myöskin rintaman takana – siis tässäkin tapauksessa siellä kotikaupungissa Tampereella. (14.1.1940. SAK 177, Kper)

Paitsi edellä esitetyissä kehotuksissa kirjoittajan ja vastaanottajan etäisyys ja vastaanottajan epämääräisyys tai instituutioluonne näkyvät myös kirjeiden puhutte luissa, kuten *Arvoisa Naisyhdistys, Tampereen sos-dem Naisyhdistys* ja *Naisyhdistyksen jäsenet*. Puolisoiden kirjeenvaihdossa taas toistuvat etunimet ja niihin liitetävät attribuutit kuten *rakas* tai *oma* (esimerkki 1). Kiitoskirjeiden lähettäjillä vaikuttaa olevan erilaisia käsityksiä kirjeiden vastaanottajista ja erityisesti heidän iästään: osa sotilaista puhuttelee vastaanottajia *tädeiksi* tai *rouviksi*, osa *tyttöiksi* tai *neidoiksi*. Valinta heijastelee myös kirjoittajan näkemystä lahjoittajien iästä suhteessa hänen omaan ikäänsä. Runsaasti puhutteluissa käytetään sanaa *toveri*, mikä juontanee juurensa yhteisestä aatetaustasta samoin kuin nimitykset *työläisnaiset* ja *työläisäidit ja -tyttäret*.

Puolisolle lähetetyissä kirjeissä on jonkin verran näennäisen tyhjää kuvausta, ”kirjoittamista kirjoittamisen vuoksi” (ks. luku 2), ja kiitoskirjeissä tämä korostuu entisestään. Näiden jaksojen funktio on kuitenkin ainakin osittain toinen, vaikka toki kiitoskirjeilläkin on voinut olla samaa elonmerkkiluonnetta kuin puolisoiden välisillä kirjeillä (esimerkki 18). Huomattava myös on, että nämä näennäisesti tyhjät jaksot ovat joka tapauksessa merkityksellinen osa kirjeen tekstilajia.

(18)

Kannas. 9/2.40.

Tervehdys täällä jostain ja sydän kiitokset siitä paketista jonka sain vastaanottaa aivan yllätyksenä. Yhdistyksen jäsenillen tuntemattomana sotilaana. Vaikka olikin siinä minun oikea osoite mutta sitä en tiedä mistä olette saaneet sen mutta luulen sen siskoni antaneen. Eipä nyt muuta kun vointia parhainta. Sydän kiitoksin

Veli M

Jos joku tuntee sellaisen kun J. M:n niin tervehdys hänellen että vielä elän

Kiitoskirjeissä runsaasti käytetyt korulauseet ja sanonnat johtunevat paitsi kirjoittajien pyrkimyksestä hieman muodollisempaan tyyliin kuin läheisille lähetetyissä kirjeissä myös kirjoittajan ja vastaanottajan etäisyydestä ja yhteisen kosketuspinnan puutteesta. Jotkut kiitoksista ovat lyhyitä (ks. esimerkki 20), mutta useimpiin on päädytty kirjoittamaan kiitoksen lisäksi myös muuta. Kirjeissä toistuvatkin monet fraasit, kuten *täällä jossain, valoisa tulevaisuus, viimeiseen mieheen, suuri uhraus, yhteinen asia, kirje jonka sain vastaanottaa ja tahdon lausua kiitokseni*. Esimerkkien 19 ja 20 kirjeissä ei tällaisten fraasien lisäksi ole juuri muuta sisältöä. Toisaalta kokoelmassa on myös kiitoskirjeitä, joissa sävy on hyvin henkilökohtainen ja avoin (esimerkki 21).

(19)

Arvoisa

Tampereen Sos. dem Naisyhdistys r.y.

Terveisiä täältä puolustuslinjoilta. Kiitän Yhdistystänne, siitä huomaavaisuudesta jota olen osakseni saanut, ja joka on todisteena siitä, että meitä ei ole unohdettu. Elätte sivilissäkin tilannerikasta ja vakavaa aikaa, meillä eletään täällä lojaallisesti ja teemme kuin jokapäiväistä työtämme. Uskokaamme toivon ja oikeuden voittavan, ja luottokaamme toiverikkaina valoisaan tulevaisuuteen, sekä vihollisuuksien lopettamiseen.

„Länsirintamalla” 12-12-39.

Albert M (12.12.1939. SAK 177, Kper)

(20)

Kiitän Nöyrimmästi Joulu paketista Jonka sain aattona vastaan ottaa ja kiitän naisjärjestöä suudesta uhrauksesta yhteisen asiamm hyväksi

Terveisin Sotm H J

61 km k. (?).12.1939. SAK 177, Kper10)

(21)

Pohjolassa 22 – 1– 1940

Lämpimät terveiset teille Tampereen sos.-dem yhdistyksen Tytöt ja Rouvat ja kiitos siitä kortista jonka sain ja siitä Pyhje liinasta joka oli niin kaunis pellava pyhje jossa oli niin kauniit rairat ja kun olen varaton eikä minulla ole toivoa mistään pakettia sillä minulla on vaimo ja neljä lasta niin eivät varat riitä minun huoltooni vaikka kyllä minä olen täällä hyvin voinut paremmin kuin perheeni ja pyydän kiittää teitä vaikka en tunne ja toivon Jumalan siunausta teille kaikille ja toivoisin että tekin rukoilisitte meitinkin puolestamme että Jumala varjelisi meitä myös ja lopettaisi soran meidän ja vihollisen väliltä ja antaisi kaikille anteeksi meitin pahattekomme tätä toivoo

Sotamies K. V. V

I / J. R. 65. 3kp

Posti konttori No. 22 (22.1.1940. SAK 177, Kper)

Esimerkin 21 lopussa oleva uskonnollinen jakso on aineistossa harvinainen: 64 kiitoskirjeestä vain 5:ssä on suora viittaus korkeampiin voimiin tai siunaukseen – muissa neljässä vain lyhyen toivotuksen muodossa. Huomattavan yleisiä taas ovat esimerkin 21 alun kaltaiset seikkaperäiset kuvaukset paketista saatujen tekstiileiden kauneudesta, lämpöisyydestä ja tarpeellisuudesta (esimerkit 22–25). Esimerkissä 25 uudet alusvaatteet jopa *näkevät* hikisen yön rintamalla.

¹⁰ Sotamies H:n kiitoksesta puuttuu päiväys, mutta se on sijoitettu kokoelmassa joulukuun 24:n ja 25:n päivän kirjeiden väliin. Lähetyspäivä lienee ollut kirjekuussa tai sitten se on päätelty kirjeen sisällöstä, ts. viittauksesta joulupakettiin.

(22)

Siinähan oli niin lämmin ja vahva flanelli paita ja housut, lapaset, sukat kirja tupakkaa pyyhe liina, nenäliina, ja näitä kirjekuoria ja paperia joihin nyt kirjoitan. (15.12.1939. SAK 177, Kper)

(23)

Lämpimät kiitokset lähetyksestänne, millä minut tänään yllätitte. Siinä oli niin suloisen lämpimät alushousut ja paita y.m hyvää, monet kiitokset vain. (27.11.1939. SAK 177, Kper)

(24)

Täällä sitä nut istutaan kaminan ääressä ja pidetään teltaa lämpimänä kun kaverit nukkuu. Kyllä näkee että ne Flanelli paidat ja housut tekee hyvin tehtävänsä. Koska kaikki vetävät niin tasaisesti unta vaikka ulkona sataa lumiräntää. (28.11.1939. SAK 177, Kper)

(25)

Kyllä kaikki tavarat oli hyvään tarpeeseen erittäin sukat ja alusvaatteet, nyt ne ovat jo yhden hikisen yön nähneet rintamalla olleet kovassa kranaatti tulessa, mutta hyvät oli ei paleltanut kun oli flanelliset päällä (13.3.1940. SAK 177, Kper)

Yksi varsin keskeinen tunnusmerkki Naisyhdistykselle lähetetyille kiitoskirjeille on niiden sydämellisyys, sillä 24 kirjeessä kiitoksen tai tervehdyksen laatua kuvaava sana on nimenomaan *sydän*-substantiivista johdettu, kuten: *sydämmelliset, sydänmellisimmät, sydämiliset, sydämeliset*. Kautta aikain on koululaisille opetettu, että yhteen sydämeen ei mahdu kahta ämmää (Länsimäki 1997). Tarkkaa tietoa siitä, kuinka varhain sydämen kirjoitusasuun on kouluopetuksessa tartuttu, ei kuitenkaan ole. Ennen vuoden 1979 suomen kielen lautakunnan suositusta paitsi kirjoitusasua myös sanan geminaatallista (*”sydämmellinen”*) ääntöasua pidettiin kielenhuollon näkökulmasta virheellisenä.¹¹ Norminmukainen muoto sydämellinen toteutuu noin puolissa kiitoskirjeaineiston tapauksista. Lopuissa muodoissa variaatio on yleisintä geminaatta-*m:n* kohdalla (*sydänmellisimmät, sydämmelliset*). Aineistosta löytyvä

¹¹ Sähköpostitiedonanto Sari Vaula / Kielitoimiston neuvonta 29.5.2018.

hyperkorrektti *sydämeliset*-asu viitanee kirjoittajan tiedossa olleesta geminaattam:n kartettavuudesta tehtyyn virheelliseen, myös *l*-konsonanttia koskevaan yleistykseen. Huomionarvoista on, että sydämen kirjoitusasussa haparointi ei kohdistu kertaakaan *d*-kirjaimen, joka muuten tuottaa hankaluuksia osalle näistä hämäläistaustaisista kirjoittajista. Yleiskielen *d*:n vastineisiin palaan vielä seuraavassa luvussa.

4.2 Kiitoskirjeiden viidenlaiset puhekielisyudet

Sota-ajan kirjeissä esiintyvät murteellisuudet ja muut puhekielisyudet voivat johtua hyvin monista tekijöistä, kuten kirjoittajan tavoittelemasta vapaamuotoisesta tekstilajista, kielellä tyylittelystä, kirjoittajan vähäisestä koulutuksesta, harjaantumattomuudesta tai normeista piittaamattomuudesta. Ne voivat myös johtua vaikeista kirjoitusolosuhteista, muulla kuin omalla äidinkielellä kirjoittamisesta (ks. Silén 2017) tai esimerkiksi lukivaikeudesta. Tällaisiin spesifeihin taustatietoihin arkistoon vuosikymmeniä sitten luovutettujen kirjeiden tutkijalla ei useinkaan ole pääsyä. Päätelmät kirjeiden analyysin kannalta olennaisista taustamuuttujista on tehtävä kirjeiden kielen ja sisällön sekä joihinkin kokoelmiin lahjoituksen yhteydessä talletettujen luovutussanojen perusteella.

Naisyhdistykselle osoitettujen kiitoskirjeiden kokoelmassa on muutamien hyvin yleiskielisten ja joidenkin, analyysin kannalta liian lyhyiden kirjeiden lisäksi huomiota herättävän paljon ilmaisultaan selvän alueellisesti värittyneitä kirjeitä. Tekstilajina kiitoskirje – ja vieläpä tuntemattomalle lahjoittajalle osoitettu kiitoskirje – ohjaa lähtökohtaisesti huoliteltuun ilmaisuun. Kiitoskirjeiden kokoelma kuitenkin eroaa useista muista tähän mennessä tarkastelemistani hämäläistaustaisten kirjoittajien sota-ajan kirjekokoelmista (ks. esim. Mustanoja 2016, 2017b) nimenomaan siinä, että merkittävässä osassa kirjeitä on hämäläismurteen piirteitä ja muita puhekielelle tyypillisiä rakenteita, kuten lauseketjurakenteita, lohkorakenteita ja anakoluutteja, lisäyksiä, korjauksia ja epäröintejä (ks. Kivinen 2017: 18–19).¹²

¹² Huomattava toki on, että vertailu tapahtuu tässä kirjekokoelmien eikä yksittäisten kirjoittajien tasolla. Kiitoskirjeiden kokoelma on kuitenkin päätyneet Kansanperinteen arkiston yli 40 000 kirjeen joukosta tutkimukseeni sen vuoksi, että sota-ajan kirjeenvaihdosta väitöskirjaansa tekevä historianutkija Ilari Taskinen osoitti sen minulle kielimuodoltaan ”selvästi tamperelaisena”, kun keväällä 2016 etsin arkistosta hämäläistaustaisten kirjoittajien kirjeitä opetustarkoituksiin.

Kiitoskirjeiden kirjoittajat eli avustuspakettien vastaanottajat ovat lähtökohtaisesti vähävaraisten työläisperheiden poikia ja edustavat sotilasarvoltaan miehistöä. On siis perusteltua olettaa, että kirjoittajat eivät ole korkeasti koulutettuja. Kiitoskirjeissä havaittavien puhekielisyyskäsien taustalla vaikuttaisivatkin olevan – ainakin yhtenä selittävästä tekijöistä – kirjoittajan harjaantuneisuus tai tässä tapauksessa nimenomaan sen puute. Kirjoittajan harjaantuneisuuden arviointi vaatii huolellista tekstiin tutustumista ja tekstin suhteuttamista toisiinsa saman aikakauden teksteihin. Tarkasteluun nostettujen kiitoskirjeiden kirjo osoittaa ennen muuta sen, että koulutuksen puute ei tarkoita välttämättä harjaantuneisuuden puutetta eikä harjaantumattomuus kirjalliseen ilmaisuun taas tarkoita, etteikö kirjoittaja voisi olla muuten kielellisesti lahjakas ja ilmaisuvoimainen. Ihmisellä voi myös olla kaunis käsiala, vaikka hänen tekstinsä olisivat kielenhuollollisesti ja sisällöllisesti kömpelöitä; harakanvarpailla taas voi tuottaa taitavaa, sujuvaa tekstiä.

Siinä missä kirjeiden kirjoittajien erilaisuus näkyy heidän tuottamissaan teksteissä myös kiitoskirjeissä esiintyvät puhekielisyudet näyttävät edustavan erilaisia tapaustyyppisiä, ja niiden variaatiota on mahdollista tarkastella erilaisista näkökulmista. Harri Mantila (1997: 11–22) on esittänyt 1980- ja 1990-luvun sosiolingvистisen tutkimustiedon valossa teorian nykypuhesuomen viidenlaisista piirteistä. Näitä ovat: 1) yleiset ja neutraalit puhekielen piirteet, 2) laaja-alaiset puhekielisyudet, 3) yleistyvät puhekielisyudet, 4) leimautuneet ja kartettavat aluepuhekielisyudet sekä 5) elävät paikallisuudet. Tässä yhteydessä käsite nykypuhesuomi kumpuaa 1970-luvulla käynnistyneestä Nykysuomalaisen puhekielen murros -hankkeesta ja hankkeelle asetetuista tavoitteista – silloisen ja tulevan suomalaisen nykypuhekielen vaihtelun tarkastelusta (hankkeesta kootusti ks. esim. Mustanoja 2011: 13–15).

Teoria nykypuhesuomen viidenlaisista piirteistä ei ymmärrettävästi sellaiseenaan sovellu sota-ajan kirjeaineistossa esiintyvän variaation jaotteluun: tarkastelussa kun on kirjoitettu kieli, jolla on omat lainalaisuutensa, ja tässä tapauksessa kirjeet ovat vieläpä peräisin murteidemme kulta-ajalta kolmisenkymmentä vuotta ennen nykysuomalaisen puhekielen murrosta. Mantilan (1997) teoriaa mukailen olen kuitenkin päättänyt testaamaan kirjeissä esiintyvien vaihteluilmiöiden jaottelua viiteen ryhmään. Ryhmät olen nimennyt seuraavasti: 1) kirjeiden yleiset puhekielisyudet, 2) kirjeiden neutraalit paikallispiirteet, 3) liikkeessä olevat puhekielisyudet, 4) kirjeissä kartettavat paikallispiirteet sekä 5) suojaa-antavat paikallisuudet. Ryhmittely toteuttaa paitsi kielenpiirteiden variaatioon perustuvaa jakoa myös tutkijan erilaisia näkökulmia, joita piirteiden esiintymiseen tai niiden variaatioon on mahdollista ottaa.

Suoran sovelluksen rajoitteista huolimatta Mantilan (1997) teoria antaa ennakkoluulottoman mallin variationistiselle, kielen vaihteluun nojaavalle ja tuota vaihtelua aikakauteensa peilaavalle yksilö- ja yhteisönäkökulmaa hyödyntävälle tarkastelutavalle. Mantilan (1997) alkuperäinen jaottelu perustuu havaintoon siitä, että vielä 1900-luvun alkupuolella, murteiden kulta-aikana, ensisijaisesti maantieteellisesti jakautuneiden kielenpiirteiden nykyinen levikki ja variaatiosuhteet heijastelevat paitsi piirteiden kehityshistoriaa ja siihen kytkeytyvää maantieteellistä ulottuvuutta myös eri variantteihin omassa ajassamme liittyviä sosiokulttuurisia kytköksiä: yksittäisten kielenkäyttäjien ja laajempien yhteisöjen joillekin varianteille tietten tai tiedostamattaan antamia leimoja ja merkityksiä. Mantilan (1997) jaottelua voidaankin pitää eräänlaisena lähtölaskentana viimeisen kahden vuosikymmenen jaksolle, jonka aikana kielenpiirteiden variaation suhdetta klassisiin sosiolingvistiisiin taustamuuttujiin (ikä, sukupuoli, koulutustausta) on alettu tutkimuksissa enenevässä määrin koetella.

Tämä artikkeli perustuu oletukseen siitä, että kirjoitetun tekstin perusteella on mahdollista tehdä päätelmiä varsinaisten murrepiirteiden – tässä tapauksessa sydänhämäläisyyksien – ja muiden vaihtelunalaisten ilmiöiden esiintymisestä ja roolista nuorehkojen tamperelaismiesten kielenkäytössä 1930- ja 1940-lukujen taitteessa. Kirjeet tarjoavat näin ollen ikkunan aikakauteen, jolloin puhuttua kieltä ei ole vielä systemaattisesti tallennettu. Parisenkymmentä vuotta sodan jälkeen käynnistyneessä suomen murteiden tallennustyössä keskiössä olivat iäkkäät ihmiset ja keruun metodina haastattelut. Kirjeiden avulla taas on mahdollista tavoittaa välähdyksiä nuorten ihmisten kielen variaatiosta kirjeenvaihdon viiveisessä dialogissa. Koska päätelmäni perustuvat suppeaan aineistoon, esitän tässä yhteydessä jaotteluni havainnollistajiksi vain joitakin esimerkkejä. Jatkotutkimuksen myötä paitsi kirjeissä esiintyvistä variaatiosta tehtävät päätelmät myös itse jaottelu ja sen anti tarkentuvat.

Kirjeiden yleiset puhekielisyudet

Mantila (1997: 11–12) toteaa, että esimerkiksi passiivin käyttö monikon 1. persoonan funktiossa (*me mennään*) ja yksikkömuodon käyttö monikon 3. persoonassa (*ne menee*) ovat nykypuhesuomessa tunnettuja lähes joka puolella ja ilmiöinä sosiaalisesti neutraaleja. Mantilan (1997) teoriaan peilaten voisi olettaa, että kiitoskirjeissä esiintyisi yleisesti joitakin kirjoittajan taustasta tai harjaantuneisuudesta riip-

pumattomia puhekielisiä poikkeamia aikakauden kirjoitetun kielen normeista. Tällaiset poikkeamat kuvastaisivat paitsi tiettyjen ilmiöiden laajaa levikkiä puhekielissä myös niiden neutraaliutta suhteessa esimerkiksi kouluopetukseen ja oikeinkirjoituksen vaatimuksiin.

Keskeinen havainto kuitenkin on, että Naisyhdistykselle lähetetyissä kiitoskirjeissä ei esiinny yleisesti esimerkiksi passiivia monikon 1. persoonan funktiossa tai yksikön käyttöä monikon 3. persoonassa. Ilmeisen harjaantumattomaan kirjoittajat eivät viljele teksteissään näitä nykyisiä neutraaleja puhekielisyyskäytöksiä. Harjaantuneiden kirjoittajien kiitoskirjeissä minkäänlaiset puhekielisyyskäytöt ovat ylipäättään hyvin harvassa. Kiitoskirjeiden perusteella yksi tällainen 1930- ja 1940-lukujen taitteen neutraali, ainakin osin puhekielinen poikkeama saattaisi kuitenkin olla *i:n* loppuheitto, kuten esimerkkien 26 ja 27 *sais* ja *valtas*, joilla on neutraalin puhekielisyytensä lisäksi runollista, ylevää kaikuja. Piirre esiintyykin aineistossa sekä harjaantumattoman kirjoittajan (esimerkki 26) että harjaantuneen kirjoittajan tekstissä (esimerkki 27). Esimerkeistä ensimmäisessä loppuheittoisuus tulee kontekstissaan tulkituksi ensisijaisesti murteelliseksi heijastumaksi, jälkimmäisessä taas loppuheitto näyttäytyy kirjoittajan tyylikeinona.

(26)

*Täällä on paketit ja kirjeet tervetulleita. Ei sillä, etteikö täällä **sais** riittävästi ruokaa. Sitä täällä saa riittämiin. Sota täällä on täydessä käynnissä, vaikka tämä on sitä uudenaikaista...asemasotaa. Ei sodita suuremmasti kiväreillä, vaan suuremmilla aseilla. Minä en kyllä kerkiin sotiin olen nimittäin hevosties ja ajan sapuskaa rintamamiehille. Se on kyllä vaarallista hommaa. Heti kun ryssä kuulee rapinaa niin rupee ranaatit räikkyyn. (1.1.1940. SAK 177, Kper)*

(27)

*Tuhannet kiitokset niistä lämpimistä vaatteista ja siitä kirjasta jossa oli mielenkiintoista ja virkistävää luettavaa täällä sotilaan elämässä Lämmin tunne **valtas** sydämeni kun tätä pakettia avasin ja vielä illalla sitä kirjaa lukiessani jossa oli niin mielenkiintoisia lukuja. (20.11.1939. SAK 177, Kper)*

Hieman samantyyppinen kaksoisrooli on kiitoskirjeissä sydänhämäläisellä inessivin variantilla *-ssa*. Se on aineiston yksinomainen variantti, mutta se saa tulkintansa tapauskohtaisesti. Edellisen esimerkin 27 muoto *elämässä* saa kirjakielisen tulkinnan, kun taas esimerkin 28 *yhtistyksessä* tulkinta on murteellinen.

(28)

*olen sanken iloinen paketista jonka sain vastaan ottaa 13 toista aamuna jolloin uinailin vielä aivan rauhassa kun toverit sanoivat että pakettia hakemaan ylös äkkiä nousin kuin täällä on tapana aina tehtä se. olen tällä kerralla kuin puulla päähän lyöty kun sain ihan tuntemattomilta paketin jota en oikein osanu vartuu siks toiseks että mistä arvoisa toverikunta tiesi minun osotteeni ja nimeni niin pois päin vai oletteko sen minun kihlatun morsiammeni tuttu joka sielä on myös mutta en tietä onko se siinä **yhtistyksessä** vai ei mutta huolimatta siitä on taikka ei mutta sanokaa kumminkin hälle monet terveiseni täältä että heila jaksaa verrattain hyvin ettei mitää huolia ole (13.2.1940. SAK 177, Kper)*

Siitä, että jotakin puhekielen ilmiötä ei esiinny kirjoitetuissa teksteissä, ei kuitenkaan voi vetää johtopäätöstä, että ilmiötä ei esiintyisi tekstin kirjoittajan puheessa. Toisinpäinen tulkinta sitä vastoin on mahdollinen: jos jokin puhekielen ilmiö työntyy kirjoitettuun tekstiin, on se todennäköisimmin peräisin kirjoittajan idiolektista. Nykypäivän yleisten puhekielisyyksien puuttuminen aineistosta on kiinnostava havainto kirjoitetun kielen pitkittäisseuruun näkökulmasta. Passiivin tai yksikkömuotojen käytöstä yli 70 vuoden takaisessa puhekielessä se ei kuitenkaan kerro.

Kirjeiden neutraalit paikallispiirteet

Mantila (1997: 12) luokittelee myös *i*-loppuisten diftongien jälkikomponentin kadon (kirjeissä esimerkiksi muodot *lahjotettu*, *villaset* ja *sattu*) yleiseksi ja neutraaliksi puhekielen piirteeksi, ja teoria on saanut vahvistusta myöhemmissä tutkimuksissa (ks. esim. Mustanoja 2011: 258–280). Kiitoskirjeiden tapauksessa piirre on kuitenkin mielekästä sijoittaa muiden aineistossa samalla tavalla varioivien hämärläismurteen piirteiden, kuten jälkitavun *eA*- ja *OA*-yhtymien pitkävokaalisen edustuksen (kirjeissä esimerkiksi muodot *oikeelle*, *kipeemmin* ja *Paavoo*) ja tunnuksottomien MA-infinitiivin illatiivimuotojen (kirjeissä esimerkiksi muodot *sotiin* ja *räikkyy*), rinnalle.

Harjaantuneiden kirjoittajien tuotoksissa näiden neutraaleiksi paikallispiirteiksi kutsumieni piirteiden murteellisia variantteja ei esiinny. Harjaantumattomien kirjoittajien kirjeissä variaatio taas on leimatonta, eivätkä muodot kiitoskirjeiden perusteella vaikuta aiheuttavan hämmennystä kirjoittajissa samalla tavoin kuin kir-

joituksessa karttaviksi kutsumani paikallispiirteet näyttävät aiheuttavan. Oletettavaa on, että mainittujen kolmen neutraalin aluepuhekielisyysaseman nuorten aikuisten puhutussa kielimuodossa on ollut sota-aikana vahva. Näiden rinnalle, samalla tavoin neutraaliksi paikallispiirteeksi, on kirjeaineiston perusteella mahdollista nostaa vielä hämäläiset *meiti-* ja *heiti-*vartaloiset persoonapronomininit (ks. esimerkit 1, 7 ja 21), jotka nykyvariaationsa perusteella ovat luokiteltavissa ilmeisen väistyviksi. Esimerkiksi väitöstutkimuksessani (Mustanoja 2011) näitä persoonapronomineja ei 1930- ja 1950-luvuilla syntyneillä syntyperäisillä tamperelaisinformanteilla enää systemaattisesti esiinny.

Liikkeessä olevat puhekielisyysdet

Kirjeet tarjoavatkin mahdollisuuden myös variaatioilmiöiden ikäämiseen: se mikä rintamamiehille on ollut neutraalia paikallisväritteistä kielenkäyttöä, kuten *meiti-* ja *heiti-*vartaloisten persoonapronominien viljely, ei ole sitä enää heidän lapsilleen ja lapsenlapsilleen. Sota-ajan kirjeet tuovat näin yhden uuden aikapisteen puhekielen ilmiöiden ikäämiseen. Esimerkiksi arjessa havainnoimillani tamperelaislapsilla ja -nuorilla nykyään jo hyvin yleinen *semmosii, kouluu* -tyyppinen *iA-* ja *UA-*yhtymien pitkävokaalinen edustus ei ole ollenkaan käytössä 1930- ja 1940-lukujen nuorten miesten kiitoskirjeissä. Kiitoskirjeaineistossa sen sijaan melko yleinen on *-llen-*allatiivi (esimerkit 29–31).

(29)

*Ei Viipurista myydä lippuja **rautateillen** kellekään vierasmaalaisille*
(28.11.1939. SAK 177, Kper)

(30)

*sydän kiitokset siitä paketista jonka sain vastaan ottaa aivan yllätyksenä. Yhdistyksen **jäsenillen** tuntemattomana sotilaana.* (9.2.1940. SAK 177, Kper)

(31)

*Pyydän lausua kiitokseni **teillen**. **Minullen** lähettämästänne paketista. Ja yleensä siitä suuresta työstä mitä olette suorittanu* (27.3.1940. SAK 177, Kper)

-llen-allatiivin runsaus on kirjeaineistossa kiinnostavaa, sillä muoto on yleinen niin vanhimmassa kirjasuomessa kuin runokielessä (VVKS), mutta nykyisessä puhutussa tai kirjoitetussa kielessä sitä ei juuri tapaa. Kiitoskirjeissä allatiivimuotojen variaatio näyttäytyykin ensisijaisesti aikakauteen kuuluvana morfologisena keinona, jolla kirjoittaja tuo tekstiinsä arvokkuutta. Tässä yhteydessä selvittämättömäksi kysymykseksi jää *-llen*-allatiivin rooli sota-ajan hämäläismurteissa ja esimerkiksi kouluopetuksessa. Selvää on, että nykykielessä sama allatiivimuoto ei toisi kiitoskirjeeseen enää yksiselitteisen arvokasta vaan pikemminkin humoristista sävyä.

Myös sanaston muutokseen on mahdollista päästä käsiksi kirjeaineiston avulla. On esimerkiksi todettu, että optimistinen lopputervehdys *näkemiin* on yleistynyt kielenkäytössä sota-aikana, kun siihen saakka yleisesti käytössä ollut *hyvästi*-sana sai pessimistisen kaiun: hyvästejä jouduttiin sota-aikana jättämään läheisille niin, että jälleennäkeminen oli konkreettisesti uhattuna (Häkkinen 2014). Kiitoskirjeet todistavat, että lopputervehdysten laatua on paitsi muutettu myös tietoisesti mietitty sota-aikana (esimerkki 32).

(32)

Nyt toivotan teille Sos.dem. Naisyhdistys hyvää mielialaa edelleenkin ja toivon että joskus vielä tavattais. siksi sanon näkemiin. (8.2.1940. SAK 177, Kper)

Kirjeissä kartettavat paikallispiirteet

Monilla aineiston ei-harjaantuneilla kirjoittajalla esiintyvä, Tampereen seudulla puhuttavan hämäläismurteen äänne- ja muotorakenteesta kumpuava ilmiö on haparointi yleiskielen *d*:n vastineissa. Tämä näkyy muun muassa esimerkin 28 muodoissa *tehtä* ja *yhtistyksessä* ja esimerkin 2 muodossa *tervehrykseni*, *meiränkin* ja *erustamassa* (ks. myös esimerkin *7 vuof[t/d]elle*). Kirjeissä on myös joitakin hyperkorrekteja muotoja (esimerkit 33–35).

(33)

*Te siellä kodeissanne, ette ole käyneet **sudullisiksi** ettekä toimettomiksi* (10.2.1940. SAK 177, Kper)

(34)

*Pyydän täten **sadda** kiittää saamastani paketista, joka ilahduttavana yllätyksenä saapui tänään tänne. (5.4.1940. SAK 177, Kper)*

(35)

*kiitän naisjärjestöä **suudesta** uhrauksesta yhteisen asiamm hyväksi (?..12.1939. SAK 177, Kper)*

Oletettavasti paikallisessa kouluopetuksessa on sotilaiden lapsuudessa kiinnitetty kirjakielisen *d*:n tuottamiseen erityistä huomiota. Pertti Virtarannan *Tampereen murrekirjassa* (1980: 8–9) eräs iäkäs haastateltava kuvaa opettajan todenneen 1900-luvun alussa seuraavaa: ”jos ette kerran osaa sanoa *d*:tä, niin sanokaa sillä kohdalla sitten ärrä, mutta älkää puhuko teellä älkääkä ällällä! – ällä on vallan kauheeta!” Tältä osin opetus onkin mennyt perille, sillä *l*-kirjainta *d*:n vastineena ei tarkastelemisani kiitoskirjeissä esiinny.

Esimerkkien valossa yleiskielen *d*:n vastineista ainakin tremulanttiääntämyksen asema on sota-ajan nuorten miesten puhumassa hämäläismurteessa ollut vahva. Myöhempi tutkimus on osoittanut, että tremulanttiääntämyksen asema nykymurteessa on ensisijaisesti iäkkäämpien puhujien varassa (ks. esim. Mustanoja 2011: 307–336). Yhteisössä ja erityisesti kouluopetuksessa tällä murrepiirteellä onkin jo sota-aikana ollut erilainen status kuin neutraaleiksi paikallispiirteiksi luokittelemillani ilmiöillä. Toinen samanlainen, vahva mutta kirjoituksessa kartettava, piirre on kiitoskirjeaineiston perusteella diftongien avartuminen, kuten esimerkin 3 *hualta* ja esimerkin 5 *tyäläis naiset*. Näitä esiintyy erityisesti harjaantumattomilla kirjoittajilla. Kiinnostava huomio on, että monilla sotilailta käsialakirjoituksen *a* ja *o* sekä *ä* ja *ö* ovat lähes identtiset. Tämä kirjainten samankaltaisuus ei kuitenkaan koske pelkkiä diftongitapauksia, minkä vuoksi sitä ei suoraan voi pitää ”diftongiongelman” strategisena kiertämisenä.

Suojaa-antavat paikallisuudet

Elävä ja kielenkäyttäjiä yhdistävä paikallisuus voi olla kirjeaineistossa muutakin kuin tekstissä pilkahtelevat murteen äänne- ja muotopiirteet. Esimerkiksi jotkin syntaktiset rakenteet tai sanonnat kuuluvat tamperelaisten yhteiseen kokemuspieriin. Kiitoskirjeiden aineisto ei kuitenkaan lyhyytensä ja suhteellisen muodollisuutensa vuoksi sovellu näiden puheissa elävien muiden paikallisuuksien tarkasteluun

kovin hyvin. Aineistoon on osunut vain yksi selvä sanonta, joka sekään ei ole varsinainen paikallisuus (esimerkki 36).

(36)

Tupakat saimaa ja Työmies maistuu varmaan pojille yhtä hyvälle kun Isännälle ja Pikipekalle Kansanlehden reklaamissa. (28.11.1939. SAK 177, Kper)

Kansanperinteen arkiston kirjeaineiston kokonaisuuden mahdollistama, kiinnostava tutkimuskohde olisikin esimerkiksi paikallisten sanontojen funktio kirjeenvaihdossa. Kiitoskirjeitä parempana tutkimuskohteena toimisi esimerkiksi kaverusten välinen, rempseä kirjeenvaihto (ks. Riihonen 2017). Varsinaisen rintamaslangin käyttöä on historiantutkimuksen puolella kuvattu kulttuuriseksi selviytymiskeinoksi, jolla sotilaat pystyivät ilmaisemaan ja käsittelemään sellaisia sotakokemuksia, jotka eivät mielekkäästi kielentyneet siviilistä tutun kielen keinoin saati armeijan virallisella retoriikalla (Kivimäki 2013: 221). Paikallismurteella, paikallisilla sanoilla ja sanonnoilla sekä kotoisilla viittauksilla saattaa ensihavaintojeni perusteella olla sota-ajan kirjeissä tärkeä funktionsa esimerkiksi kotiseutuun ja normaaliarkeen kiinnittäjänä (esimerkki 44) ja vihollisdiskurssin kepeyttäjänä (esimerkki 1).

5 Lopuksi

Tässä artikkelissa olen käsitellyt yhtä talvisodan poikkeusoloissa kirjoitettua tekstilajia, kiitoskirjettä tuntemattomalle lahjoittajalle. Vaikka sota-ajan kirjeenvaihdosta valtaosa olikin puolisoiden, perheenjäsenien ja läheisten tuttavien välistä, eivät tässä tarkastelemani kiitoskirjeet olleet suinkaan ainoita tästä joukosta poikkeavia kirjeitä. Sotilaan kirje oli käytännössä ainoa nuoren miehen yhteys siviililämään, ja kirjeet saivatkin kantaakseen monenlaisia viestejä ja merkityksiä. Esimerkiksi jatkosodan pitkän asemavaiheen aikana kirjoittamisesta kehittyi rintamalla suorastaan harrastustoimintaa, ja kirjeenvaihdon välityksellä luotiin suhteita entuudestaan tuntemattomien nuorten naisten kanssa (Taskinen 2015: 15). Talvisodan kiitoskirjeaineistossakin on muutamia esimerkkejä (37 ja 38) siitä, että kirje välittää samalla viestiä sosiaalisen kanssakäymisen toiveesta.

(37)

J. K. Uskallan toivoa, että saan teitää niiden neitosten nimet, jotka tekivät tämän lahjoituksen. (8.2.1940. SAK 177, Kper)

(38)

kyllä täältä joskus päästään poiskin niin silloin kyllä pääsen teitä kaikkia taapaamaa [--nin] terveisin tällä kerralla kun ei [sovi] muuta san[oo] kuin kirjeellisesti vain. (13.2.1940. SAK 177, Kper)

Kiitoskirjeiden pääfunktio on kuitenkin ollut kiittää arvokkaasta, jopa terveyden tai hengen pelastavasta paketista. Valtion tarjoama varustus oli monilla sotilailla puutteellinen, ”malli Cajander”, johon kuului vain kivääri, kokardi, vyö, housut ja saappaat. Naisyhdistyksen lähettämien lumipukujen, polvenlämmittimien ja flanellisten alusvaatteiden arvon saattaa vain kuvitella. Vaikka kiitoskirjeiden aihepiirit ovat melko rajatut, tarjoavat ne pääsyn paitsi kielenpiirteiden vaihteluilmiöihin myös niihin ajatuksiin ja tunnelmiin, joita miehet kotirintamalla halusivat välittää.

Kirjeiden kirjoittajia yhdistää hämäläisyys, yleisimmin tamperelaisuus, ja työväenluokkaisuus. Näiden sotilaiden sydänhämäläisen kotimurteen vaikutus näkyy erityisesti kynänkäyttöön harjaantumattomien miesten kirjeissä. Työväenluokkaisuus ei kuitenkaan sota-ajan Suomessa ole tarkoittanut kielenkäytön tai suoranaisen kielitaidon yhteismitallisuutta. Kiitoskirjeiden kokoelma havainnollistaa hyvin, miten suuri merkitys on paitsi koulutuksella myös henkilön kiinnostuksella, harrastuneisuudella ja lahjakkuudella. Lukeminen ja kirjoittaminen ovat kansakoulujärjestelmän ansiosta olleet jo näiden miesten ulottuvilla. Osa on harjoittanut taitojaan enemmän, osa keskittynyt muihin töihin ja askareisiin. Esimerkin 2 kirjoittaja toteaa: *ei minulla ole taipumuksia kirjoittamiseen niin että koittakaa ottaa selvää, en ole sellainen kun on veljeni Kustaa*. Kokoelmaan sisältyy myös saman perheen pojan Kustaan kirje (esimerkki 39), jonka tarkastelu paljastaa, että velipoika Viljon arvio osuu aivan oikeaan: Kustaan kädessä kynä pysyy.

(39)

Pitäkää edelleen innostus yllä siellä – ja saatte olla vakuutettu siitä, että Tampereen pojat seisovat paikallaan – aina, sillä tämä vapaa Suomen maa on meille rakas ja meidän täytyy kaikkien taistella sen vapauden säilyttämisen puolesta. Olkaa tervehditty kaikki siellä ja sanokaa terveisiä kaikille ja olkoon sanoman „kun toimeen tartutaan” Ehkä lopetan ja toistan sydämestäni teille

– *Te työläis Äidit ja tyttäret jatkuvaa menestystä sillä suuri arvoisella työsaralla joka osaksenne on tullut.* (14.1.1940. SAK 177, Kper)

Kiitoskirjeissä näkyy monin paikoin nuorten miesten into, jota tulevat pitkät sota-vuodet eivät vielä ole lannistaneet. Aatteen paloakin osassa kirjeistä on (esimerkki 40). Väläyksittäin näille tuntemattomille hyväntekijättäriille osoitetuissa kirjeissä näkyy myös muita tunteita: ikävää, huolta ja sääliä (esimerkit 41–43).

(40)

Puolueeseen kuuluvana kyllä tunnen Teidän naisten työnsaran rauhan aikaisen suuren merkityksen työväenluokan hyväksi, mutta nyt on työnsarka paljon laajempi. Nyt kun palkkatyöläinenkin on joutunut jättämään kotonsa ja perheensä. Lähtenyt ase kädessä puolustamaan vapauttansa. Nyt on se työ jota Te sos.dem. naisetkin teette, ymmärretty myös porvarillisesti ajattelevienkin piirissä ja annettu julkinen tunnustus työllenne. (29.2.1940. SAK 177, Kper)

(41)

Täällä kyllä muistaa Äitinsä hyvyden ja täällä syntyy hyviä päätöksiä. Kumpu sitten vain jaksaisi ne päätökset pitää jos täältä joskus pois pääsee. (18.11.1939. SAK 177, Kper)

(42)

ainoana murheena on perhe sielä kotona, että kuinka ne sielä pärjää (10.2.1940. SAK 177, Kper)

(43)

On ikävää taistella naapurimaan harhaanjohtettua työläistöverijoukkoa vastaan (5.4.1940. SAK 177, Kper)

Tarkasteleman kirjeet tarjoavat sekä ajankuvaa että vertailukohtaa nykypäivään: Kirjeissä on pieniä alkukirjaimia, joita ei voi pitää some-viestittelyn aikaansaannoksina. Kirjeissä on erikseen kirjoitettuja yhdyssanoja, vaikka englannin kielen valta-asemasta ei sodan aikana voi vielä ainakaan Suomen oloissa puhua. Kirjeissä on politiikkaa ja nykypäivän termein suoranaista vihapuhetta, inhimillisiä tunteita, arjen kuvausta ja yllättäviä näkökulmia. Nähtävissä on niin kaikille kirjeille yhteisiä kuin sodan ajan kirjeille erityisiä rakennepiirteitä ja funktioitakin. Kiitoskirjeet

viestivät ennen muuta sydämellistä kiitollisuutta. Yhdistävänä tekijänä kiitoskirjeille on myös toivomus sodan loppumisesta ja elämän asettumisesta tuttuihin uomiinsa (esimerkki 44).

(44)

Meirän kompaniamme on pystyyn lyöty Tamperlaisista rakennys työmiehistä [- -] Toivomme taas sen ajan pian koittavan että killumme siellä kotikaupunkin rakennustelineillä Heipä hei. (30.1.1940. SAK 177, Kper)

Esimerkin 44 kirjekatkelmassa on varsinaisten kirjoitusvirheiden (*Tamperlaisista rakennys työmiehistä*) lisäksi kaksi selvää hämäläisyyttä: *r* yleiskielen *d*:n vastineena (*Meirän*) ja vaihteluton *nk*-yhtymä (*kotikaupunkin*). Karkeasti luokitellen murrepiirteiden ja muiden puhekielisyysien esiintyminen kirjeessä voi olla tyylikeino tai -rikko. Tässä artikkelissa olen suunnannut tarkastelun koskettamaan ensisijaisesti näistä jälkimmäisiä eli sellaisia kirjeaineistossa esiintyviä puhekielisyysisiä, joiden olen tulkinnut murtavan kirjoittajan tavoittelemaa tekstilajia. Tällaisissa tapauksissa ollaan lähimpänä artikkelin johdannossa kuvaamaani puhutun ja kirjoitetun kielen rajapintaa – tilannetta, jossa puhuttu kieli ikään kuin työntyy kirjoitettuun kieleen. Juuri näissä tapauksissa kirjoitettu kieli tarjoaa selvimmin ikkunan saman aikakauden puhuttuun kieleen.

Tamperelaisten nuorten miesten ensimmäisenä sotatalvena lähettämien kiitoskirjeiden tarkastelu osoittaa, että kirjeissä esiintyvistä murteellisuuksista ja puhekielisyysistä on mahdollista tehdä päätelmiä liittyen esimerkiksi niiden ikään, yleisyyteen, yhteiskunnalliseen kerrostuneisuuteen ja levikkiin. Kun kirjeiden variationistiseen tarkasteluun yhdistetään tietoa aikakauden kouluopetuksesta ja kieltenhuollon normeista, näkökulma laajenee entisestään. Mantilan (1997) teoria nykypuheisuuden viidenlaisista piirteistä on osaltaan viitoittanut tietä variaation taustalla vaikuttavien muuttujien nykysosiolingvistiseen, moninäkökulmaiseen tarkasteluun. Aivan kuin puhetta myös kirjeiden kirjoittajien motivaatiota ja pyrkimyksiä ohjaavat esimerkiksi statuksen ja solidaarisuuden tavoitteet. Kirjeissä varioivien ilmiöiden sosiaalinen indeksisyys onkin luonteva osa myös kirjoitetun kielen sosiolingvistiikkaa ja tässä artikkelissa tekemälleni avaukselle keskeinen jatkotutkimuksen kohde.

Lähteet

Arkistolähteet

Kansanperinteen arkisto (Kper), Tampereen yliopisto. Sota-ajan kirjeiden kokoelma (SAK) 177.

Aarnen kirje Vienolle 30.11.1939. Kirje suvun hallussa.

Kirjallisuus ja verkkotekstit

HAGELSTAM, SONJA 2011: Rakas sotilaani! Kirjeiden kirjoittaminen sodan poikkeusoloissa. – Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus* s. 299–328. Historiallinen Arkisto 134. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

HÄKKINEN, KAISA 2014: Hyvästi! Miksi hyvällä sanalla on paha kaiku? – *Tiede* 9/2014. https://www.tiede.fi/artikkeli/kysy/hyvasti_miksi_hyvalla_sanalla_on_paha_kaiku (luettu 8.6.2018).

JONNINEN-NIILEKSELÄ, KAIJA (toim.) 1982: *Tampereen puhekieli tutkimuskohteenä*. Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Tampere.

KETTUNEN, LAURI 1930: *Suomen murteet II. Murrealueet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KIVIMÄKI, VILLE 2013: *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Helsinki: WSOY.

KIVINEN, PATRIK 2017: *Lausetason puhekielisyydet sota-ajan kirjeissä*. Suomen kielen kandidaatintutkielma. Viestintätieteiden tiedekunta. Tampereen yliopisto.

KURKI, TOMMI & MUSTANOJA, LIISA (tulossa): Käänteitä, aaltoja, risteämiä ja risteyksiä fennistisessä variaationtutkimuksessa. – Tapani Kelomäki, Hannele Dufva, Markus Hamunen & Tommi Nieminen (toim.), *Käänteet ja käsitteet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

LEINO-KAUKIAINEN, PIRKKO 2011: Lukijoista kirjoittajiksi. – Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus* s. 192–193. Historiallinen Arkisto 134. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1997: Mitä sydämeen mahtuu? Julkaistu Helsingin Sanomien Kieli-ikkunassa 2.9.1997. www.kotus.fi/index.phtml?s=5063 (luettu 29.5.2018).
- MANTILA, HARRI 1997: Johdanto. – Seija Makkonen & Harri Mantila (toim.), *Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio* s. 1–23. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. Oulun yliopisto.
- METSBERG, KIMMO 2015: Kirjeenvaihdon valvojat. Kenttäpostin ja kirjesensuurin järjestäminen talvi- ja jatkosodassa. – Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina* s. 30–43. Tampere: Postimuseo ja Tampereen Historiallinen Seura.
- MIKKOLA, MARJA-RIITTA 2017: Koti, uskonto ja isänmaa. Sodanjohdon eetos sotilaiden ja kotirintaman kirjeissä. – Liisa Mustanoja (toim.), *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita. Kirjeet sodan sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944* s. 21–39. Tampere Studies in Language, Translation and Literature: B5.
- MUSTANOJA, LIISA 2011: *Idiolekti ja sen muuttuminen. Reaaliaikatu tutkimus Tampereen puhekielestä*. Acta Universitatis Tamperensis 1605. Tampere: Tampere University Press.
- MUSTANOJA, LIISA 2016: Sota-ajan kirjeet – kielentutkijan aarreaitta. – *Kieliviesti: suomi ja meänkieli Ruotsissa* 2016 (4) s. 12–16.
- MUSTANOJA, LIISA 2017a: Johdanto: Kirjeitä sodasta ja rakkaudesta. – Liisa Mustanoja (toim.), *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita. Kirjeet sodan sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944* s. 8–20. Tampere Studies in Language, Translation and Literature: B5.
- MUSTANOJA, LIISA (toim.) 2017b: Arjen sirpaleita ja suuria tunteita. *Kirjeet sodan sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944*. Tampere Studies in Language, Translation and Literature: B5.
- NORDLUND, TARU 2012: 1800-luvun itseoppineet kirjoittajat kielellisillä merkinnöillä. – *Virittäjä* 116 s. 33–66.
- PAJUNEN, MARJO 2017: ”Sinulla, kultaseni, tuntuu olevan jotakin hampaan kolossa minua vastaan!” Erään avioparin kiistanaiheet sodanaikaisessa kirjeenvaihdossa. – Liisa Mustanoja (toim.), *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita. Kirjeet sodan sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944* s. 62–93. Tampere Studies in Language, Translation and Literature: B5.

- PIETIÄINEN, JUKKA-PEKKA 1988: *Suomen postin historia 2*. Helsinki: Posti- ja telelaitos.
- RAPOLA, MARTTI 1990 [1947]: *Johdatus suomen murteisiin*. Neljäs painos. Tietoliipas 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RASILA, VILJO 1984: Miksi kirjeitä kerättiin? – M. K. Suojanen (toim.), *Sota-ajan kirjeet* s. 23–26. Tampereen yliopiston Kansanperinteen laitoksen moniste 6. Tampere.
- RIIHONEN, HELMI 2017: ”Voi hyvin ja höykyttömästi!” Toveruus, tunteet ja kokemukset miesten välisessä sota-ajan kirjeenvaihdossa. – Liisa Mustanoja (toim.), *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita. Kirjeet sodan sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944* s. 40–61. Tampere Studies in Language, Translation and Literature: B5.
- SILÉN, SARA 2017: ”Täällä ollessa vasta aukee silmä ja sydän tajuamaan omat tunteensa”. Parisuhdediskursseja sota-ajan kirjeissä. – Liisa Mustanoja (toim.), *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita. Kirjeet sodan sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944* s. 94–111. Tampere Studies in Language, Translation and Literature: B5.
- SÄNKIAHO, TANJA 2000: *Ylös herää kansan nainen. Tampereen sosialidemokraattinen naisyhdistys ry 1899–1999*. Tampere: Tampereen sosialidemokraattinen naisyhdistys.
- TASKINEN, ILARI 2015: Sota-ajan kirjekulttuuri ja kirjeiden kokemusten tulkinta. – Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina* s. 12–29. Tampere: Postimuseo ja Tampereen Historiallinen Seura.
- TIKKA, MARKO – TASKINEN, ILARI – NEVALA-NURMI, SEIJA-LEENA 2015: Johdanto. – Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina* s. 6–9. Tampere: Postimuseo ja Tampereen Historiallinen Seura.
- VIINIKKA, JENNI – VOUTILAINEN, EERO 2013: Ääniä ilmassa, merkkejä paperilla – puhutun ja kirjoitetun kielen suhteesta. – *Kielikello* 3/2013. <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=2628> (luettu 8.5.2017).
- VIRTARANTA, PERTTI 1946: *Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria I. Konsonantit*. SKST 230. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VIRTARANTA, PERTTI 1957: *Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II. Vokaalit*. SKST 251. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

VIRTARANTA, PERTTI 1980: *Tampereen murrekirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

VVKS = Virtuaalinen vanha kirjasuomi. 14 Sijoista. http://www.helsinki.fi/vvks/aanne-_ja_muoto-oppi/sijoista/index.html#a-14.6 (luettu 8.6.2018).

Stadi imitoituna

Johanna Vaattovaara, Niina Kunnas ja Maija Saviniemi

1 Tutkimuksen tausta ja tavoite

Suomalaisten kielitietoisuudesta on karttunut tutkimustietoa eri tutkimusparadigmojen piirissä aina siitä lähtien, kun kielellistä variaatiota on tutkittu. Eräänlaisina klassikoina voidaan mainita Heikki Ojansuun murrematkimusselvitykset (1908, 1909), Pirkko Leinon tutkielma suomalaisista murrematkimuksista (1968), Marjatta Palanderin tutkimus nuorten murteenkäytöstä ja sen tuntemuksesta (1982) sekä Pirkko Nuolijärven väitöstutkimuksen vanavedessä syntynyt teos *Kieliyhteisön vaihto ja muuttajan identiteetti* (1986). Ne ovat valottaneet suomalaisten näkemyksiä ja tietoisuutta kielen variaatiosta jo ennen varsinaisen kieliasennetutkimuksen nousua fennistiikassa. Kansanlingvistisen tutkimusperinteen käynnistyttyä 2000-luvulla tutkimustiedon karttuminen suomalaisten kielitietoisuudesta on ollut systemaattisempaa ja ulottunut myös muihin kielimuotoihin kuin aluemurteisiin ja niiden piirteisiin (ks. esim. Saviniemi 2015: 93).

Tutkimustietoa siitä, miten suomalaisessa kieliyhteisössä suhtaudutaan helsinkiläispuheeseen, on parin viime vuosikymmenen aikana saatu niin perinteisemmillä kansandialektologisilla tutkimusasetelmilla (esim. Mielikäinen & Palander 2002; Vaattovaara & Soininen-Stojanov 2006; Palander 2007; Kokko 2010; Palander 2011; Mielikäinen & Palander 2014) kuin sellaisillakin kieliasennetutkimuksilla, joissa kohteena on ollut Helsingin ja helsinkiläispuheen asema suomalaisten kieli-ideologioissa (Mikkola 2011; Vilhula 2012; Vaattovaara 2013; Vaattovaara & Halonen 2015; Manninen 2015; Halonen & Vaattovaara 2017). Helsinkiläispuheeseen kohdistuvista käsityksistä on saatu tietoa myös tutkimuksista, jotka ovat kohdistuneet yleisemmin kieliasenteisiin (Joronen 2007) tai tiettyihin, urbaaneiksi miellettyihin alakulttuureihin tai tyyleihin (Surkka 2016; Vaattovaara & Poutiainen 2017). Pääkaupunkiseutuun liittyvä kielitietoisuus on tullut esiin myös monissa sellaisissa kansanlingvistikissa tutkimuksissa, joiden keskiössä varsinaisesti ovat murteenpuhujien oman varieteetin mentaaliset rajat ja sosiaaliset merkitykset tai mielikuvat (esim. Vaattovaara 2009a; Nupponen 2011). Vuosikymmenten saatossa pääkaupunkiseudun puhekieleen liittyvää asennetietoa on karttunut niin ikään monien tämän alueen variaatiota käsittelevien tutkimusten ja opinnäytetöiden yhteydessä.

Harri Mantila on tehnyt satojen opinnäytetöiden pohjalta piirrelähtöistä synteesiä kielenmuutoksen suunnista (Mantila 2004, ks. myös jo Mantila 1997). Hänen laatimassaan viiteen kategoriaan jäsenyvässä kielenmuutoskehityksen synteessissä yksi kategoria (yleistyvät puhekielen piirteet) edustaa potentiaalisilta sosiaalisilta merkityksiltään ‘[pää]kaupunkilaista identiteettiä’ (Mantila 2004: 329).

Edellä mainittujen tähänastisten kielitietoisuus- ja asennetutkimusten perusteella pääkaupunkiseudun puhemiehen assosioituvia tai sen keskeisiksi ominaisuuksiksi miellettyjä piirteitä ovat yksikön persoonapronominivariantit *mä, sä* (harvemmin *mää, sää*), *s*-ääntämys (esim. *city-ässä, pissis-ässä, Stadin suhuässä*) ja slangisanasto. Usein helsinkiläiseen tai ”etelän” puheeseen liitetään myös ”sanojen lyhentely” (kuten *a:n* ja *ä:n* loppuheitto), yksikön 1. ja 2. persoonan pronomien *mu-* ja *su-*vartalaiset taivutusmuodot (*mulle, sulle; mun, sun*), diftongien avartuminen (*tyä, siällä*) ja *A*-loppuisen vokaaliyhtymän assimilaatio (*siistiä > siistii, kauhea > kauhee*). Lisäksi pääkaupunkiseutuun assosioituvia ilmiöitä ovat lausumanloppuinen nouseva intonaatio (jota ei-lingvistit kuvaavat usein ”loppukiekaisuksi”), nopea puhetempo, nasaalisuus tai ”nenään puhuminen”, narina sekä *ä:n* ääntämisen takaisuus (*paaministeri, Jarvenpaa*). Toisaalta pääkaupunkiseudun puhekielen ominaispiirteenä on usein mainittu myös kirja- tai yleiskielisyys, vaikkakaan tämä puoli ei kielitietoisuus- ja asennetutkimuksissa juuri korostu (ks. kuitenkin Kokko 2010: 86–88; Holma 2018: 67). Pääkaupunkiseudulla toteutetuissa asennetutkimuksissa on myös ilmennyt, että osin ne samat piirteet, jotka helsinkiläispuheessa valtakunnallisesti herättävät ärtymystä tai pahennusta, ovat tiedostettuja myös pääkaupunkiseudulla. Paikallisesti nuo kyseiset piirteet tulevat kuitenkin sosiaalisesti usein tarkemmin kategorioiduiksi eli rajatuiksi joihinkin tiettyihin kaupunginosaan, puhujaryhmiin tai alakulttuureihin. (Vaattovaara & Soininen-Stojanov 2006; Vilhula 2012; Vaattovaara & Halonen 2015.)

Kaiken kaikkiaan saatavilla on siis jo laajasti tutkimuspohjaista tietoa siitä, miten helsinkiläistä tai pääkaupunkiseudun puhekieltä arvioidaan ja millaiset kielenpiirteet Helsingin seudun puheeseen liitetään. Tätä tutkimustietoa on saatu useita eri menetelmiä soveltamalla. Tietoa on kertynyt lomakekyselyiden, haastattelujen ja käännöstehtävien pohjalta. Lisäksi tutkimusmenetelminä on hyödynnetty esimerkiksi mentaalikarttametodia ja reaktiotestejä, ja toisinaan aineistoina ovat olleet verkkokeskustelut.

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää helsinkiläispuheen tiedostamista ja Helsinkiin kohdistuvia kielellisiä käsityksiä tähän tutkimuskohteeseen

toistaiseksi soveltamattomalla menetelmällä: tutkimalla helsinkiläispuheen performansseja eli imitaatioita, joita vastaajat ovat pyynnöstä tuottaneet kahdessa eri alueellisessa kontekstissa: Vantaalla ja Oulussa. Tutkimustavoitteemme on kahtalainen. Selvitämme ensinnäkin, millaisten kielenpiirteiden avulla kuvaa helsinkiläispuheesta tuotetaan, kun sitä pyydetään matkimaan. Olemme keränneet pääosan aineistoista siten, että olemme pyytäneet tutkittavia imitoimaan spontaanisti helsinkiläistä puhetapaa. Lisäksi olemme keränneet Oulussa sellaista imitointiaineistoa, jonka tuottamista on autettu kirjallisen materiaalin avulla. Esittelemme käyttämämme menetelmät sekä aineiston tarkemmin tuonnempana.

Toiseksi tarkastelemme itse menetelmän käyttökelpoisuutta. Hypoteesimme on, että pyydytyissä, spontaaneissa performansseissa toistuvat pääosin samat stereotyypiset piirteet, joita tähänastinen tutkimus on jo osoittanut pääkaupunkiseutuun kytkeytyvän. Kansanlingvistiikan piirissä on kuitenkin osoitettu (ks. esim. Preston 1996, 1999: 361), että ei-lingvistien metalingvistinen kuvauskyky on usein rajallisempi kuin heidän kielitietoisuutensa. Prestonin (1996) mukaan kielenkäyttäjä saattaa kyetä imitoimaan varieteettia ”natiivipuhujan” kaltaisesti, vaikkei pystyisikään tarkasti kuvailemaan sen ominaispiirteitä. Käsillä olevan tutkimuksen perimmäisenä tavoitteena onkin selvittää, millaista mahdollisesti täydentävää kuvaa helsinkiläiseen puhetapaan kohdistuvista mielikuvista voidaan saada kohdentamalla tutkimus havaintojen ja mielteiden (*perception*) sijasta näihin perustuviin tuotoksiin (*production, performance*).

Kiinnostuksemme ytimessä on, tulevatko helsinkiläispuheen performansseja tuottavat kielenkäyttäjät¹ hyödyntäneeksi helsinkiläispuheen imitoinneissaan mahdollisesti joitakin sellaisia ilmiöitä, joista aiemmissa tutkimuksissa ei ole raportoitu. Tällöin olisi todennäköisesti kyse piirteistä, joihin kielenkäyttäjillä ei ole metakielellistä pääsyä eli joiden kuvaamiseen heillä ei ole välineitä. Tällainen tieto olisi kielitietoisuuden tutkimuksen kentällä laajemminkin hyödyllistä. On myös mahdollista, että imitoinneissa tuotetaan piirteitä, joista ei olla täysin tietoisia (Preston 1996). Lisäksi kiinnostavia ovat myös spontaanien imitaatioiden sisällöt, joiden voidaan olettaa kertovan jotakin siitä, millaiseksi helsinkiläisyyttä ja Helsinkiä paikkana kuvitellaan. Tässä esikuvanamme ovat yhtäältä olleet tilakäsitystä sosio-

¹ Kieliasennetutkimuksista etenkin kansandialektologian piirissä on perinteisesti käytetty käsitettä *maallikko* viittaamassa ei-kielitieteilijöihin. Viittaamme tässä artikkelissa käsitteellä *kielenkäyttäjä* kieliyhteisön satunnaisiin edustajiin, joilla pääsääntöisesti tai tietävästi ei ole kielitieteellistä koulutusta.

lingvistiikassa kehittäneet tutkimukset (esim. Johnstone 2013) sekä kansanlingvistiikan piiristä erityisesti Prestonin tutkimus (1992) afroamerikkalaisen ja ”valkoi-
sen” puheen stereotyypeistä.

Tutkimustavoite voidaan tiivistää kolmeen kysymykseen:

1. Tuottavatko sovelletut menetelmät uutta tietoa Helsinkiin liittyvästä kielitietoisuudesta?
2. Mitä tämä tapaustutkimus kertoo imitaatiomenetelmän käyttökelpoisuudesta kielitietoisuuden ja -asenteiden tutkimisessa?
3. Millaista tietoa imitaatiomenetelmä tuottaa kielenkäyttäjien tavasta hahmottaa Helsinkiä kieliympäristönä ja paikkana?

Imitaatiomenetelmän mahdollisuuksia ja rajoituksia on mahdollista arvioida paitsi aiemman tutkimustiedon turvin myös tätä tutkimusta varten keräämämme aineiston siitä osasta, joka sisältää metapuhetta helsinkiläispuheesta. Vaikka olemme rajanneet analyysin keskiöön imitaatioperformanssit, tuomme paikoin esiin myös informanttien metapuhetta helsinkiläispuheesta.

Seuraavaksi esittelemme soveltamamme tutkimusmenetelmän taustoja. Tämän jälkeen esittelemme luvussa 3 aineistomme, minkä jälkeen keskitymme aineiston analyysiin luvussa 4. Päätämme artikkelin kokoaviin havaintoihin ja loppukeskusteluun luvussa 5².

2 Imitaatiot tutkimuskohteena

Kansanlingvistiikassa ja laajemmin kieliasennetutkimuksessa imitaatiomenetelmää on sovellettu kielitietoisuuden tutkimiseen verrattain vähän, kun otetaan huomioon kansainvälisen ja kotimaisen kielitietoisuuteen ja kieliasenteisiin kohdistuvan tutkimuksen laaja-alaisuus. Imitoitu tai performoitu puhe³ on intentionaalinen tuotos, jonka voidaan olettaa heijastavan tuottajansa ideologista näkemystä siitä, millaiset kielelliset valinnat synnyttävät kuvaa performoidusta kohteesta (esim.

² Kiitämme artikkelin käsikirjoituksen lukemisesta ja hyvistä parannusehdotuksista kahta anonymia arvioijaa sekä Janne Kunnasta. Osoitamme kiitokset myös kaikille tutkimukseemme osallistuneille.

³ Käytämme tässä *imitointia* ja *performanssia* synonyymisesti viittaamassa tietoisesti tuotettuun, matkittuun puheeseen.

Schilling-Estes 1998; Bell & Gibson 2011; Dufva & Halonen 2016; Suikkari 2016; Halonen & Pietikäinen 2017).

Kielimuotojen performansseja on tarkasteltu sosiolingvistiikassa pääosin kahden tyypissä tutkimuskonteksteissa. Yhtäältä niitä on tutkittu medioituina tuotoksina erilaisissa lavaperformanssitilanteissa, kuten TV- ja radio-ohjelmissä sekä teatteriesityksissä, joissa jotakin kielenkäyttäjryhmää tai hahmoa tietyn kielenkäyttäjäkategorian edustajana performoidaan yleisölle (ks. esim. Coupland 2009; Johnstone 2011; Dufva & Halonen 2016; Surkka 2016). Toisaalta imitaatioita on saatu tutkimustilanteessa, jossa tutkija on pyytänyt (tai joissain tapauksissa ehkä pyytämättäkin saanut) spontaaneja imitoiteja keskustelunalaisena olevasta kielimuodosta (esim. Preston 1992, 1993; Kuiper 1999; Aarikka 2014; Kautto 2018; Koivusaari 2018). Keskeinen ero näissä materiaaleissa on se, että julkisiksi tarkoitetuissa lavaperformansseissa aineisto on tutkimusasetelmasta riippumaton, haastattelutilanteessa taas tutkijan elisitoima. Tämän tutkimuksen aineisto on kerätty jälkimmäisen kaltaisella, kokeellisella menetelmällä. Olemme pyytäneet satunnaisia kielenkäyttäjiä ilmaisemaan käsityksensä ”helsinkiläisestä” puheesta suullisesti matkimalla ja näin saaneet sitä, mitä olemme ”tilanneet”.

Tutkimustarkoituksiin pyydettyjä imitaatiota voi kuitenkin verrata lavaperformansseihin. Baumanin (1992) ja Couplandin (2007) mukaan lavaperformansseille on ominaista, että ne ovat spatiotemporaalisesti rajattuja, tiettyä yleisöä varten tuotettuja ja käsikirjoitettuja (ks. myös Bell & Gibson 2011). Tällöin on kyse tyypillisesti mediahuumorista tai joka tapauksessa tyylittelystä (*stylization*), jossa kaikuvat ja kierrättyvät aiemmat äänet (Bakhtin 1981). Imitaatiopyynnön sisältävässä tutkimustilanteessa ei ole läsnä varsinaista yleisöä, jolle performanssi tuotettaisiin, mutta myös tutkija edustaa eräänlaista yleisöä: tässäkin tapauksessa tilanne rakentuu yleisön (tutkijan) odotuksille ja samalla vastaajan (vrt. näyttelijän) pyrkimykselle täyttää odotukset.

Mediahuumorin kontekstissa performanssin on onnistuakseen sisällettävä sel-laisia indeksisiä vihjeitä, joilla on kulttuurisesti jaettu tietoisuus pohja. Bellin ja Gibsonin (2011: 559) mukaan performoinneissa usein samanaikaisesti sekä nojataan totunnaisiin sosiaalisiin merkityksiin että uusinnetaan niitä. Esimerkiksi viihdesarjassa *Putous* parhaan sketsihahmon tittelistä kilpaileville roolihahmoille on yhteistä, että ne rakentuvat yleisesti tunnettujen ja tiedostettujen kielenulkoisten ja kielellisten merkkien pohjalta (Johnstone 2011; Dufva & Halonen 2016). Kun tutkijan haaviin osunut satunnainen vastaaja ryhtyy tuottamaan imitaatiota, hänen voi

olettaa perustavan performanssinsa yhtäältä omiin henkilökohtaisiin näkemyksiinsä, mutta samanaikaisesti myös piirteisiin, joiden hän olettaa herättävän vastakaikua performanssia pyytäneessä osapuolella eli tutkijassa. Tässä tilanteessa tutkija edustaa performoijalle yleisöä. Aivan ensimmäiseksi tutkimukseen osallistuva havaintojemme mukaan arvioikin, kykeneekö ja haluaako hän matkia pyydettyä puhetapaa tai tyyliä. Pyyntö tuntuu monista haastavalta, eikä olekaan yllättävää, että tyyppillinen reaktio on tehtävästä kieltäytyminen (ks. esim. Mase 1999a: 83, 1999b: 110 sekä seuraavaa lukua).

Voidaan siis ajatella, että imitoiteihin valitut kielenilmiöt heijastelevat stereotyyppistä käsitystä siitä, millaiset kielenpiirteet ovat rekisteriytyneet (*enregistered*, Agha 2003; Johnstone 2011) performoinnin kohteena olevan varieteetin indeksiksi. Imitaatioon valittujen – tai osin mahdollisesti tiedostamatta valikoituvien – kielenainesten taustalle voidaan olettaa sosiaalisten merkitysten muodostama indeksinen hierarkia (*indexical order*, Silverstein 2003), joka rajaa performanssi-tuotosta.

On mahdotonta tietää, kuinka sattumanvaraisia imitoijan valinnat kyseisessä hetkessä ovat, mutta on oletettavaa, että imitoidut piirteet poimitaan niistä elementeistä, jotka imitoija mieltää kulttuurisesti jaetuksi ymmärrykseksi imitoinnin kohteesta. Se, tuottaako imitoija kaikki piirteet tavoittelemallaan tavalla tai onko hän kaikista tuottamistaan elementeistä tietoinen (ks. Preston 1992, 1996; myös Schilling-Estes 1998), on kysymys, jota tämän tutkimuksen tulosten tarkastelun yhteydessäkin joudumme pohtimaan.

3 Tutkimusaineistot

Aineistomme koostuu Vantaalla tiedekeskus Heurekassa vuonna 2009 sekä Oulussa Oulun yliopiston Linnanmaan kampuksella ja Oulun ammattikorkeakoulussa vuonna 2016 tallennetuista helsinkiläispuheen imitaatioista. Spontaaneja imitaatioita on kaikkiaan 26, joista valtaosa (21) on Oulussa tallennettuja. Tavoitteena ei ole ollut kerätä alueellisesti tai sosiaalisesti kattavaa aineistoa, vaan riittävä materiaali ennen kaikkea laadullista analyysiä vaativiin tutkimuskysymyksiimme vastaamiseksi (ks. lukua 1). Oulun aineisto päätettiin kerätä, koska Heurekasta saatu aineisto ($n = 5$) jäi liian pieneksi suuren kieltäytymisprosentin vuoksi (ks. tarkemmin lukua 3.1.). Alueellinen ja ikäryhmittäinen vertailu on tutkimuksessamme aineistokokonaisuuden laadulliseen tarkasteluun nähden siis toisarvoinen, mutta tar-

kastelemme keruupaikkakuntaakohtaisia eroja ja yhtäläisyyksiä analyysin yhteydessä. Tuomme myös systemaattisesti esiin koodien avulla tallennuspaikan (H = Heureka, O = Oulu) sekä informanttien sukupuolen ja iän (esim. Hn45, Oym50). Oulun osalta koodeja on vielä täsmennetty keruupaikoittain (ks. tarkemmin luku 3.2.).

Oulusta on spontaanien imitointien ohella mukana täydentävä, kirjallisten lause-esimerkkien avulla elisitoitu imitointiaineisto, joka koostuu 26 vastaajan tuotoksista. Näitä on analysoitu erikseen. Seuraavassa esittelemme tarkemmin aineistot.

3.1 Heurekan aineisto

Heurekan tiedekeskuksessa kerätty aineisto hankittiin heinäkuussa 2009 osana hanketta *Pääkaupunkiseutu suomalaisten kieli-ideologioissa*.⁴ Satunnaisia tiedekeskuksen vierailijoita pyydettiin aluksi reagoimaan yhden lauseen mittaisiin, kuulokeista kuunneltaviin ääninäytteisiin. Kuunneltavat ääninäytteet edustivat Helsingin puhekieltä, mutta tätä ei kerrottu vastaajille.⁵ Ääninäytteisiin reagoinnin jälkeen tutkimuksen osallistujille esitettiin muutamia taustakysymyksiä, ja lopuksi heitä pyydettiin matkimaan tyypillistä helsinkiläistä tai stadilaista puhetapaa. Kyseiseen, viimeiseen tehtävänantoon perustuva materiaali muodostaa tämän artikkelin tutkimusaineiston Heurekan osalta. Aineisto sisältää siis vain 5 imitaatiota. 45:stä tutkimukseen osallistuneesta 40 kieltäytyi imitointitehtävästä vedoten joko kyvyttömyyteensä tai haluttomuuteensa matkia helsinkiläispuhetta. Useimmat tyytyivät kuvailemaan, miltä helsinkiläispuhe kuulostaa. Tietoa tästä metapuheesta olemme tuonnempana paikoin peilanneet saatuihin imitointeihin.

Imitointeja tuottaneet vastaajat ovat iältään 10–45-vuotiaita. Heistä neljä on naisia (n); miehiä (m) on vain yksi. Heurekan osalta informantteja voi luonnehtia eteläsuomalaisiksi: yksi heistä, 45-vuotias nainen (Hn45), on kotoisin Kouvolasta, ja kolme (Hn10, Hn20, Hn39) on syntyperäisiä helsinkiläisiä. Ainoa miespuolista imitoijaa (Hm31) voisi luonnehtia helsinkiläistyneeksi kainuulaiseksi. Hän kertoi

⁴ Hanke oli osa laajempaa Suomen Akatemian vuosina 2009–2012 rahoittamaa Helsingin suomea -hanketta, jonka vastuullisena tutkijana toimi Marja-Leena Sorjonen.

⁵ Aineiston tuloksia on reaktiotestin osalta raportoitu jo aiemmin (Vaattovaara 2012, 2013; Vaattovaara & Halonen 2015; Halonen & Vaattovaara 2017).

tutkimustilanteessa olevansa kotoisin Kajaanista, mutta asuneensa jo useita vuosia Helsingissä.

3.2 Oulun aineistot

Oulussa imitaatiot kerättiin Oulun ammattikorkeakoulussa lokakuussa 2016 sekä yliopistolla kahtena päivänä joulukuussa 2016. Pääaineiston muodostaa Oulun osalta yliopistolla kerätty aineisto, joka käsittää 19 spontaania imitaatiota. Imitaation antajat ovat iältään 18–76-vuotiaita, mutta informanteista vain yksi on selvästi muita iäkkäämpi ja ikien keskiarvo on noin 29 vuotta. Tämän lisäksi ammattikorkeakoulussa opiskelevilta saatiin toiseen tutkimukseen liittyvän aineistonkeruun yhteydessä Oulussa kaksi imitaatiota: 31-vuotiaalta mieheltä ja 35-vuotiaalta naiselta.

Oulun yliopiston aineisto kerättiin Linnanmaan kampuksella. Käytävälle pystytettiin imitaatiopiste, johon houkuteltiin ohikulkijoita karamelli- ja kahvilippupalkalla. Ainoa kriteeri osallistujille oli, että heillä ei saanut olla kielitieteellisiä opintoja taustallaan.⁶ Informanttien joukossa on sekä miehiä että naisia, ja he edustavat useita eri tieteenaloja (tekniikkaa, humanistisia tieteitä, luonnontieteitä ja kasvatustieteitä). Oulussa informanteilta kysyttiin aluksi muutamia taustakysymyksiä ja sen jälkeen heitä pyydettiin ”matkimaan tyypillistä helsinkiläistä tai stadilaista puhetapaa”.

Oulussa tallennettuja informanteja voi luonnehtia karkeasti ottaen oululaisiksi. Kaikki ilmoittivat asuvansa haastatteluhetkellä Oulussa tai sen lähialueella, ja tutkimukseen osallistuneiden asuinhistoria sijoittuu pääosin Pohjois-Suomeen. Poikkeustapauksia ovat Oym33, joka on syntynyt Helsingissä, ja Oym76, jonka juuret ovat Kotkassa.

Yliopistolla tallennettuihin informanteihin viitataan analyysin yhteydessä koodilla Oy ja ammatillisessa koulutuksessa opiskeleviin koodilla Oa. Koodiin on lisäksi Heureka-informanttien tapaan ilmi pantuna informantin sukupuoli ja ikä. Jos samanikäisiä on useampia, koodia on täydennetty kirjaimella (a–f). Esimerkiksi Oym20f on Oulussa yliopistolla imitaation antanut 20-vuotias mies, ja kirjain f yksilöi hänet samanikäisten miesinformanttien joukosta.

⁶ Tätä poissulkevaa kriteeriä käytettiin, koska aineisto kerättiin yliopistokontekstissa. Heurekassa osallistujien opintotaustaa ei selvitetty, mutta uskoaksemme joukossa ei ollut yhtään kieliasiantuntijaa, tai ainakaan kukaan ei tuonut tätä esiin.

4 Helsinkiläispuheen imitaatiot kielellisinä tuotoksina

Seuraavaksi keskitymme siihen kielenilmiöiden kirjoon, jonka avulla helsinkiläisyyttä tai stadilaisuutta imitaatioaineistossamme on tuotettu. Havainnot ovat jaettavissa karkeasti kolmeen kategoriaan. Aluksi käsittelemme luvussa 4.1. spontaaneissa imitoinneissa esiintyviä äänne- ja muotopiirteitä, luvussa 4.2. imitaatioissa tuotettuja prosodisia piirteitä ja luvussa 4.3. sanasto- ja fraasitason ilmiöitä. Luvussa 4.4. luomme vielä katsauksen spontaanien imitaatioiden sisällölliseen informaatioon, ennen kuin keskitymme luvussa 4.5. kirjallisten lause-esimerkkien avulla elisitoituihin imitaatioihin. Lopuksi tarkastelemme ja arvioimme tuloksia kokonaisuutena luvussa 5, jossa pohdimme myös imitaatiomenetelmän soveltamiskelpoisuutta yleisemmin.

Esimerkkeihin on pyritty merkitsemään mahdollisimman tarkasti kaikki ääntämyksen ja prosodian kannalta keskeiset piirteet. Tyyliteltyä, tyypillisesti etisenä äännettyä /s/:ää merkitsemme esimerkeissä versaalilla (*S*). Äänenlaadun muutosala on ilmaistu seuraavasti:

- @-merkkien sisään on merkitty nasaalisti lausuttu sana, lausuma tai lausuman osa
- nopeutetulla tempolla lausuttu jakso on merkitty nuolimerkkien < > sisään
- narina on merkitty merkillä #
- nouseva intonaatio on merkitty merkillä ?
- hymyillen lausuttu jakso on merkitty merkillä *
- §-merkillä on merkitty etisesti lausuttu sana, lausuma tai lausuman osa.

Alleviivatut kohdat esimerkeissä osoittavat kyseisen sanan, tavun tai äännejonon muuta ympäristöä painotetumpaa ääntämystä. Selitykset ja täydennykset on merkitty hakasulkeiden sisään, ja kaksi peräkkäistä yhdysmerkkiä (--) osoittaa poistettua jaksoa. Tauot on osoitettu pilkuilla.

4.1 Äänne- ja muotopiirteet

Kokonaiskuva informanttien spontaaneissa imitaatioissa esiintyvistä äänne- ja muotopiirteistä on koottuna taulukkoon 1.

Taulukko 1. Imitaatioiden sisältämät äänne- ja muotopiirteet (+). Epäselvä tai vähäeleinen tuotos on merkitty sulkeisiin.

Piirre	vok.yht. ass. (esim. <i>kipee</i>)	dift.av. (esim. <i>nuari</i>)	mä/sä	A:n loppuh. (esim. <i>lopust</i>)	loppu-n:n kato (esim. <i>toho</i>)	/s/:n tyylit-tely	nasaali äänt. (esim. <i>mennaa</i>)	/ä/:n takainen äänt. (esim.)
Inf.								
Hn10			+		+	(+)		
Hn20					+	+		
Hm31	+		+	+		+	+	+
Hn39	+				+	+	+	(+)
Hn45	+	+	+			+	+	+
Oyn19				+		+		
Oyn20				+		+		
Oym20a			+	+				
Oym20e						+		
Oyn21			+			+		
Oym21a				+	+	+		+
Oym21b		+		+	+	+		
Oyn22						+		
Oym25a	+			+		+		
Oyn30	+					+		
Oym33								
Oyn42		+		+	+	+		+
Oyn52			+			+		
Oyn53			+					
Oym76								
Oam31						+	(+)	
Oan35	+		+	+				
Yht.	6	3	8	9	6	16	4	6

Kuten taulukosta 1 ilmenee, helsinkiläisyyttä on tuotettu useiden äänne- ja muotopiirteiden avulla. Nämä ovat sellaisia, jotka ovat tulleet esiin myös aiemmissa tutkimuksissa pääkaupunkiseutuun liitettyinä ilmiöinä (ks. lukua 1). Suomen yleiskielen /s/ on foneettisilta ominaisuuksiltaan kuvattu soinnittomaksi medioalveolaariksi (Sovijärvi 1979; Lauttamus 1981). Ylivoimaisesti yleisimmin imitaatioissa esiintyvä piirre on tyylitelty, tyypillisesti **etisenä eli dentaalisena tuotettu /s/**.

Piirre esiintyy kaikkiaan 16 informantin tuotoksessa: Heurekan aineistossa kaikkien viiden osallistujan ja Oulun aineistossa 11 osallistujan performansseissa.

Osa Oulun informanteista oli taipuvaisempia tuottamaan yksittäisiä sanoja tuotoksina helsinkiläisyydestä, ja tällöin usein tuotettiin sanoja, joissa esiintyi tyyllitely /s/, kuten *Sä, Sit* (Oyn21), *Stidii* (Oym20e), *döSäs* (Oyn22), *lapaSii* (Oym25a) tai *kiitoS* (Oym50). Toiset eläytyivät imitointiin enemmän ja tuottivat pidempiä lausumia, jolloin usein esiintyi useampiakin /s/:n tyyllittelytapauksia (ks. esimerkkejä 1–3 seuraavassa):

(1) *§mä varmaa lähtiSis Sit puhuu -- tällee että, Se on vähän tän kuuloSta et, miten miten Sä hei§* (Oyn52)

(2) *Siis iha' 'oikeeSti* (Oyn30)

(3) *§@Snadisti tänne Stadiij ja@§* (Oyn52).

Heurekan materiaalissa raja imitaation ja metapuheen välillä on toisinaan liukuva tai päällekkäinen. Esimerkeissä 4 ja 5 helsinkiläistyyliksi merkittyä osaa ilmaistaan selvällä äänenlaadun muutoksella, ja tällöin etisenä korostettu /s/ on ollut osana imitointia⁷. Esimerkissä 5 /s/:n ääntämys on samalla myös metakäsittelyn kohteena:

(4) *Ja sit, jos puhutaa nuarist tytöistä nii @ne on sellasii §SSSäkättäjiä juSSSt?§, mä ja §Sitten niinku§* (Hn45)

(5) *<ja sit mul olis nää §äSSät§ tällee täs niinku kieli ois kauheen lähellä etuhampaita ja §Sit Sillee§ kyl niinku et ku noi §äSSät§ olis ja sit tota >* (Hn39).

Esimerkeissä 4 ja 5 imitaation sisällöt koostuvat kokonaan metakielellisestä kuvauksesta. Esimerkiksi /s/:n ääntämystä kuvataan samalla, kun sen etistä ääntämystä matkitaan. Esimerkin 5 katkelma on kokonaisuudessaan tuotettu nopeutetulla puhetempolla, mikä etisen ääntämisen ohella tekee siitä imitaatiotuotoksen. Myös Oulussa /s/:n korostettua ääntämistä kuvataan metakielen avulla imitaatioiden ulkopuolella. Tällöin ilmiötä käsitellään ennen muuta alueellisena piirteenä (ks. seuraavaa esimerkkiä 6):

⁷ Imitaatiotuotoksissa /s/:n etisyys, /ä/:n takaisuus sekä nasaalisuus perustuvat kuulohavaintoihimme, eivät akustisiin mittauksiin. Havaintojemme pohjana ovat informanttien normaaliääntämyksestä poikkeavat ääntötavat, joita he ovat imitaatio-osuuksissaan tuottaneet.

(6) yleisesti aatellaan, että, pääkaupunkiseutulainen ässä suhahtaa eri tavalla mutta, mä en siinä hirveänä huomaa eroaa, on siinä, joku henkilöt puhuu hirveen semmosella suhuässällä mutta, mä veikkaan et seki on aika aluekohtasta sielä pääkaupunkiseudullaki (Oym18).

/s/:n performoinnin jälkeen toiseksi yleisin imitoinnin resurssi on **A:n loppuheitto**, joka esiintyy 9 imitoijan tuotoksissa. Myös loppu-**n:n katoa** esiintyy muutamissa sekä Heurekassa että Oulussa saaduissa imitaatioissa (ks. taulukkoa 1 ja esimerkkejä 7–10).

(7) *mä meen döSäl tonne Stadii ja sit vaihan toho sporaa* (Hn10)

(8) *§juSt Sillee niinku§* (Hn20)

(9) *vähä nopeemmi* (Oym21a)

(10) *sillee* (Oyn42)

Heurekan aineistossa *A:n* loppuheitto esiintyy varsinaisen imitoinnin yhteydessä vain kahdella viidestä informantista. Molemmat tapaukset esiintyvät lausumissa, joissa esiintyy myös loppu-*n:n* katoa: *@Se on- Se on aika vaikeet varmaa niinku matkii@* (Hm31) ja *mä meen döSäl tonne Stadii ja sit vaihan toho sporaa* (Hn10). Heurekan informanttien haastattelupuheessa imitaatioiden ulkopuolella *A:n* loppuheittoa esiintyy kuitenkin kaikilla viidellä informantilla osana heidän tavanomaista puhettaan. Tästä esiintymäsuhteesta voi ehkä varovaisesti päätellä, ettei *A:n* loppuheittoa näytetä Etelä-Suomessa mielletävän erityiseksi stadilaisuuden tuottamisen keinoksi. Päätelmä ei tosin saa tukea aiemmista tutkimuksista, joiden mukaan *A:n* loppuheitto on paitsi yleisesti ottaen myös pääkaupunkiseutulaisten keskuudessa mainittu alueen puhekielelle ominaisena piirteenä (ks. esim. Vaattovaara & Soininen-Stojanov 2006: 238–239; Palander 2007: 43–44, 2011: 70; Mielikäinen & Palander 2014: 167–168). Oulun imitaatioaineiston perusteella puolestaan vaikuttaa siltä, että *A:n* loppuheitto mielletään pohjoisessa kohosteiseksi stadilaisuudeksi tai yleisemmin eteläläisyydeksi. Piirre esiintyy noin joka toisen informantin spontaanissa imitaatiotuotoksessa: *vaik* (Oyn20, Oyn19), *miälest* (Oyn42), *tuolt pääst näit* (Oym21a), *tyylist, sielt, lopust* (Oym21b), *aik* (Oym25a), *siin* (Oym20a).

Kaikkiaan 8 informanttia (6 Oulun ja 2 Heurekan aineistossa) tuottaa imitaatioissaan **yksikön 1. tai 2. persoonan pronominin *mä* tai *sä***. Piirre esiintyy siis vajaalla kolmanneksella spontaaneja imitaatioita tuottaneista. *Mä, sä* -variantti on

vanhastaan ollut käytössä huomattavasti laajemmalla alueella kuin pääkaupunkiseudulla (Mielikäinen 1991: 14–17), mutta se tulee yleensä esiin nimenomaan pääkaupunkiseutuun liitettyjen mielikuvien yhteydessä. Toisinaan *mä*, *sä* on mainittu myös eräänlaisena yleissuomalaisena (”perussuomalaisena” tai ”yleiskielisenä”) piirteenä (Mielikäinen & Palander 2014: 190), jollaiseksi myös Mantila (2004: 325–326) on sen luokitellut. Kansandialektologisissa tutkimuksissa yksikön 1. ja 2. persoonapronominit *mä*, *sä* esiintyvät usein kaikkein yleisimmin (*s*-ääntämyksen ohella) raportoituina pääkaupunkilaisuuksina – tiedusteltiinpa mielikuvia eteläsuomalaisilta tai muualla asuivilta (Palander 2005: 75; Vaattovaara & Soininen-Stojanov 2006; Palander 2007: 43; Kokko 2010: 86; ks myös Jonninen-Niilekselä 1982: 31). Siihen nähden voi todeta, että tätä ainesta on aineistomme imitaatioissa hyödynnetty verrattain säästeliäästi.

Mielenkiintoinen havainto on, että *mä*-pronomini tuotetaan imitaatioissa usein nimenomaan takaisesti äännettynä, jollaisena sitä ei tietääksemme ole kansandialektologisissa tutkimuksissa pronominivariantteja koskevien mainintojen yhteydessä raportoitu. Tämä on luonnollista, sillä aiemmissa tutkimuksissa aineistot on kerätty pääosin kirjallisessa muodossa, jolloin vastaaja on varmasti taipuvainen tuomaan esiin havaitsemansa muodot kirjoitetun kielen mukaisessa asussa *mä*, *sä*. Imitaatiomuodoissa *ma* ja *sa* tuodaan ekonomisesti esiin kaksi alueen puhetyyliin liitettyä kohosteista ilmiötä.

Äännepiirteenä **takainen ääntötapa** on kyllä pantu merkille myös aiemmissa tutkimuksissa yhtenä niistä ilmiöistä, jotka kytketään pääkaupunkiseudun puhetaapaan (Mielikäinen & Palander 2014: 216). Kyseessä on siis ääntötapa, joka ilmenee erityisesti /ä/:n ääntämisenä takaisesti /a/:na (Nahkola 1998). *ä* > *a* -muutoksesta ja variaatiosta on toistaiseksi vasta alustavaa tutkimusta, mutta Nahkolan (1998) 1990-luvulla tekemien havaintojen mukaan kyseessä on pääkaupunkiseudulla erityisesti naisten puheessa leviävä ilmiö. Vuonna 2013 kerätyn verkkokeskusteluaineiston perusteella piirre on laajasti pantu merkille ja siitä on keskusteltu lapsekkaan tai ”lässyttävän” puhetyylin yhteydessä (Vaattovaara & Poutiainen 2017). Käsiällä olevan aineistomme havainnot kannustavat yhä lähempiin väljän etuvokaalin takaistumista koskeviin tutkimuksiin, sillä tämän piirteen avulla helsinkiläisyyttä on tuottanut kaikkiaan kuusi informanttia (ks. taulukkoa 1). Näistä imitaatioista kolme on Oulussa ja kolme Vantaalla tallennettua, mikä vahvistaa, että piirre on tiedostettu eri puolella Suomea. Kuudesta imitaatiosta neljässä piirre tuotetaan nimenomaan *mä*-pronominia hyödyntäen:

(11) *ma luulen* (Oyn42)

(12) *mä tuun takas sielt ja šsit ma alam puhuunš tälle samal tyylil, että, mä alam pätkii siält lopust niit pätkii kans pois ja -- ihan niinku stadilaisel mennaa Stadii* (Oym21a)

(13) *@Siis. emma tiia. Se on- Se on aika vaikeet varmaa niinku matkii@* (Hm31).

Muiden äänne- ja muotopiirteiden osalta kuusi imitoijaa on hyödyntänyt helsinkiläisyyden tuottamisessaan *A*-loppuisen vokaaliyhtymän assimilaatiota eli pitkävokaalista muotoa (esim. *karkkia* > *karkkii*, *vaikea* > *vaikee*). Avartuneita diftongeja on tuottanut kolme imitoijaa, ja enemmän tai vähemmän nasaalia ääntötapaa on hyödyntänyt neljä imitoijaa (ks. taulukkoa 1).

Joka neljäs informantti tuottaa imitoinneissaan jälkitavujen ***A-loppuisten vokaaliyhtymien pitkävokaalisia variantteja***, ja niiden tuottaminen on odotuksenmukaista. Pitkävokaaliset muodot ovat olennainen osa nimenomaan pääkaupunkiseudun puhetapaa (Paunonen 1995 [1982]; Lappalainen 2004; Mantila 2004; Rouhikoski 2015), mutta toisaalta ne ovat nykyään myös leviäviä puhekielisyyksiä (ks. Koivisto 1997; Zaman-Zadeh 1997; Kurki 2005: 186–209; Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 56–61). Kaikki oululaisten tuottamat pitkävokaaliset variantit ovat *iA*-yhtymätapauksia, esim. *lapaSii* (ks. esimerkkejä 14–15). Heurekassa saadut imitaatiot sen sijaan sisältävät sekä *iA*- että *eA*-tapauksia. (Ks. esimerkkejä 16–19.) *UA*-yhtymiä ei aineistoissa esiinny.

(14) *ne puhuu sillee, aik nopeet -- aamul -- šlapaSiiš* (Oym25a)

(15) *mennää sporal -- štäysiiš* (Oyn30)

(16) *@-- Se on aika vaikeet varmaa niinku matkii@* (Hm31)

(17) *et siis se- se on sellanen @niin niikum makeeta et@ se on, helppo oppii* (Hm31)

(18) *jos puhutaa nuarist tytöistä nii ne on sellasii @SSSäkättäjiä juSSSt?, mä ja sitten niinku@* (Hn45)

(19) *<mä(ä) puhuisin kauhee nopeesti ja sit mul olis nää šäSSätš tälle täs niinku kieli ois kauheen lähellä etuhampaita ja šSit Silleeš kyl niinku et ku noi*

šäSSätš olis ja sit tota [maiskauttaa] nopeesti pitäis puhuu ja kaikki sanat lyhennetään ja sit tottakai stadin slangi pitäis mennä sporalla eikä raitsikalla ja tai šdösälläš menis ja sittes skrinnattais ja> [nauraa] (Hn39)

Se, että oululaiset informantit tuottavat pelkkiä *iA*-yhtymän pitkävokaalisia variantteja ja yhdistävät nimenomaan ne helsinkiläispuheeseen, on linjassa myös vokaaliyhtymien varhaisen murre-edustuksen sekä aiempien kansanlingvististen tutkimusten tulosten kanssa. Pitkävokaalisia *-ee-* ja *-oo-*variantteja on tavattu jälkitaivujen *eA-* ja *oa-*yhtymissä jo vanhastaan laajalti savolais- ja hämäläismurteissa. Jälkitaivujen *ua-* ja *ia-*yhtymien pitkävokaalisia variantteja (*-uu-*, *-ii-*) sen sijaan on vanhastaan esiintynyt maantieteellisesti huomattavasti suppeammalla alueella. Niitä on kuullut savolais- ja kaakkoismurteiden alueella, mutta hämäläismurteissa *piippuu-*, *pappii-*tyyppisten varianttien levikki on ollut paljon suppeampi kuin *korkee-* ja *maitoo-*tyyppisten muotojen. *piippuu-*, *pappii-*tyyppiset muodot ovat vanhastaan olleet vahvoilla nimenomaan pääkaupunkiseudun tuntumassa sekä kaakkoishämäläisissä murteissa. (Kettunen 1940, kartat 191, 194, 197.) Honkimäen (2007) ja Lawson Hellun (2012) kansanlingvististen tutkimusten tulokset osoittavat niin ikään, että jälkitaivujen vokaaliyhtymistä erityisesti *iA*-yhtymän pitkävokaalinen variantti (esim. *tummii*, *siistii*, *täysii*) assosioidaan pääkaupunkiseudun tai etelän kaupunkien puhekieleen. *ii-*varianttia on havaittu käytettävän myös kirjoitettussa muodossa silloin, kun on haluttu rakentaa illuusiota parikymppisen helsinkiläisnaisen puheesta (ks. Rouhikoski 2015: 165 lähteineen).

Nasaalisuus on äännepiirre, jonka ei-lingvistit liittävät paitsi pääkaupunkiseudun myös muiden alueiden puhekieleen (Mielikäinen & Palander 2014: 212–213). Tässä aineistossa viidestä Heureka-imitoijasta kolme vanhinta ja oululaisista yksi 31-vuotias informantti tuottavat imitaationsa nasaalistamalla ääntämystään. On mahdollista, että kyse on tämän ikäluokan merkille panemasta nuorison puhetyylistä. Tämäkin edellyttäisi kuitenkin tarkempia tutkimuksia, sillä on viitteitä siltä, etteivät mielikuvat välttämättä assosioidu niinkään ensisijaisesti tiettyyn ikään vaan joihinkin tiettyihin tyyleihän (Vaattovaara & Poutiainen 2017; Preston 1992: 334–335).

Muutama informantti on hyödyntänyt imitoinneissaan myös **avartuneita diftongeja**. Diftongin avartuminen on kohtalaisen laajalevikkinen länsimurteinen piirre. Vanhastaan se on kuulunut hämäläis- ja lounaismurteisiin sekä lounaisiin välimurteisiin. Paikoin diftongin avartumista on esiintynyt myös etelä- ja pohjois-pohjalaisissa murteissa. (Kettunen 1940, kartta 155; Krook 1999: 59–90; Mantila

& Pääkkönen 2010: 76–77.) Paunosen (1995 [1982]: 78–84, 105) mukaan avartuminen on Helsingissä ollut yleisempi ja foneettisesti voimakkaampi ilmiö työväestön suosimalla asuinalueella Sörnäisissä kuin akateemisten suosimalla asuinalueella Töölössä, mutta piirteen sosiaalisista merkityksistä on ristiriitaisia tutkimustuloksia (Nuolijärvi & Vaattovaara 2011; Saaristo 2015).

Oulun seudun murteessa diftongin avartumista on vanhastaan tavattu, mutta ei säännöllisenä. Mantilan ja Pääkkösen mukaan Oulun seudun murteen alueella diftongin avartuneisuutta ei myöskään nykypuhekielessä enää kuule. (Mantila & Pääkkönen 2010: 76–85 ja siinä mainitut lähteet.) On siis aika tavalla varmaa, että Oulussa diftongin avartuman imitaatioissaan tuottaneet kaksi informanttia (Oyn42 muodossa *miälest* ja Oym21a muodossa *siält*) ovat tuottaneet muodot nimenomaan helsinkiläistä puhetapaa merkitäkseen. Heurekassa ainoa imitaatioiden yhteydessä tuotettu avartuma (*tiädä*) esiintyy esimerkissä 20 informantti Hn45:n tuotoksessa, jossa esiintyy lisäksi kaksi avartumaa metakäsittelyn yhteydessä:

(20) *ja sit mum miälest stadilaiset puhuu just niinku toi viimeinen näytekki oli tossa et, noi nuaret puhuu aika paljo tollee et ne toistaa, niinko sillai @ja käyttää tälläsii vähä sillee niinkul leuhkan olonen ääni sellain mä en tiädä mä—ää @⁸ (Hn45).*

Kyseisen informantin diftongit avartuvat myös imitaation ulkopuolella, joten täyttää varmuutta avartumien intentionaalisuudesta imitaatioissa ei ole.

4.2 Prosodiset piirteet

Helsinkiläisyyden tuottamisessa hyödynnettiin spontaaneissa imitaatioissa kahta ilmiötä: puhetempoa ja lausumanloppuista nousevaa intonaatiota. Kuten taulukosta 2 ilmenee, nämä olivat kaikkiaan melko vähän käytettyjä keinoja.

⁸ Imitaatio-osuudeksi luetaan kyseisessä esimerkissä osuus: *@ja käyttää tälläsii vähä sillee niinkul leuhkan olonen ääni sellain mä en tiädä mä—ää@*.

Taulukko 2. Prosodiset piirteet aineiston imitaatioissa.

Informantti	Puhetempo	Lausumanloppuinen nouseva intonaatio
Hn39	+	
Hn45		+
Oym18	+	
Oyn21	+	
Oym33		
Oym50		

Puhenopeutta käytti imitaatiokeinonaan yksi Vantaalla haastateltu imitoija (Hn39; ks. esimerkkiä 20 edellä) ja Oulussa haastatelluista kaksi (Oym18, Oyn21). Spontaaneissa imitaatioissa nopea puhetempo ei siis ole mitenkään frekventisti tuotettu ilmiö, vaikka se on kohtalaisen usein pääkaupunkiseudun puhekieltä koskevissa kommenteissa esiin nostettu piirre. Heurekassa monet informantit kylläkin kommentoivat puhenopeutta tuottamatta piirrettä kuitenkaan itse imitoinneissaan. Esimerkissä 21 Oym18 samanaikaisesti sekä imitoi että sanallistaa havaintoaan siitä, että helsinkiläispuhe on nopeaa ja siinä sanat ääntyvät yhteen:

(21) *no Siis§ <nehäm puhuu ihan, älyttömän nopeasti> -- <sanontoja siinä puheessa jota ei ihan kaikki välttämättä #ymmärrä jä>.* (Oym18).

Puhenopeuden lisäksi prosodisista piirteistä imitoitiin lausumanloppuista nousevaa intonaatiota. Lausumanloppuinen nouseva intonaatio on yleisesti käytössä oleva vuorovaikutusresurssi (Routarinne 2003), joka kieliassennetutkimusten mukaan kuitenkin kytketään pääkaupunkiseutuun ja etenkin nuoriin naisiin (Vaattovaara 2009b; Piippo, Vaattovaara & Voutilainen 2016: 110–111). Piirre on kuitenkin spontaaneissa imitoinneissa yllättävän vähän käytetty keino helsinkiläisvaikutelman tuottamisessa – koko aineistossa on ainoastaan yksi informantti, joka hyödynää sitä (Hn45). Prosodisia keinoja hyödynnetään imitaatioissa siis huomattavasti vähemmän kuin äänne- ja muotopiirteiden valikoimaa. Tuonnempana käsiteltävien, valmiiden lauseiden avulla elisitoitujen imitoitien yhteydessä näitä keinoja hyödynnettiin taajempaan, ja lisäksi esiin nousi yksi ilmiö – sanan- tai lausumanloppuinen painotus – mikä ei spontaaneissa imitoinneissa noussut esiin (ks. tarkemmin lukua 4.5.). Palaamme siis prosodisiin piirteisiin luvussa 4.5.

4.3 Sanasto ja fraasit

Sekä Oulussa että Heurekassa tallennetuissa spontaaneissa imitaatioissa helsinkiläisyyttä on tuotettu odotuksenmukaisesti slangisanojen avulla. Taulukkoon 3 on koottu imitaatioissa esiintyvät (slangi)sanat, joita aineistossa esiintyy useammin kuin kerran. Lekseemit on esitetty taulukossa yleisyyssjärjestyksessä.

Taulukko 3. Useammin kuin kerran imitaatioissa esiintyvät sanat.

Lekseemi	Tuotetut sanamuodot
<i>dösä</i>	<i>dösäl</i> (Hn10), <i>dösällä</i> (Hn39) <i>dösä</i> (Oym21b), <i>dösää</i> (Ony20, Oym20a, Oym20e), <i>dösäs</i> (Oyn22), <i>dösäl</i> (Oyn21)
<i>spora</i>	<i>sporalla</i> (Hn39), <i>sporassa</i> (Hm31), <i>spora</i> (illat.; Hn10), <i>spora</i> (Oym21b), <i>spora</i> (partit. Oyn25), <i>sporal</i> (Oym21a)
<i>Stadi</i>	<i>Stadii</i> (Hn10, Oym20e), <i>Stadiij ja</i> (Oyn52), <i>Stadi(n)</i> (Oyn19, Oyn20)
<i>hima</i>	<i>hima</i> (Oym21b), <i>himaan</i> (Oyn21)
<i>stobe</i>	<i>stobee</i> (Oym20e), <i>stobe</i> (Oym33)

Oulun ja Heurekan aineistojen imitoinneissa hyödynnetty sanasto on – paria yksittäistä uudemman slangikerrostuman sanaa lukuun ottamatta – vanhaa, stereotyyppistä slangia sekä arjessa paljon käytettyä sanastoa, joka liittyy esimerkiksi oluen juomiseen ja kaupunkiliikenteeseen. Heurekassa ja Oulussa kerätyissä spontaaneissa imitaatioissa esiintyvät slangisanat ovat pääosin samoja: *dösä* 'linja-auto, bussi', *spora* 'raitiovaunu' ja *Stadi* 'Helsinki' ovat kaikkein yleisimmin tuotettuja ja myös stereotyyppisiksi slangisanoiksi luonnehdittavia. *Dösä* merkityksessä 'linja-auto, bussi' on ollut käytössä 1960-luvulta alkaen (SSS s.v. *dösä*). Raitiovaunusta on käytetty slangisanaa *spora* jo 1900-luvun alussa (SSS s.v. *spora*), samoin Helsingistä tai kaupungista slangisanaa *Stadi* (SSS s.v. *Stadi*). Aineistoissa tuotetuista slangisanoista vanhin eli *hima* 'koti' on ollut käytössä jo 1890-luvulla (SSS s.v. *hima*). Nämä voidaan siis katsoa vanhaan tai ainakin hyvin vakiintuneeseen slangisanastoon kuuluviksi.

Oulun aineistossa kahdesti tuotettu *stobe(e)* ('[olut]tuoppi, tuopillinen olutta', myös *stope*) esiintyy 1980-luvun slangissa, ja kerran tuotetuista muodoista *biSSelle* on vanhimmalta merkitykseltään 'olut' (SSS s.v. *bisse, stobe*). *Stobe* on siis uudempaan slangikerrostumaan lukeutuva sana. Juomisen lisäksi aineistossa puhutaan syömisestä: yksi imitoija käyttää sanaa *skruudaa* (ks. esimerkkiä 22), joka esiintyi merkityksessä 'syödä' jo 1900-luvun alussa (myös muodossa *skruutaa*). Sittemmin

sitä on käytetty myös merkityksessä 'tehdä jotakin, puuhailla'. (SSS s.v. *skruudaa*, *skruutaa*.)

Oulun aineiston imitaatioissa on tuotettu taulukossa mainittujen lisäksi useita sanoja, jotka esiintyvät aineistossa vain kerran. Paikannimistä kerran esiintyy *steissi*, jolla on ollut jo 1950-luvulla merkitys 'Helsingin rautatieasema' (SSS s.v. *steissi*). Lisäksi esiintyy muitakin slangisanoja, joissa on konsonanttiyhtymä -sC-sanalla alussa (ks. esimerkkiä 22). Tällaisia ovat *snadi*, joka on tunnettu jo 1910-luvun slangissa merkityksessä 'vähän, hieman, hiukan' sekä 1980-luvun slangissa jopa vastakohtaisessa merkityksessä 'paljon, kovasti'. Myös jo 1910-luvulla 'tullitikkua' tarkoittanut *stidi(i)* sekä sanamuoto *stygäl*⁹ tuotetaan kerran. (SSS s.v. *snadi*, *snadisti*, *stidi*.)

(22) *niinku štälleeš vähä, vähä tälle lyhentelee tuolt pääst näit juttui 'sanoja' ja sit vähä pikkuse heittää semmost ruotsisuomalaist vivahdet sinne viel jemmukaa -- stygäl sporal Stadii -- #emma# tiä [naurahtaa] (Oym21a).*

Kerran imitoiduista verbeistä *duunata* on vanhimmalta merkitykseltään 'tehdä jotakin, valmistaa, laittaa' ja *skrinnata* 'luistella'. *Funtsia*-verbi (jota on käytetty aiemmin myös *funtšia*-asussa) on tunnettu jo 1950-luvulla merkityksessä 'mieltää, pohtia, tuumia, ajatella'. (SSS s.v. *duunaa*, *funtsia*.) Kerran tuotettu *porukka(a)* on tunnettu slangissa muun muassa merkityksessä 'joukko' ja 'ryhmä' jo 1900-luvun alussa ja sittemmin myös muun muassa merkityksessä 'tietyt työurakan tekijät', 'väkijoukko' (SSS s.v. *porukka*). Lisäksi mainitaan *äijä*, jolla on ollut jo 1900-luvun alussa slangimerkitys 'mies' (SSS s.v. *äijä*). Ainoat selvästi 1980-lukua uudempaa kerrostumaa ovat englantilaislainat *random* (Oym20f) ja *served* (ks. esimerkkiä 23), jotka molemmat ovat nuorten oululaisten tuottamia:

(23) *no Siisš <nehäm puhuu ihan, älyttömän nopeasti> -- <sanontoja siinä puheessa jota ei ihan kaikki välttämättä #ymmärrä jä> -- served [matkii hel-sinkiläistä serkkuaan] (Oym18).*

Urbaanin sanakirjan mukaan *served*-sanalla merkitys on 'vastata toiselle niin että toinen hiljentyy ja nolostuu' ja siitä johdettu verbi *servata* 'laittaa toinen hiljaiseksi

⁹ Oym21a:n tuottama *stygäl* (ks. esimerkkiä 25) lienee metateettinen lipsahdus sanasta *tsygäl* 'polku-pyörällä'. Nimittäin *stygä*-sanalla merkitys on 'käytetty kondomi' (US s.v. *stygä*), ja kontekstista ja sijamuodosta päätellen informantti tarkoittaa todennäköisemmin pyörällä ajoa.

sanomalla tälle jotain osuvaa' (US s.v. *served*). *random* puolestaan tarkoittaa 'satunnaista' tai 'ei tuttua asiaa/henkilöä/esinettä' (US s.v. *randomi*).

Yksittäisiä sanoja tai fraaseja, joita imitaatioissa tuotetaan, ovat etisesti ja tyyllitellysti lausuttu huudahdus *oumagaad* (Oyn22) (ks. US, s.v. *ou kaad, omg, oo-ämgee* 'oh my God') sekä *niinku*-suunnitteluilmaus: *Se kuulostaa Sillee vähän tota noin niinku tiätSä silleen niinku tiätsä silleen niinku, pikkaSen leuhkalt näin niinku, oululaisen korvii* (Oyn42). *Niinku*-suunnitteluilmauksen runsasta käyttöä on kommentoitu myös imitaatioiden ulkopuolisessa metapuheessa. Aiempien tutkimusten mukaan *niinku* on yhdistetty juuri helsinkiläiseen puheeseen (ks. SSS s.v. *niinku*), ja siitä on tullut myös eräänlainen "huonon kielen" symboli (Piippo, Vaatovaara & Voutilainen 2016: 110, 139 lähteinen).

4.4 Imitaatioiden sisällöistä

Tähän mennessä esitetyt aineistoesimerkit ovat jo antaneet tuntumaa siitä, miten Helsinkiä ja helsinkiläisyyttä kuvataan spontaaneissa imitaatioissa. Aineistomme perusteella Oulun yliopistolla tallennetuissa imitaatioissa Helsingistä ja helsinkiläisyydestä rakennetaan ennen kaikkea menevää ja liikkuvaa kuvaa. Lähes kaikissa spontaaneissa imitaatioissa on aktiivisia liikkumisverbejä, kuten *mennä* (esim. *mennää, meen, mennääks*) ja *tulla* (*tulla, tuli*). Lisäksi imitaatioiden sisältövalinnat osoittavat, että tyypillinen kuva helsinkiläisestä on, että hän on kiireinen, kulkee julkisilla kulkuvälineillä ja hallitsee hyvin liikenneverkoston (ks. esimerkkejä 24–31):

(24) *ne puhuu sillee, aik nopeet -- aamul -- ain, vähän kiire -- emmä, štiiäš* (Oym25a)

(25) *niinku štälleeš vähä, vähä tälle lyhentelee tuolt pääst näit juttui 'sanoja' ja sit -- stygäl sporäl Stadii -- #emma# tiitä [naurahtaa]* (Oym21a)

(26) *<siel mennää tällee vähä nopeemmij ja>* (Oym21a)

(27) *[tyyllitellysti] šoumagaadš, onks tuol döSäs jotain, porukkaa [nauraa]* (Oyn22)

(28) *švoitsä tulla niinku tänään, tänne, Snadisti tänne Stadiij jaš* (Oyn52)

(29) *mä tossa šdösääš oottelin, sit ku mä, siin seisoin ni sit siihen tuli semmo-nej joku äijä ja se sano että: "šmitä sä duunaatš"* (Oym20a)

(30) *no mä varmaam puhusin, sille tällee, sanosin et oon menos tohon himaan -- mä **meen** täst sitten, **dösäl** kotiinh, asun tos, kymmenen kilsam pääs, täst koulust (Oyn21)*

(31) *kaikkea **spora** ja, **mennäaks**, sporal biSSelle? (Oyn25).*

Heurekassa tallennetut imitaatiot eivät merkittävästi eroa oululaisten tuottamista sisältöjensä puolesta. Heurekan imitoinneillekin on ominaista, että niissä metakommentoidaan tyypillistä helsinkiläistä puhetapaa ja samalla tuotetaan kuvausta jonkinlaisesta stereotyyppisestä stadilaisesta – tyypillisesti nuoresta. Eräät Heurekassa imitoineet viittaavat siis kielen ikäkausivariaatioon tai muutokseen, mikä oululaisaineistosta näkökulmana puuttuu. Nuorison puheesta pääkaupunkilaisinformatit kertovat paikoin vuolaastikin mielikuviaan (ks. esimerkkejä 32–33):

(32) *joo vanhemmat **vanhemmat** voi tottakai **käyttää** niinku **niit vanhempii sanoja**, **nuoremmat** käyttää sit niit jostain pleissteissönistä **ne oppii niinku uusia sanoja**. (Hm31)*

(33) *kyl sen [helsinkiläisyyden] niinku- kyl sen niinku kuulee. etenki yy mitem mä nyt sanoisin, vanhen- vanhenee niin se tietenki niinku loivenee mut niinku et. justiisan niinku eee **nuorissa** pääkaupunki- tai sanotaan nyt **helsinkiläisissä** niinniin, niin kyl se niinku et- ei ei **ei oo niinku yhtää epävarmaa et mistä ne tulis** et siin on niin. se **intonaatio** on **niin erilainen** ja ne- ne konsonantit on nii erillaisia, sit on se nasaali, pahimmissa tapauksissa. ja **rytmi**. (Hn39).*

Oulun aineistossa taas kommentoidaan sitä, että helsinkiläispuhe on erilaista pääkaupunkiseudun eri alueilla (esimerkki 34) ja eri sukupuolta edustavilla (ks. esimerkkiä 43 tuonempana).

(34) *yleisesti aatellaan, että, pääkaupunkiseutulainen ässä suhahtaa eri taalla mutta, mä en siinä hirveänä huomaa eroaa - - mä veikkaan et seki on aika **aluekohtasta** sielä pääkaupunkiseudullaki (Oym18)*

4.5 Elisitoidut imitaatiot

Oulun yliopistossa tallennetussa aineistossa informantteja pyydettiin ensin (vastavaan tapaan kuin Heurekassa) tuottamaan imitaatioita spontaanisti pyynnöllä: ”Jos sinun pitäisi matkia tai imitoida helsinkiläisen puhetta tai puhetapaa, miten matkisit?” 26 informantista siis 21 tuotti spontaaneja imitaatioita (ks. lukuja edellä).

Spontaanien imitaatioiden jälkeen oululaisten kielitietoisuutta selvitettiin lisäksi kuuden valmiin, Helsingin slangia sisältävän lauseen avulla. Lauseet näytettiin informanteille kirjallisessa muodossa. Tämän jälkeen heitä pyydettiin tuottamaan lauseet yksi kerrallaan ”helsinkiläisittäin” ja kiinnittämään huomiota nimenomaan tapaan tai tyyliin, jolla he mieltäisivät helsinkiläisten lauseet tuottavan. Tehtävän lauseet ovat seuraavat.¹⁰

Lähetää käymää bissel jossai!

Tuut sä safkaa mun kaa?

Snaijjaat sä tätä?

Mä tulin dösäl steissille.

Mitä sä duunaat?

Mennää sporal flygarille.

Valmiiden lauseiden avulla pyrittiin saamaan esiin sellaisia foneettisia ja prosodisia piirteitä, joita informantit ovat mahdollisesti helsinkiläisten puhekielestä havainneet ja mieltäneet osaksi tätä paikallistyyliä. Tavoitteenamme oli selvittää, missä määrin lauseita tuotettaisiin muun muassa etisellä, takaisella tai nasaalisella artikulaatiolla, jotka aiemman tutkimuksen perusteella ovat usein helsinkiläiseen puhetapaan liitettyjä ominaisuuksia. Tarkastelemme ensin, millaisten fonologisten ja foneettisten piirteiden avulla valmiita lauseita tuotettiin, ja sen jälkeen tarkastelemme prosodisia keinoja.

Taulukkoon 4 on koottu elisitoidussa imitaatiomateriaalissa esiintyvät fonologiset ja foneettiset piirteet.

10 Etukäteen laadituissa lauseissa oli sattumalta jonkin verran samaa sanastoa, jota informantit olivat tuottaneet jo spontaaneissa imitoinneissaan.

Taulukko 4. Fonologiset ja foneettiset piirteet elisitoiduissa imitaatioissa.

	etinen ääntäminen	ää:n ääntäminen /aa/:na	narina
<i>Tuut sä safkaa mun kaa?</i>	9		1
<i>Snaijaat sä tätä?</i>	8		
<i>Mä tulin dösäl steissille.</i>	7		
<i>Mitä sä duunaat?</i>	4		1
<i>Lähetää käymää bisset jossai!</i>	4	1	
<i>Mennää sporal flygarille!</i>	3	1	1

Taulukosta 4 ilmenee, että lause-esimerkein elisitoidussa imitaatiomateriaalissa esiintyy kolmenlaisia **fonologisia ja foneettisia** ilmiöitä helsinkiläisen puhettavan imitoinnin keinoina. Taulukon luvut osoittavat, kuinka monta kertaa kyseinen lausuma on aineistossa tuotettu käyttäen kutakin ilmiötä.

Pohjoissuomalaiset tuottavat helsinkiläistä puhetta voittopuolisesti ääntämällä valmiiksi annetut lauseet etisesti. Aineistossa on imitaatioita, joissa koko lausuma on tuotettu muuta puhetta etisemmin, ja imitaatioita, joissa lausuma sisältää yhden tai useamman etisen /s/:n. Kaikkein eniten puhujan artikulaatiobaasista etisempää, tyyliteltyä /s/:ää esiintyy sananmuodossa *snaijaat* (8 kertaa), toiseksi eniten *steissi-*lekseemin sananmuodoissa (6) ja kolmanneksi eniten persoonapronominissa *sä* (5). Lausuma, joka on useimmin tuotettu etisesti, on *tuutsä safkaa mun kaa*.

Esimerkkejä:

(35) §*SnaijaatSä*§ [hyvin etinen ja painotettu /s/] *tätä* (Oym25a)

(36) §<*SnaijaatSä*>§ *tätä?* (Oyn42)

(37) *mä tulin, dösäl steiSSil* (Oym25a)

(38) *mä tulin dösäl Steissille* (Oyn42)

(39) *mä tulin döSäl SteiSSille* (Oyn30)

(40) §*mitä Sä duunaaat*§ [tyyliteltysti] (Oyn52)

(41) *lähetää käymää biSSel joSSai* (Oyn42)

Oyn25 myös kuvaa metakielen avulla pääkaupungin puhetapaa *etukenoiseksi* esimerkissä 42. Lisäksi esimerkistä 43 voi kenties päätellä, että Oym20f mieltää etisen ääntämisen erityisesti pääkaupunkiseudulla asuvien tyttöjen puheen ominaisuudeksi:

(42) *etukenonen* [painotus] -- ääntämistapa, <ei ei> *se nyt niiku nenään nouse, mut jotenki vähän sillain, et jos pitäs kirjo ttaa ni mä laittasin -- kirjaimet sinne *etukenoon** (Oyn25).

(43) *tytöt puhuu erikoisemmi siellä ku pojat -- kaikki muut puhuu vähä, pojat siellä -- puhuu täysi eri tavalla ku mitä tytöt siellä puhuu -- tytöt yrittää käyttää, vähä' 'enemmä iitä sis, silleen, (em)mää tiiä* (Oym20f).

Lausumat *mennää sporaal flygarille* (Oyn20), *tuutsä Safkaa mun kaa* (Oyn42) ja *mitäSä duunaat* (Oyn30) tuotettiin kukin kerran narisevasti. Kiinnostavaa on, että kaikki narisevaa ääntä tuottaneet informantit ovat naisia. Aiempi tutkimus osoittaa, että narina liitetään nimenomaan pääkaupunkiseutulastaisten nuorten tyttöjen (Joronen 2007: 203) ja naisten puhetyyliin (Vaattovaara & Poutiainen 2017: 290).

Lausumat *mennaa Sporal flygarille* (Oyn42) ja *hei lahettaa käymää biSSel jossai* (Oym21a) tuotettiin kumpikin kerran siten, että verbissä esiintyvä *ää* äännettiin /aa/:na, toisin sanoen muodoissa *mennaa* ja *lahettaa*.

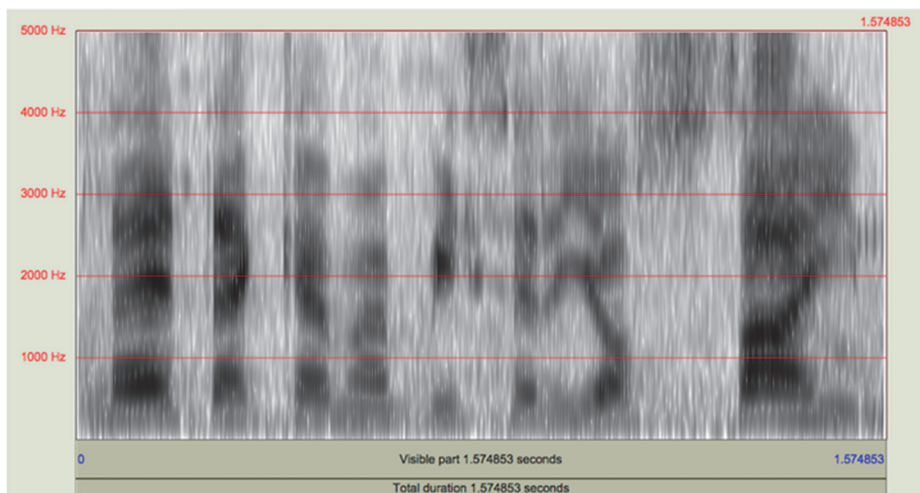
Prosodisista keinoista informantit hyödynsivät elisitoiduissa imitaatioissa muutosta puheneudessa, lausumanloppuista nousevaa intonaatiota sekä –kaikkein taajimpaan – lausumanloppuista painotusta. Taulukosta 5 näkyy, kuinka monta kertaa kukin lausuma on tuotettu niin, että siinä on hyödynnetty näitä informanttien tavanomaisesta puheesta poikkeavia prosodisia keinoja.

Taulukko 5. Prosodiset keinot elisitoiduissa imitaatioissa.

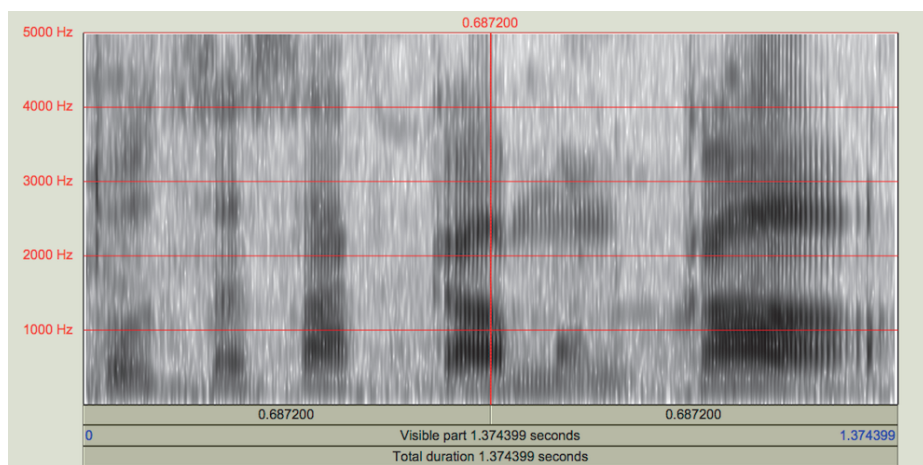
	lausumanloppuinen painotus	lausumanloppuinen nouseva intonaatio	puhe-nopeus
<i>Tuut sä safkaa mun kaa?</i>	9	2	3
<i>Snaijaat sä tätä?</i>	4	1	1
<i>Mä tuln dösäl steissille.</i>	3		
<i>Mitä sä duunaat?</i>	1		4
<i>Lähetää käymää bissel jossai!</i>	7		1

Lausuman lopussa ilmenevä painotus oli aineistosta yllättävä löydös, sillä tätä ei spontaaneissa imitaatioissa tavattu lainkaan (ks. lukua 4.2). Yksi informantti (Oym50) tosin spontaanin imitaatiotuotoksensa yhteydessä mainitsi havainneensa, että helsinkiläispuheessa *jotenki nii on aina takapainotteinen painoh*. Kansan käsityksiä kuvaavissa aiemmissä tutkimuksissa on myös noussut esiin käsityksiä, että eteläsuomalainen puhetapa on *jatkuvasti nousevaa ja laskevaa, ylös ja alas menevää ja kumpuilevaa* (Mielikäinen ja Palander 2014: 208). Nämä kuvaukset jättävät

sijaa tarkennuksille, joita imitaatiomenetelmä näyttäisi nyt tuottavan: lausumanloppuisesta intensiteetistä ei aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa ole eksplisiittisiä mainintoja, mutta tässä osa-aineistossa esiintyy peräti 24 lausumaa, joissa on voimakas intensiteetti lausuman lopussa. Praat-ohjelman avulla laaditut spektrogrammit (ks. kuvioita 1 ja 2) vahvistavat tämän kuulohavaintomme. Kuvioissa tummalla värjätty kohdat osoittavat lausuman painokohtia.

Kuvio 1. *Lähetää käymää bissel jossai -lausuma Oym50:n tuottamana.*

Kuvio 2. *Tuut sä safkaa mun kaa -lausuma Oym50:n tuottamana.*

Näiden havaintojen valossa kirjallisen materiaalin avulla pyydetty imitaatiotehtävä vaikuttaa siis poikkeuksellisen hedelmälliseltä tutkimusmenetelmältä, koska sen avulla saadaan esiin kielitietoisuudesta jotakin sellaista eksplisiittistä, joka vaikuttaa tarkentavan aiemmissa tutkimuksissa saatuja havaintoja. Se, että samat informantit eivät kuitenkaan tuottaneet spontaaneja imitaatioitaan painottamalla lausumien loppua, antaa aihetta tarkastella kriittisesti kirjallisen materiaalin avulla saatuja havaintoja.

On tietenkin mahdollista, että pohjoisessa ”etelän” puhetavasta hahmotetaan jokin sellainen painottaminen, jota etelässä ei yksinkertaisesti havaita ja joka on saatu esiin vasta valmiiden lause-esimerkkien imitointipyynnön avulla. Vaihtoehtoisia selityksiä näille havainnoille on kuitenkin tarjolla ainakin kaksi: imitoijat ovat saattaneet tavoitella jotakin muuta, mutta epäonnistuneet siinä. Kuten Preston (1996) on todennut, kielenkäyttäjien matkimiskyky (*imitative control*) vaihtelee puhujittain ja ilmiöittäin. On siis mahdollista, että lausuman lopun painottaminen on seurausta imitoijien epäonnistuneista yrityksistä tuottaa esimerkiksi lausumanloppuinen nouseva intonaatio. Tätä selitystä kylläkin horjuttavat havainnot, joiden mukaan lausumanloppuista nousevaa intonaatiota ei ole erityisen vaikea tunnistaa eikä matkia (Vaattovaara 2009b), ja kyseistä ilmiötä esiintyy myös tässä aineistossa sekä spontaaneissa että kirjallisen materiaalin avulla elisitoiduissa imitaatioissa. Toinen vaihtoehtoinen selitys on, että lausumanloppuinen painotus liittyy sisältö- tai muotoaineksen korostamiseen: esimerkiksi lause-esimerkissä *Tuut sä safkaa mun kaa* painotus lauseen päättävässä elementissä *kaa* voi motivoitua imitoijan pyrkimyksestä korostaa havaintoaan tai käsitystään siitä, että stadissa sanotaan *kaa* eikä ’kanssa’. Tuotettu intensiteetti ei tällöin siis liittyisikään informanttien havaitsemaan painotukseen, vaan tavoitteeseen korostaa tuota muotopiirrettä. Tätä selitystä tukee ainakin kaksi seikkaa: yhtäältä se, ettei lausumanloppuista painotusta esiinny spontaaneissa imitaatioissa ja toisaalta se, että intensiteetin tuottaminen on vastaavasti juuri kirjallisesti elisitoidussa materiaalissa huomattavan yleistä: kun kyse on yhteensä 24 tapauksesta viidessä eri lausumassa, herää kysymys siitä, missä määrin kyse on itse menetelmän tuottamasta ilmiöstä. Muissa kuin edellä puheena olleessa lause-esimerkissä motivaatio painotukselle ei tosin ole aivan yhtä ilmeinen. Lausuman *Tuut sä safkaa mun kaa* tuotoksissa huomionarvoista on myös, että se on kaikkein useimmin tuotettu niin, että lausumanloppuisen painotuksen ohella lausuma on tuotettu samalla myös etisesti ääntäen. Ottamatta kantaa paino-

tuksen motivaatioon voidaan pohtia, onko tässä mahdollisesti kyse vastaavaan tapaan havaintojen kimputtumuksesta kuin esimerkiksi *mä-* ja *sä-*pronominien tuottamisessa takaisesti (*ma, sa*).

Lausumanloppuista nousevaa intonaatiota on lause-esimerkkien avulla tuotettu kolme kertaa (ks. taulukkoa 5). Tapaukset ovat peräisin kolmelta eri informantilta (ks. esimerkkejä 44–46), ja ne esiintyvät lausumissa *tuutsä safkaa mun kaa* sekä lausumassa *snaijaatsä tätä* (esimerkki 46).

(44) *tuutSä sä safkaa mun kaa?* [erittäin nouseva lausumanloppuinen intonaatio] (Oyn20)

(45) *tuutSä safkaa munkaa* [nouseva intonaatio lopussa, kaa erittäin painollinen] (Oyn57)

(46) *Snaijaatsä tätä?* [tyyliteltysti, lopussa nouseva intonaatio] (Om18).

Odotuksenmukaista on, että lausumanloppuinen nouseva intonaatio esiintyy tämänkaltaisessa aineistossa nimenomaan kysymyslauseissa (koska kyseessä ei ole vuorovaikutustilanne, vrt. Routarinne 2003). Toisaalta yhdessä kysymyslauseessa (*mitä sä duunaat*) nousevaa intonaatiota lausuman lopussa ei esiinny kertaakaan. Sen sijaan tälle lauseelle *mitä sä duunaat* on imitaatioaineistossa tyypillistä, että se äännetään erittäin nopeasti ja yhteen ilman sanavälejä. Onkin mahdollista, että tätä lausetta ei mielletä varsinaisesti tietoa hakevaksi kysymykseksi vaan sen on voitu ajatella tarkoittavan esimerkiksi 'lopeta'.

Informanteista liki puolet tuotti kirjallisessa elisitaatiotehtävässä imitaatioita nopeutetulla puhetempolla (ks. taulukkoa 5). Spontaaneissa imitaatioissa tätä piirrettä tuotettiin yllättävän vähän, mutta elisitoidulla metodilla saadut tulokset ovat tältä osin hyvin linjassa muiden, helsinkiläisten puhenopeutta koskevien tutkimushavaintojen kanssa. Se, ettei nopeutettua puhetempoa vastaavassa määrin käytetty spontaaneissa imitaatioissa, voi selittyä yksinkertaisesti sillä, että informanttien taipumus eläytyä on vaihdellut, ja yksittäisessä imitaatiossa keinovalikoima on aina rajallinen. Luonnollisesti se, mitä keinoja on käytetty ja mitä jätetty käyttämättä, voi kertoa jotakin siitä, millaiseen hierarkiaan eri piirteet kieliyhteisön kielitietoisuudessa asettuvat. Päätelmiin kielitietoisuuden hierarkioista tarvittaisiin kuitenkin laajempi aineisto kuin se, mikä tähän tutkimukseen on ollut käytettävissä.

5 Tulosten koontia ja pohdintaa

Kielitietoisuus- ja asennetutkimuksen tavoitteena on päästä selville siitä, miten kielenkäyttäjät hahmottavat sosiaalista järjestystä kielellisten jäsenysten ja kategorisointien avulla. Näihin kiinni pääsemiseksi tarvitaan yleensä monipuolisia menetelmiä. ”Helsinki” on suomalaisten käsityksissä alueellisesti ja sosiaalisesti relevantti kategoria, jota kuvitellaan erilaisin, melko yhtenäisin tavoin. Olemme tässä artikkelissa selvittäneet kahdentyyppisen imitaatioaineiston avulla, millaista mahdollisesti täydentävää tietoa suomalaisten tavoista hahmottaa Helsinkiä kieliympäristönä voidaan saada suulliseen matkimiseen perustuvien menetelmin. Samalla olemme pyrkinet käymään metodista keskustelua tarkastelemalla aineistokokonaisuuttamme metalingvistisen tietoisuuden kannalta. Olemme kiinnittäneet huomiota myös siihen, millaista kuvaa helsinkiläisyydestä on imitaatioissa niiden sisältöjen näkökulmasta rakennettu.

Sekä Vantaan Heurekaassa että Oulussa kerätyt spontaanit imitaatiot ovat lyhyehköjä, ja voidaan olettaa, että niissä käytetty sanasto sekä foneettiset ja fonologiset piirteet ovat yhtäältä sattuman, toisaalta stereotyyppisten käsitysten rajaamia. Aineistoista tekemämme havainnot ovat pääosin odotuksenmukaisia: ne vastaavat aiemmissa tutkimuksissa raportoituja havaintoja siitä, millaisin piirtein helsinkiläisyyttä kuvitellaan ja kuvataan. Spontaanit imitaatiot ovat omiaan tarkentamaan muilla vastaavilla menetelmillä saatua kuvaa näyttämällä, että esimerkiksi se, mihin vastaajat monissa kansanlingvistikissä tutkimuksissa viittaavat ”sanojen lyhentämisenä”, tarkoittaa monille käytännössä *A:n* loppuheittoa ja loppu-*n:n* katoa.

Se, missä määrin tiettyjä piirteitä on hyödynnetty imitaatioissa, ei kaikilta osin vastannut odotuksia. Pronomineja *mä, sä* on hyödynnetty imitoinneissa varsin vähän verrattuna siihen, kuinka yleisesti ne ovat tulleet mainituiksi pääkaupunkiseudun piirteinä aiemmissa tutkimuksissa. Sen sijaan se laajalevikkoinen käsitys, että helsinkiläisillä on omintakeinen */s/-ääntämys*, näkyy selvästi myös tässä aineistossa: valtaosa imitoijista tuottaa pyydettyä ”tyypillistä helsinkiläisyyttä” tyylliteltyllä, etisellä */s/:llä*. Näin tämäkin tutkimus vahvistaa jo ennestään vankkaa käsitystä ”helsinkiläisen ässän” rekisteriytyneisyydestä osaksi pääkaupunkiseudun varieteettia, vaikka tätä päätelmää mutkistaakin se, että useammanlaiset */s:/t* voidaan kuulla helsinkiläisinä ja toisaalta missä tahansa päin Suomea voidaan kuulla foneettisesti erilaisia */s/-äänteitä* (Vaattovaara 2013; Vaattovaara & Halonen 2015; Halonen & Vaattovaara 2017).

Imitaatioita tuottaneista informanteista muutamat ovat itse kotoisin pääkaupunkiseudulta. Pääkaupunkiseutulaiden imitoijien tapauksessa ei olekaan aina selvää, missä määrin imitoinneissa käytetyt piirteet on tuotettu tietoisesti juuri helsinkiläisyyden performanssina, paitsi silloin, kun piirrettä (esimerkiksi nopeatempoinen puhe, *s*-ääntämys ja loppuheittoisuus) on metakommentoitu imitoinnin osana tai haastattelutilanteessa imitaation ulkopuolella. Tällaisia helsinkiläispuhujille ominaisia piirteitä ovat *A*-loppuisen vokaaliyhtymän assimilaatio, *A*:n loppuheitto, loppu-*n:n* kato, yksikön 1. persoonan pronominivariantti *mä* sekä diftongin avartuminen. Näitä on siis saatettu tuottaa hyvinkin vailla tietoista intentiota eli ilman tarkoitusta korostaa näiden piirteiden osuutta ”helsinkiläisyyden” tuottamisessa. Merkille pantavaa on myös, että esimerkiksi *A*:n loppuheittoa esiintyy Heurekassa tallennettujen imitaatioiden ulkopuolisessa puheessa tiheämmin kuin imitaatioissa. Tämä viittaisi siihen, ettei *A*:n loppuheittoa pääkaupunkiseutulaiden keskuudessa mielletä erityiseksi helsinkiläisyydeksi. *A*-loppuisten vokaaliyhtymien pitkävokaalisia muotoja sen sijaan käytetään imitoinneissa suhteellisen paljon. Muilla menetelmillä toteutetuissa kielikäsitystutkimuksissa tämä piirre on noussut esiin harvemmin oletettavasti siksi, että käsitystä siitä on vaikea sanallistaa. Tässä saadut tulokset kannustavatkin tekemään yhä tarkempaa tutkimusta *A*-loppuisten vokaaliyhtymien tiedostamisesta.

Tässä tutkimuksessa sovellettujen imitaatiomenetelmien voi myös todeta kannustavan vastaavien menetelmien soveltamiseen kielitietoisuuden ja -asenteiden tutkimisessa. Kahta eri imitaatiomenetelmää Oulussa soveltamalla halusimme selvittää, millaisia foneettisia, fonologisia ja prosodisia piirteitä valmiiksi kirjoitettujen lauseiden matkimispyyntö tuottaa suhteessa spontaaneihin imitointeihin. Tätä tehtävää sovellettiin Oulun aineiston keruussa myös siitä syystä, että otaksuimme Heurekasta saadun laihan tuloksen perusteella informanttien kokevan imitaatiotehtävän hankalaksi ilman valmiina tarjolla olevaa materiaalia performanssilleen. Tämä pitikin paikkansa (ks. myös Kautto 2018). Kirjallisen materiaalin avulla elisitoidut imitaatiot selvästikin jättivät tilaa myös prosodisten keinojen käytölle, kun informantin ei tarvinnut keskittyä pohtimaan imitaation sisältöä. Tämä on ainakin potentiaalinen selitys sille, miksi spontaaneissa imitaatioissa hyödynnettiin prosodisia keinoja odotettua vähemmän.

Kielenkäyttäjät ovat reagoineet imitaatiotehtävänantoihin samoin kuin vastaajat tekevät esimerkiksi mentaalikarttatehtävissä tai vastatessaan kyselylomakeaineistoon: tuottamalla stereotyyppistä kuvaa Helsingistä tai helsinkiläisyydestä. Imitaatio- ja kysely- tai haastattelumenetelmille onkin yhteistä se, että materiaali

on saatu tutkimuskontekstissa. Tutkijalähtöisiin metodeihin suhteutettuna imitaatiomenetelmän voi katsoa tuottavan kuitenkin monia muita menetelmiä monipuolisempaa tietoa kielenkäyttäjien relevanteiksi kokemista havainnoista. Ennestään tiedetään, että niin pääkaupunkiseudun puhekieltä kuin monia muitakin kielimuotoja kommentoidaan myös niiden ”nuotin”, painotusten ja prosodisten piirteiden näkökulmasta. Se, mihin näillä käytännössä viitataan, jää usein kuitenkin avoimeksi. Imitaatiomenetelmällä voidaan saada täsmällisempää tietoa näiden luonnehdintojen taustalla olevista käsityksistä, joita vastaajien on vaihtelevassa määrin joko vaikeaa tai mahdotonta sanallistaa (Preston 1996).

Kahdella alueella keräämämme imitaatioaineisto vahvistaa aiempia tutkimustuloksia kielikäsitusten kollektiivisuudesta valtakunnallisella tasolla. Helsinkiin assosioitunut piirteet ovat karkeasti ottaen samoja, kysyttiinpä niistä aikuisilta etelässä tai nuorilta Oulussa. Havaitsimme kuitenkin, että pohjoissuomalaiset ovat tehneet pääkaupunkiseudun puhekielestä havaintoja, joita Vantaalla tallennetuissa imitaatioissa ei esiinny ja joista ei ole muissakaan tutkimuksissa ainakaan yksiselitteisiä viitteitä. On kuitenkin epäselvää ja niin ikään jatkotutkimuksia kutsuvaa, mistä oululaisten imitoinneissa toistuva lausumanloppuinen painotus lopulta motivoituu. Kyse näyttäisi tämän aineistokokonaisuuden valossa olevan mahdollisesti nousevan intonaation epäonnistuneesta matkimisesta tai ehkä mieluummin sisällöllisen tai muotopiirteiden alleviivaamisesta intensiteetin avulla, mutta täyttä varmuutta näistä selityksistä ei ole. Jää yhä avoimeksi sekin mahdollisuus, että kyse todella olisi sellaisen sensitiivisen kielitietoisuuden esiin saamisesta, johon muilla tutkimusmenetelmillä ei ole ollut pääsyä. Vastaavaa, kirjallista materiaalia soveltavaa imitaatiomenetelmää olisikin aiheellista testata vielä toisissa yhteyksissä. Harkinnan arvoista voisi olla myös palaaminen lausumanloppuista painotusta tuottaneiden informanttien pariin: soittaa heille heidän tuottamiaan imitointeja ja keskustella näistä tarkemmin.

Joka tapauksessa on helppo yhtyä Nuolijärven (2010: 418) esittämään näkemykseen, jonka mukaan ”jatkuva keskustelu tutkimuksen lähtökohdista, näkökulmista ja menetelmistä on välttämätöntä niin sosiolingvisteille kuin muillekin kielentutkijoille”. Myös kielitietoisuustutkimuksen teoreettis-metodista kehittämistä on syytä edelleen jatkaa. Osa niistä piirteistä, jotka Mantilan (1997, 2004) luokituksen mukaan lukeutuvat joko varauksellisesti tai selvästi yleisiin ja neutraaleihin tai nopeassa leviämisympäristössä oleviin piirteisiin, on muodostunut jossain määrin jonkinlaisen stereotyyppisen ”helsinkiiläisyyden” indekseiksi. Niin suomalainen yhteiskunta kuin kielikin ovat kuitenkin jatkuvassa muutoksessa. Variaatiokuvan ja

siihen liittyvän sosiaalisen indeksisyyden tutkimiseksi tarvitaan edelleen paitsi jatkuvaa tutkimustietoa variaation kehittymisestä eri alueilla, myös teoreettisesti kriittistä, monipuolista kielitietoisuus- ja kielikäsitystutkimusta, joka asettuu keskusteluyhteyteen sen vireän kansainvälisen tutkimuksen kanssa, joka jatkuvasti tuottaa tietoa kielellisten valintojen sosiaalisista merkityksistä ja niihin liittyvistä mekanismeista (Coupland 2016). Metodiikan näkökulmasta suomalaisessa kielitietoisuus- ja asennetutkimuksessa esimerkiksi sosiofonetiikan ja etnografian menetelmät odottavat vielä laajempaa hyödyntämistään.

Lähteet

Aineistolähteet

Vantaalla Tiedekeskus Heureka tallennetut imitaatiot 6.–7.7.2009. Helsingin suomea-hankkeen aineisto. Signumit h0301–h0346. Kotimaisten kielten keskus.

Oulun yliopistossa 1.12.2016 ja 13.12.2016 tallennetut imitaatiot. ONA OKY 182–200.

Oulun ammattikorkeakoulussa 6.–20.10.2016 tallennetut imitaatiot. ONA OKY 201–210.

Kirjallisuus

AARIKKA, LOTTA 2014: ”Mitä iloo siit o ko se o samallai kaikil” *Porilaissyntyiset ja Poriin muuttaneet nuoret aikuiset aluepuhekielen puhujina ja tarkastelijoina*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.

AGHA, ASIF 2003: The social life of cultural value. – *Language & Communication* 23 s. 231–273.

BAKHTIN, MIKHAIL 1981: Discourse in the novel. – Michael Holquist (toim.), *The dialogic imagination. Four essays by M. M. Bakhtin* s. 259–422. Kääntäneet Caryl Emerson ja Michael Holquist. Austin: University of Texas Press.

BAUMAN, RICHARD 1992: Performance. – Richard Bauman (toim.), *Folklore, cultural performances, and popular entertainments* s. 41–49. Oxford: Oxford University Press.

BELL, ALLAN – GIBSON, ANDY 2011: Staging language. An introduction to the sociolinguistics of performance. – *Journal of Sociolinguistics* 15/5 s. 555–572.

- COUPLAND, NIKOLAS 2007: *Style. Language variation and identity*. Key topics in sociolinguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2009: The mediated performance of vernaculars. – *Journal of English Linguistics* 37 (3) s. 284–300.
- 2016: *Sociolinguistics. Theoretical debates*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DUFVA, HANNELE – HALONEN, MIA 2016: Svetlana Rönkkö ja Tove Hansson. Vieraan aksentin performanssi mediahumorin resurssina. – Anna Solin, Johanna Vaattovaara, Niina Hynninen, Ulla Tiilikä & Taru Nordlund (toim.), *Kielenkäyttäjät muuttuvissa instituutioissa. The language user in changing institutions. AFinLAN vuosikirja* s. 145–162. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja n:o 74. Jyväskylä.
- HALONEN, MIA & PIETIKÄINEN, SARI 2017: Mocking fakeness. Performance, phonetic aspiration and ethnic humour. – *Pragmatics* 27:4 s. 507–528.
- HALONEN, MIA – VAATTOVAARA, JOHANNA 2017: Tracing the indexicalization of the notion ”Helsinki s”. – *Linguistics* 55(5) s. 1169–1195.
- HOLMA, SARA 2018: *Oululaislukiolaisten käsityksiä suomen murteista*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- HONKIMÄKI, HERMANNI 2007: *”Kaikki mitä tästä klasista näkyy on mun maita!” Lapualaisten opiskelijoiden murreasenteet*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- JOHNSTONE, BARBARA 2011: Dialect enregisterment in performance. – *Journal of Sociolinguistics* 15/5 s. 657–679.
- 2013: Ideology and discourse in the enregisterment of regional variation. – Peter Auer, Martin Hilpert, Anja Stukenbrock & Benedikt Szmrecsanyi (toim.), *Space in language and linguistics. Geographical, interactional and cognitive perspectives* s. 107–127. Berlin: Mouton de Gruyter.
- JONNINEN-NIILEKSELÄ, KAIJA 1982: Tampereen puhekieli tutkimuskohteena. – Kaija Jonninen-Niilekselä (toim.), *Tampereen puhekieli tutkimuskohteena* s. 7–36. *Folia Fennistica & Linguistica* 6. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Tampere: Tampereen yliopisto.
- JORONEN, PIIA 2007: *Ärsyttävä kieli. Puhekieleen kohdistuvat affektiset kannanotot Iltä-Sanomien verkkokeskusteluissa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- KAUTTO, REETTA 2018: *Peräpohjalaismurteet maallikoiden imitoimana*. Suomen kielen kandidaatintutkielma. Oulun yliopisto.

- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOIVISTO, MIIA 1997: Jälkitavujen A-loppuiset vokaaliyhtymät. – Seija Makkonen & Harri Mantila (toim.), *Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio* s. 94–117. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. Oulu: Oulun yliopisto.
- KOIVUSAARI, ANTTI 2018: *Rutto, raato ja ryökäle. Oululaisten käsityksiä vanhoillislestadiolaisten puhekielestä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- KOKKO, SUSANNA 2010: *Kahden ikäryhmän raahelaisten käsityksiä suomen murteista*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- KROOK, KRISTINA 1999: *Ensi tavun ie-, yö- ja uo-diftongien avartuminen suomen murteissa*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 62. Turku: Turun yliopisto.
- KUIPER, LAWRENCE 1999: Variation and the norm. Parisian perceptions of regional French. – Daniel Long & Dennis R. Preston (toim.), *Handbook of perceptual dialectology* s. 243–262. Amsterdam: John Benjamins.
- KURKI, TOMMI 2005: *Yksilön ja ryhmän kielen reaaliaikainen muuttuminen. Kielemuutosten seuraamisesta ja niiden tarkastelussa käytettävistä menetelmistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAWSON HELLU, IRIS 2012: *Oulun seudulla asuvien nuorten suhtautuminen A-loppuisien vokaaliyhtymien pitkävokaalisiin muotoihin*. Suomen kielen kandidaatintutkielma. Helsingin yliopisto.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 964. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAUTTAMUS, TIMO 1981: Havaintoja suomen ja englannin sibilanttien kontekstuaalisesta variaatiosta. – *Virittäjä* 85 s. 340–354.
- LEINO, PIRKKO 1968: *Suomalaiset matkimukset*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- MANNINEN, EERO 2015: *Oululaisten nuorten käsityksiä pääkaupunkiseudun puhekielestä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.

- MANTILA, HARRI 1997: Johdanto. – Seija Makkonen & Harri Mantila (toim.), *Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio* s. 1–23. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. Oulu: Oulun yliopisto.
- 2004: Murre ja identiteetti. Miten selittää murrepiirteiden leimautumista? – *Virittäjä* 108 s. 322–346.
- MANTILA, HARRI – PÄÄKKÖNEN, MATTI 2010: *Oulun seudun murteen vokaalisto. Historia, muutos ja variaatio*. Suomi 198. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MASE, YOSHIO 1999a: Dialect consciousness and dialect divisions. Examples in the Nagano-Gifu boundary region. – Daniel Long & Dennis R. Preston (toim.), *Handbook of perceptual dialectology* s. 71–113. Amsterdam: John Benjamins.
- 1999b: On dialect consciousness. Dialect characteristics given by speakers. – Daniel Long & Dennis R. Preston (toim.), *Handbook of perceptual dialectology* s. 101–113. Amsterdam: John Benjamins.
- MIELIKÄINEN, AILA 1991: *Murteiden murros. Levikkikarttoja nykypuhekielen piirteistä*. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 36. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2002: Suomalaisten murreasenteista. – *Sananjalka* 44 s. 86–109.
- 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Suomi 203. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MIKKOLA, LAURA 2011: *Murteellisuus, maalaisuus ja miellyttävyyys helsinkiläisten kuulemana. Monimenetelmäinen tutkimus lukiolaisten kieliasenteista*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- NAHKOLA, KARI 1998: Paaministeri paatti tanaan. – *Virittäjä* 102 s. 224–232.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kieliyhteisön vaihto ja muuttajan identiteetti*. Tietoliipas 100. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2010: Sosiolingvistin laboratorio ja yhteiskunnallinen vaikuttavuus. – Hanna Lappalainen, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkuna (toim.), *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan* s. 417–439. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – SORJONEN, MARJA-LEENA 2005: *Miten kuvata muutosta? Puhutun kielen tutkimuksen lähtökohtia*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – VAATTOVAARA, JOHANNA 2011: De-standardisation in progress in Finnish society? – Tore Kristiansen & Nikolas Coupland (toim.), *Standard languages and language standards in a changing Europe* s. 67–74. Novus Press.
- NUPPONEN, ANNE-MARIA 2011: ”Savon murre” savolaiskorvin. *Kansa murteen havainnoijana*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- OJANSUU, HEIKKI 1908: Kansa murrehavaintojen tekijänä. – *Virittäjä* 12 s. 9–13.
 ----- 1909: Kansa kielihavaintojen tekijänä. – *Virittäjä* 13 s. 120.
- PALANDER, MARJATTA 1982: Havaintoja nuoren polven murteenkäytöstä ja -tunte-
 muksesta. – *Virittäjä* 86 s. 164–176.
 ----- 2005: Muu suomi karjalaisten silmin. – Marjatta Palander & Anne-Maria
 Nupponen (toim.), *Monenlaiset karjalaiset. Suomen karjalaisten kielellinen
 identiteetti* s. 56–90. Studia Carelica Humanistica 20. Joensuu: Joensuun yli-
 opiston humanistinen tiedekunta.
 ----- 2007: Alueellisen taustan vaikutus murrekäsitteisiin. – *Virittäjä* 111 s. 24–55.
 ----- 2011: *Itä- ja eteläsuomalaisten murrekäsitteet*. Suomi 200. Helsinki: Suo-
 malaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAUNONEN, HEIKKI 1995 [1982]: *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin
 puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta*. Helsinki: Helsin-
 gin yliopiston suomen kielen laitos.
- PIIPPO, IRINA – VAATTOVAARA, JOHANNA – VOUTILAINEN, EERO 2016: *Kielen taju.
 Vuorovaikutus, asenteet ja ideologiat*. Helsinki: Art House.
- PRESTON, DENNIS R. 1992: Talking black and talking white. A study in variety im-
 itation. – Joan Houston Hall, Nick Doane & Dick Ringler (toim.), *Old Eng-
 lish and new. Studies in language and linguistics in honor of Frederic G.
 Cassidy* s. 326–355. New York: Garland.
 ----- 1993: The uses of folk linguistics. – *International Journal of Applied linguis-
 tics* 3/2 s. 181–259.
 ----- 1996: Whaddayaknow? The modes of folk linguistic awareness. – *Language
 awareness*. Volume 5, number 1 s. 40–74.
 ----- 1999: A language attitude approach to the perception of regional variety. –
 Daniel Long & Dennis R. Preston (toim.), *Handbook of perceptual dialect-
 ology* s. 359–402. Amsterdam: John Benjamins.
- ROUHIKOSKI, ANU 2015: Kela-korttii tai jotai henkkarii mukana? A-loppuisten vo-
 kaaliyhtymien variantit ja sosiaalinen indeksisyys. – Marja-Leena Sorjonen,
 Anu Rouhikoski & Heini Lehtonen (toim.), *Helsingissä puhuttavat suomet*.

- Kielen indeksisyys ja sosiaaliset identiteetit* s. 125–173. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1310. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ROUTARINNE, SARA 2003: *Tytöt äänessä. Parenteesit ja nouseva sävelkulku kertojien vuorovaikutuskeinoina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 903. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAARISTO, HEIDI 2015. *Mitä diftongien avartumisesta ajatellaan? Kielenkäyttäjien mielikuvia*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- SAVINIEMI, MAIJA 2015: ”*On noloa, jos ammatillaiset tekevät tökeröitä kielioppivirheitä.*” *Toimitushenkilökunnan kielenhuoltotiedot, -käytännöt ja -diskurssit*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 127. Oulu: Oulun yliopisto.
- SCHILLING-ESTES, NATALIE 1998: Investigating ”self-conscious” speech. The performance register in Ocracoke English. – *Language in Society* 27 s. 53–83.
- SILVERSTEIN, MICHAEL 2003: Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. – *Language and communication* 23 (3–4) s. 193–229.
- SSS = Paunonen, Heikki – Paunonen, Marjatta 2000: *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja*. Helsinki: WSOY.
- SOVIJÄRVI, ANTTI 1979 [1963]: *Suomen kielen äännekuvasto*. 2. painos. Jyväskylä: Gummerus.
- SUIKKARI, VEERA 2016: *Tyylitelty huono suomi Prinssi Jusufin ja Seksikkään Sulaan Instagram-idiolekteissa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto.
- SURKKA, SANNI 2016: *Tyylikästä lässytystä. Homoseksuaali mies kielellisenä stereotyyppinä ja identiteettinä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- VAAATTOVAARA, JOHANNA 2009a: *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1224. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2009b: Seniorin kiekaisu. – *Gerontologia* 4/2009 s. 237–238.
- 2012: Spatial concerns for the study of social meaning of linguistic variables – an experimental approach. – Hanna Lehti-Eklund, Camilla Lindholm & Caroline Sandström (toim.), *Folkmålsstudier. Meddelanden från föreningen för nordisk filologi* 2012/50 s. 175–209.
- 2013: On the dynamics of non-linguists' dialect perceptions – the perceived spatiality of /s/ variation in Finnish. – Monika Reif, Justyna A. Robinson &

- Martin Pütz (toim.), *Variation in language and language use. Linguistic, socio-cultural and cognitive perspectives* s. 134–163. Duisburg Papers on Research in Language and Culture. Peter Lang.
- VAATTOVAARA, JOHANNA – HALONEN, MIA 2015: ”Missä on ässä? ”Stadilaisen s:n” helsinkiläisyydestä”. – Marja-Leena Sorjonen, Anu Rouhikoski & Heini Lehtonen (toim.), *Helsingissä puhuttavat suomet. Kielen indeksisyys ja sosiaaliset identiteetit* s. 40–83. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1310. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VAATTOVAARA, JOHANNA – POUTIAINEN, SAILA 2017: Kieli-ideologiat kierrätyksessä. Tapaustutkimus ”lässytys”-uutisen kommenttiketjusta osana uutisprosessia. – Sirkku Latomaa, Emilia Luukka & Niina Lilja (toim.), *Kielitietoisuus eriarvoistuvassa yhteiskunnassa. AFinLan vuosikirja 2017* s. 282–301. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja nro 75. Jyväskylä.
- VAATTOVAARA, JOHANNA – SOININEN-STOJANOV, HENNA 2006: Pääkaupunkiseudulla kasvaneiden kotiseuturajaukset ja kielelliset asenteet. – Kaisu Juusela & Katariina Nisula (toim.), *Helsinki kieliyhteisönä* s. 223–254. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- US = *Urbaani Sanakirja*. <https://urbaanisanakirja.com> (15.10.2017).
- VILHULA, KAISA 2012: *Pääkaupunkilainen puhekieli kahden paikallisen ryhmän kuulemana ja keskustelemana*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- ZAMAN-ZADEH, MINNA 1997: Muutoksen etenemismekanismit Kuusamon nykypuhekielen jälkitavujen A-loppuisissa vokaaliyhitymissä. Leksikaalisen diffuusiteorian ja taajuushypoteesin testaus. – Seija Makkonen & Harri Mantila (toim.), *Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio* s. 118–137. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. Oulu: Oulun yliopisto.

Tavallisuus puhekielessä

Keski- ja pohjoispohjalaisten puhekieltä koskevia kielikäsityksiä

Tommi Kurki

1 Johdanto

Professori Harri Mantila on tutkimustyössään osallistunut merkittävästi muun muassa keskusteluun puhe-suomen kehityslinjoista ja esittänyt suomen kielen nykyvariaatiota koskevan viisikohtaisen luokittelunsa (Mantila 1997, 2004). Osana tästä kummunnutta keskustelua on fennistiikkaan kaivattu lisää tutkimustietoa ei-kielitetieilijöiden puhe-suomea koskevista käsityksistä (ks. erit. Lappalainen & Vaattovaara 2005). Tavallisten kielenkäyttäjien asenteita ja kielikäsityksiä tarkastelevaa tutkimusta onkin tehty sittemmin yhä enemmän (ks. esim. Vaattovaara 2009; Nupponen 2011; Räsänen & Palander 2015; tutkielmista ks. esim. Vilhula 2012; Haaramo 2015).

Tämä artikkeli tarkastelee osaltaan näitä nykypuhe-suomeen kohdistuvia kielikäsityksiä. Esittämäni havainnot perustuvat pieneen valikoituun osaan Suomen kielen prosodian alueellinen ja sosiaalinen variaatio -hankkeessa kerättyä laajaa aineistoa.¹ Koska kansanlingvistisen tutkimuksen tai muun asenteita ja ei-kielitetieilijöiden havaintoja koskevan tutkimuksen teoreettista, metodista tai tutkimushistoriallista taustaa on käsitelty kattavasti muualla (ks. esim. Mielikäinen & Palander 2002; Nupponen 2011; Vaattovaara 2012: 176–182; Mielikäinen & Palander 2014; Cramer & Montgomery 2016), en esittele niitä tässä laajemmin.

2 Taustaa

Dennis Preston on luonut ei-kielitetieilijöiden kielitietoisuutta koskevan mallin, joka muodostuu neljästä osasta: saavutettavuudesta (*availability*), vastaavuudesta (*accuracy*), yksityiskohtaisuudesta (*detail*) ja hallinnasta (*control*; Preston 1996, 2002: 50–51; Niedzielski & Preston 2000: 22–24; Mielikäinen 2005: 98; Mielikäinen & Palander 2014: 18–19; Räsänen & Palander 2015: 6–7). Tässä artikkelissa

¹ Käytän lyhyiden vuoksi tästä eteenpäin nimitystä Prosodiahanke.

keskityn nimenomaan saavutettavuuteen eli siihen, millaisista kieltä koskevista ilmiöistä ja seikoista kielenkäyttäjillä on ylipäättään havaintoja, käsityksiä ja mielteitä sekä millaista em. ilmiöitä ja seikkoja koskeva metakieli on. Nupposen mukaan kansandialektologisissa tutkimuksissa on ollut tapana soveltaa kahdenlaista lähestymistapaa, kun on kerätty ei-kielitetilijöiden puhuttua kieltä koskevia havaintoja: joko informantit ovat kuvaileet spontaanisti murteita tai tutkijat ovat hyödyntäneet johdattelevaa materiaalia, jonka avulla informantit on pyritty saamaan kuvailemaan kielenkäyttöä. Nupponen esittää, että kun tehtävänä on kuvailla murretta spontaanisti, mitä todennäköisimmin ensimmäisenä mieleen tulevat ilmiöt luonnehtivat parhaiten maallikon käsitystä murteesta. Sen sijaan johdattelevaa materiaalia käytetään, jos tavoitteena on tutkia jonkin murrepiirteiden havaitsemista tai saada selville, mitä piirteitä informantti tunnistaa puheesta tai vaikkapa tekstistä. (Nupponen 2011: 31.)

Tässä tutkimuksessa on hyödynnetty johdattelevana materiaalina 12:ta lyhyttä puhekielen katkelmaa, joihin kuhunkin sisältyi tiettyjä segmenttaalisia ja suprasegmenttaalisia piirteitä. Koeasetelma, kysely ja näytteet esitellään tarkemmin toisaalla (ks. Kurki 2018). Tässä artikkelissa rajaan tarkasteluni vain niihin kolmeen näytteeseen, joissa puhuvilla henkilöillä on yhteys Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalle, ja nämä näytteet kuvaan tarkemmin luvussa 4.

Useissa tutkimuksissa piirteiden havaitseminen on kytketty laajemmin osaksi murteiden tasoittumisen tarkastelua (ks. esim. Räsänen & Palander 2015 ja siinä mainitut lähteet). Näkökulmani on kuitenkin hieman toinen: Jos kuultavat näytteet ovat eri puolilta Suomea erilaisilta suomalaisilta ja jos näytteitä ei lähtökohtaisesti pidetä kovinkaan murteellisina, mihin kuulijoiden huomio kiinnittyy? Vaikka tunnistamiseen ja tiedostamiseen voidaan olettaa vaikuttavan monen seikan sen lisäksi, minkä kielen tason piirteistä on kyse (ks. esim. Mielikäinen & Palander 2002: 98), onko segmentaalisten havaittujen piirteiden lisäksi myös suprasegmentaalisilla piirteillä merkitystä? Mitkä näytteet näyttäytyvät mahdollisesti yleisinä tai neutraaleina, ketkä niitä pitävät neutraaleina ja mihin piirteisiin ja minkä kielen tason piirteisiin huomio kiinnittyy? Yleispuhekielenä pidetään normittamatonta kielimuotoa, joka sisältää murteiden laajalevikkisiä ja leimattomia piirteitä (Mielikäinen 1986: 1). Sitä on luonnehdittu neutraaliksi nykysuomalaiseksi puhekieleksi (ks. esim. Palander 2005: 21). Tulevaisuudessa olisi kiinnostavaa tarkastella vielä laajemmin kuin tässä artikkelissa, millaista puhetta ja millaisia piirteitä pidetään lopulta neutraaleina.

Useissa tutkimuksissa on ollut tavoitteena selvittää – esimerkiksi imitointi- tai itseraportointitehtävillä –, miten salienteja eli silmiinpistäviä tai havaittavia piirteet ovat (käsitteestä ks. esim. Räsänen & Palander 2015 ja siinä mainitut lähteet; Palliwoda & Schröder 2016: 259–262 ja siinä mainitut lähteet). Ráczin mukaan salienssilla tarkoitetaan kyllä sosiolingvistiikassa useimmiten jonkinlaista perkeptuaalista prominenssia, mutta käsite on hänen mukaansa epätarkka (Rácz 2012: 3). Esimerkiksi omassa tarkastelussani salienteiksi piirteiksi rajautuvat enemmän tai vähemmän tiedostetut piirteet, koska käsiteltävinä on kuvailuja piirteistä, jotka informantit raportoivat kuulleensa näytteissä. Salientti piirre voi kuitenkin Ráczin mukaan olla tiedostetun sijasta tiedostamatonkin. Yhdistävänä seikkana on, että kielenkäytössä se toimii sosiaalisena tai alueellisena indeksoijana: tietyt piirteet korreloivat puhujan alueellisen taustan, sosiaalisen statuksen tai muiden kielenulkoisten tekijöiden kanssa. Piirteestä voi tulla salientti, jos sen esiintyminen on kuulijasta epäodotuksenmukaista tai epätavallista. Vertailukohtena informantilla ovat oma varieteetti (murre) ja projisoitu lingvistinen normi. (Rácz 2012: 2–4). Suomessa useimmissa yhteyksissä normina toiminee oman idiolektin ja lähipiirin varieteetin lisäksi kirjakieli.

Tämän työn lähtökohtia ovat Ráczin (2012) edellä mainitut ajatukset salienssista sekä idiolektista ja kirjakielestä vertailukohtana puhujien havainnolle. Prosodiahankkeen aineistoa kerättyä omia ääninäytteitään tallentaneille tarjottiin mahdollisuutta kuunnella toisten anonymisoituja näytteitä ja kommentoida niitä. Tässä yhteydessä useita näytteitä kommentoitiin esimerkiksi ”tavallisiksi” tai ”yleisiksi” tai jotenkin muuten sellaisilla tavoilla, että kuulijoiden voi tulkita pitäneen kuulemiaan puhetapoja jotenkin neutraaleina. Kommentteja saattaa pitää kyllä osin odotuksenmukaisina, koska aineistoa kerättiin nimenomaan suprasegmentaalisista ilmiöiden tarkasteluun, mutta kiinnostavaksi kysymykseksi nousee, mikä puhe-näytteissä tekee niistä neutraaleja ja millaiset näytteet ja mahdollisesti mitkä piirteet ovat eri vastaajista neutraaleja. Oletuksena tutkimusasetelmalle on, että salientit piirteet ovat omasta kielimuodosta tai kirjakielestä poikkeavia ja niiden havaitseminen saa aikaan sen, että kuulijat pitävät näytteitä muunlaisia kuin neutraaleina.

3 Kysely, valitut ääninäytteet ja tavoitteet

Tutkimuksen aineisto kerättiin verkkokyselylomakkeella, johon oli liitetty ääninäytteitä. Kysely oli avoin kaikille aiheesta kiinnostuneille 22.5.–15.9.2017. Kysely-

lyn ääninäytteet oli valittu Prosodiahankkeen ääninäytekorpuksessa, joka oli koostettu elisitoiduin tehtävin verkossa vuosina 2014–2016. Tehtävissä oli erilaisia visuaalisia (kuva tai video) tai verbaalisia (teksti tai ääni) ärsykeitä, joihin vapaaehtoiset osallistujat reagoivat omalla puhekielellään, ja nämä reaktiot äänitettiin. (Keuusivustosta ks. Kurki 2018, tehtävistä ks. Kurki, Nieminen, Kallio & Behravan 2014; Nieminen, Kurki, Behravan & Kallio 2014; Nieminen & Kurki 2015.)

Alkujaan kyselyn näytteet valittiin sitä silmällä pitäen, että niiden joukossa olisi prosodialtaan erilaisia katkelmia ja että niissä olisi verrattain vähän vahvasti alueellisesti tai sosiaalisesti erottelevia fonologisia, morfofonologisia tai morfologisia piirteitä (vrt. Mantila 2004:n piirreluokitus): ärsykkeet valittiin niin, että puhekatkelmaan tulisi muun muassa fonotaksiltaan CVCV(X)-tyyppisiä sanoja (ks. esim. Ylitalo 2015, 2016), joiden ensi ja toisen tavun lyhyen vokaalin kestojen suhteissa olisi merkittäviä eroja (ks. taulukko 1). Samoin elisitoituihin tehtäviin sisällytettiin ärsykeitä, joiden perusteella puhujat saatiin tuottamaan pidempiä kuin parin sanan tuotoksia, mikä mahdollistaisi intonaatiokuvioiden tarkastelun.

Taulukko 1. Esimerkki kuuntelusarjan näytteiden suprasegmentaalisista eroista: CVCV(X)-tyyppisten sanojen ensimmäisen ja toisen tavun lyhyen vokaalien kestot kolmessa näytteessä.

Näyte	Informantti	1. tavun lyhyen V:n kesto (ms)	2. tavun lyhyen V:n kesto (ms)	2. tavun V:n suhde 1. tavun V:iin (%)
NÄYTE 6	yli 20-vuotias pk-seutulainen nainen	0,074476	0,057863	78
NÄYTE 7	yli 40-vuotias varsinaissuomal. nainen	0,033192	0,054949	166
NÄYTE 12	yli 30-vuotias oululaisnainen	0,062	0,084703	137

Kyselyn testausvaiheessa saadun palautteen perusteella osa vastaajista jaksoi vastata kyselyyn pidempään, jos siihen sisällytettiin joitain selvemmin heidän murteellisina pitämiään aineksia: siksi mukaan valikoitiin myös katkelmia, joissa oli myös jokin fonologinen tai morfologinen aines, jonka oletettiin kiinnittävän kuulijoide-

huomion ja joiden arveltiin osaltaan ylläpitävän informanttien mielenkiintoa vastata kysely loppuun asti.² Näin avautui mahdollisuus tarkastella myös sitä, kiinnittävätkö vastaajat mahdollisesti eri kielen tasojen ilmiöihin eri tavalla huomiota.

Verkkokyselyä mainostettiin kymmenissä eri Facebook-ryhmissä, ja vastaajiksi kutsuttiin myös samoja vapaaehtoisia, jotka olivat äänittäneet katkelmia omasta puheestaan hankkeen tarpeisiin. Sama kysely teetettiin myös Helsingin yliopistossa Suomi kieliyhteisönä -kurssilla helmikuussa 2017 ja Turun yliopistossa Kielen vaihtelu -kurssin aluksi elokuussa 2017.³ Kyselyvastauksia saatiin kaikkiaan 342 henkilöltä: verkossa kyselyyn vastasi 259 informanttia; Helsingin yliopistossa kyselyyn vastasi puolestaan 44 opiskelijaa ja Turun yliopistossa 39 opiskelijaa.⁴ Verkossa oli mahdollista kuunnella vain osa näytteistä ja vastata vain niitä koskeviin kysymyksiin, ja osa vastaajista toimikin näin. Näytteiden järjestys oli kaikille sama, ja keskimäärin vastaajat kuuntelivat ja kommentoivat 10,1 näytettä.

Kyselyn koeasetelmassa kukin vastaaja sai kuunneltavakseen kunkin puhekielen näytteen yksitellen, ja häntä pyydettiin vastaamaan seuraaviin avokysymyksiin:

- a) Ketkä puhuvat tai voisivat puhua samalla tavalla kuin näytteessä kuultu henkilö (tai ketkä eivät ainakaan puhu näin)?
- b) Kiinnittikö jokin kuullussa näytteessä erityistä huomiota? Jos kiinnitti, mikä?

Kysymysten välissä tuli vastattavaksi myös seitsenkohtainen osio, jossa kartoitettiin Osgoodin semanttisen differentiaalim keinoin vastaajien kielikäsitteitä. Näissä kysymyksissä vastakohtaparit oli asetettu viisiportaiselle asteikolle, ja vastaajia pyydettiin valitsemaan heidän mielestään kuvaavin vaihtoehto. Tämän artikkelin kannalta olennaisia ovat kaksi ensimmäistä vastakohtaparia: täysin yleiskielinen (kirjakielinen) – täysin puhekielinen, täysin omaa puhetapaani vastaava – täysin omasta puhetavastani poikkeava. (Ks. liite 1.) Verkossa kyselyyn vastanneet saivat

² Tehtävänannossa ja mainoksissa käytettiin *murre*-sanasta ilmauksia *puhekieli* ja *puhuttu kieli*. Samoin toimittiin kyselylomakkeen suunnittelu- ja testivaiheessa, kun kyselyä testattiin.

³ Kiitän Hanna Lappalaista siitä, että aineistoa sai kerätä hänen kursseiltaan.

⁴ En tarkastele tässä opiskelijoita muista vastaajista erillään. Tässä tarkasteltavia kolmea näytettä koskeissa vastauksissa ei ollut opiskelijoiden ja muiden välillä tilastollisesti merkitseviä eroja lukuun ottamatta näytettä 4 koskevaa subjektiivista etäisyyttä yleiskieleen (kahden riippumattoman otoksen Mann-Whitneyn testi, $p=0,034$).

kuunnella näytteen halutessaan niin monta kertaa kuin halusivat. Helsingin ja Turun yliopiston kursseilla kyselyyn vastanneet kuulivat kunkin näytteen kahteen kertaan.

Kyselyn aineisto on erittäin laaja, ja sen pohjalta on tekeillä usea julkaisu. Tässä esityksessä keskityn seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

1. Mihin piirteisiin vastaajat kiinnittävät huomiota, ja miten he kommentoivat näytteitä? Tätä tarkastelen analysoimalla avoimien kysymyksien vastauksia.
2. Mitkä näytteet vastaajat arvioivat neutraaleiksi ja mitkä piirteet neutraaleiksi, ”tavalliseksi” tai jotenkin muuten tunnusmerkittömiksi? Tätä kysymystä tarkastellaan analysoimalla vastaajien avokysymyksiin antamia vastauksia, Osgoodin differentiaalinen keinoin mitattavia kirjakielisyyden ja puhekielisyyden välistä suhdetta sekä vastaajien omia arvioita siitä, kuinka paljon näytteet vastasivat heidän omaa puhettaan. Nimitän näitä jatkossa subjektiiviseksi etäisyydeksi kirjakieleen ja omaan kieleen (ks. esim. Palliwoda & Schröder 2016). Vastaajien avokysymyksiin esittämät vastaukset esitetään analyysiluvuissa siinä kirjoitusasussa kuin vastaajat ovat ne kirjoittaneet.

Luvussa 4.1 käsittelen sitä, mihin piirteisiin informantit kiinnittävät huomiota kolmessa näytteessä. Kutakin näytettä tarkastelen omassa alaluvussaan, ja kussakin alaluvussa käsittelyjärjestykseni on seuraava: Ensin esittelen näytteen ja eräitä sen kielellisiä ominaispiirteitä. Tarkoitus ei ole siis esitellä esimerkiksi keski- ja pohjalaispiirteiden ominaispiirteitä, vaan ylipäättään niitä piirteitä ja varianteja, joita valikoiduissa äänitekatkelmissa on. Informanteillahan ei ole ollut mitään ennakkotietoa puhujista tai heidän taustastaan. Tämän jälkeen käyn läpi niitä yleisimpiä piirteitä, joihin informantit raportoivat kiinnittäneensä huomiota. Kussakin alaluvussa on esitetty kyseessä oleva näyte litteroituna sekä taulukko, johon on koottu sekä keski- ja pohjoispohjalaisten että muiden informanttien yleisimmin havaitsemat piirteet. Luvussa 4.2 lavennan näkökulmaa siihen, miten paljon näytteet muistuttavat informanttien mukaan heidän omaa puhettaan, ja luvussa 4.3 siihen, mikä informanteista on neutraalia ja tavallista ja mikä selittää neutraaliuden ja tavallisuuden vaikutelmaa. Kokoan tulokseni ja havaintoni vielä luvussa 5.

4 Analyysi

4.1 Näytteissä esiintyvät piirteet ja informanttien kommentoimat piirteet

Tässä artikkelissa tarkastelu on rajattu näytesarjasta vain kolmeen äänitteeseen: ensimmäisen puhuja on muuttanut Kainuusta Ouluun, keskimmäisen puhuja on ikänsä asunut Keski-Pohjanmaalla ja kolmas on syntynyt Oulussa ja asunut samassa kaupungissa suuren osan elämänsä. Kuuntelunäytteitä arvioineet vastaajat on jaettu seuraavassa analyysissä kahteen ryhmään: keski- ja pohjoispohjalaisiin vastaajiin ja muihin vastaajiin. Kultakin informantilta on kysytty hänen alueellisen taustansa selvittämiseksi synnyinpaikan ja nykyisen asuinpaikan lisäksi paikkakuntaa, jossa hän on asunut pisimpään lapsuudessaan ja aikuisena. Ne informantit, joilla vähintään kaksi neljästä osatekijästä sijoittuu Keski- tai Pohjois-Pohjanmaalle, on laskettu mukaan keski- ja pohjoispohjalaisten ryhmään.

Tarkastelen aineistoa kvantitatiivisesti ja kvalitatiivisesti. Kvalitatiivisessa osassa syvennän tarkasteluni esittelemällä esimerkkejä informanttien avoimiin kysymyksiin kirjoittamista vastauksista. Informanteilla on heidän toisistaan erottamiseksi tunnus (esim. v55-HM): aloittava kirjain ilmaisee, onko hän vastannut verkossa (v), Helsingin yliopistossa (h) tai Turun yliopistossa (t), sitä seuraa tunniste-numero sekä kirjainlyhenne (ks. liite 2), joka kertoo karkeasti, miltä alueelta vastaaja on.

4.1.1 Kainuusta Ouluun muuttaneen insinöörimiehen näyte (näyte 1)

Ensimmäisessä näytteessä miesääni kuvailee kahden kuvan välisiä eroja. Hänen puhenopeutensa on hyvin rauhallinen, ja esimerkiksi tremulantit ovat vahvasti täryisiä. Vokalismitaan näytteessä ei esiinny diftongien avartumista ja *oi*-diftongi redusoituu selvästi.⁵ Jälkitavujen *ea*-vokaaliyhtymät eivät ole oienneet, vaan edustuksena on *ea*. Konsonantismissa merkille pantavaa on esimerkiksi se, että puhujan

⁵ Esittelen kunkin näytteen aluksi siinä esiintyvien yksittäisten piirteiden edustukset kertomatta tätä ennen mitään puhujan taustasta. Esimerkiksi tämän näytteen puhujan kotiseudulla diftongit eivät avarru, ja hänen nykyasuinseudullaan avartuneet diftongit ovat jo väistyneet (Kettunen 1940: kartta 155; vrt. Mantila & Pääkkönen 2010: 68–72, 76–85). Koska näytteessä on kuitenkin useita äänneympäristöjä,

näytteessä esiintyy yleisgeminaatiota ja *lm*-konsonanttiyhtymässä svaavokaali. *Hyppivät*-tyyppinen partitiivi (Kettunen 1940: kartta 5) yhdessä diftonginreduktion (Kettunen 1940: kartta 158) ja yleisgeminaation kanssa (Kettunen 1940: kartta 2) viittaavat vanhan levikkinsä pohjalta savolaismurteisiin. Puhuja on Kainuussa syntynyt ja lapsuutensa elänyt yli 30-vuotias insinöörimies, joka on aikuistuttuaan muuttanut Ouluun.

NÄYTE 1 (kesto 21 sekuntia; ärsykkeenä 10 eroa kuvissa)

siinä, vasemman puoleises ei palamua [palmua] tuolla, jorripakor rannalla niij kuin tuossa oekeassa. oikeampuoleisess onj kaks hyppivätä kallaa, vasemmampuoleisess ei ok ko yksi. oikeampuoleiselta kuvasta puuttuu puska tuolta jo- vuorrej juuresta.

Taulukkoon 2 on koottu kummankin vastaajaryhmän eniten mainintoja saaneet kielelliset ilmiöt, joihin vastaajat ilmoittivat kiinnittäneensä huomiota. Keski- ja pohjoispohjalaisten yleisimmin kommentoimat piirteet ovat omassa sarakkeessaan ja muiden informanttien omassa sarakkeessaan. Noin puolet vastaajista ei kommentoinut vastauksessaan mitään kielenpiirrettä edes epäsuorasti: osa näistä jätti kommenttikentän tyhjäksi tai kommentoi näytettä ilman, että he käsittelivät varsinaisesti mitään piirrettä (ks. esim. 1–7).

(1) *lempeä ja miellyttävä puhetapa, korostetun murteinen* (h27-pääk)

(2) *Tuttu murre, koska sukua Kuusamossa.* (v55-HM)

(3) *Puhuja puhui täysin luontevasti omaa murrettaan. Ei liikaa korostanut murretta, mutta ei myöskään yrittänyt puhua kirjakieltä.* (v311-LM)

(4) *lempeä ja miellyttävä puhetapa, korostetun murteinen* (h7-pääk)

(5) *selkeä* (v307-LM)

(6) *pöyristyttävä murre* (t28-LM)

(7) *sanojen epäselvyys* (t39-pääk)

joissa avartuminen olisi mahdollista, ja koska näytteitä kommentoineet informantitkaan eivät ole tienneet mitään puhujan taustasta, olen pitänyt tarpeellisena kertoa myös tällaisista piirteistä: informanteilakaan ei ole ollut mitään ennakkotietoa, mitkä piirteet olisivat kuullun puhujan koti- tai asuinseudulla perinteisesti mahdollisia tai odotuksenmukaisia. Lisäksi huomattava on, että kuuntelusarjan näytteet ovat 2010-luvulta.

Taulukko 2. Eniten mainintoja saaneet kielenkäyttöä koskevat ilmiöt pohjalaisilla ja muilla vastaajilla: Kainuusta Oulun seudulle muuttaneen miehen näyte (näyte 1).

keski- ja pohjoispohjalaiset (n=25) ⁶		muut (n=317)		
kommentoitu ilmiö	n	kommentoitu ilmiö	n	% vastaajista
ei mikään kielenpiirre	12	ei mikään kielenpiirre	152	47,9 %
geminaatio	9	geminaatio	70	22,1 %
vahva <i>r</i>	2	puheen nopeus (hitaus)	41	12,9 %
<i>puska</i>	2	vahva <i>r</i>	31	9,8 %
diftongit, inessiivi, intonaatio,	1	<i>hyppivätä</i> -tyyppinen partit.	15	4,7 %
<i>iA</i> ⁷		<i>jorpakko</i>	11	3,5 %
		painotus, painottaminen	10	3,2 %

Piirteitä kommentoivissa vastauksissa mainittiin kummassakin ryhmässä muita useammin geminaatio: pohjalaisista sen mainitsi neljännes vastaajista ja muistakin yli 20 prosenttia. Piirre vaikuttaa olevan siis tämän näytteen salientein. Muut pohjalaisien havainnot saivat vain yhden tai kaksi mainintaa. Esimerkiksi puhujan vahvan täryisesti ääntämän *r*:n mainitsi kaksi pohjalaista; samaan kiinnitti huomiota muiden ryhmässä noin 10 prosenttia vastaajista aivan kuten myös puheen hitauteen. Tyyppillistä useita näytteitä koskevissa kommenteissa on myös, että kuulijoiden huomio kiinnittyi leksikaalisiin ilmiöihin, sanoihin, joita vastaajat pitivät murteellisina. Tällainen on esimerkiksi näytteessä 1 esiintyvä *jorpakko*-sana, johon kiinnitti huomiota 12 ei-pohjalaista vastaajaa. Kielitoimiston sanakirjan mukaan *jorpakko* on tyyliltään arkikielinen. Suomen murteiden sanakirjan mukaan sitä on tavattu vanhastaan varsinkin lounaismurteissa (VarP-E), pohjoisimmissa hämäläismurteissa (SatP), kaakkoismurteissa (Kar), Kainuun murteessa (Kai) ja peräpohjalaismurteissa (PerP).

Kiinnostavaa on myös se, mihin piirteisiin ei kiinnitetty mitään huomiota tai mihin piirteisiin kiinnittivät huomiota vain harvat informantit. Esimerkiksi ns. *tA*-partitiivia, joka on vanhastaan savolaismurteille ja siten myös Kainuun murteille ominainen, ei kommentoinut kukaan keski- tai pohjoispohjalaisista. Tosin *tA*-vari-

⁶ Taulukoissa 2, 3 ja 4 on esitetty vain sellaisissa kohdissa suhteelliset osuudet (prosenttiluvut), joissa esiintymien frekvenssi on vähintään sata. Pienistä frekvensseistä lasketut suhteellisuudet osuudet olisivat vääristyneitä, eikä niitä pidä siksi esittää.

⁷ Kaikki vastaajien kommentit eivät ole linjassa sen kanssa, mitä näytteissä on kuultavissa. Tavatonta ei ole, tosin harvinaista, että kommenteissa mainittiin muotoja tai sanoja, joita näytteissä ei esiintynyt. Esimerkiksi tässä näytteessä erään kommentoineen vaikutelma oli, että näytteessä sanottiin ”*oikkiassa*”.

anttia on merkitty Kettusen kartoissa esiintyneen ainakin vielä 1900-luvun alkupuolella myös keski- ja pohjalaismurteiden puolella jokilatvoilla (Kettunen 1940: kartta 5), mikä voi selittää osittain huomioiden vähäistä määrää. Merkittävää on myös, ettei svaavokaalia juurikaan kommentoitu, vaikka sama piirre kiinnitti vastaajien huomion kuuntelutarjan muissa näytteissä: näytteessä on siis jotain, mikä kiinnittää sitäkin enemmän huomiota.

Suprasegmentaaliin ilmiöihin voivat liittyä puheen nopeutta käsittelevien vastausten lisäksi satunnaiset ei-pohjalaisten maininnat puheen ”intonaatiosta”, ”painotuksesta”, ”rytmistä”, ”poljennosta” ja venyttämisestä. Aiemmassa kansanlingvistiksessä tutkimuksessa on havaittu, että arkisessa kielenkäytössä esimerkiksi *paino(s)tus*-nimityksen merkitykset hajoavat moniaalle (Mielikäinen & Palander 2014: 126). Varmasti ei voidakaan tietää, mitä aineiston näillä luonnehdinnoilla tarkoitetaan, ja ne voivat liittyä yhtä lailla segmentaaliin ilmiöihin. Muun muassa venyttämällä on todettu luonnehdittavan toisaalta eri aluemurteiden kokonaisvaihtelua, toisaalta erilaisia äänteellisiä murteellisuuksia (mt. 142). Siksi esimerkiksi CVCV(X)-sanatyypin lyhyiden vokaalien kesto-suhteeseen voi varovaisestikin arvioiden tulkita kiinnittäneen jollakin tavalla huomiota vain kolme ei-pohjalaista informanttia, ja pohjalaisilta ei kommentteja ollut lainkaan.

Koko näytesarjassa on vain kaksi näytettä, joita yksikään kyselyyn vastannut ei luonnehtinut edes jotenkin omin sanoin tavalliseksi tai neutraaliksi: toinen näistä on juuri kainuulaistaustaisen oululaistuneen insinöörimiehen näyte. Ainoastaan yksi vastaaja, joka on pääkaupunkiseutulainen yliopisto-opiskelija, kommentoi näytteen olevan tavallinen siinä mielessä, että se ”viittaa moneen murrealueeseen” (h35). Koska tätä näytettä ei kukaan luonnehtinut tavalliseksi tai neutraaliksi, on siinä esiinnyttävä jokin tai joitakin tunnusmerkkisiä piirteitä, jotka välittävät kuvaa puhujasta tai hänen taustastaan: tällainen on edellä esitetyn perusteella ainakin geminaatio.⁸

4.1.2 Keskipohjalaisen asentajamiehen näyte (näyte 4)

Näytesarjan neljännessä näytteessä miesääni opastaa kuulijaa ja kertoo kulkureittiä tavoiteltuun kohteeseen. Tässäkin näytteessä puhenopeus on hyvin rauhallinen, ja

⁸ Syy voi olla osittain myös siinä, että äänityssarjan ensimmäistä näytettä informantit eivät ole kommentoineet neutraaliksi, koska heillä ei ole siinä vaiheessa ollut vielä vertailukohtaa muihin näytteisiin.

puhuja ääntää tremulantit vahvasti täryisinä. Ensimmäiseen näytteeseen verrattuna tässä näytteessä ei kuitenkaan esiinny yleisgeminaatiota eivätkä diftongit redusoidu. Sen sijaan yhtäläisyyksiä ensimmäiseen näytteeseen on useassa piirteessä: diftongit eivät avarru, svaavokaaleja esiintyy useaan kertaan ja jälkitavujen vokaaliyhtymät eivät oikene (*eA*). Puhuja on syntyisin Keski-Pohjanmaalta maaseudulta, josta hän on muuttanut aikuisena Kokkolaan. Hänellä on toisen asteen koulutus, ja hän työskentelee asentajana.

NÄYTE 4 (kesto 14 s; karttaopastus)

Ajat sitä niij kauan suoraan että tulee, [painotus/hidastus] Ruustinna_hkatu elikkä se on niij ko kolomas risteys käännyt siitä taas oike_{alle}. ja melekeen tiem päähä että tulee Lehemuskatu ja siitä vasemmalle ja het seuraava oike_{alle}.

Suuri enemmistö informanteista katsoi, ettei keskipohjalaismiehen näytteessä ollut mitään erityistä, johon he olisivat kiinnittäneet huomiota (ks. taulukko 3). Tämä ilmeni siinä, että moni oli jättänyt vastauskohdan tyhjäksi. Edellisestä näytteestä poiketen neljättä näytettä koskevissa vastauksissa oli myös kahdeksan sellaista vastausta, joissa sanallisestikin kerrottiin, että näytteessä ei mikään ollut erityistä. Nämä vastaukset tulivat keskisuomalaiselta (ks. esim. 8), hämäläisiltä (3), lounais-suomalaisilta (2), savolaiselta ja pääkaupunkiseutulaiselta.

Taulukko 3. Eniten mainintoja saaneet kielenkäyttöä koskevat ilmiöt pohjalaisilla ja muilla vastaajilla: keskipohjalaissyntyisen kokkolalaismiehen näyte (näyte 4).

keski- ja pohjoispohjalaiset (n=31)		muut (n=267)		% vastaajista
kommentoitu ilmiö	n	kommentoitu ilmiö	n	
ei mikään kielenpiirre	16	ei mikään kielenpiirre	145	54,3 %
<i>het</i> ('heti')	7	svaavokaali	43	16,1 %
svaavokaali	6	jälkitavujen <i>eA</i> -vok.yhtymät	27	10,1 %
jälkitavujen <i>eA</i> -vok.yhtymät	3	<i>het</i>	24	9,0 %
		vahvatäryinen <i>r</i>	16	6,0 %
		rauhallinen tempo	9	3,4 %

(8) *en kiinnittänyt huomiota oikein mihinkään erityiseen.* (v148-KS)

Ryhmässä muut ne, jotka kommentoivat kielenkäyttöä jotenkin, kommentoivat näytteessä svaavokaaleja muita piirteitä useammin; pohjalaisista saman piirteen kertoi huomanneensa vajaa viidennes. Molemmissa ryhmissä mainittiin sanamuoto

het ('heti'). Muutama pohjalainen tunnisti sen välittömästi omaan murteeseensa kuuluvaksi, muita se lähinnä kummastutti. Jälkitavujen *eA*-vokaaliyhtymiin kiinnitti huomiota kummassakin ryhmässä noin joka kymmenes vastaaja. Kiinnostavaa on, että näitä kommentoitiin, vaikka puhujan edustus vastaa myös yleiskielen kantaa. Tämä kieli osaltaan siitä tutkimuksesta esitetystä havainnosta, että jälkitavujen *eA*- ja *OA*-vokaaliyhtymissä oienneet variantit ovat yleistyviä puhekielisyyksiä: vaikka niitä on nimitetty yleispuhekielisyyksiksi, ovat ne sosiaalisesti leimautuneita. (Mantila 2004: 366.) Useat nykypuhujat lienevät siksi tietoisia piirteestä, mitä osaltaan edistää myös se seikka, että kyse on (morfo)fonologisesta piirteestä, jonka variantit ovat toisiinsa nähden diskreettejä. Vertailukohteena ei siis todennäköisesti kaikilla vastaajilla ollut oma varieteetti tai standardi (kirjakieli), vaan havainto epämuodollisesta mutta standardinormeja pitkälti myötäilevästä puhetavasta. Kiinnostavaa kyllä osa vastaajista raportoi kuulleensa näytteessä murteellista *iA*-edustusta, osa yleiskielenkin mukaista *eA*-edustusta.

Yhteenlaskettunakin arvioita, jotka olisivat edes väljästi kytkettävissä jotenkin suprasegmentaalisiin ilmiöihin, oli hyvin vähän, 13. Niissä kommentoitiin *hitauden* (9) lisäksi kertaalleen *painotusta*, *vokaalien venytystä*, *rytmiiä* tai *nuottia*. Nämä kaikki arviot olivat muilta kuin keski- tai pohjoispohjalaisilta.

4.1.3 Korkeakoulutetun yli 30-vuotiaan oululaisnaisen näyte (näyte 12)

Näytesarjan viimeisessä näytteessä naisääni kertoo reittiopastusta kuulijalle. Puhenopeus on huomattavasti nopeampi kuin näytteissä 1 ja 4. Näytteessä esiintyvät diftongit ovat avartumattomia ja redusoitumattomia. Vaikka katkelmassa on kohta, jonka äänneympäristö on otollinen itämurteiden erikoisgemmaation esiintymiselle, ei erikoisgemmaatiota silti esiinny. Toisaalta naispuhujankin näytteessä aivan kuten miespuhujien näytteissä 1 ja 4 esiintyy svaata. Lisäksi *t:n* heikkoasteisena vastineena esiintyy katoa ja erisnimissä *d:tä*. Kuten edellisessäkin näytteessä toisen tavun lyhyet vokaalit pitenevät. Puhuja on yli 30-vuotias oululaisyyntyinen ja Oulussa asuva korkeakoulutettu nainen, joka työskentelee teknisellä alalla.

NÄYTE 12 (kesto 20 s; karttaopastus)

no nii, eli lähet tästä, Kustaankadulta tonne 'oikeelleppäin. ja käännyt ensimmäisestä vasemmalle, Puistokadulle. aa- jatkan sitä suoraan, sillan yli, ja sillan,

jäläkeen ensimmäisestä, otat vasemman. ja siitä ensimmäisen ristin-, ylitte, siin on Tammikatu ja sitte...

Noin puolet sekä keski- ja pohjoispohjalaisista että muista vastaajista eivät havainneet oululaisnaisen näytteessä mitään erityistä (ks. taulukko 4). Suuri osa oli jättänyt kohdan tyhjäksi, osalla kommentti kohdistui johonkin muuhun kuin varsinaisesti johonkin piirteeseen. Tämän lisäksi seitsemän muiden vastaajien ryhmään kuuluvaa ilmoitti erikseen, ettei mikään kiinnittänyt erityisesti huomiota (ks. esim. 9). Nämä vastaajat ovat Hämeestä (2), Savosta (2), pääkaupunkiseudulta, Lapista ja mieheltä, joka on syntynyt Pohjois-Pohjanmaalla mutta muuttanut jo lapsena pääkaupunkiseudulle ja joka asuu Keski-Suomessa. Merkittävää on, että näistä ainoastaan kahden vastaajan mielestä kuka tahansa voisi puhua kuten näytteen puhuja, sen sijaan muut pyrkivät määrittämään puhujan alueellisesti (4) tai sosiaalisesti.

(9) *Neutraali, ei tuo oikein mitään mielikuvia. (v99-EP)*

Taulukko 4. Eniten mainintoja saaneet kielenkäyttöä koskevat ilmiöt pohjalaisilla ja muilla vastaajilla: oululaisnaisen näyte.

keski- ja pohjoispohjalaiset (n=21)		muut (n=241)		
kommentoitu ilmiö	n	kommentoitu ilmiö	n	% vastaajista
ei mikään kielenpiirre	9	ei mikään kielenpiirre	136	56,4 %
<i>tt</i> yleiskielen <i>ts</i> -yhtymässä	6	svaavokaali	63	26,1 %
svaavokaali	6	<i>tt</i> yleiskielen <i>ts</i> -yhtymässä	34	14,1 %
<i>risti</i> ('risteys')	5	<i>risti</i> ('risteys')	15	6,2 %
"murre sanat"	3	2. tavun lyhyen V:n kesto	6	2,5 %
jälkitaivujen eA-vok.yhtymät	1	∅ yleiskielen d:n vastineena	3	1,2 %
ns. loppunousu	1	"murre sanat"	3	1,2 %
		"intonaatio"	3	1,2 %

Viimeisessä näytteessä kolme yleisimmin mainittua piirrettä ovat täsmälleen samat pohjalaisten ja ei-pohjalaisten ryhmissä: svaavokaalin esiintyminen, *tt*-variantin käyttö yleiskielen *ts*-yhtymän vastineena ja sana *risti* ('risteys'). Tästä näytteestä – kuten näytteissä 1 ja 4 – raportoidut havainnot ovat eri vastaajilla hyvin erilaisia, ja sellaisia piirteitä, joita kommentoi vain alle kymmenesosa vastaajista, on paljon. Selvä enemmistö kommentoitiin tulkittavissa segmentaalisten piirteiden kuvailuiksi ja arvioiksi, sen sijaan suprasegmentaalisia piirteitä kommentoitiin harvemmin ja ylimalkaisemmin.

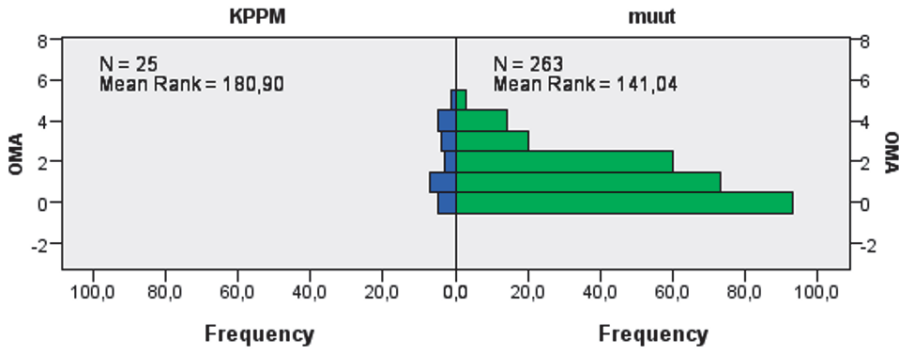
4.2 Subjektiiivinen etäisyys

Edellä (ks. luku 4.1) ilmeni, että kaikille kolmelle näytteelle oli ominaista se, että huomattava osa vastaajista ei huomannut näytteiden kielessä mitään erityistä. Seuraavaksi tarkastelen sitä kiinnostavaa seikkaa, että tästä huolimatta näytteet kuulosivat suuresta enemmistöstä erilaisilta. Tämä ilmenee heidän numeerisesti arvioimissaan subjektiiivisissa etäisyyksissä (ks. liite 1) ja myös siinä, että valtaosa kuulijoista määritteli kuuntelukokeen kaikkien 12 näytteen puhujat ennen kaikkea alueellisesti (Kurki 2018; vastaavanlaisista tuloksista ks. Kurki & Siitonen 2014: 175–187).

Kainuulaismiehen näytettä koskevat arviot subjektiiivisesta etäisyydestä omaan puhutapaan vaihtelevat suuresti puhujien kesken sekä keski- ja pohjoispohjalaisten ryhmässä että muiden ryhmässä. Kuviossa 1 on havainnollistettu näiden kahden vastaajaryhmän vastausten jakaumaa, pohjalaisten vastaajien jakaumaa kuvion vasemmalla ja muiden vastaajien oikealla reunassa. Kullekin numeeriselle vastausvaihtoehdolle on oma palkkinsa, ja mitä pidempi palkki on, sitä useammin ryhmän vastaajat antoivat juuri tämän numeerisen arvion. Kummassakin ryhmässä annettiin skaalan kaikkia arvoja. Silti pohjalaisten subjektiiivisen etäisyyden arviot jakautuivat huomattavasti tasaisemmin eri arvojen kesken kuin muilla informanteilla. Näillä jakauma on vahvasti vino: muiden informanttien joukossa oli hyvin vähän niitä, joista näyte kuulosti täysin samalta kuin oma puhutapa, ja eniten valittu vaihtoehto heidän keskuudessaan oli arvo 0, joka kuvastaa sitä, ettei näyte muistuttanut vastaajan omaa puhutapaa lainkaan.

Kummankin ryhmän vastausten jakautuminen skaalan kaikille arvoille on odotuksenmukaista. On huomattava, että pohjalaistenkin ryhmässä on taustaltaan erilaisia: osa on asunut samalla seudulla ikänsä, osa on viettänyt siellä vain lapsuutensa ja osa on asunut pitkät ajat jossain muualla. Vaikka hajonta on suurta kummassakin ryhmässä, osoittaa kahden riippumattoman otoksen Mann-Whitneyn testi, että ryhmien väliset erot ovat tilastollisesti merkitsevät ($2377,500$; $p=0,018$). Tämä tilastollinen testi ei perustu vain ryhmien mediaanien tarkasteluun, vaan huomioon otetaan myös kaikkien vastaajien arviot subjektiiivisesta etäisyydestä ja vastaajien ryhmien sisäiset erot: Yleisesti tarkastellen pohjalaisten subjektiiivinen etäisyys omaan kieleen on pienempi kuin muilla vastaajilla. Toisin sanoen, vaikka vastaajista vain noin puolet eivät raportoineet havainneensa näytteessä mitään erityistä, vaikutti oma alueellinen tausta siihen, kuinka paljon näytteen koettiin muistuttavan

omaa puhetta. Sen sijaan subjektiivisessa etäisyydessä yleiskieleen ei ryhmien välillä ole tilastollisesti merkitsevää eroa.

Kuvio 1. Keski- ja pohjoispohjalaisten sekä muiden vastaajien arviot siitä, kuinka paljon näytteen 1 puhetaipa muistuttaa heidän omaansa (5= täysin, 0 = ei lainkaan).

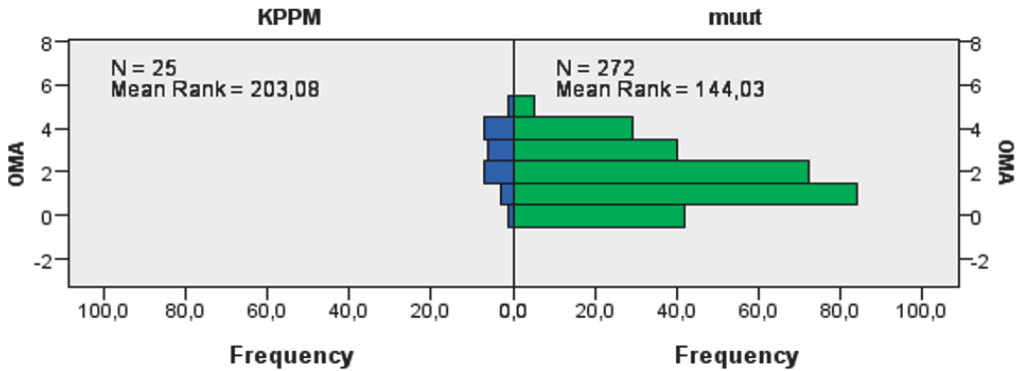
Myöskään keskipohjalaismiehen näytteessä moni vastaaja ei havainnut mitään erityistä. Silti vastaajien välillä oli subjektiivisten etäisyyksien arvioissa suuria eroja (ks. kuvio 2). Samoin, vaikka monet eivät eksplikoineet näytteen kielenkäyttöä mitenkään, suuri enemmistö vastaajista määritteli tämänkin näytteen puhujan ennen muuta alueellisesti (ks. Kurki 2018; ks. esim. 10–12).

(10) *Tuttu murre tuli läpi.* (v248-KPPM)

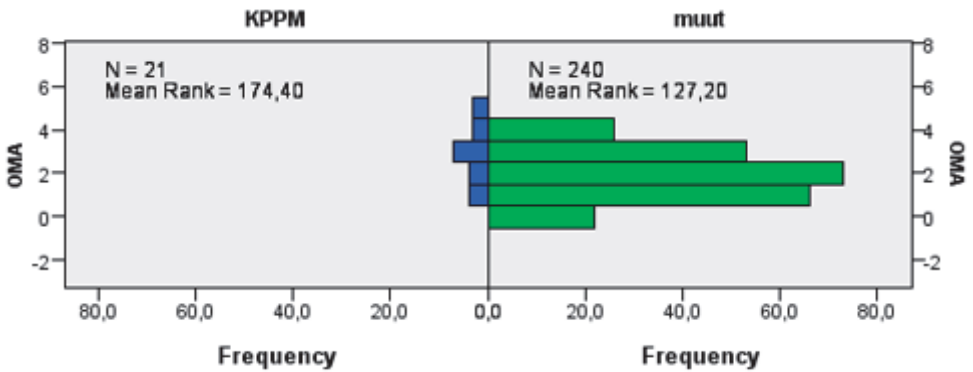
(11) *Lähellä lapsuuteni keskipohjalaismurretta.* (v328-KPPM)

(12) *Pieni aavistus tuli länsimurteesta tai ehkä Etelä-Pohjanmaan murteesta, tai niiden sekoituksesta, mutta puhe on kovin neutraali* (v118-KPPM)

Molempien vastaajaryhmien sisäisistä eroista huolimatta Mann-Whitneyn tilastollinen testi osoittaa (2048,000; $p=0,001$), että keski- ja pohjoispohjalaisilla vastaajilla subjektiivinen etäisyys on tilastollisesti merkitsevästi keskimäärin pienempi kuin muilla vastaajilla. Toisin sanoen, vaikka perin harva raportoi huomanneensa näytteessä mitään erityistä, oli puheessa silti jotain, minkä perusteella arviot poikkesivat sen mukaan, oliko vastaaja Keski- tai Pohjois-Pohjanmaalta tai jostain muualta. Sen sijaan ryhmien välillä ei ollut eroa niissä arvioissa, jotka koskivat subjektiivista etäisyyttä kirjakielisyyteen.

Kuvio 2. Keski- ja pohjoispohjalaisten sekä muiden vastaajien arviot siitä, kuinka paljon näytteen 4 puhetapa muistuttaa heidän omaansa (5= täysin, 0 = ei lainkaan).

Kuvio 3. Keski- ja pohjoispohjalaisten sekä muiden vastaajien arviot siitä, kuinka paljon näytteen 12 puhetapa muistuttaa heidän omaansa (5= täysin, 0 = ei lainkaan).

Myös oululaisnäytettä koskee sama tilanne kuin kahta edellä tarkasteltua: kumpikin vastaajaryhmä oli sisäisesti hajanainen, mutta silti keski- ja pohjoispohjalaiset kokivat tilastollisesti merkitsevästi muita vastaajia enemmän oululaisnäytteen omaa puhettaan muistuttavaksi (ks. kuvio 3; Mann-Whitney 1608,500; $p = 0,005$).

(13) *Urbaanisuus, mutta kuitenkin oululaiset (?) murrepiirteet asemoivat juttitaustaa.* (v23-HM)

(14) *Ei oikein mitään murretta, mutta jotkut päätteet vievät ajatukset Ouluun tai Pohjanmaalle. Kaupunkilainen, jolla ei mitään tiettyä murretta.* (v170-PerP)

(15) *Ei. Aika samanlaisia näytteitä.* (v252-KPPM>pk>KS)

(16) *Hmm.. siistiä oli puhe. Ei tätäkään pysty kyllä helpolla sijoittamaan. Jälkeeseen sana vois viitata esim oulun tai joensuun seudulle* (v252-KPPM>pk>KS)

Kvalitatiivinenkin analyysi osoittaa, että nekin vastaajat, jotka jättivät eksplikoi-matta, mikä oululaisnäytteessä kiinnitti erityisesti huomiota, ja pitivät näytettä jon-tenkin yleisenä, tavallisenä tai tunnusmerkittömänä, käytännössä tulivat kuitenkin yleensä sijoittaneeksi puhujan ainakin alueellisesti, usein myös sosiaalisesti (esim. 13 ja 14). Esimerkiksi informantti v252 vastasi yksiselitteisesti, ettei näytteessä ol-lut mitään erityistä (esim. 15), mutta osoitti kuitenkin toisessa vastauksessaan näyt-teessä olleen kaikesta neutraaliudesta huolimatta jotakin, millä välitetään alueelli-sia tai sosiaalisia merkityksiä (esim. 16). Tämä on jälleen hyvä esimerkki siitä, että piirteen ei tarvitse olla tiedostettu, jotta sillä voisi olla merkitystä (ks. esim. Rács 2012: 3; Kurki & Siitonen 2014: 176–187).

4.3 Neutraalius tai tavallisuus suhteessa omaan varieteettiin

Vastaajien tavallisuuteen ja neutraaliuteen liittyvät arviot ovat monella tavalla mer-kittäviä. Kaikki vastaajat eivät tiedostaneet oman seutunsa puhetavalle tyypillisiä piirteitä tai ainakaan eritelleet niitä vastauksissaan mitenkään. Silti näiden piirtei-den merkityksellisyys näkyy kuitenkin välillisesti useilla vastaajilla siinä, millaiset näytteet arvioitiin neutraaleiksi, jopa yleiskielisiksi, tai miten näyte sijoitettiin alu-eille, joilla koettiin puhuttavan neutraalisti. Tästä ilmiöstä hyviä esimerkkejä ovat kaksi oululaisnäytettä koskevaa vastausta (ks. esim. 17–18).

(17) *perusyleiskieltä* (v250-KPPM)

(18) *Hyvin lähellä taas omaa puhetapaani, eli muualta muuttanut pääkaupun-kiseutulainen.* (v184-KPPM)

Yli 60-vuotias pohjoispohjalainen (v250), joka on elänyt lapsuutensa ja merkittä-vän osan aikuisuuttaan Pohjois-Pohjanmaalla, ei määritellyt sanallisesti, että kuultu puhetapa kytkeytyisi mitenkään hänen kotimaakuntaansa. Hän arvioi kuitenkin nu-meerisestikin sen olevan kohtalaisen lähellä omaa puhetta (3) ja lähellä yleiskieltä (4) eikä huomannut näytteessä kielellisesti mitään erityistä. Vastaavasti (ks. esim. 18) Keski-Pohjanmaalta kotoisin oleva alle 30-vuotias espoolainenkaan ei rapor-

toinut kuulleensa näytteessä mitään erityistä, eikä hän vastauksessaan viitannut mitenkään lapsuutensa maakuntaan. Sen sijaan hän arvioi puhuvansa itse täysin samalla tavalla (5) ja katsoi tämän puhutavan olevan hyvin lähellä yleiskieltä (4), kuten muualta pääkaupunkiseudulle muuttaneilla. Toisin sanoen yhtäläisyyden hän tulkitsi johtuvan jostakin, mikä selittyi pääkaupunkiin muutolla, mutta hän ei tullut ajatelleeksi, että samankaltaisuuden vaikutelmaan vaikuttaisi hänen ja näytteessä puhuvan henkilön pohjalainen tausta.

Huomattavaa on paitsi se, ketkä kategorisoivat yksioikoisesti näytteet yleiskielisiksi, myös se, kuinka suhdetta murteeseen kommentoitiin muuten. Tähän liittyen hyvin kiinnostavasti kommentoitiin esimerkiksi korkeakoulutetun oululaisnaisen näytettä, jota pidettiin kolmesta Pohjanmaalle yhdistettävästä näytteestä murteettomimpana. Edellä (ks. 4.1.3) todettiin, että seitsemän muualta kuin näytteen alueelta olevaa informantia ilmaisi sanallisesti oululaisnäytteestä, ettei siinä esiintynyt kielellisesti mitään erityistä. Tämän lisäksi 13 informantin mielestä puhenäytteessä oli jotakin hyvin tavallista, yleistä, yleiskielistä tai neutraalia, vaikkeivat he ilmaisheetkaan näytteen olleen täysin yleiskielinen tai neutraali. Merkittävää tässä on kuitenkin erityisesti se, että useilla näistä vastaajista oli pohjalaista taustaa. Kuten edellä on esitetty, tavallisella kielenkäyttäjällä kuullun vertailukohtana toimivat usein oma murre ja yleiskieli, ja alla olevissa vastauksissa oman puhutavan tai oman alueen puhutavan ja yleisen puhekielen tai yleiskielen välillä nähtiin yhtäläisyyksiä. Yleiskielisyys, kirjakielisyys tai yleisyys näkyvät selvästi seuraavissa esimerkeissä (19–21).

(19) *Yleissuomea pohjoisin vivahtein.* (v75, KPPM>LM)

(20) *Kirjakielistä, jossa vähän murretta mukana. Ei etelästä.* (v90-KPPM)

(21) *Keskisuomalainen? Yleiskieleen pyrkivä nainen.* (v61-PerP>LM)

(22) *Aika monella suunnalla voitaisiin puhua näin mutta Lounais-Suomessa ei ainakaan.* (v70-EP>HM)

(23) *Ei oikein mitään murretta, mutta jotkut päätteet vievät ajatukset Ouluun tai Pohjanmaalle. Kaupunkilainen, jolla ei mitään tiettyä murretta.* (v170-PerP>LM)

Toisissa vastauksissa ei suoraan tuotu esiin yleisyyttä tai tavallisuutta, mutta mainittiin erikseen, että poikkeavasti tai murteellisesti puhutaan jossain muualla (22),

tai vaihtoehtoisesti esitettiin, ettei omanlaiseksi koettua puhetapaa pidetty murteena, vaikka siinä jotain paikallisuutta olikin kuultavissa (23).

5 Kokoavia havaintoja

Olen edellä tarkastellut ensinnäkin sitä, mihin piirteisiin informantit kiinnittävät huomiota, kun tarkasteltavina on ääninäytteitä, joita on luonnehdittu kyselyn testausvaiheessa ja varsinaisissa vastauksissa vähämurteisiksi tai jopa murteettomiksi (ks. 3. lukua). Olen tarkastellut, mitkä näytteistä esiintyvistä piirteistä ovat tiedostettuja ja salienteja. Joka näytteessä noin puolet vastaajista – sekä pohjalaisista ja muista vastaajista – ei ole raportoanut kiinnittäneensä mihinkään kielenpiirteeseen erityistä huomiota.

Vastaajien yleisimmin raportoimat piirteet – esimerkiksi (yleis)gemmaatio ja svaavokaali – on tulkittava tiedostetuiksi ja salienteiksi piirteiksi. Raportoidut piirteet ovat niitä, joihin informantit ovat kiinnittäneet huomiota nopeasti tehdyssä kyselyssä ensimmäiseksi. Se, mihin informantit raportoivat kiinnittäneensä huomiota ja mihin kaikkeen he ovat todellisuudessa kiinnittäneet huomiota, ei ole todennäköisesti sama asia. Niistä piirteistä, joita ei ole kommentoitu, ei voi suoraan päätellä, että ne olisivat tiedostamattomia tai että informantti ei kiinnittäisi niihin koskaan huomiota. Tätä osaltaan osoittaa sekin, että tämän kuuntelusarjan näytteissä osassa kiinnitettiin huomiota svaavokaaliin selvästi enemmän huomiota kuin toisissa. Jo kysymyksenasettelu ohjasi tässä tutkimuksessa siihen, että vastaajat raportoivat nimenomaan niistä piirteistä, joihin he kiinnittivät erityisesti huomiota. On mahdollista, että jokin piirre on omassa esiintymäkontekstissaan niin huomiota herättävä, että se vie – ainakin suurimman – huomion muilta piirteiltä. Tätä ilmiötä, jota voi kutsua *maskivaikutukseksi*, olisi mahdollista tarkastella myöhemmissä tutkimuksissa.

Kummassakin vastaajaryhmässä – sekä keski- ja pohjoispohjalaisissa että muissa vastaajissa – on suuria ryhmänsisäisiä eroja siinä, miten vastaajat kuvasivat sanallisesti näytteitä ja arvioivat numeerisesti omaa subjektiivista etäisyyttään. Kullakin vastaajalla on oma yksilöllinen taustansa, ja esimerkiksi pohjalaisten vastaajien joukossakin on eroja siinä, kuinka suuren osan elämästään he ovat asuneet samalla murrealueella. On todennäköistä, että eroja olisi, vaikka tarkasteltavina olisi vielä homogeenisempia vastaajajoukkoja. Kielikäsitukset ovat paitsi yksilöllisiä myös labiileja.

Vastaaajaryhmien heterogeenisuudesta ja ryhmäkohtaisten vastausten sisäisistä eroista huolimatta kvantitatiivinen ja kvalitatiivinen analyysi osoittavat, että näytteissä oli sellaisiakin piirteitä, joita vastaajat eivät kommentoineet tai kenneet eksplikoimaan mutta joiden perusteella ryhmissä arvioitiin näytteen subjektiivinen etäisyys eri tavalla. Toisin sanoen vastaajan alueellinen tausta vaikutti siihen, mikä vaikutti tutulta ja mikä vieraalta, ja tämä vaikutti osaltaan siihen, mikä on salienttia. Jos nimittäin tarkastellaan sitä, miten vastaajat arvioivat sitä, kuinka paljon kuullut näytteet muistuttivat heidän omaa puhetapaansa, ilmeni Osgoodin differentiaalain keinoin mitattuna selvä tilastollisesti merkitsevä ero keski- ja pohjoispohjalaisten ja muiden vastaajien välillä.

Kun tarkastellaan sitä, minkä kielen tason ilmiöihin informantit kiinnittivät huomiota näissä pohjalaisnäytteissä, olivat kohosteisimmin huomiota saaneet piirteet tyypillisesti fonologisia. Svaavokaalin esiintyminen ja yleisgeminaatio⁹ ovat piirteitä, jotka mainitaan myös Mantilan (2004) luokituksessa. Nämä piirteet, jotka ovat vaikuttaneet relevanteilta ja keskeisiltä tutkijoista, näyttäisivät siis olevan relevanteja ja keskeisiä myös hyvin monille ei-kielitetieteilijöille.

Kussakin näytteessä vastaajat kiinnittivät huomiota myös leksikaalisiin piirteisiin (*jorpakko, het, risti*). Sen sijaan foneettiset tai suprasegmentaaliset piirteet eivät kuuluneet aivan yleisimmin mainittujen piirteiden joukkoon. Vaikka ne eivät ilmeisesti olleet useimmille vastaajille kovin salientteja ja tiedostettuja, oli niillä merkitystä variaatiolle ja kuulijan perseptioon (ks. edell. kohtaa). Suprasegmentaalisia piirteitä ei juurikaan kommentoitu, koska tavallisen kielenkäyttäjän on hankala tarkan käsitteistön puuttuessa kommentoida näitä ilmiöitä. Toisaalta tulokset viittaavat siihen, että vaikka nämäkin piirteet kuullaan, niitä ei tiedosteta. Tämäkin aihe vaatii vielä suomen kieltä koskevaa lisätutkimusta, ja prosodiahankkeessa on tavoitteena palata tähän myöhemmin erilaisessa koasetelmassa.

Kuulovaikutelmaan ja piirteiden havaitsemiseen vaikuttaa kokonaisuus. Svaavokaalia esiintyi kaikissa kolmessa näytteessä, mutta se havaittiin yleisimmin vain

⁹ Aina geminaatiota koskevien vastausten perusteella ei voi tietää, kumpaa piirrettä vastaajat kommentoivat. Hyvin yleistä tässä tutkimuksessa on, että informantit toistivat vastauksissaan näytteessä esiintynyttä muotoa *kallaa* tai väärin kuultuja muotoja *kannaa* tai *pallaa*. Näin vastanneita oli kymmeniä. Ainoastaan kaksi ei-pohjalaista antoivat vastauksessaan sanaesimerkin, jossa tuli suoraan ilmi erikoisgeminaatio (*oikkea, oikkeanpuoleinen*). Siihen, kuinka yleistä eri geminaatioilmiöiden tai muiden piirteiden havaitseminen tai kommentointi on, vaikuttaa tutkimusasetelma. Tavallisten kielenkäyttäjien Oulun murretta koskevista havainnoista, jotka on saatu toisin menetelmin, saa hyvän kuvan esimerkiksi Marjatta Palanderin tutkimuksesta (2010: 86–90).

kahdessa viimeisessä näytteessä. Ensimmäisessä näytteessä oli luultavasti svaatakin enemmän huomiota herättäviä piirteitä.

Kaikkia niitä näytteitä, joita kuvattiin sanallisesti jotenkin tavallisiksi tai neutraaleiksi, olivat tyypillisesti tähän tapaan kuvanneet eri alueilta olevat informantit – eivät vain tai edes pääasiassa sellaiset informantit, jotka olivat kotoisin samalta alueelta kuin kuultu näyte. Tähän vaikuttanee ensinnäkin se, että toiset kuulevat ja panevat merkille herkemmin kielellisiä vivahteita kuin toiset. Samaa ilmiötä selittää osaltaan varmasti myös se, että näytteitä ei koettu monien vastaajien mukaan vahvan murteelliseksi, koska näytteissä ei ollut heidän odottamallaan tavalla niin runsaasti esimerkiksi tietylle murrealueelle viittaavia variantteja. Esimerkiksi svaavokaaleja sisältävän näytteen voi kokea tavalliseksi tai neutraaliksi niin pohjalaiskuin savolaistaustainen kuulija, mutta sen voi kokea tavalliseksi ja jopa neutraaliksi sellainenkin puhuja, jonka oman synnyin- tai kotiseudun murteissa svaata ei esiinny, vaan se on tuttu ja tavallinen jostakin muusta yhteydestä. Tuntemattomasta voi tulla tuttu ja tutusta neutraali.

Usein tavalliseksi näytettä kuvailevia kommentteja oli kuitenkin suhteellisesti jonkin verran enemmän siltä alueelta, jolta näytteen puhujakin oli, kuin muualta. Näin esimerkiksi oululaisnäytettä kommentoivat tavalliseksi tai jopa neutraaliksi useat pohjalaisinformanteista. Jossain määrin siis tuttuus ja arvio oman puheen ja kuullun samankaltaisuudesta vaikuttavat ainakin välillisesti siihen, että näyte kaikkiaan arvioidaan tavalliseksi. Oma ja tuttu on tavallista. Edellinen havainto koskee ennen muuta arvioita tavallisuudesta, joissain tapauksissa jopa neutraaliutta. Oma on neutraalia, vaikka sitä suhteutettaisiin aktiivisesti vieraisiin näytteisiin.

Kuulijat kertoivat tarkastelluista näytteistä, että ne eivät vaikuttaneet murteellisilta tai kovin murteellisilta. Lisäksi suuri osa vastaajista osoitti vastauksillaan, että heidän mielestään näytteissä ei kiinnittänyt mikään erityistä huomiota. Näiden kahden seikan perusteella voisi olettaa, että näytteet olisivat kuulostaneet hyvin samanlaisilta. Tämä oletus on kuitenkin väärä, mikä on erittäin kiinnostavaa: vastaajien arviot näytteiden murteellisuudesta ja yleiskielisyydestä sekä subjektiivisesta etäisyydestä vaihtelivat selvästi. Neutraaleiksi tai tavallisiksi koettiin näytteet, jotka muistuttivat kuulijasta hänen omaa puhetapaansa, oman alueen puhetapaa tai yleiskieltä. Keski- ja pohjoispohjalaisista pohjalaiset näytteet vaikuttivat herkästi neutraaleilta tai tavallisilta, koska he eivät kiinnittäneet omalle puheelle tyypillisiin piirteisiin samalla tavalla huomiota kuin ulkopuoliset.

Edellä olen käsitellyt vain pientä osaa kerätystä aineistosta. Tarkastellut aiheet ovat huomattavasti laajempia kuin tässä on voinut käsitellä. Näytteet ovat sisältäneet vain rajallisen määrän eri piirteitä, eikä tutkimuksen tarkoitus ole ollut esimerkiksi esittää, mitkä murteet olisivat toisia neutraalimpia. Huomio on ollut yleisemmin piirteissä ja niiden tiedostamisessa, salienssissa ja neutraaliudessa. Se, mitkä piirteet ovat tiedostettuja ja tiedostamattomia sekä mitkä eri piirteet puhujien mielestä ovat neutraaleja nykysuomalaisille, vaatii vielä yleisemmin laajaa jatkotutkimusta. Yksilöiden väliset erot kielikäsitelyksissä ovat siinä määrin suuria, että tutkimus vaatii jatkossa entistäkin erilaisempia menetelmiä ja aineistoja.

Lähteet ja lyhenteet

- CRAMER, JENNIFER – MONTGOMERY, CHRIS (toim.) 2016: *Cityscapes and perceptual dialectology, global perspectives on non-linguists' knowledge of the dialect landscape* 2016. Language and Social Life. Volume 5. Berlin: de Gruyter.
- HAARAMO, ANNIKA 2015: *Se on niin erilainen ja siksi jopa hauska. Kansanlingvistinen tutkimus hämäläismaallikoiden lounaismurretta koskevista käsityksistä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III B. Murrekartasto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KURKI, TOMMI 2018: Kielikäsitelysten mosaiikki. Havaintoja puhekielen näytteistä. – *Sananjalka* 60.
- KURKI, TOMMI – NIEMINEN, TOMMI – KALLIO, HEINI – BEHRAMAN, HAMID 2014: Uusi puhe-suomen variaatiota tarkasteleva hanke. Katse kohti prosodisia ilmiöitä. – *Sananjalka* 56 s. 186–195.
- KURKI, TOMMI – SIITONEN, KIRSTI 2014: 2000-luvun hanke Satakunnan puhutusta kielestä. Pronominit ja sananrajat nykysatakuntalaisen puheen ilmentäjinä. – Suvi Heikkilä (toim.), *Virtaa läpi vainioiden, Kokemäenjoki Satakunnan historiassa*. Satakunta XXX. Harjavalta: Satakunnan Historiallinen Seura.
- LAPPALAINEN, HANNA – VAATTOVAARA, JOHANNA 2005: Vielä murteen ja identiteetin suhteesta. – *Virittäjä* 109 s. 98–110.
- MANTILA, HARRI 1997: Johdanto. – Seija Makkonen & Harri Mantila (toim.), *Pohjoissuomalaisen puhekielen sosiolingvistinen variaatio* s. 1–23. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8. Oulu: Oulun yliopisto.
- 2004: Murre ja identiteetti. – *Virittäjä* 108 s. 322–345.

- MANTILA, HARRI – PÄÄKKÖNEN, MATTI 2010: *Oulun seudun murteen vokaalisto. Historia, muutos ja variaatio*. Suomi 198. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MIELIKÄINEN, AILA 1986: Nykysuomen murtuvat murrerajat. – *Kielikello* 2 s. 12–17.
- 2005: Matkimuksista määritelmiin. Miten murteista puhutaan? – *Sananjalka* 47 s. 98–118.
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2002: Suomalaisten murreasenteista. – *Sananjalka* 44 s. 86–109.
- 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvistinen tutkimus metakielestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NIEDZIELSKI, NANCY – PRESTON, DENNIS R. 2000: *Folk linguistics*. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 122. Berlin: de Gruyter.
- NIEMINEN, TOMMI – KURKI, TOMMI 2015: Prosovar-hankkeen väliraportti. Puheaineiston keruusta verkossa sekä havaintoja aineistosta. – Mona Lehtinen & Unto K. Laine (toim.), *XXIX Fonetikkapäivät, Espoo 20.–21.3.2015*, julkaisut s. 29–34. Tiede + teknologia 7/2015. Espoo: Aalto-yliopisto.
- NIEMINEN, TOMMI – KURKI, TOMMI – BEHRAMAN, HAMID – KALLIO, HEINI 2014: Tutkimushanke suomen prosodian variaatiosta. – Katri Jähi & Laura Taimi (toim.), *XXVIII Fonetikkapäivät, Turku 25.–26. lokakuuta 2013* s. 56–64. Turku: Turun yliopisto.
- NUPPONEN, ANNE-MARIA 2011: *”Savon murre” savolaiskorvin. Kansa murteen havainnoijana*. Dissertations in Education, Humanities, and Theology No 11. Joensuu: University of Eastern Finland.
- PALANDER, MARJATTA 2005: *Lapsuudesta keski-ikään. Seuruututkimus itäsavolaisen yksilömurteen kehityksestä*. Suomi 191. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2011: *Itä- ja eteläsuomalaisten murrekäsitykset*. Suomi 200. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALLIWODA, NICOLE – SCHRÖDER, SASKIA 2016: Perceptual dialectology, speech samples, and the concept of salience. Initial findings from the DFG-project ”Lay Linguists’ perspective on German regional varieties. Reconstructing lay linguistic conceptualizations of German in a perceptual dialectology approach”. – Jennifer Cramer & Chris Montgomery (toim.), *Cityscapes and perceptual dialectology, global perspectives on non-linguists’ knowledge of*

- the dialect landscape* s. 257–274. *Language and Social Life*. Volume 5. Berlin: de Gruyter.
- PRESTON, DENNIS R. 1996: Whaddayaknow? The modes of folk linguistic awareness. – *Language Awareness* 5 s. 40–74.
- 2002: Language with an attitude. – J. K. Chambers, Peter Trudgill & Natalie Schilling-Estes (toim.), *Handbook of language variation and change* s. 40–66. Oxford: Blackwell.
- RÁCZ, PÉTER 2012: *Saliency in sociolinguistics. A quantitative approach*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg.
- RÄSÄNEN, MAARET – PALANDER, MARJATTA 2015: Kansandialektologinen testi murrepiirteiden keskinäisestä murteellisuusjärjestyksestä. – *Virittäjä* 119 s. 4–33.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2009: “*Meän tapa puhua*”. *Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1224. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2012: Spatial concerns for the study of social meaning of linguistic variables – an experimental approach. – *Folkmålsstudier* 50 s. 175–209.
- VILHULA, KAISA 2012: *Pääkaupunkilainen puhekieli kahden paikallisen ryhmän kuulemana ja keskustelemana*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.
- YLITALO, RIIKKA 2015: Aksentoitujen CV.CV-rakenteisten sanojen F0 ja segmenttikestot Etelä-Pohjanmaalla ja Pohjois-Savossa. – Mona Lehtinen & Unto K. Laine (toim.), *XXIX Fonetikan päivät, Espoo 20. – 21.3.2015*, julkaisut s. 12–14. Tiede + teknologia 7/2015. Espoo: Aalto-yliopisto.
- 2016: On the prosody of CV.CV words in the Eastern Finnish dialects. – Pentti Körkkö & Riikka Ylitalo (toim.), *XXX Fonetikan päivät, Oulu 13. – 14.5.2016*, julkaisut s. 36–45. Oulu: Oulun yliopisto.

LIITE 1

Ote luennolla käytetystä kyselylomakkeesta

KUUNTELUNÄYTE 2

- Ketkä nykysuomalaiset puhuvat mielestäsi näin? Vaihtoehtoisesti voit kertoa, ketkä eivät ainakaan puhu näin.
- Miltä kuulemasi puhenäyte kuulosti? Valitse vaihtoehdot, jotka ovat mielestäsi kuvaavimpia.

	5	4	3	2	1	0	en osaa sanoa		5	4	3	2	1	0	en osaa sanoa
täysin yleiskielinen (kirjakielinen)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	täysin puhekielinen	☐						
täysin omaa puhetapaani vastaava	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	täysin omasta puhetavastani poikkeava	☐	miellyttävä	☐	☐	☐	☐	☐
										luonteva	☐	☐	☐	☐	☐
										ystävällinen	☐	☐	☐	☐	☐
										vakuuttava	☐	☐	☐	☐	☐
										virallinen	☐	☐	☐	☐	☐
										epämiellyttävä	☐				
										epäluonteva	☐				
										tyly	☐				
										epävakuuttava	☐				
										epämuodollinen	☐				

- Kiinnittikö puhenäytteessä jokin erityisesti huomiota? Jos kiinnitti, mikä?

LIITE 2

Alueorientaatiolyhenteiden selitykset

Informantit on jaettu alueittain ryhmiin, sen mukaan, missä he ovat syntyneet, eläneet suurimman osan lapsuudestaan ja aikuisuudestaan ja missä he asuvat nyt.

LM = lounaismurteet

SiirtM = lounaiset välimurteet

HM = hämäläismurteet

EP = eteläpohjalaismurteet

KPPM = keski- ja pohjoispohjalaiset murteet

PerP = peräpohjalaismurteet

SM = savolaismurteet

PK = Pohjois-Karjalan murteet

Kai = Kainuun murteet

KS = Keski-Suomi

SM-S = muut savolaismurteet

KM = kaakkoismurteet

pääk = pääkaupunkiseutu

Teksti ja politiikka

Tekstilajin normit kypsyysnäytteen arvioinnissa: fokuksessa tiivistelmän aikamuodot

Anne Mäntynen

1 Johdanto

Tarkastelen tässä artikkelissa tekstilajin normien ja säätelyn esiintuloa kandidaatintutkinnon kypsyysnäytteen arviointi- ja palautetilanteessa. Tarkastelun kohteena on kypsyysnäytteenä kirjoitettava kandidaatintutkielman tiivistelmä ja erityisesti sen aikamuotojen valintaa koskevat kielentarkastajan tekemät korjaukset. Tiivistelmä on akateeminen tekstilaji, jonka rakenteesta ja kielestä annetaan ohjeita esimerkiksi erilaisissa tieteellisen kirjoittamisen oppaissa sekä yliopistojen verkkosivuilla (esim. *Kielijelppi*). Kypsyysnäyte taas on lakiin ja asetuksiin perustuva kielitaidon koe, joka voi käytännössä toteutua erilaisina teksteinä ja tekstilajin edustajina kunkin yliopiston ja tiedekunnan määräysten ja käytäntöjen mukaan. Kokonaisuutena kypsyysnäytteeksi kirjoitettua tiivistelmää voi pitää suhteellisen säädeltynä tekstilajina, jonka hyväksyttävyyden riippuu laki- ja asetustekstien asettamista normeista ja toisaalta yliopistoyhteisön määrittelemistä lajinormeista, jotka käytännössä muovautuvat ja toteutuvat kielentarkastuksessa (ks. Mäntynen, tulossa 2018).

Kielentarkastajan rooli on kypsyysnäytteen arvioinnissa varmistaa, että kypsyysnäyte osoittaa opiskelijan hallitsevan äidinkieltään virkamieheltä vaadittavalla tavalla. Kielentarkastaja on siis portinvartijaroolissa, johon liittyy institutionaalista valtaa. Tämä valta puolestaan kanavoituu ja toteutuu paljolti kielellisen toiminnan kautta. Artikkelin teoreettisena lähtökohtana onkin diskurssintutkimuksen perusajatus kielellisen ja sosiaalisen toiminnan yhteenkietoutuneisuudesta (ks. Pietikäinen & Mäntynen 2009): tarkastelen äidinkielen kypsyysnäytteen arviointi- ja hyväksymisprosessia sosiaalisena ja institutionaalisenä toimintana, joka tehdään nimenomaan kielellä.

Artikkeli käsittelee myös akateemisten tekstitaitojen opetusta ja äidinkielen taitojen arviointia suomalaisessa yliopisto-kontekstissa. Yliopisto-opiskelijoiden äidinkielen kirjoittamisen taitoja ei ole Suomessa tutkittu juuri lainkaan lukuun ottamatta muutamia pro gradu -tutkielmia (esim. Saksala 2014; Pahkala 2015), kun taas kansainvälisesti akateemisten tekstitaitojen tutkimus on 1990-luvun lopusta ollut merkittävä osa tekstitaitojen tutkimusta. Akateemisia tekstejä ja tekstilajeja on

tutkittu etenkin genre- ja diskurssintutkimuksen parissa (esim. Swales 1990; 2004; Hyland 2004 [2000]), mutta suomen kielen osalta tutkimus on ollut niukahkoa; akateemista kielenkäyttöä ja akateemisia tekstejä ovat tutkineet erityisesti Luukka (1992, 1995), Julkunen (2002), Vuorijärvi (2013) ja Virtanen (2015), tiivistelmiä Laurinen (1996).

Artikkelin teoreettinen ja metodologinen viitekehys rakentuu diskurssintutkimuksen ohella kieli-ideologioiden ja kirjoittamisen sosiolingvistiikan tutkimuksesta. Kieli-ideologioiden tutkimus on oleellinen, sillä artikkelissa analysoidaan normien rakentumista käytännön toiminnassa. Tutkimusasetelman kannalta keskeinen on kieli-ideologioiden tutkimuksen näkemys, että kieli-ideologiat ja kielelliset normit rakentuvat sellaisessa kielellisessä ja sosiaalisessa toiminnassa, jossa kieltä ja kielenkäyttöä kommentoidaan ja arvioidaan (ks. esim. Mäntynen 2012; Mäntynen ym. 2012; Woolard & Schieffelin 1994). Normeja ei siis tällaisessa tutkimuksessa oteta annettuina vaan sen sijaan tutkitaan, miten ja millaisia normeja ihmisten ja yhteisöjen toiminnassa, esimerkiksi kielenkäytön arvioinnissa ja kommentoinnissa, tulee näkyviin ja syntyy. Lisäksi artikkeli lähestyy akateemisia tekstintaitoja ja kirjoittamista sosiaalisena ja kielellisenä toimintana, jossa analyysin kohteena ovat opiskelijoiden tekstit ja kielentarkastajien työ asetetaan osaksi laajempaa sosiaalista ja institutionaalista kontekstia. Näin artikkeli liittyy sekä aiheeltaan että lähestymistavaltaan kirjoittamisen sosiolingvistiikkaan (Lillis 2013) ja akateemisten tekstintaitojen tutkimukseen (ks. esim. Lea & Street 1998), joissa kirjoittamista ja tekstintaitoja tarkastellaan sosiaalisena käytänteenä ja toimintana sekä empiirisesti että teoreettisesti. Koska tarkastelun kohteena ovat yhden tekstilajin aikamuotoja koskevat normit, ajatus tekstilajinormien hallinnasta sosiokognitiivisena resurssina on artikkelissa relevantti (ks. Kalliokoski 2002, 2006; myös Bergenkotter & Hucklin 1993). Itse analyysi kohdistuu tekstien aikamuotoja koskeviin korjauksiin, joita tarkastellaan kielentarkastajien tekemien merkintöjen pohjalta. Tällöin analyysissä hyödynnetään suomen kielen tempusjärjestelmää (esim. ISK; Larjavaara 2007: luku 5.3.3; Pallaskallio 2013) ja tiivistelmän tekstilajia koskevaa tutkimus- ja säätelykirjallisuutta (ks. tarkemmin lukuja 3 ja 4).

Tarkastelun kohteena tässä artikkelissa on aikamuotojen käyttö erityisesti sellaisissa teksteissä, joissa niiden käyttö on kiinnittänyt kielentarkastajan huomion. Aikamuotojen käyttöä voi pitää tiivistelmän tekstilajin sisäiseen normistoon kuuluvana ilmiönä, kun taas kontekstuaalisiin normeihin kuuluu esimerkiksi se, millainen tiivistelmä ylipäätään voidaan hyväksyä kypsyyinäytteenä (ks. Pietikäinen

& Mäntynen 2009: 83–84; myös Solin 2012: 351–352). Nämä normit ovat yhteydessä toisiinsa.

Tiivistelmästä annetaan eri lähteissä hieman erilaisia, keskenään osin ristiriitaisiakin ohjeita. Tämän voi katsoa kertovan joko tekstilajin epävakaudesta ja variaatiosta tai tekstilajiin kohdistuvan tutkimuksen vähydestä. Joissakin ohjeissa tiivistelmän vallitsevaksi aikamuodoksi neuvotaan valitsemaan preesens. Menneitä aikamuotoja taas kehoitetaan käyttämään erityisesti niissä tekstijaksoissa, joissa raportoidaan jo päättyneistä prosesseista, kuten tutkimuksen eri vaiheista tai aineiston hankinnasta. Toisinaan pääaikamuodoksi mainitaan imperfekti, kun taas preesensia kehoitetaan käyttämään yleispäteviä tuloksia esitettäessä.

Artikkelissani selvitan, millaisia aikamuotoja koskevat korjaukset ovat ja mihin tekstijaksoihin ja semanttis-funktionaalisiin tehtäviin ne kohdistuvat. Lisäksi pohdin, mitä korjaukset kertovat aikamuotojen käytöstä tiivistelmässä ja osaltaan niitä koskevista tekstilajin normeista. Esittelen aluksi tutkimuksen aineiston luvussa 2. Tämän jälkeen käsittelem luvussa 3 sitä, millaisia tekstilajeja kypsyysnäyte ja tiivistelmä ovat ja miten ja missä niitä säädellään ja ohjeistetaan, ja luvussa 4 sitä, mitä aikamuotojen käytöstä sanotaan tieteellisen kirjoittamisen ohjeissa. Luvussa 5 esittelen analyysin tulokset, ja lopuksi luvussa 6 teen sen pohjalta päätelmiä.

2 Aineisto

Artikkelin aineistona on 56 kypsyysnäytteeksi kirjoitettua kandidaatintutkielman tiivistelmää korjauksineen sekä kielentarkastajien palautelomakkeita, joissa on merkintä kypsyysnäytteen hyväksyttävyydestä sekä merkintöjä korjausta vaativista ilmiöistä. Tiivistelmät edustavat eri humanistisia oppiaineita. Aineisto on kerätty keväällä 2014 Helsingin yliopiston humanistisessa tiedekunnassa, jossa kypsyysnäytteen hyväksymisprosessi rakentui aineistonkeruun aikaan¹ useasta vaiheesta (ks. kuvio 1).

¹ Elokuusta 2017 alkaen kypsyysnäytteitä eivät Helsingin yliopiston rehtorin päätöksen (HY/588/00.00.06.00/2017 3.8.2017) mukaan Helsingin yliopistossa enää tarkasta laisinkaan kielentarkastajat vaan ainoastaan oppiaineen edustaja. Tämä Helsingin yliopiston kielipoliittisesti kiinnostava linjaus osoittaa, että virkamiehiltä vaadittavan kielitaidon arviointiin katsotaan riittävän sen, että on akateemisesti koulutettu ja osaa kieltä äidinkielen veroisesti. Tämän taas voi ajatella kyseenalaistavan kielen asiantuntijoiden arvon laajemminkin, mutta se on toisen kirjoituksen aihe. Itse päätöstekstin mukaan kyse on lähinnä oppialan terminologian hallinnasta: "Koska tieteenaloihin liittyvä termistö on hyvinkin alakohtaista, on perusteltua, että kypsyysnäytteen kieltä tarkastelee sama henkilö, joka arvioi

Kuvio 1. Kypsyysnäytteen arviointi- ja hyväksymisprosessi Helsingin yliopiston humanistisessa tiedekunnassa vuonna 2014.

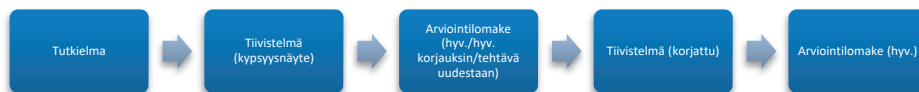
Aineisto on kerätty kielentarkastajilta ja opiskelijoilta palautekeskustelun yhteydessä. Opiskelijoita informoitiin tutkimuksesta etukäteen sähköpostitse, ja tutkimukseen suostuneet allekirjoittivat tutkimusluvut palautekeskustelun aluksi. Kypsyysnäytteiksi kirjoitetut tiivistelmät ovat siinä asussa, jossa opiskelijat ovat palauttaneet ne kielentarkastukseen. Lisäksi tiivistelmissä on kielentarkastajan ennen palautekeskustelua (ja osin keskustelun aikana) tekemät merkinnät. Aineistoa on kolmelta eri kielentarkastajalta, joista ensimmäiseltä on 28, toiselta 11 ja kolmannelta 17 tiivistelmää (yht. 56). Lisäaineistona on kielentarkastajien arviointilomakkeet, joissa on merkintä kunkin kypsyysnäytteen hyväksyttävyydestä sekä merkintöjä korjausta vaativista ilmiöistä.² Aineistoon kuuluu myös joidenkin tiivistelmien korjattu versio, jonka opiskelija on tehnyt saamansa kielentarkastuksen palautteen jälkeen. Näitä korjattuja versioita hyödynnän jonkin verran selvittääkseni, miten aikamuotoja on palautteen jälkeen muutettu, mutta ne eivät ole varsinaisen analyysin kohteena.

Tässä tarkasteltavaan kypsyysnäytteen arviointi- ja palauteprosessiin kuuluu useita osallistujia, tekstejä ja dokumentteja, jotka muodostavat rajallisen institutionaalisen toimintakokonaisuuden ja intertekstuaalisen ketjun, jonka päätepisteenä on hyväksytyksi tuleminen ilmaiseva dokumentti ja kypsyysnäytteen hyväksyntä.

myös yleistä perehtyneisyyttä opinnäytteen alaan." (Mt.) Tämä artikkeli osoittaa kuitenkin omalta osaltaan, että kypsyysnäytteessä on ennen vuoden 2017 päätöstä arvioitu laajemmin akateemisia tekstintaitoja, kuten tekstilajin kielellisten normien hallintaa (ks. myös Mäntynen, tulossa 2018).

² Palautekeskustelut on myös videoitu, mutta ne eivät ole tässä artikkelissa tarkastelun kohteena.

Toiminnan muodostamaa genrejen ketjua voisi ehkä luonnehtia sellaiseksi genresarjaksi (*genre suite*; Berkenkotter & Hanganu-Bresch 2011; myös Mäntynen & Shore 2014), jossa genret muodostavat tietyssä järjestyksessä etenevän sarjan, joka päättyy, kun sarjaan kuuluvien genrejen yhdessä toteuttama institutionaalinen toiminta saadaan päätökseen (ks. kuvio 2).

Kuvio 2. Kypsyysnäytteen arviointi- ja hyväksymisprosessi genresarjana.

Tässä artikkelissa tarkastelen toiminta- ja genresarjan ytimessä olevaa tekstiä eli kypsyysnäytettä. Kuten kuvioista 1 ja 2 käy ilmi, kypsyysnäyte on kandidaatintutkielmasta kirjoitettava tiivistelmä, jota esittelen seuraavaksi hieman tarkemmin.

3 Kaksi tekstiä, kahdet normit: kypsyysnäyte ja tiivistelmä

Kypsyysnäyte tiivistelmänä on suhteellisen säädelty tekstilaji, mutta siihen vaikuttavat samanaikaisesti useat normijärjestelmät. Sitä voikin pitää normistoltaan polysentrisenä (monikeskuisena): sen säätely tai ohjeistus ei ole peräisin yhdestä vaan useammasta lähteestä (vrt. Blommaert 2005: 75; Mäntynen, tulossa 2018). Kypsyysnäyte sinänsä on lakiin ja asetuksiin perustuva pakollinen koe, jolla korkeakouluopiskelija osoittaa valtionhallinnossa vaadittavan suomen tai ruotsin kielen taidon.³ Sen varsinainen tehtävä on siis täyttää lain vaatimukset: hyväksytyllä kypsyysnäytteellä osoitetaan, että tekijällä on virkamieheltä vaadittava *erinomainen* äidinkielen (tässä suomen kielen) kirjallinen taito, ja tämä näkyy tutkintotodis-

³ Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan sisäisillä verkkosivuilla kypsyysnäytteen perusteita kuvataan näin: "Vaatus suomen ja ruotsin kielen osoittamisesta perustuu lakiin (424/2003) julkisyhteisöjen henkilöstöltä vaadittavasta kielitaidosta ja valtioneuvoston asetukseen (481/2003) suomen ja ruotsin taidon osoittamisesta valtionhallinnossa sekä tutkintoasetukseen (794/2004). Kypsyysnäytteen ja koulusivistyskielen yhteys on määritelty valtioneuvoston asetuksessa (481/2003) suomen ja ruotsin kielen taidon osoittamisesta valtiohallinnossa. Suoritettuaan kypsyysnäytteen koulusivistyskielilläään, saa opiskelija tutkintotodistukseen merkinnän valtionhallintoon vaaditun suomen/ruotsin kielen osoittamisesta." (<https://flamma.helsinki.fi/fi/HY292332>, 11.10.2017.)

tuksessa. Kypsyysnäyte ei kuitenkaan ole yhteiskunnan kannalta vain hallinnollinen suoritus, vaan sillä on käytännöllinen merkitys, joka liittyy muun muassa kansalaisten oikeuteen saada julkisia palveluja ja tekstejä hyvällä suomen ja ruotsin kielellä. Suoritettuaan kypsyysnäytteen opiskelija voi ensinnäkin valmistua ja toiseksi valmistuttuaan tulla valituksi ja työskennellä valtionhallinnossa.

Kypsyysnäytteen keskeinen, laista ja asetuksesta tuleva normi on se, että sen tulee osoittaa erinomaista standardikielen eli kirjakielen hallintaa. Kypsyysnäyte voi reaalistua monena eri tekstilajina, eikä sillä siksi ole mitään vakiintunutta retorista rakennetta tai kielellistä ilmiä, joita monet genretutkijat pitävät oleellisina tekstilajia määrittävinä piirteinä (esim. Swales 1990; Shore & Mäntynen 2006). Tässä mielessä se muistuttaa esimerkiksi äidinkielen ja kirjallisuuden ylioppilaskoetta, jossa sekä esse- että tekstitaidon kokeet saattavat toteutua kielellisesti ja rakenteellisesti useina eri tekstilajeina mutta joita ohjailevat monesta eri lähteestä tulevat normistot (kirjakielen sovitut normit, erilaiset tekstilajinormit, kuten pohtivan esseen tai uutisen normit, ylioppilastutkintolautakunnan määräykset jne.).

Yliopistossa kypsyysnäytteellä osoitetaan kielitaidon lisäksi perehtyneisyyttä omaan oppialaan. Tämä voidaan toteuttaa monenlaisilla opintoihin liittyvillä teksteillä tai kokeilla, jotka voivat puolestaan edustaa monenlaisia akateemisia tai opiskelun tekstilajeja. Kypsyysnäytteen suoritustapa vaihtelee kaikkiaan Suomessa paljonkin kunkin korkeakoulun, yliopiston ja tiedekunnan määräysten ja käytäntöjen mukaan. Se voi olla esimerkiksi erillinen tentti, tai se voidaan suorittaa osana tieteellisen kirjoittamisen kurssia tai tutkielman kirjoittamista.

Tämän artikkelin aineistossa opiskelijat ovat kirjoittaneet kypsyysnäytettä varten tiivistelmän kandidaatintutkielmastaan eli tekstin, joka sinänsä on vakiintunut osa tutkielmaa ilman kypsyysnäytteen funktiotakin. Tiivistelmä on yliopistokontekstissa melko vakaa ja vakiintunut akateeminen tekstilaji, joka liittyy tieteellisen toiminnan ytimeen eli tutkimukseen. Tavanomaisesti yksi sen tehtävä on tiivistää laajemman tutkimusta esittävän kokonaisuuden keskeinen sisältö (esim. Swales 1990: 179). Tiivistelmän rinnalla voidaan puhua myös abstraktista. Tiedeyhteisössä tiivistelmä tai abstrakti on tyypillisesti suhteessa joko aiempaan tai tulevaan tekstiin: se voi olla tiivistelmä jo tehdystä, laajemmasta tekstistä (kandidaatintutkielman, artikkelin tai väitöskirjan tiivistelmä) tai ajassa eteenpäin viittaava tiivistelmä siitä, mitä aiotaan tehdä (esim. konferenssiabstrakti). Opiskelijoille akateeminen tiivistelmä ei yleensä ole tuotettavana tekstilajina laisinkaan tuttu, sillä ensimmäinen omasta tutkielmasta tehtävä tiivistelmä tulee tavallisesti ajankohtaiseksi vasta kandidaatintutkielman yhteydessä. Voi siis sanoa, että tämän artikkelin aineistossa

opiskelijat kirjoittavat kypsyysnäytteenä tekstilajia, jota he samanaikaisesti ottavat haltuun ja opettelevat.⁴ Tekstilajin normeja ja akateemisia tekstitaitoja ajatellen onkin kiintoisaa, että tarkastelemassani tapauksessa kypsyysnäytteen eli tiivistelmän arviointiin kuuluu henkilökohtainen, kasvokkainen palaute, jossa kielentarkastaja voi selittää ja tarkentaa lajia koskevia normeja – siis myös opettaa ja tuottaa niitä.⁵

Kypsyysnäytteen kirjoitettavan tiivistelmän tavoitteena on olla kirjakielinen⁶, jotta se toteuttaa kypsyysnäytteen vaatimuksen standardikielen hallinnasta. Voi siis ajatella, että ortografian, oikeinkirjoituksen ja lauserakenteiden normien lähteenä on suomen kielen huollon yleiset säännöt ja linjaukset sellaisena kuin ne ilmenevät esimerkiksi kielitoimiston oppaissa (esim. *Kielitoimiston ohjepankki*). Tekstilajia koskevista normeista, kuten tiivistelmän tyylistä, rakenteesta ja kielestä, annetaan ohjeita esimerkiksi erilaisissa tieteellisen kirjoittamisen oppaissa (esim. Hirsjärvi ym. 2010) sekä yliopistojen verkkosivuilla (esim. *Kielijelppi*). Lisäksi erityisesti englanninkielisistä abstrakteista ja etenkin niiden retorisen rakenteesta on saatavilla tutkimustietoa (ks. esim. Swales 1990: 179–181; Martin 2003), joiden avulla tiivistelmää lajina koskevia säännönmukaisuuksia ja normeja voi tarkastella. Esimerkiksi Swales (1990: 179–181) on nostanut esiin abstraktien ohjeistuksen ja käytännön väliset erot, joista yksi koskee nimenomaan aikamuotoja ja valintaa menneen ja nykyisen aikamuodon välillä.

Yliopistokontekstissa ja erityisesti tässä tarkasteltavassa tiedekunnassa tiivistelmän muotoa ja rakennetta ohjeistetaan monin tavoin (ks. seuraavaa lukua). Kokonaisuutena kypsyysnäytteeksi kirjoitettua tiivistelmää voi pitää suhteellisen säädeltyinä tekstilajina, jonka hyväksyttävyyden riippuu laki- ja asetustekstien asettamista normeista ja toisaalta yliopistoyhteisön määrittelemistä lajिनormeista, jotka käytännössä muovautuvat ja toteutuvat kielentarkastuksessa (vrt. Solin 2012). Tiivistelmien normisto on lähtöisin siis ainakin kahdesta normikeskuksesta, joista toinen on laki- ja asetustekstit ja toinen opiskelijan oppilaitos, tässä tarkemmin myös

⁴ Opiskelijoille oman työn tiivistelmää lähin tekstilaji on kokemuksen perusteella yleensä jonkun toisen tekstistä tehty referaatti.

⁵ Tämä käy ilmi tutkimusaineiston videonauhoitetuista keskusteluista (ks. esim. Henricson ym. 2018).

⁶ Käytän artikkelissa termiä *kirjakieli* viittaamaan sovittuja kirjakielen normeja noudattavaan kirjoitettuun kieleen. Termi *yleiskieli* olisi tässä yhteydessä merkitykseltään liian laaja, sillä sen katsotaan yleensä merkitsevän sovittujen normien mukaista yleistajuista kieltä, joka ei sisällä erikoiskielistä sanastoa, kuten esimerkiksi tutkielmien tiivistelmät sisältävät. (Ks. Tieteen termipankki s.v. *kirjakieli*, *yleiskieli*.)

tiedekunta, hyväksyttävän tiivistelmän ohjeineen ja vaatimuksineen. Muita normikeskuksia ovat esimerkiksi oppikirjat ja tieteellisen kirjoittamisen kurssit, jotka vaikuttavat toisaalta annettuihin ohjeisiin ja toisaalta ovat ohjeita itsessään. On huomattava, että samaiset normistot ohjaavat periaatteessa sekä tiivistelmää kirjoittavia opiskelijoita että osittain niitä arvioivia kielentarkastajia, vaikka asetelma onkin epäsymmetrinen kielentarkastajan asiantuntijuuden vuoksi. Lisäksi tässä tapauksessa arviointia ohjaa myös kielentarkastajien käyttämä arviointilomake, jossa on valmiiksi listattuna erilaisia tekstilajiin, tekstin jäsentelyyn, kieleen ja oikeinkirjoitukseen liittyviä seikkoja (ks. liite 1). Arviointilomakkeella sinänsä on useita tehtäviä, sillä se kulkee kielentarkastajan, opiskelijan ja oppiaineen edustajan välillä dokumenttina siitä, mitä pitää korjata, ennen kuin kypsyysnäyte voidaan hyväksyä, ja lopulta myös hyväksymisasiakirjana. Se siis ohjaa kaikkien kolmen toimintaa mutta ennen kaikkea se ohjaa myös sitä, mihin seikkoihin on hyvä kiinnittää huomiota. Näin se osaltaan vahvistaa ja luo kypsyysnäytteenä kirjoitettavan tiivistelmän normeja.

4 Tiivistelmän aikamuodot säätelyteksteissä

Esittelen tässä luvussa lyhyesti erilaisten säätelytekstien, kuten tieteellisen kirjoittamisen oppaiden, ohjeita siitä, miten suomen kielen aikamuotoja tulisi tiivistelmissä käyttää. Koska aikamuotojen käytöstä ylipäättään annetaan ohjeita, sitä voi perustellusti pitää tärkeänä lajiirteenä, johon liittyy omia normeja tai jota pyritään normittamaan. Yleisesti ottaen tekstilajien normit ovat usein kirjoittamattomia, ja niihin sosiaalistutaan kieli- tai diskurssiyhteisössä. Tekstilajin normeihin liittyy läheisesti Kalliokosken (2002: 148; 2006) käyttämä käsite tekstilajin taju, joka viittaa sosiokulttuuriseen kykyyn ja herkkyyteen ymmärtää lajin käytänteitä ja muutoksia sekä sitä, millainen jokin tekstilaji on ja mitä ja miten sillä tehdään (Kalliokoski 2002: 148). Tiivistelmän aikamuotojen käyttöä koskevat normit ovat ensijaisesti tekstilajinormeja, jotka eivät välttämättä päde muihin tekstilajeihin – ja päinvastoin. Siksi niihin on erikseen sosiaalistuttava, tai ne on opiskeltava ohjeiden ja ohjauksen avulla. Aikamuotojen käytön logiikkaa yleisesti koskeva eli kielen luonnollisiin normeihin kuuluva normisto taas kuuluu kirjakielen hallintaan eli sinänsä kypsyysnäytteen normistoon (luonnollisista normeista ks. Karlsson 1995; Mäntynen 2012). Tiivistelmän aikamuodoille on varattu kypsyysnäytteen arviointilomakkeessa oma kohtansa, joten se on lähtökohtaisesti yksi arvioitavista seikoista.

Tiivistelmän kirjoittamista ja myös tiivistelmän aikamuotojen käyttöä ohjeistetaan ja normitetaan erilaisissa säätelyteksteissä, kuten tieteellisen kirjoittamisen oppaissa ja yliopistojen ja korkeakoulujen verkkosivuilla. Kun ohjeita tarkastelee tarkemmin, huomaa pian, että eri lähteissä annetaan keskenään erilaisia ohjeita erityisesti siitä, mikä on tiivistelmän vallitseva aikamuoto ja missä siitä on syytä poiketa. Joissakin ohjeissa tiivistelmän vallitsevaksi aikamuodoksi neuvotaan valitsemaan preesens (ks. esim. *Ohjeet tiivistelmästä* 2014, 2017; ks. myös Kniivilä ym. 2017: 77–78). Toisinaan taas pääaikamuodoksi mainitaan imperfekti (ks. esim. Hirsjärvi ym. 2010: 253; Kniivilä ym. 2012: 61⁷; *Jyväskylän ammattikorkeakoulun ohjeet*), jolloin preesensia kehoitetaan käyttämään yleispäteviä tuloksia esitettäessä. Kun vallitsevaksi aikamuodoksi esitetään preesens, kehoitetaan menneitä aikamuotoja käyttämään erityisesti niissä tekstijaksoissa, joissa raportoidaan jo päättyneistä prosesseista, kuten tutkimuksen eri vaiheista tai aineiston hankinnasta (ks. esim. *Kielijelppi*).

Kaikkiaan aikamuotoja suhteutetaan lähteestä riippumatta tiivistelmän semanttis-funktionaaliseen rakenteeseen eli siihen, mitä tutkimustoimintaa käsillä olevassa tekstijaksossa käsitellään. Ohjeita lukevan kirjoittajan onkin hahmotettava, mitä hän tekee missäkin tiivistelmän osassa, jotta aikamuotojen valinnassa voi noudattaa annettuja ohjeita. Tämän artikkelin aineiston opiskelijoille on kohdistettu oman tiedekunnan ohjeet, joissa todetaan, että "[tiivistelmän] pääaikamuoto on preesens: se selostaa olemassa olevaa tekstiä, ei niinkään sitä prosessia, joka tuon tekstin on tuottanut" (*Ohjeet tiivistelmään* 2014, 2017). Helsingin yliopiston Kielikeskuksen ylläpitämässä Kielijelppissä taas ohjeistettiin aineistonkeruun aikaan vuonna 2014 näin:

Aikamuotoja tulee käyttää johdonmukaisesti: Preesens sopii silloin, kun referoidaan tutkielman sisältöä (*Tutkimus selvittelee koehenkilöiden avulla käsityksiä sukupuolesta.*). Kun taas selostetaan tutkimuksen vaiheita sekä tapahtuneita ja jo lakanneita prosesseja, erimerkiksi tutkimusmenetelmää, käytetään imperfektiä (*Tutkimusta varten haastateltiin koehenkilöitä.*). (*Kielijelppi* 2014).⁸

⁷ Kniivilän ym. teoksen uudistetussa laitoksessa (2017) tiivistelmän aikamuotoja koskevia ohjeita on muutettu ja täsmennetty siten, että vallitsevaksi aikamuodoksi esitetään preesens, joka voi vaihdella perfektin kanssa.

⁸ Vuonna 2017 ohje ilmaistiin näin: "Tutkimustulokset pitävät paikkansa ajattomasti, ja siksi niiden referoinnissa on tarkoituksenmukaista käyttää preesensia. Kuitenkin silloin, kun selostetaan raportointia

Edellä esitellyt tiedekunnan ja Kielijelpin ohjeet koskevat kahta aikamuotoa, preesenssiä ja imperfektiä, ja ne ovat keskenään samansuuntaiset. Ohjeiden välinen ero liittyy lähinnä siihen, millä sävyllä ohje annetaan. Tiedekunnan ohje toteaa indikaatiivissa tiivistelmän vallitsevan aikamuodon, kun taas Kielijelpin ohje on eksplisiit- tisesti ohjaileva: modaaliverbin *tulee* ja adverbien *johdonmukaisesti* avulla ilmaistaan velvoite käyttää aikamuotoja kaksoispisteen jälkeen kerrotulla tavalla. Keskeinen ero on, että tiedekunnan ohjeessa ei imperfektin käytöstä sanota mitään.

5 Tiivistelmien korjattavat aikamuodot

Aineistoina olevista kypsyysnäytteistä kymmenessä (10/56) kielentarkastaja on kiinnittänyt kirjallisesti huomiota aikamuotojen käyttöön eli tehnyt tiivistelmään aikamuotoja koskevia huomautuksia tai korjauksia. Yhteensä siis alle viidesosassa tiivistelmistä aikamuotojen käytössä on ollut korjattavaa.⁹ Tässä tarkasteltava aineisto on siten melko pieni, mutta mahdollistaa toisaalta tarkan laadullisen analyysin. On syytä huomata, että periaatteessa olisi mahdollista analysoida teksteistä myös kaikki ne aikamuodot, joissa ei ole merkintöjen mukaan korjattavaa – yhtä lailla nimittäin normit rakentuvat myös niissä. Käytännössä tällainen analyysi on kuitenkin mahdotonta kahdesta syystä: Ensinnäkin kielentarkastajat saattavat tehdä vain pienen merkinnän aikamuotojen ongelmallisuudesta marginaaliin, jolloin ei voi päätellä, mihin yksittäisiin ilmauksiin merkintä viittaa. Yhtä lailla he saattavat alleviivata vain yhden predikaatin mutta tarkoittaa ilmiötä laajemmin, mikä käy ilmi videoiduista keskusteluista. Näin sitä, mitkä aikamuodot ovat kielentarkastajan näkökulmasta sopivia, ei voi tekstiaineiston perusteella luotettavasti päätellä, saati laskea. Toiseksi kielentarkastajien merkinnät saavat lopullisen selityksen vasta vastaanotolla, eivätkä kielentarkastajat silloinkaan välttämättä käy yksittäisiä lauseita ja virkkeitä läpi vaan selittävät yleisiä periaatteita ja jättävät soveltamisen opiskelijan vastuulle.

Korjausten merkitseminen jakautui kielentarkastajien kesken taulukon 1 esittämällä tavalla.

edeltäneitä työvaiheita, kuten analyysiprosessia tai aineiston keruuta, käytetään imperfektiä, esim. *haastateltavat valittiin satunnaisotannalla väestörekisteristä; tutkimukseen osallistuneista 62 % oli naisia.* (Kielijelppi, opinnäytetyön tiivistelmä.)

⁹ Yksittäisten korjausmerkintöjen määrää ei ole laskettu, sillä esimerkiksi toistuva ongelma on saatettu merkitä tekstiin vain kerran tai useita kertoja. Kielentarkastajilla on ollut myös käytössä vakiintunut lyhenne AM (aikamuodot), jolla ongelma on voitu merkitä tekstin marginaaliin ilman muita merkintöjä.

Taulukko 1 Aikamuotoja koskevat merkinnät kokeittain ja kielentarkastajittain.

	Kypsyysnäytteet, joissa merkintä/merkintöjä aikamuodoista	Kypsyysnäytteiden kokonaismäärä
Kielentarkastaja A	7	28
Kielentarkastaja B	3	11
Kielentarkastaja C	0	17
Yhteensä	10	56

Kuten taulukosta 1 näkee, yksi kielentarkastajista (C) ei ole tehnyt yhtään aikamuotoja koskevaa merkintää, kun taas kaksi muuta ovat kommentoineet aikamuotoja joka neljännessä tiivistelmässä. Tämä ei ole erityisen yllättävää, sillä monissa aineiston tiivistelmissä on melko vähän merkintöjä ylipäättään. C:n merkintöjen puuttumiseen voi toki olla muitakin syitä, kuten se, että hän ei ole merkinnyt aikamuotokommenttejaan teksteihin mutta on saattanut ottaa ne puheeksi palautekeskustelussa. Tarkastelen seuraavaksi, mihin aikamuotoihin ja millaisiin tekstijaksoihin kielentarkastajien huomautukset osuvat.

Kuten edellä kävi ilmi, aikamuotojen vaihtelu kytketään ohjeissa eksplisiittisesti tiettyihin tiivistelmän jaksoihin esimerkiksi niin, että kun vallitsevaksi aikamuodoksi ilmoitetaan preesens, sen rinnalla imperfektiä kehoitetaan käyttämään konkreettisen aineistonkeruun ja käsittelyn yhteydessä. Tiivistelmän kokonaisrakenne ja niin sanotut semanttis-funktionaaliset jaksot¹⁰, joista se tyypillisesti rakentuu, ovat suhteellisen vakiintuneita: tiivistelmässä on tapana erotella tutkimuskysymykset tai tavoitteet, aineisto ja menetelmä, teoreettinen tausta sekä tulokset ja päätelmät (ks. esim. *Kielijelppi, opinnäytetyön tiivistelmä*; vrt. Kniivilä ym. 2012: 60; Swales 1990: 181). Tässä aineistossa kielentarkastajien huomautukset osuvat pääosin kahteen tiivistelmän jaksoon: 1) aineiston kuvausta, keruuta tai käsittelyä (aineisto ja menetelmä) tai 2) teoreettista taustaa koskevaa jaksoon; muutama huomautus koskee myös tutkimustuloksia ja -päätelmiä esittelevää jaksoa. Korjattavaksi merkityistä aikamuodoista yli puolet on alun perin preesensissä, muutamia imperfektissä ja yksi perfektissä. Tarkastelen näitä seuraavaksi.

¹⁰ Tekstilajitutkimuksen suuntauksista ks. Solin 2009 ja tekstilajin rakenteen ja jaksujen analyysistä esim. Mäntynen 2006; Honkanen & Tiililä 2012. Tämä artikkeli nojaa Swalesin (1990, 2004) esitykseen genreanalyysistä ja abstraktin rakenteesta.

5.1 Aikamuodot aineisto ja menetelmä -jaksossa

Aikamuotoja on esitetty korjattavaksi viiden tiivistelmän sellaisissa jaksoissa, jotka käsittelevät aineiston keruuta, rajausta ja käsittelyä. Näistä neljässä alkuperäinen aikamuoto on preesens, ja kolmessa se on eksplisiittisesti merkitty korjattavaksi perfektiin (ks. esim. 1–3).¹¹

(1)

Kyseisessä luvussa on 62 aavelaivamyymiä, joista 45 sopii omaan tutkielmaani. **Teen** tämän rajauksen kolmen kriteerin perusteella: kyseessä on oltava purjelaiva, myytin täytyy olla kiertänyt merimiesten keskuudessa ja kyseessä täytyy olla nimenomaan kummitteleva aavelaiva. [korjattu päälle "olen tehnyt"]

(2)

Tutkimusmenetelmäni mukaan **etsin** myyteistä piirteet, jotka kuvaavat yliluonnollisuutta. Tämän jälkeen **jaottelen** kyseiset piirteet alaluokkiin, joista **muodostan** yläluokat ja teemat. Näiden teemojen pohjalta **teen** analyysini, jonka myös jaottelen kolmeen eri osioon: – –. [korjattu päälle → *perfektiin*]

(3)

Aino Sibelius kirjoittaa pääasiassa suomen kielellä. Näistä kirjeistä **tarkastelen** koodinvaihdon funktioita sekä lainasanoja. Koodinvaihdon funktiot **jaan** neljään kategoriaan: – –. [korjattu päälle → *perfektiin*]

Perfektii ilmaisee suomessa osittain mennyttä ja osittain menemätöntä aikaa, ja perfektissä puheena olevaa tilannetta – tässä siis aineiston rajausta ja analyysia – tarkastellaan tapahtumaa myöhemmästä hetkestä käsin niin, että se on relevanttia myös puhehetkellä, ikään kuin edelleen läsnä (ISK 2004 § 1534). Perfektin käyttö esimerkeissä 1–3 on siis tulkittavissa suomen kielen luonnollisten normien mukaiseksi. Esimerkkien 1–3 perfektit voinee tulkita tarkemmin resultatiivisiksi perfekteiksi, joita leimaa puhehetkeen mennessä tapahtunut muutos, joka on edelleen

¹¹ Esimerkkikatkelmiin tehdyt kielentarkastajan kielelliset merkinnät ja korjaukset on kerrottu esimerkin perässä hakasulkeissa, joissa kielentarkastajan merkintä on kursivoitu. Jos kielentarkastaja on lisännyt tekstiin alleviivauksen, se on merkitty esimerkkiin tässäkin (ks. esim. 4). Lihavoivilla osoitetaan tarkastelun kohteena olevat ilmaukset.

voimassa (Larjavaara 2007: 368–369). Juuri tällaisesta prosessista on aineiston valinnassa ja rajauksessa kyse: ne ovat tutkimusprosessissa tehtäviä ratkaisuja (muutoksia), jotka jäävät pysyvästi "henkiin" ja ovat tiivistelmän kirjoitushetkellä voimassa.

(4)

Aineisto on kerätty suomalaisella yläasteella, jonka pääasiallinen opetuskieli on englanti. Oppituntien äänityksissä **kirjataan** oppilaiden koodinvaihtoa englannin ja suomen välillä, ja nämä ilmentymät **jaotellaan** kielitieteellisen analyysin pohjalta neljään koodinvaihdon kategoriaan. Haastattelujen avulla **kartoitetaan** myös koodinvaihdon käytön laadullisia taustatekijöitä, joihin **lukeutuvat** esimerkiksi – – [ei merkitty, miten pitäisi korjata; opiskelijan korjaamassa versiossa preesens on vaihdettu imperfektiin]

Esimerkin 4 aineistoa käsittelevässä esimerkissä kielentarkastaja on alleviivannut perfektimuodon *on kerätty*, mutta ei ole eksplikoanut, miten tekstiä pitäisi korjata. Kuten esimerkeistä 1–3 käy ilmi, perfekti näyttää olevan suositeltava aikamuoto aineiston keruuta ja käsittelyä esiteltäessä. Esimerkin 4 jaksoa tarkemmin tarkasteltaessa huomio kiinnittyy siihen, että perfekti aloittaa tekstijakson ja sitä seuraa useita preesens-muotoisia lauseita. Koska perfekti luo tekstikatkelmassa niin sanotun esityksellisen kehyksen (ISK 2004 § 1536), tulee preesens sen jälkeen tulkituksi niin, että se viittaa nykyaikaan tai jopa tulevaan (vrt. mp. esim. b). Tiivistelmä on kuitenkin tiivistelmä jo mennessä ajassa tehdystä tutkimuksesta, jolloin aineiston käsittely on nykyhetken näkökulmasta tehty ja päättynyt mennessä ajassa; sopiva aikamuoto olisi siis imperfekti (ks. mp.). Lisäksi aineiston käsittelyä esittelevät lauseet muodostavat itse asiassa ajassa etenevän kertomuksen, jolloin yleensä käytetään narratiivien perustempusta eli imperfektiä (ks. Larjavaara 2007: 366). Esimerkin 4 perfektin käyttö muistuttaa kiinnostavasti Pallaskallion (2013: 25, erit. alaviite 6) esiin ottamaa STT:n Tyylikirjan ohjetta, että uutisten "kärkilauseen" tulee olla preesensissä ja perfektissä ja että imperfekti vaatii kontekstin – joka siis esimerkissä 4 kerrotaan perfektimuotoisella ensimmäisellä lauseella (ks. myös mts. 55–56 liittotempuslauseista siirtymän merkkeinä). Opiskelijan korjaamasta versiosta selviääkin, että perfekti on säilytetty mutta katkelman preesens-muodot on vaihdettu imperfektiin.

Aineistossa on myös yksi edellisistä poikkeava korjaus, jossa kielentarkastaja on korjannut perfektin imperfektiksi:

(5)

Olen viime syksystä lähtien koonnut Ella Erosen henkilöarkistoa Teatterimuseossa. [korjattu päälle → *imperfektiin: Kokosin syksystä 1997 kevääseen 1998*]

Esimerkissä 5 käytetään aineiston kokoamisesta kerrottaessa perfektii yhdessä kokoamisen alkamisajankohtaa ja jatkuvuutta ilmaisevan ajan adverbiaalin kanssa (*viime syksystä lähtien*). Kielentarkastaja on kuitenkin ehdottanut tilalle imperfektiä ja ajallisen keston (alun ja lopun) eksplikointia. Koska arkiston kokoamisen täytyy olla päättynyt ennen tutkielman tekoa ja tiivistelmän kirjoitushetkeä, on päättyntä toimintaa ilmaiseva imperfekti sopiva aikamuoto. Tämä on paitsi suomen kielen tempusjärjestelmän mukaista myös esimerkiksi edellä esitellyn Kielijelpin ohjeen mukaista: imperfektiä käytetään jo päättyneiden tekojen kuvaamiseen. Imperfektille myös kuuluu spesifi ajoitus, toisin kuin perfektille (Larjavaara 2007: 370).

Esimerkit 1–5 nostavat esiin yhden selvän ristiriidan ohjeiden ja käytännön välillä: Preesensin sijaan ja rinnalla tarvitaan ja käytetään myös perfektii, joka näyttää tämän aineiston perusteella olevan melko keskeinen aikamuoto jaksoissa, joissa esitellään sellaisia aineiston keruuseen ja analysointiin liittyviä tekoja (esim. rajaus ja luokittelu), jotka on toki tehty mennessä ajassa mutta jotka ovat edelleen relevantteja ja olemassa itse tutkielmassa (ks. ISK § 1534; Larjavaara 2007: 368–369).

5.2 Aikamuodot teoreettinen tausta -jaksossa

Neljässä tapauksessa korjaukset koskevat tiivistelmän teoreettista taustaa käsittelevän jakson aikamuotoja. Nämä tapaukset ovat keskenään erilaisia ja tuovat hyvin näkyviin aikamuotojen käytön ja niitä koskevien normien kompleksisuuden. Esimerkissä 6 on käytetty niin sanottua *tulla*-futuuria.

(6)

Tulen työssäni **viittaamaan** arkistolähteisiin. [korjattu päälle → *preesensiin: viittaaan*]

Kielentarkastajan merkinnän (*preesensiin: viittaaan*) ilmauksen *preesensiin* voi tulkitä korostavan nimenomaan nykyhetkeä merkitsevän aikamuodon ensisijaisuutta ja *tulla*-futuurin tulevaisuuteen eksplisiittisesti viittaavan merkityksen ongelmallisuutta. Koska tiivistelmän tulee olla teksti jo tehdystä tutkielmasta, tulevaan viittaava ilmaus on merkintöjen perusteella vastoin paitsi tiivistelmän normeja myös

kypsyysnäytteen institutionaalista normistoa (kypsyysnäyte tehdään vasta, kun tutkielma on valmis).

Esimerkissä 7 kielentarkastaja ehdottaa yhteen kohtaan preesensin sijaan perfektiiä.

(7)

Lisäksi aiheeseen paneudutaan Jamesin pääteoksen – – ja sitä tulkitsevien uskontotieteen, filosofian ja sosiaalipsykologian asiantuntijoiden näkemysten mukaan.

Jamesin lähestymistapa **saa** vaikutteensa romantiikan aikakaudella kehittyneestä individualistisuudesta ja tunne-elämän merkityksen korostamisesta. Lisäksi James ottaa – – kantaa – –. [korjattu päälle "vai on saanut"]

Esimerkissä 7 teoreettista taustaa esitellään preesensissä, mutta toisen kappaleen alussa keskeistä teoreettista lähtökohtaa (eli *Jamesin lähestymistapaa*, joka on paitsi lauseen subjekti myös teemapaikalla) kuvattaessa käytetty preesensmuoto *saa* on merkitty mahdollisesti korjattavaksi perfektiin. Tässä yhteydessä tekstin puheenaiheena ei olekaan itse tutkielma vaan lähde teoksen tulkinta; perfektillä lähde teosta ja sen lähestymistavan vaikutteita katsotaan menneenä ja edelleen meneillään olevana tapahtumana nykyhetkestä käsin, kun taas edellisen kappaleen preesens kuvaa puhehetken näkökulmasta käsillä olevaa tutkielmaa ja tiivistelmää. Esimerkin perusteella näyttää siltä, että aikamuotojen vaihtelulla on merkitystä sen kannalta, miten esimerkiksi oman tutkielman tekojen kuvaaminen (preesens) erottuu lähde teoksen tulkittamisesta (perfekti).

Esimerkissä 8 kielentarkastaja on alleviivannut kaksi preesensmuotoista verbiä ja esimerkissä 9 tehnyt merkinnän aikamuodoista paperin reunaan mutta varsinaisia korjausehdotuksia ei ole ilmaistu.

(8)

Teoreettista tausta pohjautuu lähteisiin, joissa käsitellään englannin kielen asemaa ja opetusta Suomessa, media roolia kielen leviämässä sekä – – semantiikkaa ja käyttötarkoituksen määrittelyä. Teoreettisen taustan pohjalta esiin **nousi** kaksi hypoteesia, joiden paikkansapitävyyttä tutkimuksessa tarkastellaan. [ei merkitty, miten pitäisi korjata]

(9)

Teoriataustana **käytettiin** sosiolingvististä kirjallisuutta ja tutkimuksia. Teoriataustassa **esiteltiin** anglismin ja koodinvaihdon määritelmät sekä sosiaaliset syyt kielelliseen lainaamiseen – –. Teoriataustana **käytettiin** seuraavia lähteitä – –. [ei merkitty, miten pitäisi korjata]

Kummassakin esimerkissä on käytetty teoreettisen taustan esittelyyn imperfektiä, jonka perusmerkitys on ilmaista puhehetken näkökulmasta mennyttä aikaa ja puheena olevan tilanteen päättäneisyyttä; lisäksi se viittaa tiettyyn ajankohtaan (ISK § 1530; Larjavaara 2007: 365). Se on myös narratiivisten tekstien ja narratiivisuuden perusaikamuoto (esim. ISK § 1531; Larjavaara 2007: 366). Esimerkissä 9 esiin nousevat tiivistelmän aikamuodoista annetut normit: imperfektiä tulee käyttää, kun selostetaan tutkimuksen vaiheita ja päättäneitä prosesseja (ks. *Kielijelppi*). Tätä ohjetta vasten imperfektin valinta lienee opiskelijan näkökulmasta luontevaa: voi ajatella, että tutkimuksen tekemisen kannalta teoreettisen taustan kirjoittaminen ja tutkielman tekemisen tarina (narratiivi) ovat päättyneet. Kielentarkastajan merkintöjen perusteella näin ei kuitenkaan ole, ja on todennäköistä, että aikamuodoista on vastaanotolla keskusteltu erikseen.

5.3 Aikamuodot tutkimustulokset ja -päätelmät -jaksossa

Aikamuodot on otettu esiin kolmen tiivistelmän tuloksia ja päätelmiä esittelevän jakson kohdalla. Näistä kahdessa opiskelija on käyttänyt alun perin imperfektiä (esim. 10–11), joihin kielentarkastaja on kiinnittänyt huomiota.

(10)

Butlerin sukupuolellisen fantasian ydin on kuitenkin dikotomisen mies-naisjaottelun purkaminen, mitä kumpikaan tutkimuskohteeni **ei edustanut** kovinkaan selkeästi. [ei merkitty, miten pitäisi korjata]

(11)

Näiden materiaalien perusteella selviää, että molemmista kielistä löytyy äännteitä, joiden ääntäminen saattaa olla mahdollisesti opiskelijalle hankalaa – –. Lisäksi molemmista kielistä **löytyi** myös joukko äännteitä, jolle edes läheistä vastaavaa äännettä ei löydy toisesta kielestä laisinkaan. Näiden äännteiden oikeaoppimisen ääntämisen opettelu voi olla haastavaa ja vaatii todennäköisesti

säännönmukaista harjoittelua. Kielten äännejärjestelmistä **löytyi** myös toisaalta hyvin paljon samankaltaisuuksia –. Eniten eroavaisuuksia löytyy konsonanteista. [ei merkitty, miten pitäisi korjata]

Esimerkissä 10 käytetyn imperfektin merkitseminen ongelmaksi voidaan tulkita käytössä olleen tiedekunnan ohjeen valossa siten, että soveltuva aikamuoto olisi preesens. Imperfektin käyttö rakentaa tutkimusprosessista narratiivia, kun taas preesensillä tekstistä tulee tutkielmaa kuvaava, kuten tiedekunnan ohjeissa neuvotaan. Esimerkissä 11 taas on käytetty sekä imperfektiä että preesenssiä, mutta lisäksi kielentarkastajan alleviivaama *löytyä*-verbi toistuu useaan kertaan, joten tulosten ja päätelmien esittämisessä on kaikkiaan ongelmia, joihin kielentarkastaja on puuttunut. Näyttää siltä, että erityisesti tulosten ja päätelmien esittämiseen preesens on parempi kuin imperfekti. Voikin ajatella, että preesensin avulla ilmaistaan, että tutkimustulokset ja -päätelemät ovat edelleen voimassa, "hengissä", kuten Swales (1990: 180–181) on todennut.

Kuten edellä käy ilmi, nimenomaan preesens näyttäisi olevan suositeltava aikamuoto myös tuloksia ja päätelmiä esiteltäessä. Esimerkissä 12 juuri preesens on kuitenkin kiinnittänyt kielentarkastajan huomion.

(12)

Kurdinaisen haastattelusta on selkeästi havaittavissa yhteisössä vallitsevat yksilöiden väliset roolit ja toimintatavat. Yhteisö toimii hänen viitekeh്യksensä tarkastellessaan sen ulkopuolista maailmaa, myös poliisia. Kunnia- ja häpeäkäsitykset estävät häntä ottamasta poliisin tarjoamaa apua vastaan. Missään vaiheessa hän **ei pyydä** poliisilta suoraan apua, vaikka hän väkivallasta poliisille **kertookin**. Näin ollen poliisin rooli kunniaväkivallan tunnustajana vahvistuu tilanteessa, jossa –. [ei merkitty, miten pitäisi korjata]

Esimerkin 12 jakso alkaa virkkeillä, joiden voi katsoa ilmaisevan preesensissä tutkielman päätelmiä haastatteluaineiston pohjalta. Sen sijaan kolmannessa ja viimeistään neljännessä virkkeessä puheenaiheeksi vaihtuvat haastattelun sijaan haastateltava ja haastattelun sisältö. Samalla teksti ikään kuin liukuu pikemminkin narratiiviksi haastateltavan toiminnasta ja päätelmien esittäminen jää sivuun. Kielentarkastajan alleviivaama ajanilmaus *missään vaiheessa* on tekstissä aikamuotojen kannalta avainilmaus, sillä se viittaa selvästi menneeseen ajanjaksoon ja tosimaailman tapahtumiin eikä tutkielmaan tai siinä esitettyihin päätelmiin. Ongelmana on

saman aikamuodon (preesensin) käyttö eri tehtäviin peräkkäisissä virkkeissä: päätelmiä ilmaiseva preesens ei sovi yhteen menneessä tapahtuneen kuvaamiseen ns. dramaattisen tai historiallisen preesensin keinoin (ks. esim. ISK § 1529; Larjavaara 2007: 364; Pallaskallio 2013: 127 passim.). Kiinnostavaa kyllä, aikamuotoja ei ole muutettu tiivistelmän lopulliseen, korjattuun versioon.

6 Lopuksi

Olen käsitellyt tässä artikkelissa aikamuotojen käyttöön liittyvien normien esiintuloa kypsyysnäytteen arviointiprosessissa ja selvittänyt erityisesti sitä, millaisia aikamuotoja koskevat korjaukset ovat ja mihin tekstijaksoihin ja semanttis-funktionaalisiin tehtäviin ne kohdistuvat. Tarkasteltava tekstilaji on ollut tiivistelmä, jonka opiskelijat ovat kirjoittaneet kandidaatintutkielmastaan.

Analyysin tulokset tuovat esiin jonkinasteisen vaikeuden erottaa tiivistelmätekstin ajallisia kerrostumia tai tasoja, mikä näkyy ongelmina aikamuotojen valinnan ja vaihtelun hallinnassa. Aineiston eli teksteihin tehtyjen merkintöjen ja korjausten perusteella aikamuotojen vaihtelu tiivistelmässä liittyy esimerkiksi siihen, milloin kuvataan itse tutkielmaa ja milloin esimerkiksi tutkielmassa käytettyjen lähteiden tai aineistojen sisältöä tai tulkintaa. Erityisesti aikamuotojen käytön ongelmat nostavat näkyviin vaikeuden erottaa, mikä on tutkielmasta tehtävää yleistystä ja ilmaistavissa edelleen relevanttina ja voimassa olevana preesensin ja perfektin avulla ja mikä taas päättynyttä toimintaa, jota voidaan kuvata narratiivisesti imperfektillä.

Artikkelissa on käynyt myös ilmi, että tiivistelmästä annetaan eri lähteissä osin keskenään ristiriitaisia ohjeita. Kiintoisaa on, että ohjeissa mainitaan suomen kielen aikamuodoista yleensä vain kaksi: preesens ja imperfekti. Perfekti sen sijaan jää yleensä mainitsematta, vaikka sillä näyttää analyysin perusteella olevan omat tehtävänsä myös tiivistelmässä. Kun ottaa huomioon perfektin aseman suomen tempusjärjestelmässä ja sen tehtävän kuvata mennyttä nykyhetken näkökulmasta ja nimenomaan niin, että mennyt on puhehetken kannalta edelleen relevantti, on sen käyttö tiivistelmässä suomen kielen luonnollisten normien mutta aineiston perusteella myös tiivistelmän tekstilajinormien mukaista. Siksi se olisikin syytä mainita myös erilaisissa säätelyteksteissä, kuten tiivistelmän kirjoittamisen ohjeissa.

Siinä, miten aikamuotoja kommentoidaan ja arvioidaan kypsyysnäytteenä kirjoitetuista tiivistelmistä, on kaikkiaan kyse monenlaisista normeista, jotka aktivoituvat ja tulevat näkyviksi juuri kielentarkastajien kielellisen arviointityön kautta.

Kokonaisuudessaan kyse on tiivistelmän tekstilajinormeista, jotka määrittyvät ensinnäkin kielen luonnollisten normien, kuten suomen tempusjärjestelmän, perusteella ja toiseksi tiivistelmän semanttis-funktionaaliseen jäsentymiseen käsin. Tiivistelmän jäsentymistä taas säätelevät paitsi erilaiset ohjeet myös tieteen tekemisen ja tutkimuksen logiikka, joka sisältää ymmärryksen muun muassa siitä, mikä tutkimuksessa on yleistettävää ja (ainakin jonkin aikaa) pysyvää tietoa ja mikä taas kertaluonteista ja konkreettista toimintaa – ja mikä siis voidaan ilmaista näitä merkityksiä ilmaisevilla aikamuodoilla. Oleellista on myös oivaltaa, miten aikamuotojen keskinäiset suhteet vaikuttavat tekstin merkitykseen ja miten esimerkiksi perfektin jakson alussa vaikuttaa sitä seuraavien aikamuotojen tulkintaan (ks. esim. 4). Aikamuotojen käyttö tekstissä ei ole yksinkertaista tai mekaanista, ja siksi yksioikoiset ja suoraviivaiset ohjeet voivat johtaa harhaan. Tässä analysoitu aineisto on kooltaan pienehkö, mutta analyysi tuo silti uutta tietoa aikamuotojen käytöstä tiivistelmissä. Lisäksi analyysi osoittaa, että keskittyminen portinvartijoiden – tässä kielentarkastajien – toimintaan valmiiden tekstien tarkastelun sijaan tuo näkyviin akateemisten tekstilajien normeja ja tekstien säätelyä käytännössä. Tällainen tutkimus tuo hyödyllistä tietoa tekstilajien kielellisistä piirteistä myös tekstitaitojen opetukseen. Tämän artikkelin aineistossa kielentarkastajien merkintöjen kautta esiintulevat normit ovat selvästi "tarkempia" kuin oppikirjojen ohjeet ja kertovat paitsi kielen monimuotoisuudesta myös siitä, että akateemisten tekstitaitojen ja äidinkielen taidon arviointi on paljon moniulotteisempaa ja kiinnostavampaa kuin ensi arvaamalta voisi luulla.

Lähteet

- BERKENKOTTER, CAROL – HANGANU-BRESCH, CRISTINA 2011: Occult genres and the certification of madness in a 19th-century lunatic asylum. – *Written Communication* 28 (2) s. 220–250.
- BERKENKOTTER, CAROL – HUCKLIN, THOMAS N. 1993: Rethinking genre from a sociocognitive perspective. – *Written Communication* 10 s. 475–509.
- BLOMMAERT, JAN 2005: *Discourse. A critical introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Helsingin yliopiston rehtorin päätös HY/588/00.00.06.00/2017 3.8.2017*. Kypsyysnäytteeseen liittyvien käytäntöjen soveltaminen. Täydennys Helsingin yliopiston tutkintoja ja opintoja koskeviin linjauksiin (RP 19/6/017, HY/495/00.00.06.00/2017).

- HENRICSON, SOFIE – MÄNTYNEEN, ANNE – NELSON, MARIE – SAVIJÄRVI, MARJO 2018: Positiva studentresponser i finska, finlandsvenska och sverigesvenska språkhandledningssamtal. – Beatrice Silén, Anne Huhtala, Hanna Lehti-Eklund, Jenny Stenberg-Sirén & Väinö Syrjälä (toim.), *Svenskan i Finland 17: Föredrag vid den sjuttonde sammankomsten för beskrivningen av svenskan i Finland* s. 46–60. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- HIRSJÄRVI, SIRKKA – REMES, PIRKKO – SAJAVAARA, PAULA 2010: *Tutki ja kirjoita*. 15.–16. painos. Helsinki: Tammi.
- HONKANEN, SUVI – TIILILÄ, ULLA 2012: Jaksoanalyysi osana tekstilajitutkimusta. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 208–227. Helsinki: Gaudeamus.
- HYLAND, KEN 2004 [2000]: *Disciplinary discourses: Social interactions in academic writing*. London: Pearson.
- ISK = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JULKUNEN, JORMA 2002: *Vieras ja oma kohtaavat insinööriydessä: Mitä lähteiden käyttö osoittaa ammattikorkeakouluinsinöörin asiantuntijuudesta ja osaaamisesta?* Mikkeli.
- Jyväskylän ammattikorkeakoulun ohjeet*. <http://oppimateriaalit.jamk.fi/raportointiohje/tag/tiivistelma/> (17.10.2017).
- KALLIOKOSKI, JYRKI 2002: Tekstilajin taju. – Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen & Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.), *Äidinkielen merkitykset* s. 147–159. Helsinki: Suomalainen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 2006: Tekstilajin taju ja toisella kielellä kirjoittaminen. – Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.), *Genre – tekstilaji* s. 240–265. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARLSSON, FRED 1995: Normit, kielenkäyttö ja kieliopit. – Jan Rydman (toim.), *Tutkimuksen etulinjassa. Tieteen päivät 1995* s. 161–172. Porvoo: WSOY.
- Kielijelppi*. <http://www.kielijelppi.fi/> (6.11.2014).
- Kielijelppi, opinnäytetyön tiivistelmä*. <http://blogs.helsinki.fi/kielijelppi/opinnaytetyon-tiivistelma/> (17.10.2017).

- Kielitoimiston ohjepankki*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 40. URN:NBN:fi:kotus-201536. Julkaistu 9.4.2015. Päivitettävä julkaisu. (6.11.2017.)
- KNIIVILÄ, SONJA – LINDBLOM-YLÄNNE, SARI – MÄNTYNEN, ANNE 2012: *Tiede ja teksti. Tehoa ja taitoa tutkielman kirjoittamiseen*. 1.–2. painos. Helsinki: Sanoma Pro Oy.
- KNIIVILÄ, SONJA – LINDBLOM-YLÄNNE, SARI – MÄNTYNEN, ANNE 2017: *Tiede ja teksti. Tehoa ja taitoa tutkielman kirjoittamiseen*. 2., uudistettu laitos. Helsinki: Gaudeamus.
- Laki julkisyhteisöjen henkilöstöltä vaadittavasta kielitaidosta* 424/2003. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030424> (17.10.2017).
- LARJAVAARA, MATTI 2007: *Pragmasemantiikka*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAURINEN, LEENA 1996: Tiivistelmät opinnäytetöissä. – Eija Ventola & Anna Mauranen (toim.), *Akateeminen kirjoittaminen tänään ja huomenna* s. 60–86. Helsinki: Yliopistopaino.
- LEA, MARY R. – STREET, BRIAN V. 1998: Student writing in higher education. An academic literacies approach. – *Studies in Higher Education* 23:2 s. 157–172. DOI: 10.1080/03075079812331380364.
- LILLIS, THERESA 2013: *The sociolinguistics of writing*. Edinburgh Sociolinguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA 1992: Varmuuden kahdet kasvot tieteellisessä tekstissä. – *Virittäjä* 96 s. 361–379.
- LUUKKA, MINNA-RIITTA 1995: *Puhuttua ja kirjoitettua tiedettä. Funktionaalinen ja yhteisöllinen näkökulma tieteen kielen interpersonaalisiin piirteisiin*. Jyväskylä studies in communication 4. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- MARTIN, PEDRO MARTIN 2003: A genre analysis of English and Spanish research paper abstracts in experimental social sciences. – *English for Specific Purposes* 22 (1) s. 25–43.
- MÄNTYNEN, ANNE 2006: Näkökulmia tekstin ja tekstilajien rakenteeseen. – Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.), *Genre – tekstilaji* s. 42–71. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MÄNTYNEN, ANNE 2012: Kieli-ideologiat käytännössä. Sanajärjestyksen normittaminen tietokirjojen suomennostyössä. – *Virittäjä* 116 s. 378–409.

- MÄNTYNEN, ANNE (tulossa 2018): 'Accept with revisions'. Regulating the language of student writing. – *Language and Education. Special Issue on Regimes of Academic Writing*.
- MÄNTYNEN, ANNE – HALONEN, MIA – PIETIKÄINEN, SARI – SOLIN, ANNA 2012: Kieli-ideologioiden teoriaa ja käytäntöä. – *Virittäjä* 116 s. 325–348.
- MÄNTYNEN, ANNE – SHORE, SUSANNA 2014: What is meant by hybridity? An investigation of hybridity and related terms in genre studies. – *Text & Talk* 34 s. 737–758.
- Ohjeet tiivistelmästä*. Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan sisäiset verkkosivut. https://flamma.helsinki.fi/portal/units/hum?_nfpb=true&_pageLabel=P10204768441364994746857&contentId=HY292332&placeId=HY291935&lang=fi (tarkistettu 6.11.2014 ja 17.10.2017).
- PAHKALA, MARI 2015: *Referointi, moniäänisyys ja dialogisuuden hallinta ensimmäisen vuoden luokanopettajaopiskelijoiden tenttivastauksissa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, suomen kieli.
- PALLASKALLIO, RITVA 2013: *Kertova tempus. Finiittiverbin aikamuodon valinta suomenkielisissä katastrofiuutisteksteissä 1860–2004*. Helsinki: Suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, Helsingin yliopisto.
- PIETIKÄINEN, SARI – MÄNTYNEN, ANNE 2009: *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- SAKSALA, VEERA 2014: Kandidaattivaiheen opiskelijoiden opiskeluteksteihin rakentuva vuorovaikutus. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, suomen kieli.
- SOLIN, ANNA 2009: Genre. – Jan-Ola Östman & Jef Verschueren (toim.), *Handbook of Pragmatics* 13 s. 1–18. John Benjamins. *Handbook of Pragmatics Online*.
- SOLIN, ANNA 2012: Genremuutos kieli-ideologisena prosessina. Normiristiriidat ja uuden genren kotouttaminen. – *Virittäjä* 116 s. 349–377.
- SWALES, JOHN M. 1990: *Genre analysis. English in academic and research settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2004: *Research genres: explorations and applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tieteen termipankki*: Kielitiede: kirjakieli. <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:kirjakieli> (4.6.2018)

- Tieteen termipankki*: Kielitiede: yleiskieli. <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:yleiskieli> (4.6.2018).
- Valtioneuvoston asetus suomen ja ruotsin kielen taidon osoittamisesta valtioneuvostossa* 481/2003. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030481> (17.10.2017).
- Valtioneuvoston asetus yliopistojen tutkinnoista* 794/2004. <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2004/20040794> (17.10.2017).
- VIRTANEN, MIKKO 2015: *Akateeminen kirja-arvio moniäänisenä toimintana*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- VUORIJÄRVI, AINO 2013: *Tekstilaji ja yhteisö. Ammattikorkeakoulun opinnäytetyön diskussio tekstiä*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- WOOLARD, KATHRYN A. – SCHIEFFELIN, BAMBI B. 1994: Language ideology. – *Annual Review of Anthropology* 23 s. 55–82.

LIITE 1. Kypsyysnäytteiden arviointilomake.

Humanistinen tiedekunta Kandidaatin kypsyysnäytteen arviointi

Nimi:

Opiskelijanumero:

Oppiaine/laitos:

Äidinkielen hallinnan kannalta kypsyysnäyte on

- Hyväksytty ilman muutoksia
- Hyväksytty pyydettyjen korjausten jälkeen (ks. merkinnät tekstissä ja tässä lomakkeessa)
- Pyydetään laatimaan uudestaan ja tuomaan vielä suomen kielen tarkastukseen

Toimintaohjeet:

- **Hyväksytty ilman muutoksia:** Opiskelija toimittaa hyväksytyyn tiivistelmätekstin ja kandidaatin kypsyysnäytteen arviointilomakkeen tenttikuoressa ohjaajalle, joka tarkastaa kypsyysnäytteen sisällön ja toimittaa suorituksen tiedekuntaan rekisteröitäväksi.
- **Hyväksytty pyydettyjen korjausten jälkeen:** Opiskelija laatii äidinkielen tarkastajan korjausehdotusten perusteella uuden tiivistelmätekstin. Tämän jälkeen hän toimittaa alkuperäisen tiivistelmätekstin, muokatun tiivistelmätekstin ja kandidaatin kypsyysnäytteen arviointilomakkeen tenttikuoressa ohjaajalle, joka tarkastaa korjaukset ja kypsyysnäytteen sisällön sekä toimittaa suorituksen tiedekuntaan rekisteröitäväksi.
- **Pyydetään laatimaan uudestaan:** Opiskelija laatii äidinkielen tarkastajan korjausehdotusten perusteella uuden tiivistelmätekstin ja toimittaa sen äidinkielen koordinaattorille uuteen kielen tarkastukseen.

Tekstiin pyydetään tekemään seuraavassa osoitettuja osa-alueita koskevat parannukset

Kielentarkastaja voi viitata tekstissä esiintyviin ongelmiin osa-alueiden numeroinnilla (1–4) tai kirjainlyhenteillä (esim. P = pronomini). Lisätietoa palautteen aiheista saa tarvittaessa esim. "Kirjoittajan työkalupakista" (www.kielieloppi.fi) tai kielenkäytön ja tutkielmanteko-oppaista.

1 Tiivistelmän kokonaisrakenne ja ulkoasu

- Lomake täytetty väärin tai puutteellisesti: työn laji nimetty väärin / avainsanat puuttuvat
- Tiivistelmän kokonaisrakenne: tutkielman aihe, tavoite ja teoriatausta (lyhyesti alkuun), aineisto ja menetelmät + tulokset (konkreettisesti) + päätelmät **ks. moniste (LIITE)**
- Tiivistelmän aikamuodot (AM): tutkielman aiheen, tutkimuskysymysten ja päätelmien esittäminen presensissä, tutkimusvaiheiden ja -menetelmien esittäminen imperfektissä
- Tiivistelmä itsenäisenä tekstinä: ymmärrettävissä ilman laajaa taustoitusta, argumentointia tai lähdeviitteitä
- Tiivistäminen: tiivistelmä tutkielmasta (tekstistä) eikä tutkimusprosessista; ei suunnitelma
- Kappalejako: johdonmukaisesti sisennys/ tyhjä rivi (paitsi tekstin alussa)
- Fontti (Times New Roman tai Arial, fonttikoko 10–12: liian pieni fontti / liian suuri fontti / ei lihavoitua / ei kursivoitua / ei suuraakkosia)

2 Tieteellinen esitystapa ja tekstin sidoksisuus

Yleinen sidoksisuus: lauseet ja virkkeet kytketty toisiinsa / koherentti teksti
Viittaukset tutkijaan ja tulkimukseen: johdonmukaisesti yksikön 1. pers. / passiivi / puuttuvat
Virke- ja lauserakenteiden rakenne ja tyyli (T): sanajärjestys (SJ) /substantiivisuus/ turhat
postpositiot / pitkä ja vaikeasti ymmärrettävä virke / rakenteellinen toisteisuus
Sanasto (SV): käsitteiden ja termien johdonmukaisuus /korrektius/selkeys / rekisteri ja tyyli (T)

3 Lause- ja virkerakenteiden norminmukaisuus

Virkerakenne (VR): rinnastus/symmetria/kiilalauseet/ lauseenvastikkeet (LV) / virkkeen raja /
vajaa virke / liian pitkä virke
Lauserakenne (LR): kongruenssi (K) / objektin sijanvalinta (O) /rektio (R) /määriteketjut/ vajaa
lause /omistuliite
Viittausuhteet: pronomien (P) /synonymien / parafrasien yksitulkintaisuus ja korrektius

4 Oikeinkirjoitus ja viimeistely

Välimerkit: piste/puolipiste/kaksoispiste/ajatusviiva/yhdysmerkki/lainausmerkit/kysymysmerkki
Pilkun käyttö/käyttämättömyys lauseenjäsenten/päälauseiden/sivulauseiden/ hallitsevan ja
alisteisen lauseen välillä
Alkukirjaimet: iso alkukirjain / pieni alkukirjain
Yhdyssanat: yhteen/erikseen/ sanaliittoalkuiset yhdyssanat
Numeroilmaukset: numerolla/kirjaimilla/ sijapäätteen liittäminen numeroilmaukseen
Lyhenteet: yleiskielen kuuluva / vain tutkielmassa käytetty / pisteellinen/pisteeton /sijapäätteen
liittäminen lyhenteeseen
Lyöntivirheet

Muuta: _____

Kielentarkastus:

_____. ____ 2014 Tark. _____

Sähköposti: etunimi.sukuniemi@helsinki.fi

Puhelin: (09) 191 22902

Vastaanotto: kl 2014 tiistaisin klo 11–12 (huone 5026, pääarakennuksen viides kerros)

Muutosten kontrollointi, sisällön tarkastus (ainelaitoksen opettaja):

_____. ____ 2014 Tark. _____

Variaationtutkimus ja kielenhuolto

Pirkko Nuolijärvi

Sosiologi Klaus Mäkelä päätti *Virittäjässä* vuonna 1996 ilmestyneen artikkelinsa ”Sääntö, muuntelu ja kielenhuolto” tällä tavoin:

Vaikka me päästäisiin yksimielisyyteen siitä empiirisestä kysymyksestä, miten puhutun kielen muuntelun rakenne on muuttunut, me voidaan perustella erisuuntaisia käsityksiä siitä, miten tämä pitäisi ottaa huomioon kielenhuollossa. Itse puolustan sitä näkemystä, että kielenhuollon on käännyttävä kansankielisyyskannalle. Joustavin tapa edetä on hyväksyä kirjakieleen uusia vaihtoehtoja, niin että koulujen kieliopeihin tuodaan puhekielen muotoja kaikkein vanhentuneimpien muotojen rinnalle. (Mäkelä 1996: 543.)

Mäkelän näkemys korostaa kansankielisyyskantaa, yhtä kielenhuollon periaatteista, joita kielentutkijat ovat käsitelleet 1800-luvulta lähtien (ks. Setälä 1921: 63–147; Koivusalo 1976; Paunonen 1992, 1994, 1996). Vuonna 2005 suomen kielen lautakunnan silloinen puheenjohtaja Harri Mantila totesi *Kielikellossa*, että kielenhuollon periaatteet ovat luonteeltaan käytännöllisiä, sosiaalisia ja kulttuurisia (mts. 4–9). Ei siis ole yhtä periaatetta, jonka mukaan kirjakieltä normitetaan. Näitä asioita Mantila käsiteli vuonna 2010 artikkelissaan ”Suomalaisen kielenhuollon periaatekeskustelu 1990- ja 2000-luvulla”. Keskeisinä periaatteina ovat hänen mukaansa vuorovaikutusperiaatteet, demokratiaperiaatteet ja identiteetti-periaatteet. Demokratiaperiaatetta on erityisesti tuonut esille Heikki Paunonen monissa artikkeleissaan, joissa hän korostaa sitä, että puhekielen ja kirjakielen ei tulisi liiaksi erkaantua toisistaan ja siksi muotovariaatiota voisi olla kirjakielessä enemmän (ks. esim. Paunonen 1992, 1994, 1995, 1996).

Keskustelu kielenhuollon periaatteista on jatkuvaa. Tässä artikkelissa en kuitenkaan jatka periaatekeskustelua, vaan yritän havainnollistaa sitä, mitä variaatio voi vapaamuotoisessa kirjoitetussa kielessä olla ja mitä niin variaationtutkija kuin kielenhuolto voi tällä variaatiolla tehdä. Vaikka suomen kielen virallisen kielenhuollon suositusten ja ohjeiden kohteena on kirjoitettu yleiskieli, virkakieli, EU-kieli ja nimistö (https://www.kotus.fi/kotus/organisaatio/osastot_ja_yksikot#Kielenhuoltoosasto), voi puhutun ja kirjoitetun kielen rajamailla olevan epävirallisen kielenkäytön tarkastelu antaa vihjeitä siitä, mikä kielessä varioi ja mikä variantti on

niin yleinen, että se mahdollisesti ui myös niihin teksteihin, jotka ovat kielenhuollon pöydällä. Variaation pohtiminen ja eri varianttien läsnäolon tarkastelu kirjoitettussa yleiskielessä on myös virallisen kielenhuollon arkipäivää, vaikka yksittäisiä normeja sinänsä muutetaan varsin harvoin ja huolellisen harkinnan jälkeen. Kuten Pirjo Hiidenmaa on todennut, kielenhuolto kohtaa tekstien moninaisuuden, joka vaatii jatkuvaa pohdintaa paljon enemmän kuin yksittäinen, yhtä piirrettä koskeva ratkaisu:

Enää ei kysytä vain, millaista on oikea kirjakieli vaan kysytään, miten tässä tilanteessa kirjoitetaan, millainen on tilanne, sävy tai teksti, millainen rooli puhujalla tai kirjoittajalla on, onko kyseessä referointi, sitaatti, leipäteksti, puhutaanko vakavasti vai ironisoidaanko. (Hiidenmaa 2003: 294.)

Puhuttua kieltä tarkastelevan variaation tutkimuksen ja kielenhuollon on kenties ajateltu olevan hyvin kaukana toisistaan ja liikkuvan eri maailmoissa. Variaation tutkija analysoi kielenkäyttäjien erilaisia kielimuotoja eli sitä, mihin kielenhuoltaja ei puutu ja mitä hän ei huolla. Kuten edellä totesin, kielenhuollon työmaa taas on kirjoitettu kieli ja erityisesti ne kielimuodot ja tekstit, joita kirjoittamisen ammattilaiset, toimittajat, viranomaiset, oppikirjojen laatijat ja erilaisten työpaikkojen tekstintekijät, tuottavat. Näin ero karkeasti tarkasteltuna onkin kuvattavissa, mutta näin suoraviivainen työnjako ei ole. Kumpikin tarvitsee toistaan, ja näyttää siltä, että yhteydentarve on viime vuosina vain lisääntynyt sen vuoksi, että luettavissamme on tekstiä eri foorumeilla hyvin paljon. Siksi puhutun ja kirjoitetun rajaa sekä tekstilajien tyypillisiä piirteitä tulee etsiä, kuvata ja tulkita yhä enemmän.

Preskriptiivinen kielenhuolto ja deskriptiivis-emansipatorinen variaation tutkimus pystyvät hyvin kohtaamaan toisensa. Ajatukseni on, että variaation tutkijan olisi mentävä enemmän myös kirjoitetun kielen alueelle, eri tekstilajien maailmaan, jotta yhteys kielenhuoltoon vahvistuisi. Tässä yhteydessä käsittelen vain yhtä tekstimaailmaa ja sen eräitä piirteitä. Ensiksi kuvaan taustaksi muutamien esimerkkien avulla sitä, miten eräät aiemmin toimineet suomalaiset kielentutkijat ovat viitanneet kielen variaatioilmiöihin ja eri varianttien esiintymiseen kirjoitettussa kielessä suurelle yleisölle tarkoitetuissa radioesityksissään. Olen valinnut tarkastelun kohteeksi sellaisia piirteitä, joita vuosien varrella on käsitelty paljon niin kielentutkijoiden julkaisuissa kuin sanomalehdissäkin. Sen jälkeen käsittelen näiden valittujen piirteiden ja muutamien muiden piirteiden variaatiota Kielipankin Suomi24-korpuksesta. Esimerkkien yhteydessä tuon esille, miten *Kielitoimiston kielioppiopas* vuodelta 2015 ottaa kantaa näihin valitsemini ilmiöihin. Lopuksi pohdin sitä, miten

variaationtutkijat voisivat laajentaa reviiriään, jotta pystyisivät omien menetelmiensä avulla kuvaamaan eri varianttien asettumista kirjoitettuun kieleen ja siten hyödyttämään sekä kielenhuollon työtä että tarjoamaan tietoa eri tekstilajien variaatiosta.

Vaikka kirjoitetun kielen normit eivät ole samalla tavoin tärkeitä vapaamuotoisilla keskustelupalstoilla kuin muodollisemmissa teksteissä ja konteksteissa, keskustelupalstan aineiston avulla voinee osoittaa, miten variaatio näyttäytyy siellä, missä puhutun ja kirjoitetun raja ei ole jyrkkä, mutta kuitenkin tuotos on kirjoitettu kieltä. 2010-luvun sosiolingvistiksessä variaationtutkimuksessa keskeisiä kiinnostuksen aiheita on destandardisaatio, joka merkitsee kielenkäytön etäänymistä standardikielestä (ks. Kristiansen & Coupland 2011; Maegaard, Gregersen, Quist & Jørgensen 2009). Vaikka destandardisaation käsitettä on käytetty puhutun kielen tutkimuksen yhteydessä, voivat myös juuri keskustelupalstat olla sellainen foorumi, jossa destandardisaatio on näkyvissä.

"Kansankieli" ja kielenhuollon kantojen muuttuminen

Esitän seuraavassa muutamia huomioita siitä, miten aikaisempien sukupolvien kielenhuoltajat ja -tutkijat opastivat kirjoittajia ja toisinaan myös puhujia suhtautumaan puhutun kielen variantteihin. Olen valinnut referoinnin kohteeksi lähinnä niitä piirteitä, jotka ovat esiintyneet ja esiintyvät yhä usein myös maallikoiden kielikeskusteluissa. Tarkoitukseni onkin tuoda esille se, että monet nykyiset keskustelunaiheet eivät ole syntyneet nyt, vaan ne ovat olleet esillä pitkään. Tämä katsaus on ikään kuin historiallisena taustana seuraavan luvun nykykielen tarkastelulle, jossa otan esille näitä ja muutamia muita piirteitä Internet-aineistosta.

1960-luvulla Yleisradiossa oli Kielivartio-ohjelma, jossa suomen kielen tutkijat tarkastelivat erilaisia kielenilmiöitä, äänneitä ja oikeinkirjoitusta, sana- ja lauseoppia sekä tyyliopin kysymyksiä. Tarkoituksena oli ohjata kuulijoita huoliteltuun kielenkäyttöön lähinnä kirjoituksessa ja myös virallisuonteisessa puhutussa kielessä. Näiden ohjelmien puheenvuoroja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura julkaisi kolmessa Tietolippaassa: *Kielivartio* ilmestyi 1961, *Toinen kielivartio* 1963 ja *Kolmas kielivartio* 1965. Monia Kielivartiossa käsiteltyjä ja myöhempiä keskustelun kohteita Taru Kolehmäinen käsittelee yksityiskohtaisesti teoksessaan *Kielenhuollon juurilla* (s. 189–340). Tässä yhteydessä tarkastelen vain muutamien esimerkkien valossa sitä, miten puhekielessä ilmenevään vaihteluun on näissä ohjelmissa

viitattu ja miten ohjelmassa esiintyvä on siihen suhtautunut. Olen valinnut esimerkit Kielivartio-ohjelmasta siksi, että radio-ohjelmassa se oli aikansa julkinen kielenhuoltokanava. Kielivartio-ohjelmaa voisi verrata tavoitteiltaan nykyisin verkossa vapaasti käytettävään Kielitoimiston ohjepankkiin (<http://www.kielitoimistonohjepankki.fi/>), joka tosin on huomattavan laaja ja mahdollistaa ohjeiden monipuolisen käytön. Poiminnat osoittavat myös, mitä kulloisenakin aikana pidetään mahdollisena ja miten sitä perustellaan. Esimerkeistä tulee hyvin esille se, että puhutun kielen käyttötapoja ei suinkaan tuomita, mutta korostetaan sitä, että kirjakielen konventiot ovat erilaisia ja niitä olisi hyvä noudattaa.

Vuonna 1961 Martti Rapola otti kantaa *kummatkin*-sanana käyttöön.

K a h d e s t a pienokaisesta kerrottiin, että *k u m m a t k i n o v a t r e i p p a i t a j a i l o i s i a*. Näin ei ole perinnäisesti sanottu, ei *Kummatkin*, vaan *K u m p i k i n* on reipas ja iloinen, tai *M o l e m m a t o v a t* jne. (*Kielivartio* 1961: 80.)

Vähän myöhemmin Rapola toteaa, että ”muoto *k u m m a t k i n k a h t a* yksilöä tarkoittamassa on kapuamassa arkista rupattelukieltä korkeammalle” (*Kielivartio* 1961: 81). Hän pahoittelee sitä, että näin on häviämässä se ero, että *kumpikin* tarkoittaa aina kahta henkilöä, *kummatkin* taas viittaa kahteen ryhmään. Siksi nämä hänen näkemyksensä mukaan tulisi pitää erillään.

Kielivartiosta otettiin kantaa myös kaksoispassiiviin eli passiivikongruenssiin (VISK 2004: § 1292), jonka esiintymisestä on ollut havaintoja jo hyvin monissa vanhoissa kieliopeissakin (ks. Lyytikäinen 1996). 1960-luvun alussa Veikko Ruopila ohjeisti kuulijoita radiossa näin:

Kieliopin mukaan tulee apuverbin näissä [passiivin liittomuodoissa] olla persoonallisessa pääluokassa eli aktiivissa. Hyväksyttävänä ei siis pidetä esimerkiksi seuraavia virkkeitä: *Oli pakko todeta, että sopimukseen e i o l t u p ä ä s t y / K u n u s k o n a s i o i s t a v o i d a a n n e u v o t e l l a s o p u i s a s t i, n i i n o l l a a n j o p ä ä s t y y p i t k ä l l e y h t e i s t y ö s s ä*. - - Puhekielen tottunut korvamme ehkä hyväksyy kaksinkertaisen passiivin, sillä se on murteissakin melko yleinen. Kirjakielen vaatimukset ovat kuitenkin toiset, ja niin on tyydyttävä vain yhteen passiivissa olevaan muotoon, mikä tietysti riittääkin. Malliesimerkkeinä pidämme seuraavat lauseet: *Sopimukseen oli päästy ja Sopimukseen ei ollut päästy*. (*Toinen kielivartio* 1963: 90–91.)

Puhekielen ja kirjakielen eronteko korostuu selvästi tässäkin ohjeessa; se mikä on käypää puheessa, ei sovi kirjoitettuihin teksteihin.

Yksi tavanomaisimpia aiheita Suomen julkisessa kielikeskustelussa on vuosikymmenien ajan ollut possessiivisuffiksi tai pikemminkin sen puuttuminen. Vuonna 1963 Jouko Vesikansa esitti asian Kielivartio-ohjelmassa tähän tapaan:

Viime aikoina on nimenomaan helsinkiläisten puheessa kuitenkin alkanut yhä enemmän kuulla – lähinnä ruotsin vaikutuksesta – suffiksittomia ilmauksia: *minun* tai *mun isä*, *mun läksyt*, *sun tukka*, *hänen vuoro*, *meidän viimeinen mahdollisuus*. Kaikki ne ovat räikeän virheellisiä. -- Paitsi jokapäiväisessä puheessa tämä virhe on nykyisin yltyleinen myös julkisessa sanassa, radiossa, televisiossa ja sanomalehdistössä. Tavallisinta on 3. persoonan poisjättö. Pari esimerkkiä urheiluselostuksista: *hänen kilpanumero on 226*; *heidän vaihto oli mennyt rikki*. Pitää tietysti sanoa *hänen kilpanumeronsa*, *heidän vaihtonsa*. (Toinen kielivartio 1963: 100–101.)

Possessiivisuffiksin puuttuminen ei sekään siis ole mikään tämän ajan keskustelunaihe, vaan sitä on käsitelty jo yli 50 vuotta sitten. Yhteistä monille vuosikymmenille on se, että possessiivisuffiksittomuus paikannetaan usein Helsinkiin, vaikka samoja variantteja käytettäisiin muuallakin. Mielenkiintoista on myös se, että tässä kohden persoonan kaksinkertaista ilmaisemista pidetään selviönä, vaikka kaksoispassiivissa kaksinkertaisuus puolestaan on tuolloisen käsityksen mukaan virhe. Argumentointi perustuu enemmän kirjakielessä totuttuun käytäntöön ja tunnustettuun normiin kuin yleiseen käyttöön puhekielessä ja/tai kielensisäiseen kehitykseen.

Monikon genetiivissä on aina ollut paljon vaihtelua, ja tätä on tarkasteltu useaan otteeseen eri kirjoittajien teksteissä. Vuonna 1960 E. A. Saarimaa käsitteli Kielenkäyttömme kauneusvirheitä ja pohti siinä yhteydessä tätäkin vaihtelua:

Nykyään on päässyt käyttöön melkein yksinomaisena *tten* tai *den*-loppuinen monikon genetiivi, mistä voi johtua epäkaunista sanontaa, esimerkiksi *noitten mietteitten*, *seremonioitten ja mysteeriöitten*, *puhtaiden melodioiden*. Kevyempää ja vaihtelevampaa olisi: *noiden mietteiden*, *seremoniain ja mysteeriöitten*, *puhtaiden melodiain*. Aleksis Kivi kirjoitti: *tärkeitten asiain*, ei *tärkeitten asiöitten*. (Kielivartio 1961: 129.)

Vuonna 1962 Martti Rapola tarkasteli monikon genetiivin muotoja ja päätyi seuraavaan lopputulemaan:

Yleensä on ruvettu suosimaan vanhanaikaista *maittensa*, *aseittensa* -tyyppiä, mutta jostakin syystä valitsen mieluummin muodon *mietteidensä* kuin *mietteilensä* (*Toinen kielivartio* 1963: 73).

Parin vuoden kuluttua monikon genetiiviin palasi Lauri Hakulinen kielipakinassaan »Muitten maitten», jossa hän selittää tämän sijamuodon kirjavuuden historiallisia syitä (*Kolmas kielivartio* 1965: 44–48). Hakulinen totesi, että eri muotojen valinta on tyylliseikka, ei oikeakielisyyseikka. Vaikka esimerkiksi *maiden* ja *maitten* ovat tyyllillisesti samantasoisia, ei ole mitään syytä suosia raskaampaa *-tten*-päätettä; vertailtavana ovat muodot *noitten reippaitten urheilijoitte* ja *noiden reippaiden urheilijoiden*. (*Kolmas kielivartio* 1965: 46–47.)

Näitä 1960-luvulla esiin otettuja piirteitä on sittemmin käsitelty monissa yhteyksissä. Yksi foorumeista on luonnollisesti ollut *Kielikello*, joka on myös välittänyt kirjakielen kulloisetkin norminmuutokset tiedoksi lukijoille ja tekstintekijöille ja tehnyt arvioita siitä, missä määrin jotakin puhekielen varianttia tavataan kirjoitetuissa teksteissä. Eri variaatioilmiöistä ja niiden suhteesta normitetuun kieleen löytää helposti tietoa *Kielikellon* arkistosta (<https://www.kielikello.fi/haku-ja-arkisto>). Esimerkiksi monikon genetiivistä, kaksoispassiivista, kongruenssi-ilmiöistä, partitiivista ja monista muista taivutukseen ja sananmuodostukseen liittyvistä seikoista on kirjoitettu paljon eri vuosikymmenillä niin *Kielikellossa* kuin *Virittäjäsäkin*.

Deskriptiivinen *Iso suomen kielioppi* (2004) tuo esille myös puhutun kielen piirteitä ja perustelee tätä ratkaisua seuraavaan tapaan:

Jos kuvaukseen otetaan mukaan myös puhutun kielen piirteitä, avataan varsinainen Pandoran lipas, puhuttu kieli kun ei ole homogeeninen ilmiö maantieteellisesti eikä sosiaalisestikaan. Ne puhutun kielen erityispiirteet, joita yleisuomen kieliopissa voidaan ottaa tarkasteltavksi, on siis rajattava tarkoin. Kielioppi ei voi kuvata koko variaatiota, mutta olemassa olevan vaihtoehdon mainitsemattomuus antaisi joissakin tapauksissa liian kapean tai yksipuolisen kuvan kielen todellisesta käytöstä. (VISK 2004: Johdanto.)

Deskriptiivisen kieliopin tekijät ovat miettineet, mitkä variantit puhutun kielen variaation rikkaasta maailmasta on kulloinkin ollut syytä tuoda esille. Esimerkiksi subjektin ja predikaatin inkongruenssi monikon 1. ja 3. persoonassa (VISK: § 1283), kaksoispassiivi eli passiivikongruenssi (VISK: § 1292 ja § 1293) sekä pos-

sessiivisuffiksin poisjättö (VISK: § 1300) ovat puhutussa kielessä niin tavanomaisia ilmiöitä, että ne ovat vaatineet huomiota myös yleissuomen kieliopissa, vain muutamia mainitakseni.

Kielitoimiston kielioppiopas (2013) tuo kokoavasti esille sen, miten nykyinen kielenhuolto suhtautuu variaatioon. Teos käsittelee johdonmukaisesti myös puhutun kielen variantteja, ottaa niihin kantaa ja erottelee selvästi asiateksteissä suositeltavat muodot. Oppaassa korostetaan, että moni puhutun kielen variantti voi esiintyä erilaisissa kirjoitetuissa teksteissä, mutta ei useinkaan asiateksteissä. Näin opas antaa kuvaa variaatiosta, jolloin esille pääsevät myös ne variantit, jotka kenties ovat kirjakielen eteisessä tällä hetkellä mutta eivät ainakaan vielä kuulu normitettuun kirjakieleen. Ne osoittavat kuitenkin oppaan käyttäjille sen, että kielen normit ovat myös muutettavissa ja että kirjoitettukin kieli muuttuu ja vaihtelee koko ajan. Oppaalla on siten tulkintani mukaan sekä kuvaileva ja opastava että kielen variaation ymmärtämistä edistävä pedagoginen tavoite.

Piirteiden variaatiota Suomi24-keskustelupalstalla

Internetin keskustelupalstat ovat puhutun ja kirjoitetun kielen risteyspaikkoja ja siten sekä kielenhuoltajalle että variaationutkijalle oivallisia aineistoja saada tietoa siitä, mikä kielessä liikkuu näissä teksteissä. Keskustelupalstaa ei sinänsä voi pitää yhtenä tekstilajina, ovathan esimerkiksi teemat ja siten myös kirjoittajien mahdolliset taustatekstit hyvin vaihtelevia. Olen erittäin tietoinen myös siitä, ettei keskustelupalstan tekstejä voi verrata mihinkään aikaisemmin julkaistuihin teksteihin, koska sosiaalisen median maailma rakentuu paljolti hyvin yksityisluonteisiin teksteihin ja tarjoaa vuorovaikutukselle toisenlaiset mahdollisuudet kuin painettu sana.

Kielipankissa on laaja aineisto Suomi24-palstalta, kaikkiaan 10 korpusta, jotka sisältävät 123 319 920 sanetta (Aller Media Oy 2014). Tarkastelen muutamien edellä mainittujen tai muuten julkisesti käydyssä kielikeskustelussa tavanomaisten piirteiden variaatiota tässä aineistossa. Aineisto ja valitut piirteet ovat pieni näyte kaikista mahdollisista teksteistä ja piirteistä, mutta ne käynevät esimerkiksi siitä, miten paljon tai vähän variantit vaihtelevat vapaamuotoisessa tekstissä. Seuraavan sivun taulukossa 1 esitän suositusten mukaisen kirjakielisen variantin ja sen rinnalla puhekielisen variantin esiintymämäärät tässä aineistossa.

Variaationutkimuksessa ei ole analysoitu taulukossa esitettyjä piirteitä – monikon 1. ja 3. persoonassa olevan subjektin ja predikaatin (in)kongruenssia lukuun

ottamatta. Tämä kertoo siitä, että variaationutkijat ovat tähän mennessä tarkastelleet varsin eri piirteitä kuin niitä, joihin kirjoitetun tai julkisen puhekielen variaatiota kommentoivat kielenkäyttäjät kiinnittävät huomiota ja joiden puhekielisistä varianteista kielenhuoltajilta kysytään varsin usein. Variaationutkimushan on keskittynyt kuvaamaan lähinnä tutkimustarkoituksiin koottujen haastattelu- ja keskusteluaineistojen äänne- ja muotopiirteiden variantteja, joita on voinut tarkastella kvantitatiivisesti pientenkin aineistojen avulla. Laajat korpuukset mahdollistavat kuitenkin myös harvemmin esiintyvien piirteiden variaation tarkastelun.

Kommentoin seuraavassa eräiden varianttien suhdetta siinä järjestyksessä kuin ne on esitetty taulukossa 1 ja peilaan tätä variaatiota *Kielitoimiston kielioppaassa* (2013) oleviin suosituksiin tai sen puhuttua kieltä koskeviin kommentteihin. Tässä yhteydessä en ole analysoinut tarkemmin eri muotojen konteksteja enkä sitä sisäistä variaatiota ja niitä variaation ehtoja, joita jokaiseen piirteeseen sisältyy. Sellainen kvalitatiivinen analyysi on luonnollisesti välttämätöntä silloin, kun pohditaan kunkin variantin esiintymisehtoja ja -mahdollisuuksia tämän kaltaisessa aineistossa ja myös muissa erityyillisissä teksteissä. Tämän tarkastelun tarkoituksena on toimia lähinnä virikkeenä variaationutkijoille ja kielenhuoltajille.

Molemmat on aineistossa enemmistönä (77 %), ja vain 6 % nominatiiviesiintymistä on muotoa *kummatkin*. Kun kolmantena osapuolena on *kumpikin*-sanana kanssa lähes samanmerkityksinen *molemmat*, sen yleinen käyttö vähentänee *kummatkin*-muodon tarvetta. Toisaalta monikollinen *molemmat* voi tukea niin ikään monikollisen *kummatkin*-muodon käyttöä. *Kielitoimiston kielioppiopas* (2013) korostaa 1960-luvun alun tapaan muotojen *kumpikin* ja *kummatkin* eri merkityksiä ja suosittelee edelleen niiden pitämistä erillään juuri merkityseron osoittamisen säilyttämiseksi: *kumpikin* 'kahden joukosta sekä toinen että toinen', *kummatkin* *sukset* 'kumpikin suksipari' (s. 277–278).

Taulukko 1. Eräiden piirteiden variaatio Kielipankin Suomi24-aineistossa.

Piirre	Yleiskielessä suosittelava variantti	%-osuus	Puhekielen variantti Esiintymien määrä	%-osuus	Yhteensä
<i>Kumpikin/ Kummatkin</i>	<i>kumpikin + molemmat</i>	17 + 77	<i>kummatkin</i> 23 146	6	378 975
	63 186 + 292 643				
Monikon 1. pers. <i>olemme/ollaan</i>	<i>me olemme</i> 59 854	70	<i>me ollaan</i> 25 878	30	85 732
Monikon 1. pers. <i>tulemme/tullaan</i>	<i>me tulemme</i> 3 461	76	<i>me tullaan</i> 1 082	24	4 543
Monikon 1. pers. <i>menemme/mennään</i>	<i>me menemme</i> 1 205	40	<i>me mennään</i> 1 813	60	3 018
Monikon 1. pers. <i>teemme/tehdään</i>	<i>me teemme</i> 6 079	75	<i>me tehdään</i> 2 083	25	8 162
Kaksoispassiivi, perfekti	<i>on oltu</i> 7 452	34	<i>ollaan oltu</i> 14 658	66	22 110
Kaksoispassiivi, pluskvamperfekti	<i>oli oltu</i> 205	21	<i>oltiin oltu</i> 767	79	972
Kaksoispassiivi, kielt. pluskvam- perfekti	<i>ei ollut oltu</i> 9	50	<i>ei oltu oltu</i> 9	50	18
Yks. 3. persoonan poss.suffiksi	<i>hänen asiansa</i> 2 611	93	<i>hänen asia</i> 195	7	2 806
Mon. 3. persoonan poss.suffiksi	<i>heidän asiansa</i> 2 366	91	<i>heidän asia</i> 235	9	2 601
Kaksivartaloiset nominin: <i>veitsi</i>	<i>veistä</i> 3 383	93	<i>veitseä</i> 234	7	3 617
Kaksivartaloiset nominin: <i>lumi</i>	<i>lunta</i> 52 156	99,9	<i>lumea</i> 59	0,1	52 215
<i>Alkaa olla / alkaa olemaan</i>	<i>alkaa olla</i> 76 606	84	<i>alkaa olemaan</i> 14 185	16	90 791
<i>Alkaa tulla / alkaa tulemaan</i>	<i>alkaa tulla</i> 14 150	79	<i>alkaa tulemaan</i> 3 808	21	17 958
<i>Alkaa mennä / alkaa menemään</i>	<i>alkaa mennä</i> 6 936	81	<i>alkaa menemään</i> 1 508	19	8 444
<i>Alkaa tehdä / alkaa tekemään</i>	<i>alkaa tehdä</i> 4 623	43	<i>alkaa tekemään</i> 6 130	57	10 753

Subjektin ja predikaatin (in)kongruenssia monikon 1. persoonassa olen haarukoinut muutaman verbin valossa: *me olemme ~ me ollaan, me tulemme ~ me tullaan, me menemme ~ me mennään ja me teemme ~ me tehdään*. Näyttää siltä, että tämän otoksen perusteella *me Xmm* -variantin osuus on yllättävän suuri. Muista verbeistä poikkeava on kuitenkin *mennä*, jonka esiintymistä vain 40 % on *me menemme* -muotoa. Jos tämän aineiston näkymää vertaa esimerkiksi haastattelupuheesta saatuun tulokseen, kuva on varsin erilainen; useimmat haastatellut yksilöt ovat olleet passiivimuodon kannalla (ks. esim. Nuolijärvi 1986: 199–205).

Aineistossa on myös sellaisia keskusteluja, joissa käsitellään uskontoja ja uskomuksia. Näissä puheenvuoroissa uskonnollisen kirjakielen vaikutus on ilmeinen: *Jos hän on meidän Isämme, on kai loogista, että me olemme hänen lapsiaan. – Kaikki me olemme luonnostamme syntisiä ja Jumalan armon tarpeessa*. Tämä ilmiö on sukua sille uskonnollisen kielen läsnäololle, jota on analysoitu tilanteisen vaihtelun ja variaation funktioiden näkökulmasta keskustelutilanteissa (ks. esim. Lappalainen 2004: 281–335). Yleiskielen mukaisia variantteja on toki myös aivan muita teemoja käsiteltäessä: *on sateinen kesäpäivä, ja me olemme juuri päättäneet uhmata kohtaloamme lähtemällä pienelle kävelyretkelle. – Puullahan me olemme maailmankartalle päässeet*. Näissäkin esimerkeissä lauseissa on usein sellaista juhlaallisessa kielenkäytössä tunnettua fraseologiaa (*olemme päättäneet uhmata kohtaloamme, olemme päässeet maailmankartalle*), joka kutsuu kirjoittajaa valitsemaan myös kirjakielisen, muodolliseen kielenkäyttöön kuuluvan verbimuodon. Kongruenssin ja inkongruenssin vaihtelua olisi hyvä tutkia tarkemmin ja tarkastella niitä Internet-tekstien ja muiden tekstien ympäristöjä, joissa inkongruenttia muotoa esiintyy. Kirjalliset mallit ovat tietenkin Suomi24-kanavan kirjoittajienkin mielessä, ja myös yksilöllinen vaihtelu voi olla yhtä ilmeinen kuin muissakin teksteissä tai piirteissä.

Kuten edellä on ollut puheena, kaksoispassiivista on merkintöjä jo vanhoissa kieliopeissa, joten sen käyttö ei ole millään tavoin vain tämän ajan ilmiö. Normatiivisesti kaksoispassiiviin suhtautui todennäköisesti ensimmäisenä E. A. Saarimaa vasta vuonna 1930 (ks. Lyytikäinen 1996), ja siitä lähtien kaksoispassiivista on varoiteltu, kuten Veikko Ruoppila Kielivartio-ohjelmassa 1963.

Ison suomen kieliopin mukaan (VISK 2004: § 1292) kaksoispassiivi eli passiivikongruenssi on melko tavallinen etenkin kielteisessä indikatiivin pluskvamperfektissä (*ei oltu ilmoitettu*) ja kielteisessä konditionaalin perfektissä (*ei oltaisi voitu*). Muissakin liittomuodoissa sitä esiintyy (*ollaan tehty, ei olla tehty*). Kuten

taulukosta 1 ilmenee, olen koonnut laskelmia Suomi24-aineiston *olla*-verbin seuraavista tapauksista: *on oltu ~ ollaan oltu, oli oltu ~ oltiin oltu, ei ollut oltu ~ ei oltu oltu*. Tässä aineistossa ja tämän verbin näytteiden valossa jakauma näyttää olevan sellainen, että indikaatiivin perfektissä 2/3 tapauksista ja pluskvamperfektissä lähes 4/5 tapauksista sisältää kaksi passiivin tunnusta. Kielteisen pluskvamperfektin esiintymiä on niin vähän, että muotojen suhteesta on vaikea tehdä päätelmiä. Puhekielisten muotojen runsaus ei oikeastaan yllätä, koska kyseessä on keskustelupalsta, jossa puhutun kielen variantteja käytetään muutenkin runsaasti. Passiivin liitto-muotojen kirjakielinen variantti vaatii sitä paitsi erityistä muistamista ja keskittymistä.

Tärkeää on kuitenkin tämänkin piirteen yhteydessä tarkastella eri esiintymisympäristöjä ja sitä, miten kaksoispassiivivia käytetään eri pääverbiin yhteydessä. Kokeilin rinnalla myös toista hakua nähdäkseni, millainen jakauma on *mennä*-verbin vastaavissa muodoissa: *on menty ~ ollaan menty, oli menty ~ oltiin menty, ei ollut menty ~ ei oltu menty*. Lukemat ovatkin hieman toisenlaiset kuin *olla*-verbin yhteydessä, kuten taulukosta 2 ilmenee.

Taulukko 2. *Mennä*-verbin yleiskielisten ja kaksoispassiiviesiintymien jakauma eräissä muotoryhmissä Kielipankin Suomi24-aineistossa.

Piirre	Yleiskielessä suositeltava variantti Esiintymien määrä	%- osuus	Puhekielen variantti Esiintymien määrä	%- osuus	Yhteensä
Kaksoispassiivi, perfekti	<i>on menty</i> 11 885	83	<i>ollaan menty</i> 2 487	17	14 372
Kaksoispassiivi, pluskvamperfekti	<i>oli menty</i> 318	68	<i>oltiin menty</i> 146	32	464
Kaksoispassiivi, kielt. pluskvamperfekti	<i>ei ollut menty</i> 1	14	<i>ei oltu menty</i> 6	86	7

Mennä-verbin esiintymiä on paljon vähemmän kuin *olla*-verbin, mutta variaatio on selvästi erilainen. Kaksoispassiivivia on selvä vähemmistö. Kielteinen pluskvamperfekti on poikkeus, vaikka sen variaatiota on esiintymien vähäisyyden vuoksi vaikea arvioida. Vaikka verbikohtaisia eroja on varmasti enemmänkin, joka tapauksessa puhekielisten muotojen yleisyys lienee näidenkin näytteiden perusteella kiistatonta. Tämä käy ilmi myös *Kielitoimiston kielioppioppaan* poimintoista, jotka on tehty

asiateksteistä (s. 192–193). Vaikka oppaassa pitäydytään aiempaan suositukseen, ohjetta myös väljennetään kielteisten liittomuotojen osalta hieman:

Suositukseseen voi siis lisätä aiemminkin eräissä oppaissa esitetyn lievennyksen: käytetään ”mieluummin” yksinkertaista passiivia kuin kaksoispassiivia, mutta kaksoispassiiviakaan ei tulisi pitää aivan sopimattomana silloin, kun se on ilmauksen selvyyden kannalta eduksi. (s. 194.)

Possessiivisuffiksittomuus on vuosikymmenien ajan saanut julkisessa kielikeskustelussa paljon huomiota osakseen. Yleiskieltä koskeva ohje on yksiselitteinen: omistusliitettä tulee käyttää, vaikka puhekielessä ja arkisessa kirjoittelussa suffiksin käyttö on vähäistä (*Kielitoimiston kielioppiopas*, s. 281). Suffiksittomuus ei Suomi24-aineiston otoksenkaan perusteella ole kovin yleistä, sillä yksikön 3. persoonassa possessiivisuffiksi puuttuu vain 7 %:ssa tapauksista, monikossa 9 %:ssa tapauksista. On huomattava kuitenkin, että jollakin muulla ilmauksella kuin *hänen asia* tai *heidän asia* haettuna kuva saattaa näyttää toisenlaiselta.

Ison suomen kieliopin mukaan possessiivikongruenssin heikkenemistä on voinut edistää se, että 3. persoonassa puhekielinen henkilöön viittaava pronomini on useilla alueilla *se* eikä *hän*, jolloin niin yksikössä kuin monikossakin tavataan possessiivisuffiksittomuutta (VISK: § 1300). *Sen asia* tai *niiden asia* ei voi saada suffiksia, ja siten rinnalle työntyvät helposti myös suffiksittomat variantit *hänen asia* ja *heidän asia*. Koska omistusliitteen poisjätto ei yleensä aiheuta sekaannusta, voisi ehkä ajatella, että suffiksiton vaihtoehto voisi jonakin päivänä olla hyväksyttävä vaihtoehto suffiksillisen rinnalla myös yleiskielisissä asiateksteissä. Nykyisin sitä esiintyy paljon sanomalehtien palstoilla ja muissakin teksteissä.

Samaan aikaan, kun kirjoitin tätä artikkelia ja pohdin muun muassa kaksivartaloisten sanojen vaihtoehtoisia partitiivimuotoja, sosiaalisessa mediassa oli keskustelua *veitseä*-muodosta. Sitä kuulee ja näkee nykyisin hyvin erilaisissa yhteyksissä. Suomi24-korpuksessa *veitseä*-muotoa on prosentuaalisesti melko vähän (7 %), mutta tapauksia on kuitenkin 234. Voi olettaa, että *veitseä*-partitiivin osuus lisääntyy, koska kyseessä on arkielämässä tavallinen väline ja sanaa käytetään paljon. Tämän *i*-loppuisen sanan partitiivi rinnastuu helposti moniin saman ryhmän partitiiveihin, kuten muotoihin *kiveä* ja *niemeä*. Eri sanojen paradigmat voivat näin tukea toisiaan. Ei liene mitään estettä sille, että se annettaisiin vaihtoehtoisena muotona *veistä*-muodon rinnalla myös sanakirjojen taivutusohjeissa, vaikka se vielä tänään näyttäisi olevan suhteellisen harvinainen.

Lumea, jolla olisi aivan samankaltaiset mahdollisuudet tulla *lunta*-muodon rinnalle kuin *veitseä*-muodolla *veistä*-muodon rinnalle, ei näytä ainakaan vielä olevan kovin yleinen. Tässäkin tapauksessa sekä paradigman muut jäsenet (*lumen, lumeen* jne.) että muiden *i*-loppuisten sanojen partitiivit ovat hyvänä taustatukena. Sikäli kuin kauneusarvoihin rohkenee viitata, voin helposti kuvitella, että *lumea* tyydyttää monien kielenkäyttäjien esteettistä korvaa.

Viimeisenä taulukossa 1 on kielenpiirre, jonka variaatiosta kirjakielessä ei enää tarvitse keskustella, koska, kuten tunnettua, suomen kielen lautakunta teki vuonna 2014 päätöksen, että *alkaa olemaan* -tyyppi on mahdollinen myös yleiskielessä *alkaa olla* -tyypin rinnalla. On kuitenkin hyvin todennäköistä, että MA-infinitiivin sisältävien ilmausten osuus vaihtelee paljonkin kirjoittajittain ja tekstilajeittain. Kuten taulukosta käy ilmi, kaikki verbitkään eivät käyttäydy *alkaa*-verbin yhteydessä samalla tavoin. Kun Suomi24-korpuksessa *olemaan, tulemaan* ja *menemään* -muotojen osuus on 16–21 % kaikista mahdollisista tapauksista, *tekemään*-tapauksia on enemmän kuin puolet kaikista esiintymistä. Tätä eroa kannattaa tulevaisuissa tutkimuksissa analysoida lähemminkin ja eri aineistojen valossa.

Otan vielä esille monikon genetiivin variaation (taulukko 3). Kaikki vaihtoehtoiset muodot ovat yleiskielessä mahdollisia, mutta kuten edellä on käynyt ilmi, *-tten*-päätteen lisääntymisestä on kirjoitettu paljon jo 1960-luvulta alkaen (ks. esim. Mielikäinen 1981 ja siinä mainittu kirjallisuus).

Taulukko 3. Monikon genetiivimuotojen variaatio eräissä sanatyypeissä Kielipankin Suomi24-aineistossa.

	Esiintymien määrä	%	Esiintymien määrä	%	
Monikon genetiivi:	<i>maiden</i>		<i>maitten</i>		
<i>Maiden/maitten</i>	69 394	95	3 438	5	72 832
Monikon genetiivi:	<i>käsien</i>		<i>kätten</i>		
<i>Käsien/kätten</i>	15 981	81	3 751	19	19 732
Monikon genetiivi:	<i>urheilijoiden</i>		<i>urheiljoitten</i>		
<i>Urheilijoiden/urheiljoitten</i>	2 404	95	117	5	2 521
Monikon genetiivi:	<i>opettajien</i>		<i>opettajain</i>		
<i>Opettajien/opettajain</i>	17 997	99	183	1	18 180

Kuten taulukosta 3 ilmenee, *-tten*-päätteisten genetiivimuotojen prosentuaalinen osuus on melko vähäinen, joten ”keveämmät” muodot ovat suosittuja myös tässä

korpuksessa. *Maa*-sanasta on kuitenkin paljon esiintymiä, joten myös *maitten*-variantti on hyvin edustettuna. Huomiota kiinnittää *kätten*-muodon huomattavan suuri osuus. Selityksenä on se, että asianomaisissa puheenvuoroissa keskustellaan paljon uskonnon asioista ja Raamatun sitaattit ja raamatullinen arkaistinen tyyli ovat siten runsaassa käytössä. Yksikkövirtaloon perustuva *opettajain* on sen sijaan hyvin harvinainen tässä korpuksessa. Onkin todennäköistä, että se koetaan vanhahtavaksi tai että sitä käyttävät vain ne, joiden murteessa on enemmän näitä tapauksia. Kuten Lauri Hakulinen Kielivartiossa totesi, kyseessä on tyyliseikka, ei oikeakielisyyskysymys (*Kolmas kielivartio* 1965: 46).

Lukumääriä esittävät taulukot ovat vasta ensimmäinen askel, kun aletaan analysoida jonkin variantin osuutta ja merkitystä tekstissä. Edellä käsiteltyjen piirteiden valossa olen halunnut ottaa tämän ensimmäisen askeleen ja innostaa itseäni ja muita menemään syvemmälle merkitysten ja funktioiden analyysiin. Tällä kertaa aineistolähteenä on ollut keskustelupalsta, joka on aina lähempänä puhuttua kieltä kuin monet muut tekstilajit. Seuraava askel olisi verrata näitä tuloksia erityyppisiin asiateksteihin. Mitä aineistoja valitaankin, aina tarvitaan kvalitatiivista analyysia, ja juuri kvalitatiivisen analyysin kentällä kielenhuoltajan ja variaationtutkijan yhteistyö voi kantaa hyvää hedelmää. Kvantitatiivisia tietoja tarvitaan kuitenkin aina pohjaksi yksinkertaisesti jo siksi, että saadaan käsitystä eri varianttien volyyymista tarkastellussa aineistossa.

Miten variaationanalyysi voi hyödyttää kielenhuoltoa?

Suuri osa kielenhuollon oppaissa esitellystä tai suomen kielen lautakunnan hyväksymästä variaatiosta perustuu luonnollisesti niihin havaintoihin, joita on tehty kirjoitetuista teksteistä. Kun kirjoitetun kielen variaatio tuodaan oppaissa näkyviin, keskeisenä kriteerinä vaihtelun ilmi tuomisessa on variantin yleisyys tietyissä teksteissä tai ylipäätään. Yleisyyskriteerin lisäksi on läsnä myös ns. kansankielisyyskanta, onhan kyseessä usein puhutussa kielessä laajalti käytetty variantti. Kuten *Kielitoimiston kielioppioppaassa*, monesti tuodaan selvästi näkyviin myös se, mitkä muodot ovat mahdollisia kirjoitetussa kielessä, mitkä taas ovat puheessa yleisiä, mutta eivät suositeltavia asiateksteissä. Usein kysymys on siitä, missä määrin ja missä tekstilajeissa jokin variantti esiintyy ja miten yleistä tämä esiintyminen on. Nykyisin korostetaan yhä enemmän eri tekstilajien erilaisia käytäntöjä ja myös mahdollisuuksia, ei niinkään yhdenlaisen kirjoitetun kielen oikeellisuutta.

Puhutun suomen variaationtutkimus on keskittynyt lähinnä äänne- ja muoto-
piirteiden variaatioon. Kuten edellä totesin, valitut piirteet ovat sellaisia, että ne
kertovat jonkin piirteen yleistymisestä puhutussa kielessä, mutta eivät sanottavam-
min ole koskettaneet niitä tarpeita, joita kirjoitetun kielen vaihtelun tarkastelu vaa-
tisi. Näyttää siltä, että keskittyessään puhuttuun kieleen tähänastinen variaationtut-
kimus ei ole pystynyt antamaan kirjoitetun kielen huollolle kovinkaan paljon tietoa
siitä, mikä eri tekstilajeissa on sellaista, joka yleisyyden tai muiden kriteerien pe-
rusteella voisi olla osa kirjoitettua asiatekstiä. Tämä johtuu yksinkertaisesti siitä,
että kirjoitetun nykykielen ja sen eri tekstilajien variaatiota ei ole tutkittu kvantita-
tiivisesti. Jotta variaationtutkimus voisi hyödyttää enemmän kirjakielen huoltoa,
sen tulisikin systemaattisesti keskittyä kirjoitetuissa genreissä tavattavaan vaihte-
luun. Tällaisen variaation tutkiminen hyödyttäisi sekä puhutun että kirjoitetun kie-
len tutkimusta.

Vaikka määrälliset tiedot ovat keskeisenä lähtökohtana, kysymys on sekä kvan-
titatiivisesta että kvalitatiivisesta tutkimuksesta. Kvantitatiivista analyysia tarvitaan
valitun variantin yleisyyden todentamiseen, kvalitatiivista analyysia taas variantin
erilaisten esiintymisympäristöjen ja funktioiden tarkasteluun. Tekstien analyysi so-
siolingvistiksestä näkökulmasta voisi olla se maaperä, jolla variaationtutkijat ja kie-
lenhuoltajat aivan konkreettisesti voivat kohdata, vaikka kummallakin olisi edel-
leenkin omat tavoitteensa kuvata kielenkäyttöä.

Kun vertaa tämän rajallisen otokseni tuloksia Suomi24-korpuksesta ja 1960-
luvun alun kielentutkijoiden kirjoituksia puhekielisten varianttien olemassaolosta
kirjoituksissa ja julkisessa puheessa, voi tehdä ainakin yhden varman päätelmän.
Kielessä ei mikään ole niin pysyvää kuin variaatio. Samat seikat kuin yli 50 vuotta
sitten kiinnittävät huomiotamme yhä.

Yleiskielen yksittäisiä normeja muutetaan harvoin ja harkitusti. Silti rohkenen
ajatella, että siitä ei olisi useinkaan suurempaa haittaa, jos yleiskieleen hyväksyt-
täisiin enemmän rinnakkaisia muotoja. Silti kaikilla on mahdollisuus käyttää myös
entisten normien mukaisia muotoja. Esimerkiksi kaksoispassiivi kaikissa olomu-
doissaan voisi olla yksi tällainen variantti, joka voisi tulla tähän asti hyväksyty-
n käyttötavan rinnalle. Kun 1960-luvulla perusteena esitettiin myös kauneusarvojen
huomioon ottaminen, voin tunnustaa, että *ei oltu menty* on mielestäni jotenkin ka-
rulla tavalla kaunis. Tätä kauneuskriteeriä en kuitenkaan tosissani nostaisi kritee-
riksi, vaan ennemminkin korostaisin sitä demokratiaperiaatetta, jota Harri Mantila
on useissa kirjoituksissaan tuonut esille yhtenä norminmuutosten kriteerinä. Kuten
alussa esittämäni viittaukset myös Heikki Paunosen kirjoituksiin osoittavat, en ole

tällä asialla ensimmäinen enkä yksin. Kielentutkijoiden ja kielenhuoltajien tehtävä on analysoida kieltä ja avata sen hienouksia, mutta kieli kuuluu kaikille, ja siksi jatkuva keskustelu normien perusteista ja käytännön ratkaisuksista on tarpeen. Ja tämä on kielenhuollon arkipäivää.

Olen tässä artikkelissa keskittynyt tarkastelemaan irrallisten muotojen määriä ottamatta huomioon sitä, millaisissa konstruktioissa ja tekstikonteksteissa ne esiintyvät. Kun valitsin Suomi24-aineiston, olin kiinnostunut siitä, millaiselta kielen ilmiä näyttäisi sellaisessa kontekstissa, jossa ainakaan kaikkien kirjoittajien tarkoituksena ei ole tuottaa suositusten mukaista tekstiä. Aineisto on siis erityinen eikä tarjoa kuin yhden näkökulman variaatioilmiöihin. Se on kuitenkin sillä tavoin mielenkiintoinen, että se monilta osin asettuu kirjoitetun ja puhutun rajalle, vaikka käsitellyissä piirteissä ei olekaan siinä määrin puhekieltä kuin ennen tarkastelua oletin. Jos tätä aineistoa tarkastelee destandardisaation näkökulmasta, voi puhekielisten esiintymien perusteella arvioida, että tällä Suomi24-foorumilla on osansa suomen kielen destandardisaatiokehityksessä ja sen voi olettaa kuvaavan sitä, mitä puhutussa kielessä tapahtuu. Jotta valittujen piirteiden destandardisaatiosta puhutussa kielessä saataisiin selvyttä, näitä piirteitä tulisi tutkia suurten puheaineistojen avulla.

Olen täysin tietoinen siitä, että muotojenkin tarkasteluun tarvitaan erilaisia tekstikorpuksia, konstruktioiden analyysia ja tekstilajien vertailua. Kielenhuoltajien nykyisenä päätehtävänä on tekstien huolto eli siihen opastaminen, millaisia muotoja ja sanastoa käytetään eri tekstilajeissa ja konteksteissa ja miten teksti rakennetaan. Variaationutkijat puolestaan pohtivat erilaisten aineistojensa valossa standardin ja muiden kielimuotojen suhdetta sekä tämän suhteen muutoksia. Kun suomalainen variaation tutkimus on tähän mennessä keskittynyt paljolti puhutun kielen variaatioon, voisimme ulottaa analyysimme koskemaan yhä enemmän laajaa kirjoitetun nykykielen kirjoja. Siinä kirjossa Suomi24-aineistolla on pieni rooli, mutta se voi olla yksi vertailukohta, niin erikoinen aineisto kuin se onkin. Kvantitatiivinen tarkastelu on vain lähtökohtana, mutta sen pohjalta voi edetä kvalitatiivisiin analyyseihin, jolloin tekstien ja kontekstien ehdot ja eri varianttien funktiot pääsevät esille yksityiskohtaisesti.

Yhden tekstilajin perusteella ei voi päätellä kirjoitetun kielen vaihtelusta muuta kuin sen, millainen on asianomaisen tekstilajin vaihtelu. Siten Suomi24-aineisto on ikään kuin yksi laita sillä jatkumolla, jossa on kaikki suomen kielen kirjoitetut tekstit. Vaihtelun osoittamiseksi tarvitaan siis erilaisia tekstejä jatkumon eri kohdista, kuten erilaisista mediateksteistä ja viranomaisteksteistä. Kvantitatiiviset tiedot eri

varianttien esiintymistä luovat pohjaa analyysille, mutta tekstikokonaisuus syntyy monista muista seikoista, kuten tilanteen määräämistä ehdoista ja vuorovaikutuksen luonteesta. Juuri yksityiskohtaisilla kirjoitetun kielen analyyseilla variaationtutkija voinee parhaiten hyödyttää kielenhuollon työtä. Kenties onkin niin, että se, mihin variaationtutkija lopettaa, siitä tekstintutkija jatkaa. Teksti muotoutuu kuitenkin hyvin monenlaisista elementeistä, joten monenlaista analyysia tarvitaan.

Mielenkiintoinen kysymys on, miten kielenkäyttäjä omaksuu variaation omassa tekstityössään. Jos kirjoitetussa kielessä olisi esimerkiksi mahdollista käyttää joko ilmausta *he tekevät* tai ilmausta *ne tekee*, olisivatko ne käyviä kaikenlaisissa teksteissä vai pitäisikö kielenhuollon ohjata siihen, mikä sopii mihinkin tekstilajiin. Vaikka olen tässäkin artikkelissa pitäytynyt kontekstistaan irrotettujen muotojen tasolla, lienee tullut selväksi, että tekstien tarkastelua ja yksittäisten piirteiden tarkastelua ei voi erottaa toisistaan.

Aineisto

Aller Media Oy 2014. *Suomi 24 virkkeet -korpus (2016H2)* [tekstikorpus]. Kieli-pankki. Saatavilla <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2017021505>.

Kirjallisuus

HAKULINEN, LAURI 1965: »Muitten maitten». – *Kolmas kielivartio. Yleisradiossa pidettyjä kielipakinoita* s. 44–48. Tietolipas 37. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

HIIDENMAA, PIRJO 2003: *Suomen kieli – who cares?* Helsinki: Otava.

ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kielikello. Saatavissa: <https://www.kielikello.fi/haku-ja-arkisto>. Luettu 1.11.2017.

Kielitoimiston kielioppiopas 2015 [2013]. Toimittaneet Riitta Korhonen ja Sari Maamies. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 175. 2. painos. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.

Kielivartio. Yleisradiossa pidettyjä kielipakinoita 1961. Tietolipas 25. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KOIVUSALO, ESKO 1976: Kielenhuoltajan kuva. – *Suomen Lehdistö* 8 s. 23.

- KOLEHMAINEN, TARU 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Suomi 204. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 174. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kolmas kielivartio. Yleisradiossa pidettyjä kielipakinoita* 1965. Tietolipas 37. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KRISTIANSEN, TORE & COUPLAND, NIKOLAS (toim.) 2011. *Standard languages and language standards in a changing Europe*. Oslo: Novus Press.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 964. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LYYTIKÄINEN, ERKKI 1996: Kirjakielen kaksoispassiivi. – *Virittäjä* 100 s. 580–587.
- MAEGAARD, MARIE, GREGERSEN, FRANS, QUIST, PIA & JØRGENSEN, J. NORMANN (toim.) 2009: *Language attitudes, standardization and language change*. Oslo: Novus.
- MANTILA, HARRI 2005: Kielikäsituksesta kielenhuollon uusiin periaatteisiin. – *Kielikello* 2/2005.
<http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=1565>. Luettu 25.11.2017.
- MANTILA, HARRI 2010: Suomalaisen kielenhuollon periaatekeskustelu 1990- ja 2000-luvulla. – Hanna Lappalainen, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkuna (toim.), *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan* s. 179–205. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MIELIKÄINEN, AILA 1981: Nominin- ja verbintaivutuksen ongelmia nykypuhekielessä. – Aila Mielikäinen (toim.), *Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 3* s. 67–100. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 26. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- MÄKELÄ, KLAUS 1996: Sääntö, muuntelu ja kielenhuolto. – *Virittäjä* 100 s. 538–544.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 436. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAUNONEN, HEIKKI 1992: Kielettären koulijat. – Valma Yli-Vakkuri, Maija Länsimäki ja Aarre Nyman (toim.), *Yhteiskunta muuttuu – kieli muuttuu: Nykysuomen Seuran 10-vuotisjuhlakirja* s. 150–175. Helsinki: WSOY.

- PAUNONEN, HEIKKI 1994: Kielen normit ja kielen ohjailun normit. – *Tiede & edistys* s. 17–28. Helsinki: WSOY.
- PAUNONEN, HEIKKI 1995: Puhekielen kielioppia etsimässä. – Jan Rydman (toim.), *Tutkimuksen etulinjassa. Tieteen päivät 1995* s. 183–201.
- PAUNONEN, HEIKKI 1996: Suomen kielen ohjailun myytit ja stereotypiat. – *Tieteessä tapahtuu* 2/1996 s. 25–29.
- RAPOLA, MARTTI 1963: Monikon genetiivi. – *Toinen kielivartio. Yleisradiossa pidettyjä kielipakinoita* s. 71–73. Tietolipas 33. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RUOPILA, VEIKKO 1963: Virheellistä passiivin käyttöä. – *Toinen kielivartio. Yleisradiossa pidettyjä kielipakinoita* s. 89–91. Tietolipas 33. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAARIMAA, E. A. 1930: *Huonoa ja hyvää suomea. Oikeakielisyysohjeita*. Helsinki: WSOY.
- SAARIMAA, E. A. 1961: Kielenkäyttömme kauneusvirheitä. – *Kielivartio. Yleisradiossa pidettyjä kielipakinoita* s. 128–129. Tietolipas 25. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SETÄLÄ, E. N. 1921: *Kielentutkimus ja oikeakielisyys*. Tieteellisiä lastuja 1. Helsinki: Otava.
- Toinen kielivartio. Yleisradiossa pidettyjä kielipakinoita*. Tietolipas 33. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VESIKANSA, JOUKO 1963: Omistusliitteiden käytöstä. – *Toinen kielivartio. Yleisradiossa pidettyjä kielipakinoita* s. 100–102. Tietolipas 33. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VISK 2004 = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkkoersio, viitattu 25.10.2017. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7.

Elämää kielimaisemassa: kirjat yliopistolaisten julkaisuina

Pirjo Hiidenmaa

”Kielimaisemamme on muuttunut entistä värikkäämmäksi, monipuolisemmaksi, vaihtelevammaksi ja epämääräisemmäksi. Lähes kaikki suomalaiset kohtaavat päivittäin sekä puhuttuna että kirjoitettuna useita eri kieliä. Tämä ei voi olla vaikuttamatta ihmisten oikeinkirjoitusmalleihin, kielikäsitteisiin ja kielitieteisiin asenteisiin. Monet käyttävät päivittäin työssään useita eri kieliä. Siirtovaikutus kielestä toiseen on ilmeistä.”

Näin luonnehti Harri Mantila suomalaista kielimaisemaa tämän vuosituhannen alussa (Mantila 2002; ks. myös Heikkinen & Mantila 2011). Mantilalle kielimaisema on se kielentäyteinen kulttuuri, jossa ihmiset elävät.

Määritelmä on hiukan laveampi kuin se, jollaisena kanadalaiset tutkijat Rodrigue Landry ja R. Y. Bourhis esittelivät vuonna 1997 käsitteen *kielimaisema* (Landry & Bourhis 1997). He viittasivat käsitteellään hyvin konkreettisesti näkyvään maisemaan: tienviittoihin, rakennusten ja paikkojen nimikyltteihin, mainoksiin ja opasteisiin (mas. 25). Kielimaisemien tutkimus on merkittävä sosiolingvistiikan ala, ja kielimaisemasta puhuvat ne, jotka tutkivat ennen muuta kulttuuriympäristöä ja siinä silmin näkyvää kieltä ja nimistöä (Ainiala 2016; Syrjälä 2016). Laajan katsauksen kielimaisemien tutkimuksen moninaisuuteen esittää Gorter (2013).

Maisema ei ole vain yksi selkeä näkymä kallionlaelta alas laaksoon ja järvenselälle, vaan se koostuu erilaisista lahdekkeista, selkosista, kulkuväylistä, aukeista ja umpeenkasvaneista alueista, eristyneistä pesäkkeistä, asutuksista ja läpikulku- paikoista. Samoin koostuu kielimaisemamme useista erillisistä osamaisemista, lahdekkeista ja poukamista, joista toiset ovat alttiimpia muutoksille ja virtauksille kuin toiset, toiset taas elävät hiljaiseloa ja muuttuvat hissukseen.

Tarkastelen tässä artikkelissa yhtä osaa – ehkä nopeimmin muuttuvaa osaa – suomalaisesta akateemisesta kielimaisemasta, nimittäin yliopistolaisten kirjoitettua ja julkaistua kielimaisemaa. Erityisen kiinnostunut olen siitä, millainen asema kirjalla on yliopistollisena julkaisuina. Sanottakoon tätä vaikka akateemiseksi kirjaimaisemaksi. Kun puhun kirjoista, tarkoitan laajaa kirjallista esitystä, enkä kiinnitä huomiota julkaisualueeseen tai kanavaan, siihen, onko kyseessä painettu kirja, sähköinen kirja vai digitaalinen julkaisu (ks. Heikkilä 2017).

Olen kerännyt opetus- ja kulttuuriministeriön ylläpitämästä Juuli-tietokannasta (www.juuli.fi) tietoja yliopistolaisten julkaisemista kirjoista vuosilta 2011–2017. Tietokannassa ovat yliopistojen lisäksi myös yliopistosairaaloiden ja ammattikorkeakoulujen ja tutkimuslaitosten julkaisut, mutta nämä olen jättänyt huomiotta. Olen kerännyt tietoa julkaistujen teosten määristä, teoslajikohtaisesta jakaumasta ja julkaisukielestä. Olen jättänyt tarkastelun ulkopuolelle väitöskirjat, sekä monografia- että artikkeliväitöskirjat. Vaikka aineistoa on seitsemältä vuodelta, en pyri etsimään kehityskulkuja eikä lyhyt aikaväli tällaista mahdollistakaan. Lähinnä kyse on yhden vuosikymmenen pysäytyskuvasta, tämän päivän yliopistollisesta kirjaimaisemasta.

Juuli-tietokantaan kerätään tiedot yliopistojen omista tietokannoista, mihin liittyy aineiston kannalta epävarmuuksia. Yliopistoissa julkaisutiedot kerätään eri tavoin; joissakin keruusta vastaavat tutkijat itse, toisaalla kirjastoammattilaiset osallistuvat tai jopa vastaavat keruusta. Vaikka tietokannan luokitukset ovat selkeät, ei julkaisujen kirjo ole selkeä. On esimerkkejä, joissa monen tekijän yhteinen teos löytyy eri kategorioista, sen mukaan, miten kukin tekijä on tulkinnut teoksen luokkaa. Oletan, että julkaisutietojen tarkkuuteen vaikuttaa sekin perin inhimillinen ryhtiliike, joka syntyy tulossa olevan organisaatio- ja tieteenala-arvioinnin edellä.

Yliopistotutkijoiden teokset ryhmitellään muutamaaan pääluokkaan. Pääjako on kahtia: tieteelliset eli vertaisarvioituidet ja muut. Vertaisarvioituja ovat esimerkiksi tieteelliset monografiat ja toimitetut kokoelmat. Muut teokset sisältävät tutkimuksiin tai selvityksiin pohjavia käytännönläheisiä raportteja sekä ammatillisia, pedagogisia ja yleistajuisia teoksia. Teosten lukijakunnat ovat erilaiset, niin myös teoksen takana oleva tutkimustyö tai muu tiedonhankinta. Vaikka luokat tuntuvat selviltä, ei yksittäisten teosten luokittaminen ole ongelmatonta. Lisäksi luokitusta on täsmennetty matkan varrella, mikä vaikeuttaa aikasarjojen rakentamista.

Julkaiseminen yliopistossa: 2000-luvun muutostrendejä

Suomessa on 14 yliopistoa, joiden tehtäviin yliopistolain mukaan kuuluvat tutkimus ja opetus. Lain mukaan ”Yliopistojen tehtävänä on edistää vapaata tutkimusta sekä tieteellistä ja taiteellista sivistystä, antaa tutkimukseen perustuvaa ylintä opetusta sekä kasvattaa opiskelijoita palvelemaan isänmaata ja ihmiskuntaa. Tehtäviään hoitaessaan yliopistojen tulee edistää elinikäistä oppimista, toimia vuorovaikutuksessa muun yhteiskunnan kanssa sekä edistää tutkimustulosten ja taiteellisen toiminnan yhteiskunnallista vaikuttavuutta.”

Yliopistojen toiminnan ja tuloksellisuuden ohjaamisessa ja mittaamisessa julkaisujen merkitys on yhä suurempi, ja esimerkiksi yliopistojen rahoitusmalli kiinnittää huomiota julkaisujen määrään ja laatuun (Muhonen & Puuska 2014: 13). Vaatimukset ovat kuitenkin ristiriitaiset, sillä samalla kun korostetaan tieteellistä huippututkimusta ja kansainvälistymistä, tiedepoliittiseen ohjauspuheeseen on vaikiintunut koko tämän vuosituhannen ajan erilaisia ilmauksia muistuttamaan yhteiskunnallisesta aktiivisuudesta. Pitää tuottaa sovelluskelpoisia innovaatioita, olla vuorovaikutuksessa yhteiskunnan kanssa ja pyrkiä yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen. Tästä kaikesta puhuu opetus- ja kulttuuriministeriön uusin korkeakouluvisioikin (<http://minedu.fi/documents/1410845/4154572/YMP-fi-net.pdf>).

Tulkittiinpa näitä tutkijoille ja yliopistoille kasattuja paineita miten päin tahansa, suuri osa tutkijan työn tuloksista näkyy teksteinä. Tutkija ei oikeastaan ole olemassakaan, ellei hän julkaise, joten akateeminen osaaminen ja tutkimus johtavat väistämättä julkaisuihin: sekä pitkiin että lyhyisiin, kirjoihin ja artikkeleihin, joita kutakin on lukuisia lajeja. Tutkimustieto on olemassa, kun se on julkaistu, ja usein julkaistuksi tullakseen myös arvioitu. Opetuksessa tarvitaan teoksia, akateemisia oppikirjoja, käsikirjoja ja hakuteoksia, jotta tieto karttuisi ja karttuessaan tulisi jälleen uudelleen arvioiduksi ja suhteutetuksi. Yhteiskunnallinen näkyvyys ja vaikuttavuus puolestaan vaativat oppikirjoja, yleistajuisia kirjoja, ammatillisia oppaita, selvityksiä, puheenvuoroja, esitelmiä ja artikkeleita, jotta tieto siirtyy ja palvelee niin isänmaata kuin ihmiskuntaakin.

Julkaisumaaailma on monella tavalla muutoksessa. Nostan tässä esiin neljä tämän vuosituhannen kehityskulkua, jotka ovat vaikuttaneet julkaisuihin ja julkaisukäytäntöihin, samalla myös lukijoiden käytäntöihin. Ensimmäinen ja helpoimmin tunnistettava muutos koskee sähköisten julkaisujen tuloa painettujen sijaan ja rinnalle. Tässä yhteydessä pieni terminologinen selvennys lienee paikallaan. Vaikka julkaisut tavataan jakaa arkipuheessa kahtia, esimerkiksi painettuun ja sähköiseen, tai painettuun ja digitaaliseen, julkaisukenttä on monimuotoisempi. Julkaisu voi olla sähköinen, mutta suljettu, kuten esimerkiksi lukulaitteella luettava pdf-muotoinen sähkökirja. Sähkökirjaa voidaan rikastaa erilaisilla lisätoiminnoilla, ns. liekapalveluilla, joilla tarkoitetaan hakutoimintoja, sanakirjan käyttömahdollisuutta, merkintämahdollisuuksia yms. (termi Heikkilältä 2017). Julkaisu voi olla myös täysin digitaalinen, jolloin se on ladattavissa ja käsiteltävissä digitaalisessa muodossa, kuten verkkoon tallennettu artikkeli. Lisäksi julkaisu voi olla tietokantamainen julkaisu tai verkkojulkaisu, joka koostuu eri paikkoihin tallennetuista tiedoista, jotka yhdistetään toisiinsa linkkien avulla. (Ks. esim. Heikkilä 2017; Rahka 2014.)

Vaikka yliopistoissa julkaistaan myös verkkojulkaisuja tai kirjoitetaan tietokantoihin, en ota niitä julkaisulaskelmissa huomioon. Sen sijaan otan huomioon kirjat, olivatpa ne sähköisellä alustalla tai painettuja. Useita kirjoja levitetään molemmissa muodoissa.

Digitaaliseen liittyy myös käsitys julkaisusta. Heikkilä (2017: 45–46) tekee eron sen välillä, onko julkaisun sisältö suljettu kokonaisuus vai avoin ja muuttuva. Suljettuja ovat esimerkiksi kirjat, niin painetut kuin sähkökirjatkin. Ne tehdään kerralla valmiiksi, ja ne pysyvät sellaisina, kunnes tehdään uusi painos tai laitos. Uusi versio identifioidaan tunnistetiedoilla omaksi julkaisukseksi. Avoimia ja muuttuvia julkaisuja (huom. ei pidä sekoittaa avoimeen saatavuuteen, open accessiin, josta tuonempana) sen sijaan ovat verkkojulkaisut, joiden sisältö koostuu useasta lähteestä. Sisältö voi muuttua sitä mukaa kuin linkkejä lisätään, muutetaan tai poistetaan tai sisältöä muokataan ja päivitetään muuten. Julkaisut voivat myös olla useassa muodossa, ja ne eroavat toisistaan siinä, mihin ne on ensin tehty: syntymädigitaaliset tehdään verkkoon, mutta niitä voidaan julkaista myös paperimuodossa. Toisaalta myös kirja voidaan suunnitella ensi sijassa painetuksi, mutta se voidaan tallentaa ja levittää myös sähköisessä muodossa. Julkaisuista voidaan tehdä rinnakkaisia versioita, esimerkiksi painettu kirja ja pdf-muotoinen tallenne, kuten useista aineistoni kirjoista on tehty. Huomioni on ennen muuta suljetun muodon teoksissa, olivatpa ne tulleet julkaistuiksi painettuina tai sähköisellä alustalla.

Toinen muutos koskee tekijyyttä. Ylipäätään tieteellisen tekijyyden luonne on ollut viime aikoina tarkastelussa, ja tutkijayhteisöt ovat laatineet kriteereitä, joilla tieteellisen julkaisun tekijät määritellään. Kirjallisen tekijän käsite ei ole ollut yksinkertainen ennen nykyaikaakaan, eikä sen enempää tiedeyhteisössä kuin sen ulkopuolellakaan (ks. Bennett 2005). En tartu nyt tähän tekijyyden monimuotoisuuteen vaan yhteen tiedeyhteisöjen keskeiseen toiminnan muotoon: kollektiiviseen julkaisemiseen, joka perustuu toimijoiden yhteistyöhön. Tällaisia ovat esimerkiksi tietokantajulkaisut, kuten vaikkapa *Tieteen termipankki*. Termipankki toimii osittain kuten Wikipedia: sivuja voi kirjoittaa ja päivittää kuka tahansa, eikä kirjoittajan nimi näy tekstin tekijänä. Toisaalta termipankki poikkeaa Wikipedian talkooluonteesta siinä, että sillä on nimettyjä asiantuntijaryhmiä ja koordinaattori ja määrittely työn- ja vastuunjako. Tutkijoiden toivotaan osallistuvan artikkelien laatimiseen, muokkaamiseen ja kommentointiin, mutta he eivät voi yksilöidä näitä julkaisuikseen omissa julkaisuluetteloissaan. Toisentyyppisestä kollektiivisesta julkaisusta antaa esimerkin *The Living Handbook of Narratology* (<http://www.lhn.uni-hamburg.de/>). Julkaisu on syntynyt painetun hakuteoksen (Hühn & Pier & Schmid &

Schönert 2009) pohjalta, mutta on nyt avoin ja elävä toimitettu verkkojulkaisu. Siihen voi tarjota artikkeleita ja julkaista ne osana elävää käsikirjaa omalla nimellään. Julkaistuja artikkeleita voi myös kommentoida.

Kolmas muutos koskee julkaisun saatavuutta ja maksullisuutta (engl. open access). Pyrkimys tieteen avoimuuteen johtaa pohtimaan akateemisten julkaisujen taloutta uudesta näkökulmasta. Jos tavoitteena on saada julkisin varoin tehdyn tieteen tulokset kaikkien iloksi, on keksittävä, miten osto- ja tilausmaksuihin perustuva kirjojen ja lehtien julkaiseminen käännetään toisin päin. Perinteisessä tiedejulkaisemisen mallissa tutkijat kirjoittavat julkaisut, huolehtivat vertaisarvioinneista ja istuvat lehtien ja julkaisusarjojen toimitusneuvostoissa; kustantajat puolestaan hoitavat mm. käsikirjoituksen arviointiprosessin ja toimitustyön sekä julkaisemisen, myynnin ja jakelun (ks. myös Karvonen & Kortelainen & Saarti 2014: 81–103). Lopuksi yliopistot ostavat kustantajien hinnoittelemat julkaisut käyttöönsä. Avoin tieteiden maailmassa tavoitteena on kääntää prosessi toisin päin: tutkijayhteisöt maksavat julkaisujen tuottamisesta, mutta sen jälkeen julkaisut ovat maksutta kaikkien luettavissa. Tieteellisten lehtien maailmassa on käytäntöjä ja malleja avoimeen saatavuuteen, mutta tieteellisten kirjojen julkaisemisessa käytäntöjä on kehitelty vasta tällä vuosikymmenellä. Avoin tieteiden toimintamalleista ja julkaisemisen käytännöistä saa lisätietoa esimerkiksi opetus- ja kulttuuriministeriön verkkosivulta (esim. <https://avointiede.fi>), mutta toki laajasti myös tutkimusrahoittajien ja korkeakoulujen sivuilta.

Neljäntenä huomiona voi ottaa esiin yliopistojen julkaisujen yhteyden yliopistojen tuloksellisuuteen ja sitä kautta rahoitusmalliin; julkaisujen perusteella jaetaan 13 % ministeriön myöntämästä rahoituksesta (ks. *Yliopistojen rahoitusmalli 2015*).

Suomeen rakennettiin tämän vuosikymmenen alussa Norjan ja Tanskan käytännön mukaisesti vartavastainen menettely, jolla yliopistojen tieteellistä julkaisu-toimintaa arvioidaan. Tavoitteena on, että rahoituksessa otettaisiin huomioon laatu eikä vain määrä. Käytännön työkaluksi luotiin Julkaisufoorumi (http://www.julkaisufoorumi.fi/sites/julkaisufoorumi.fi/files/julkaisufoorumi-hankkeen_loppuraportti.pdf, ks. myös www.tsv.fi/julkaisufoorumi), joka luokittelee julkaisukanavat – tieteelliset lehdet sekä kustantamot ja niiden sarjat – paremmuusjärjestykseen; kolmonen on paras, ykkönen on heikoin, mutta edelleen luokiteltu. Luokittelusta vastaavat tieteenaloittaiset arviointipaneelit, mutta suuntaa antavat kriteerit ovat yhteiset. Luokitus on suunniteltu suurten julkaisumäärien luokittamiseen. Tasoluokka kertoo lehden tasosta, mutta se ei suoraan kerro yksittäisen artikkelin tasosta.

Vaikka menettely on kehitetty suurten määrien ja organisaatioiden sekä kehitystrendien tarkasteluun, Jufo-luokitusten samoin kuin muiden tiedepoliittisten kriteerien pelätään ohjaavan yksittäisiäkin tutkijoita ja heidän etenemistään (ks. esim. Kivistö & Pihlström 2018: 136–137).

Kirja yliopistotutkijan julkaisumuotona

Kirjat ovat laajoja yhtenäisiä esityksiä. Ne ilmestyvät omia aikojaan, eivät sarjajulkaisujen tahdissa. Teknisesti ottaen niillä on ISBN-numero ja Unescon määritelmän mukaan sivuja vähintään 49 (sv. *kirja* www.tieteentermipankki.fi). Kirjojen elinkaaret ja kulkureitit poikkeavat artikkeleiden elämästä ja reiteistä, sillä kirjalla on oma julkaisuuteensa, johon kuuluu markkinointi, uutuusluettelot, esittelyt ja kriittiset arvioinnit, yksityiset ja julkiset kokoelmat sekä vielä jälkimarkkinat esimerkiksi antikvariaateissa tai kirjastojen poistohyllyissä.

Kirja on laaja, joten siinä on mahdollisuus käsitellä aihetta monipuolisemmin kuin artikkelissa. Lisäksi kirjan esitystapa, jäsentely, jaksottelu ja elementtien (esim. kuvat, luettelot, hakemistot, liitteet) luonne voivat myös myötäillä aihetta ja sen kuvausta paremmin kuin aikakauslehden artikkeli, jonka pituus ja muoto on usein vakioitu (joko artikkeli, katsaus, havainto, arvio tms.). Eroa on siinäkin, miten julkaisun voi suunnata erilaisille lukijakunnille: artikkeli on osana sarjajulkaisua, ja se elää lehden mukaan, vaikka toki myös yksittäisiä artikkeleita voidaan nykyisin levittää lukuisiin kanaviin. Silti artikkeli laaditaan lehden funktion mukaisesti. Kirja puolestaan on itsenäinen, ja sen jakelu ja näkyvyys voivat olla hyvinkin monimuotoisia. Ja kirja voidaan suunnitella ristiriitaisesti eri lukijakunnille, esimerkiksi kaikille kiinnostuneille ja yliopiston johdantokurssin tueksi (ks. Hiidenmaa 2018)

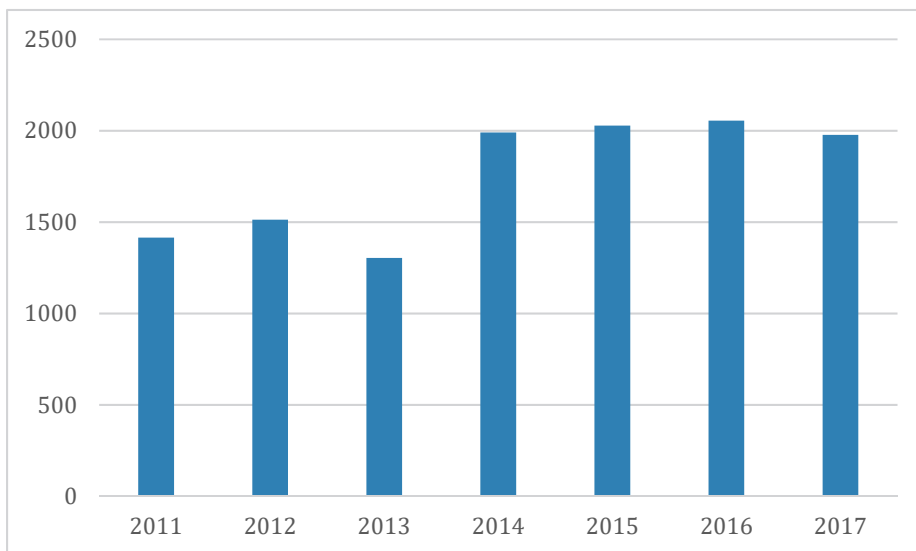
Kirjan suhde aikaan on erilainen kuin artikkelin: kirja on ajattomampi, ja se elää pitemmän ja monimuotoisemman elämän kuin artikkeli. Bibliometriikan tutkijat ovat verranneet kirjojen ja artikkelien elinikää ja -kaarta mittaamalla viittausten kertymistä (Glänzel & Thijs & Chi 2016). Glänzelin ym. tutkimus (2016) käsittelee luonnontieteitä ja yhteiskuntatieteitä. Tulokset osoittavat, että kirjat ovat heterogeenisempiä informaation lähteitä kuin artikkelit ja ne tavoittavat kirjavampia lukijaryhmiä kuin artikkelit. Julkaisun ikää voi päätellä viittausten määrästä ja kertymätahdista. Artikkeli kerää viittauksia heti tuoreeltaan, mutta kirjan viittaukset alkavat kertyä vasta kirjan toisena elinvuotena, siis kirjan oltua markkinoilla jo

hyvän aikaa. Viittauksia kertyy vuosien ajan ja lakipisteensä viittaukset saavat vasta noin kuudentena elinvuotenaan.

Humanististen tutkimusten bibliometrinen analyysi on hankalampaa, koska vertailukelpoisia tietokantoja ei ole, julkaisujen kielet ja siten lukijakuntien koko vaihtelevat, ja kolmanneksi tutkimuksissa saatetaan hyödyntää monentyyppisiä julkaisuja, selvien tutkimusartikkelien ohella esimerkiksi kirjallisuusesseitä (Žic Fucs 2014; Hammarfelt 2017). Humanististen kirjojen ja artikkelien viittaussmäärät näyttäisivät kuitenkin kertyvän samaan tapaan kuin ne kertyvät luonnontieteissäkin: kirjojen viittaukset alkavat hitaammin ja kertyvät pitemmän ajan kuluessa kuin artikkelien (Hammarfelt 2012).

Kivistö ja Pihlström ovat analyttis-poleemisessa kirjassaan (2018: 73–75, 100–105) ottaneet kantaa akateemisen elämän edellytyksiin, joihin kuuluu mm. mahdollisuus kirjoittaa kirjoja ja lukea niitä. Kirja – erityisesti tieteellinen monografia – ei ole vain julkaisumuoto ja väline, vaan se on työn ja ajattelun muoto, joka mahdollistaa ja ylläpitää akateemista elämää, muistuttavat Kivistö ja Pihlström. He korostavat kirjan hitautta, niin kirjoittajan kuin lukijankin kannalta, ja pitävät nimenomaan tätä kirjan vahvuutena: se antaa mahdollisuuden jäsentää ajatuksia päivänkohtaista keskustelua laajemmalle, eikä sen tehtävänä ole esittää uusinta tietoa. (Mt.)

Yliopistojen yhteisen julkaisutilaston (www.juuli.fi) perusteella vuosina 2011–2017 kirjojen julkaiseminen on lisääntynyt (kuvio 1). Kaikkia kirjoja ei enää paineta paperille, mutta kirjoja ne edelleen ovat. Samana aikana toki artikkelitkin ovat lisääntyneet, joten kyse on kaikkiaan myös julkaisumäärän muutoksesta, vaikka monilla aloilla on samanaikaisesti meneillään siirtymä kirjoista artikkeleihin (Puuska 2014: 54). Tässä ei ole mahdollista suhteuttaa kirjojen määrää yliopistojen rahoitukseen tai tutkijamääriin.

Kuvio 1. Suomalaisen yliopistojen kirjajulkaisut vuosina 2011–2017. Yhteenlaskettu seuraavat teoslajit: tieteelliset monografiat (ei väitöskirjoja), tieteelliset artikkelikokoelmat, soveltavat selvitykset, oppikirjat ja ammatilliset teokset, yleistajuiset monografiat ja kokoelmat.

Kirja ja tieteenalat

Tieteenalojen väliset julkaisukulttuurien erot ovat suuret, kuten Puuska (2014: 96–99) on suomalaisten yliopistojen julkaisukäytäntöjä käsittelevässä väitöstutkimuksessaan osoittanut. Hän jakaa tieteenalat kolmeen ryhmään julkaisuprofiilien perusteella: 1) luonnontieteet ja lääketiede, 2) tekniikan tutkimus, 3) humanistiset tieteet (+ yhteiskuntatieteet). Luonnontieteissä ja lääketieteessä pääasiallinen julkaisu on kansainvälisen tieteellisen aikakauslehden artikkeli. Artikkelit syntyvät usein suuren tutkijaryhmän yhteistyön tuloksena, ja vastaavasti kullakin tutkijalla on julkaisuluettelossaan suuri määrä nimekkeitä. Tekniikan alalla on osittain samoja piirteitä, esimerkiksi yhteisjulkaiseminen, mutta pääasiallinen julkaisumuoto on konferenssijulkaisu, joka palvelee nopeasti kehittyviä ja uudistuvia aloja paremmin kuin lehtien artikkelit, kirjoista puhumattakaan. Humanistisilla aloilla tyypillinen julkaisumuoto on monografia, toimitettu artikkelikokoelma tai kirjan luku. Yhteiskirjoittaminen on harvinaisempaa kuin yksin kirjoittaminen, ja silloinkin julkaisut

syntyvät kahden tai kolmen kirjoittajan yhteistyönä, eivät suurten ryhmien yhteis-artikkeleina tai toimitettuina kirjoina.

Puuska (2014: 96–99) tulkitsee julkaisuerojen heijastelevan alojen tutkimuskulttuureja laajemminkin: luonnontieteissä ja lääketieteessä sekä tekniikassa tutkimuksen kieli ja esitystapa ovat hyvin pitkälle vakiintuneita ja kodifioituneita, mikä mahdollistaa tutkimuksen paradigman yhtenäisyyden ja siten myös muiden tutkijoiden työn hyödyntämisen osana omaa tutkimusta. Humanistinen tutkimus puolestaan on moniparadigmaista ja – jos niin halutaan sanoa: koulukunnittaista – joten tutkijat eivät laajassa mitassa perusta omaa tutkimustaan systemaattisesti aiempien tutkimusten päälle. Tutkimus ei myöskään kerry nousujohteisesti, eivätkä menetelmät korvaudu uusilla, vaan tutkimus voi tuottaa uusia näkökulmia ja uusia kysymyksenasetteluita, mikä johtaa samojen kysymysten uuteen ja uuteen analyysiin. Kuinka monta kertaa suomen kielioppi onkaan kirjoitettu ja tullaan vielä kirjoittamaan? Lisäksi tutkimuksen julkaiseminen on kielellistä ja kirjallista; tutkimuksesta kertominen on myös tilaa vievää, sillä tutkimuksen lähtökohdat ja kontekstit vaativat laajemman kuvailun ja perustelun kuin standardoitujen koeasetelmien esittäminen.

Kirjojen osuus vaihtelee aloittain (Puuska 2014: 52–53, 96–99), mutta ei niin paljon kuin edellä kuvattujen profiilien perusteella voisi olettaa: humanisteilla kirjojen osuus kaikista nimekkeistä on noin 10 %, tekniikan alalla noin 7 % ja luonnontieteissä ja lääketieteessä noin 5 %. Mutta jos katsotaan kirjaa tieteellisen julkaisemisen välineenä, tilanne muuttuu: humanistien vertaisarvioituista julkaisuista kirjojen osuus on noin 10 %, tekniikassa noin 2 % ja luonnontieteissä ja lääketieteessä alle 1 %. Jakaumia voi tulkita niin, että humanisteille kirja on siis myös uuden tutkimuksen julkaisemisen väline, muille valistuksen tai yhteiskunnallisen vaikuttamisen väline.

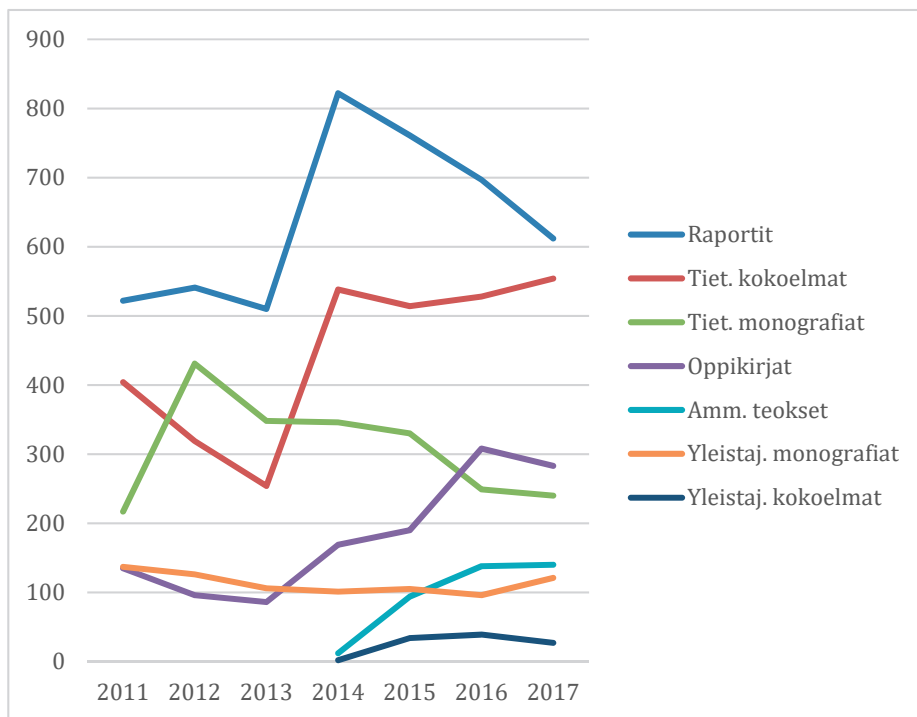
Tutkimusjulkaisemisen logiikat vaihtelevat aloittain, ja käsitys tutkimustuloksista on erilainen eri aloilla. Luonnontieteissä julkaisut noudattavat ns. IMRAD-mallia (johdanto, menetelmät, tulokset ja pohdinta), jossa keskiössä ovat uudet tulokset ja niiden löytämisessä käytetyt menetelmät ja tulosten pohdinta. Tutkimus alkaa hypoteesista, joka vahvistetaan tai kumotaan empiirisen analyysin avulla. Vaikka humanistisenkin artikkelin rakenne mukautuu samaan rakennemalliin, osien keskinäiset suhteet eivät ole samankaltaiset. Esimerkiksi humanistille ”tulos” ei ole menetelmistä seuraava erillinen osa, sillä tutkimuksen tulosta on myös se käsitteistö ja näkökulma, jolla aineistoa tai kysymyksenasettelua aletaan tarkastella.

Suomen yliopistot ja julkaisulajit

Tutkimusjulkaisuja on lukuisia lähtien tieteellisistä artikkeleista ja monografioista ja päätyen mm. postereihin ja konferenssisitelmiin. Välimaastoon mahtuu erityyppisiä artikkeleita ja kirjoja, katsausartikkeleita, esseitä, kirja-arvioita, etenemisraportteja ja patenteja (Karvonen & Kortelainen & Saarti 2014: 86–87). Jos huomiota otetaan tutkijoiden kirjoittamat muut kuin puhtaasti tieteelliset julkaisut, kirjo on vielä suurempi. Tutkijat julkaisevat omilta aloiltaan mm. näyttelyitä ja niihin liittyviä esitteitä ja selosteita, dokumenttien käsikirjoituksia ja potilasohjeita. Näiden lisäksi monilla tutkijoilla on laaja harrastuksiin liittyvä julkaisutoiminta, johon saattaa kuulua lastenkirjoja, tutkijoiden elämäkertoja ja alan historiikkeja, laulujen sanoituksia, valokuvakirjoja jne.

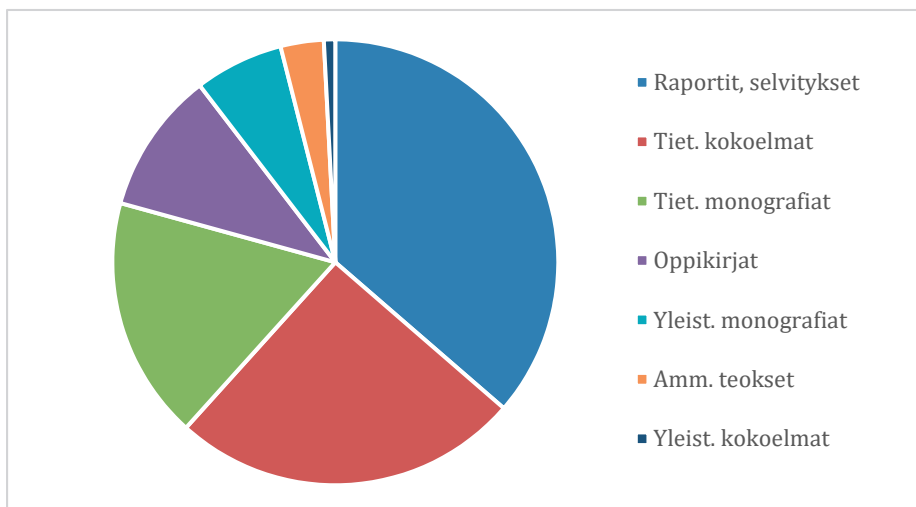
Tässä keskityn yliopistojen toimintaa kuvaavaan julkaisutietokantaan Juuliin, ja sen mukaisiin luokituksiin. Juuli-tietokannassa erotellaan omiksi lajeikseen akateemiset tieteelliset monografiat, artikkelikokoelmat, selvitykset, oppi- ja käsikirjat, ammatilliset teokset sekä yleistajuiset monografiat ja kokoelmat. Ammatillisten teosten luettelointi ja yleistajuisten teosten jako kokoelmiin ja monografioihin näyttävät alkavan vasta vuodesta 2014. Sitä edeltävältä ajalta nämä lajit lienee sisällytetty lähilajeihin, ammatilliset kokoelmat oppi- ja käsikirjoihin ja kaikki yleistajuiset samaan luokkaan.

Eri teoslajien määrät vuosina 2011–2017 käyvät ilmi kuviosta 2. Kuviosta käy ilmi myös se, että kullakin teoslajilla on omanlaisensa kehityskulku: vaikka määrät vaihtelevat, julkaistiin kaikkia lajeja v. 2017 enemmän kuin v. 2011. Pienehkö poikkeus tässä tuntuu olevan yleistajuisten monografioiden määrä, joka näyttäisi olevan vakaa vuodesta toiseen. Jos yleistajuiset kokoelmat laskettaisiin edelleen samaan luokkaan kuin monografiat, olisi yleistajuisten teosten määrä noususuunnassa. Sama koskee oppikirjoja. Jos ammatilliset teokset laskettaisiin niiden kanssa samaan luokkaan, olisivat oppikirjat voimakkaimmin kasvava julkaisuluokka. Tieteellisten monografioiden määrä vaihtelee, mutta kokonaiskuvaa ei vielä uskalla päätellä: määrä näyttäisi olevan laskussa, mutta jos vuoden 2012 kasvupyrähdystä ei olisi, olisi käyrä melko tasaisella uralla. Koska tarkasteluaika on vain seitsemän vuotta, ei kehityksestä kannata tehdä suuria päätelmiä. Enintään voi kiinnittää huomiota siihen, että vuotuinen vaihtelu on suurta.

Kuvio 2. Yliopistojen julkaisemien kirjojen määrät lajeittain v. 2011–2017. (Mukana ei ole väitöskirjoja.)

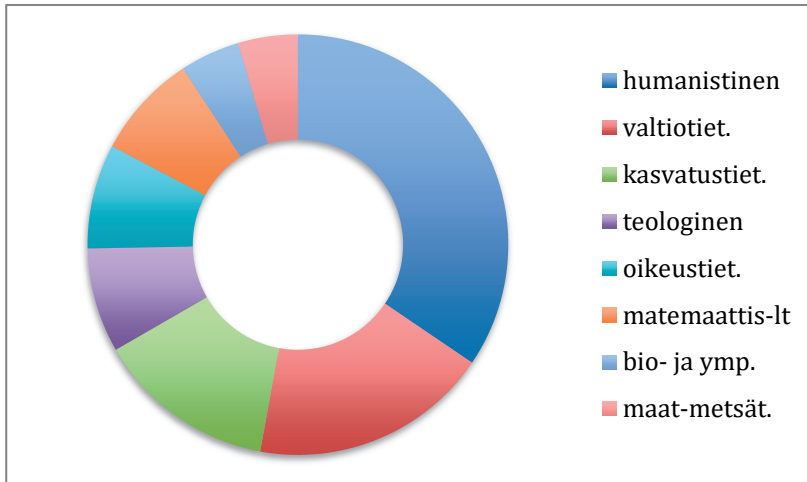
Kuviosta 3 käy ilmi, miten kirjajulkaisut jakaantuvat teoslajeittain. Luvussa ovat mukana siis vuosien 2011–2017 julkaisut. Selvitykset ja raportit ovat suurin ryhmä, sitten artikkelikokoelmat, monografiat, oppikirjat ja lopuksi pienimpänä – mutta vakaimpana – ryhmänä yleistajuiset teokset.

Kuvio 3. Eri teoslajien osuudet koko julkaisumäärästä vuosina 2011–2017.

Julkaistuista kirjoista tieteellisiksi luokiteltuja ja vertaisarvioituja on vajaa puolet (43 %). Soveltavien selvitysten ja raporttien osuus on suurin yksittäinen julkaisuryhmä (36 %).

Edellä totesin jo, että kirjojen julkaiseminen vaihtelee aloittain. Sekä kirjojen määrä ja asema vaihtelevat mutta myös se, millaisia teoslajeja julkaistaan. Jotta alojen välisestä vaihtelusta saisi pääaloja (humanistit, luonnontieteet, tekniikka) tarkemman kuvan, olen laskenut Helsingin yliopiston aineistosta (Tuhat-tietokanta, v. 2014) tiedekunnittaisen teoslajijakauman, jollaisen uskoisin vastaavan myös muiden monialaisten yliopistojen jakaumia (kuvio 4). On tiedekuntia, joissa ei jonnain vuonna ilmesty ainuttakaan kirjaa. Tällaisia ovat lääketieteellinen, eläinlääketieteellinen ja farmasian tiedekunnat. Vaikka julkaisumääriä ei ole suhteutettu tiedekuntien kokoon, kuviosta käy kiistatta ilmi, että kirjojen julkaiseminen on humanistien ja yhteiskuntatieteilijöiden aluetta (ml. teologia, oikeustiede, kasvatustiede). Neljä viidesosa kirjoista on näiden alojen tutkijoiden kirjoittamia.

Kuvio 4. Kirjajulkaisujen jakaantuminen tiedekunnittain Helsingin yliopistossa v. 2014.

Tiedekunnittaiset suosikkilajit yhden vuoden otoksen perusteella antavat myös kuvaa kunkin alan työskentely- ja julkaisukulttuurista. Luonnontieteelliset tiedekunnat julkaisevat 18 % koko kirjamäärästä, ja 82 % jakaantuu humanistisen, valtiotieteellisen, kasvatustieteellisen, teologisen ja oikeustieteellisen tiedekunnan kesken. Vaikka lukuja ei ole suhteutettu tutkijamääriin, niiden voi katsoa kuvaavan alojen eroja. Samankaltaisia jakaumia esittävät myös muut tutkimukset (Puuska 2014; Hammarfelt 2012).

Julkaisujen kirjoittamiskulttuuri vaihtelee aloittain. Puuskan (2014: 62) mukaan yhteiskirjoittaminen on yleisintä luonnontieteissä ja tekniikassa (90 % julkaisuista yhteiskirjoitettuja), harvinaisinta humanistilla aloilla (10 % yhteisjulkaisuja). Tämän saman olen todennut suppeammalla aineistolla. Helsingin yliopiston teologisen ja oikeustieteellisen tiedekunnan kirjoista suurin osa (90 %) on yhden tutkijan yksin julkaisemia monografioita. Humanistisessa, valtiotieteellisessä ja kasvatustieteellisessä tiedekunnassa suosikkilaji on tieteellinen artikkelikokoelma, joka sisältää näennäisesti monen kirjoittajan työtä. Kuitenkin kokoelman sisällä yksittäiset artikkelit ovat tavallisimmin yhden tekijän työtä, joskus kahden kirjoittajan yhteisiä, ja toimitustyö voi olla ryhmän vastuulla.

Tilaaajalle sitä, mitä tilaaja tahtoo: selvitykset ja raportit

Suurin kirjajulkaisujen ryhmä ovat kaikissa yliopistoissa koko tarkastelujakson (2011–2017) ajan olleet selvitykset ja raportit. Kirjojen kokonaismääristä lasketuna on runsas kolmannes (36 %) selvityksiä tai raportteja.

Raportit ovat luonteeltaan tarkkarajaisia, yhden ongelman ympärille rakentuvia julkaisuja. Monet niistä ovat luonteeltaan aikaan ja paikkaan sidoksissa, kuten otsikoista voi päätellä: *Kuumakäynti-ilmaisimen sijainnin vaikutus virheilmoitukseen* tai *Pohjois-Suomen mikroyritykset: tilastokatsaus, Asuinalueiden elinkaarikestävyys pääkaupunkiseudulla*.

Selvitykset ja raportit ovat usein vastauksia tilaajien kysymyksiin ja ongelmanasetteluihin. Tilaajana ja rahoittajana voi olla esimerkiksi yritys, EU-organisaatio, kansallinen julkisorganisaatio, kuten kunta, seurakunta tai ely-keskus. Raportit voidaan julkaista joko tilaajan julkaisusarjassa, erillisenä julkaisuna tai yliopiston omassa laitossarjassa. Monet ovat avoimesti saatavissa netin kautta, eikä useimmista ole jakelussa paperiversiota, mutta pdf-julkaisu on tulostettavissa.

Mikä on raporttien asema yliopistojen tutkimuksessa ja julkaisumaisemassa? Kyse on siitä, että akateemisen perustutkimuksen ohella yliopistoilla on merkittävästi soveltavia, ulkoapäin motivoituvia tutkimustehtäviä. Tätä ilmiötä tiedonsosiologit ovat kuvanneet jo 1990-luvulta alkaen erottamalla erityyppiset tutkimusentekotavat. Gibbonsia seuraten perustutkimusta nimitetään ykköstyypiksi ja soveltavaa ulkoapäin motivoituvaa tutkimusta kakkostyypiksi (mode 1 ja mode 2) (tästä ks. Muhonen & Puuska 2014: 15–16). Samaa yliopistomaailman ilmiötä on kuvattu termillä ”triple helix”, joka kuvaa hallinnon, akateemisen maailman ja yritysten tiivistä yhteyttä (tästä ks. Late & Puuska 2014: 179).

Kirjamuotoisten selvitysten ja raporttien määrästä ei voi päätellä, että tilaaja-vetoinen soveltava tutkimus olisi syönyt perustutkimuksen, sillä perustutkimuksen julkaisukanavat ovat toiset. Käytännöllisin päätelmä on, että tilaustutkimus raportoidaan kertaluonteisissa raporttijulkaisuissa mieluummin kuin artikkeleissa. Toinen päätelmä, jonka lukumääristä voi tehdä, on, että raporttien määrä vaihtelee vuosittain ilmeisesti tilausten ja ulkoisten kumppaneiden ja käsillä olevien hankerahoitusten mukaan.

Julkaisuina raportit ja selvitykset elävät omanlaisensa elämän. Niiden tulee tavoittaa tilaaja ja tarjota tälle tieto käyttökelpoisessa muodossa. Siksi ne elävät erillisjulkaisuina mieluummin kuin artikkeleina lehdissä tai lukuina kirjoissa.

Useimpien yliopistojen kirjajulkaisuissa selvitykset ja raportit ovat suurin kirjojen ryhmä. Vain Helsingin yliopistossa ja taideyliopistossa jokin muu teoslaji muodostaa suuremman ryhmän. Kirjajulkaisujen jakaumasta ei voi tehdä kovin pitkälle meneviä päätelmiä. Lähinnä jakaumien ja profiilien voi katsoa heijastelevan yliopistojen tieteenalakirjoja.

Raportit on suunnattu laajemmalle ja ehkä myös toisenlaiselle yleisölle kuin akateeminen tutkimuskirjallisuus. Jos kyse on tilaus selvityksestä, lukijat voivat olla yrityksissä tai hallinnossa toimivia asiantuntijoita tai päätösten ja lakien valmistelijoina. He ovat pitkälle koulutettuja ja hallitsevat erilaisia kirjallisen esittämisen muotoja, mutta he eivät ole varsinaisen tieteellisen tekstin kirjoittajia tai lukijoita. Selvitykset ja raportit rakentuvat yksittäisten kysymysten ympärille, eivätkä ne pyri osallistumaan tieteenalojen sisäiseen keskusteluun teoreettisista näkökohdista. Tavoitteena on ratkaista määritelty tiedontarve. Siksi raporttien keskimääräinen laajuus on pikemmin kymmeniä sivuja kuin yli sadan sivun, puhumattakaan sadoista sivuista.

Yhteistyötä ja näkökulmia: toimitetut kokoelmat

Toimitettuihin tieteellisiin kokoelmiin lasketaan toimitetut artikkelikokoelmat, mutta myös monen kirjoittajan yhteiset, kokonaisuudeksi toimitetut teokset. Juulietietokannan luvuista ei saa suoraan selville, kuinka suuri osuus toimitetuista teoksista koostuu antologioista eli erillisten artikkelien kokoelmista ja kuinka suuri osuus on kokonaisteoksiksi toimitettuja. Karkea arvio on, että kokonaisteokset ovat selvästi harvinaisempia ja erillisten artikkelien kokoelmat yleisempiä.

Kuviosta 2 käy ilmi, että toimitettujen kokoelmien määrä vaihtelee mutta suunta näyttäisi olevan hienoisesti ylöspäin. Yleistymisestä voisi varovaisesti päätellä tutkijoiden yhteistyön lisääntyneen. Tutkimusverkostot tuottavat yhteisiä julkaisuja, samoin konferenssit, ja yhteishankkeet päätyvät yhteisiin artikkelikokoelmiin. Artikkelikokoelmia saattaa edistää myös se, että kirjaan tulevien artikkelien muotoa ja pituutta ei ohjata niin tiukkaan kuin lehden artikkelin. Kokoelmassa artikkeli voi nojata yhteiseen johdantoon tai muuhun taustoitukseen toisin kuin lehdessä, jollei kyse ole teemanumerosta.

Sen lisäksi, että artikkelikokoelma on julkaisumuoto, se on myös yhteistyömuoto, jonka avulla tutkijajoukko voi kokoontua tarkastelemaan yhteistä teemaa ja hakemaan yhteistä käsitteistystä ja näkökulmaa. Tai toisin päin: avaamaan uusia näkökulmia tuttuun aiheeseen. Artikkelikokoelmien avulla on mahdollista rakentaa

sateenvarjomaisia kokonaisuuksia, mikä näkyy kokoelmien tyypillisistä selittävästä alaotsikoista: ”Näkökulmia aiheeseen x”, ”X:n tutkimuksen suuntauksia”, ”Aspects of X / Approaches to X”. Tämän artikkelin rajoissa ei ole mahdollista tarkastella artikkelikokoelmien tieteidenvälistä tai monitieteistä luonnetta, mutta varovaisen arvauksen tästä voi tehdä: artikkelikokoelmien yksi funktio on saattaa eri alojen tutkijoita yhteiseen keskusteluun (ks. myös Žic Fuchs 2014: 111).

Artikkelikokoelma voi syntyä kahdesta suunnasta: joko top-down, jolloin toimituskunta tai muu toimija ideoi ja keskusteluttaa käsittelytavan ja kutsuu kirjoittajat sopimaan työnjaosta ja esitystavoista, tai bottom-up, jolloin olemassa olevat artikkelit tai niiden ideat kootaan yhteisen sateenvarjon alle. Konferenssijulkaisut ovat hyviä esimerkkejä alhaalta päin syntyvistä kokoelmista.

Jos tavoitteena on rakentaa monen kirjoittajan voimin yhteinen kokonaisteos, tarvitaan toimituskunta ohjaamaan kirjoitustyötä. Tällöin kyse ei ole vain saman sateenvarjon alle asettumisesta, vaan yksittäiset luvut muodostavat kokonaisuuden ja osat kuljettavat yhteistä juonta. Tällöin puhutaan käsikirjasta, akateemisesta oppikirjasta tms.

Oppineisuuden ylevin osoitus: monografia

Akateemisessa maailmassa erityisesti humanistisen alan tunnustetuin julkaisu on ollut pitkään vertaisarvioitu tieteellinen monografia (Kivistö & Pihlström 2018; Puuska 2014). Monografioiden julkaiseminen vaihtelee vuosittain, mutta suunta näyttäisi olevan vähenemään päin (kuvio 2). Yhden tekijän yksinään kirjoittamia monografioita julkaistaan eniten humanistisilla ja yhteiskuntatieteellisillä aloilla (Puuska & Miettinen 2008), ja kuten edellä osoitin, joillakin aloilla ei juuri muita kirjoja julkaistakaan.

Monografialle on useita määritelmiä, ja joskus on helpointa lähestyä kysymystä kuvaamalla, mitä se ei ole. Monografia on yhtenäinen esitys aiheesta; se on laajempi kuin artikkeli, eikä sillä ole artikkelille tyypillistä etenemisjärjestystä. Kirjoittajia on yksi tai kaksi, ani harvoin useampia. Monografia eroaa artikkelikokoelmasta siinä, että sen luvut eivät ole itsenäisiä vaan rakentavat alusta loppuun kokonaisuutta. Tieteellinen monografia on suunnattu tiedeyhteisölle tieteelliseen keskusteluun, ei ns. suurelle yleisölle selostamaan tutkijoiden hankkimaa tai luomaa tietoa. (Ks. myös Kivistö & Pihlström 2018.)

Kivistö ja Pihlström kuvaavat (2015: 49) monografian kirjoittamista humanistisen – ja laajemminkin akateemisen maailman – elinehdoksi: ”– – monografian

tulevaisuus ei ole yksinomaan tiedepoliittinen kysymys, vaan sillä on syvä filosofinen ja jopa eksistentiaalinen ulottuvuus. Monografia ilmentää perustavia arvoja ja pyrkimyksiä, joiden valossa ylipäänsä ymmärrämme akateemisen tutkimuksen luonteen ja merkityksen. Jos monografian asema tieteellisessä julkaisemisessa hämärtyy tai heikentyy, tällä on kauaskantoisia seurauksia koko sille inhimilliselle käytännölle, jonka tunnemme akateemisena tutkimuksena – tai laajemmin akateemisena elämänmuotona”.

Vaikka monografiaa ei ottaisi näin juhlallisesti, voi kysyä, muuttaako humanistinen tutkimus perusluonnettaan olennaisesti, jos kirjat väistyvät tutkimusjulkaisemisessa joko siksi, että ne eivät sovi nopeatempoiseen julkaisemiseen ja tuloksellisuuteen, tai siksi, että tieteelliset kirjastot kärsivät rahapulasta, mikä johtaa kirjahankintojen vähenemiseen. Isossa-Britanniassa humanistisen tutkimusrahoittajan (Arts and Humanities Research Council, AHRC) teettämä tieteellisen kirjallisuuden selvitys osoittaa monografioiden mutkistuvaa ekosysteemiä. Raportin mukaan (Jubb 2017: 50–54) tutkijat tarjoavat yhä enemmän käsikirjoituksia, ja kustantamot jopa houkuttelevat kirjoittajia. Nimekkeitä julkaistaan entistä enemmän, mutta painokset jäävät pieniksi. Useimpien akateemisten kustantamoiden myyntiluvut ovat viimeisten kymmenen vuoden aikana pienentyneet neljänneksen, ja alamäki jatkuu. Samaa ilmiötä kuvaa Thompson teoksessaan, joka käsittelee kirja-alaa laajemminkin (2012). Sekä Thompson (mt.) että Jubb (2017) nostavat esiin keskeisen pullonkaulan: tieto kirjasta ei tavoita lukijaa, lukijat eivät – syystä tai toisesta – lue sitä määrää kuin joskus ennen. Ja vaikka lukisivatkin, ei kasvavalle nimektemäärälle riittä ostajia.

Kirjoja kaikkiin koulumuotoihin ja koulutusasteille

Oppikirjojen julkaiseminen on kausivaihtelujen armoilla (ks. kuvio 2). Peruskoulun ja lukion opetussuunnitelmat uudistuvat noin kymmenen vuoden välein, ja uusien suunnitelmien tultua ilmaantuu luonnollisesti rykelmittäin oppikirjoja. Esimerkiksi peruskoulun ja lukion uudet suunnitelmat tulivat käyttöön syksyllä 2014 ja 2015, ja näiden jälkeen tulee oppikirjanimekkeiden julkaisumäärien lisäys. Yleensä oppikirjojen toinen yleistymiskohta on syklin puoliväli (esim. vuodet 2009–2010 ja todennäköisesti vuodet 2019–2020). Syklin lopulla (siis vuosina 2012–2013) uusia kirjoja ei kannata tehdä, mikä niin ikään käy ilmi kuviosta. Nähtäväksi jää, miten sähköiseen materiaaliin siirtyminen näkyy oppikirjanimekkeissä. Vaikka digitaalista materiaalia voi uudistaa ja täydentää pitkin matkaa – ja tähän tullaan jossain

mitassa menemään – tuskin luovutaan uutuusteosten ja -nimekkeiden levityksestä, sillä se antaa uutta näkyvyyttä kustantajille ja tekijöille.

Monet oppimateriaalit ovat muuttuneet digitaalisiksi verkkomateriaaleiksi, mutta toistaiseksi digitaalisia materiaaleja myydään painettujen rinnalla (ks. Päivärinta 2015). Yhtä kaikki digitaalisetkin aineistot ovat kirjoittajien ja asiantuntijoiden pohdinnan tuloksia, ja silloin, kun kyse on teoksesta ja tekijyys perustuu selvään määrittelyyn, on teos luokiteltavissa myös julkaisutietokannassa teoksena. Tilastoja katsomalla ei voi kuitenkaan olla varma, ovatko kaikki digitaaliset aineistot mukana. Siitä voi olla varma, että ne luokiteltaisiin kirjoiksi, eikä esim. audiovisuaalisiin aineistoihin, sillä yliopistolaisten AV-aineistot ovat vähentyneet tällä vuosikymmenellä – mikä on toisaalta yllättävää, sillä videoiden opetuskäyttö on lisääntymässä.

Oppimateriaaleja tehdään muuallekin kuin ensimmäiselle ja toiselle asteelle. Esimerkiksi akateemisia oppikirjoja ja ammatillisia täydennyskoulutusjulkaisuja ilmestyy tasaisesti, eikä niissä ole opetussuunnitelmasykliä samalla tavoin kuin yleissivistävässä koulutuksessa. Oppimateriaali ei ole mikä tahansa opetuksessa käytettävä kirja, vaan sillä on oma pedagoginen logiikkansa. Kiinnostava ilmiö on, että oppikirjat eivät vuosi vuodelta paksune loputtomiin, vaikka jokaisella alalla uutta tutkimustietoa kertyy nopeasti. Tämän selittää se, että oppikirjan tehtävänä on johdattaa alan keskeisiin ajattelutapoihin ja antaa välineet kartuttaa uutta tietoa pedagogisin keinoin tarjoillun rungon päälle. Kirjan tekijöiden tehtävänä on suodattaa käyttökelpoinen tieto opetettavaan muotoon. Kirjan ei siis kuulukaan olla loputon runsaudensarvi, jossa ovat tarjolla kaikki näkökulmat.

Nykyiset oppikirjat ovat tyypillisesti tekijäryhmien kirjoittamia; käänne yksilökirjoista kohti ryhmien kirjoittamia tapahtui useimmilla aloilla peruskoulun tullessa 1970-luvulla (Hiidenmaa 2017). Ani harvassa ovat ne alat, joilla yksi kirjoittaja hallitsee koko oppiaineen monipuolisen sisällön, joten yhteistyö on välttämätöntä. Yhteistyön etuja on, että tekijäryhmissä jäsenet täydentävät toisiaan ja jos ryhmän yhteistyö on hyvä, kaikki osapuolet oppivat toisiltaan. Näin syntyy myös erilaisia täydennyskoulutuksen mikroympäristöjä: yliopistotutkijoista ja kokeneista opettajista koostuva ryhmä hioo vuosien ajan oppikirjasarjaa ja sulattaa pedagogiseen muotoon uuden tutkimustiedon, ja vastaavasti akateemiset tutkijat tulevat siinä sivussa päivittäneeksi tietonsa koulun todellisuudesta.

”Sopii kaikille alasta kiinnostuneille”: yleistajuiset tietokirjat

Tutkimustietoa siirtyy yleissivistykseen myös yleistajuisten esitysten avulla. Jos määrän suhteuttaa yliopistokenttään, aktiiviseen tutkijakuntaan ja tieteenaloihin, määrä on yllättävän pieni. Yleistajuisia tutkimustietoon pohjautuvia tietokirjoja tutkijat julkaisevat Suomessa vuosittain noin sata (kuvio 2).

Humanistisilla ja yhteiskuntatieteellisillä aloilla ei yleistajuisen ja tieteellisen monografian välillä välttämättä ole kaikissa tapauksissa lukijan kannalta suurta eroa, mutta luonnontieteellisillä aloilla on pitkä perinne eriyttää yleistajuinen ja tieteellinen esitys toisistaan (Turney 2008: 7–8). Tieteenalan tieto perustuu vakiintuneisiin käytänteisiin, ja sitä tuntematon lukija, edes naapurialan akateeminen tutkija, ei pysty lukemaan tieteellistä artikkelia. Eivät liioin yliopistojen alumnitkaan suuressa määrin seuraa oman alansa tieteellisiä lehtiä; eikä niihin ole ilman yliopistojen tunnuksia aina pääsyäkään. Tarvitaan siis myös yleistajuisessa muodossa tietoa välittäviä teoksia, joiden avulla uudet tutkimustiedot leviävät yleiseen tietoisuuteen.

Kun yliopistotutkijoiden julkaisemia yleistajuisia teoksia katsoo tarkemmin, voi huomata, että elämänalueet eivät tule katetuiksi tasaisesti: humanistisilta ja yhteiskuntatieteellisiltä aloilta on reippaasti yli puolet kaikista kirjoista, vastaavasti luonnontieteistä ja tekniikasta on hyvin niukasti, vaikka juuri näillä aloilla popularisoinnin perinne on kehittynyt. Tämän teoslajin luettelointi Juuli-tietokantaan, samoin kuin yliopistojen tietokantoihin, lienee yksi mutkikkaimmista tehtävistä. Tutkijan kirjoittama monografia esimerkiksi historian alalta voi tulla luokitelluksi yleistajuisten teosten joukkoon sillä perusteella, että julkaisijana on yleiskustantamo. Teos saattaa olla tieteellinen kuitenkin siinä mielessä, että se sisältää uutta ennen julkaisematonta tutkimustietoa.

Yleistajuisia teoksia, jotka tarjoilevat lukijoille pätevää sisältöä, kirjoitetaan myös yliopistojen ulkopuolella. Monissa maissa journalistit ovat kirjoittaneet ansiokkaita tietoteoksia, joissa esitellään kriittisesti käsiteltyä tutkimustietoa. Näyttää kuitenkin siltä, että journalistien esitystavat eroavat toisistaan olennaisesti tutkijoiden kirjoituskäytännöistä (ks. esim. Jungstrand 2013). Vuoden 2017 Tieto-Finlandia-kilpailu antoi tästä hyvän näytteen. Palkintoehdokkaista lähes kaikki olivat ansioituneiden toimittajien kirjoittamia. Samoin vuosittain Valtion tiedonjulkistamis-palkinnolla palkitaan runsaasti toimittajia uuden tiedon tuottamisesta. Toimittaja osaa tiedonhankinnan ja kirjoittamisen ammattilaisena sellaisen kirjoitustyylin, että kirja on samalla sekä hyvä tietolähde että miellyttävä lukukokemus. Tutkijoita kannustetaan nyt harjaannuttamaan tiedonkerrontataitojaan, esimerkiksi nyt muodissa

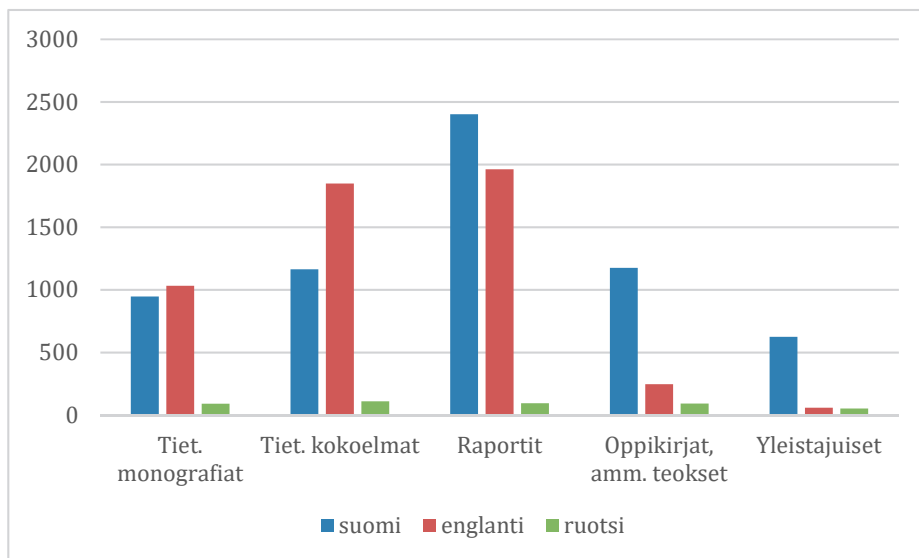
olevaa kertomusmuotoista tiedeviestintää tai muita luovan kirjoittamisen keinoja (Raevaara 2016; Karjula & Mahlamäki 2017).

Millä kielellä?

Englanninkielisten julkaisujen osuus kaikesta kirjatutannosta on kasvanut vuosi vuodelta. Kuviosta 5 käy ilmi kielivalikoima teoslajeittain. Yleiskuva on, että tieteellisistä, vertaisarvioinnin läpikäyneistä lajeista (tieteelliset monografiat ja artikkelikokoelmat) yhä useammat ovat englanninkielisiä. Sen sijaan yhteiskunnallisesti merkittävät teokset, oppikirjat ja yleistajuiset teokset ovat suomenkielisiä. Käytäntöön suunnatut selvitykset ja raportit ovat sillä kielellä, jolla rahoittava tilaaja ne haluaa. Kuviosta 5 voi päätellä, että selvityksiä tilaavat suomalaisten toimijoiden ohella myös ulkomaiset tai kansainväliset toimijat. Yksi tavallisimmista rahoittajista näyttäisi karkean arvioinnin perusteella olevan Euroopan unioni.

Ruotsinkielisten kirjojen osuus on pieni, mutta ilmeisen vakaa kaikissa teoslajeissa. Vuosittain koko yliopistolaitos tuottaa yksittäisiä muunkielisiä kirjoja; määrät ovat pieniä, noin 15–25 nimekettä. Osa harvinaisista kielistä selittyy sillä, että kyse on näiden kielten oppimateriaaleista (esim. liettua, iiri, slovakki). Joissakin tapauksissa täällä asuva tutkija kirjoittaa omalla äidinkielellään omasta tutkimusalastaan. Lisäksi teoksia käännetään jonkin verran muille kielille. Esimerkiksi historian tutkija Henrik Meinanderin teoksia Suomen historiasta on käännetty mm. englanniksi, viroksi, liettuaiksi, venäjäksi ja albaaniksi.

Yleistajuiset tietoteokset ovat lähes yksinomaan kansalliskielisiä, suomeksi tai ruotsiksi. Monilla aloilla on ajatuksena, että tutkimus julkaistaan kansainvälisissä tieteellisissä lehdissä ja kotimaan tarpeisiin selostetaan tutkimuksen tuloksia yleistajuisesti. Tämän voisi ajatella toisinkin: Suomessa tehtävää tutkimusta voisi hyvin kirjoittaa ulkomaiden kielillä yleistajuiseen kaikkien ymmärrettävään muotoon. Vieläkin on tuoreessa muistissa se into, jonka vallassa vuosituhannen alussa ensimmäisten Pisa-tutkimusten jälkeen tuli delegaatioita eri puolilta maailmaa kuullakseen, miten suomalaiset olivat opettaneet koululaiset lukemaan. Missään ei ollut ajantasaisista yleisesitystä suomalaisesta koulusta, opetussuunnitelmista tai opettajankoulutuksesta annettavaksi suomea taitamattomalle lukijalle. Samankaltaisia tietoaaukkoja on tunnistettavissa muiltakin aloilta. Tiedon ja kirjallisuuden vientiin olemme vasta heräämässä.

Kuvio 5. Kirjajulkaisujen kielet v. 2011–2017.

Lopuksi

Koko maailman sanotaan olevan suuressa muutoksessa, mutta koskapa ihminen ei olisi kokenut omaa elämäänsä historian merkittävimmäksi ja todistavansa – jopa tekevänsä – suuria käännteitä, suurempia kuin edeltävät sukupolvet. Näinä vuosina tällaisia isoja muutoksia on mm. tutkijoiden työn muuttuminen entistä tavoitteellisemmaksi ja mitattavammaksi. ”Julkaise tai tuhoudu” on tullut kaikille tutuksi iskulauseeksi yliopistomaailmassa. Näkyykö tämän ajattelutavan vaikutus julkaisu-tyyppien muutoksessa, esimerkiksi artikkelien lisääntymisessä sekä kirjojen vähenemisessä ja teoslajien jakaumissa? Vai ovatko vaihtelut ja muutokset yleistä kehitystä, jossa suunnat voivat muuttuakin ja jossa syntyy useita erisuuntaisia kehityskulkuja?

Kirja-alan muutokset ovat niin ikään suuria. Kirjan kirjoittaminen ja toimittaminen julkaisuksi ovat aikaa vievää käsityötä, eikä digitaalinen julkaiseminen olennaisesti kevennä taakkaa. Vaikka e-julkaisusta jäävät painaminen, kuljettaminen ja varastointi pois, syntyy digitaalisuudesta, palvelimista, pitkäaikaistallennuksesta ja eri tallennusmuotojen yhteensopivuudesta runsaasti lisätöitä. Digitaalisuus tuo uu-

sia mahdollisuuksia yhdistää kuvaa, ääntä ja videota sekä esimerkiksi päivittää tietoja, ja kaikki nämä mahdollisuudet lisäävät kustannuksia ja työmuotoja. Uusia ongelmia aiheuttavat myös laitton kopioiminen ja levittäminen.

Olemme tottuneet ajattelemaan kirjaa suljettuna muotona. Sillä on alku ja loppu ja oma rakenteensa siinä välissä. Kun se on kerran kirjoitettu, se elää samassa muodossa. Jos muutoksia tarvitaan, otetaan uusi painos ja dokumentoidaan muutettu teos eri teokseksi kuin alkuperäinen. Digitaalisessa maailmassa sähkökirja elää samalla tavalla, suljettuna ja vakaana. Mutta verkkojulkaisu on avoin, eikä se ole yhtenäinen, vaan se koostuu linkeistä, joiden avulla lukija voi vaikka joka lukukerralla koota itselleen erilaisen kokonaisuuden. Linkkejä voi ilmaantua lisää, ja linkkien yhdistämät sivut voivat muuttua (Heikkilä 2017). Luoko tämä julkaisukäytäntö uusia työtapoja, esimerkiksi kollektiivisia kirjoittamisen, julkaisemisen ja lukemisen käytäntöjä, ehkä uusia kirjoittamisen ja tiedonhaun professioitakin? Edellä mainitsin esimerkkinä Tieteen termipankin, joka avasi verkkosivunsa v. 2012 ja on sen jälkeen edennyt tutkijoiden talkootyön ja kevyen koordinoinnin avulla. Ulkomainen – myös kansainvälinen – esimerkki on *Living handbook of narratology*. Uudet julkaisumuodot voivat muuttaa käsitystämme itsenäisestä teoksesta ja teoksiin liitetystä tekijyydestä. Työ ja sen tulokset ovat kollektiivisia.

Uudentyyppiset digitaalisen julkaisemisen muodot odottavat vielä kehittäjäänsä. Tutkimuksen laadun kannalta merkittävä parannus on, että tutkimusjulkaisuun voidaan linkittää alkuperäisaineisto, esimerkiksi kielentutkimuksessa litteraatti, video, nauhoite tai tekstikatkelma. Teknisesti tämä kyllä on mahdollista, mutta tietosuojan ja tekijänoikeuden kannalta riittää pohdittavaa. Miten esimerkiksi turvataan videolla esiintyvän informantin yksityisyys? Samalla kun mahdollisuus tehdä multimodaalisia aineistoja paranee, joudutaan käsittelemään tietosuojan, yksityisyyteen ja tekijänoikeuteen liittyvä eettisiä ja oikeudellisia kysymyksiä entistä tarkemmin.

Tieteellisten monografioiden myynti on vähentynyt viimeisten parin vuosikymmenen aikana (Jubb 2017; Thompson 2012). Osansa on sillä, että tieteellisten kirjastojen määrärahat eivät ole kasvaneet sitä tahtia kuin aineistojen hankinta on kallistunut. Määrärahoista yhä suurempi osa, 70–80 %, menee tieteellisiin lehtiin, joiden sopimukset ovat monivuotisia, ja siten ostaja sitoutuu myös sopimuksen aikaisiin hintojen nousuihin (Korkeila 2010). Kutistuvalla loppusummalla pitäisi hankkia kaikki muu, mm. tieteelliset monografiat ja akateemiset oppikirjat, joiden tarjonta lisääntyy sekin. Niinpä yhä useammat kustantamot tarjoavat kirjantekijöille sopimusta, jossa tekijä etsii sponsorin teoksen painattamiseen. Enää ei eletä

maailmassa, jossa tekijä kirjoittaa ja kustantaja kustantaa, vaan tekijä manageroi teoksen, hankkii sille rahoitusta ja tarvittaessa muuttuu kirjan markkinoijaksi ja julkisuuskuvaksi.

Avoimen julkaisemisen vaatimus tuo omia lisäkierroksiaan julkaisemiseen. Avoimesti saataviin lehtiin on omat mekanisminsa, mutta tieteellisten monografioiden avoimuutta vasta harjoitellaan (Ruth ym. 2017). Väistämättä kirja-alan talouden muutokset vaikuttavat kirjoittamiseen ja julkaisemiseen tulevina vuosina, mutta nähtäväksi jää, miten. Onnistuvatko yliopistot kääntämään rahojen virran hankinnoista julkaisujen tukemiseen? Nähtäväksi jää myös, syntyykö yliopistomaailmaan Storytel-tyyppisiä malleja, joissa teoksia luetaan jäsenmaksua vastaan kustantajan palvelimelta, eikä omia kirjastoja kartuteta, ei painettuja eikä sähköisiä.

Lukemisen muutokset vaikuttavat siihen, millaista menestystä akateeminen tutkija voi odottaa esimerkiksi yleistajuiselle teokselleen. Toisaalta puhutaan selailuyhteiskunnasta, jossa lukijat seikkailevat eri välineiden avulla tiedon ja viihteen maailmassa (Linko 2016). Toisaalta lukeminen on entistä intensiivisempää, mistä kertovat lukupiiri-innostus ja henkilökohtaisten lukukokemusten purkaminen omissa blogeissa ja kirjakeskusteluissa. Se, mikä kiistatta vähenee, on kirjakritiikki. Ammattilehdissä ja tieteellisissä lehdissä laji elää, mutta sanomalehtien kirjasivut ovat niukentuneet viime vuosien aikana, joten esimerkiksi tutkijoiden yleistajuiset teokset eivät pääse näkyviin ja tavoita lukijaa. Oma vaikutuksensa on silläkin, että julkinen kirjakritiikki ei enää ole elimellinen osa kirjainstituutiota ja siten kirjojen laadun parantamista.

Lisäksi tiedon tarpeet niin arkielämän järjestämisessä kuin yhteiskunnan rakenteiden ja toimintojen organisoinnissa ovat entistä suurempia, eikä helppoja ratkaisuja ole. Yksilöt tarvitsevat runsaasti kriittistä tietoa valitessaan ruokiaan, tehdessään terveyttä koskevia päätöksiä tai hankkiessaan uusia esineitä, puhumattaakaan globaaleista ongelmista, ilmastonmuutoksesta tai köyhyysongelmista. Tutkimustieto kilpailee tässä maastossa kaupallisen tiedon kanssa mutta myös valeutisten ja tahallisen tutkimustiedon vääristelyn, denialismin, kanssa.

Millaisia kirjoittamisen taitoja tulevat maisterit ja tohtorit tarvitsevat? Millä kielillä pitää osata toimia? Todennäköisesti tutkijat tulevat työskentelemään yhä monikielisemmässä ympäristössä. Tähän tarvitaan termityötä, kielellistä tietoisuutta sekä kääntämistä ja kulttuuritietoa. Tarvitaan myös uusia kirjoittajaprofessioita. Monet suuret ulkomaiset luonnontieteelliset tutkimusryhmät voivat käyttää julkaisuissaan teknisiä kirjoittajia. Tarvitsemme yhä enemmän myös tietokirjoita-

miseen ja tiedeviestintään harjaantuneita kirjoittajia, joilla on taito osallistua tutkijoiden tukena pedagogisten, ammatillisten ja yleistajuisten teosten laatimiseen. Tarvitsemme myös herkkyyttä ymmärtää yliopistomaailmaa niin, että eri aloja ei julkaisumittareilla tai muilla kriteereillä puristeta yhteen muottiin.

Jatkuva ja kiihtyvä julkaisemisen ja näkyvyyden mittaaminen on saanut myös vastaliikkeensä. Maailmalla on syntynyt hitaan tieteen manifesti (<http://slow-science.org/>), joka korostaa tieteen tarvitsemaa aikaa; manifestin mukaan sitä tarvitaan ajatteluun ja lukemiseen. Miksi julkaista, jos ei ole ketään, joka voi käyttää aikaansa lukemiseen? Eikä lukeminenkaan riitä, ellei ole aikaa sulattaa ja pohtia luettua. Kivistön ja Pihlströmin kirja (2018) syventää keskustelua ja pohtii tiedepolitiikan ilmipantujen ja implisiittisten virtojen vaikutusta erityisesti humanistisen alan tutkimukseen ja tutkijoihin.

Tähän alati kasvavaan ja kiihtyvään tiedon ja kommunikaation maailmaan sopii hyvin se, mitä Harri Mantila kirjoitti vuosituhaten alussa (2002): ”Nykyisessä moniarvoisessa kielimaisemassa suomen [ja humanistin!] on kansankielisesti ilmaistuna *pirettävä ittensä*. Sen täytyy pysyä äidinkielisten puhujiensa omana kielenä, joka toimii kaikilla elämänaloilla muiden kielten kanssa rinnakkain.”

Lähteet

- AINIALA, TERHI 2016: Names in society. – Carole Hough (toim.), *Oxford handbook of names and naming* s. 371–381. Oxford: Oxford University Press.
- BENNETT, ANDREW 2005: *The Author*. New York: Routledge.
- GLÄNZEL, WOLFGANG – THUIS, BART – CHI, PEI-SHAN 2016: The challenges to expand bibliometric studies from periodical literature to monographic literature with a new data source: the book citation index. *Scientometrics* 109 s. 2165–2179. <https://doi.org/10.1007/s11192-016-2046-7>
- GORTER, DURK 2013: Linguistic landscape in a multilingual world. *Annual Review of Applied Linguistics* 33 s. 190–212.
- HAMMARFELT, BJÖRN 2012: *Following the footnotes. A bibliometric analysis of citation patterns in literary studies*. Uppsala: Uppsala Universitetet.
- HAMMARFELT, BJÖRN 2017: Beyond the coverage. Towards a bibliometrics in humanities. – Michael Ochsner, Sven E. Hug & Hans-Dieter Daniel (toim.), *Research Assessment in Humanities*. Springer.
- HEIKKILÄ, HARRI 2017: *Tämä ei ole kirja. Sähkökirjan valtavirtaistumisen haasteet Suomessa*. Helsinki: Aalto-yliopisto.

- HEIKKINEN, VESA – MANTILA, HARRI 2011: *Kielemme kohtalo*. Helsinki: Gaudeamus.
- HIIDENMAA, PIRJO 2017: Sata vuotta Setälän kielioppia. – Pirjo Hiidenmaa, Markku Löytönen & Helena Ruuska (toim.), *Oppikirja Suomea rakentamassa* s. 39–72. Helsinki: Suomen tietokirjailijat ry.
- HIIDENMAA, PIRJO 2018: Tekijä ja lukija tietokirjan kynnysteksteissä. – Toini Rahtu, Susanna Shore & Mikko Virtanen (toim.), *Teksti ja vuorovaikutus* s. 80–115. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HÜHN, PETER – PIER, JOHN – SCHMID, WOLF – SCHÖNERT, JÖRG 2009: *Handbook of narratology*. Amsterdam: De Gruyter.
- JUBB, MICHAEL 2017: *Academic books and their future. A report to AHRC & British Library*. https://academicbookfuture.files.wordpress.com/2017/06/academic-books-and-their-futures_jubb1.pdf
- JUNGSTRAND, ANNA 2013: *Det litterära med reportaget. Om litteraritet som journalistisk strategi och etik*. Stockholm: Ellerströms förlag.
- KARJULA, EMILIA – MAHLAMÄKI, TIINA (toim.) 2017: *Kurinalaisuutta ja kuvittelua. Näkökulmia luovaan tietokirjoittamiseen*. Turku: Tarke-kustantamo.
- KARVONEN, ERKKI – KORTELAINEN, TERTTU – SAARTI, JARMO 2014: *Julkaise tai tuhoutu. Johdatus tieteelliseen viestintään*. Tampere: Vastapaino.
- KIVISTÖ, SARI – PIHLSTRÖM, SAMI 2015: Monografian merkityksestä. – *Niin & näin* 2/2015 s. 49–52.
- KIVISTÖ, SARI – PIHLSTRÖM, SAMI 2018: *Sivistyksen puolustus*. Helsinki: Gaudeamus.
- KORKEILA, SIRKKA-LIISA 2010: Riittävätkö rahat aineistoihin? *Signum* (5). Noudeutu osoitteesta <https://journal.fi/signum/article/view/3985>
- LANDRY, RODRIGUE – BOURHIS, RICHARD Y. 1997: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: an empirical study. – *The journal of language and social psychology* 16: 1 s. 23–49.
- LATE, ELINA – PUUSKA, HANNA-MARI 2014: Tutkimusorientaatiot valtion tutkimuslaitoksissa ja yliopistoissa – Toimintaympäristöjen vertailu sektoreiden välillä. – Reetta Muhonen & Hanna-Mari Puuska (toim.), *Tutkimuksen kansallinen tehtävä* s. 177–210. Tampere: Vastapaino.
- LINKO, MAARIA 2016: *Kirja selailukulttuurissa*. Helsinki: Suomen tietokirjailijat ry.
- MANTILA, HARRI 2002: Kielenhuollon uudet haasteet. – *Kielikello* 4/2002. <http://minedu.fi/documents/1410845/4154572/YMP-fi-net.pdf>

- MUHONEN, REETTA – PUUSKA, HANNA-MARI 2014: Kansallista tiedettä tekemässä. – Reetta Muhonen & Hanna-Mari Puuska (toim.), *Tutkimuksen kansallinen tehtävä* s. 11–33. Tampere: Vastapaino.
- PUUSKA, HANNA-MARI & MIETTINEN, MARITA 2008: *Julkaisukäytännöt eri tieteenaloilla*. Opetusministeriön julkaisuja 2008: 33. <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/78948>
- PUUSKA, HANNA-MARI 2014: *Scholarly Publishing Patterns in Finland. A comparison of disciplinary groups*. Acta Universitatis Tamperensis 1945. Tampere: University of Tampere.
- PÄIVÄRINTA, KIMMO 2015: Sähkö historian oppimateriaaleissa. – Helena Ruuska, Markku Löytönen & Anne Rutanen (toim.), *Laatua! Oppimateriaalit muuttuvassa tietoympäristössä* s. 229–236. Helsinki: Suomen tietokirjailijat ry.
- RAEVAARA, TIINA 2016: *Tajuaako kukaan? Opas tieteen yleistajuistajalle*. Tampere: Vastapaino.
- RAHKA, FREDRIK 2014: Miten digitalisaatio muuttaa kirja-alaa? – Tommi Inkinen, Markku Löytönen & Anne Rutanen (toim.), *Kirja muuttuvassa tietoympäristössä* s. 139–150. Helsinki: Suomen tietokirjailijat ry.
- RUTH, ANNA-SOFIA – NYGÅRD, ANTTI-JUSSI – LILJA, JOHANNA – LÄNNGREN, LENA 2017: Kotimaiset tiedejulkaisut avoimiksi. – *Signum* 49(3) s. 8–12. <https://doi.org/10.25033/sig.68829>
- SYRJÄLÄ, VÄINÖ 2016: Språkbrukarnas syn på lingvistiska landskap i Svenskfinland. – *Folkmålsstudier* 54 s. 91–114.
- THOMPSON, JOHN, B 2012: *Merchants of culture. The publishing business in the twenty-first century*. 2. p. Cambridge: Polity Press.
- www.tieteentermipankki.fi.
- TURNERY, JON 2008: Popular science books. – Brian Trench & Massimiano Bucchi (toim.), *Handbook of public communication of science and technology* s. 5–14. London: Routledge.
- Yhteistyössä maailman parasta = *Yhteistyössä maailman parasta. Suomalaisen korkeakoulutuksen ja tutkimuksen kansainvälisyyden edistämisen linjaukset 2017–2025*. <https://minedu.fi/documents/1410845/4154572/YMP-fi-net.pdf>
- Yliopistojen rahoitusmalli 2017–20*. Opetus- ja kulttuuriministeriö. https://www.tsv.fi/sites/tsv.fi/files/media/yo_rahoy_malli_05062015_0.pdf
- ŽIC FUCHS, MILENA 2014: *Bibliometrics in humanities: the use and misuse*. London: Portlandpress.com.

Somen *setämies*: määrästä ja merkityksistä

Vesa Heikkinen

”Silmäänpistävä ja ehkä juuri suomelle tyypillinen seikka on, että nimenomaan ’miestä’ merkitseviä negatiivissävyisiä sanoja on paljon ’naista’ merkitseviä sanoja enemmän ja että jokaista kielteistä ominaisuutta kuvaamaan on tarvittu oma sanansa.” Tämä on yksi Harri Mantilan (1998: 29) johtopäätöksistä tutkimuksessa, jossa hän käy läpi Suomen kielen perussanakirjan (SKP 1990, 1992, 1994) miestä merkitsevät sanat ja vertaa niitä naista tarkoittaviin sanoihin. Mantila (mt. 16) arvioi, että sanakirja edustaa tietyllä tavalla kieliyhteisön kollektiivista tajuntaa, sillä siihen on kerätty systemaattisesti sanojen käyttö eri yhteyksissä. Mantila (mt. 29) päätyy pohdinnassaan kärjistyksen, jonka mukaan sanakirjan antama kuva kollektiivisesta tajunnastamme on suorastaan ihmisvihamielinen. Mila Engelberg (2016) taas on osoittanut kollektiivisesta tajunnastamme sen puolen, että suomi on mieskeskeinen ja muita sukupuolia syrjivä kieli. Hän kiinnittää huomiota esimerkiksi suomen *hän*-pronominin piilomaskuliinisuuteen ja siihen, että ”neutraalit ihmisviittaukset konnotoituvat maskuliinisiksi” (mt. 52).

Tässä artikkelissa tutkin kollektiivista tajuntaa – johon voi viitata myös kriittisen lingvistiikan tutkimusperinteen mukaisesti ideologisina merkityksinä (Heikkinen 1999) – sosiaalisen median viesteistä. Oletan, että sosiaalisessa mediassa käytetään sellaista arkista kieltä, josta vähitellen luonnollistuu ilmauksia osaksi yleispuhekieltä ja yleiskieltäkin. Somessa yleistyneistä ilmauksista ajan mittaan nostetaan uusia sanoja ja vanhojen sanojen uusia merkityksiä myös yleiskieltä kuvaaviin sanakirjoihin. Mantilan tavoin kiinnitän huomiota ’miestä’ merkitseviin sanoihin, erityisesti sanaan *setämies*, jota viljellään somessa mutta jota ei vielä ole yleiskieltä kuvaavassa Kielitoimiston sanakirjassa (KS 2017). Yleiskieltä on eri yhteyksissä määritelty monin tavoin (näistä ks. esim. Lauerma 2012, 53–54). Tässä yksittäiseen sanaan liittyvässä tutkimuksessani lähtökohtana on, että yleiskieleen kuuluva keskeinen sanasto esitellään ajantasaisimmassa yleiskieltä kuvaavassa sanakirjassa eli Kielitoimiston sanakirjassa (ks. Kotus 2018).

Setämies on yksi mahdollinen tapa nimetä asioita, kun halutaan viitata sukupuoliin. Yleisesti ottaen nimeäminen on aina valintaa, jolla pyritään kielenkäytössä tuottamaan halutunlaisia merkityksiä. *Setämies* on sukupuolen merkityspotentiaalinen osa. (Kielellisestä valinnasta ja merkityspotentiaalista ks. Halliday 1978: 109, 191–192.)

Laajasta sosiaalisen median aineistosta tarkastelen, kuinka usein sanaa *setämies* somessa käytetään ja onko sanan käyttö lisääntymässä, sekä selvitan *setämiehen* myötäesiintymiä eli sitä, mitkä muut sanat ovat yleisiä viesteissä, joissa mainitaan *setämies*. Sanan frekvenssin eli esiintymistaajuuden on ajateltu kertovan sanan merkittävydestä. Suomen kielen taajuussanastossa (Saukkonen ym. 1979: 8) arvioidaan, että mitä yleisempi sana on, sitä tärkeämpi se on viestinnässä ja ihmismielessä ja sitä olennaisempi merkitys sillä on maailmankuvassa. Tässä tutkimuksessa en tarkastele sanan *setämies* yleisyyttä muihin sanoihin verraten; sen sijaan tarkailen *setämiehen* frekvenssiä vuosittain ja osa-aineistoittain tarkoitukseni tehdä päätelmiä sanan mahdollisesta yleistymisestä ja käytöstä eri sosiaalisen median alustoilla.

Sanan *setämies* ja sen yhteydessä esiintyvien sanojen yleisyyden lisäksi selvitan sitä, millaisissa merkityksissä sanaa somessa käytetään. Tämän laadullisen tarkastelun kohdennan vauva.fi-sivustolla 2016 käytyyn keskusteluun *Mikä vitun 'setämies'?* (51 puheenvuoroa) ja muutamaiin sellaisiin vuosien 2016 ja 2017 Twitter-viestiketjuihin, joissa on aiheutunnisteella *#setämies* merkittäviä twiittejä. Lisäaineistona käytän joitakin yksittäisiä *setämies*-sanan sisältäviä twiittejä.

Tutkimukseni nivoutuu sukupuolen ja kielen suhdetta käsittelevään fennistiseen tutkimusperinteeseen (esim. Engelberg 2016; Heikkinen ym. toim. 1998; Laitinen toim. 1988), joka puolestaan kytkeytyy laajaan kansainväliseen sukupuolen tutkimuksen perinteeseen (esim. Butler 2006; Siewierska 2011). *Setämies*-sanojen moninaisten merkitysten analyysissäni lähtökohtanani on systeemifunktionaalisen kieliteorian ajatus kielenkäytön metafunktioista, merkityspotentialista ja kielenkäytöstä valintoina (erityisesti Halliday & Matthiessen 2014). Tutkimukseni nivoutuu myös kielitieteelliseen ideologiatutkimukseen (yleisesitys tästä ks. Heikkinen 2012a) sekä laajaan yhteiskunnalliseen keskusteluun kielen ja sukupuolen suhteesta (esim. suomen kielen lautakunnan sukupuolineutraalia kielenkäyttöä koskeva lausunto, ks. Kotus 2007; Aamulehden linjaus sukupuolineutraaleista nimikkeistä, ks. Aamulehti 2017; keskustelusta ks. Heikkinen 2017). Omiin sosiaalisen median kokemuksiini perustuva hypoteesini on, että sanaa *setämies* käytetään somessa lisääntyvässä määrin ja että käyttö on jyrkän sukupuolittavaa, miehiä kielteisessä mielessä leimaavaa sekä oletusta kahdesta sukupuolesta ja niiden erilaisuudesta pönkittävää.

Aineisto ja analyysimenetelmä

Tutkimuksen aineistona on Futusome-nimisen datan keräämiseen ja hyödyntämiseen keskittyvän yrityksen kokoamat sosiaalisen median tekstit vuosilta 2015–2017 (vuoden 2017 aineistot 19.12.2017 saakka). Kaikkiaan aineisto sisältää lähes 420 miljoonaa tekstiä: Twitteristä, Facebookista, keskustelupalstojen ja blogien sisällöistä, uutissivujen kommentteista, Instagramista, Pinterestistä ja Youtubesta. Aineisto on tekstiaineisto eli teksteistä koostuvaa dataa, ja sitä voi pitää esimerkikorkorpuksena, johon jäädytetään tietyltä ajanjaksolta tietynlaista kieltä (ks. Heikkinen & Lounela 2012: 120–122), tässä tapauksessa sosiaalisen median kielenkäyttöä.

Analysoin aineistoa Futusomen SomeTutkija-työkalulla, joka on julkisia some-keskusteluja läpikäyvä hakukone. Haku tunnistaa suomen kielen sanojen taipumusmuodot, yhdyssanat ja sanaluokat. Työkalun pohjana on Voikko-sanasto. (Futusome 2017; Valling 2016; Voikko 2017.) SomeTutkija on Futusomen kehittämä automaattinen analysaattori ja soveltuu sanojen yleisyyden tutkimiseen sellaisessa aineistopohjaisessa tutkimuksessa (ks. Heikkinen ym. 2012b; Jantunen 2012: 361), jota tässä harjoitan: käytän aineistoa tutkimusmateriaalina ennalta valitsemani ilmiön eli *setämies*-sanan yleisyyden ja merkitysten selvittämiseen.

Tutkimukseni on perusluonteeltaan kvantitatiivis-kvalitatiivista. Sovellan korpuslingvistiikassa ja tekstintutkimuksessa esitettyä ajatusta, jonka mukaan määrällistä tietoa on mahdollista rikastaa laadullisella analyysillä (ks. Biber ym. 1998; kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen analyysin yhdistämisen eri tavoista ks. Heikkinen ym. 2012a: 347–350). Määrällisen analyysin avulla selvitän, kuinka laajasti *setämies* kuuluu sosiaalisen median kieleen ja onko sen käyttö lisääntymässä. Laadullinen analyysi näyttää, millaista sanan käyttö on.

Määrällisen analyysin tavoitteena on luoda kokonaiskuva sanan yleisyydestä sosiaalisen median eri alustoilla ja saada laajasta aineistosta esiin sanan mahdollisimman monenlaista käyttöä. Tavoitteena ei sen sijaan ole kartoittaa yksityiskohdaisesti, kuinka yleisiä sanan erilaiset käyttötavat ja esimerkiksi sanaan liittyvät interpersoonaiset, arvottavat merkitykset ovat missäkin yhteydessä. Kyse on siis nimenomaan merkitysmahdollisuuksien eli merkityspotentialisen deskriptiosta.

Setämiehen frekvenssi

Taulukossa 1 ovat nähtävissä aineiston tekstien kokonaismäärät vuosittain ja *setämies*-haun osumat vuosittain (kuinka monessa tekstissä mainitaan sana *setämies*

vähintään yhden kerran; yksittäisissä teksteissä voi olla useitakin mainintoja). Teksteillä tarkoitetaan tässä yksittäisiä sosiaalisen median viestejä, jotka voi hahmottaa kielenkäytössä omiksi merkityskokonaisuuksikseen: tekstejä ovat esimerkiksi twiitti, keskustelupuheenvuoro (kommentti) keskustelupalstalla, blogikirjoitus ja blogikommentti (tekstin määrittelystä ks. Heikkinen 2012b).

Taulukko 1. Vuosittainen niiden some-tekstien määrä, joissa *setämies* esiintyy vähintään kerran ja sosiaalisen median tekstien määrä vuosittain.

Vuosi	<i>setämies</i> x tekstissä / koko tekstimäärä
2015	6 875 / 145 952 027
2016	9 027 / 126 307 690
2017	13 845 / 138 634 047

Setämies-sanana käyttö sosiaalisessa mediassa on selvästi lisääntynyt, vaikka tekstien kokonaismäärä on pienentynyt. Vuodesta 2015 vuoteen 2017 vähintään yhden *setämiehen* sisältävien tekstien määrät ovat lähes kaksinkertaistuneet. Karkeistaen: vuonna 2015 sanaa käytettiin joka 20 000. some-tekstissä ja vuonna 2017 joka 10 000. some-tekstissä.

Taulukossa 2 näkyy *setämies*-sanana käyttö muutamilla keskeisillä some-alustoilla: Facebookissa, Twitterissä, keskustelupalstoilla, uutiskommenteissa ja blogeissa. Ensimmäinen numero kuvaa niiden tekstien määrää, joissa *setämies* esiintyy vähintään kerran. Toinen numero kuvaa tekstien kokonaismäärää.

Taulukko 2. *Setämies*-sanana esiintyminen eri some-alustoilla (*setämies* vähintään yhden kerran tekstissä / tekstien kokonaismäärä).

Vuosi	Facebook	Twitter	Keskustelupalstat	Uutiskommentit	Blogit
2015	653 / 26 900 039	1 831 / 46 914 751	3 331 / 30 389 897	576 / 3 250 695	221 / 4 724 114
2016	502 / 24 459 947	1 735 / 45 636 247	5 786 / 21 782 553	586 / 2 923 324	206 / 3 573 871
2017	532 / 31 332 489	2 195 / 44 720 845	10 051 / 23 239 109	662 / 1 840 265	214 / 2 169 813

Huomionarvoisinta taulukossa 2 on *setämies*-sanana käytön yleistyminen erityisesti keskustelupalstoilla. Käyttö näyttää kolminkertaistuneen vuodesta 2015 vuoteen 2017. Muilla some-alustoilla käyttö on pysynyt määrältään suhteellisen tasaisena

vuodesta toiseen. Facebookissa, uutiskommenteissa ja blogeissa käyttö on kaiken kaikkiaan hyvin vähäistä. Twitterissä sanaa käytetään enemmän, ja twiiteissä sanan käyttö on yleistynyt vuodesta 2015 vuoteen 2017.

Vuonna 2017 viisi suosituinta sivustoa, joiden keskustelupalstoilla sanaa käytettiin, olivat nämä: www.vauva.fi (3 875 viestissä), ylilauta.org (3 367), www.ylikerroin.com (600), keskustelu.suomi24.fi (570) ja maanpuolustus.net (335). Eniten osumia tuli näille nimimerkeille: Setämies (660), *setämies* (132), *setämies* Kenraali (56), *bundysdick* (37), *Setämies.* (29), *skeletor-0* (29), *Volvo Setämies* (25), *treble* (23), *aawiss* (20) ja *jalkafetissi* (20). *Setämies*-sana eri muodoissaan onkin yleinen kirjoittajien nimimerkeissä.

Setämiehen rekisteri ja genret

Futusome-aineistossa on sosiaalisen median viestien lisäksi muitakin tekstilajeja (käsitteestä ks. Heikkinen & Voutilainen 2012): uutisia ja tiedotteita. Uutisiin kuuluu varsinaisten uutisten lisäksi muun muassa kolumneja, uutiskommenteja ja muita toimitusten laatimia mielipidekirjoituksia. Tiedotteista hakuosumia ei tule yhtään. Uutisista *setämies*-hauille tulee 89 tulosta, mikä on erittäin vähän (esim. 2017 uutistekstejä aineistossa kaikkiaan yli miljoona). Näistäkin osumista valtaosa on uutiskommenteissa ja teksteihin sisältyvissä sitaateissa, joissa luodaan vaikutelmaa autenttisesta puhetilanteesta (ks. esim. Haapanen 2011).

Tämän perusteella *setämies* ei kuulu yleiskielen rekisteriin. Uutisteksteissä (ja sen alalajeissa) ja tiedotteissa käytetään tyypillisesti yleiskieltä. (Rekisteristä ks. Voutilainen 2012; yleiskielestä ks. Lauerma 2012.) Havaintoa tukee muiden yleiskielisten aineistojen tarkastelu. Esimerkiksi Alma Median 5,7 miljoonan tekstin Media-arkistossa (2017) *setämies* esiintyy vain 176 kertaa (haku *setämie**, osumat ajoittuvat vuosille 1996–2017).

Setämies ei ole hakusanana yleiskieltä kuvaavassa Kielitoimiston sanakirjassa (KS 2017). Sana oli mukana vielä 1900-luvun alkupuolen kieltä kuvaavassa Nykysuomen sanakirjassa (NS 1951–1961), mutta jätettiin pois Suomen kielen perussanakirjasta (SKP 1990, 1992, 1994). Mahdollista on, että yleistynvä sana jossain vaiheessa otetaan myös yleiskieltä kuvaavaan Kielitoimiston sanakirjaan (Heinonen 2017). Kyse on toki vanhasta sanasta, jolla on monenlaista käyttöä, neutraaliksi ja positiiviseksikin määriteltävissä olevaa (esim. isän kotona asuvasta veljestä), mutta myös arkista, leikillä tai halventavaa (Nykysuomen sanakirjan käyttöesimerkeissä

viittauksia keski-ikäisyyteen, setämäisyyteen, huvittavuuteen, vallan kahvassa olemiseen, nuorten naisten lähestymiseen jne.). Suomen murteiden sana-arkistossa setämiehestä on tietoja etenkin länsimurteista merkityksessä 'kotitilalle asumaan jäänyt isännän naimaton veli', ja murteissa on tietoja myös *setämiehen* käytöstä pelkän 'sedän' merkityksessä (Tervonen 2017). Samat merkitykset mainitaan myös Nykysuomen sanakirjassa.

Setämiehen seuralaiset

Korpuslingvistiksessä tutkimuksessa voidaan selvittää, mitkä sanat esiintyvät teksteissä yhdessä. Tähän viitataan yleisesti termillä *kollokaatio*. Kollokaatiolla tarkoitetaan sanojen merkityspohjaista taipumusta esiintyä yhdessä tiettyjen muiden sanojen kanssa: esimerkiksi *ammua*-verbi esiintyy usein samoissa teksteissä kuin substantiivi *lehmä* (Karlsson 1998: 232). Laajemmassa mielessä voidaan puhua myötäesiintymistä eli sanoista, jotka näyttävät esiintyvän tiuhaan jonkin tietyn samoissa teksteissä esiintyvän sanan – tällä kertaa *setämiehen* – kanssa. Futusomen analyysissa yleisimpinä sanoina käsitellään sisältösanoja eli sanoja, joilla on semanttinen tai leksikaalinen merkitys, ei kieliopillisia (muoto)sanoja (termeistä ks. esim. Hakulinen & Ojanen 1993). Kiinnitän tässä analyysissani huomiota niihin sanoihin, jotka esiintyvät samassa tekstissä eli samassa merkityskokonaisuudessa *setämies*-sanan kanssa. Kutsun näitä myötäesiintymiksi.

Some-aineistossa *setämies*-teksteissä käytetään yleisesti ikään ja sukupuoleen viittaavia sanoja. Suosituimpia *setämiehen* myötäesiintymiä kaikkina tarkastelu vuosina ovat *mies*, *setä* ja *nainen*. Monet 30 yleisimmän myötäesiintymän joukossa olevista sanoista viittaavat seksiin: *seksi*, *naida*, *vittu*, *pano*. Setämies-tekstien 30 suosituimman adjektiivin joukossa on monia ikään viittaavia sanoja: useimmin toistuvat *nuori*, *vanha* ja *keski-ikäinen*. Suosituimpien adjektiivien listassa on paljon eri tavoin kielteisiä tuntemuksia kuvaavia ja muita kielteisesti arvottavia adjektiiveja: *pervo*, *irstas*, *vihainen*, *pelottava*, *kiihkeä*, *ällöttävä*, *limainen*, *katkera*, *ahdisteleva*, *kiimainen*, *ruma*, *sääliittävä*, *oksettava*, *haiseva*, *lihava*. Monet näistä viittaavat seksuaaliseen olemukseen ja ulkonäköön. Myönteisiksi tulkittavissa olevia adjektiiveja on kolmenkymmenen suosituimman joukossa vain muutamia: *kohtelias*, *nuorekas*, *kiinnostunut*, *norja*.

Myötäesiintymien yleisen tason tarkastelu antaa viitteitä siitä, että sosiaalisen median *setämies*-sanan sisältävissä teksteissä käytetään tyypillisesti sukupuoleen, ikään ja ulkonäköön sekä seksiin tai seksuaalisuuteen liittyviä ilmauksia. Tavallisia

ovat myös monin tavoin kielteisiä tunteita ilmaisevat ja muuten kielteisesti arvottavat adjektiivit.

Setämiehen merkityksiä

Yleistason kvantitatiivisen tarkastelun perusteella *setämies* on sosiaalisessa mediassa suhteellisen yleinen sana, joka on viime vuosina yleistynyt Twitterissä ja erityisesti keskustelupalstoilla. Tavallisten myötäesiintymien tarkastelu osoittaa, että *setämies*-sanan sisältävissä teksteissä tuotetaan usein tietynlaisia kielteisiä merkityksiä.

Siirryn nyt määrällisestä tarkastelusta laadulliseen ja pyrin luomaan yleiskuvaa siitä, millaisia käyttötapoja sanalla on sosiaalisessa mediassa eli millaista merkityspotentiaalia *setämies*-sanalla on mahdollista aktivoida. Sanan merkitykset kytetään teksteissä laadullisen analyysini perusteella ainakin sukupuoleen, ikään, ulkonäköön, seksuaalisiin mieltymyksiin, kielelliseen ja muuhun käyttäytymiseen sekä ammattiin tai valta-asemaan. Tavoitteenani ei ole tässä tutkimuksessa vertailla käyttötapojen yleisyyttä tai yksityiskohtaisesti sitä, millaisia arvottavia merkityksiä missäkin kontekstissa aktivoidaan.

Sukupuoli. Somen *setämies* on sukupuoleltaan mies. Setämies on muun muassa *jännämies, mieshenkilö, mies, herrasmies, äijä, massimies, setä* (vauva.fi). *Setämiehen* oletettu sukupuoli käy ilmi myös teksteistä, joissa *setämies* esitetään naisen vastakohtana tai joissa setämiestä verrataan naiseen: ”Jos #setämies ehdottaa seksiä, se on häirintää. Jos Flinkkilän Iris ehdottaa seksiä, se on ihanaa seksiposiitiivisuutta.” (Valvova Silmä, Twitter, 4.11.2017.)

Ikä. Setämieheen liitetään somessa ikäjääreitä. Vauva.fi-keskustelussa ikää määritellään muun muassa tähän tapaan: *vanhentunut, yli 30-vuotias, 35-vee tai vanhempi, 30+, yli kolmekymppinen, vähän vanhempi, keski-ikää hipova, voi iältään olla hyvinkin nuori (...) ikäistään vanhemman oloinen.*

Eri ikäisiksi itsensä esittelevät vauva.fi-keskustelijat kertovat itsestään setämiehinä: ”Minä olen setämies. Lähes viiskymppinen äijä (...); ”Mua sanottiin eräällä raksatyömaalla setämieheksi kun oli 21 v.”. Erään keskustelijan mukaan taas ikä ei ole setämieheydessä ratkaiseva tekijä. Twitterissä #setämies-tunniste kytetään pohdintoihin omasta iästä esimerkiksi tähän tapaan:

Kaksi merkkiä vanhenemisesta. 1. Salibandyssä pärjää enää verbaalisesti. 2. Pelit päättyvät siihen, kun heittää pallon omaan maaliin #salibandy #maalivahti #ikämies #setämies (Riku Heinonen, 28.11.2017.)

Oon varmaa tulos vanhaksi ku #subway'ssä pieni lapsi kurkki mitä syön ja hänen äitinsä sano et anna sedän syödä leipä rauhassa. #setämies (Valtteri Väisänen, 6.10.2017.)

Varma keski-ikäisyyden merkki lienee kaksikymppisten (ja nuorempien) Instagram/Snapchat-touhujen ihmettely. Miten ne jaksaa? #setämies (Mikko Niskanen, 29.7.2017.)

11 tunnin päästä olen loma-ukko! Ja viikon päästä 3-kymppinen #setämies #kesäloma #loma #kolmekymppinen (Matti Koskinen, 20.7.2017)

Epäsuoremmin ikään liittyvät maininnat kärryiltä tipahtamisesta ja vanhaan juuttumisesta, kuten näissä twiiteissä:

Haluaisin tykätä tästä, mutta en tiedä mitä on contourata. #setämies (Ramppa kalkattaa, 2.9.2017)

Mä olen niin onnellinen. #c64 #commodore64 #setämies #oldschool #kasetti-asema... <http://www.retrotech.info/commodore/c64/ma-olen-niin-onnellinen-c64-commodore64-setamies-oldschool-kasetti-asema/> ... (retrotech, 1.9.2017)

Tänään #kummityttö opasti #kummisetä'ä @musicallyapp'n maailmaan. Tämä lopputulos oli kuulemma aivan väärä ja tyhmä. #nextgen #setämies (Otso Z. Laxenius, 22.8.2017)

Toimiston virallinen teini opasti tänään minua ja Saulia snapchatin saloihin. On kyllä mystinen applikaatio. #setämies (Henri Heikkinen, 9.8.2017)

Ulkonäkö. Setämieheen yhdistetään somessa ulkonäkömääreitä. Näin twiiteissä: viikset (#maakuntienkalapuikkomies, Aleksi Blomster, 3.11.2017), ihonväri (valkoinen; V.I. Järvinen, 15.8.2017), äkäisen näköinen (Kauko Karvonen, 18.6.2017). Näin vauva.fi-keskustelussa: *rupsahtanut, kulahtanut, Ulkoisesti ikääntyminen alkaa näkyä.*

Eräs vauva.fi-keskustelijoista keskittyy ulkonäön kuvailuun tähän tapaan: ”30+ miehellä on jo ryppyjä ja nahka paksuuntunut. Erektio alkaa pehmenemään. Maha kasvaa. Hiusraja pakenee. Ensimmäiset harmaat alkavat näkyä. Toisin sanoen 30+ miehet ovat rumia.”

Seksuaaliset mieltymykset. Setämieheen yhdistetään somessa seksuaalisiin mieltymyksiin liittyviä merkityksiä. Erityisesti mieltymykset suuntautuvat nuoriin naisiin. Näin Twitterissä:

Aino-triptyykin edessä äiti selittää lapsilleen: "Väinämöinen oli sellainen #setämies." #taide #ankallis (Markus Pehkuri, 17.10.2017)

Hyvä kysymys. Tässä yhteydessä siis vanhaan organisaatorak. uskova, hieman seksistinen, nuoria vähättelevä henkilö, usein miesoletettu. (Miikka Keränen, 23.9.2017, vastauksena pyyntöön määritellä *setämies*.)

Namusetä on mies karkein. #puujalkaperjantai #saiskosnamia #Setämies #sukkelinkielenkäyttö (Jussi Herranen, 28.7.2017)

Näin vauva.fi-keskusteluissa:

on kiinnostunut seksuaalisessa mielessä teinityöistä, katselee parikymppisiä naisia (tyttöjä) sillä silmällä, Sellainen tosielämän pedobear, yrittää parikymppisiä ja nuorempia naisia, mielellään tiirailee parikymppisiä mimmejä ihan missä tahansa, sponsaa teini-prinsessaa rahallisesti ja voi saada tiettyjä palveluksia sitten, Kyllähän noita näyttää siellä 'Teenax'-sivustolla riittävän (ihan kyllästymiseen saakka) kaikenlaisia 'setämiehiä' ja 'teiniprinsessoja' muhinoimassa siellä kuvissa ja videoissa keskenään., kuvittelee olevansa "nuorekkuutensa" ansiosta kovassa huudossa nuorten naisten keskuudessa, Sedän katse viipyy rinnoissa ja lantion seutuvilla., olihan se Tinderistä mukava pokailla kaksfemmoja mimmejä., Setämies on yli 30-vuotias mieshenkilö, joka on kiinnostunut seksuaalisessa mielessä teinityöistä.

Kielellinen ja muu käyttäytyminen. Setämiestä merkityksellistetään somessa myös kielellisen ja muun käyttäytymisen perusteella. Twiittien perusteella *setämies* muun muassa valittaa ja neuvoo sekä mansplainaa (eli miesselittää):

tähän väliin on pakko tulla sanomaan seuraavaa: Oi, kumpi ette koskaan kynnistyisi tai sementoituisi johonkin kaavaan mitä duuni määrittelee. Aina on uusia tapoja tehdä asioita :) No niin, setä on taas neuvonut, jatkakaa. #setämies #nevvoo (Jari P. Salminen, 2.12.2017)

Miehellä 2 vaihtoehtoa. 1) Osallistua keskusteluun -> #mansplainaaja tai #setämies 2) Olla hiljaa -> vaikenee tahallaan Jos vain katoaisi. (Jukka-Pekka Puro, 28.10.2017)

Lapset kehittyä nykyään nopeaan. Osaavat jo ennen kouluun menoa haistattaa useammalla kielellä. #setämies #valittaa (Miika Pettersson, 27.7.2017)

Älä hämääny #setämies'ten kommentteista vaan reagoi. Aina. Hiljaisuus tulkitaan hyväksynnäksi. @MarinSanna #tasaarvo #työelämä #mibseminaari (Jaana Saramies, 20.5.2017)

Puoliväliriihen keskustelu @Aamutv oli karmeaa kuunneltavaa. Setämies @SampoTerho mansplaining ja toimittajalta kontrolli hukassa (Hanna Christophliemk, 26.4.2017)

Syön sipsejä ja katon #missuomi kisoja. #setämies (Antti, 1.10.2017.)

Helvetin väsynyt läppä. #setämies (Eveliina, 29.9.2017; vastauksena Karl Ekholmin "Catfight!!!"-twiittiin, johon on upotettu Elina Lepomäen Li Anderssonia kritisoiva twiitti)

#kohtaaminen liikennevaloissa, #setämies ja minä. "Parikan kengät, vai?" Myönsin. "Kauniit." Päivän #kohteliaisuus @MinnaParikka (Annika, 21.9.2017)

Mykistävä se setämiesten määrä, jotka on tullut selittämään mulle eilen miltä musta pitäisi tuntua. Mansplaining is so not dead! (Suvi Avuinen, 8.9.2015)

Ammatti ja valta-asema. *Setämies*-teksteissä viitataan toisinaan myös *setämiehen* ammattiin ja valta-asemaan, joka siihen usein liittyy. Anne Kuutio twiittaa 14.9.2017 näin: "Kauhuskenaario on et nää setäihmiset esittävät ja päättävät asiasta. Pari vuosikymmentä toivottu muutosta, ei enää riitä" Twiitti on vastaus Katju Aron twiittiin, jossa Aro tuo esiin isyyvapaisiin liittyvän blogitekstinsä. Anne Kuution *nää setäihmiset* viittaa Ylen Ykkösaamussa haastateltuihin taloustieteilijä Tuomas Kososeen ja poliitikko-taloustieteilijä Juhana Vartiaseen. Markus vastaa Anne Kuution viestiin näin: "Onko niin että miehet eivät voi ottaa kantaa tähän keskusteluun ja heidät siirtää sivuun keskustelusta solvaamalla heitä? #setämies" Tuuli Kampvila vastaa Markuksen viestiin: "Ei, vaan siitä että setämiehet ovat hallinneet keskustelua vuosikymmeniä – tai pikemminkin vuosisatoja – ja nyt tätä ilmiötä kritisoidaan." Markus kysyy Kamppilalta, eikö *setämies*-termi ole halventava. Kampvilan mukaan "Mä en sitä voi päättää. Toisaalta se korostaa tässä keskustelussa vuosisataisia valtarakenteita ja tuo niitä siten näkyviin." Markuksen mukaan "Termi on syntynyt vallassa olevia miehiä vastaan."

Toisinaan setämieheys yhdistetään toimittajiin ja poliitikkoihin, kuten näissä twiiteissä:

Hei #setämies #toimittajat yms.: Älkää siirrelkö maalitolppia! #Sipilä & #hallitus varautuminen @persut hajoamiseen ymmärrettävää. Mutta se ei ollut kysymys. Oikea kysymys: Oliko kaikki se halpa teatteri ja suoranainen #valehtelu OK? Mielestäni #demokratian halventamista (Panu Raatikainen, 11.11.2017)

Odotetaanko #setämies @TimoHaapala'lta vastaavaa? Voi käydä aika pitkäksi? (Arto Nätkynmäki, 7.11.2017)

Kaksikin lasta olisin veronmaksajiksi kasvattanut, mutta kävikin tahaton #lappsettomuus. Nyt #setämies käskee #synnytystalkoot hommiin. #huoh (Minna Wikström, 23.8.2017)

Setämies monena

Setämies on yhdyssanana näennäisen neutraali: sen enempää *setä* kuin *mies* tai niiden yhdistelmä *setämieskään* eivät sellaisinaan ole arvottavia tai kanta-aottavia. Tosin Kielitoimiston sanakirjassa mainitaan *mies*-sanana myönteinen käyttötapa: 'miessukupuolen myönteisinä pidettyihin ominaisuuksiin, miehekkyyteen viittaavissa ilmauksissa' (esim. *Olla mies paikallaan.*). *Setää* voidaan sanakirjan mukaan käyttää myös leikkillisesti (esim. *Setä Samuli 'Yhdysvallat'*). (KS 2017, s.v. *mies, setä*; NS 1951–1961, s.v. *setämies.*)

Sosiaalisessa mediassa *setämiestä* käytetään toisinaan perinteiseen tapaan näennäisen objektiivisesti viittaamassa omaan sukupuoleen ja sukulaissuhteeseen: "Meikäläisestä tuli tunti sitten elämäni ensimmäistä kertaa setä. Sitä on mukava lähteä huomenna juhlistamaan Italiaan. #setämies" (Teemu Tuomi, Twitter, 18.5.2017.)

Tavallisempaa näyttäisi kuitenkin olevan käyttää *setämiestä* arvottavasti. Usein arvottaminen on kielteistä, kuten tässä twiitissä, jossa *setämies* yhdistyy selaisiin selvän negatiivisiin sanoihin kuin *käppäukko* ja *ihmisperse*: "Okei kaikki #käppäukko ja #setämies ihmiset ynnä muut ihmisperseet, lukekaa tämä ketju ajatuksella ja sisäistäkää." (Viittaa ketjuun, jossa kuvataan baarissa tapahtunutta, miesten harjoittamaa ahdistelua, Jere Hakkarainen, 1.10.2017.)

Sosiaalisen median aineiston analysoinnin perusteella *setämies*-sanana yhteydessä käytetään usein muita kielteisesti arvottavia sanoja ja setämieheen kytketään

somessa monia kielteisiä ominaisuuksia. *Setämiehen* suosion kasvu keskustelupalstoilla ja Twitterissä antaa viitteitä siitä, että sanaa todennäköisesti käytetään tulevaisuudessa entistä enemmän myös muissa tekstilajeissa, alkuun mitä luultavimmin muissakin mielipideteksteissä, todennäköisesti juuri kielteisesti arvottavasti.

Aineistosta on selvästi havaittavissa, että *setämies*-sanan käyttö somessa ei riipu käyttäjän sukupuolesta. Sanaa käyttävät niin itsensä naisiksi tai miehiksi kuin muunsukupuolisiksikin määrittelevät somettajat. Tavallista on sekin, että monet miehinä esiintyvät kuvaavat sanalla itseään, ja näissä käytöissä sanaa pyritään positiivistamaan. Tässä voi nähdä samantapaista taistelua termeistä kuin *mamu*-keskustelussa, jossa osa maahanmuuttajista alkoi tietoisesti käyttää *mamu*-sanaa myönteisesti itseensä viitattaessaan, vaikka sanaa oli alkujaan käytetty lähinnä maahanmuuttajiin kielteisesti suhtautuvien keskusteluissa.

Setämiehestä puhuminen voi olla itseironista ja siten sanaa solvaustarkoituksessa käyttäviä aseista riisuvaa. Näin Joonas Korhonen Twitterissä (22.11.2017): ”Täytän keväällä 35 vuotta. Sen kunniaksi aattelin nauhoittaa koko illan komedia-dvd:n, jonka nimeksi tulee Setämies.” Näin Mikko Pihkoluoma (31.10.2017): ”Olen Danny Brownin keikalla ja pahemman luokan *setämies* tuli kokeilemaan nuorisomusiikkia -olo.”

Joskus setämiehiksi samaistuvat itseänsä naisiksi esittelevät keskustelijat:

Vihdoinkin tiivistä elonpolusta - ja voi vaihtaa tuohon *#setämies* tilalle *#tätinainen* Olen setämies - ja ylpeä siitä (Ava Vartiainen, Twitter, 22.7.2017)

tunnen kyllä näissä keskusteluissa usein sielunkumppanuutta *setämiesten* kanssa *#setämies* *#kääppäukko* *#valkoinenheteromies* (Päivi Suurhasko, Twitter, 17.7.2017)

Setämies-sanaa käytetään sosiaalisessa mediassa monissa merkityksissä ja osin perinteisiä sukupuoliin liittyviä rooleja ja muita merkityksiä purkaenkin. Setämiehistä puhuminen on myös intertekstuaalinen valinta, joka kytkee puheenvuorot sukupuolta käsittelevien ja sukupuolen käsitettä määrittelevien tekstien ketjuun ja verkkoon. Kysymys sukupuolesta ja sukupuolten moninaisuudesta on 2000-luvun suomalaisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa olennainen monissa yhteyksissä, muun muassa politiikassa, journalismissa ja lainsäädäntötyössä sekä muussa viranomaistoiminnassa.

Setämiestä käytetään sosiaalisessa mediassa myös sukupuoli oletuksiin kriittisesti suhtautuvissa keskusteluissa ja sanaa käytetään osin (itse)ironisestikin. Yhteen

sukupuoleen viittavan sanan käyttö ei näissäkään tilanteissa ole omiaan purkamaan vallalla olevia sukupuoli oletuksia: setämiehestä puhuminen – puhutaanpa missä mielessä tahansa – tuottaa uudestaan 'miehen' merkitystä ja monissa tapauksissa myös sen vastapariksi oletettavan 'naisen' merkitystä. *Setämies* pitää somessakin yllä ja aktivoi oletusta kahdesta selvärajaisesta sukupuolesta ja sukupuolisen vastakkainasettelun merkityspotentiaalia.

Setämiehestä puhuminen ei vähennä kielen mieskeskeisyyttä eikä yleisemmin kielen sukupuolittavuutta (ks. Mantilan ja Engelbergin tutkimuksista artikkelini alussa). Perimmäisiä ideologisia vastakkainasettelumerkityksiä ja kahteen sukupuoleen liittyvää kollektiivista tajuntaa *setämies*-puhe ei sosiaalisessa mediassa-kaan haasta. Se ei myöskään millään tavalla edistä tasa-arvopyrkimyksiä eikä pyrkimystä moniarvoisuutta kunnioittavaan kielenkäyttöön.

Lähteet

Aineisto

Futusome 2015–2017. Futusome Oy:n sosiaalisen median aineisto ja SomeTutkija-työkalu.

Media-arkisto 2017 = Suomen media-arkisto. Alma Media.

Twitter 2017. www.twitter.com.

Vauva 2017: Mikä vitun *setämies*? -keskustelu Vauva-lehden keskustelupalstalla. <https://www.vauva.fi/keskustelu/2685450/mika-vitun-setamies>. Haettu 28.12.2017.

Kirjallisuus

BIBER, D., S. CONRAD, R. REPPEN 1998: *Corpus linguistics. Investigating language structure and use*. Cambridge UP.

BUTLER, JUDITH 2006: *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Ensimmäinen painos 1990. Routledge.

ENGELBERG, MILA 2016: *Yleispätevä mies: Suomen kielen geneerinen, piilevä ja kielio pillistuva maskuliinisuus*. Helsingin yliopisto.

HAAPANEN, LAURI 2011: Sitaattien tehtävät ja tekeminen kaunokirjallisuus-journalistisissa lehtijutuissa. *Media & viestintä* 34 (2011): 3, 64–89.

- HAKULINEN, AULI & JUSSI OJANEN 1993. *Kielitieteen ja fonetiikan termistöä*. 3. p. Helsinki: SKS.
- HALLIDAY, M. A. K. 1978: *Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. Edward Arnold.
- HALLIDAY, M. A. K. & MATTHIESSEN, M. I. M. 2014: *An introduction to functional grammar*. Third edition. Routledge.
- HEIKKINEN, VESA 1999: *Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä*. SKS.
- HEIKKINEN, VESA 2012A: Ideologia. Teoksessa Heikkinen, Vesa, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä ja Mikko Lounela 2012: *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Gaudeamus. 112–119.
- HEIKKINEN, VESA 2012B: Teksti. Teoksessa Heikkinen, Vesa, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä ja Mikko Lounela 2012: *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Gaudeamus. 59–66.
- HEIKKINEN, VESA JA MIKKO LOUNELA 2012: Korpus. Teoksessa Heikkinen, Vesa, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä ja Mikko Lounela 2012: *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Gaudeamus. 120–127.
- HEIKKINEN, VESA, HARRI MANTILA JA MARKKU VARIS toim. 1998: *Tuppisuinen mies. Kirjoitelmia sukupuolesta, kielestä ja kulttuurista*. SKS.
- HEIKKINEN, VESA JA EERO VOUTILAINEN 2012: Johdanto: Genre – monitieteinen näkökulma. Teoksessa Heikkinen, Vesa, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä ja Mikko Lounela 2012: *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Gaudeamus. 17–47.
- HEIKKINEN, VESA, MIKKO LOUNELA, EERO VOUTILAINEN 2012a: Aineistot ja niiden käyttö tekstilajitutkimuksessa. Teoksessa Heikkinen, Vesa, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä ja Mikko Lounela 2012: *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Gaudeamus. 325–350.
- HEIKKINEN, VESA, MIKKO LOUNELA, EERO VOUTILAINEN 2012b: Automaattinen analysointitilajitutkimuksessa. Teoksessa Heikkinen, Vesa, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä ja Mikko Lounela: *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Gaudeamus. 372–391.
- JANTUNEN, JARMO HARRI 2012: Korpusvetoinen tekstilajianalyysi: sanalistat ja genreavainsanat. Teoksessa Heikkinen, Vesa, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä ja Mikko Lounela: *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Gaudeamus. 360–371.
- KARLSSON, FRED 1998: *Yleinen kielitiede*. Yliopistopaino.

- KS 2017 = *Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskus.
- LAITINEN, LEA toim. 1988: *Isosuinen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä*. Yliopistopaino.
- LAUERMA, PETRI 2012: Kieli. Teoksessa Heikkinen, Vesa, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiirilä ja Mikko Lounela: *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Gaudeamus. 51–54.
- MANTILA, HARRI 1998: Jätkät ja jässikät, donjuanit ja gentlemannit eli Perussanakirjan mieskuva. Teoksessa Heikkinen, Vesa, Harri Mantila ja Markku Varis toim.: *Tuppi-suinen mies. Kirjoitelmia sukupuolesta, kielestä ja kulttuurista*. SKS. 15–31.
- NS 1951–1961 = *Nyky-suomen sanakirja*. WSOY.
- SAUKKONEN, PAULI, MARJATTA HAIPUS, ANTERO NIEMIKORPI JA HELENA SULKALA. 1979: *Suomen kielen taajuusanasto*. WSOY.
- SIEWIERSKA, ANNA (2011). Overlap and complementarity in reference impersonals: Man-constructions vs. third person plural-impersonals in the languages of Europe. Teoksessa Malchukov, A. & Siewierska, A. toim.: *Impersonal constructions: A cross-linguistic perspective* (Vol. 124, s. 57–89). Benjamins.
- SKP 1990, 1992, 1994 = *Suomen kielen perussanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- VOUTILAINEN, EERO 2012: Rekisteri. Teoksessa Heikkinen, Vesa, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiirilä ja Mikko Lounela: *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Gaudeamus. 70–76.

Muut lähteet

- Aamulehti 2017: Aamulehti ottaa käyttöön sukupuolineutraalit tittelit – eduskunnan puhemies on jatkossa puheenjohtaja. Aamulehden pääkirjoitus, 16.9.2017. <https://www.aamulehti.fi/paakirjoitukset/olemme-paattaneet-olla-kaikki-ihmisia-200395971/> Haettu 28.12.2017.
- Futosome 2017: Futusomen verkkosivut. www.futosome.com. Haettu 28.12.2017.
- HEIKKINEN, VESA 2017: Tunnekuohua, vääriä tietoja, harhakäsityksiä – kieli ja sukupuoli ovat tulenarka yhdistelmä. Aamulehti, 28.9.2017. <https://www.aamulehti.fi/mielipiteet/tunnekuohua-vaaria-tietoja-harhakasityksia-kieli-ja-sukupuoli-ovat-tulenarka-yhdistelma-200422479/> Haettu 28.12.2017.
- HEINONEN, TARJA RIITTA 2017: Sähköpostikeskustelu Vesa Heikkisen kanssa 15.12.2017.

- Kotus 2007: Sukupuolineutraalin kielenkäytön edistäminen. Suomen kielen lautakunnan kannanotto 22.10.2007. Kotuksen verkkosivut. https://www.kotus.fi/ohjeet/suomen_kielen_lautakunnan_suosituksia/kannanotot/sukupuolineutraalin_kielenkayton_edistaminen Haettu 28.12.2017.
- Kotus 2018: Kielitoimiston sanakirja. Kotuksen verkkosivut.https://www.kotus.fi/sanakirjat/kielitoimiston_sanakirja Haettu 28.5.2018.
- TERVONEN, RIIKKA 2017: Sähköpostikeskustelu Vesa Heikkisen kanssa 15.12.2017.
- VALLING, SIMO 2016: Futusome-esittely Kotimaisten kielen keskuksessa. 18.5.2016. VH:n muistiinpanot.
- Voikko 2017: Voikko-sivusto. <http://voikko.puimula.org/> Haettu 28.12.2017.

Vähemmistöyhteisöt

Henkilönnimien variaatiosta kolmikielisessä Raisin kunnassa

Anna-Riitta Lindgren

1 Johdanto

1.1 Artikkelin aihe

Pohjoiskalotin kaksi- ja kolmikielisillä alueilla on tavallista, että ihmisillä on rinnakkaisia nimiä, jotka liittyvät eri kieliin. Vain yksi niistä, yleensä valtiolliseen enemmistökieleen liittyvä nimi, on virallinen. Murrepiirteet, kuten esimerkiksi peräpohjalaismurteitten, meänkielen ja kveenin "meän hoo", ilmentävät puhujan alueellista identiteettiä. Myös rinnakkaisten henkilönnimien käyttäminen voi ilmaista paitsi yksilöllistä myös kollektiivista identiteettiä. Tiettyjen nimeämisperinteiden mukaiset epäviralliset nimet voivat kertoa paikalliseen yhteisöön kuulumisesta ja monikielisyyden yhteydessä vähemmistöryhmään kuulumisesta.

Keräsin murreaineistoa ja tein kielisosiologisia haastatteluja Pohjois-Norjan kveenien parissa 1960-, 1970- ja 1980-luvulla. Kenttätöiden sivutuotteena kertyi myös henkilönnimistä aineistoa, joka kertoo omalla kiinnostavalla tavallaan yhteisöllisestä kolmikielisyydestä ja sen muutoksista. En ole nimistöntutkija, mutta olen esitellyt tätä aineistoa parissa norjankielisessä artikkelissa (Lindgren 2011, 2015.) Tässä tarjoan samasta aiheesta suomenkielisen tekstin.

Tarkastelen aineistoa näkökulmasta, jonka olen oppinut sosiolingvistiikasta. Yhteisöllisen monikielisyyden tutkimuksen pioneeri Joshua Fishman (1971) aloitti 1960-luvulla tutkimushaaran, jonka keskeinen kysymys kuuluu "Kuka puhuu mitä kieltä kenen kanssa, koska ja missä?" Sovellan tätä henkilönnimiin: Kuka käyttää mitä nimeä kenestä, kenen kanssa, koska ja missä? Tarkastelen myös sitä, mitkä nimet ilmaisevat etnistä identiteettiä ja miten kolmikielisen tilanteen muutokset näkyvät henkilönnimissä. Käsittelytapani lienee lähinnä henkilönnimien sosio-onomastiikkaa, josta lähemmin Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008: 75–77, Akselberg 2010 ja Ainiala & Östman 2017.

Tämän artikkelin rajoissa pyrin ainoastaan antamaan yleiskuvaa yhden kolmikielisen pitäjän rinnakkaisista nimistä ja niiden kontekstiin sidotusta variaatiosta

1970-luvulla. Pitäjä on Tromssan läänin pohjoisosassa sijaitseva Raisi. Aineistoa olen saanut muihin aiheisiin keskittyvien haastattelujen yhteydessä Raisissa vuosina 1967–1971, jolloin oleskelin siellä yhteensä noin puolitoista vuotta ja lisäksi muutamia viikkoja Koutokeinossa. Ihmisten tapa käyttää erikielisiä nimiä tuli tutuksi myös osallistuvan havainnoinnin kautta. Suuren osan tästä ajasta olin kenttätöissä yhdessä Marjut Aikion kanssa, joten aineisto on tältä osin yhteistä. Myöhemmin 1970-luvulla haastattelin jonkin verran nimenomaan henkilönnimistä ja niiden käytöstä varsinkin norjankieliseen enemmistöön kuuluvia henkilöitä. Vuonna 2010 täydensin vielä saamelaiden nimien aineistoa. Täydentäviä kirjallisia lähteitä ovat Imerslund (2008) ja Steen (1992).

Ensimmäisessä luvussa esittelen ensin Raisin kolmikielisyyttä ja sitten aineiston luokittelua. Toisessa luvussa kerron esimerkkien avulla siitä, minkälaisia eri kieliin liittyviä nimiä aineistossa on. Kolmannessa luvussa tarkastelen rinnakkaisien nimien käyttämistä erilaisissa tilanteissa.

1.2 Kolmen kielen pitäjä

Raisi, norjaksi Nordreisa, saameksi Ráisa, sijaitsee Suomen Käsivarren Halti-tunturista pohjoiseen ja koilliseen. Suurin osa pitäjästä on asumatonta vuoristoa. Asutusta on Raisinvuonon rannoilla sekä mereen laskevan Raisinjoen (Reisaelva, Ráis'eatnu) pohjoisimman 50 kilometrin varrella. Joen suulla sijaitsee kirkonkylä Hansinkenttä (Storslett, Stuuragieddi). Pitäjän paikannimistö on kolmikielistä. Kveeninkieliset paikannimet on hyvin esitelty Bente Imerslundin kirjassa *Finske stedsnavn i Nordreisa* (1993).

Raisissa on ainakin 1700-luvulta asti elänyt saamelaisia, norjalaisia ja kveenejä. Kveenit ovat Pohjois-Ruotsista ja nykyisestä Pohjois-Suomesta 1700- ja 1800-luvuilla alueelle muuttaneiden ihmisten jälkeläisiä. Eniten kveenejä on asunut Ylä-Raisissa eli jokilaakson noin 30 eteläisimmän asutun osan varrella. Siellä kveenit olivat 1800-luvun lopulla enemmistönä. Ala-Raisissa eli jokilaakson alajuoksun kylissä ja merenrantakylissä on myös asunut kveenejä. Norjankielisiä asukkaita on tullut Keski-Norjasta. (Hansen 1953: 31–50.)

Aineistoni saamelaiset nimet ovat peräisin jutavilta¹ poronhoitajaperheiltä, jotka asuivat talvet Koutokeinossa (Kautokeino, Guovdageaidnu) ja kevästä syksyyn Raisissa. Ennen pitäjässä on asunut myös merisaamelaisia, mutta kenttätöittäni aikoina siellä asui ympärivuotisesti vain joitakin harvoja saamelaisia, jotka olivat kotoisin muualta Pohjois-Norjasta ja muuttaneet aikuisina Raisiin. Käsittelen tässä artikkelissa vain Raisiin jutavien Koutokeinon saamelaisten nimiä; ne ovat erilaisia kuin merisaamelaisten nimet.

Valtion suhtautuminen Pohjois-Norjan monikielisyyteen oli 1800-luvun keskivaiheille saakka suvaitsevaista, mutta sen jälkeen toiseen maailmansotaan saakka harjoitettiin kveenejä ja saamelaisia kohtaan kansallismielistä sulauttamispolitiikkaa (Eriksen & Niemi 1981). Sulauttaminen jatkui käytännössä vielä 1950- ja 1960-luvuilla. Tämän seurauksena kveenit ja rannikon merisaamelaiset vaihtoivat vähitellen kielensä norjaan, niin että 1900-luvun lopussa vain vanhempi väestö käytti kveeniä ja saamea keskuudessaan. Norjalaistamiskaudella lapsia norjalais-tettiin kouluissa ja kouluasuntoloissa. Perheissä ruvettiin puhumaan lapsille norjaa, niin että norja yleistyi asteittain etnisten ryhmien sisäiseksi kieleksi. Sen sijaan Finnmarkun läänin sisämaassa Koutokeinossa, Kaarasjoella ja Tenolla saamen kieli säilyi kotikielenä ja saamelaisten keskinäisenä kielenä. (Jernsletten 1982; Todal 2002; Lindgren 2009, 2010.)

Nykyinen etninen renessanssi alkoi saamelaisten keskuudessa pienissä piireissä jo 1950-luvulla, mutta alkoi tulla laajemmin tunnetuksi ja vaikuttavaksi vasta 1970-luvulla ja varsinkin Alattionjoen patoamisesta käydyn taistelun yhteydessä vuoden 1980 tienoilla. Norja allekirjoitti ILO-sopimuksen alkuperäiskansojen oikeuksista 1990. Kveenien olemassaoloon ruvettiin norjalaisessa julkisuudessa kiinnittämään positiivisempaa huomiota 1970-luvun kuluessa, ja etninen renessanssi alkoi heidän keskuudessaan 1980-luvulla. Kveenit tunnustettiin virallisesti kansalliseksi vähemmistöksi 1999 ja kveenin kieli itsenäiseksi kieleksi 2005. (Lindgren 2009.)

Kun aloitin murreaineiston keruun noin 50 vuotta sitten, ei etninen renessanssi ollut vielä alkanut. Suurin osa raisilaisista oli yksikielisiä norjalaisia. Kveeniä puhuttiin eniten Ylä-Raisissa, joka on pitäjän syrjäisintä asuttua aluetta. 1978 Ylä-

¹ Verbi *jutaa* tarkoittaa tässä yhteydessä poronhoitajien jokavuotista muuttamista poroineen sisämaasta rannikolle ja takaisin. Kveenissä ja suomen peräpohjalaismurteissa olen kuullut tämän verbin taipuvan *juttaa* : *juan* : *juti* : *jutanu* vastaavasti kuin *pitää*- ja *vetää*-verbit, enkä koskaan supistumaverbien tavoin kuten suomen kirjakielissä näyttää olevan.

Raisin asukkaista vajaa kolmannes (noin 70 henkilöä) käytti keskuudessaan kveeniä, ja he olivat syntyneet 1920-luvulla tai aikaisemmin. (Lindgren 1993: 262–263.) Aloittaessani kenttätöitä kymmenkunta vuotta aikaisemmin kveeninkielisiä oli enemmän, sillä joka vuosi Raisiin tullessani sain kuulla joidenkin vanhojen kienoppaitten kuolleen. Nuorempien joukossa oli monia, jotka osasivat kieltä enemmän tai vähemmän, mutta käyttivät sitä vain suomalaisten kanssa. Toisten kveenien kanssa he puhuivat norjaa. Ala-Raisissa kveeninkielisiä oli harvemmassa kuin Ylä-Raisissa, ja he olivat vielä iäkkäämpiä.

Poronhoitajaperheillä oli porojen kesälaitumet Raisinjoen lännenpuoleisilla tuntureilla ja Arnøyen saarella. Heillä oli Ala-Raisissa kesäasunnot, joissa asuttiin toukokuusta pitkälle syksyyn. Talvipaikassa Koutokeinossa saame on paikallinen enemmistökieli. Jutavia saamelaisia oli Raisissa 1970-luvulla noin 70 henkilöä. He puhuivat keskenään saamea.

Kaikki kveenit ja saamelaiset puhuivat hyvin norjaa lukuun ottamatta alle kouluikäisiä saamelaisia lapsia. Norjalaisesta enemmistöstä vain muutama harva osasi saamea tai kveeniä, ja samoin vain jokunen kveeni puhui saamea. Sen sijaan useat saamelaiset 1940-luvulle syntyneisiin saakka osasivat myös enemmän tai vähemmän kveeniä. Eräät vanhan polven saamelaiset kertoivat oppineensa lapsena kveeniä aikaisemmin kuin norjaa ja osaavansa sitä paremmin. Osa saamelaisista puhui kveenien kanssa kveeniä, mutta yleisin kieli kveenien ja saamelaisten välillä oli 70-luvulla kuitenkin norja. Useat saamelaiset, jotka osasivat jonkun verran kveeniä, käyttivät sitä vain suomalaisten kanssa. – Sekä kveenien että saamelaisten keskuudessa kveeniä käyttivät useammat miehet kuin naiset, ja kieli oli eniten käytössä vanhemman polven miesten keskuudessa.

1.3 Nimien luokittelu ja termit

Luokittelen nimet saamelais-, norjalais- ja kveeninimiksi sen mukaan, minkäkielissä puheessa niitä Raisissa 1970-luvulla käytettiin. Esimerkiksi erään kolmea kieltä puhuvan henkilön yksiönnimi oli saamea puhuttaessa *Ánde*, norjaa puhuttaessa *Anders* ja kveeniä puhuttaessa *Antti*; *Anders* oli myös virallinen nimi. Etymologisestihan kaikki nämä nimet ovat lähtöisin samasta raamatullisesta nimestä. Nimien alkuperä ei kuitenkaan kuulu tämän artikkelin aihepiiriin, vaan kirjoitan saamelais-, kveeni- ja norjalaisnimityksiä sillä perusteella, minkäkielisessä puheessa ne ensisijaisesti esiintyivät.

Gulbrand Alhaugin mukaan (2003: 69, 72) henkilönnimien luokittelussa voi olla vaikeaa vetää aivan tarkkoja rajoja, ja hän pitää päällekkäisyyksiä kategorioiden rajoilla hyväksyttävänä. Myös omassa aineistossani on mainittujen kielenvalintaan perustuvien kategorioiden rajoilla olevia nimityyppisiä ja pääsäännöistä poikkeavia käytäntöjä. Näistä kerron lähemmin luvussa 2.1. jaksossa "Kategorioiden rajoilla olevia nimiä".

Gulbrand Alhaugin ja Minna Saarelman mukaan (2015: 195) sekä Norjassa että Suomessa käytettiin usein patronyymejä (*Heikinpoika*, *Henriksen*) 1800-luvulle asti. Sukunimet tulivat lakisääteisiksi Suomessa 1921 ja Norjassa 1923. Norjaksi ihmisellä on "fornavn" ja "etternavn", ensin etunimi ja sitten sukunimi. Toisessa, suomalais-ugrilaista perua olevassa nimirakenteessa ristimänimi on viimeisenä (*Virtasen Maija*). Tämähän on edelleen vallitseva käytäntö unkarissa ja aivan tavallinen suomen puhekielessä, meänkielessä, kveenissä ja saamessa. Historiallisesti sitä on tavattu myös joissakin muissa sukukielissä (Mikkonen & Paikkala 2000: 16; Paikkala 2004: 100). Aineistoni saamelais- ja kveeninimillä on tämä rakenne. Tämän takia en tässä artikkelissa käytä sanaa etunimi vaan yksilönnimi, koska se tulee nimiyhdistelmässä viimeisenä muissa paitsi norjalaisnimissä.

Nimiyhdistelmissä yksilönnimeä edeltäviä nimiä kutsun lisänimiksi. Sanaa sukunimi käytän norjalaisten nimien etternavn-käsitteen synonyyminä. Koska monilla oli enemmän kuin yksi norjalainen nimi, sukunimi-käsite ei tässä artikkelissa rajoitu ainoastaan viralliseen sukunimeen. Saamelaisiin nimiin kuuluu yksilönnimien ja lisänimien lisäksi epävirallinen nimi, joka viittaa nimenomaan sukuun ja joka on pohjoissaameksi goargu 'sukunimi' (Sammallahti 1989: 182). Kutsun niitä tässä artikkelissa saamelaisiksi sukunimiksi. Pekka Sammallahten (1989) sanakirjassa on luettelo saamelaisista sukunimistä ja niiden virallisista vastineista Suomessa, Norjassa ja Ruotsissa (luku Sámi goarggut, mts. 520–523). On tyypillistä, että yhdellä virallisella sukunimellä voi olla pari kolme saamelaista vastinetta, jotka kuuluvat eri suvuille tai sukuhaaroille. Rydving (2015: 180) mainitsee *Eira*-nimelle jopa viisi vastinetta.

Norjassa ei ole harvinaista, että sukunimen (etternavn) ja etunimen (fornavn) välissä esiintyy nimi, jota norjaksi kutsutaan termillä mellomnavn. Käytän sen vastineena termiä välinimi. Se voi olla esimerkiksi toisen vanhemman sukunimi (esim. *Eivind Braastad Jensen*, *Frode Bull Jäger*) tai avioliittoa ennen käytetty sukunimi, jos on naimisiin mennessään ottanut saman sukunimen kuin puolisoilla on (esim. *Åse Hjort Lervik*, *Olaf Jansen Vestvik*). Raisilaisten välinimiä esittelen luvuissa 2 ja 3.

Kirjoitan norjalaiset nimet siten kuin ne norjassa kirjoitetaan, saamelaisnimet pohjoissaamelaisen kirjoitustavan mukaisesti ja kveeninimet niiden paikallisen ääntämisen perusteella kveenin, meänkielen ja suomen pääpiirteissään yhteisen ortografian mukaisesti. Norjalaisten nimien ääntämisestä mainitsen joitain seikkoja alaviitteessä luvussa 2.1.

2 Minkälaisia nimiä?

2.1 Raisin kveenien nimien variaatiota

Kveenien lisänimet ovat yleensä genetiivissä. Tavallisimmin lisänimi on joko isän ristimänimi tai se nimi, jolla lapsuudenkotia kutsuttiin. *Kaupin Pekka* sai lisänimensä lapsuudenkotinsa mukaan, ja hänen veljensä *Kaupin Anttoni* asui Kaupissa koko ikänsä. Lapsuuden kotipaikan mukaan olivat nimensä saaneet *Luokan Hälke*, *Mustanivan Halttani*, *Sapen Hilta*, *Varpin Kaspaara*, *Paasinkorvan Kaspaara*, *Paasinkorvan Aatoli*, *Paisiitin Kristiani* ja hyvin monet muut. Lapsuudenkotinsa tienoilla asuivat koko ikänsä muun muassa *Kurunsuun Kynnari* eli *Kurun Kynnari*, *Varpin Pekka*, *Saarajoen Hokkuni*, *Pilton Läiffi* ja *Roijalon Heikku*. Isänsä mukaan kutsuttiin monen muun muassa veljeksiä *Sifferin Pekka* ja *Sifferin Hälke* sekä sisaruksia *Iikan Anna*, *Iikan Nilsi* ja *Iikan Fritti*; *Kaupin Pekan* poikia kutsuttiin nimillä *Kaupin Pekan Aatoli*, *Kaupin Pekan Pjaarne*, *Kaupin Pekan Äiliffi*, *Kaupin Pekan Ruuali* ja *Kaupin Pekan Hokkuni*, vaikka he eivät olleet koskaan asuneet paikassa nimeltä *Kauppi*. Nimessä saattoi myös olla sekä isän että isänisän nimi: *Sifferin Pekan Asväiki*.

Naisten nimien ensimmäisenä osana käytettiin myös aviomiehen nimeä. *Sapen Hilta* sai avioliiton mukana toisen nimen *Kaupin Pekan Hilta* ja hänen miniöitään kutsuttiin *Ruualin Annaksi* ja *Kaupin Pekan Pjaarnen Lyytiaksi*.

Samalla henkilöllä saattoi olla yksi lisänimi paikan ja toinen isän mukaan ja naisilla lisäksi kolmas aviomiehen mukaan. Sisarusten *Hentin Lyytia*, *Hentin Ville* ja *Hentin Jussa* isän etunimi oli *Hentti*. Heidän lapsuudenkotinsa nimi oli *Saarisuanto*, ja heitä kutsuttiin myös nimillä *Saarisuanon Lyytia*, *Saarisuanon Jussa* ja *Saarisuanon Ville*. Kun *Lyyttaa* kutsuttiin myös aviomiehen mukaan *Kaupin Pekan Pjaarnen Lyytiaksi*, oli hänellä siis kolme kveeninimeä.

Kveeninkielisessä puheessa käytetyt yksilönnimet ovat aineistossani suurimmaksi osaksi norjalaisista nimistä äänteellisesti ja muoto-opillisesti kveeniin muutettuja, niin että norjalainen ja kveeninimi ovat lähellä toisiaan: *Roald* ~ *Ruuali*,

Harald ~ Harrali, Leif ~ Läiffi, Gunnar ~ Kynnari, Frithiof ~ Fritti, Eilif ~ Äiliffi, Nils ~ Nilsi, Ruth ~ Rytti, Margit ~ Markitti, Borghild ~ Porkili. Nimet on integroitu kveeniin skandinaavisten lainasanojen vakiintuneen ja produktiivisen mallin mukaisesti. Muutamissa nimissä ero on lähinnä ortografinen, sillä niiden ääntäminen paikallisissa norjan ja kveenin murteissa näyttää hahmottuvan kielennoppaille suunnilleen samanlaisena²: *Hilda ~ Hilta, Lydia ~ Lyytia, Gunda ~ Kynta, Astrid ~ Astri, Hjördis ~ Jörtis, Helge ~ Hälke, Bjarne ~ Pjaarne.* Aineistossa on vain muutama yksilön nimi, jossa kveeninimi on yleissuomalaisen tai peräpohjalaisen perinteen mukainen: *Pekka ~ Peder*³; *Heikku, Heikko, Hentti ~ Henrik; Ville ~ Vilhelm, Viliam; Jussa ~ Johan ja Iisko ~ Isak.* Jotkut kansainväliset raamatulliset nimet ovat samoja norjassa ja kveenissä, kuten *Anna.*

Kveeninä käytävissä sukupolvissa ihmisillä oli päivittäisessä käytössä yleensä vain yksi yksilön nimi, ja useimmiten myös viralliseen nimeen kuului vain yksi ristimänimi, poikkeuksena 1920-luvulla syntynyt *Iikan Tuur-Läiffi ~ Tor Leif Heggemo.* 1950-luvulla ja sen jälkeen syntyneitten, kielellisesti norjalaistuneitten keskuudessa kaksiosaisia nimiä esiintyy enemmän.

Raisin kveenien norjalaiset sukunimet

Kun Norjassa siirryttiin patronyymeistä sukunimiin, aiemmista patronyymeistä muodostui yksi yleinen sukunimityyppi, *sen*-loppuiset nimet, jotka periytyvät sukupolvelta toiselle isän nimestä riippumattomina. Toinen yleinen nimityyppi syntyi siten, että maanviljelijät ottivat talon nimen sukunimekseen. Nämä nimet ovat siis olleet alkuaan paikannimiä, ja nykyisin niitä on yli puolella norjalaisista. (Alhaug & Saarelma 2015: 197.)

Kveenien sukunimet Raisissa olivat norjalaisen mallin mukaisesti *sen*-loppuisia tai samoja nimiä kuin paikannimet. Jos sukunimi oli sama kuin asuinpaikan

² Useissa norjankielisissä nimissä norjan sanaloppuinen *d* ei kuulu, *e* ääntyy suomen *ä*:nä, *o* suomen *u*:na, norjan hyvin suppea *u* suomen *y*:nä. Klusiilit *g, b, d* ovat usein puolisoinnillisia, kun taas norjan *k, p* ja *t* ovat usein aspiroituneita. Raisilaiset assosioivat kveenin ja suomen *k:n, p:n* ja *t:n* samoiksi äänteiksi kuin norjan *g, b, d*, jotka pohjoisissa murteissa saattavat myös olla puolisoinnillisia. Vitsit huonosti norjaa puhuneitten entisten kveenien kielestä kohdistuivat siihen, että he eivät osanneet sanoa aspiroituneita klusiileja, joten *k, p, t* kuulostivat *g*:ltä, *b*:ltä ja *d*:ltä. Vitsejä, joissa olisi naurettu sille, että kveeni ei olisi osannut ääntää *g*:tä, *b*:tä ja *d*:tä, en sen sijaan ole kuullut. Kielennoppaitten 1960-luvulla lähettämässä kirjeissä näkyy myös, miten klusiilit hahmotettiin: "lähedsyn deidä mudamala harvala sanala ja anan diedä edä olen vielä elämäsä."

³ *Peder* on nimen tanskalainen muoto; norjalaisempi olisi *Petter* (Alhaug & Saarelma 2015: 192).

nimi, käytettiin puhekielessä usein myös prepositiota. Esimerkiksi henkilöstä, joka asui talossa nimeltä *Tørrfoss* (kveeniksi *Heikka*), käytettiin norjankielisessä puheessa sekä nimeä *Gunnar Tørrfoss* että *Gunnar i Tørrfoss* (kveeniksi *Heikan Kynnari*).

Ei ollut harvinaista, että ihmisellä oli kaksikin sukunimeä, toinen sen-loppuinen ja toinen samanlainen kuin paikannimi. *Kaupin Pekka* asui talossa nimeltä *Bergmo* ja tunnettiin raisilaisten keskuudessa nimellä *Peder Bergmo*. Kirkonkirjoissa hänen nimensä oli kuitenkin *Peder Jakobsen*. Hänen isänsä, joka muutti 1800-luvulla Puolangalta Raisiin, oli nimeltään *Jaako Moilanen*, mikä selittää *Jakobsen*-nimen. *Jaako Moilanen* tunnettiin aikoinaan sekä kveenien että norjalaisten keskuudessa *Moilas-Jaakona*, mutta 1970-luvulla kellään hänen jälkeläisistään ei ollut nimeä *Moilanen*.

Sekä paikannimen kaltaista nimeä että sen-loppuista nimeä käytettiin joissakin yhteyksissä siten, että toinen oli välinimenä: *Johan Henriksen Hellighesja* (*Hentin Jussa*), *Håkon Hansen Saraelv* (*Siffan Hokkuni* eli *Saarajoen Hokkuni*). Tähän oli käytännön tarvetta siitä syystä, että muun muassa näissä esimerkeissä esiintyvät *Johan*, *Håkon*, *Henriksen* ja *Hansen* olivat erittäin tavallisia nimiä. Kerrottiin, että käytäntö johtui sekaantumisten välttämisestä.

Veljeksillä ei suinkaan aina ollut sama sukunimi, ehkä siitä syystä, että sukunimet olivat nuoria. Jollakin saattoi olla *sen*-loppuinen nimi isän mukaan (*Johan Henriksen*) ja toisella isoisän mukaan (*Hjalmar Isaksen*). Veljeksillä saattoi myös olla nimet eri paikkojen mukaan. *Kaupin Pekan* eli *Peder Bergmon* veli *Kaupin Anttoni* tunnettiin norjaksi nimellä *Anton Hallen*, sillä paikan *Kauppi* norjankielinen nimi on *Hallen*.

Naiset olivat naimisiin mennessään saaneet miehensä norjalaisen sukunimen, eikä tyttönimiä esiintynyt raisilaisten väliniminä. *Saarisuanon Lyytia* ~ *Hentin Lyytia* ~ *Kaupin Pekan Bjaarnen Lyytia* oli norjaksi tavallisesti *Lydia Bergmo*, mutta virallisesti *Lydia Jakobsen*, os. *Isaksen*, ja hänen anoppinsa *Sapen Hilta* ~ *Kaupin Pekan Hilta* oli *Hilda Bergmo* ja virallisesti *Hilda Jakobsen*, os. *Adamsen*.

Kategorioiden rajoilla olevia nimiä

Aineistossani on pari nimityyppiä, jotka sijoittuvat puhetilanteen kieleen perustavassa luokittelussa norjalaisten ja kveeninimien väliin. Silloin tällöin sekä kveenit, saamelaiset että norjalaiset käyttivät norjankielisessä puheessa kveeninimiä, jotka

eivät kuitenkaan olleet aivan samanlaisia kuin kveeninkielisessä puheessa. Lisänimet, jotka kveeninkielisessä puheessa esiintyivät genetiivissä, olivat perusmuodossa, niin että sanottiin *Kauppi Pekka*, *Hentti Jussa*, *Sifferi Pekka* jne. Kun otin tämän pienen eron puheeksi, kävi ilmi, etteivät norjankieliset haastateltavani olleet sitä lainkaan huomanneet. Se oli ymmärrettävää, sillä kveenin sijamuodot olivat heille täysin tuntemattomia. Yksilönnimi saattoi olla norjankielisessä muodossa ilman kveeniin mukautuneen nimen loppu-*i*:tä: *Kuru Gunnar*, *Heikka Gunnar*, kun taas kveeninkielisessä puheessa *Kurun Kynnari*, *Heikan Kynnari*.

Eräs norjalaisista haastatelluista kertoi niistä norjalaisista nimistä, joissa sukunimi on sama kuin paikannimi, että niitä sanottiin kahdella tavalla, norjan mukaisella ja kveenin mukaisella tavalla (den norske måten og den kvenske måten.) Norjalaisen tavan mukaan yksilönnimi sanotaan ensin ja sukunimi sen jälkeen: *Gunnar Tørrfoss* tai *Gunnar i Tørrfoss*, *Margit i Gera*, *Hjalmar i Kjelleren*. Kveenin mukainen tapa oli sellainen, että sukunimi tuli ensin ja yksilönnimi sen jälkeen: *Tørrfoss Gunnar*, *Gera Margit*, *Kjeller Hjalmar*. Näiden henkilöiden kveeninimet olivat *Heikan Kynnari*, *Keeran Markitti* ja *Kellarin Jalmari*; *Heikka ~ Tørrfoss*, *Keera ~ Gera* ja *Kjelleren ~ Kellari* olivat samoja kuin kotipaikan nimi. Kyseessä lienee kveeninimien vaikutus paikalliseen norjan murteeseen. Rajavyöhyke kveeninimien ja norjalaisnimien välillä muodostui jonkinlaisesta jatkumosta kielestä toiseen: *Heikan Kynnari – Heikka Gunnar – Tørrfoss Gunnar – Gunnar Tørrfoss, Gunnar i Tørrfoss*.

2.2 Raisissa jutavien saamelaisten nimien variaatiota

Raisissa jutavien saamelaisten saamelaisnimiin kuuluvat lisänimet olivat usein joko isän nimi, esimerkiksi *Iskkon Ánte*, *Biera Máret ~ Bier Máijá*, tai isän ja isänisän nimi kuten nimissä *Áillu Niillasa Ánne Rávdna*, *Áillu Niillasa Gáren Márja*. Lisäksi käytettiin saamelaisia sukunimiä: *Bojena Máhtte*, *Rugáš Elle*, *Bekká Máret*. Nimityhdistelmissä oli usein ensin saamelainen sukunimi, sitten isän nimi ja lopuksi yksilönnimi: *Rugáš Áillu Niillas*, *Ártnin Niillasa Biret*, *Fimppa Áillu Gáren*. Saamelaisnimissä käytettiin myös attribuuttia *Unna* 'pikku', esimerkiksi *Unna Áilu*, *Unna Gárenas⁴*, kun perheessä oli (ollut) vanhempien tai isovanhempien sukupolvessa sama nimi.

⁴ *Gáren*-nimen deminutiivi

Saamelaiset nimiyhdistelmät saattoivat muodostua seuraavista osista: 1) saamelainen sukunimi, 2) isoisan yksilön nimi genetiivissä, 3) isän yksilön nimi genetiivissä, 4) yksi tai kaksi yksilön nimeä: *Rugáš Áillu Niillasa Injá Láilá*. Koko pitkää yhdistelmänimeä käytettiin kuitenkin paljon harvemmin kuin lyhyempiä versioita *Áillu Niillasa Injá Láilá* tai *Niil Injá Láilá* (lähemmin luvussa 3.1.). Kuten kveeneillä ja norjalaisilla myös saamelaisilla oli siis rinnakkaisia omakielisiä nimiä. Edellä mainituista nimistä *Fimppa Áillu Gáren* ja *Unna Gárenaš* kuuluvat samalle henkilölle samoin kuin *Biera Máret*, *Bier Máijá* ja *Bekká Máret*. *Ártin Niillasa Biret* oli myös *Niillas Biret* tai lyhyesti *Bidi* ja niin edelleen.

Saamelaisten yksilön nimet poikkeavat siitä, mikä on tyypillistä Raisin norjalaisille ja kveeneille. Nimi *Áilu* ~ *Aslak* esiintyy vain saamelaisilla. Kveenien keskuudessa *Antti* tai *Matti* näyttivät jääneen käytöstä pois, koska niitä oli vain isään viittaavissa lisänimissä, kuten *Antin Aatoli*, kun taas aineiston saamelaisnimissä *Ánte* ja *Máhtte* tavattiin edelleen yksilön niminä. Suurin ero oli, että monet kveenien ja norjalaisten tavalliset nimet puuttuivat kyseisestä saamelaisryhmästä kokonaan – heidän joukossaan ei ollut ainoatakaan, jonka norjalainen nimi olisi ollut *Roald*, *Håkon*, *Gunnar*, *Harald*, *Halvdan*, *Torild*, *Margit*, *Hjørdis*, *Borghild*, *Gunda*, *Ágot* tms. Yhteisiä nimiäkin oli joitakin, kuten *Nils*, *Johan*, *Anna* ja *Maria*. Päinvastoin kuin kveeneillä saamelaisilla kaksiosaiset nimet olivat päivittäisessä käytössä tavallisia, kuten esimerkiksi *Gáren Ánna*, *Biret Máret*, *Gáren Márja*, *Ánne Rávdna* jne.

Saamelaisten norjalaiset sukunimet ja epäviralliset saamelaiset sukunimet ovat aineistossa aivan erilaisia – niillä ei ollut äänteellistä tai semanttista yhteyttä. Henkilöillä, joiden saamelainen sukunimi oli *Rugáš* tai *Ártin*, virallinen sukunimi oli *Logje*, *Fimppa*-nimisten *Siri*, *Bojen*-nimisten *Skum*, *Bekká*-nimisen *Pentha* jne. (Vrt. Sammallahti 1989: 520–523.) Kellään ei ollut talon nimen kaltaista tai *-sen*-lopuista sukunimeä.

Saamelaisten virallisissa norjalaisissa nimissä oli ensin yksilön nimi tai -nimet, sitten välinimenä patronyymi ja lopuksi sukunimi: *Nils Aslaksen Logje*, *Aslak Anders Isaksen Eira*, *Nils Magnus Pedersen Siri*, *Inga Laila Nilsdatter Logje*. Naimisiin menneet naiset käyttivät lisäksi tyttönimeään toisena välinimenä: *Berit Nilsdatter Logje Siri*, *Karen Pedersdatter Siri Logje*, *Marit Persdatter Pentha Logje*, *Karen Ellen Marie Aslaksdatter Siri Utsi*. Näin pitkiä nimiä käytettiin harvemmin, tavallisesti sen sijaan niiden lyhyempiä versioita: *Nils Logje*, *Anders Eira*, *Magnus Siri*, *Berit Siri*, *Marit Logje*, *Karen Utsi*.

Saamelaidsten kveeninkieliset nimet muistuttivat heidän saamelaisnimensa lyhyitä versioita: *Iiskon Antti*, *Poijenon Matti*, *Pieran Kaaren*. Myös kveeninkielisa nimiä saattoi olla useampia: *Fimppa aillu Garen* eli *Unna Garenaš* oli kveeninkielisessä puheessa *Fimpan Kaija*, *Fimpan Kaarina*, *Ailun Kaija* tai *Pikku Kaija*.

Vastaavasti kuin kveenien yksilonnimilla oli vakiintuneita variantteja norjassa ja kveenissä, jutavien saamelaidsten yksilonnimilla oli vakiintuneita variantteja saamessa, kveenissä ja norjassa: *Ante ~ Antti ~ Anders*; *Marja ~ Marja ~ Marie*; *Jovanna ~ Jouni ~ Jon, John*; *Maret ~ Maareta ~ Marit*; *Biret ~ Pireta ~ Berit*; *Mahtte ~ Matti ~ Mathis*; *Aslat, Ailu ~ Aaslakka, Ailu ~ Aslak, Ailo*; *Ravdna ~ Rauna ~ Ragnhild*; *Risten ~ Ristiina ~ Kirsten*.

2.3 Epävirallisten nimien yleisyydestä

Kaikilla kveeniä käyttävillä raisilaisilla ja Raisiin jutavilla saamelaisilla oli vahintaan yksi epävirallinen nimi, ja useampikin epävirallinen nimi oli varsin tavallista. Maarallista tilastoa erityyppisistä nimistä en ole laatinut, mutta seuraavassa joitakin havaintoja. Kveenien lisanimista patronyymit ja paikannimen kaltaiset nimet olivat selvästi yleisimpiä. Naisten kohdalla myös aviomieheen viittaavat lisänimet olivat tavallisia. Saamelaisryhman kohdalla yleisin lisanimityyppi oli patronyymi, ja yleensä heillä oli myös saamelainen sukunimi.

Tässä artikkelissa rajoitun vain yleisten nimityyppien esittelyyn. Aineistossa on myös joitakin epävirallisia nimiä, jotka ovat tuntuvasti harvinaisempia. Sellaisia on aineistossani vain muutama. Koska tunnen vastaavanlaisia tapauksia lähiseuduilla Koutokeinossa ja Enontekiöllä, ne eivät ilmeisesti kuitenkaan ole vain yksitaisia poikkeuksia. Tässä artikkelissa ei kuitenkaan ole tilaa kaikkien nimityyppien esittelyyn. Otan seuraavassa kuitenkin esiin yhden harvinaisemman nimityypin.

Aineistossani on jokunen matronyymi sekä saamelaidsten että kveenien lisanimina, kveenin nimi *Inkan Kalli*, saamelaidsten kveeninimet *Kaarin Niila*, saameksi *aillu Niillas*, ja *Marjan Niila*, saameksi *Marja Niillas*. Imerslundin (2008) aineistossa on useampi matronyymi, mutta hänen aineistonsa on huomattavasti laajempi, ja se koostuu koko pitajan kveenien nimistä eikä rajoitu ajallisesti vain 1970-lukuun. Imerslund (2008) kirjoittaa, että on kerrottu, että matronyymi annettiin tapauksessa, jossa perheen äiti oli (ollut) erityisen voimakas luonne. Omassa aineistossani oli niissä tapauksissa, joiden taustan tunnen, nimen kantajan äiti jäänyt varhain leskeksi tai nimen kantajalla oli ollut kasvatti-isä. Näin on myös tapauksissa, joita tunnen Raisin lähiseuduilta. Valtonen (2017: 301) mainitsee molemmat syyt

saamelaisten matronyymien taustalla. Tämä viittaa siihen, että matronyymit olivat ikään kuin poikkeuksia, koska niille oli jokin erityinen syy, kun taas patronyymit olivat normaali nimeämistapa.

2.4 Mitkä nimet kertovat kantajan etnisyydestä?

Gulbrand Alhaug ja Minna Saarelma (2015) ovat tehneet tutkimuksen 1800-luvun kveenien virallisista nimistä väestönlaskutietojen perusteella. Tässä aineistossa suomalaisten sukunimien määrä oli Vesisaarella 72 %, kun taas Tromssan läänin pohjoisosissa määrä oli vain 7–8 %. 1800-luvun lopulla kansallisromantiikan innoittamat yksilönnimet olivat suosittuja sekä Suomessa että Norjassa. Alhaugin ja Saarelman (2015) aineistossa kveeneillä oli tämäntyyppisiä suomalaisia nimiä kuin *Hilja*, *Toivo* ja *Saima*, mutta sen sijaan norjalaisten suosimia kansallisromanttisia nimiä, kuten *Aslaug*, *Borghild*, *Ha(l)ldis* ja *Hjørdis* ei ollut. Raisin kveenien nimiaineistossa ei ollut 1960- ja 1970-luvuilta lainkaan suomalaisia kansallisromanttisia nimiä eikä ylipäättäen sellaisia suomalaisia yksilönnimiä, joilla ei olisi vastinetta skandinaavisissa kielissä. Sen sijaan norjalaisia kansallisromanttisia nimiä kyllä oli (esim. *Hjørdis*, kveeniksi *Jörtis* : *Jörtiksen*; *Borghild*, kveeniksi *Porkili*).

Itä-Finnmarkussa on monilla kveeneillä nykyäänkin suomalainen, norjalaisella ortografialla kirjoitettu sukunimi kuten esimerkiksi *Dørmænen* (suomeksi *Törmänen*), *Jakola* (*Jaakkola*), *Osima* (*Uusimaa*). Omassa Raisin aineistossani näitä nimiä oli vain parilla Raisiin muualta Pohjois-Norjasta muuttaneella, ja Imerslund (2008: 16) kirjoittaa, että suomalaisista sukunimistä oli pitänyt luopua norjalaistamispaheen takia.

Nykyiset yksilönnimet näyttävät kaikkialla kveeniseuduilla norjalaisilta, ja näin näyttää suureksi osaksi olevan myös merisaamelaisten kohdalla. (En tunne tilastollisia tutkimuksia eri nimien suosiosta rannikon etnisten ryhmien keskuudessa.)

Aineistoni 1960- ja 1970-luvun raisilaisen kveeninkielisen väestön norjalaiset yksilönnimet ja sukunimet ovat valtaosaltaan samantyyppisiä kuin Raisin norjalaisien nimet. Nimet kertovat Norjan kansalaisuudesta, mutta eivät paljasta mitään kantajiensa äidinkielestä tai vähemmistöryhmästä. Tässä suhteessa aineistoni eroaa eräiden muiden kveeniseutujen nykyisestä nimistöstä samoin kuin Alhaugin ja Saarelman (2015) historiallisesta aineistosta. Kuitenkin muuallakin Pohjois-Norjassa vain osalla kveeneistä on suomalaisperäinen sukunimi. Huomattavalla osalla Pohjois-Norjan kveenejä virallinen norjalainen nimi on norjalaisen nimimallin mukainen.

Koutokeinon jutavien saamelaisten kohdalla tilanne oli päinvastainen kuin kveenien parissa. Heidän viralliset norjalaiset nimensä kertoivat selvästi, että kantaja on saamelainen. Heillä ei ollut sukuniminä lainkaan *-sen*-loppuisia nimiä tai norjalaisten paikannimien kaltaisia nimiä. Rasiin siihen aikaan jutavien saamelais-ten viralliset sukunimet – *Eira, Gaup, Logje, Pentha, Siri, Skum* ja *Utsi* – ovat Pohjois-Norjassa yleisesti tunnettuja nimenomaan saamelaisten niminä. Patronymien säännöllinen käyttö väliniminä ja naimisissa olevien naisten tapa käyttää oman sukunsa nimeä välinimenä olivat myös erottavia piirteitä. Lisäksi yksilönnimien valinnassa oli ilmeisiä eroja norjalaisiin ja kveeneihin verrattuna kuten luvussa 2.2. on esitetty.

Paljastivatko kveeninkielisessä puheessa käytetyt nimet, oliko kantaja kveeni vai saamelainen? Kveenien monet norjalaisista nimistä mukautetut yksilönnimet tyyppiä *Harrali, Einari, Porkili, Markitti* jne. erottavat näitten nimien kantajat aineiston saamelaisryhmästä. Vain kourallinen yksilönnimiä (*Anna ~ Anni, Jussa, Marja, Pekka*) oli käytössä molemmissa ryhmissä. Skandinaavinen *Nils* oli suosittu nimi molemmissa ryhmissä, mutta sen kveeninkieliset vastineet erosivat etnisyyden mukaan: Kun kveenin norjalaisnimi oli *Nils*, hänen kveeninimensä oli *Nilsi*, ja kun saamelaisen norjalaisnimi oli *Nils*, hänen kveeninimensä oli *Niila*. Näin oli siis siihen aikaan Rasisissa; muuten tällä nimellä on useita variantteja.

Assimilaatiopolitiikan erilaiset seuraukset (ks. luku 1.2.) näkyivät selvästi Rasisissa 1970-luvulla eläneitten ihmisten nimissä. Jutavien saamelaisten viralliset norjalaisnimet kertoivat selvästi kantajiensa etnisyyden, kun taas kveenien viralliset norjalaisnimet olivat yleisen norjalaisen mallin mukaisia. Ero on samansuuntainen kuin kielen valinnoissa: Koutokeinon saamelaiset puhuivat keskenään saamea, kun taas Raisin kveeneistä ainoastaan osa vanhoista ja keski-ikäisistä vielä siihen aikaan käytti kveeniä keskuudessaan.

3 Ketkä käyttävät mitä nimiä missä tilanteissa?

3.1 Nimen valinta eri yhteyksissä 1970-luvulla

Norjalaiseen enemmistöön kuuluvilla ihmisillä (paria poikkeusta lukuunottamatta) oli yleensä vain norjalainen nimi, mutta niitä saattoi olla useampi. Kveeniä puhuvilla raisilaisilla oli yksi tai useampi norjankielinen nimi sekä yksi tai useampi kveeninimi. Suurimmalla osalla aikuisista saamelaisista oli sekä saamenkielinen,

norjankielinen että kveeninkielinen nimi, mutta nuorimmilla vain saamen- ja norjankielinen. Kaikilla oli siis vähintään yksi norjankielinen nimi, joka oli virallinen nimi, ja sen lisäksi muita, ensisijaisesti puhekielessä käytettyjä nimiä. Saamelaiset olivat aineistossa kaikista monikielisin ja moninimisin ryhmä, kun taas norjalaiset yksikielisin ja vähiten rinnakkaisia nimiä omaava ryhmä.

Raisi maalaispitäjänä pohjoisessa on paikka, jossa melkein kaikki tuntevat toisensa tai ainakin tietävät toisistaan. Millä nimillä ihmiset tunnettiin? Koko väestöä ajatellen norjalaiset nimet olivat parhaiten tunnettuja. Kveeninimet tunnettiin jossain määrin myös molempien muitten ryhmien keskuudessa, ja aikaisemmin niitä oli tunnettu vielä laajemmin, vaikkakin norjalaisten puheessa hiukan muunneltuina. Saamelaisnimet tunnettiin sen sijaan lähinnä vain saamelaisten omassa keskuudessa.

Mutta mitkä norjalaisista nimivarianteista tunnettiin epävirallisissa yhteyksissä? *Kauppi* -nimien, eli 1800-luvulla Suomesta tulleiden *Moilasten*, jälkeläiset tunnettiin yleisesti paikannimien kaltaisilla nimillä, kuten *Hallen* ja *Bergmo* (*Peder Bergmo*, *Anton Hallen*), kun taas virallinen sukunimi Jakobsen tunnettiin vain lähimpien sukulaisten kesken. Useiden kveenien virallinen sukunimi ei ollut se norjalainen nimi, jota suullisesti tavallisesti käytettiin. Kun kyselin, mikä on jonkun raisilaisen virallinen nimi, saattoivat hänet hyvin tuntevat naapurit katsoa kysyvästi toisiinsa ja pohdiskella, minkä nimen hän mahtaa kirjoittaa. Kirjoittaminen viittasi viralliseen nimeen, muuhun kuin puhekielessä käytettyyn.

Omakielisessä puheessa käytettiin oman ryhmän ihmisistä omakielisiä nimiä, oli sitten kysymys kveeneistä, saamelaisista tai norjalaisista. Koska norjalaisilla oli yleensä vain norjalaisia nimiä, niitä käytettiin kaikilla kolmella kielellä puhuttaessa. Kveeniä puhuttaessa saatettiin kielellisesti norjalaistuneen polven kveeneistä käyttää välillä norjalaisia nimiä, vaikka heillä olisi ollut kveeninimikin.

Kauppi Pekka, *Heikka Gunnar* -tyyppisten nimien käyttö kveeneistä norjalaisten keskuudessa ja norjaa puhuttaessa oli ollut aikaisemmin paljon yleisempää ja vähenemässä 1970-luvulla. Eräs 1930-luvulla syntynyt norjalainen kertoi, että kun hän puhui kotiseudun kveeneistä Oslossa kauan asuneen sisarensa kanssa, hän käytti kveeninimiä, sillä hänen sisarensa tunsivat vain nämä nimet. 1970-luvulla tämän tyyppin kveeninimiä käytettiin norjankielisessä puheessa vain niistä, jotka eniten käyttivät kveeniä; heitä olivat siihen aikaan joukko vanhoja miehiä ja jotkut hyvin vanhat naiset. Eräät Raisiin jutavat 1950-luvulla syntyneet saamelaiset, jotka eivät itse puhu kveeniä, sanoivat, että he tunsivat nämä ihmiset vain kveeninimillä ei-

vätäkä tienneetkään heidän norjalaisia nimiään. – Raisilaiset käyttivät norjankielisessä puheessa kveeninimiä tai muunneltuja kveeninimiä usein myös joistakin saamelaisista (*Kaari Niila, Marja Niila.*)

Norjankielisessä puheessa käytetyt kveeninimet, joissa lisänimet ovat perusmuodossa, ovat myös niitä, jotka kielenvaihdon jälkeen ovat jääneet jäljelle, kun genetiivialkuiset ovat kadonneet. Kun Bente Imerslund (2008) keräsi kveeninimet koko pitäjästä, jo täysin kielellisesti norjalaistuneilla alueilla ei muistettu lainkaan genetiivialkuisia nimiyhdistelmiä, mutta kyllä runsaasti suvun vainajien muunneltuja nominatiivialkuisia nimiyhdistelmiä.

Oli aika tavallista, että julkisuudessa käytettiin sekä -sen-loppuista että paikan nimen kaltaista sukunimeä samassa nimiyhdistelmässä. Eräs paikallinen toimittaja, joka on pitäjästä kotoisin ja norjankielinen, kertoi nimien vaihtelevasta käytöstä norjan kielessä seuraavaa: Kun olen Ylä-Raisissa, sanon *Siffa Håkon*, kun olen Ala-Raisissa, sanon *Håkon Saraelv*, ja kun kirjoitan lehteen, kirjoitan korrektisti *Håkon Hansen Saraelv*. *Siffa Håkon* on norjankielisessä puheessa käytetty muunnos kveeninimestä *Siffan Hokkuni*, ja tämä norjalainen käytti sitä siinä osassa pitäjää, jossa asuu eniten kveenejä ja jossa myös nimen kantaja asuu. Tässä tulee esiin sekä paikan että julkisuuden vaikutus nimen valintaan.

Parilla kolmikielisellä henkilöllä, yhdellä kveenillä ja yhdellä saamelaisella, oli erilainen kveeninimi tai peräpohjalainen nimi eri seuduilla. Raisilaista *Isak William Henrikseniä* kutsuttiin kotiseudulla *Hentin Villeksi* tai *Saarisanon Villeksi*, mutta Koutokeinossa, jossa hän oli ollut useita vuosia töissä, hänet tunnettiin nimellä *Raisin Iisko*. Raisiin ikänsä kesäisin jutanut *Nils Aslaksen Logje* tunnettiin Raisissa matronyymillä *Kaarin Niila*, mutta Koutokeinossa samoin kuin Suomen ja Ruotsin puolella Enontekiöllä ja Kaaresuvannossa hän oli peräpohjalaisessa puheessa *Ailun Niila* isänsä mukaan, mikä vastasi myös hänen saamelaista nimeään *Áillu Niillas*⁵. Suurimmalle osalle Raisin kveenejä ja norjalaisia olivat saamelaiset nimet jokseenkin tuntemattomia. Monet eivät edes tienneet saamelaisnimien olemassaolosta. Oli kuitenkin muutamia, jotka puhuivat saamea, koska olivat olleet Koutokeinossa töissä tai olivat Raisissa erityisen paljon yhteistyössä saamelaisten kanssa, ja he tunsivat saamelaisetkin nimet.

⁵ Myös Raisin lähiseuduilla Suomen Käsivarressa ja Ruotsin Kaaresuvannossa ihmisillä voi olla eri nimiä Suomen, Norjan ja Ruotsin puolella

Epävirallisten saamelaisnimien pitempien ja lyhyempien varianttien käytöstä kertoi *Rugáš Áillu Niillasa Ingå Láilá*, että tavallisesti koutokeinolaisten kesken ei käytetä koko pitkää nimeä, vaan lyhyempiä *Áillu Niillasa Ingå Láilá* tai *Niil Ingå Láilá*. Hän kertoi käyttävänsä koko pitkää nimeä silloin, kun esittelee itsensä saamelaiselle, jota hän ei tunne ja joka ei asu Koutokeinossa, missä melkein kaikki tuntevat toisensa. Pitkää nimeä hän sanoi käyttävänsä siksi, että kyseinen henkilö tietäisi, kuka hän on, "at hun vet hvem jeg er". Tässä tulee esiin suvun suuri merkitys Koutokeinon saamelaisten identiteetille.

Saamelaisilla oli erityisen pitkiä virallisia nimiä (*Karen-Anna Nilsdatter Logje Gaup*, *Karen Ellen Marie Aslaksdatter Siri Utsi*), joita käytettiin vain kaikkein virallisimmissa yhteyksissä, kun taas arkipäiväisissä yhteyksissä käytettiin lyhyempiä nimiä. Raisin kveenit ja norjalaiset tunsivat parhaiten saamelaisten nimien lyhyempiä versioita ja käyttivät eniten niitä (*Karen-Anna Gaup*, *Karen Utsi*.) Raisin ympärivuotisten asukkaiden keskuudessa kerrottiin joskus vitseinä, että Koutokeinossa on niin-ja-niin monta *Nils Siri* -nimistä henkilöä. Jutavilla saamelaisilla oli suhteellisen pieni joukko sukunimiä sekä suosittuja yksilönnimiä, jotka periytyivät perheissä. Pitkät nimiyhdistelmät edistivät nimien toimivuutta käytännön tilanteissa.

Omaisten, lähinaapureiden ja ystävien kesken käytettiin etnisestä ryhmästä riippumatta luonnollisesti vain yksilönnimiä. Nimiyhdistelmien pitemmät ja erilaiset lyhyemmät variantit sekä toisaalta erikieliset rinnakkaisnimet muodostivat kokonaisuutena joustavan systeemin monenlaisten tilanteiden tarpeisiin. Useat rinnakkaiset nimet edellyttivät käyttäjiltään tajua siitä, mitä nimeä missäkin tilanteessa käytetään tai minkä nimien välillä voi kulloinkin valita. Yksi ulottuvuus oli muodollisuuden aste virallisista tilanteista tuttavallisiin ja arkipäiväisiin. Monikielisessä yhteisössä tuttavallisuusasteen rinnalla toinen ulottuvuus on etnisyys: Mitä nimiä käytettiin oman ryhmän sisällä ja mitä nimiä toisten ryhmien kanssa. Edelleen nimivariantin valintaan vaikutti, kuinka paljon informaatiota nimen tuli kussakin tilanteessa antaa ja mikä informaatio oli kulloinkin tarkoituksenmukaista: Puhuttiinko tuttujen kesken vai aivan uuden tuttavuuden kanssa? Puhuttiinko ihmisestä, jonka kaikki läsnä olevat henkilöt tunsivat, vai osalle keskustelijoista tuntemattomasta henkilöstä? Haluttiinko erityisesti tuoda esiin asuinpaikka, lapsuudenkoti, suku, perhe tai jotain muuta?

3.2 Katoavaa vai muuttuvaa nimikulttuuria?

Nimistö koostuu suuresta joukosta vakiintuneita nimiä, mutta siihen sisältyy myös produktiivisia malleja, joiden mukaan nimiä muodostetaan. Mikä lienee näiden mallien kohtalo nykymaailmassa?

Kveeninimien perinne näyttää Raisissa olevan katoamassa. Imerslundin mukaan (2008: 23) niitä on kielenvaihdossa norjalaistuneella sukupolvella 1940-luvulla syntyneisiin saakka. Omien havaintojeni mukaan niitä oli vain sellaisilla täysin norjankielisillä henkilöillä, joitten vanhemmista vähintään toinen oli ollut kveeninkielinen. Imerslundin (2008) ja oma havaintoni tukevat toisiaan. Myös Raisiin jutavien saamelaiden kveeninimet loppuvat aineistossani 1940-luvulla syntyneeseen sukupolveen.

Jotkut norjalaiset olivat 1970-luvun haastatteluissa sitä mieltä, että kveeninimien (lähinnä *Kauppi Pekka* -tyyppisten nimien) käyttäminen oli epäkunnioittavaa nimen kantajaa kohtaan, joten kveeneistä tulisi käyttää vain norjalaisia nimiä (kuten *Peder Bergmo*). Jotkut toiset norjalaiset taas tunsivat tämän käsityksen, mutta eivät olleet samaa mieltä ja sanoivat pitävänsä kveeninimien käyttöä asiallisena. Kveeninimien pitäminen epäkunnioittavina lienee norjalaistamiskauden perintöä ja osaltaan syynä näitten nimien käytön vähenemiseen.

Kirkko ei ole sulauttamispolitiikan kaudella suostunut antamaan vähemmistökielisiä nimiä. Etninen renessanssi on muuttanut asenteita vähitellen. 1970-luvulla saatettiin kasteessa antaa saamenkielinen nimi. (Hætta 2003: 10–14.) 1990-luvulla raisilaiset pyysivät kirkonkylän lukion suomen kielen lehtoria Bente Imersludia kerräämään pitäjän kveeninimet kirjaksi, ja hän tekikin tämän suurenmoisen työn (Imerslund 2008). *Kaupin Pekan Hokkuni* otti 1990-luvulla Suomesta tulleen isänsänsä alkuperäisen sukunimen välinimekseen: *Håkon Moilanen Bergmo*. Myös eräs Moilas-Jaakon pojanpojantytär otti tämän välinimen. Tämä kertoo uudesta positiivisesta suhtautumisesta vähemmistöön, etnisestä renessanssista. Se ei kuitenkaan jatka sitä perinnettä, jonka mukaan nimessä on alussa genetiivimuotoinen lisänimi ja sen jälkeen yksilön nimi.

Kun haastattelin vuonna 2010 Raisiin jutaneita saamelaisia nuorempien saamelaiden nimistä, sain kuulla, että monia 1980-luvulla syntyneitä nuoria ei kutsuta aikaisemmalla tavalla, vaan heistä käytetään yksilön nimeä saamen- tai norjankielisessä muodossa sekä virallista sukunimeä. Vain yhdestä nuoresta käytettiin patronymia, ja sille sanottiin syyksi, että sekä hänen yksilön nimensä että sukunimensä ovat Koutokeinossa erittäin tavallisia. Eräs 1980-luvulla syntynyt Suomen

Käsivarren saamelainen, joka tuntee koutokeinolaisia, totesi: "Ei sitä enää koko sukua nimheen panna."

Raisiin jutavien koutokeinolaisten nimien rakenne näyttää nuoremmassa polvessa kääntyneen norjalaisen ja kansainvälisen mallin mukaiseksi: etunimi ensin, sukunimi sitten. Kuitenkin ainakin sukunimet ovat edelleen niitä, jotka Norjassa tunnustetaan saamelaisiksi. Saamen kielen parantunut asema Norjassa vaikuttaa muun muassa siten, että julkisuudessa näkee nykyään silloin tällöin saamelaisten yksilönnimiä kirjoitettuna saamelaisessa muodossaan: *Ánde, Elle, Heaika, Jovvna, Márjá, Piera, Risten*. Jos ja kun tällaisen etunimen jälkeen tulee tunnetusti saamelainen sukunimi eikä *-sen*-loppuinen tai norjalainen paikannimen kaltainen nimi, nimiyhdistelmä ilmaisee erittäin selvästi kantajansa saamelaisuuden.

Märit Frändén (2010) on tutkinut Ruotsin saamelaisten sukunimiä 1920-luvulta vuoteen 2009. Nimet ovat muuttuneet sekä sulauttamispolitiikan että saamen revitalisaation seurauksena. Aud-Kirsti Pedersen (2009) on kirjoittanut saamen- ja kveeninkielisten paikannimien käyttämisestä julkisuudessa, kuten kartoissa ja kylteissä. Pedersen (2009) näkee positiivisia muutoksia, mutta myös ongelmia. Asenteet ovat ambivalentteja, ja hän huomauttaa (mp.) sosio-onomastisen tutkimuksen tarpeesta.

4 Lopuksi

Lukija lienee huomannut, että tässä artikkelissa on paljon avoimia kohtia – sekä yksityiskohtia että suurempia linjoja, jotka herättävät kysymyksiä. Kaikki yksityiskohdat eivät artikkelin rajoihin mahdu. Etymologian ja kielikontakti-ilmiöiden analyysin olen rajannut pois, enkä ole tehnyt tilastoja nimien yleisyydestä. Nykyistä muutosprosessia olen koskettanut vain hyvin kevyesti. En ole kirjoittanut tätä artikkelia siinä mielessä, että aikoisin vanhoilla päivilläni alkaa nimistöntutkijaksi. Tarkoitukseni on herättää kiinnostusta ja uteliaisuutta esittelemäni aineistoa kohtaan. Henkilönnimien suulliset perinteet monikielisissä yhteisöissä, erikielisten ja erityyppisten nimien käytön kontekstisidonnainen vaihtelu, nimien ja niiden käytön muuttuminen ennen ja nyt sekä muutosten yhteys monikieliseen tilanteeseen ja kielipolitiikkaan on mielestäni mielenkiintoinen monikielisyyden osa-alue. Toivoisin sen kiinnostavan uuden polven tutkijoita.

Lähteet

- AINIALA, TERHI – SAARELMA, MINNA – SJÖBLOM, PAULA 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Tietolipas 221. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- AINIALA, TERHI – ÖSTMAN, JAN-OLA 2017: Introduction: Socio-onomastics and pragmatics. – Terhi Ainiala & Jan-Ola Östman (toim.), *Socio-onomastic. The pragmatics of names* s. 1–18. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- AKSELBERG, GRUNNSTEIN 2010: Sosioonomastikk – framlegg til avgrensning. – Staffan Nyström (toim.), *Namn – en spegel av samhället förr och nu* s. 15–35. Ord och stil Språkvårdsamfundets skrifter 41. Stockholm: Norstedts.
- ALHAUG, GULBRAND 2003: Avhandling med vidt perspektiv på svensk namngiving på 1800-tallet. – *Studia anthroponymica scandinavica*. Tidskrift för nordisk personnamnforskning 21/2003 s. 63–82. Uppsala.
- ALHAUG, GULBRAND – SAARELMA, MINNA 2015: Møte mellom to ulike namnesystem – det finske og det norske. – Gulbrand Alhaug & Aud-Kirsti Pedersen (toim.), *Namn i det fleirspråklege Noreg* s. 187–215. Oslo: Novus forlag.
- ERIKSEN, KNUT EINAR – NIEMI, EINAR 1981: *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860–1940*. Oslo: Universitetsforlaget.
- FISHMAN, JOSHUA A. 1971: *Sociolinguistics: a brief introduction*. Rowley: Newbury.
- FRÄNDÉN, MÄRIT 2010: "Att blotta vem jag är." *Släktnamnsskick och släktnamnbyten hos samer i Sverige 1920–2009*. *Namn och samhälle* 23. Uppsala Universitet.
- HANSEN, EMIL 1953: *Nordreisa bygdebok*. Nordreisa: Nordreisa kommune.
- HÆTTA, ODD MATHIS 2003: *Samiske personnavn i Kautokeino gjennom 30 år (1970–1999)*. HiF-Rapport 2003:10. Alta: Høgskolen i Finnmark.
- IMERSLUND, BENTE 1993: *Finske stedsnavn i Nordreisa*. Nordreisa: Nordreisa kommune.
- IMERSLUND, BENTE 2008: *Kvenske personnavn i Nordreisa*. Nordreisa: Nordreisa kommune.
- JERNSLETTEN, NILS 1982: Språket i samiske samfunn. – Tove Bull & Kjellaug Jetne (toim.), *Nordnorsk. Språkarv og språkforhold i Nord-Noreg* s. 101–117. Oslo: Det norske samlaget.

- LINDGREN, ANNA-RIITTA 1993: *Miten muodot muuttuvat. Ruijan murteiden verbin-taivutus Raisin, Pysyjoen ja Annijoen kveeniyhteisöissä*. Tromsø: Universi-tetet i Tromsø.
- LINDGREN, ANNA-RIITTA 2009: Kvensk i Norge. – Tove Bull & Anna-Riitta Lind-gren (toim.), *De mange språk i Norge. Flerspråklighet på norsk* s. 107–124. Oslo: Novus forlag.
- LINDGREN, ANNA-RIITTA 2010: Modernisation and small languages – fatal lan-guage sociological delay? – Helena Sulkala & Harri Mantila (toim.), *Plan-ning a new standard language: Finnic minority languages meet the new mil-lennium* s. 74–94. *Studia Fennica Linguistica* 15. Helsinki: Suomalaisen Kir-jallisuuden Seura.
- LINDGREN, ANNA-RIITTA 2011: Parallelle personnavn i et trespråklig miljø. – *NOA Norsk som andrespråk*. Vol. 27:1 s. 33–58. Oslo: Novus forlag.
- LINDGREN, ANNA-RIITTA 2015: Personnavn på tre språk i Nordreisa. – Gulbrand Alhaug & Aud-Kirsti Pedersen (toim.), *Namn i det fleirspråklige Noreg* s. 217–238. Oslo: Novus forlag.
- MIKKONEN, PIRJO & PAIKKALA, SIRKKA 2000: *Sukunimet*. Helsinki: Otava.
- PAIKKALA, SIRKKA 2004: *Se tavallinen Virtanen. Suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921*. Helsinki: Suomalaisen Kir-jallisuuden Seura.
- PEDERSEN, AUD-KIRSTI 2009: Haldningar til offentleg bruk av minoritetsspråklege stadnavn i Noreg. – Lars-Erik Edlund & Susanne Haugen (toim.), *Namn i flerspråklige och mångkulturella miljöer. NORNA-Rapporter* 83 s. 37–56. *Nordsvenska* 16, *Kulturens frontlinjer* 56. Umeå.
- RYDVIING, HÅKAN 2015: Personnamn bland samer. – Gulbrand Alhaug & Aud-Kirsti Pedersen (toim.), *Namn i det fleirspråklige Noreg* s. 169–186. Oslo: Novus forlag.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1989: *Sámi-suoma sátnegirji*. Saamelais-suomalainen sa-nakirja. Ohcejohka: Jorgaleaddji oy.
- STEEN, ADOLF (toim. Ola Aarseth) 1992: *Kautokeinoslekter*. 2. painos. Samiske samlinger bind XIV. Oslo: Norsk Folkemuseum.
- TODAL, JON 2002: *Jos fal gáhttet gollegielat. Vitalisering av samisk i Noreg i 1990-tallet*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- VALTONEN, TAARNA 2017: Anthroponyms in the Saami languages. – Terhi Ainiala & Janne Saarikivi (toim.), *Personal name systems in Finnic and beyond* s. 287–324. *Uralica Helsingiensia* 12. Helsinki.

Lantalaisia Suomesta ja suomalaisia Lannasta – vai kuinka se entiseen aikaan menikään? Kirjalliset lähteet kertovat

Eira Söderholm

1 Kainulaisia, lantalaisia ja suomalaisia – Norjan suomensukuisten omakielistä nimitystä hakemaan

Carl Schøyen panee klassikkoromaanissaan *Tre stammers møte* Ruotsin Pajalasta kotoisin olevan Britan kertomaan omakielisistä kansannimityksistä seuraavasti:

Engang nevnte hun at kvænnavnet måtte være kommet av kainu eller kainulainen som i vore fædres mål er lavlandsboer. Se derfor, sagde hun, bærer kvænerne i det lavlændte Kalix endnu idag det navn. I Nord-Sverige kalder vort folk sig ellers for lantalaiset efter Lanta, som er deres navn på de svenske kvænlande – og sproget er der Lannan kieli. Men i Stor-Finland er sproget Suomiamia og folket suomilaiset – endskjønt de alle forðum er sprunget av et folk og tilhørte en stamme og en tunge.

(Schøyen 1919: 129–130.)

Schøyen oli kotoisin Kristiansandista eteläisestä Norjasta, mutta oleskellut paljon pohjoisessa ja kerännyt siellä kansan suusta muisteluksia kaikilta kolmelta ”heimolta”, saamelaisilta, suomensukuisilta¹ ja norjalaisilta.

Tarkastelen tässä artikkelissa Pajalan Britan suuhun pantuja kansanryhmän nimityksiä *kainulainen*, *lantalainen* ja *suomalainen* ja pohdin, mitä niillä on tarkoitettu ja kuka niitä on käyttänyt ennen uutta 1900-luvun loppupuolen suomensukuisten vähemmistöjen etnistä emansipaatiota. Vähimmälle jätän sanan *kainulainen*. En

¹ Käytän tässä termiä *suomensukuinen* sekä siitä väestöstä, jota nykyään Norjassa kutsutaan termillä *kvæner*, ja niistä, jotka Ruotsissa nyt kutsuvat itseään *meänkielisiksi* tai *lantalaisiksi*, että myös nykyisen Lapin läänin etnisten suomalaisten asukkaitten esi-isistä. Näin teen ollakseni neutraali artikkelissa tutkimieni etnonymien suhteen.

ole sitä vanhoista lähteistä löytänyt sisäryhmänimityksenä, eikä sitä näytä tutkimaan aikakautena käyttäneen mikään ryhmä omana nimityksenä itsestään. Norjalaisissa kirjallisissa lähteissä sana kuitenkin on tavallinen, kun on haluttu antaa sanalle *kven* kohderyhmän omakielinen vastine². Ensimmäisenä sanat *kven* ja *kainulainen* näyttää rinnastetun Johann Hübnerin kirjan *Vollständige Geographie, Zweyter Theil, Von Dänemarck, Norwegen, Schweden, Preußen, Polen, Russland, Ungarn, Türckey, Asia, Africa, America, und von den unbekannten Ländern. Dritte und vermehrte Auflage* (1743) tanskankielisessä käännöksessä vuodelta 1744:

Til denne [Tschudische] Folke-Stamme høre foruden Esterne ogsaa det nuværende Finnlands Beboere. Disse have saa langt op i Tiden, som Historien kjender den, deelt sig i tre Folk: Kareler (i det Tschudiske Karjalaiset d.e. Hyrde-Folk; i det Oldnorske Kyrialer) i Landets østlige Deel, Hæmer (i det Tschudiske: Hæmelaiset, som egentlig skal betyde: det vandrige Lands Folk) i dets sydvestlige Deel, og Kvæner (i det Tschudiske Kainulaiset d.e. Lavlandets Folk; i det Oldnorske: Kvenir) i dets nordvestlige Deel, i det nuværende Øster-Bottn.

(Hübner 1744: 352.)

Tätä ”tsuudilaisia heimoja” koskevaa tekstiä ei alkuperäisestä saksankielisestä teksteistä löydy, ja se lieneekin nimettömäksi jääneen mutta pohjoisia oloja paremmin tunteneen kääntäjän lisäys.

Traditio, että sanan *kven* rinnalla omakielisenä vastineena norjankielisessä kirjallisuudessa käytettiin sanaa *kainulainen*, jatkui aina 1950-luvulle asti (ks. esim. Norsk allkunnebok 1952 s. v. *Finland: Folk* ja s. v. *kvæner*). Vastaavasti Suomessa ilmestyneessä suomenkielisessä kirjallisuudessa ja lehdistössä on norjan sana *kven* perinteisesti käännetty sanalla *kainulainen*. Näin esimerkiksi August Vilhelm Ervasti Kirjassaan Suomalaiset Jäämeren rannalla (1884):

² Käytäntö, että norjan sana *kven* (~ *kvæn*) on korvattu suomen sanalla *kainulainen*, saattaa olla syynä siihen, että Terje Aronsen on Porsangissa kuullut, että kveenien omakielinen nimitys olisi ollut *kainulainen* (suullinen tieto). Aronsen on käyttänyt sanaa teksteissään ainakin vuodesta 2001 (ks. Aronsen 2001). Itse olen käyttänyt ilmauksia *kainulainen* ’kven’ ja *kainun kieli* ’kvensk språk’ muun muassa kirjoittamassani kieliopissa (Söderholm 2014, 2017).

Sanaa *kvän*, kainulainen, joksi suomalaisia Ruijassa kutsutaan, norjalaiset puolestaan taas käyttävät enemmän tai vähemmän yleisenä haukkumanimenä.

(Ervasti 1884: 242).

Toisaalta *kven*-sanaa on norjankielisessä kirjallisuudessa usein käytetty tarkoittamaan kaikkia suomensukuisia, niin Norjassa, Suomessa kuin Ruotsissakin. Tästä esimerkkinä sitaatti etenkin saamelaisten mutta myös suomensukuisten parissa työskennelleeltä papilta ja lähetysaarnajalta Nils Vibe Stockflethilta:

I Sveriges Hovedstad, Stockholm, have de der boende Qvæner Tilladelse til at danne en egen selvstændig Menighed med qvænsk Gudstjeneste og Undervisning, hvis qvænske Præst udnævnes af D.M. I Finlands Hovedstad Helsingfors har Keiseren af Rusland ladet oprette en egen Lærestol for det qvænske Sprog, hvis Studium han tillige paa flere Maader beforder.

(Stockfleth 1848: 32.)

Suomenmaalainen³ kirjallisuus on perinteisesti – suomalaisuuden hengessä – käyttänyt niin Pohjois-Ruotsin kuin Pohjois-Norjankin suomensukuisista nimitystä *suomalainen*. Tämä näkyy jo kolmen klassikon, Dag Skogmanin *Suomalaiset Ruotsissa ja Norjassa* (1870), August Vilhelm Ervastian *Suomalaiset Jäämeren rannalla* (1884) ja Samuli Paulaharjun *Ruijan suomalaisia* (1928) nimissä. Tämä ei kuitenkaan välttämättä heijastele Ruotsin tai Norjan suomensukuisten omakielistä käytäntöä. Haluankin selvittää, mitä termiä – jos mitään – varsinkin Norjan puolen suomensukuiset perinteisesti ovat itsestään käyttäneet. Kysymystä ovat tutkimuksissaan aikaisemmin selvittäneet historiantutkijat Einar Niemi (1991) ja Teemu Ryymin (2007) ja kansatieteilijät Venke Åsheim Olsen (1982) ja Lassi Saressalo (1996). Norjan puolen suomensukuisten historiaa ja etnisiteettiä tutkinut vesisaarelainen Niemi on sitä mieltä, ettei hänen viiteryhmällään ole – ainakaan nykyaikana – ollut omaa sisäryhmänimitystä itselleen, ei omalla kielellään eikä norjaksi (ks. esimerkiksi Niemi 1991: 134).⁴ Vesisaarelainen Åsheim Olsen (1982: 8) puolestaan

³ Käytän adjektiivia *suomenmaalainen* viittaamassa kielestä riippumatta tekstiin, joka on julkaistu Suomen hallinnollisella alueella. Tämä tarkoittaa ennen vuoden 1809 alueliitoksia Ruotsin vallan alaisen Suomen suuriruhtinaskunnan (”tynkä-Suomen”) aluetta, sen jälkeen Venäjän vallan alaisen Suomen autonominen suuriruhtinaskunnan aluetta ja Tarton rauhan jälkeen itsenäisen Suomen aluetta.

⁴ Ks. keskustelusta myös Karikoski & Pedersen 1996: 2–3. 1900-luvun loppupuolen tilanteesta ks. myös Söderholm 1997: 6–7.

pitää sisäryhmänimenä sanaa *suomalainen*. Kumpikaan ei kuitenkaan ole selvitelty etnonyymien käyttöä vanhemmissa suomenkielissä⁵ lähteissä. Lassi Saressalo on väitöskirjassaan *Kveenit – Tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteetistä* käsitellyt suomensukuisten omakielistä sisäryhmänimitystä melko laajasti (1996: 208–226) mutta pelkäästään oman 1980-luvulla keräämänsä aineiston valossa. Ryymin käsittelee väitöskirjassaan ”De nordligste finner” *Fremstillingen av kvenene i den finske litterære offentligheten 1800–1939* (2004) suomenmaalaista Norjan puolen suomensukuisia koskevaa kirjallista aineistoa ottamatta kuitenkaan esiin suomen- tai omakielistä etnonyymia. Myöhemmässä artikkelissaan *The making of an ethnic identity: From Finns to Kvens* hän saman aineiston pohjalta sivuaa myös Norjan suomensukuisten sisäryhmänimitystä ja tulee johtopäätökseen, että nämä ovat ensisijaisesti kokeneet itsensä *suomalaisiksi* (2007: 127–130). Ryyminin (2004) aineisto on siis ainoa, joka kuvaa tässä tutkimuksessa käsillä olevaa ajanjaksoa, ja hänen näkemykseensä palaan myöhemmin tässä artikkelissa.

Muuten norjalainen keskustelu on enimmäkseen koskenut suomensukuisten norjankielistä nimitystä (ks. esim. Megard 1999). Tässä artikkelissa keskityn tarkastelemaan suomenkielisiä sanoja *suomalainen* ja *lantalainen* ja näitten suhdetta toisiinsa. Sanaa *lantalainen* on tähän asti tutkimuksessa käsitelty vain vähän, ja sitä on tyydytty tarkastelemaan lähinnä vain etymologisesta näkökulmasta. Haluan selvittää, miten sanaa on perinteisesti käytetty ja kehen sillä on viitattu. Sanaa *suomalainen* puolestaan on käsitelty sitäkin enemmän, mutta sen leviäminen kansankielessä tarkoittamaan eri suomensukuisia heimoja on jäänyt vähemmälle huomiolle. Kaipaan vastausta kysymykseen, onko sana koskaan levinnyt koskemaan niitä suomensukuisia, jotka ovat asuneet entisen ”tynkä-Suomen” rajojen ulkopuolella Ruotsissa ja Norjassa. ”Tynkä-Suomella” tarkoitan sitä aluetta, joka kuului Suomen administratiiviseen alueeseen eli suuriruhtinaskuntaan ennen vuoden 1809-ajan käyntiä, jossa Tornionlaakson ja Tornion Lapin idänpuoleinen alue liitettiin uuteen Suomen autonomiseen suuriruhtinaskuntaan.

Fokus on Norjan puolen suomensukuisten etnonyymissä. Kun ei kuitenkaan voida olettaa, että heidän itseymmärtämisensä ja sitä myöten etnonyyminsä olisi

⁵ Käytän tässä termiä *suomen kieli* myös niistä Norjassa ja Ruotsissa puhutuista kielimuodoista, joista nykyään käytetään nimityksiä *kainun* eli *kväänin kieli* ja *meänkieli*. Termi on ollut näköjään yksinomaisen vanhemmassa kielenkäytössä, ja oli sitä vielä, kun aloitin kenttätyöt Norjassa ja Ruotsissa 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa.

ainakaan heti irtautunut heidän lähtöalueittensa vastaavista, on tarpeen samalla tarkastella myös muilla pohjoisilla alueilla käytettyjä suomenkielisiä etnonymiejä. Tätä tarkoitusta varten olen käynyt läpi Suomessa, Norjassa ja jossain määrin myös Ruotsissa julkaistua kirjallisuutta ja sanomalehtiä, aikakauslehtiä ja ylipäättään painettuja tekstejä. Tätä on helpottanut, että varsinkin Suomessa ja Norjassa on aineistojen digitoiminen edennyt erittäin pitkälle ja sähköinen haku on kohtalaisen helppoa. Päälähteenäni on ollut Kansalliskirjaston erittäin kattava julkaisuarkistopalvelun (doria.fi ja digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti) digitoitu aineisto ja Norjan kansalliskirjaston (Nasjonalbiblioteket) vastaava palvelu (www.nb.no). Ruotsin kuninkaallisella kirjastolla ei ole samanlaista palvelua, mutta sekä Doriaan että Norjan kansalliskirjaston tietokantaan on digitoitu runsaasti vanhempaa ruotsalaista aineistoa; ruotsalaiset sanomalehdet vuoteen 1902 asti on digitoitu ja vapaasti luettavissa (tidningar.kb.se). Näistä lähteistä olen poiminut kaikki tiedot, mitkä on saatavissa hakusanoilla *lantala(inen)*, *kainu(lainen)* ja *kveeni*. Suomalaisista lähteistä olen lisäksi hakenut tietoa sanakombinaatioilla *Ruija* ja *suomalainen* ja *Norja* ja *suomalainen*. Norjankielisestä aineistosta olen lisäksi tehnyt haut hakusanoilla *suomi*, *suomalainen*, *finn(e)* ja *qvæn*, *kvæn* ja *kven*. Tähtihaualla (*) olen pyrkinyt löytämään kaikki mahdolliset kirjoitus- ja taivutusmuotovariantit.

Digitaalisten aineistojen lisäksi olen käynyt läpi Tromssan yliopiston kirjaston Ultima Thule -kokoelman, mihin on pyritty sisällyttämään mahdollisimman kattavasti pohjoisia alueita koskevaa kirjallisuutta. Olen myös pyrkinyt mahdollisuuksien mukaan kaivelemaan eri arkistojen käsikirjoituskokoelmia – lähinnä siinä toivossa, että löytäisin tietoja pohjoisten alueitten suomensukuisten itse itsestään käyttämistä nimityksissä. Tässä tarkoituksessa olen käynyt läpi Norjan kansalliskirjaston (Nasjonalbiblioteket) ja Finmarkun lääninkirjaston (Finnmark fylkesbibliotek) yksityisarkistoja ja Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen arkiston TKU-kokoelman Kveenit-arkiston, jossa säilytetään kopioita muun muassa Samuli Paulaharjun kenttämuistiinpanoista. Lisäksi olen kolunnut Tromssan museon (Tromsø museum) ja Norjan valtionarkiston Tromssan filiaalini (Statsarkivet i Tromsø) kokoelmia. Uskon, että näin olen saanut kattavasti poimituksi olemassaolevat tiedot siitä, miten sanaa *lantalainen* on käytetty eri yhteyksissä. Norjan puolelta uskon saaneeni käsiini kaiken, mitä omakielisestä etnonymistä on löydetävissä.

Pääpaino selvityksessäni on siis sanalla *lantalainen*. Tämä ihmisryhmän nimitys ja vastaava paikannimi *Lanta* pääsivät sanakirjaan hakusanoiksi vasta Elias Lönnrotin julkaistessa Suomalais-ruotsalaisen sanakirjansa (1866–1880). Siinä

Lönnrot selittää, että *Lanta* eli *Lannanmaa* on ‘nedre landet, kustlandet (hos lappfinnarne: gränslandet Norge ell. Finland)’ ja *lantalainen* ’som er hemma från lanta: finne i motsats til lapparne; *lantalaiset* kallas af norska finnarne de finnar, som bege sig til Ishavets kust på fiske’ (Lönnrot 1874 s. v. *lanta*, *lantalainen*).

Käsittelen tässä aineistoani osittain kronologisessa, osittain merkityksen mukaisessa järjestyksessä. Suomenmaalaisen materiaalin olen jakanut kahtia: ensin näkin merkitsemässä suomensukuisia Jäämeren kalastajia ja toiseksi viittaamassa Tornionväylän varren talonpoikaiseen väestöön. Tämä on nähdäkseni tarkoituksenmukaista sillä perusteella, että Pohjois-Norjan suomensukuisen vähemmistön juuret ovat ensinnäkin 1700-luvun Tornionlaakson talonpoikaisessa väestössä, toiseksi 1800-luvun Jäämeren kalastajien peruja.

2 Lantalaiset Tornion Lapista, suomalaiset Suomesta

Ensimmäinen tieto sanasta *lantalainen* on vuodelta 1771. Yykeän pappi Anders Sommer kirjoitti silloin selvityksen Yykeän kirkkopitäjän tilasta (Journal for Aarene 1769 og 1770⁶). Samassa hän kuvaa myös pitäjän asukkaita ja toteaa, että näitä on kolmenlaisia: 1. ”Finner” (’saamelaisia’), 2. ”Qvæner” ja 3. ”Nordmænd”, joista toiseksi mainitut ovat paljon sekaantuneet saamelaisten kanssa ja viimeisenä mainitut norjalaiset ovat selvästi vähemmistönä. Hän pohtii myös, mistä asukkaat ovat lähtöisin ja olettaa, että valtaosa, siis saamelaiset, ovat alkujaan köyhtyneitä Ruotsin tunturisaamelaisia (”Fieldfinner fra Sverrig”), jotka kalastusmahdollisuuksien takia ovat asettuneet vakinaisesti asumaan meren rannikolle. ”Kveeneistä” hän toteaa, että heistä lähes kaikki ovat peräisin Tornion Lapista (”fra Torne Lapmark”). Oli kuitenkin yksi vaimo Suomesta (”een Kone fra Finland”), joka oli muuttanut paikkakunnalle vuonna 1741. Tämän kerrottuaan Sommer toteaa niistä nimityksistä, joita ”kveenit” käyttävät itsestään:

Qvænerne fra 1ste sted kalde Sig Selv *Landa-laizet* fra siste Steed *Suoma-laizet*. Dog er det eet Folk. *Suoma* betyder paa qvænsk: *terra palustris*. Om det lappiske folkenavn: *Sama* eller *Sabmi* har overeenstemmelse dermed, veed Jeg ikke.

⁶ Tämän Anders Sommerin Journalin kopion on Målselvin kunnanarkistosta löytänyt Tromssan valtionarkiston tutkija Harald Lindback, joka ystävällisesti on siitä antanut kopion minullekin. Ks. myös Lindback 2006: 13.

Asiaa voisi tuskin selvemmin kertoa: useimmat ”kveenit” ovat kotoisin Tornion Lapista ja he kutsuvat itseään *lantalaisiksi*, ja ne harvat, jotka ovat kotoisin Suomesta, kutsuvat itseään *suomalaisiksi*. Ilmausta *Torne Lapmark Sommer* käyttää ilmeisen laajasti – esimerkiksi majuri Peter Schnitler kertoo vuoden 1743 protokollassaan ”kveenien” muuttaneen Yykeään ja muihin Pohjois-Tromssan pitäjiin ”fra Torne-Land og Lapmark” (Schnitler 1929: 410–411; Schnitlerin protokollista enemmän artikkelin viimeisessä osiossa). Aluenimi ”Suoma”, mistä ”suomalainen” vaimo on lähtöisin, on tässä luonnollisesti Suomen suuriruhtinaskunta eli se tynkä-Suomi, jonka raja kulki Kaakamajokea myöten ja johon eivät Lapinmaat kuuluneet. Nyt emme voi tietenkään olla varmoja siitä, mihin Sommer on perustanut tietonsa, että Suomesta lähtöisin olevat ihmiset kutsuvat itseään *suomalaisiksi*; mahdollisesti kysymyksessä oli vain tämä yksi vaimo, joka Sommerin tietämän mukaan oli Yykeässä sillä hetkellä ainoa, joka alun perin oli kotoisin Suomesta, mutta Sommerilla saattoi olla myös muita tietolähteitä. Norjan kansalliskirjaston erittäin kattavasta digitaalisesta kokoelmasta en tosin näin varhaisilta ajoilta löydä lähdeä, missä nimitykset *suomalainen* tai *lantalainen* olisi mainittu.

3 Laulavat lantalaiset

Toisen 1700-luvun tiedon sanasta *lantalainen* ihmisryhmään viittaavana nimityksenä olen löytänyt – yllättävää kyllä – tukholmalaisesta lehdestä vuodelta 1778. Oli tullut tieto, että kuningatar Sofia Magdalena, kuningas Kustaa III:n vaimo, oli rasakaana, ja tuntemattomaksi jäävä, nimimerkillä J. B. kirjoittanut ”kynäniekka” – niin hän itseänsä runossa nimittää – julkaisi *Daglig Allehanda* -lehdessä tiedon kunniaksi suomenkielisen runon otsikon ”Utdrag af et Bref til en Wän i Stockholm” alla. Yhteensä 34 säettä käsittävä runo alkaa:

Laulaka Lantalaiset, ilo Laulua Luikuta Lappi
Pitkäsä pohian pääs, tuon Tunturi cuckulan alla
Koska Ruohtisa viel, Perilistä valdika toivo;
Jo se caicesa maas, ilo riemun Huovisa tuotta,
Laulaka Lantalaiset, runo virsiä Luikuta Lappi
(*Daglig Allehanda* 30.9.1778 nro 223: 1.)

J. B. on myös kääntänyt runon, ja alku kuuluu näin:

Sjunger Landtmän, ock qwäd dina glädje-sånger du Lapp-Allmoge

Ytterst där Norland slutar sig, in wid fjällarnes högder.

Emedan man nu ägar hopp i Sverige om en Ärfwinge til Spiran;

Fägnad höres ju i alla orter, och glädjan är ypperlig i Hofwet.

Sjunger Landtmän, och stämmer in med edra Rune-sånger j Lappar,

(Daglig Allehanda 30.9.1778 nro 223: 2.)

J. B. kääntää siis sanan *lantalainen* ruotsiksi sanalla *landtman* 'maamies'. Mutta kuka ja mistä tämä J. B. on? Kirjeessään hän lehden mukaan kirjoittaa:

På din anmodan har jag vågat, at på Finska språket, uti bunden skrifart, förklara våra Landsmäns, Norbotningars, innerliga fägnad öfwer Hennes Maj:ts vår Allernådigste Drottningens wälsignade tilstånd.

Käy siis ilmi, että hän on kirjoittanut runon itse suomeksi. Omiksi maanmiehikseen ("landsmän") hän mainitsee *norbotningar*. Edempänä runossa hän kertoo myös syntymäpaikastaan:

Waan sinä pohian maa, sina rakas syndymä paicka

Tämä saattaisi viitata siihen, että hänen "rakas syntymäpaikkansa" on Pohjanmaa. Mutta kun hän kääntää säkeen ruotsiksi "Men du Norbotn, du min kära födslobygd", näemme, ettei hän kuitenkaan ole voinut tarkoittaa nimellä Pohjanmaata; sen nimeksi oli vakiintunut paljon aikaisemmin *Österbotten*. Huomattava on myös, että hän kirjoittaa sanan *pohian* pienellä kirjaimella, *pohian maa* tarkoittanee siis vain pohjoista aluetta. Ja kun vielä runon alusta huomaamme, että *pitkäsä pohian pääs* on käännetty "ytttest där Norland slutar sig", olen valmis tulkitsemaan runoilijaa niin, että hän sanalla *norbotningar* tarkoittaa silloisen Ruotsin, ei Suomen suuriruhtinaskunnan, puolen asukkaita. Norrbottenia ei kuitenkaan virallisena hallinnollisena yksikkönä vielä ollut olemassa; se kuului laajaan Västerbottenin lääniin, ja Norrbottenin lääni perustettiin vasta vuonna 1810 Ruotsin menetettyä Suomen. Termiä oli kuitenkin käytetty jo paljon aiemminkin. Se löytyy muodossa *Nortbothnia* Perämeren ranta-alueen nimenä muun muassa Sebastian Münsterin kartasta vuodelta 1540. Se löytyy myös Johannes Messeniuksen vuoden 1620-luvun tienoilla kirjoittamasta riimikronikasta, jossa ruotsinmaalaiset sotajoukot saga-aikana kulkiivat "kringh then Närbotnske Strandh, / hustrur, och Barnen, i thät landh / qwar lefde, som Østrebotn wij / Nu kalla" (Messenius 2004: 164). Mutta *Norrbotten*-nimellä

on tarkoitettu myös koko Pohjanlahtea (ks. esim. Tuneld 1794: 14, 174; Hartman 1815: 77).

J. B. kehottaa siis nimenomaan *lantalaisia* eli *landtmän* laulamaan tulevan onnekkaan tapahtuman kunniaa. Runon alkupuolella tämä kehoitus toistuu kolme kertaa. Loppupuolella, ylistettyään kuningasta, kuningatarta ja Jumalaa ja pitkään toivoteltuaan kaikkea hyvää tulevan tapahtuman suhteen, hän palaa uudelleen samaan teemaan:

Laulakaa Lantalaiset, ilo virsiä viritä Lappi
Että cajahus äckinäisestä, yli Tunturin astuis
Josta sanoma sais, vikevimmät lendimet ajan
Tietua viemään pois, yli Rudian avaran aukon.

Tässä hän siis mainitsee mahdollisten iloitsijoitten joukossa myös Rudian eli Ruijan. ”Yli *Rudian* avaran aukon” hän kääntää: ”öfwer de widstrackta Norrska fälten”. Jää epäselväksi, tarkoittaako hän sanalla Rudia koko Norjaa vai vain Pohjois-Norjaa. Mutta viittaus ”Ruijan avaraankokoon” saattaisi viitata Tornionjokilaaksoon ja siitä avautuvaan reittiin Pohjois-Tromssaan ja Länsi-Finmarkkuun ja näitten alueitten ”lantalaisiin”. Toki muitakin ”Ruijan aukkoja” eli reittejä Perämeren rannikolta Norjaan on käytetty jo runon kirjoittamisen aikaan ja paljon varhemminkin.

Lopussa hän vielä toistaa riemukehotuksen myös Vuokatille ja Inarin saamelaisille:

Tietua Ruohtin maan, ilo päivät ollesa Suomes
Cajahus jälkiperin, ett’ Wuokati vuoria vastais
Laulaka Lappalaiset, ain Enara virtain vieres
Sanoma josta myös, yli lavian itäsen ilman
culkisi kjrusesti, sekä Turkin, Tattari maille.

Katse siis kääntyy Inariin ja nykyiseen Kainuuseen, ja samassa mukaan tulevat itäiset maat aina Turkkia ja tataarien asuinalueita myöten. Katson näiden kahden ”säkeistön” (J. B. ei varsinaisesti jaa runoiaan säkeistöihin, mutta rytmittää sitä pisteillä) edelleen vahvistavan sitä käsitystä, että J. B.:n *lantalaiset* ovat nimenomaan Perämeren pohjukan suomensukuisia.

Vielä jää askarruttamaan hänen tapansa kääntää *lantalainen* sanalla *landtman* 'maamies, maalainen'. Hän on tietenkin voinut sanalla viitata yleisesti maataljelevään tai maahan kiinnitettyyn väestöön saamelaiden vastakohtana. Mutta kirjoittajan täydellinen suomen kielen taito todistaa hänen itsensä kuuluvan suomensukuisten joukkoon, ja uskon hänen siis tarkoittavan sanalla nimenomaan suomensukuista väestöä.

4 Jäämeren kalastus ja *lantalaiset*

Suomalaisiin sanomalehtiin ja kirjallisuuteen sana *lantalainen* ilmestyy 1800-luvun puolivälin tietämillä. Sanan ilmestyminen liittyy siihen, että Itä-Finmarkussa ja varsinkin Vesisaaren alueella kaupallinen kalastuselinkeino kasvatti 1830-luvulla huomattavasti merkitystään. Yhä enemmän väkeä Suomen puolelta alkoi osallistua sesonkikalastukseen Jäämeren rannikolla, ja kulkureitit menivät Lapin alueen läpi.

Ensimmäinen löytämäni tieto on vuodelta 1841 ja kuuluu näin:

De flesta brott å orten antigen föränledes eller begås af de gjennem landet ströfvande Finnarne (af Lapparne gemenligen kallade *Lantalaiset*), hvilka lika litet som några andra kringstrykande personer kunna berömmas för goda exemple --.

(Åbo Tidningar 23.6.1841, nro 49: 1; otsikkona "Meddelanden om Enare Församling i Lappmarken".)

Sana *lantalainen* on siis pantu saamelaiseen suuhun, eikä kirjoittajan käsitys "lantalaisista" ole juuri mairitteleva: suurin osa paikkakunnan rikoksista on joko lantalaisten tekemiä tai ainakin heistä johtuvia. Allekirjoitus puuttuu, mutta Hannu-Pekka Lappalainen (2016: 19) on todennut kirjoituksen ilmeisimmin syntyneen Inarin silloisen papin, oululaista porvarisukua olleen Josef Wilhelm Durchmanin kynästä.

Tämä kirjoitus Inarin seurakunnasta on tyyppiesimerkki kirjoituksista, joita suomenmaalaiset lehdet julkaisivat "lantalaisista". Näkökulma on ulkoryhmäläinen, kirjoituksia leimaa "lantalaisten" toiseus ja usein myös negatiivisuus. Sanalla tarkoitetaan useimmiten juuri muualta kotoisin olevaa väestöä, ja siihen liittyy vierauden pelko. Kirkkoherra E. B. v. Konow kirjoitti 6.6.1868 Oulun Wiikko-Sanomissa niin ikään Inarista. Hän toteaa, etteivät nälkävuodet muuten koettelisi seudun asukkaita – poronhoito ei hallasta kärsi, ja leipäviljaa saadaan Norjasta – mutta:

valituksemme olisi niistä viheliäisistä ihmisistä, joita Suomenmaan nälkä virtanaan tänne ehtimiseen ajaa. Suuria suunnattomia parvia ”lantalaisia” – niin täällä kutsutaan suomalaisia – rientävät nyt vaimoineen ja lapsineen joka päivä Lapinmaan kautta Norjaan työ-ansiota etsimään. Mutta kuinka nämät onnettomat matkailevat: Sillä tavalla että tullessansa harjoittavat varkautta, väkivaltaa ja kaikenlaista ilkiötä roistoutta. – – Samoin ikään ei tällainen kulkeva lantalaisparvi säästä eikä arvoita yksityistenkään irtainta omaisuutta, vaan ottavat mitä saavat, vaatetta, ruoka-aineita, heiniä y. m. – – Täällä oikein rupeaa olemaan suuri pelko lantalaisista, niinkuin muinoin Suomessa oli suuri pelko ja kauhistus ison vihan aikaan itäpuolen rajanaapureista. ”Lantalaisia, Lantalaisia” kohta kaikki kauhistuksella mainitsevat.

(Konow 1868: 2.)

Kauhistelu menee kirjoituksessa niin pitkälle, että kuulemma Norjan puolellakin Finmarkkuun jo hankitaan sotavoimia, kun lantalaisten pelossa ei uskalleta enää luottaa normaaleihin poliisivoimiin. ”Lantalaiset” tunnustetaan kuitenkin ”suomalaisiksi”, ja sanan käytössä on nähtävissä ilmeinen oppositio saamelaisuuteen nähden.

Paljon parempi käsitys lantalaisista ei ole ollut nimimerkillä R. K., joka vuonna 1876 Uudessa Suomettaressa kirjoitti:

Muutamat tyhmät lantalaiset, joiksi täällä sanotaan tunturien eteläpuolella asuvia suomalaisia, ja joita usein suurissa parvissa kulkee Ruijassa kalastamassa, näyttävät ylenkatsovan lappalaisia, vaikka he itse eivät ole muuta kuin näsävii-saita suunpieksäjiä reuhaajoita, joita lappalaisella on syytä inhoa törkeinä raakalaisina.

(Uusi Suometar 29.9. 1876 nro 116: 5; otsake ”Inarin Lapista Syysk. 1 p.”.)

Kuka tämä R. K. on, siitä ei ole tietoa, jollei sitten Pielisjärvellä syntynyt Kristian Kekoni, joka toimi Inarin seurakunnan kappalaisena 1870–1876 (Hornborg 1873: 440; Pappisluettelo – Inari). Joka tapauksessa tämä oli selvästi joku Inarin silmäätekeivistä, koska selvittelee kirjoituksessaan Inarin posti- ja kouluoloja ja seurakunnan toimintaa. Hän määrittelee *lantalaiset* suomalaisiksi, jotka asuvat etelämpänä, ilmeisesti Lapinmaan rajan eteläpuolella.

Toisinaan sävy lantalaisia kohtaan on kirjoituksissa aivan neutraalikin. Oululaisesta Kaiku-lehdestä löytyy seuraavanlainen pikku-uutinen vuodelta 1889:

Norjan hallitus jo Joulukuun 6 päivänä 1886 sääsi, että jokaisen vieraan valtakunnan alamaisen, joka Norjalaisten kanssa kalastaa Tromssan ja Finmarkun läänissä, tulee maksaa Norjan valtiolle veroa kymmenen kruunua. Vaan vasta nykyään on Suomen hallitus saattanut kansalle tiedoksi, että semmoinen vero vaaditaan lantalaisilta.

(Kaiku 21.2.1889 nro 22: 2; otsake ”Kalastaminen Ruijassa veron alasena”, ei allekirjoitusta.)

Tässä ei ole havaittavissa mitään oppositiota saamelaisuuden suhteen; lantalaiset ovat yksinkertaisesti vain Norjan rannikolla käyviä kalastajia.

Erään Kaiun kirjoittajan mielestä näyttää olleen niinkin, että ”lantalaisesta” tulee *suomalainen*, kun hän on jo asettunut pysyvästi asumaan ”Ruijaan”:

Ruijassa eli Jäämeren rannikolla Norjan maassa noin 3/4 asukkaista on suomalaista alkuperää. [Sitten seuraa pitkälti valitusta näitten kohtelusta.] Kun tämmöistä vääryyttä harjoitetaan suomalaisia semmoisia vastaan, jotka jo kymmenniä vuosia ovat asuneet Norjassa ja ovat Norjan kuninkaalle alamaisuuden vallan vannoneet, kuinka käy odottaminenkaan, että joka vuosi Norjaan tulvaavia ja siellä jonkun aikaa kalastamassa viipyviä suomalaisia eli n. s. lantalaisia kohdeltaisiin lempeämmästi?

(Kaiku 2.3.1889 nro 26: 1; otsake ”Oulussa 2 p. Maaliskuuta. Suojelusta Suomalaisille!” Ei allekirjoitusta.)

Sisällöstä voi päätellä, että kirjoittajalla on mielessään nimenomaan Itä-Finmarkun ja Vesisaaren olosuhteet. Siellä vakinaisesti asuvat ovat hänen tekstissään *Ruijan suomalaisia* tai pelkästään *suomalaisia*, *lantalaisia* ainoastaan siellä sesonkikalla käyvät.

Oppositio termien *suomalainen* ja *lantalainen* välillä näkyy myös Oulun läänin Pyhäjärveltä kotoisin olleen Kuopion lyseon rehtorina ja tuomiorovastina työskennelleen Joh. Mustakallion eli Johannes Schwartzbergin matkakuvauksessa ”Matka Jäämeren rannalle kesällä 1882” (1884). Kun hän puhuu Muurmannin rannikon tai Itä-Finmarkun suomensukuisista asukkaita, nämä ovat kirjoituksessa koko ajan *suomalaisia*. Esimerkiksi Vesisaarta hän kuvaa näin:

Tässä kaupungin pää-osassa, jossa on suuria ja rikkaita kauppapuoteja, vuonon suuhun päin on Suomalaisten kaupunki osa, joka jo ulkoa-päinkin nähden on köyhempi. Suomalainen väestö on kuitenkin lukuisampi ja yhä kasvaa suuressa määrässä.

(Mustakallio 1884: 85.)

Matkallaan takaisin Mustakallio lyöttäytyy yhteen kotiin palaavien kalastajien kanssa, ja nämä ovat hänelle koko ajan *lantalaisia*. Ensi kerran näistä puhuessaan hän käyttää lainausmerkkejä:

Kun oli vähän aikaa katseltu, kuinka tuimasti aallot löivät vasten rantaa, ja tarkasteltu sitä pylvästä, jonka ”lantalaiset” (Suomesta kulkevat kalastajat) joulessaan olivat rakentaneet – –.

(Mts. 93.)

Tämä jälkeen Mustakallio käyttää sanaa *lantalainen* aivan neutraalisti: ”[Kemijärven] Pappilassa erosimme, lantalaiset ja me.” (Mts. 108.)

Mutta mikä on näitten Ruijaan rientävien ”lantalaisten” kotipaikka? Sen laajuus näyttää kirjoittajien näkemyksissä vaihtelevan. Mustakallio jatkaa äskeisen sitaatin jälkeen:

Suurin osa heistä [siis lantalaisista], 6 miestä, pitkittivät matkaa Kemijärven yli ja sitte maitse kotipitäjäänsä, Kuusamoon ja yhä Venäjän Karjalaan 2 heistä. Kättä lyötiin ja hyvässä sovussa erottiin.

(Mts. 108.)

Siis myös karjalaiset kalastajat voivat olla ”lantalaisia”. Samaa mieltä on ollut myös Lapin tuomiokunnan edusmies J. S. Junttila jättäessään talonpoikaissäädylle anomusesityksen maantiehankkeesta Inarin pohjoispuolelle:

Näitten kulkiain eli niin kutsuttuin *Lantalaisten* lukumäärä on välistä isompi, välistä pienempi, vaan tietoni mukaan ei vähempi koskaan kuin 500, ja hyvin usein on toista ja kolmatta tuhatta. Ympäri Oulun läänistä, koko Varsinais-Karjalasta, joskus Savosta saakka kokoontuu Lantalaisia Ruijaan ja kulkevat sinne kolmea eri tietä: – –.

(Kaiku 21.3.1885, nro 23:1.)

Vielä epämääräisemmin *lantalaiset* määrittelee kirjoittaja Finland-lehdessä 12.12.1888 otsikon ”Helsingfors den 12 December. Lappmarkens utsigter för vintern 1888–89” alla kirjoittaessaan Norjan rannikon kalastuksesta ja kalastajista:

Af dessa äro endast 4,000 hemma ifrån Finnmarken, de öfriga äro dels Norrmän, de s. k. Nordfarare dels och de s. k. Lantalaiset d. v. s. finnar från Uleåborgs läns alla socknar och äfven ifrån andra delar af landet.

(Finland 12.12.1888, nro 291: 1; ei allekirjoitusta.)

Tarkemmin lähtöpaikkakuntia luettelee Karl Rese laajassa artikkelissaan ”I Lappland” vuodelta 1889:

Lägrade omkring stockeldar tillbringade vi många timmar under samtal med Lantalaiset, hvilka voro hemma från vidt skiljda orter i landet; de flesta väl från Uleåborgs län, men några äfven ifrån längre aflägsna trakter, såsom Viitasaari, Suonenjoki, Nurmis m. fl. orter.

(Rese 1889: 53.)

Voimme siis todeta, että sanaa *lantalainen* on laajasti käytetty merkityksessä ’Jäämeren rannalla – tarkemmin sanoen Vesisaaren seudulla – sesonkikalastukseen osallistuva suomalainen tai karjalainen’. Nimitystä ei tässä yhteydessä voi pitää minkään nimenomaisen ”heimon” nimityksenä, eikä se ole paikkasidonnainenkaan.

Sanan käytöstä tässä merkityksessä ’Jäämeren kalastaja’ sisäryhmäläisenä nimityksenä ei juuri ole tietoja, mikä ei tietenkään ole kovinkaan outoa: nämä Jäämeren kalastajat eivät juuri ole lehtiin tai muutenkaan painettua tekstiä kirjoittelleet. Yhden ulkoryhmäläisen antaman tiedon nimityksen sisäryhmäläisestä käytöstä olen löytänyt Oulun Wiikko-Sanomista vuodelta 1860. Matinpoika Lappalainen julkaisi otsikolla ”Lapista” laajahkon kirjeen, jossa hän kuvaa Jäämeren kalastajien kulkua ja lausuu:

Tätä kansaa, jotka lantalaisiksi itseänsä kutsuvat, on sekä vaimon- että miehenpuolta tänä talvena ja kevännä kulkenut sadoittain Ruijaan puuveitsellä hopiaa vuolemaan, vaan saadaanpa nähdä, koska kalansaalis kuuluu olevan huono, eikö monta palaa sieltä pitkällä nokalla.

(Oulun Wiikko-Sanomia 7.7. 1860 nro 27: 2.)

Kaiku-lehdestä vuodelta 1888 olen kuitenkin löytänyt laajahkon tekstikokonaisuuden, jossa näkökulma on ainakin osittain sisäryhmäläinen. Nimetön kirjoittaja kertoo ”Erämaa”-nimisessä jatkokertomuksessa Ruijan kävijöitten vaikeuksista heidän tullessaan kesällä sulan maan aikana takaisin. Jatkokertomus koostuu useammasta pienemmästä kertomuksesta, ja sen sanotaan perustuvan tositapahtumiin. Kertojat näyttävät olleen kittiläläisiä, ja yksi näistä oli Juho Loukinen.

Vuonna 1867 kevättälvella palasi Juho Loukinen Ruijasta, jossa hän ynnä monet sadat muut suomalaiset oli ollut rahaa ansaitsemassa kalastamisella. Näytämössä tapasi Loukinen suuren joukon Lantalaisia, jotka jo pari viikkoa olivat odottaneet jään lähtöä Inarin-järveltä –.

(Kaiku 16.6.1888, nro 68: 2.)

Näemme, että kirjoittaja käyttää sekä *suomalainen*- että *lantalainen*-sanaa. Tulkitseen sanat niin, että sanalla *suomalainen* hän tarkoittaa ylipäätään Suomen suriruhetinaskunnan asukkaita, sanalla *lantalainen* tarkemmin Suomesta kulkevia Jäämeren kalastajia, jotka siis myös laskettiin *suomalaisiksi*.

Yhdessä ”Erämaa”-sarjan muisteluksista kirjoittaja käyttää systemaattisesti monikon ensimmäistä persoonaa:

Kolmatta kuukautta olimme jo Ruijan rantoja soutaneet ja saaneet hyvänlaisen säästörahan koska turskia löytyi runsaasti merestä ja maksalle oli hyvä hinta. –
– Vesisaaren kaupungista pääsee päivässä Näytämönvuonoon, jos ei kova vastatuuli venematkaa estä. Siellä löytyy taloja, joissa asuu entisiä Suomalaisia, sinne vuosien kuluessa asettuneina. Sinne tultua tapasimme useita muita Lantalaisia kotimatalla.

(Kaiku 23.6.1888, nro 73: 2.)

Tekstisitaatti valaisee hyvin kirjoittajan käsityksiä eri ihmisryhmien nimityksistä. Norjaan muuttaneet näytämönvuonolaiset ovat hänen käsitteistöössään ”entisiä suomalaisia”. Sana *suomalainen* täytynee siis käsittää niin, että sillä hän tarkoittaa Suomessa asuvia ihmisiä, ja suomalaisuus lakkaa ihmisen muutettua sieltä pois. Jos hän tarkoittaisi *suomalaisilla* etnistä ryhmää, tuskin suomalaisuus olisi näin altis muuttumaan. Ilmaisun ”muita lantalaisia” monikon ensimmäisessä persoonassa esitettyssä lauseessa täytyy taas merkitä, että kertoja ja koko hänen ryhmänsä olivat kaikki *lantalaisia*.

Myös seuraava lause vahvistaa käsitystä siitä, että suomalaisuus on kirjoittajalle nimenomaan kansalaisuutta ilmaiseva termi:

Olen kuullut ettei valtio soisi Suomalaisten kulkea kalastuksessa Ruiassa ja sitä estääkseen ei tahdo ryhtyä tarpeellisiin keinoihin helpottaakseen paluumatkan; mutta en voi suinkaan ymmärtää tätä mielipidettä.

(Kaiku 26.6.1888, nro 74: 2.)

Sarjakertomuksen lopuksi kirjoittaja ”Jälkilauseessaan” kertoo tarinoittensa varsinaisen tarkoituksen: Lappiin täytyy valtion toimesta rakentaa teitä ja majataloja Jäämeren matkaajien turvaksi, vaikka saamelaiset eivät niitä tarvitse:

Toisin on Lantalaisilla. Heille ovat kulkuneuvoin parantaminen Lapissa välttämättömän tarpeellinen. Lantalaiset ovat kotosin joka pitäjästä koko Oulun läänistä kuin myös monesta paikasta eteläisimmistä seuduista. Siis on Suomen velvollisuus ryhtyä kulkuneuvoin parantamiseen Lapin maassa.

(Kaiku 7.7.1888, nro 79: 2.)

Oletan tämän ”Erämaassa”-sarjakertomuksen kirjoittajan kuuluneen siihen ryhmään, joka vaelsi Lapin erämaitten halki Itä-Finmarkkuun sesonkikalastajaksi – siksi yksityiskohtaisia kuvaukset kulkureiteistä ja tapahtumista ovat. Kirjoitetun tekstin pohjalta voi päätellä, että hänelle sana *lantalainen* tarkoitti nimenomaan tällaista kalastajaa. Sana *suomalainen* taas tarkoitti hänen kielenkäytössään Suomen suuriruhtinaskunnan asukasta. Tekstistä ei käy ilmi, sisällyttikö hän siihen saamelaiset ja ruotsinkielisetkin.

On vaikea lähteä arvailemaan, kuka kirjoittaja on. Hänen muutamista sanankäänteistään voi kuitenkin arvella hänen olleen kotoisin Kemin tai Tornion murteiston alueelta. Kansanmieheksi hän kirjoittaisi yllättävän ajantasaista suomea. Mutta mahdoton tällainen taito ei toki ole ollut. Kertoohan kirjoittaja muun muassa, että yhden hänen muisteluksistaan on hänelle kertonut Nils Petter Loukinen (Kaiku 16.6. 1888 nro 70: 2). Tämä Loukinen oli kotoisin ”Kattilakosken varrelta Tornionjoelta” ja toimittuaan Kittilässä lautamiehenä yli 30 vuotta saanut ”härastuomarin” arvonimen ja ”Hänen Majesteetiltaan” kunniamerkin (Kaiku 31.3. 1888 nro 38: 2). Esimerkiksi tämäntapaisen henkilön voi olettaa sisäluvun ohella osanneen myös kirjoittaa.

Tavallisin nimitys Suomesta matkaaville sesonkikalastajille on kuitenkin suomalaisissa teksteissä *suomalainen*. Näinkin lohduttomasti kerrotaan Inarista 11. päivä huhtikuuta 1878 Vesisaareen matkanneista ”suomalaisista”:

Ruijan kalastukseen on tavattomasti ihmisiä matkannut, niin Arkangeliittiakin joitakuuta satoja. Vesisaarella kuuluu jo useita sinne kalastukseen matkustaneita suomalaisia nälkään kuolleen.

(Oulun Wiikko-Sanomia 4.5.1878 nro 18: 2. Pikku-uutinen otsikon ”Kirjeitä maaseudulta” alla.)

Vaikutelmaksi jää, että useimmiten, kun näkökulma on sesonkikalastajien kannalta myönteinen, suomenmaalaisessa tekstissä nimityksenä on *suomalainen*, kun taas kauhistellaan Lapin läpi virtaavia ihmistulvia, nämä ovatkin *lantalaisia*, ja silloin näkökulma on usein saamelainen tai yleisemmin lappilainen ja *lantalainen*-termin käyttö manifestoi oppositiota saamelaisuuteen. Kuitenkin sanaa *lantalainen* on toisinaan käytetty Jäämeren kalastajista aivan neutraalistikin ja myös sisäryhmänimityksenä. Tällöin oppositio saamelaisuuteen puuttuu.

5 *Lantalaiset talollisina*

Sana *lantalainen* esiintyy myös merkityksessä ’(suomensukuinen) talonpoikaissäättyyn kuuluva ihminen’. Merkityksestä ’ylipäättään suomensukuinen, säätyasemasta riippumatta’ olen löytänyt vain yhden esimerkin varhemmasta aineistosta. Nimi-merkki ”–l–l–” kirjoitti otsakkeen ”Kalastusta. Utsjoen Lapista. Syyskuun 1 päivänä 1886.” alla muun muassa seuraavasti:

”Lantalaisia” ei täällä laisinkaan asu paitsi virkamiehet, niinkuin: pappi, nimismies, kouluttaja ja katekeeti.

(Uljas 6.11.1886 nro 8: 66.)

Mutta tämäkin kirjoittaja johtaa sanan maata viljelevästä väestöstä. Sitaatti jatkuu:

Lantalaisia – mitä kansaa ne ovat? – arvelet ehkä lukijani, ja minkä tähden heitä kansa tällä rumalla nimellä mainitsee? Lappalainen kutsuu suomalaista lantalaiseksi syystä, että hän asuu etelässä ja on puettu erilaisiin vaatteisiin sekä että hän ”lannoittaa” sitä maata, jossa hän asuu.

Lantalaisella on siis tunnusmerkkeinä suomalaisuus etnisenä identiteettinä, asuma-
paikka ja vaatetus, ja nimitys tulee siitä, että hän harrastaa peltoviljelyä. Tässä lan-
talaisuus peilautuu suhteessa saamelaisuuteen.

Sana *lantalainen* merkityksessä 'suomalainen talonpoika' esiintyy aineistos-
sani huomattavasti harvemmin kuin merkityksessä 'Jäämeren kalastaja'. Joitakin
esiintymiä kuitenkin olen löytänyt. Enontekiössä lukkarina ja kunnankirjurina toi-
minut alun pitäen kestiläläinen talonpoikaissäätöyn kuuluva valtiopäivämies Yrjö
Halonon (ks. Wikipedia.fi, hakulauseke *Yrjö Halonon*) määrittelee kirjoitukses-
saan "Poronhoito kaippaa lain säätämää järjestystä" 1.10.1894 sanat *lappalainen* ja
lantalainen yksinkertaisesti näin:

Lappalaiseksi täällä sanotaan kotalappalaisia, jotka elävät yksistään poronhoi-
dolla, "lantalaisiksi" taas talollisia

(Halonen 1894: 1).

Nimimerkki "Pohjalainen" julkaisi 1880–1881 laajan artikkelisarjan "Suomen-
Ruotsin rajajo'ilta". Näissä hän kuvaa talollisten ja poronhoitajien elämää Muoni-
ossa ja "Enontekiäisissä". Sanat *lantalainen* ja *lappalainen* esiintyvät näissä ku-
vauksissa tiuhaan toistensa vastapoolleina:

Muoniossa, jossa asuu vain "lantalaisia" eli talonpoikia, on noin tuhannen po-
roa; Poronhoito onkin täällä sivuasiana. Mutta Enontekiäisissä, jossa varsinaia-
sia lappalaisia on joku harva perhekunta, löytyy noin 4000 kappaletta
tätä "sarvi-karjaa".

(Uusi Suometar 25.1.1881 nro 19: 1.)

Sama oppositio esiintyy hänen kertomassaan vainolaistarinassa:

Toinen kerta olivat vihavenäläiset ryöstöretkellä Lapissa. He hakivat (Muonion)
lantalaisten eli talonpoikien taloja. Saivat lappalaisen käsiinsä ja vaativat häntä
oppaaksi.

(Uusi Suometar 1.10.1881 nro 226: 1.)

Enontekiöstä hän kertoo:

Porolaumat ovat lappalaisen rikkaus ja ynnä kalastus ainoat eloneuvot. Useilla
lantalaisilla eli talonpojilla on myöskin poroja, ainakin ajo-härkä.

(Uusi Suometar 11.1.1881 nro 7: 1.)

Artikkelisarjansa alkuosassa ”Pohjalainen” kertoi matkastaan Tornionjoen alajuoksulle. Sieltä kertomus on enemmänkin maisemankuvausta, eikä hän käytä paikallisesta väestä mitään erityistä nimitystä. Mielenkiintoinen on seuraava sitaatti, mikä saa epäilemään paikallisen väestön valtiollista identiteettiä.

Ala-Torniossa viljelevät ruista, pohjoisempina ei ollenkaan tahi vaan koetteeksi. Maantie on hyvä, joskin kapea, kestikievarit siivot. Hevoset, jotka tuodaan ”Suomesta”, ja ajokalut ovat hyvin hoidetut.

(Uusi Suometar 8.11.1880 nro 134: 5.)

Alatorniolaiset eivät siis omasta mielestään asuisikaan Suomessa.

Nimitys *lantalainen* löytyy kuitenkin myös eteläisempien tornionväyläläisten nimenä. Nimimerkki ”-i.-s.” julkaisi 1887 laajan matkakuvauksen ”Matkamuittoja”, jossa hän kertoi matkastaan Maaningalta Enontekiöön. Keskimmäisen artikkelisarjan (numero II) nimenä on ”Oulusta Pellonkylään Turtolan pitäjässä”. Pellonkylän kohdalla hän intoutuu kuvaamaan paikallisia näin:

Raaempaa, tylumpää ja itsekkäämpää kansaa minusta ovat asujamat kauempana oikeaa varsinaista Pohjanmaata. Ja tuo Pohjolaisten rehellisyys, josta hän iän kaiken on mainetta saanut, on täällä Lantalaisten joukossa harvinaisempaa. Lantalaisiksi nimittäin kutsutaan asujamia tavallisesti, jotka eivät ole varsinaisia lappalaisia ja asuvat varsinaisen Pohjanmaan sekä Lapin välillä. Viekastelemista, kavaloimista ja kaikenlaista petollisuutta näkee, kuulee paljon Lantalaisten seassa. – – Todella kummallisia johtopäätteitä asustaa Lantalaisten aivoissa ja varsin ristiriidassa ovat he omain mielipiteittensä suhteen.

(Oulun Ilmoituslehti 3.8.1887 nro 61: 2.)

Paremmen arvion lantalaisista kirjoittaja antaa sauvottaessa jokea Kolarin tienoilla:

Varsin notkeita, väkeviä ja ripeäliikkeisiä ovat enimmäkseen Lantalaiset, eivät juuri kuhnuستهle toimissaan. Äänettä he myöskään eivät voisi monta minuuttia olla, varsin vilkaspuheisia, jutteluhaluista ovat ihmiset enimmäkseen täällä.

(Oulun Ilmoituslehti 18.8.1887 nro 63: 2.)

Kirjoittaja antaa ymmärtää, että hän itse on savolainen (Oulun Ilmoituslehti 15.6.187 nro 47: 2). Mistä hän on oppinut käyttämään *lantalainen*-sanaa, jää epäselväksi. Selvää on kuitenkin, että esimerkiksi oululaiset eivät ole lantalaisia. Oulusta hän raportoi:

Tänne ei ole ehtinyt useita elementtiä asettua, venäläis-, juutalais- ja saksalais-kansallisuudet ovat vielä tuntemattomia aineksia Oulun oloissa, enkä luule niiden juuri vastaisuudessakaan jalan sijaa ainakaan helposti täällä saavan, siksi ovat pohjalaiset itsetietoisia, muukalaisia sekoituksia, rientoja suvaitsemattomia.

(Oulun Ilmoituslehti 23.7.1887 nro 58: 2.)

Lantalaisten asuinsijat sijoittuvat siis Pohjanmaan ja Lapinmaitten väliin. Toisaalta suureen suomalaiseen kansakuntaan hän kuitenkin laskee kaikki suomensukuiset, näin myös Ruotsin puolen asukkaat:

Kaikki kyllä tietävät, että Tornionjoen toisella puolella on jo Ruotsin valtakunta. Vaan samoja Suomalaisia kuin mekin siellä asuu pitkin jokivartta suusta aina ylös lähteille saakka.

(Oulun Ilmoituslehti 3.8.1887 nro 61: 2.)

Tavallisinta onkin, että kirjoittajat kutsuvat niin Suomen kuin myös Ruotsin puoleisia suomensukuisia *suomalaisiksi*. Näin tekee myös artikkelin ”Siveyden alalta. Korkein ihanne.” nimimerkitön kirjoittaja.

Ja onnellinen impi luo katseensa Tornionjoen laaksoihin somiin ja viljaviin. Sillä [sic!] asustelee puhdasverisiä Suomalaisia, vaikka puolet niistä huokailevat vieraan valtikana alla. Milloin kaikki sorto maasta loppuu? Milloin saa olla repimättä se, minkä Luoja on yhdistänyt? Meidän lapsiamme he ovat ja meidän kansaamme.

(Raittius ja siveys 1.4.1886 nro 4: 29.)

Mutta onko siis *lantalainen* käypä termi koko Väylänvarren asukkaista Tornioista Enontekiölle? Pikku-uutisessa ”Enontekiöstä” eräs kirjoittaja näkyy Kaiku-lehdessä sulkevan Lapin rajan eteläpuolen asukkaat termin *lantalainen* ulkopuolelle:

Alamaan mies (tavataan sanoa muita suomalaisia paitsi Lapinmaan asukkaita) ei osaa istua syömään jos ei leipä ole ensiksi tarjolla. Kotalappalainen istuu lihapadan ääreen aavistamatta että leipä silloin tulisi kysymykseenkään ja samaa vaatii hän vieraalta ”lantalaiseltakin” (se on Lapinmaan y. m. kiintonainen asuja). Tästä on johtunut että talollisetkaan ei liioin leipää kaipaa esim. lihan tai kalan kanssa.

(Kaiku 11.12.1892 nro 190: 3.)

Sisäryhmäläiseksi tulkittavasta *lantalainen*-sanan käytöstä olen löytänyt vain yhden esimerkin Tornion- ja Muonionväylän alueen pitäjistä. Ruotsissa Vittangin koululla pidettiin ”1 sunn. Paastossa” ”suuri kristillinen kokous”. Siitä kerrotaan:

Saarnamiehiä oli siellä: Lappalaisia: Ijespieti, Antinpieti, Meripieti, Heikinvuoli, Ella Jooni y. m.; Lantalaisia: Juhani Raattamaa, Heikki Naimakka Kare-suannosta, Isak Poromaa Pajalasta, Petter Lantto Tärännöstä, Johan Mursu ja Petter Raattamaa Amerikasta, Ole Henrikssen, Nils Olssen ja A. Broback Norjasta y. m. – –.

(Sanomia Siionista 1.5.1891 nro 5: 84. Otsikkona ”Kristittyjen kokous Lannanvaarassa”, allekirjoituksena N. H.)

Sanomia Siionista -lehti ilmestyi Suomessa päätoimittajanaan Enontekiön silloinen pappi Aatu Laitinen. Kirjoitus voi kuitenkin hyvinkin olla jonkun Ruotsin puoleisen kirjoittama. Joka tapauksessa siinä sanaa *lantalainen* käytetään aivan neutraalisti ja myös Lapin rajan eteläpuolella asuvista ihmisistä. Epäselyksi jää, tarkoittiko artikkelin kirjoittaja, että myös Amerikasta ja Norjan puolelta olevat saarnamiehet olivat *lantalaisia*.

Toinen mahdollinen tieto termin sisäryhmäläisestä käytöstä on Kemistä. Nimi-merkki ”M-i R-ä” julkaisi Uudessa Suomettaressa pitkän kirjoituksen otsikolla ”Kemi- ja Ii-joen kruununlohenpyytö-arentiyhtiöistä”, jossa hän esitti toivomuksen, että vuoden 1882 säätyvaltiopäivät ottaisivat huomioon Kemijoen suupuolen asukkaitten intressit. Hän kirjoittaa muun muassa

Sen myönnän, kun toivon, että meille Kemiläisille ja muille rantalaisille myönnetään ikivanhat oikeutemme, koska meillä Haukipudasta, Iitä, Kuivaniemeä, Simoa ja Kemiä myöten on enimmästi ja varsinkin tiheään matkustavaisen silmään pistävästi laihoja hietamaita, joissa lanta, niinkuin muuan pappi sanoi, menee viisi penikulmaa maan alle. Ja kun Kemiläiset y. m. lantalaiset vanhoina aikoina, varmaan yli 150 vuotta, ovat enemmän veroa kantaneet, koska heillä on ollut enemmän maamanttaalia – –.

(Uusi Suometar 27.6.1882 nro 145: 1.)

”M-i R-ä” käyttää siis ensin omasta viiteryhmästään nimitystä *rantalaiset* ja kerrottauan, miten vähälantaiset – jolla tarkoitaneee vähämultaiset – heidän maansa ovat, käyttää samasta ryhmästä sanaa *lantalaiset*. Epäilen, että tässä on kysymyksessä painovirhe, ja jäljempänäkin pitäisi lukea *rantalaiset*.

Vielä on yllättävä tieto Utsjoelta. Utsjoen Holmberg-sukuun kuuluvat käyttivät Karl Resen mukaan mielellään itsestään nimitystä *lantalainen*. Karl Rese kirjoittaa:

Äfven tvenne andra slägter med svenskt namn [Helander-suvun lisäksi] lefva i Utsjoki som lappar, begge härstammande från ståndspersoner: Högman och Holmberg. – – Holmbergs stamfader berättas vara byggmästare när socknens näst yngsta tempel uppfördes år 1700. Ehuru sistnämnda slägt är äldst af dessa tre, är den dock den enda, som ännu yfver över att icke vara lapsk, men gjör pretension på att vara Lantalainen.

(Rese 1891: 12.)

Holmbergin suku on tuona aikana ollut erittäin arvostettu suku Utsjoella. Siihen kuului muun muassa katekeetta Nils Wilhelm Holmberg (1858 – 1937), jonka maine on kantanut tähän päivään saakka (ks. Utsjoen seurakunnan toimitilat). Onko Resen informantti ollut tämä vai joku muu Holmberg, siitä ei ole tietoa, mutta Holmbergit ovat varmasti erottuneet selvästi porosaamelaisista ja siksi halunneetkin erottautua ”lantalaisina”. Erikoista esimerkissä on se, että kun yleensä lähteistä saa sen käsityksen, että lantalaisuus ei suinkaan ole ollut arvostettu ominaisuus saamelaisien keskuudessa, Holmbergit ovat Resen mukaan olleet siitä jopa ylpeitä. Tulkitsen tämän niin, että tässä sanaa *lantalainen* on käytetty nimenomaan merkityksessä ’ei-lappalainen ja sivistyneistöön lukeutuva, säätyläisiin vertautuva henkilö’.

Mutta yleisimmin, kun 1800-luvun teksteissä puhutaan paikkakuntalaisista *lantalaisista*, sanalla tarkoitetaan rahvaaseen kuuluvaa, talonpoikaista elämää viettävää henkilöä. Lapin rajan sisäpuolella sanaa on käytetty lähinnä vastakohtana saamelaisuudelle ja varsinkin heidän elämäntavalleen. Voimme myös katsoa nimityksen olleen ainakin jossain määrin ja joissain paikoissa myös sisäryhmäläisessä käytössä. Sisäryhmäläisen käytön saattaisi päätellä olleen tavallisempaa Ruotsin kuin Suomen puolella rajajokea: siellä on pitänyt erottautua paitsi saamelaisista vielä ruotsalaisistakin. Tätä on kuitenkin vaikea todentaa, sillä rahvaaseen kuuluvan väestön kirjoituksia ei uskonnollisen kontekstin ulkopuolelta juuri ole säilynyt.

6 Norjan puolen suomensukuisten sisäryhmänimitys

Norjan puolen suomensukuisten nimityksenä on suomenmaalaisessa kirjoittelussa yleisesti ollut *suomalainen*. Norjan puoleltakin tietoja omakielisestä sisäryhmänimityksestä on vain vähän. Ylipäättään ihmiset ovat kirjoittaneet vain vähän, ja sekin vähä, mitä mahdollisesti on kirjoitettu, tuhoutui toisen maailmansodan loppuvaiheissa, kun saksalaiset vetäytyessään polttivat lähes koko Finmarkun ja Pohjois-Tromssan rakennuskannan⁷. Tiedot sisäryhmänimityksestä ovat siis suurimmaksi osaksi toisen käden tietoa ja kirjallisista lähteistä. Esittelen tässä kaikki löydökseni.

Ensimmäinen 1800-luvulta löytämäni tieto Norjan puolella mahdollisesti käytetystä suomenkielisestä nimityksestä on pappi Stockflethin kirjansa *Bidrag til Kundskab om Qvænerne i Kongeriket Norge* (1848) alkulehdelle muotoilema lauselma:

Ved Qvænerne menes her de samme, som i Sverige kaldes Finnar, det er alle de, som tale det finlandske Sprog. Selv kalder Folket sig Suomalaiset, Suomer, og Finland Suomenmaa, Suomenland.

Tämä näyttäisi todistavan, että Stockflethin hyvin tuntemien ”kveenien” omakielinen sisäryhmänimitys olisi ollut *suomalainen*. Mutta kuten sitaatista nähdään, Stockfleth viittaa kaikkiin ”suomalaisiin”, ei erityisesti Pohjois-Norjan suomalaisiin. Hän vain yksinkertaisesti piti sanoja *qvæn* ja *suomalainen* synonyymeinä, ja kaikki Suomen ja Ruotsinkin suomea puhuvat olivat hänen kielenkäytössään *qvæner*. Stockfleth ei – ikävä kyllä – missään kirjoita mitään erikseen Norjan puolen suomensukuisten itsestään käyttämästä nimityksestä.

Vähän myöhempi ja tarkempi tieto omakielisistä nimityksistä on Norjan sosio-logian isällä, Eilert Sundtilla, joka teki laajasti kenttätöitä Pohjois-Norjassa. Ja vaikka Sundt ei itse (tietävästi) osannut suomea tai saamea⁸, hän kuitenkin kyseli

⁷ Tietoni mukaan ainoa säilynyt suomenkielinen kirjekokoelma on vesisaarelaisen opettajan Elise Balon (omaa sukua Lilleng) yksityisarkiston kokoelma, jota säilytetään Finmarkun lääninkirjaston arkistossa. Olen sen käynyt läpi, mutta en ole siitä löytänyt etnonyymejä. Sisältö on suurimmalta osalta lestadiolaisten saarnamiesten ja paikallisyhdistysten välistä kirjeenvaihtoa (Elise Balo -arkivet 1873–1943).

⁸ Ainakin saamea Sundt on kuitenkin ainakin vähän yrittänyt informanttiensa kautta opetella. Ks. käsin kirjoitettuja muistiinpanoja Nasjonalbiblioteket Ms.8° 2412, sivut 12–14, 54, 55, 58, 59.

informanteiltaan myös näitten omakielisistä nimityksistä. Kirjoittaessaan Pohjois-Norjan ”kveeneistä” hän ensinnäkin sanoo, että

Hoved-Navnet, hvormed denne Stamme benævner sig selv, er *Suomalainen*; det bruges i Stammens Skriftsprog som nu for Tiden dyrkes med stor Flid i Finland, og det kjendes ganske vel af Kvænerne i Finmarken.

(Sundt 1863: 530–531.)

Tämän ”heimon” pääasiallinen nimitys on siis *suomalainen*, Sundt sanoo. Mutta samaan hengenvetoon hän kirjoittaa, että se on nimenomaan nimitys, mitä käytetään ”heimon” kirjakielessä. Kuitenkin ”kveenitkin” sen tuntevat. Mutta hän jatkaa:

Men selv kalde de norske Kvæner sig jevnligt med det Navn *Lantalainen* – et Navn, som jeg ikke har fundet nogetsteds i Skrift, men hvis Almindelighed mellem de bestyrkes derved, at vore norske Finner (Lapperne) ogsaa kalde dem med samme Navn, kun at det i deres Udtale bliver paa det nærmeste til *Laddelasj*.

(Mts. 531.)

”Kveenit” siis itse kutsuvat itseään tavallisesti *lantalaisiksi*, mitä Sundtin mukaan tukee se, että saamelaisilla on heille sama nimi, hieman eri muodossa vain. Kirjoitetussa kielessä Sundt ei ollut *lantalainen*-sanaa nähnyt.

Mutta Sundt ei jättänyt asiaa siihen. Hän kysyi myös, mikä merkitysero on sanoilla *suomalainen* ja *lantalainen*. Tästä ei Sundt oikein tahtonut saada selvää. Toiset sanoivat, että

Suomalainen betegnede fornemme Folk og Byfolk, men at Lantalainen betegnede Landsfolk og Almuesfolk.

(Ibid.)

Suomalaisilla tarkoitettiin siis oppineempia ihmisiä ja kaupunkilaisia, mutta *lantalainen* tarkoitti maalaisia ja tavallista rahvasta. Toiset ”kveenit” puolestaan sanoivat, että

det første Navn [*suomalainen*] maatte betegne Folk fra Finland og det andet Navn [*lantalainen*] Folk fra alle kvænske bygder under Et, baade i det egentlige Finland og i det nordlige Sverige.

(Ibid.)

Sanalla *suomalainen* olisi siis viitattu Suomen suriruhtinaskunnan asukkaisiin – joka nyt jo käsitti sekä Tornionlaakson itäpuolen että itäisen Lapinmaan. *Lantalainen* taas tarkoitti kaikkien ”kveenikylien” asukkaita mukaanlukien Ruotsin puolen ”kveenikyliät”.

On epäselvää, mitä Sundt – tai hänen informanttinsa – tarkoittivat ”kveenikyliä”. Sundt, niin kuin monet muutkin sen ajan kirjoittajat (vrt. yläpuolen Stockfleth-sitaattiin), saattoi tarkoittaa sanalla *kven* myös kaikkia suomalaisia asuinpaikasta riippumatta. Tämä käy ilmi esimerkiksi tekstistä, jossa hän kirjoittaa siitä, miten sanaa *finn* käytetään Ruotsissa ja Norjassa eri tavoin: Norjassa se tarkoittaa samaa kuin Ruotsissa ”Laplændere”, mutta sitä voidaan käyttää myös merkityksessä ”Beboerne i det før svenske, nu russiske Storfurstendømme Finland (*Finlændere* eller *Kvæner*)” (Sundt 1850: 191–192). Samassa yhteydessä hän kertoo myös, että etelässä Ruotsin rajalla asuvia ”kvænske Finner” kutsutaan yleisesti nimikkeillä ”Skovfinner” tai ”Rugfinner”. Uskon kuitenkin, että Sundtin informanttien ”kvænske Bygder” ei tarkoita koko Suomea. Luultavimmin se tarkoitti pohjoisten alueitten ”lantalaisten” asuttamia kyliä niin Suomessa kuin Ruotsissakin.

Teemu Ryymin, joka on laajalti tutkinut suomenmaalaisen lehdistön käsityksiä Norjan suomensukuisista (Ryymin 2004), tulkitsee Sundtin ylläolevan sitaatin niin, että termi *lantalainen* ei olisi primaaristi ”an ethnic or national name, but referred to a mode of subsistence, geographical origin or social standing” (Ryymin 2007: 127). Itse näen asian niin, että Sundtin informantti katsoi sanan *suomalainen* viittaavaan valtiolliseen identiteettiin, mutta sana *lantalainen* oli hänen viiteryhmänsä oma nimitys, joka ei määrittynyt suhteellisen myöhäisten valtiollisten rajojen mukaan vaan pikemminkin kulttuurisen yhteyden perusteella.

Sundtin painamattomista muistiinpanoista löytyy vielä kolmaskin selitys sanojen *suomalainen* ja *lantalainen* erosta. Ilmeisesti Itä-Finmarkusta (Sundtin muistiinpanoista ei aina selvästi käy ilmi, missä hän on ihmisiä puhutellut) hän on löytänyt ”en Indvandrer fra Torneå”, joka oli kotoisin kuusi peninkulmaa Tornion kaupungista väylää yläjuoksuun ja joka oli sitä mieltä että

Kvænerne skal kaldes Finlændere, at de her kalde sig Landalainen [epäselvää] de træffe hinanden (Landsmænd), men at de der kalde sig Suomalainen (Suomi-ma).

(Sundt, Nasjonalbiblioteket Ms. 8° 2412: 72–73.)

Nimitys muuttuu siis paikan mukaan: kotipaikassa – joka on ilmeisesti Alkkulan tienoilla – ihmiset kutsuvat itseään *suomalaisiksi*, mutta Norjan puolella he kutsuvat itseään *lantalaisiksi*. Tämäkin näyttäisi viittaavan siihen, että *suomalainen*-sanan käyttö heijasteli valtiollista identiteettiä, mutta *lantalaiset* oli se ryhmä, mihin he parhaiten tunsivat kuuluvansa. Norjankielellä sanan *finlændere* suosiminen liittyi epäilemättä sanan *kvæn* huonoon kaikuun.

Samoihin aikoihin Sundtin kenttätöiden kanssa Vesisaarella vaikutti Etelä-Norjasta kotoisin ollut pappi ja katekeetta Gustav Adolf Borgen. Hän oli opetellut suomen kieltä (”kvænsk”; Folketelling 1865 Vadsø) ja matkustellut myös Pohjois-Suomessa (ks. Borgen 1865, missä hän kuvaa matkaansa Utsjoelle ja Inariin). Hän sanoo nimityksestä *lantalainen* seuraavaa:

Et Navn, hvormed man i Finnmarken undertiden hører en Kvæn benævne sig selv, er *Lantalainen*. Dette navn bruges i Finland selv blot i Kemi, Sodankylä, Kittilä og Muonio.

(Borgen 1869: 264–265.)

Hänen käsityksensä mukaan nimitys *lantalainen* olisi siis ollut käytössä Norjan ohella vain Kemissä, Sodankylässä, Kittilässä ja Muoniossa, ei alempana Tornionlaaksossa eikä siis esimerkiksi Enontekiöllä.

Borgen kyseli myös apulaisinaan olevilta ”kveeneiltä”, mitä mieltä nämä olivat nimityksestä *kvæn*. Vastaukseksi hän sai:

Den Ene hadde ikke den fjerneste Anelse om, at der ved Navnet Kvæn skulde klæbe nogetsomst Foragteligt. Den Anden mente, at der gives Adskillige, som tage Udstød deraf, og at man derfor heller burde bruge Benævnelsen Finlænder eller allerhelst Suomalainen.

(Mts. 265.)

Toinen siis hyväksyi – norjaksi! – sanan *kvæn*, mutta toinen halusi olla *finlænder* – tai vielä mieluummin *suomalainen*. Borgen ei kerro, mistä nämä hänen ”kvænske” apulaisensa olivat, mutta koska hän sanoo heidän jo pidemmän aikaa asuneen Norjassa, he ilmeisesti olivat syntyneet Suomessa tai Ruotsissa. Borgen selittää näkemuseron sillä, että ensimmäinen – siis se, joka hyväksyi sanan *kvæn* – oli suurimaksi osaksi elellyt ja asustellut maanmiestensä kanssa, mutta toinen, joka eli se, joka halusi olla *finlænder* tai *suomalainen*, oli enimmäkseen elänyt norjalaisten joukossa.

Mutta *finne*- tai edes *Finland*-sanasta eivät ”kveenit” ollenkaan pitäneet, he kun eivät missään nimessä halunneet tulla sekoitetuksi saamelaisiin. Tämä meni niin pitkälle, että Borgenin mukaan

når derfor en Kvæn skal angive sit Hjemland, kalder han det aldrig Finland, men det heder altid, at han er fra Sverige.

(Mts. 266.)

Monet Vesisaaren ”kveenitkin” olivat toki Ruotsista, mutta valtaosa kuitenkin Suomesta, monet tosin näistäkin Tornionlaakson alueelta (Niemi 1972: 18; Niemi 1976: 151–153). Tällaisen tiedon, että ”kveenit” olisivat halunneet kieltää tulevansa Suomesta, olen löytänyt vain Borgenilta. Tai ehkäpä nimi *Suomi* kelpasi omalla kielellä, mutta norjalaista *Finland*-nimeä he eivät halunneet tunnustaa. Toinen ja todennäköinen selitys on se, että Tornionlaakson alueelta kotoisin olevat suomensukuiset eivät pitäneetkään kotiseutuaan Suomen alueeseen kuuluvana, vaan heidän maantieteensä perustui ennen vuotta 1809 vallinneeseen tilanteeseen (vertaa yläpuolella Uuden Suomettaren sitaattiin 8.11.1880 nro 134: 5).

Seuraavan tiedon Norjan puolen suomensukuisten omasta nimityksestä olen löytänyt norjalaisen poliitikon ja historioitsijan Ludvig Kr. Daan matkakuvauksesta *Skisser fra Lapland, Karelstanden og Finland* (1870). Tässä hän Suomen Pohjanmaata kuvatessaan pohtii myös Finmarkun suomensukuisten omia nimityksiä itsestään. Siinä yhteydessä hän tulee lausuneeksi seuraavaa:

Paa den anden Side omfattede Navnet Suomi, hvormed nu hele Finland betegnes, oprindeligen ikke Karelerne i Nord-Finland. Dette er maaske Aarsagen til at de Finner, som have udvandret til Finmarken, ikke pleje at kalde sig Suomalaiset, men Lantalaiset, hvilket rimeligvis er en forkortelse af det for dem uudsigelige Finlantalaiset.

(Daa 1870: 250–251.)

Daan selitys, että Finmarkun suomensukuiset eivät sen takia pitäneet itseään suomalaisina, että heidän lähtöalueensa ei alun perin ollenkaan kuulunut Suomen alueeseen, sopii hyvin yhteen yläpuolella esittämäni näkemyksen kanssa. Daan matkaseurana olivat saamen ja suomen kielen professori J. A. Friis – joka muuten halusi muuttaa norjalaista käytäntöä siihen suuntaan, että suomen kielestä käytettäisiin sanaa *finnsk* ja saamen kielestä sanaa *lappisk* – ja Koutokeinon kapinaankin osallistunut koutokeinolainen Lars J. Hætta, joka oman kertomansa mukaan

oli ”Lannanmaan” sukua Enontekiöstä (”Maddag vanhemak læk læmaš Ladde Ædnam Olbmuk”; (Lappiske opptegnelser om Lars Hætta) ja joka Friisin kertoman mukaan (1870: 96) osasi paitsi saamea myös suomen kieltä. Uskonkin Daan kirjaaman tiedon olevan joko Friisiltä tai Hætalta tai näiltä molemmilta; molemmilla oli tiheät kontaktit Norjan ”lantalaisiin”.

Suomensukuisten kansanperinne tai -kieli eivät norjalaisilta tutkijoilta 1800-luvulla saaneet paljonkaan huomiota. Tromssan opettajaseminaarin rehtori Just Qvigstad ja lehtori Nils Ursin merkitsivät kuitenkin vuosina 1892 ja 1893 Pohjois-Tromssasta Raisista ja Naavuonosta muistiin muutamia satuja ja tarinoita. Qvigstad oli ennen kaikkea saamen kielen tutkija, mutta opetti seminaarissa myös suomea (”kvænsk”). Ursin oli Qvigstadin työtoveri seminaarissa ja opiskeli ja opetti myös suomen kieltä; esimerkiksi vuonna 1889 hän sai apurahan opetellakseen ”det kvænske Sprog” Etelä-Varengissa (Departementstidende 1889, Vol. 61: 380). Saaduissa ja tarinoissa näkökulma on sisäryhmäläinen, minkä takia niissä ei juuri suomensukuisten nimityksiä luonnollisestikaan esiinny. Esittelen tässä kaikki löytämäni tapaukset.

Qvigstadin Naavuonosta kirjaamassa kertomuksessa Lannan Nillasta – eli Tornioista kotoisin olleesta Knud Qvænistä (Nielsen 1990: 202) – nimitys *lantalainen* esiintyy kaksi kertaa:

Se oli Nilla yhen lantalaisen nimi, joka tuli Alattihjan tässä viime satavuosisilu’usa, ja hän otti asuman Jokitörmälet. – – Tämä tähen kauhtuthin kaikkit asujat, ja syysmarkkinan aikana valittethin het Nilla-lantalaisen lähtehmän ylit Ruotten Tanmarkhin.

(Qvigstad 1925: 22–24.)

Qvigstadin painetuista tarinoista ei *lantalainen*-sanaa löydy muualta. Olen kuitenkin Norjan kansalliskirjaston kokoelmista löytänyt käsikirjoituksesta lisäesimerkin:

Poika otti varsin ja meni ylit vaaran Ruihan, missä hän tiesi, että sielä oli paljon Lantalaissii.

(Konrad Niensens privatarkiv Ms. fol. 4310 A:9.)

Tarina on tyypillinen vainolaistarina ja sen käsikirjoitusversiossa kerrotaan ensin, että

Niinä aikoina, ko venäläisen ryöväri juetthin Ruijasa ja Suomesa ja ryövätthin net tultthin yhtthen talhon liki Lapin rajjaa.

Tarinassa siis kerrotaan, että ryövärit judettiin Suomessa (eikä esimerkiksi Lannassa), ja ehkäpä tämän takia nimitys *lantalainen* on tarinan painettuun versioon muutettu sanaksi *suomalainen*:

Poika otti varsin sivakat ja lähti ylit tunturin Rujhan, missä hän tiesi on paljon Suomalaisii.

(Qvigstad 1925: 20.)

Tarina on Nils Ursinin Naavuonosta muistiinkirjoittama.

Yläpuolella mainitun *suomalainen*-esiintymän lisäksi Qvigstadin julkaisemista tarinoista löytyy vielä toinenkin esimerkki sanasta *suomalainen*. Tämäkin on Qvigstadin mukaan Naavuonosta ja Nils Ursinin muistiinmerkitsemä.

Venäjän puolela Patsejokkee löytyy harvasa tuossa ja tässä yksineinen kuusi. Met kysyimä yheltä suomalaiselta, miksikä se näin on, että kuuset näin harvasa kassuut.

(Qvigstad 1925: 14.)

Qvigstad on kääntänyt kaikki julkaisemansa tarinat myös norjaksi ja on siinä noudattanut sitä periaatetta, että *lantalainen* on käännetty sanalla *kvæn* ja suomalainen sanalla *finne*.

Näyttää siis siltä, että naavuonolaiset muistelijat ovat käyttäneet sanaa *lantalainen* ainakin Alattion suomensukuisista. Viimeisen esimerkin ”suomalainen” ”Venäjän puolela Patsejokkee” voi toki viitata silloiseen Venäjän puoliseen Paatsjoen alueeseen, mutta yhtä hyvin sillä on voitu tarkoittaa Suomen suuriruhtinaskunnan alueen läpi virtaavaa Paatsjoen osaa: Paatsjoki saa alkunsa Inarinjärvestä. Mahdollista on sekin, että Ursinin informantilla ei ole ollut kovin tarkkaa kuvaa Itä-Finmarkun raja-alueista Venäjän ja Suomen suuntaan. Vielä pientä epävarmuutta asiaan tuo sekin, etten ole löytänyt tämän tarinan originaalia, ja sana *suomalainen* saattaa perustua myös Qvigstadin käsitykseen Paatsjoen alueen suomensukuisista. Mahdollista on sekin, että Ursin on kuullut tämän selvästi Etelä-

Vareinkiin sijoittuvan tarinan ollessaan siellä kieltä oppimassa. Tarinan murrevariantista tämä ei kuitenkaan käy ilmi⁹. Luultavinta joka tapauksessa on, että sana *suomalainen* viittaa tarinassa Suomen puolen asukkaaseen.

Tähän asti kaikki tiedot suomensukuisten nimityksistä ovat etnisten norjalais-ten muistiin merkitsemiä. Tarkastelen nyt, millaista tietoa voimme saada Norjassa asuvien suomensukuisten itsensä kirjoitelmista.

Vuonna 1877 Vesisaaressa ilmestyi muutaman kuukauden ajan suomensukuisten puuhaama ja kokonaisuudessaan suomen kielellä toimitettu ”Ruijan Suomenkielinen Lehti”. Lehti otti kantaa myös kysymykseen omakielisestä etnonyymistä.

Norjalainen nimittää meitä ”kvæn” – –. Suomessa taas kutsutaan meitä lantala-
laisiksi ja ”tuhansien järvien maa” on Lannanmaa. Vaan olkoon kylliksi sanottu
näistä nimityksistä! Tässä suotanee minun nyt kuitenkin omistaa meille nimi
suomalainen, varsinkin kuin meillä tässä maanpaikassa ei ole ollenkaan tilai-
suutta pellon viljelemiseen ja lannoittamiseen.

(Ruijan Suomenkielinen Lehti 12.8.1877 nro 7; artikkelin otsikkona ”Kirje vei-
kolle Suomessa”; sit. Ruijan Kaiku 2.5.1997 nro 9: 14.)

Samassa artikkelissa käytetään kuitenkin sesonkikalastajista *lantalainen*-sa-
naa: ”Noin Marjan päivän aikoina on uutten lantalaisten tänne tuloaika.”

Kun sanalla *lantalainen* viitataan paikkakunnalla vakituisesti asuvaan suomen-
sukuiseen, se on Ruijan Suomenkielisessä Lehdessä pantu lainausmerkkeihin:

Ainakin me pidämme uskottavana, että moni ”lantalainen” ehkä on jäänyt pois
[eläin]näyttelyssä kilpailemassa syystä ettei hän ole saanut tarkempaa tietoa
koko näyttelyn pitämisestä ja tarkoituksesta.

(Ruijan Suomenkielinen Lehti, 12.8.1877 nro 7, otsikolla ”Vesisaaresta”; sit.
Ruijan Kaiku 2.5.1997 nro 9: 14)

Näin on tehty myös artikkelissa, jossa korostetaan suomensukuisten merkitystä
paikkakunnan hyvinvoinnille:

He [”suomalainen väki”] ovat Norjan kansalaisia yhtä hyvin kuin toinen mai-
nittua kieltä [norjaa] taitava kolmannes asujamista; he ottavat yhtä paljon osaa

⁹ Ylipäätään Naavuonosta saaduiksi merkittyjen tarinoiden murre poikkeaa huomattavasti siitä mur-
teesta, jota 1960–1980-luvuilla murreoppaina olleet ihmiset ovat puhuneet. Tarinoiden murrevariantti
muistuttaa nykyistä enemmän Porsangin tai Raisin murretta.

yhteisiin menoihin ja kuormihin kuin viimeksi mainitutkin; he ovat paikkakunnan pääasiallinen aineellinen tuki ja työvoima, sillä täytynee esim. useamman kauppamiehemme tunnustaa että, jos tätä ”lantalaista” väkeä täällä ei olisi, niin ei myöskään heitä olisi Vesisaarella.

(Ruijan Suomenkielinen Lehti 22.7.1877 nro 4, otsikolla ”Vesisaaresta”; sit. Ruijan Kaiku 7.3.1997 nro 5: 14.)

Joka tapauksessa Ruijan Suomenkielinen Lehti käyttää Vesisaaren suomensukuisista useimmiten sanaa *suomalainen*. Se kirjoitti jo ennen lehden ilmestymistä Suomeen eri sanomalehtiin lähetetyssä tiedotteessaan:

Suomenkielisen sanomalehden tarpeellisuus täällä lienee kaikilta tunnustettu asia. Vesisaarella ja sen ympäristöllä, sekä koko pohjoisimmassa Norjassa asuu joukko suomalaisia, jotka eivät taida mainitun maan kieltä siihen määrään, että sillä kielellä ilmestyvästä sanomalehtikirjallisuudesta voisivat saada – –.

(Pohjois-Suomi 30.5.1877 nro 41: 1.)

Lehti siis ilman muuta suosi nimitystä *suomalainen* omasta (Vesisaaren) sisäryhmästä puhuttaessa. Lehden kustantaja ja päätoimittaja oli vesisaarelainen kauppias Israel Bergstrøm, ja varsinaisena toimittajana oli suomalainen ylioppilas J. G. Cajan. Bergstrøm itse oli hammerfestiläisen, suomensukuisen räätälin poika¹⁰ ja tuskin paljon osallistui kirjoitustyöhön. Cajan näyttää asuneen Vesisaarella vain vähän aikaa ja kuolikin pian lehden ilmestymisen loputtua (ks. *Ervasti* 1884: 239 ja *Paulaharju* 1928: 466–467). Cajanin näkökulmasta Vesisaaren – ja ylipäätään Pohjois-Norjan – suomensukuiset epäilemättä olivat *suomalaisia*. Termi *lantalainen* näkyy varsinaisesti sopineen korkeintaan kevätkalastukseen saapuvien sesonkityöläisten nimitykseksi – näitähän aivan yleisesti Suomessakin nimitettiin *lantalaisiksi*. Mutta kuten yläpuolella olemme huomanneet, sana *lantalainen* sai tuohon aikaan Suomen lehdistössä usein pejoratiivisen värityksen, ja sikälikin oli luonnollista, ettei Ruijan Suomenkielisen Lehden toimitus sitä suosinut.

Sanaa *suomalainen* suosivat muutkin Vesisaarella asuvat kirjoittajat, jotka 1800-luvun loppupuolella kirjoittelivat suomeksi Suomen lehtiin. Suomalaisista ja varsinkin oululaisista lehdistä löytyy näet runsaasti tällaisia tekstejä (ks. Ryymin

¹⁰ Molemmat vanhemmat olivat Riksarkivetin digitoitujen kirkonkirjojen ja väestönlaskentojen (Folketelling 1865 Vadsø, 1885 Vadsø, Ministerialbok for Hammerfest prestegjeld 1843–1856) mukaan syntyneet Suomessa. Ryyminin (2004: 133) mukaan Bergstrøm olisi ollut ”svenskfödt handelsmann”.

2004:135–139). Eräs ahkerimmista ”korrespondenteista” oli Suomesta lähtöisin oleva Vesisaarella asusteleva nimimerkki ”Pohjanvuori”. Tämä kirjoitteli useita pikku-uutisia ”Vadsööstä” vuodesta 1865 eteenpäin. Hän käyttää Vesisaaren suomensukuisista ja sinne matkaavista kalastajista aina nimitystä suomalainen. Sesonkikalastajista hän kertoo:

Tänne on suomalaisia tullunna jotensakin paljo, mutta hyvän kalansaaliin toivossa on nyt puute kuitenkin väestä.

(Oulun Wiikko-Sanomia 4.7.1868 nro 27: 1.)

Ryyminin (2004: 136) mukaan ”Pohjanvuori” olisi ollut Zacharias A. Nordberg. Vesisaaren väestötiedoista löytyy Sakari Norberg -niminen henkilö ensimmäisen kerran vuoden 1885 laskennasta (Folketelling 1885 Vadsø). Tiedon mukaan hän olisi syntynyt Suomessa, muuttanut Vesisaareen 1870 ja ollut ”bryggebestyrer” eli jonkinlaisena työnjohtajana laiturilla kalaa vastaanotettaessa. Muuttovuosi tosin antaa aiheita epäillä, että tämä Sakari Norberg ei olisikaan ”Pohjanvuori”. Toisaalta ei muitakaan Nor(d)bergejä – nimen kirjoitusasu vaihtelee – Vesisaaren väestötiedoista löydy. Vesisaaren kuolleiden luettelon mukaan Nor(d)berg olisi syntynyt Sodankylässä (Ministerialbok for Vadsø prestegjeld, Vadsø by sokn 1912–1930). Joka tapauksessa ”Pohjanvuoren” kielenkäytöstä ja tekstin käänteistä voi päätellä, että hän oli enemmänkin kansanmies kuin varsinaiseen sivistyneistöön kuuluva. Hänen suhtautumisensa Suomeen ja suomalaisuuteen – joihin hän siis itsekin identifioitui – oli hyvin positiivinen, ja tämä on varmasti vahvistanut hänen näkemystään, että kaikki suomensukuiset ovat samoja *suomalaisia*.

Samalla tavalla *suomalaisiksi* nimittää Vesisaaren suomensukuisia nimimerkki ”Vesisaarella asuva suomalainen”. Käsitellessään rippikouluopetuksen järjestämistä – eli sen puutetta – hän kirjoittaa muun muassa seuraavasti:

Vieläpä on tapahtunut, että ovat laittaneet avioliittoaki ilman rippikoulun käymistä, josta on seurakuntamme ylimykset saaneet epäluulon, onko suomalaista monta kunniallista ihmistä.

(Oulun Wiikko-Sanomia 29.3.1879 nro 13: 3.)

Voimmekin todeta, että suomalaisiin lehtiin raportoidessaan Suomesta kotoisin olevat Vesisaaren asukkaat käyttivät säännöllisesti sanaa *suomalainen* omasta viiteryhmästään. Tähän oletan olleen syynä sen, että *suomalainen* koettiin suomen kirjakielen sanaksi, mutta *lantalainen* puolestaan edusti enemmän puhekielisyyttä.

Vaikuttavana seikkana on uskoakseni ollut myös se, että Vesisaaresta kirjoittavat lukivat Suomessa ilmestyneitä lehtiä ja niistä näkivät, että *lantalainen*-sana liitettiin ”ihmistulviin”, jotka matkallaan Ruijaan virtasivat ja vyöryivät Lapin halki aiheuttaen tuhoa ja hävitystä ja kauhua missä kulkivatkin. Sana sai siis pejoratiivisen merkityksen ainakin Itä-Finmarkun puolella. Kolmas tekijä saattaa olla se, että kirjoittajat ovat syntyneet varsinaisessa Suomessa eli vanhassa ”tynkä-Suomessa” ja siis ”varsinaisia” suomalaisia.

Tästä Vesisaaren suomensukuisten kirjoittajien kielenkäytöstä – johon usein liittyy vahva suomalaiskansallinen eetos – on Teemu Ryymin tehnyt sen johtopäätöksen, että Vesisaaren suomensukuiset kokivat itsensä ennen kaikkea suomalaisiksi ja käyttivät itsestään nimitystä *suomalainen*. Sanaa *lantalainen* ei sen pejoratiivisen värin takia haluttu käyttää eikä sitä koettu sisäryhmänimitykseksi. (Ryymin 2007: 127–130.)

Johan Beronka on viimeinen Norjan suomensukuisista, jonka olen nähnyt ennen etnistä emansipaatiota ottavan kantaa ryhmänsä omakieliseen nimitykseen. Beronka (1885–1965) oli syntynyt Vesisaaresta, ja hänen vanhempansa olivat muuttaneet Vesisaareen Perunkajärveltä läheltä Rovaniemeä (Niemi 2009; Söderholm 2010). Beronka opiskeli Kristianian yliopistossa ja valmistui papiksi vuonna 1918. Hän oli tiettävästi ensimmäinen akateemisen koulutuksen saanut Norjassa syntynyt suomensukuinen. Ennen siirtymistään takaisin pappisvirkaan kotikaupunkiinsa Vesisaareen hän ehti olla muutaman vuoden pappina myös Porsangissa Länsi-Finmarkussa ja perehtyi siellä paikalliseen puheenparteen.

Beronka julkaisi melkoisen perusteelliset kuvaukset Porsangin ja Vesisaaren murteista (Beronka 1922 ja 1925). Lauseoppia kuvaavassa kirjassaan (1922) hän julkaisi myös koko joukon tekstejä Porsangin ja Vesisaaren murteilla. Porsangin teksteistä, jotka Beronka on merkinnyt muistiin paikallisilta kielimestareilta, ei ymmärrettävästi omakielisiä sisäryhmänimityksiä löydy. Vesisaaren tekstit ovat toista tyyppiä: ne ovat Beronkan itse omin sanoin kirjoittamia. Osa on sellaisia, että ne todennäköisesti perustuvat paikkakunnalla tunnettuihin kansansatuihin, osa on käännöksiä norjankielisistä teksteistä. Mutta Beronka kirjoitti omalla kotikielellään myös aivan neutraalin kuvauksen Vesisaaren suomensukuisista. Tässä paikallisten suomensukuisten nimityksenä on aina *lantalainen*. Kuvaus alkaa:

Ei siitä ole ko joku yheksänkymmentä vuotta, ko lantalaiset aloit tulemhan Vesisaarhen. Enniin osa on tullu Kemijoven tienhoilta; mutta on sielä Oululaisia, Kajaanilaisia, Iiläisiä ja melkein joka paikasta Pohjas-Suomesta; on sielä

joku eteläsuomalainenki. Lantalaisia assuu pitkin Varinkinvuonon rantaa, ja net elävät siellä samalla lailla kuin muutkin asukkaat. Vesisaaren lantalaiset pyytävät melkein kaikki merta –.

(Beronka 1922: 95.)

Kerrottuaan kalastustavoista Beronka jatkaa:

Entishen aikhan tuli Vesisaarhen joka kevä paljon lantalaisia. Net tulit Inarin kautta Reisivuonhon poroilla ja sivakoilla, ja sieltä Vesisaarhen. Siellä ne sitte rupesit kippariksi niille lantalaisille joilla oli ittelä vene ja neuvot, ja souvit kevväimen ulkopyytöä miehen osala. Juhannuksen aikhan, ko fiskarit tulthin kotia, enniin osa niistä palasi takashin Lanthan; aina joku jäi kuitenkin Rujhan, ja asettu jonnekki paikhan asumhan. Viimi vuosina ei ole ollu semmosta lantalaishenkua Vesisaarhen; aina joku on kuitenkin tullu ja menny.

(Mp.)

Näemme, että Beronka käyttää termiä *lantalainen* aivan neutraalisti kaikista Vesisaarella asuvista suomensukuisista. Hänelle ”lantalaisuus” ei näytä määrittyvän sen mukaan, mistä suomensukuiset alun perin ovat kotoisin. Jopa eteläsuomalaiset kelpaavat lantalaisiksi, kunhan ovat asettuneet asumaan Vesisaareen. Samaten lantalaisia ovat olleet Beronkan tekstin mukaan kaikki ne, jotka tulivat Vesisaareen kevätkalastukseen ja taas palasivat ”Lanthan”. Epäselväksi jää, minkälaista aluetta hän tarkoittaa nimellä *Lanta*. Alueennimi *Lanta* on mukana myös tarinan ”Karhujuttu Lannasta” nimessä (Beronka 1922: 96). Tarinasta ei käy ilmi, mistäpäin ”Lantaa” tämä tarina on kotoisin.

Beronka on kirjoittanut myös julkaisematta jääneen suomenkielisen artikkelin nimeltä ”Ruijan suomalaiset”¹¹. Tekstissä ei ole päiväystä. Hän on aivan ilmeisesti perästä lisännyt siihen kuitenkin yhden lehdykän, jossa hän viittaa vuoden 1930 väestönlaskentaan. Saman lehdykän alakulmassa on päiväys 26.1. -42. Käsikirjoituksessa Beronka käsittelee Pohjois-Norjan suomensukuisten historiaa ja kieltä. Näiden nimityksenä on artikkelissa koko ajan *suomalaiset*. Lisälehdycässä hän kuitenkin kirjoittaa:

¹¹ Kiitän Helena Maliniemeä, joka auttoi minua löytämään tämän tekstin Beronkan yksityisarkistosta (Johan Beronkas testamenteriske gave 1894–1964 A-0098, eske 3), jota säilytetään Finmarkun läänin kirjastossa.

He [Pohjois-Norjan suomensukuiset] kutsuvat itseänsä *lantalaisiksi*; Suomea kutsuvat *Lannaksi*; tämä nimi johtuu nimestä *Finland*. Norjalaiset kutsuvat heitä yleensä kveeneiksi.

Tulkitsen Beronkaa niin, että hänen näkökulmastaan kirjakielinen nimitys alueen suomensukuisille oli *suomalainen*, mutta sisäryhmäläinen ja ”murteellinen” nimitys oli *lantalainen*. Tämä käy ilmi myös hänen laajasta kirjeenvaihdostaan Suomen suomalaisen perinteenkerääjän Samuli Paulaharjun kanssa. Yleensä hän Paulaharjulle osoittamissaan kirjeissä käyttää sanaa *suomalainen*, mutta yhdessä 20.3.1926 päivätyssä kortissa hän käyttää myös sanaa *lantalainen*, nyt tosin lainausmerkeissä: ”Täällä olisi vielä aineksia löytää vanhoilta ”lantalaisilta” heidän elämästään.”

Beronkan aikalainen Paulaharju esitti asian kuitenkin toisin. Kirjoissaan Ruijan suomalaisia (1928) ja Ruijan äärimmäisillä saarilla (1935) hän useimmiten käyttää norjan suomensukuisista termiä *suomalainen*, mutta väriä tekstiin tuodakseen hän myös nimittää näitä milloin *kveeneiksi*, milloin *kainulaisiksi*, milloin *lantalaisiksi*. Pidän todennäköisenä, ettei yksikään hänen informanteistaan käyttänyt itsestään nimitystä *kveeni* tai *kainulainen*; *kveeni* oli väännös norjan sanasta *kven* (ääntyy /kvæ:n/) ja *kainulainen* on taas tarttunut Paulaharjun kynään kirjallisuudesta. Mutta luvussa ”Kolmen kansan kosketus” Paulaharju kertoo myös kohde-ryhmän suhtautumisesta itsestään käytettyihin nimityksiin. Hän kirjoittaa:

Jos suomalainen katsoi ylönsä ja haukkui Ruijan asukasta kolpaksi, niin tämä puolestaan yhtä paljon halveksien nimitteli häntä kveeniksi. Kveeni oli kyllä ikivanha, ainakin Harald Haarfagrin ajoilta periytynyt norjalaisten käyttämä nimitys suomalaisista – lappalaisia norjalaiset sanoivat finneiksi –, eikä liene alkuaan annettu missään solvaavassa merkityksessä, mutta haukkumanimeksi suomalainen otti kuullessaan sen skolpan suusta, ja haukkumiseksi se oli tarkoitettukin. Sitä enemmän suomalainen suuttui, kun hän oli Amerikassa käyneiltä kuullut, ettei koko maailmassa ole kveenaa eikä Kveenanmaatakaan. Suuttui suomalainen lantalaisestakin, kun se hänelle heitettiin, ja raisilainen kimmahdi pystyyn kuullessaan mainesanan hämäläinen, eikä Pruntsin Juhaakaan suinkaan mielihyviksi nimitellyt alattiolaisia naapureitaan jääsköläisiksi. Niinpä siis kveeni ja lantalainen, hämäläinen ja jääsköläinen olivat vain ilkeitä haukkumanimiä, mutta suomalainen oli suomalaisen oikea nimi. Mutta kun

norjalainen sanoi Suomea Finlandiksi ja lappalaista finniksi, tuli siitä taas sotkua. Jotkut suomalaiset sanoivatkin olevansa Ruotsista ja siis ruotsalaisia, jotkut taas kuulivat hyvillään nimitystä *finländare* ja *storfinländare*.

(Paulaharju 1928: 515.)

Paulaharjun mukaan siis nimitykset *kveeni*, *hämäläinen* ja *jääsköläinen* olivat haukkumanimiä. Nimitys *jääsköläinen* oli mahdollisesti käytössä vain Alattiossa ja *hämäläinen* vain Raisissa. Nimitys *jääsköläinen* saattaisi olla saanut alkunsa jostakusta *Jääskö*-nimisestä talosta tai kylästä paikkakunnalle muuttaneesta, maineensa pilanneesta henkilöstä; Jääskö-nimisiä taloja löytyy esimerkiksi Kittilästä, Rovaniemeltä, Kuivaniemestä ja Oulusalosta (Nimiarkisto.fi, hakusana Jääskö*). *Jääskö*-nimellä ei Alattion asiakirjoista tosin löydy yhtään henkilöä (Digitalarkivet.no-tiedostot). Ainoa likimain sen niminen on Salomon Salomonsen Jæski, joka vuoden 1865 väestönlaskennan mukaan on työskennellyt Raippasen kivilouhimossa ja silloin oleskellut jo 30 vuotta Norjassa (Folketelling 1865 Alta)¹². Termi *hämäläinen* haukkumasanana saattaisi saada selityksensä siitä, että oman kuulemani mukaan ainakin Finmarkun saamelaiset käyttävät sanaa *hápmelaš* samassa merkityksessä kuin suomalaisessa kansanperinteessä käytetään sanaa *hölmöläinen*. Mutta Paulaharjun mukaan siis myös *lantalainen* olisi haukkumasanana. Olisiko tämäkin tieto peräisin vain Raisista? Toisessa kohtaa Paulaharju (mts. 59) kertoo, että ”Raisin ukko” katsoo karsaasti, kun häntä kutsutaan *tervalantalaiseksi*. Joka tapauksessa Paulaharju tulee siihen tulokseen, että ”suomalainen on suomalaisen oikea nimi”. Epäilemättä monen ja ainakin vanhasta ”tynkä-Suomesta” tulleen mielestä niin olikin. Raisiinkin tuli 1800-luvulla useita suomalaisia Itä-Suomen alueelta (Folketelling Nordreisa 1900, 1910); Raisin tunnetuin ja arvovaltaisain suomalaissuku on Moilasan suku, joka itse juontaa sukujuurensa Kuusamosta¹³. Paulaharjua innoitti kuitenkin vahva ajan hengen mukainen kansallismielisyys ja romanttinen käsitys ”Ruijan suomalaisista”, ja tämä heijastuu luonnollisesti hänen tekstissään (Paulaharjusta ja ”Ruijan suomalaisista” ks. myös Ryymän 2004: 325–350).

¹² Vesisaaresta on vuonna 1880 lähtenyt kokonainen *Jääskö*-sukuniminen perhe (Elsa Brita Jæskø, 23 vuotta, Johan Jæskø 25 vuotta ja Hilda Jæskø 0,75 vuotta) siirtolaiseksi Amerikkaan (Emigranter over Trondheim 1867–1930).

¹³ Suullinen tieto Peder Bergmolta (1899–1991), jonka isä oli Jakob eli Jaakko Moilanen ja joka 1982 sai Kalevalaseuran hyvän kertojan palkinnon.

Katson Paulaharjun näkemyksistä huolimatta, että Pohjois-Norjan suomensukuisten perinteisesti yleisimmin käyttämä sisäryhmänimitys on ollut *lantalainen*. Muuta mieltä ovat olleet vasta Suomesta muuttaneet, suomalaisiin lehtiin kirjoittaneet ja sen aikaista eliittiä edustaneet henkilöt. Mutta ei ole poissuljettua sekään, että varsinkin Vesisaareissa ja yleisemminkin Varengin alueella olisi käytetty myös etnonymia *suomalainen*. Tämä olisi perua siitä, että monien sukujuuret juontavat Jäämeren kalastajiin, joitten lähtökohtana usein saattoi olla myös eteläisempi Suomi. Yksinkertaisellakin haulla löytyy Norjan digitaaliarkistosta 1800-luvulta Vesisaareen muuttaneitten joukosta henkilöitä, joiden kotipaikka on esimerkiksi Haapavesi, Utajärvi, Oulu, Muhos, Ristijärvi, Tyrnävä, Kuusamo, Oulainen, Vihti, Vaasa, Kälviä, Kannus, Alavieska, Lumijoki, Viitasaari tai Haukipudas (Folketelling 1875 Vadsø; ks. myös Niemi 1978: 68). Nämä todennäköisesti tunnustautuivat selkeästi *suomalaisiksi* ja vieroksuivat Suomen puolella pejoratiiviseksi leimaantunutta *lantalainen*-termiä. Länsi-Finmarkun ja Pohjois-Tromssan suomensukuisten asutuksen juuret ovat varhaisemmassa ajassa kuin Itä-Finmarkkuun suuntautuneen asutuksen, ja muuttajat tulivat sinne enemmän Ruotsin puolelta ja Tornionjokilaaksosta (ks. esim. Haukedal 1980: 152; Henninen 1972: 66–71) eli siis Ruotsin vallan aikaisen Suomen ulkopuolelta, eivätkä olleet omaksuneet vielä itselleen etnonymia *suomalainen*. Mutta toki näilläkin alueilla osa varsinkin myöhemmin muuttaneista suomensukuisista on peräisin varsinaisesta Suomesta ja siis kokenut olevansa *suomalaisia*.

Pohjois-Norjan suomensukuisella väestöllä ei siis voikaan katsoa alun perin olleen yhteistä identiteettiä ja sitä myöten yhteistä sisäryhmäetnonymia. Beronkan yllä mainittu lausunto, että Norjan suomensukuiset kutsuvat itseään *lantalaisiksi* kertoo kuitenkin jonkinlaisesta ajan myötä tapahtuneesta identiteetin yhtenäistymisestä ja tasoittumisesta. Tarkastelen vielä lopuksi tämän ”lantalaisuuden” juuria ja alkuperää.

7 Mistä lantalaiset ovat lähtöisin?

Majuri Peter Schnitler kävi Norjan rajaa Ruotsia vastaan vuosina 1742–1745. Hän kirjoitti rajankäynnistä laajat ja yksityiskohtaiset pöytäkirjat ja muistiot, jotka kaikki on julkaistu (Schnitler 1929, 1962, 1985). Tromssan voutikunnassa ja Finmarkussa hänen päähuomionsa kiinnittyi Lappien rajoihin eli siihen, missä kulkivat Tornion Lapin (*Torne Lapmark*), Kemin Lapin (*Kimi Lapmark*) ja Venäjän Lapin rajat suhteessa Norjan hallitsemiin ja verotettaviin alueisiin. Työssään Schnitler

käytti laajasti paikallisia informantteja, ”todistajia”, niin kuin hän näitä nimittää. Todistajien joukossa oli myös Norjan puolelle muuttaneita ”kveenejä”. Näiltä hän näyttää myös kyselleen heidän kotipaikkaansa. Lähtöpaikan selityksissä esiintyy kolme alueellista nimeä: *Torne-land*, *Qvænland* ja *Stor-Finland*. Näistä *Stor-Finland* näyttää olleen selvä eikä ole kaivannut mitään selityksiä: Schnitlerillä se tarkoittaa senaikuista Suomen suuriruhtinaskunnan aluetta eli ”tynkä-Suomea”. ”Kveenit” olivat esimerkiksi kertoneet kuulleen venäläisiltä, että Venäjällä on olemassa

Kæme-Bye ved Kæme-Elv, 1 Miil fra det Hvide Haf [josta kulkee vuosittain kauppamiehiä] omtrent i Vester, til Kajanen i Storfinland og derfra til Torne Stad.

(Schnitler 1985: 103.)

Schnitlerillä oli myös kauempaa ”Stor-Finlandista” oleva todistaja

9de Vidne Ole Olsen Olbæk, paa Stor-Ekkerøe, Norsk Waranger Boemand fød i Wiborg i Storfinnland af Bønder Forældre. Været Soladt i Sverig – –.

(Schnitler 1962: 431.)

Myöskään *Torne-land*-nimelle ei Schnitlerin muistiinpanoista löydy suoraa määritelmää. Usein Torne-Land ja Stor-Finland esiintyvät samassa tekstissä, kun kerrotaan yleisesti ”kveeneistä”. Esimerkiksi Tenojokivarteen itselleen maapaikan peranneet suomensukuiset – jotka eivät ole ”Nordmænd”, ”Norske Søefinner” eivätkä ”Norske Fieldfinner” – Schnitler määrittelee:

Men det er Qvæner, som her i Landet kaldes de *Svenske* Bønder, hvilke fra *Storfinland* eller *Torne-Land* hid over komme – –.

(Mts. 305.)

Torne-Land on ilmeisesti Schnitlerille tarkoittanut koko vanhaa Tornion suurpitäjän aluetta, joka rajautui Tornion Lapinmaihin ja josta Ylitornion pitäjä oli erotettu 1600-luvulla. Mutta hän on näköjään lukenut siihen myös sen osan Kittilää, jossa on asunut talonpoikia. Hän kertoo Lapin rajapaikoista muun muassa että

Laddegein-oive [vaara] skal strekke sig meget vidt i Sør hen ad Kittil, en Svensk Bond-Bye i Torne-land.

(Mts. 235.)

Samalla tavalla näytetään käytetyn pelkkää *Tornio*-nimeä Suomesta erillisenä alueena vielä sataviisikymmentä vuotta myöhemmin. Juhani Raattamaa kirjoittaa 20.12.1892 päivätyistä kirjeissä, että Ruotsin Lapissa

– – Provasti Lästadius on ollut suurin opettaja ja vaikuttanut kouluin ja lähetystoimen kautta Lapissa, Torniolta, Norjassa, Suomessa ja viimein Amerikassa, että – –.

(Johan Raattamaa 20.12.1892 Saivomuotokasta Olli Matoniemelle.)

Torne-Land oli siis Schnitlerillä selvä hallinnollinen käsite, eikä *Tornio*-nimen kääntäminen norjaksi tuottanut mitään vaikeuksia. Se oli *Torne-land*.

Mutta entä sitten *Qvænland*? Se nimi on kaivannut selitystä. Tarkahkon kuvauksen alueen laajuudesta on antanut Schnitlerin paljon käyttämä todistaja, Tornion lähtöisin ollut ja Yykeässä asunut Mikkel Pelleg (Pellegistä ks. Bratrein 1986). Yhdyttyään ensin todistajatoverinsa, Enontekiön saamelaisen Lars Larsen Spenin kuvaukseen Tornion Lapin rajoista, hän toteaa:

Tilleggendes, om Qvænland, hvorfra de Svenske Qvæner her omkring i de Norske Fiorde ere, begynder 2 1/4 Miil Østen for, og 2 1/4 Miil Vesten for Tornestad, strekkende sig alt til de Norske Grendser en 40. Miile vidt; Deraf en 30. Miile beboes af Bønder (hvor Soldater-Udskrivning skeer) og af Berg-Verks, eller saakaldede Brugs Folk; de øvrige 10. Miile u-dyrkelig Land indehaves af Lapper, som man her i Landet kalder de Svenske Østlapper; Forbrørte Svenske Bønder og Brugsfolk boe langs de Elvene, hvoraf i dette Qvænland ere mangfoldige og store.

(Schnitler 1929: 360.)

Qvænland olisi siis Tornion kaupungin kohdalla ulottunut runsaat 20 kilometriä sekä itään että länteen. Pohjoiseen *Qvænland* olisi ulottunut noin Kätkäsuvannon korkeudelle. Myös kaikki talonpoikien asuttamat alueen isojen jokien (huomaa tässä monikko) laaksot kuuluvat ”Qvænlandiin”. Mutta Pelleg on sisällyttänyt *Qvænlandiin* vielä muutakin. Hän on ilmoittanut, että ”Lappernes district i dette Qvænland forklares saaledes” ja luetellut tässä yhteydessä Jukkasjärven, Enontekiön, Koutokeinon, Aviovaaran, Kaarasjoen, Tenon ja Utsjoen (mts. 360).

Schnitler onkin päätenyt uskomaan Mikkel Pellegin kuvaukseen ja kuvaa Pohjois-Tromssaan muuttaneita *qvæner* ja *Qvænlandia* näin:

J forbemeldte *Balsfiord, Ulfsfiord, Løngens* store Fiord, og dens Jndfiord *Kaa-* eller *Kogfiord, Reizens-* og *Qvænangens* Fiorder ere i en 30. Aars Tid, nemlig i forrige langvarige, og nu sidste Krig imellem *Sverrig* og *Rusland*, mangfoldige Qvæner og Østlapper fra Torne-Land og Lapmark herover komme – . *Qvænland* kaldes her den District i *Sverrig*, 21/4 Miil Østen, og 21/4 Vesten for Torne Stad, strekkende sig op efter Torne- og andre Elve i Nordnordvest en 40. Miile ad de Norske Grændser; Af dette Qvænland skal en 30. Miile langs med Elvene af Bønder og Berg Verks Folk, som tale det *Ost-Finnlandske* Sprog, være beboede, og skeer Udskrivningen paa Bønder-gaardene til det Svenske Vester Botniske Regiment; de øvrige 10. Miile, nærmest Norge, som er u-dyrkelig Land, indehaves og besiddes af Svenske Østlapper.

(Mts. 410–411.)

Vaatimattomamman *Qvænlandin* löydämme toisen todistajan, niin ikään Yykeässä asustelleen Hans Hansenin todistuksen yhteydestä. Hans Hansen oli

Qvæn født i *Qvænland*, (som er et Lansdschap strekkende sig 8 Miile fra Tornestad i Nord, hvoraf Folk udskrives til Soldater) af Qvæne-Forældre, døbt i *Øvre-Torne* Kirke paa Landet, opfødt hos hans Forældre, med hvilke han har fløttet hidover til Norge til denne *Løngens-Fiord*.

(Mts. 348–349.)

Tämä *Qvænland* ulottuisi siis vain noin nykyisten Ylitornton ja Matarengin korkeudelle. Nyt on huomioitava, että Hans Hansen kertomansa mukaan oli kastettu Yli-Tornion kirkossa ja jo lapsena muuttanut vanhempiansa mukana Yykeään. Ehkä hänen paikallistuntemuksensa vanhoilla kotikonnuilla ei ollut yhtä hyvä kuin paljon kauppamiehenä kulkeneella ja vasta aikuisena Norjan puolelle muuttaneella Mikkel Pellegillä.

Jäämme ihmettelemään, mihin Schnitler tarvitsi käsitettä *Qvænland*, vaikka hänellä oli jo – ainakin suurin piirtein – saman alueen kattava nimi *Torne-Land*. Ja varsinkin, kun Torne-Land näyttää olleen selvä ja kaikille ymmärrettävä nimitys, mutta nimi *Qvænland* aivan ilmeisen vieras ja epäselvä käsite.

Kyösti Julku käy artikkelissaan ”Majuri Peter Schnitlerin Kvenland” (1988) läpi Schnitlerin pöytäkirjoja ja tarkastelee, mitä sanat *Qvænland* ja *qvæn* näissä tarkoittavat. Hän toteaa, että Pellegin määritelmän mukainen *Qvænland* on ollut ”yhtä kuin Tornion pitäjä ja Tornion kaupunki” (1988: 120). Tämän näin määritellyn *Qvænlandin* hän muutta mutkitta yhdistää nimeen *Kainuu* ja kansanryhmännimen

qvæner muinaisiin *kainulaisiin*. Julkun mukaan tätä *Qvænlandia* eli siis Tornionlaakson aluetta ”on pidettävä jäänteinä Muinais-Kainuusta, ehkä juuri sen ydinalueesta” (mts. 123).

Mielestäni rinnastus ei ole onnistunut. Meillä ei ole mitään todisteita sen puolesta, että Tornionlaaksosta olisi joskus käytetty nimeä *Kainuu*. Alueelta tai sen lähistöltä tosin löytyy kaksi nykykansankin laajalti tuntemaa asutusnimeä, joissa esiintyy sana *kainuu*: *Kainuu* eli *Kalix* ja *Kaihnuunkylä* eli *Hälsingebý*¹⁴. *Kalix* on ruotsinkielinen paikka, ja kun puhutaan *kaihnuulaisista*, tarkoitetaan *Kalixin* ruotsia puhuvaa väestöä. Ylitorniossa sijaitseva *Kaihnuunkylä* puolestaan lienee kylän ruotsinkielisestä nimestä päätellen alun perin ollut ruotsalaisten *helsinkien* asutama.

Näkemykseni puolesta todistaa myös Eilert Sundtin Pohjois-Norjan suomensukuisilta informanteiltaan saama vastaus kysymykseen, mitä norjankieliset sanat *Kareler* ja *Kvæn* olisivat näitten omalla kielellä; Itä-Finmarkussa suomensukuisista on näet käytetty myös nimitystä *kareler*:

Sporger man Kvænerne, hvordan disse Navne lyde i deres eget Sprog, saa faar man høre, at det egentlig er Bygdenavne, nemlig *En fra Karjala* (Landskabet Karelen i Finland) og *En fra Kainuu* (som Kvænerne kalde det svenske Bygdela *Kalix*, i det nordlige Sverige). Men det maa erindres, at Navnene have staaet ved Lag her i Norge i flere Aarhundreder, og at der i samme Tid nok er foregaaet adskillig Flytning frem og tilbage i disse Folks gamle Hjem, saa der f. ex. i Kainuu, som Kvænerne skulde have sit Navn af, skal bo flere Svensker end Kvæner nu. Det kan altsaa forstaaes, at Kvænerne nok kunde sige, hvad Navnet heder i deres Sprog, men at de tillige tilføie, at det ikke passer paa dem, og at de ikke pleie bruge disse Benevnelser om sig selv, saasom de vide sig at være indflyttede (tildels nylig) fra ganske andre Strøg end Karjala eller Kainuu.

(Sundt 1863: 530.)

Sundtkin siis yhdistää sanat *kven* ja paikannimen *Kainuu*, mikä luonnollisesti perustuu siihen, että näin oli tehty jo pitkään niin norjan- kuin suomenmaalaisessakin kirjallisuudessa. Mutta hänen oppaansa siis kieltäytyivät jyrkästi tunnustamasta olevansa kotoisin *Kainuusta*.

¹⁴ Kaikki pohjoisen alueen *Kainu*-alkuiset paikannimet luettelee Vahtola 1980: 482–484.

Myös seuraava Ruotsin Tärännöstä tallennetun kansanrunon alku todistaa, ettivät Tornionlaakson alueen suomensukuiset ole identifioituneet *kainulaisiksi*:

venäläinen verikirves,
kainulainen karppisääri
tappoi isän, tappoi äjtin,
tappoi seitsemän setäni lasta,
olis tappaanu minunki,
mutta mie pääsin kuuseen.

(Suomen kansan vanhat runot, muistiin merkinnyt Inkeri Tuovinen 1932.)

Mielestäni Schnitlerin *Qvænland*-nimeä tulkitessamme meidän onkin kysyttävä: mitä Schnitlerin suomensukuiset informantit itse asiassa hänelle sanoivat? Mikkel Pelleg oli asunut Yykeässä jo parisenkymmentä vuotta ennen Schitlerin todistajaksi joutumistaan ja saattoi hyvinkin osata norjaa. Joka tapauksessa voimme olla varmoja, että sen paikan nimen, josta Schnitler käyttää nimeä *Qvænland*, on täytynyt olla joku muu paikallisten suomensukuisten puheessa.

Palaan siis kysymykseen: miksi Tornionlaakson alueelle on Schnitlerin dokumenteissa kaksi nimeä, *Torne-Land* ja *Qvænland*? Uskon vastauksen löytyvän ensinnäkin siitä, että Schnitlerin oppaat ovat käyttäneet kahta nimeä, ja Schnitlerin on sitten pitänyt löytää niille molemmille omat käännöksensä. Sitten seuraa kysymys: miksi Schnitlerin informantit ovat käyttäneet kahta eri nimeä? Toki on mahdollista, että samalla alueella olisikin kaksi erilaista nimeä. Lähtisin kuitenkin siitä, että informanttien kahdella nimellä on tarkoitettu vähän eri alueita.

Nimi *Tornio* vanhan suurpitäjän nimenä on varmasti ollut käytössä selvä ja kääntynyt *Torne-Landiksi*. Mutta siis *Qvænland*? Se ei Pellegin määritelmän mukaan ole rajautunut administratiivisesti vaan näyttäisi kattaneen isomman alueen, nimittäin kaikki ne alueet, joilla siihen aikaan on asunut suomensukuisia *lantalaisia*. Päädynkin siihen tulokseen, että Schnitlerin todistajat ovat käyttäneet omasta vanhasta ”Stor-Finlandin” ulkopuolisesta asuinalueestaan nimeä *Lanta* ja/tai *Lannanmaa*. Schnitler on kääntänyt tämän hänen korvissaan oudon nimen vanhoista dokumenteista tuntemallaan vanhalla norjankielisellä nimellä *Qvænland*. Toki tämä *Qvænland* on voinut olla myös paikallisten harvalukuisten norjalaisten käyttämä nimi – siitäkään meillä ei ole täyttä varmuutta.

Tämä *Lanta* ~ *Lannanmaa* on sama kuin saamen kielen *Láddi* ~ *Látteanan*, jolla Just Qvigstadin (1922: 3) mukaan Tromssan läänissä on tarkoitettu sitä Pohjois-Ruotsin aluetta, jolla puhutaan suomea. Yhdessä Qvigstadin Yykeästä muistiinpanemista saamelaisista tarinoista nimitystä on tosin käytetty Suomen puoleisestakin Tornionlaakson – tarkemmin sanoen Muonionjokilaakson – alueesta. Tarina alkaa:

De læ Laddin vuollel Garasavvõna ak'ta alla juovvadiévva Suoma-raji sis'te –
–.

(Qvigstad 1929: 314.)

Puheena oleva kivikkotörmä oli siis ”Lannassa Kaaresuvannon alapuolella Suomen rajan sisäpuolella”. Siis myös jokilaakson Suomen puoleinen alue on kuulunut *Láddi*-nimiseen alueeseen. Itä-Finmarkussa taas nimillä *Láddi* ja *Láddeeatnan* on Qvigstadin mukaan tarkoitettu Suomen pohjoisosaa; Koutokeinossa ja Kaarasjossa nimellä on tarkoitettu sekä Ruotsin suomenkielistä aluetta että Suomen pohjoisosaa (1922: 3). Näin nimellä olisi pohjoissaamassa sama tarkoite kuin edellä esittämilläni nimillä *Lanta* ja *Lannanmaa*; eri alueitten pohjoissaamelaisilla on vain ollut eri kontaktialueittensa mukaan vähän vaihteleva käsitys nimen kattavuudesta.

Inarinsaamen *láddiláž* tarkoittaa Erkki Itkosen sanakirjan mukaan ’suomalainen asuupa hän sitten Suomessa tai Finmarkussa’ ja *Láddi* ensinnäkin ’Suomi (erään kielimestarin mukaan nuoret eivät enää käyttäisi nimeä tässä merkityksessä)’, toiseksi ’ylipäättään eteläisemmät alueet’ ja kolmanneksi vielä vanhemmassa puheenparressa ’Kittilä’. (Itkonen 1987, s.v. Láddi). Merkitystä ’Suomi’ heijastelee esimerkiksi nimimerkin ”Infimus” selitys Uudessa Suomettaressa otsikon ”Kirje Lapinmaasta” alla, kun hän kertoo, miten paikallinen väestö arvostelee virkavaltaa:

Se ja se vallesmanni oli paha, mutta kuului hän Lannassa menettäneen virkansa. Sen jälkeinen vallesmanni oli hyvä, mutta muutti pian Lantaan – –.

(Uusi Suometar 27.5.1887 nro 120: 3.)

Alaviitteessä Infimus selittää: ”Suomea sanovat lappalaiset Lannaksi ja suomalaisia lantalaisiksi” (mp.)¹⁵. Uskonkin nimityksen *lantalainen* ’ylipäättään suomalainen’ ja ’suomenmaalainen Jäämeren kalastaja’ 1800-luvun inarilaisessa kontekstissa perustuvan inarinsaamelaiseen kielenkäyttöön (vertaa edellä esitettyihin Inarissa asuneiden kynästä lähteneisiin sanomalehtisitaatteihin).

Inarinsaamen *Lädde*-sanana merkitys ’Kittilä’ on myös kiinnostava. Kittilän läntiset osat kuuluvat vanhaan suomensukuisen asutuksen alueeseen ja ovat siis kuuluneet pohjoissaamelaistenkin *Láddi*-nimellä tunnettuun alueeseen. Inarin ensimmäiset suomensukuiset eli Kyrön kylän asukkaat ovatkin muuttaneet Kittilästä (näin esim. M. A. Castrénin matkakuvauksen suomennoksessa Sana-Lennätimessä 14.5.1858: 3; ks. myös Wahlenberg 1804: 42, jonka mukaan uudisasukkaita oli myös Enontekiön Peltovuomasta ja Hetasta). Katsonkin, että vanhan Tornion suurpitäjän ja sen yhteydessä olleiden sellaisten Tornion Lapinmaitten alueitten, joilla on ollut suomensukuista asutusta, vanha nimi on ollut *Lanta* ja alueen asukkaita on kutsuttu *lantalaisiksi*. Suomen sanojen merkitys on ollut yhteneväinen pohjoissaamen vastaavien sanojen kanssa. Inarinsaamelaisten ensimmäinen lähempi kosketus suomensukuisiin puolestaan on ollut kyröläiset Inarin eteläosassa, ja kun heitä on kutsuttu *lantalaisiksi*, ovat inarinsaamelaiset sen mallin mukaan alkaneet kutsua kaikkia suomensukuisia suomalaisiksi – toki sanat *Suoma* ja *syemilaž* myös ovat olleet tunnetut (Itkonen 1989 s. v. *Suoma*). Inarinsaamelainen sanankäyttö taas on levinnyt pohjoisilla alueilla asuvien harvalukuisten suomalaisten virkamiesten välityksellä laajempaankin suomenkieliseen käyttöön.

Lanta ja *lantalainen* -sanoja on suomen kielessä pidetty lainoina saamen kielen sanoista *Láddi* ja *láddelaš* eri saamenkielisinä variantteineen (esim. Erkki Itkonen 1961: 120–121 ja viimeksi Aikio 2009: 260), mikä sanojen laajan levikin valossa näyttääkin todennäköiseltä; sanoilla viitataan eteläisemmissä saamen kielen muodoissa ylipäättään talonpoikaseen asutukseen saamelaisen asutuksen vastakohtana (ks. esim. Qvigstad 1893 s. v. *ladde, laddē*). Saamen sanoja puolestaan on pidetty lainana skandinaavisesta *land*-sanasta. Qvigstad, joka ensimmäisenä on käsitellyt saamen *láddi*-sanana etymologiaa (mt. samat hakusanat), on esittänyt, että muissa merkityksissä ja muissa saamen kielissä sana olisikin suoraan lainautunut skandinaavista, mutta pohjoissaamen sana merkityksessä ’der nördlichste Theil Finnlands

¹⁵ Vrt. myös yläpuolella Beronkan lausahdus ”enniin osa niistä [lantalaista] palasi takashin Lanthan” 1922: 95.

od. der Theil Schwedens, wo Finnisch gesprochen wird’ (mt. s. v. *ladde*) olisikin lainaa suomen kielestä; hänen Norjan suomensukuisilta kuulemansa omakielinen nimitys ja oman lähtöseudun nimi lienevät johtaneet hänet tähän päätelmään. Mikään äänteellinen seikka ei estäkään pitämästä koko saamen *laddi*-sanuetta lainana suomen kielestä. Sana olisi sitten voinut levitä myös alueille, joilla suomensukuisia ei (ainakaaan enää) asu, ja sitten siirtyä merkitsemään vain ylipäättään talonpoikaista kylää; saamelaisesta näkökulmasta elinkeinorakenteen erot suhteessa muihin väestöryhmiin ovat olleet usein tärkeämpiä kuin se, mihin kieliryhmään nämä ovat kuuluneet.

Olisikin luontevaa ajatella, että suomensukuisten omakielinen nimitys itsestään ja asuinalueestaan olisivat primaareja ja saamelaisten käyttämät nimitykset lainaa näiltä. Sanojen saama jonkinasteinen pejoratiivinen väritys – mihin varmasti vähiten ei ole syyllinen 1800-luvun suomenmaalainen lehdistö – samoin kuin valtiollisten rajojen ja sosioekonomisten olosuhteitten muutokset ovat vähentäneet sanojen käyttöä Tornionlaakson alueella. Nykyään sanoja käytettäneenkin lähinnä vain, kun on puhe oppositiosta suhteessa saamelaisuuteen¹⁶. Norjan puolella olen kuitenkin vielä viime vuosikymmeniin asti kuullut vanhemman polven puhuvan itsestään *lantalaisina* aivan neutraalistikin ja ilman mitään saamelaiskontekstia. Sanan uutta nousua enteilee myös se, että Kiirunan ja Jällivaaran suomensukuiset mieluiten halusivat itseään kutsuttavan *lantalaisiksi* ja asuinalueitaan *Lannanmaaksi* (wikipedia.se, hakusana *lantalainen*).

Lähteet

Arkistolähteet

BERONKA, JOHAN 1926: [Kortti Samuli Paulaharjulle 20.3.1926]. Turun yliopiston uskontotieteen ja folkloristiikan TKU-kokoelmat, Kveenit, Paulaharju-kokoelma 8.11. Turku.

BERONKA, JOHAN: *Ruijan suomalaiset*. Johan Beronkas tentamenteriske gave 1894–1964 A-0098, eske 3. Finnmark fylkesbibliotek.

Digitalarkivet = www.digitalarkivet.no/search/persons/advanced (luettu 14.3.2018).

¹⁶ Meänkielen ison sanakirjan L–N (2011) mukaan nimi *Lanta* on ’Pohjois-Meänmaa’ ja *lantalainen* tarkoittaa 1. ’meänkielinen Pohjois-Meänmaan asukas’, 2. ’talonpoika’. Tämä viittaa siihen, että sana olisi säilynyt lähinnä oppositiosuhteessa saamelaisuuteen.

- Elise Balo -arkivet*. Finnmark fylkesbibliotek, arkistnumero A-0082. Vadsø.
Emigranter over Trondheim 1867–1930. <https://digitalarkivet.no>.
Folketelling 1865 Alta. <https://digitalarkivet.no>.
Folketelling 1865, 1975 ja 1885 Vadsø (luettu 19.9.2017). <https://digitalarkivet.no>.
Folketelling 1900 ja 1910 Nordreisa (luettu 17.3.2018). <https://www.digitalarkivet.no>.
 HÆTTA, LARS: *Lappiske opptegnelser om Lars Hætta*. Nasjonalbiblioteket, J. A. Fiis' privatarkiv Ms. Fol. 637.
 Konrad Nielsens privatarkiv. Nimeämätön vihko. Nasjonalbiblioteket Ms. fol. 4310 A: 9. Oslo.
Ministerialbok for Hammerfest prestegjeld 1843–1856. <https://digitalarkivet.no>.
Ministerialbok for Vadsø prestegjeld, Vadsø by sokn 1912-1930. <https://digitalarkivet.no>.
Nimiarkisto.fi. = https://nimiarkisto.fi/wiki/Toiminnot:Semanttinen_kysely/Haku.
 RAATTAMAA, JOHAN 1892: [Saivomuotkasta 20.12.1892 Olli Matoniemelle.] Elise Balo -arkivet 1873–1943. Finnmark fylkesbibliotek A-0082, eske 1.
 SOMMER, ANDERS 1771: *Journal for Aarene 1769 og 1770, indsendt, in duplo, til Hds Høyværdighed, Biskopen over Trondhielms Stift Dr Johann Ernst Gunnerus*. Käsikirjoitus, päivätty Yykeässä 3. tammikuuta 1771. Lyngen sokneprestembete, l. nr. 20 1821–1829. Alf Kiils samlinger, Målselv kommunearkiv.
 SUNDT, EILERT 1863: *Dagbok på en reise Til Nordland og Finnmark*. Nasjonalbiblioteket, Eilert Sundts privatarkiv Ms.8° 2412.
 URSIN, NILS: [Satuja ja tarinoita Pohjois-Tromssasta]. Nasjonalbiblioteket, Konrad Nielsens privatarkiv Ms. fol. 4310 A:9.

Kirjallisuus ja verkkotekstit

- AIKIO, ANTE 2009: *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. Oulun yliopisto. https://www.academia.edu/4813912/The_Saami_Loanwords_in_Finnish_and_Karelian (luettu 21.9.2017).
 ARONSEN, TERJE 2001: ”Tarvittemako kväänin kielen stantartiseeraamista?” – Niina Määttä & Helena Sulkala (toim.), *Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti III* s. 30–33. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja n:o 20. Oulu: Oulun yliopisto.

- BERONKA, JOHAN 1922: *Syntaktiske iagttagelser fra de finske dialekter i Vadsø og Porsanger*. Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.-filos. Klasse 192. No. 10. Kristiania.
- BERONKA, JOHAN 1925: *Iagttagelser fra orddannelses- og formlæren i de finske dialekter i Vadsø og Porsanger*. Skrifter utgit av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse 1925. No. I. Oslo.
- BORGEN, GUSTAV ADOLF 1865: Fra Finmarken. – *Folkevennen*. *Et Tidsskrift udgivet af Selskabet for Folkeoplysningens Fremme*. Fjortende Aargang s. 24–50. Kristiania.
- BORGEN, GUSTAV ADOLF 1869: Fra Finmarken. – *Folkevennen*. *Et Tidsskrift udgivet af Selskabet for Folkeoplysningens Fremme*. Attende Aargang s. 262–271. Kristiania.
- BRATREIN, HÅVARD DAHL 1986: Før i tida. Portrett av en ”kven”. – *Menneske og miljø. Årbok for Nord-Troms*. Årgang 12 s. 68–73.
- CASTRÉN, MATIAS 1858: M. A. Kastrenin matka Lappiin 1838 II. Suomenos Sana-Lennätin lehdessä 14.5.1855, nro 19: 3.
- DAA, LUDVIG KR. 1870: *Skisser fra Lapland, Karelstranden og Finland*. Udgivet af Selskabet for Folkeoplysningens Fremme. Kristiania.
- ERVASTI, AUGUST VILHELM 1884: *Suomalaiset Jäämeren rannalla. Matkam-uistelmia*. Oulu.
- FRIIS, JENS ANDREAS 1871: *En Sommer i Finmarken, Russisk Lapland og Nord-karelen: Skildringer af Land og Folk*. Christiania: Cammermeyer.
- HALONEN, YRJÖ 1894: Poronhoito kaipaa lain säätämää järjestystä. – *Kaiku* 1894 nro 114. Oulu.
- HARTMAN, GABRIEL ISRAEL 1815: *Lärobok uti Allmänna Geografin för Svenska Barn*. Lund: O. Lindfors.
- HAUKEDAL, GEIR 1980: *Den kvenske innvandring til Nord-Troms og Vest-Finnmark 1700-1865*. Historian pääainetutkielma. Bergen: Universitetet i Bergen.
- HENNINEN, TERJE 1972: *Den kvenske innvandring til Alta på 1700-tallet*. Historian pääainetutkielma. Trondheim: Universitetet i Trondheim.
- HORNBORG, ANDERS JOHAN 1873: *Statistisk ovh biografisk matrikel öfver församlingarna och presterskapet i Finland*. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet.

- HÜBNER, JOHAN 1744: *Johan Hübners Fuldstændige Geographie. D. 2 : Om Danmark, Norge, Sverrig, Preussen, Polen, Rusland, Ungarn, Tyrkiet, Asia, Africa, og America, og de ubekjendte Lande*. Overs. og rettet efter det Aar 1743 udkomne fierte tydske Oplag. Kiøbenhavn: Andreas Hartvig Godiche.
- ITKONEN, ERKKI 1961: *Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen alalta*. Tietolipas 20. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ITKONEN, ERKKI 1987: *Inarilappisches Wörterbuch II, L–P*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- ITKONEN, ERKKI 1989: *Inarilappisches Wörterbuch III, R–Y*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- JULKU, KYÖSTI 1988: *Majuri Peter Schnitlerin Kvenland*. Eripainossarja N:o 190. Oulu: Oulun yliopisto.
- KARIKOSKI, ELIN – PEDERSEN AUD-KIRSTI 1996: *Kvænane/dei finskætta i Noreg. Språk, kultur og tilhøvet til nyinnvandraran*. Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø.
- KONOW, EVERT BRYNOLF VON 1868: Inarissa 8. p. maalisk. *Oulun Wiikko-Sanomia* 6.6.1868, no 23 s. 2. Oulu.
- LAPPALAINEN, HANNU-PEKKA 2016: *Lukijan silmin: Matkalla Kafkaan, runoon ja Viiron*. Helsinki: Books on Demand.
- LINDBACH, HARALD H. 2006: At faae disse Folk i et og andet forbedrede : misjonærer i Lyngen på 1700. – *Menneske og miljø i Nord-Troms* s. 12–15. Tromsø.
- LÖNNROT, ELIAS 1874: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja. Finsk-svensk lexikon I, A–M*. Porvoo: WSOY.
- MEGARD, BJØRN OLAV 1999: *Kvener og finskætta: En undersøkelse av betegnel-sene "kvener" og "etterkommere etter finske innvandrere" i politisk diskurs og i utforming av identitetstilknytning*. Sosiaaliantropologian pääainetut-kielma. Oslo: Universitetet i Oslo.
- MESSENIUS, JOHANNES 2004: *Suomen riimikronikka*. Toimittaneet ja suomentaneet Harry Lönnroth ja Martti Linna. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Meänkielen iso sanakirja L–N*. Vastaava toimittaja Bengt Pohjanen. Barents 2011.
- MUSTAKALLIO, JOHANNES 1884: *Matka Jäämeren rannalle kesällä 1882*. Kuopio.
- MÜNSTER, SEBASTIAN 1540: *Schonlandia XIII nova tabula: Nortue, Gothia, Suecia, Rusia Alba*. – *Geographia universalis, vetus et nova, complectens Claudii Ptolemaei Alexandrini enarratio libros VIII*. <http://www.doria.fi/handle/10024/84481>.

- NIELSEN, JENS PETTER 1990: *Altas historie. Bind 1. De glemte århundredene 1520–1826*. Alta: Alta kommune.
- NIEMI, EINAR 1972: *Migrasjonen fra Nord-Finland og Nord-Sverige til Vadsø by og landsdistrikt 1845–1885*. Historian pääainetutkielma. Oslo: Universitetet i Oslo.
- NIEMI, EINAR 1976: Den finske innvandringen til Finnmark med hovedvekt på Vadsø-området. – Einar Niemi, Ottar Brox, Odd Mathis Hætta, Kjell Jacobsen & Hans Kr. Eriksen (toim.), *Trekk fra Nord-Norges historie* s. 147–158. Oslo: Gyldendal.
- NIEMI, EINAR 1978: Den Finske kolonisasjonen av Nord-Kalotten – forløp og årsaker. – *Nordkalottens historia og litteratur*. Ottar nr. 103 s. 71–77. Universitetet i Tromsø.
- NIEMI, EINAR 1991: 'Kven' – et omdiskutert begrep. – *Varanger Årbok* 11 s. 119–137. Vadsø.
- NIEMI, EINAR 2009: Johan Beronka. Prest, Lokalhistoriker og Språkforsker. https://nbl.snl.no/Johan_Beronka (luettu 25.10.2017).
- Norsk allkunnebok*. 4. bandet. Arnulv Sudman & Jostein Øvrelid (toim.). 1952. Oslo: Fonna.
- OLSEN, VENKE 1982: *Hva er grunnlaget for bevaring og utvikling av finsk kultur i Nord-Norge. Et forsøk på situasjonsanalyse av finskattede i Finnmark og Nord-Troms som etnolingvistisk minoritet*. Arbeidsrapport fra prosjektet Finsk kulturforskning i Nord-Norge. Tromsø museum/IMV. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Pappisluettelo – Inari*. <http://hiski.genealogia.fi/seurakunnat/srk?CMD=PRIESTS&ID=120&TYPE=HTML&LANG=FI>.
- PAULAHARJU, SAMULI 1928: *Ruijan suomalaisia*. Helsinki: Kustannusyhtiö Kirja.
- PAULAHARJU, SAMULI 1935: *Ruijan äärimmäisillä saarilla*. Helsinki: WSOY.
- QVIGSTAD, JUST KNUD 1922: *Den kvænske indvandring til Nord-Norge*. Tromsø Museums Årshefter 43 (1920). Nr. 1. Tromsø.
- QVIGSTAD, JUST KNUD 1925: *Finske fortellinger fra Kvæningen og Nord-Reisa*. Tromsø Museums Årshefter 47 (1924). Nr. 5. Tromsø.
- QVIGSTAD, JUST KNUD 1929: *Lappiske eventyr og sagn IV. Lappiske eventyr og sagn fra Lyngen II og fra Nordland*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B Skrifter XV. Oslo: Aschehoug.

- QVIGSTAD, JUST KNUD 1893: *Nordische Lehnwörter im Lappischen*. Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandling for 1893 No. 1. Christiania: In Commission bei Jacob Dybwad.
- RESE, KARL 1891: I Lappland. – *Turistföreningens i Finland årsbok 1889* s. 6–83. Helsingfors.
- RYYMIN, TEEMU 2004: "*De nordligste finner*". *Fremstillingen av kvenene i den finske litterære offentligheten 1800–1939*. Speculum Boreale, Skriftserie for Institutt for historie No 6. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- RYYMIN, TEEMU 2007: The making of an ethnic identity: From Finns to Kvens. – Marko Lamberg (toim.), *Shaping Ethnic Identities. Ethnic Minorities in Northern and East Central European States and Communities, c. 1450–2000* s. 100–157. Helsinki: East-West Books.
- SARESSALO, LASSI 1996: *Kveenit. Tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteetistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SCHNITLER, PETER 1929: *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745. Bind II*. Ved J. Qvigstad og K. B. Wiklund. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.
- SCHNITLER, PETER 1962: *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745. Bind I*. Ved Kristian Nissen og Ingolf Kvamen. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.
- SCHNITLER, PETER 1985: *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742–1745. Bind III*. Ved Lars Ivar Hansen og Tom Schmidt. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.
- SCHØYEN, CARL 1977 [1919]: *Tre stammers møte av Skoulak-Andaras beretninger*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- SKOGMAN, DAG 1870: Suomalaiset Ruotsissa ja Norjassa. – *Suomi. Kirjoituksia isän-maallisista aineista. Toinen jakso, 8 osa* s. 129–200. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- STOCKFLETH, NILS VIBE 1848: *Bidrag til Kundskab om Qvænerne i Kongeriket Norge*. Christiania: C. A. Dybwad.
- SUNDT, EILERT 1850: *Beretning om Fante- eller Landstrykerfolket i Norge. Bidrag til Kundskab om de lavaste Samfundsforholde*. Christiania: I. Chr. Abelsted.
- SUNDT, EILERT 1863: Om Finnerne. – *Folkevennen. Et Tidsskrift udgivet af Selskabet for Folkeoplysningens Fremme. Tolvte Aargang* s. 527–571. Christiania.

- Suomen kansan vanhat runot*. SKVR-tietokanta XIII 1404. Länsipohja.
<http://skvr.fi>.
- SÖDERHOLM, EIRA 1997: Kveenit – suomalaisia siirtolaisia vai Norjan kansallinen vähemmistö? – *Sukutieto* 2/1997 s. 6–8.
- SÖDERHOLM, EIRA 2010: Beronka, Johan (1885 - 1965). Kansallisbiografia-verkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/9283> (luettu 15.9.2017).
- SÖDERHOLM, EIRA 2014: *Kainun kielen grammatikki*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SÖDERHOLM, EIRA 2017: *Kvensk grammatikk*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- TUNELD, ERIC 1794: *Geographie öfver Konungariket Sverige Samt Därunder hörande Länder. Tredje Bandet, som innehåller Norrland, Lappland, Finland och Sveriges Utrikes Besittningar*. Stockholm: Anders J. Nordström.
- Utsjoen seurakunnan toimitilat*. <http://utsjoenseurakunta.fi/utsjoen-seurakunnan-toimitilat/nuorgam-rukoushuone> (luettu 12.10.2017).
- VAHTOLA, JOUKO 1980: *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. *Studia Historica Septentrionalia* 3. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.
- WAHLENBERG, GÖRAN 1804: *Geografisk och ekonomisk beskrifning om Kemi Lappmark i Vesterbottens höfdingdöme*. Stockholm: Carl Delén.
- Wikipedia, Den fria encyklopedin: lantalainen* (luettu 28.10.2017). <https://sv.wikipedia.org/wiki/Lantalainen>.
- Wikipedia, Vapaa tietosanakirja: Yrjö Halonen* (luettu 12.10.2017). https://fi.wikipedia.org/wiki/Yrj%C3%B6_Halonen.

Sanoma- ja aikakauslehdet

- Daglig Allehanda* 1778 nro 223. <https://tidningar.kb.se>
- Departementstidende* 1889, Vol. 61. Oslo.
- Finland* 1888 nro 291. Helsinki: Weilin & Göös.
- Kaiku* 1885 nro 23; 1888 nrot 38, 38, 68, 68, 73, 74, 79; 1889 nrot 22, 26; 1892 nro 190; 1894 nro 114. Oulu.
- Oulun Ilmoituslehti* 1887 nrot 47, 63, 58, 61. Oulu.
- Oulun Wiikko-Sanomia* 1860 nro 27; 1868 nrot 23, 27; 1878 nro 18; 1879 nro 13. Oulu.

Pohjois-Suomi 1817 nro 41. Oulu.
Raittius ja siveys 1886 nro 4. Oulu.
Ruijan Kaiku 1997 nrot 5, 9. Tromssa.
Sanomia Siionista 1891 nro 5. Oulu.
Uljas: Urheuden ja reippauden edustaja 1886 nro 8. Helsinki.
Uusi Suometar 1876 nro 116; 1880 nro 134; 1881 nrot 7, 226, 19; 1882 nro 145;
1887 nro 120. Helsinki.
Åbo Tidningar 1841 nro 49. Åbo.

Unkari-yhteydet

Finn bűnügyek magyar kontextusban, avagy egyes fordítói kihívások krimik fordítása során

Edit G. Bogár

1 Bevezető

A krimi népszerű irodalmi műfaj, olvasói között megtalálhatunk minden életkori és társadalmi csoportot. A magyar irodalmi közvélemény ugyanakkor gyakran kételkedik benne, vajon irodalomnak vagy álirodalomnak, netán kifejezetten művészetellenesnek kell-e tekinteni a krimit. Bár a modern szemlélet már túlhaladottnak tekinti a magas irodalom vs. tömegirodalom megkülönböztetést, sokan még mindig kissé lenézik a krimit és a krimiolvasást, egyes kutatók el is választják a klasszikus irodalomtól (vö. Szerdahelyi 1997). Anélkül, hogy elmerülnék a műfajelméleti kérdésekben, le kell szögezmem, hogy véleményem szerint a krimi igenis komolyan veendő irodalmi műfaj, amelynek megkülönböztető jegyei a könnyen befogadható, köznyelvi szöveg, váratlan fordulatokkal teli történet. Fordítóként azonban hozzá kell tenni, hogy a könnyű olvashatóságtól a szöveg nem feltétlenül lesz könnyebben átültethető. A krimi esetében a legfontosabb a fordulatos cselekmény, nem pedig a filozófiai, pszichológiai, történelmi stb. mélységek, ez választja el leginkább a hagyományos(nak tekintett) irodalmi formáktól. A krimik legtöbbször ugyanakkor mégiscsak feszeget társadalmi kérdéseket, a bűncselekmények motivációjához pontos jellem- és lélekrajzokat alkalmaz, bemutatja a történés idejének történelmi hétköznapjait, nem utolsósorban pedig rengeteg reáliát találhatunk bennük, amelyeket másik nyelvre való átültetéskor a fordítónak valamilyen módon érthetővé kell tennie a célnyelvi olvasó számára is.

Ami a krimiszerzőket illeti, tarka képpel találkozhatunk. Vannak főállású krimiírók, akiknek e műfaj az elsődleges profilja, ez a megélhetési forrásuk (pl. Leena Lehtolainen); vannak, akik csak kiruccannak a bűnügyi irodalom területére (pl. Mika Waltari); megint mások pedig egyéb szakmákból kirándulnak (pl. Matti Rönkä neves tévés újságíró, Max Seeck üzletember, vagy hogy magyar példával is éljek, Lőrincz L. László és Kopper László tudósok, akik Leslie L. Lawrence, ill. Joe Kemenes álnéven sikeres krimiszerzők is). A szerző háttere ugyanakkor egyáltalán nem befolyásolja műveik minőségét, legfeljebb tematikájukban fedezhetők fel párhuzamos szakmájuk, műfajaik nyomai (az orientalista Lőrincz L.

pl. rendre távol-keleti helyszínekkel dolgozik, a patológus Kopper pedig legszívesebben orvosi, biológiai kérdések köré fonja történeteit).

Jelen írásom azoknak a nehezen megoldható problémáknak némelyikét mutatja be, amelyekkel finn (nyelvű) krimik magyarrá fordításakor szembesültem, illetve némely esetben a mások által fordított művekben találkoztam. Mivel a finn környezet, kultúra, szokások a magyar olvasók körében jórészt ismeretlenek, gyakran kellett élni a kihagyás, betoldás, explicitáció, adaptáció stb. eszközeivel. Ezen fordítástechnikai műveletek néhol jól sikerültek, olykor azonban zavaróan hatnak: mindkettőre találunk majd példát lentebb.

2 A krimifordítások konkrét kérdései

A műfordító szépirodalmi szövegekkel dolgozik, azokat ülteti át egyik nyelvről a másikra. Szakértelmét sokan – tévesen – a magas szintű nyelvtudással azonosítják, holott a nyelvtudás önmagában kevés, ám van, hogy nem is szükséges: ismerünk olyan műfordítókat, akik mások által készített nyersfordításból alkotnak irodalmi szöveget. A fordítás, így a műfordítás alapkövetelménye mindenképpen a pontos szövegértelmezés, ám műfordítás esetében ehhez kötelezően társulnia kell a forrásnyelvi kultúra minél alaposabb ismeretének is (vö. Géher 1981: 64).

Milyen kihívásokat jelenthet kifejezetten a krimi a fordító számára? Mint említettem, a krimik könnyű olvashatósága nem jelenti egyben azt is, hogy a szöveg könnyen fordítható. Még az egyszerűnek tűnő elemek között is akadnak olyanok, amelyek fejtörést okoznak – ezek közül itt csak néhányat mutatok be, de részletesebben taglalom majd azokat a jelenségeket, amelyek első pillantásra is megakasztják a fordítót. Ez utóbbiak egy része gyakran abból fakad, hogy a célnyelvi olvasó nem ismeri a forrásnyelvi közeget, vagyis esetünkben arról van szó, hogy a magyar közönségnek nem sok információja van Finnországról. Más részük azonban nem országspecifikus: a célnyelv országában lehet eltérő az intézmények és rangok rendszere, ill. nem egyszer fordulnak elő olyan szaknyelvi regiszterek (pl. orvosi vagy jogi kifejezések), amelyek meghaladhatják a fordító nyelvi kompetenciáját. Mint Susan Bassnett tanulmánya (Bassnett 2007) részletesen is bemutatja, a fordítás nem csupán nyelvi-nyelvészeti kérdés, hanem a kultúrák közvetítése is, és ez a kulturális fordulat a fordításelméletben a XX. század végén következett be. Mint lentebb látni fogjuk, a kultúrák közvetítés vágya és kényszere olykor nem a legmegfelelőbb formát öltötte a krimik fordítása során, de még

ezekben az esetekben is a forrásnyelvi kultúra, azaz a reáliák és a célnyelvi közönség közös nevezőre hozása volt a cél.

Nem kívánok részletes elméleti leírást adni a különböző fordítástechnikai eljárásokról, ezt megtették már sokan előttem (Bassnett 2007; Klaudy 2007; Newmark 1988; Popović 1980; Venuti 2000; Vinay & Darbelnet 1995 stb.), írásom tárgya nem is az elmélet, hanem gyakorlati alkalmazásának bemutatása. A szokásos fordítástechnikai, fordításelméleti csoportosítástól eltérően a krimikben előforduló jelenségeket először könnyű, illetve könnyűnek látszó és már önmagukban is nehézséget okozó elemekre osztottam, majd ezeken a csoportokon belül hozok példákat az egyes fordítástechnikai eljárásokra.

Általában könnyen fordítható a helyszínek leírása, maga a cselekmény menete és körülményeinek bemutatása, a szereplők külső és belső leírása, lélekrajza, de mint látni fogjuk, itt is előfordulhatnak a fordítás során fogós kérdések. Gyakran nehézséget okoznak viszont a reáliák, a bűnüldözői műveletek és azok jogi háttere, a rendőrségi és patológiai szaknyelv, a laboratóriumi eljárások, a bűnözői (és egyéb) szleng, az intézményrendszer, nem utolsósorban pedig a művek címe. A reáliák a fordítás során olykor keverednek, „kreolizálódnak” (Popović 1980: 201), így egyfajta feszültség jön létre, amelyet a fordítás óhatatlanul magán visel. A fordító egyik feladata, hogy ezt a feszültséget, ezeket a kulturális eltérésekből fakadó keveredéseket kiegyenlítse, egyensúlyt teremtsen köztük (Popović 1980: 202).

3 A könnyű(nek látszó) elemek nehézségei

Vas István a fordítás nehézségeiről írt esszéjében így fogalmaz: „És mit a legnehezebb fordítani? Azt, ami pofonegyszerű” (Vas 1981: 280). Ő ugyan elsősorban azokat a szerzőket veszi górcső alá, akiket könnyű, ill. nehéz fordítani (hozzátéve, hogy minden fordító számára más szerző lehet a könnyű vagy a nehéz), ám ez a sommás megállapítása nagyon is egybevág az egyes nyelvi fordulatok és kulturális jelenségek fordítása során szerzett tapasztalataimmal.

3.1 Földrajzi reáliák

3.1.1 Települések

A finn helyszínek esetében gondot okozhat, hogy a magyar olvasó számára a finn tájak és városok, így a hozzájuk kapcsolható háttér-információk is általában ismeretlenek.

Kati Hiekkapelto trilógiájában pl. jól felismerhető Oulu és környéke, de mivel sehol nincs megnevezve, így a fordítás olvasója is elveszít valamit abból, ami a finnek számára egyértelmű. Önmagában az a tény azonban, hogy a cselekmény helyszínéül szolgáló város nincs megnevezve, a magyar olvasó szempontjából irreleváns, a veszteség csupán annyi, hogy nem tudja térképen elhelyezni. Azt azért sejtetik a Finnországot nem túl jól ismerők is, hogy valahol északon járunk, hiszen a fő színhelyről viszonylag rövid idő alatt el lehet jutni lappföldi síterepekre, s ennyi talán elég is a cselekmény egészének megértéséhez. Mivel a városrészeknek, utcáknak fiktív neveket adott a szerző, a forrásnyelvi olvasó is a saját fantáziájában építi fel a konkrét helyeket, s ezt megteheti a magyar olvasó is, így tehát az információvesztés minimálisnak mondható.

Matti Rönkä kelet-finnországi és oroszországi (karjalai) helyszínei még komolyabb gondot jelenthetnek: a magyaroknak fogalmuk sincs, melyik településhez mi kötődik, és mivel a szerző szinte mindig finnül adja meg a helyneveket, sokszor még azzal sem lehetnek tisztában, mikor melyik országról van szó. Ez utóbbit a fordítóként úgy oldottam meg, hogy lábjegyzetekben közöltem a ma hivatalos, orosz neveket – a gyakori lábjegyzetelés azonban krimiben (és általában szépirodalmi művekben) nem szerencsés megoldás, hiszen megakasztja az olvasás folyamatát. A határjáróban van olyan oldal, ahol három lábjegyzetet is találhatunk¹:

(1) *Helsinki egyik központi városrésze

** Város Dél-Finnországban, lakóinak száma kb. 11000

*** Az egyik legnagyobb tó, a Päijänne partján található, 8600 lelkes üdülőváros (G. Bogár ford. 16.)

¹ Itt és a következőkben az aláhúzott részek a forrás- és célnyelvi szöveg eltéréseire hívják fel a figyelmet, az oldalszámok pedig a bibliográfiában megadott kiadásra utalnak, a példákban a fordításoknál csak a fordító nevét és a fordítás tényét adom meg.

Ezt az eljárást ma már biztosan nem alkalmaznám. Bár továbbra is úgy vélem, hogy ezekről a helyszínekről kell adni valamiféle információt a magyar olvasónak is, de a lábjegyzetek helyett vagy végjegyzeteket írnék, mégpedig anélkül, hogy a szövegben erre folyamatosan utalnék, vagy pedig rövid magyarázatokat illesztenék a szövegbe. Ez utóbbi módszert néhány alkalommal használtam is, amikor észleltem, hogy túl sok a lábjegyzet, de sajnos így sem sikerült a lábjegyzetek számát megfelelő mértékben csökkenteni. Amikor eme legelső könyvfordításomban szembesültem a ténnyel, hogy a különböző helyek mekkora fontossággal bírnak a cselekmény szempontjából, és hogy a finn olvasó számára az ezekkel kapcsolatos tudás adott, a magyar közönség azonban teljesen tájékozatlan e téren, mindenképpen megakartam adni a legfontosabb információkat a fordítás olvasóinak is, és a lábjegyzetelés kézenfekvőnek tűnt.

3.1.2 Tájak, földrajzi képződmények

Szintén problematikus a havas terepek, a lappföldi tarhegyek, a befagyott tengeren való sielés leírásának fordítása, hiszen az átlagos magyar olvasó ilyennel soha nem találkozott. Mivel ezeket a jelenségeket valamilyen mértékben muszáj megmagyarázni, az explicitációk és implicitációk miatt a leírások a fordításban gyakran kevésbé szemléletesre sikerülnek, mint az eredetiben:

(2) Äärettömiin jatkuva jääkin alkoii tympäistä. Tuuli oli jäytänyt sen pintaa, kasannut telejä ja kokkareita jotka tökkivät suksiin ja meinasivat kaataa hänet, pehmentävä lumikerros oli piinattu tuulen mukana kaukana häämöttävään rantametsikköön, jää oli kova ja armoton. Anna kaarsi pienen saaren rantaan, etsi suojaisan lumidyynin, jonka notkelmaan hän asetti alustan, istuutui sen päälle syömään eväitään. (Hiekkapelto: 125.)

A végtelenbe nyúló jég is unalmassá vált. A szél kimarta a felszínét, kisebb-nagyobb táblákat és csomókat hordott össze rajta, amelyek akadályozták a léceket, és így fel akarták dönteni Annát. A puha hóréteget a szél a messziről felderengő part menti erdőbe sodorta, a jég pedig kemény volt és kegyetlen. Anna odakanyarodott a kis sziget partjához, ahol egy védelmet nyújtó hódúne mélyedésébe tette a sítalpakat, és leült, hogy megegye a szendvicsét. (G. Bogár ford.: 157-158.)

A fenti bekezdésben a telejä ja kokkareita kifejtőbb leírást kívánt magyarul, a rantametsikkö pedig többszavas szerkezettel fordítható csak.

3.2 Társadalmi reáliák: intézménynevek, intézménytípusok

A cselekmény körülményeinek ismertetése során tekintettel kell lenni arra, hogy egyes intézmények, intézménytípusok működése a két országban gyökeresen eltérő lehet, márpedig a cselekmény megértéséhez fontos lehet ennek bemutatása. Éppen ezért a célnyelven nem egyszer részletesebb, így gyakran szárazabbnak, hivatalosabbnak ható leírásra lehet szükség:

(3) Säätiön hallitus oli pitkään lähinnä ollut Paulin ja puheenjohtajan [...] kirkkoherra Aarne Tuomikosken työkalu, joka siunasi kiltisti herrojen ajatukset (Lehtolainen: 186.)

Az alapítvány választmánya már jó ideje leginkább Paulinak és a választmányi elnöknek, [...] Aarne Tuomikoski lelkésznek az eszköze volt, maga a választmány pedig áldását adta az urak elképzelésére (G. Bogár ford.: 172.)

Az itt bemutatott mondatban a *puheenjohtaja* fordításában újra megjelenik a korábban már látott *választmány* szó (nehogy a magyar olvasó esetleg az egész alapítvány elnökének vélje Aarne Tuomikoskit), majd a finn *joka* vonatkozó névmás helyén újra megjelenik a *választmány*. A szó háromszori előfordulása egyetlen mondaton belül soknak tűnhet, de a pontos értelmezéshez szükséges volt. A száraz hivatali nyelv mellett az *áldását adta* fordulat azonban valamelyest vissza tudja adni a forrásnyelvi mondatban rejlő finom iróniát is.

4 Fordítási nehézséget okozó elemek

4.1 Országspecifikus sajtóságok

Az idegen országokra jellemző reáliák ún. honosítást követelnek, ennek során a fordító döntési helyzetbe kerül: kihagyhat bizonyos részleteket, amelyeket a befogadó olvasó szerinte nem értene, és nem is lényegesek a mű egésze vagy az adott szöveghely szempontjából, ugyanakkor be is tűzhet az eredetiben nem szereplő szavakat, amelyekkel megvilágítja a kérdéses jelenség mibenlétét (vö. Venuti 2000: 469).

4.1.1 Néprajzi reáliák

Szauna

A finn reáliák között első helyen kell említünk a szaunát, a szaunázás rítusait. Bár Magyarországon is vannak szaunák, a szaunakultúra szinte semmiben nem hasonlít arra, amivel Finnországban találkozunk. Nem egyszer terminológiai nehézségekkel is szembesül a fordító: a *vihta*, *löyly*, *muuripata* stb. olyan fogalmak, amelyek a magyarok számára teljesen ismeretlenek. Így egyes helyeken egyszerűsíteni kell a szöveget, máshol éppen ellenkezőleg, a részletesebb leírás válik célszerűvé, azaz kihagyást és betoldást egyaránt alkalmazni kellhet:

(4) Kiuas sihahti ärhäkästi löylyveden osuessa kiviä vasten. Mittari näytti lähemmäs yhdeksääkymmentä astetta. Tuli rätisi kiukaan pesässä, se oli ainoa valonlähde hämäärässä pihasaunassa, jossa ei ollut mitään muutakaan turhaa kuten muotolauteita, suihkua tai lasiovea. Kylmä vesi tuli seinässä olevasta hanasta ja se lämmitettiin muuripadassa kiehuvan kuumaksi. Virkkunen oli kairanut pakastimesta kesällä tekemänsä hieskoivuvihdan ja sulatellut sen pesuvadissa haaleassa vedessä. (Hiekkapelto: 272.)

A szaunakályha felsistergett, ahogy a víz a forró kövekre csapódott. A hőmérő közel kilencven fokot mutatott. A tűz pattogott a kályhában, egyedül ez adott fényt az udvarra néző, homályos szaunában, amelyben semmi fölösleges nem volt, csak a formára alakított padok, a zuhany és egy üvegajtó. Hideg víz folyt a falon lévő csapból, azt forralták fel egy falra szerelt üstben. Virkkunen kivette a mélyhűtőből a nyáron molyhosnyírfa-ágakból készített szaunavirgácsot, és kiolvasztotta a lavór langyos vizében. (G. Bogár ford.: 336.)

A *kiuas*, (*hieskoivu*)*vihta* és a *muotolauteet* szavak tehát explicitációs technikát igényelnek a célnyelvben, míg a *löylyvesi* azonban implicitáció útján *vízzé* egyszerűsödik. (A *hieskoivu* később, a beszélgetés során külön szerepet kap, ezért fontos volt megadni a növénytanilag megfelelőt, máskülönben elég lett volna a fordításban *nyírfa* szó használata.)

Sportok

A Finnországban népszerű, de Magyarországon nem vagy csak alig ismert sportok szintén okozhatnak némi fejtörést a fordítónak. Ilyen például a *salibandy*, melynek

több magyar megfelelője is lehet: a 2015-ben kiadott finn–magyar szótár ’teremhoki, floorball’ jelentéseket ad meg, a Wikipédián *floorball* címszó alatt szerepel. Amikor 1989-ben Magyarországon megalakult a sportági szövetség, annak neve Magyar Palánklabda Szövetség volt, de 1997-től Magyar Floorball Szövetségre változott. Végül a fordításban is ez utóbbi, angol forma jelenik meg, a *palánklabda*, ill. *teremhoki* a szavakat a szövetség hivatalos elnevezése miatt elvettem.

Sokkal nehezebb a helyzet a *pesäpallo* esetében, amely Magyarországon teljesen ismeretlen. Az új szótár ’finn baseball’ jelentést ad meg, ez ugyan használható, ám Lehtolainen regényében nem a sport neve szerepel, hanem csupán a *kotipesä* szó, mégpedig egy olyan átmeneti otthon neveként, ahol bántalmazott nők és gyermekek kapnak védelmet. Be kell vallani, hogy elsőre nem is fogtam fel, hogy itt egy pesäpallo-szakkifejezésről van szó. Hosszas töprengés után úgy döntöttem, hogy a pesäpallo-terminológiát, mivel a cselekmény szempontjából nincs különösebb jelentősége, teljesen mellőzöm, és kerestem egy olyan nevet az otthonnak, amely magyarul jól hangzik és formáját tekintve előfordulhat hasonló menhely magyar neveként, így lett belőle *Oltalmaz-lak* – ilyen típusú játszi névadással gyakran találkozhatunk különféle épületek, intézmények nevében, pl. kutyaházakon sűrűn látjuk a *Megharap-lak* feliratot. Itt tehát a honosítás egyik, akár szélsőségesnek is mondható példájával találkozunk: a forrásnyelvi reáliát teljesen egészében mellőzve a célnyelvre jellemző formát találunk, amely azonban a cselekmény megértését nem akadályozza, a helyszín funkcióját pedig transzparensebbé teszi, mint egy erőltetett, a magyar olvasó számára ismeretlen sportból vett metafora.

4.2 Szaknyelvi kihívások

4.2.1 Jogi és közigazgatási háttér és rendszer

A bűnüldözői eljárások és a jogi háttér szintén eltérnek a két országban, megeshet, hogy egy adott bűncselekmény a célnyelv országában nem számít bűncselekménynek, de legalábbis más jogi megítélés alá esik. Ilyenkor a fordításban, ha lehet, alkalmazkodni kell a célnyelvi jogrendhez.

Hiekkapelto *Suojattomat* c. regényében pl. a tettest emberölés és gyilkosság vádjával tartóztatják le: *oli pidätetty murhasta ja taposta* (Hiekkapelto 290.), ám a magyar büntetőjog csak az emberölés bűncselekményét ismeri. Büntetőjogással konzultálva végül a *kétrendbeli emberölés* megoldást választottam (G. Bogár ford.:

359.). Mivel az egyik cselekmény előre megfontolt szándékkal történt, a másik egy véletlen tettenérés miatti kényszerből, felmerült esetleg a *különös kegyetlenséggel* bővítmény beépítése is a magyar szövegbe, ám ezt végül elvetettük, a *kétrendbeli* egy magyar vádemelés számára éppen elegendő.

4.2.2 Rangok, beosztások

Nem egyszerű megfeleltetni egymásnak a rendőrségi rangokat, beosztásokat sem. Matti Rönkä egyik nyomozója pontos beosztás nélkül, pusztán *rikostutkijaként* szerepel a regényben. Mivel ilyen beosztás a finn rendőrségi rangsorban nem létezik, a fordításban (*bűnügyi*) *felügyelő*, ill. *nyomozó* lett belőle: ő a nyomozás vezetője, így a felügyelői rang (ami egyébként a magyar rangok között sem használatos) nem hamisítja meg a forrásnyelvi szöveget.

Kati Hiekkapelto főhőse, Fekete Anna beosztása *vanhempi konstaapeli*, ez a finn rendőrségi rangok sorában a *nuorempi konstaapeli* és az *ylikonstaapeli* közötti beosztás. Őt a Kolibri fordítója, Bába Laura *főhadnagynak* titulálta, márpedig ez nem igazán felel meg a *vanhempi konstaapeli* rangnak, a magyar főhadnagy ugyanis már tiszti rang a *hadnagy* és a *százados* között, míg a finn *vanhempi konstaapeli* legénységi rang, a magyar *törzsőrmester* vagy *főtörzsőrmester* jobban megfelelné ennek. Ám mivel a trilógia első részében Anna már mint főhadnagy jelenik meg, a második részben nem lehetett lefokozni, ezért meg kellett hagyni tiszti rangban.

4.2.3 Intézmények

Hasonlóképpen problematikus lehet az egyes intézménynevek fordítása; itt most csak egyet említek meg. A finn KRP, azaz *Keskusrikospoliisi* a Kolibriben mint *Nemzeti Nyomozó Iroda* jelenik meg, bár az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda szakfordításaiban szokásos megfelelője (finn) Központi Bűnügyi Rendőrség. Ismét arról van szó, hogy a Kolibri fordítója alkalmazta először ezt a 2012. szeptember óta létező magyar intézménynevet a KRP megfelelőjeként, így a második kötet fordításakor már nem lehetett más néven emlegetni. Ez a fajta honosítás nem zavaró, bár a magam részéről nem is tartom igazán szerencsésnek: ahogy az angol vagy amerikai krimikben sem szokás a Scotland Yard vagy az FBI nevént a magyar megfelelővel emlegetni, itt is meg lehetett volna hagyni a forrásnyelvi

formát a rövidítésben, az első előfordulásnál egy magyarázó betoldással: *KRP, azaz a finn központi bűnügyi rendőrség.*

4.2.4 Az orvosi szaknyelv

A jogi mellett az orvosi szaknyelv is gyakran megjelenik a krimikben, elsősorban patológiai leírásokkal találkozhatunk. Ha a fordító maga nem jártas az igazságügyi orvosszakértői szakmában, nem árt szakemberrel konzultálni, nehogy valami szakmailag elfogadhatatlan fordulattal éljen. Így jártam el pl. Hiekkapelto fordításakor. Az alábbi szövegrészletben érdemes megfigyelni a mondatszerkezetek és a szak kifejezések különbségeit:

(5) Kaulan etuosassa on hieman kaareva, lähinnä vaakasuuntainen, sileäreu-nainen ja molemmista kärjistään terävä 21 cm pitkä viiltohaava. Haava on ammottava ja ihoa venyttämättä sen leveys keskellä on noin 5 cm. Haavasta on vuotanut verta, jota on kuivunut kaulalle ja rintakehälle. Haava on syvydel-tään noin 3 cm. Molemmiin puolin nähdään yhteisten kaulavaltimoiden ja kau-lan laskimoiden poikkileikkautumisia. (Hiekkapelto 232.)

A nyak elülső részén enyhén ívelt, nagyjából vízszintesen elhelyezkedő, sima kontúrú, 21 cm hosszúságú vágott seb. Éles sebszélek, mindkét végén szűkülő sebzug. A seb nyitott, szélessége a bőr megfeszítése nélkül közepén körülbelül 5 cm. A sebből távozott vér ráalvadt a nyakra és a mellkasra. A seb mélysége körülbelül 3 cm. Mindkét oldalon megfigyelhető, hogy a nyaki artériákat és vénákat átvágták. (G. Bogár ford. 287.)

A *molemmista kärjistään terävä 21 cm pitkä viiltohaava* kifejezést orvos konzulensem tanácsára bontottam fel két külön mondatra, mivel a magyar patológiai leírás stílusának és gyakorlatának ez jobban megfelel. A leírás fennmaradó részében további szerkezeti átalakítások észlelhetők (a finn vonatkozó mellékmondatból a magyarban igeneves szerkezet lett, máshol viszont a finn főnévi szerkezet igésedik), amely szintén az orvosi szaknyelv stílusának minél hitelesebb átadását szolgálta.

4.3 A szleng és az argó

A szleng és az argó fordítása minden műfajban egyformán gondot okoz a fordítónak, a krimikben viszont ezek a lexikai rétegek talán sűrűbben fordulnak elő, mint egyéb

tematikájú művekben. A bűnözők, de a bűnüldözők nyelve is sokkal többször tartalmaz ilyen elemeket, mint az átlagembereké, ezért a nyelvi jellemzés egyik eszköze lehet a krimiírók számára az ilyen kifejezések használata. A szerencsésebb – ám meglehetősen ritka – esetekben az adott forrásnyelvi formának megvan a megfelelője a célnyelvben is:

(6) Menepä Ypi näyttämään anakondalle kaakeleita. (Rönkä 45.)

Menjél, Ypi, mutasd meg az anakondának a csempét. (G. Bogár ford. 45.)

A férfi nemi szervre, különösen a nagyméretűre az *anakonda* mint a legnagyobb kígyó több nyelvben is használatos metafora (vö. angol *anaconda* 'a large black penis' <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=anaconda>), a férfiak vizelésére itt használt fordulat azonban már jóval ritkább.

Máskor a fordító dolga, hogy kitaláljon valami új kifejezést a célnyelvben nem létező szóra. Mint Göncz Árpád is írja, „a fordító gyakrabban kényszerül rá új kifejezőeszközök felkutatására, kimunkálására, mint az eredeti mű alkotója” (Göncz 1981: 53). Krasznahorkai kapcsán – igaz, más jelenségről, nevezetesen a nyelvjárási formákról szólván szinte ugyanezt fogalmazza meg Marko Čudić is: „Vannak helyzetek, problémák, amikor a fordítónak a döntéshozásban a nyelvi intuícijára (is) hagyatkoznia kell” (Čudić 2016a: 28). Így történt Hiekkapelto regényében pl. az arabokra használt *taatelintallaaja* szóval: a magyar ugyan sok népre ismer dehonesztáló kifejezést, de az arabokra ilyen nincs. A szó szerinti fordítás szóba sem jöhetett, hiszen a **datolytaposó* nem mondana semmit a magyar olvasónak, a datolyáról semmiképpen nem az arab nép jutna eszébe. Többedmagammal, a Facebook műfordító csoportjában találtuk ki végül a *teveszarzabáló* szót, amiből a *teve* megjelenése miatt elég egyértelműen lehet asszociálni az arabokra. A következő példában az Esko nevű, xenofób kijelentéseivel a kollégáit nem egyszer megbotránkoztató nyomozó zsörtölődik egy hangfelvétel lehallgatása közben:

(7) Tuskinpa taatelintallaajatkaan olivat niin tyhmiä, että hoitivat rikollisia puuhiaan millä tahansa puhelimilla. (Hiekkapelto 114.)

A teveszarzabálók se lehetnek olyan ostobák, hogy a bűnügyeiket mindenféle telefonokon beszélük meg. (G. Bogár ford. 144.)

Mint hamarosan, a káromkodások és szitkok fordításánál is látni fogjuk, a magyar gyakran használ formálisan erősebb, durvább kifejezéseket, mint a finn, így bár a

teveszarzabáló kifejezés a forrásnyelvitől eltérően tartalmaz trágár elemet is, jól beleillik a magyar szitkok rendszerébe, hiszen a lenézéshez, különösen a hasonló xenofób fordulatok esetében a magyarban sokszor kapcsolódnak durvaságok is – ezek bemutatásától itt eltekintek.

4.4 Káromkodások, szitkok, trágárságok

A káromkodásokról már közöltem egy kisebb tanulmányt (G. Bogár 2017), ezért itt annak csak a legfontosabb megállapításait összegzem.

Először is különbséget kell tenni az alcímben szereplő három jelenség között. A szitok nyelviileg nem feltétlenül durva, de mindenképpen sértő, dehonesztáló kifejezés, amely lehet akár non-verbális is: gesztusokkal, mimikával, hanglejtéssel is megvalósulhat. A káromkodás durva, ám nem mindig trágár (bár trágárságot is gyakran tartalmazó) megnyilvánulás, amelyet a beszélőnek valamely jelenséggel, történéssel, személlyel szembeni elégedetlensége vált ki. A trágárság viszont nem feltételez bosszankodást vagy elégedetlenséget, a beszélők bizonyos környezetben sokszor öncélúan alkalmazzák. Használatának oka nem egyszer a köznyelvi kifejezések hiánya, mivel az emésztési folyamatokra, intim testrészekre, ill. a nemi élet leírására kevés köznyelvi szavunk van. A trágárság és a szitok lehet egyfajta humor forrása is, a káromkodás erős érzelmi tölteténél fogva azonban ritkán szolgálja a nevetést vagy nevtetést, bár tartalmazhat humoros elemeket is.

Nem szabad megfeledkeznünk az eufemizmusokról sem: ezeket a durva vagy annak vélt kifejezések helyett használják a beszélők, olyan köznyelvi szavakat illesztenek a mondandójukba, amelyek hangalakjukban hasonlítanak egy-egy vaszkosabb kifejezésre (pl. a magyar *basszuskulcs* a *bassza meg* helyett, a finn *perhonen* a *perkele* helyett stb.).

Mivel a legtöbb szerző a nyelvhasználattal is jellemzi hőseit, a fordításban meg kell őrizni a forrásnyelvi kifejezés stílusértékét, azaz ugyanolyan erejű, ugyanolyan durva szavaknak kell bekerülniük a célnyelvi szövegbe is. Éppen ezért fordítói melléfogás, ha a finn *per(rrrr)kele* magyar megfelelője *az ördögbe lesz*: ez utóbbi ugyanis a legenyhébb szitkok egyike, semmiképpen sem azonos erejű a finn kifejezéssel. Az alábbi részletben éppen ennek a kifejezésnek és továbbfokozott változatának a magyarázatát mutatom be:

(8) *Perkele, hän kirosi. Savuke tippui maahan ja sammui. – Voi vitun perkele, Esko sammalsi ja sytytti uuden.* (Hiekkapelto 133.)

– *Bassza meg!* – káromkodott. A cigaretta leesett a földre, és elaludt. – *A büdös kurva életbe!* – mormogta, és meggyújtott egy másik szálát. (G. Bogár ford. 167.)

Mint látható, a fordításban nem ugyanazt a kifejezést fokoztam, hanem egy másik, de a finnel megegyező erejű káromkodást választottam. Ennek oka, hogy egy egyszerű *perkele* nagyjából olyan érzelmi állapotban hangzik el, mint a magyar *bassza meg*, ezt azonban magyarul csak nagyon erőltetetten lehetne folytatni, így a kifejezés ereje azonos lesz, még ha a szekvencia elmaradása miatt a magyar szöveg szenved is némi stilisztikai kárt.

4.5 Viccek és humor

A viccek önmagukban is a legnehezebben fordítható szövegek közé tartoznak, különösen, ha nyelvi humor adja a poént. De enélkül sem könnyű a fordító dolga, hiszen a két kultúra gyakran mást értékel és érzékel humorként. Ha egy regényben valaki viccet mesél, és annak nincs szerepe a cselekmény szempontjából, a legegyszerűbb fordítói fogás egy apróbb csalás: helyettesíthetjük a célnyelven nem feltétlenül érthető viccet valami mással. A műfordítás nem egyszer egyébként is egyfajta csalás, a műfordító pedig „irodalmi csaló és manipulátor” (Čudić 2016b: 126). Az ilyen típusú csalásra és manipulációra pedig annál nagyobb lehetősége és esélye van a műfordítónak, minél nagyobbak a két kultúra közti különbségek (uo.) – márpedig a finn kultúra a magyar olvasók számára fájdalmasan ismeretlen.

Bonyolultabb lesz viszont a helyzet, ha a vicc szituációhoz kötött. Matti Rönkä egyik szereplőjének van egy kedvenc vicctípusa: megkérdezi, hogy hívják az ilyen vagy olyan fivéreket, majd következik két teljesen normális válasz, a harmadik azonban valamiért illik is a sorba meg nem is, és ez adja a poént. Ebből a regényben előfordul jó néhány, és eleinte megpróbálkoztam az egykor népszerű ún. „abszolút-viccekkel” helyettesíteni (pl. Mi az abszolút udvariasság? – Ha valaki helytel kinnálja a fáradt olajat, vagy: Mi az abszolút értelmetlenség? – Megkérdezni az aludtjától, hogy mit álmódott, stb.) Sajnos azonban ezek a viccek Rönkänél annyira a cselekménybe ágyazottan jelennek meg, hogy lehetetlen lett volna mindenhová kiagyalni egy abszolút-viccet. Ezért aztán úgy döntöttem, hogy megtartom a finn vicctípust, de ahol szükséges, kissé honosítva magyar viszonyokra:

(9) Mitkä on Kebabin veljesten nimet? No tietenkin Uskunder, Döner ja Riisillä. (Rönkä 45.)

Hogy hívják a Gyros fivéreket? Döner, Dürüm és Pitában. (G. Bogár ford. 45.)

Azaz gasztronómiai tudásomat is bevetve a kebaból a Magyarországon ismertebb gyros lett, majd kiválasztottam két közismert gyrosos céget, végül pedig – mivel a gyrost Magyarországon vagy tálban, vagy pitakenyérben adják – a *riisillä* helyett *pitában* szó adja a poént. Szerkezeti változtatást is kellett tenni ebben a viccben: a magyar viccmesélő és befogadó számára a *tietenkin* ('természetesen') szó beépítése a válaszba egyszerűen megölné a poént, ezért a fordításból ki kellett hagyni.

Az itt következő másik példa már nem vicc a szó hagyományos értelmében, hanem csak viccelődés. A felügyelő beosztottja szorgalmas, de nem túl okos ember, amit a felügyelő némi iróniával kommentál:

(10) Ei Ypi ilkeä ole, vain vähän yksinkertainen. Sen mielinäyttelijä on Also Starring ja lempiruoka appetizers. (Rönkä 46.)

Ypi nem rosszindulatú, csak egyszerű. Olyan, aki arra vágyik, hogy egyszer eljusson Last Minute-be, meg akinek a kedvenc színésze Also Starring. (G. Bogár ford. 45–46.)

Ebben a mondatban az *appetizers* szót és a vele kapcsolatos, az idegen nyelvi ismeret hiányából adódó félreértést le kellett cserélni valami másra, hiszen a magyar olvasók nagy része nemigen találkozik ezzel a kifejezéssel (az angol nyelvű étlap az éttermekben gyakran nem a magyar mellett van, hanem külön kell kérni), és azt is nehezen feltételezi, hogy egy egyszerű rendőr ismerheti a szót. Gyakori tréfa tárgyá ugyanakkor a *last minute*, ez a városi középosztály által is kedvelt és ismert utazási forma: sokszor előfordult, hogy valaki azt hitte, ez maga az úti cél. Így aztán szinte magától adódott a lehetőség, hogy ezt a félreértelmezést alkalmazzam a fordításban, nem pedig a forrásnyelvi szöveg szolgálai átültetését. Az *Also Starring* megmaradt, mivel más hasonló, közkeletű nyelvi félreértés nemigen adódik a magyar kultúrában, és a filmek stáblistáján a célnyelvi olvasó is találkozhat a kifejezéssel.

4.6 A címek fordítása

A végső címadás sokszor nem a fordító műve, a kiadó vagy a szerkesztő változthat a fordító megoldásán. Az itt bemutatott finn krimik esetében csak a Bába

Laura által fordított *Kolibri* címe maradt változatlan az eredetihez képest, a többiben kisebb vagy nagyobb eltérések tapasztalhatók, melyeknek egy része a kiadó, más része a fordító ötlete, találmánya volt.

Matti Rönkä regénysorozatának első kötetének címe *Tappajan näköinen mies*, a(z akkor még) trilógia főcíme *Mies rajan takaa*. Az én eredeti megoldásom a finn cím hű fordítása volt: *A gyilkos arcú férfi – A határon túli ember*. A kiadó azonban ötletesebb megoldással állt elő: *A határjáró*. A Helsinkiben élő főszereplő, Viktor Kärppä valóban sűrűn jár Oroszországba és Észtországba, a cselekmény fontos részei ezek az utak és az ottani történések, már a regény kezdetén egy észt nő után kell nyomoznia, így a szerkesztő által adott cím véleményem szerint sokkal jobb, mint amit magam eredetileg ajánlottam.

Leena Lehtolainen *Tappava säde* c. regényének címe komoly fejtörést okozott. A szójáték szinte soha nem fordítható, a neveket pedig általában nem fordítjuk le (az ún. beszélő nevek esetében persze kivételt szokás, lehet, olykor kell is tenni, vö. Márton László egyik kötetének fordítása kapcsán Čudić 2016b: 130–136). A regény egyes szám első személyben íródott, főszereplője Säde Vasara, aki nőket és gyermekeket rendszeresen bántalmazó férfiakat rendre halálba üldöz. Bár akár az ő nevét is le lehetett volna fordítani, hiszen beszélő név, ettől mégis eltekintettem, mivel Säde és más szereplők is többször élcelődnek ezzel a névvel, a fordításban pedig ezt nem tudtam volna mindenhol megfelelően visszaadni: a *Säde* nevet lehetne ugyan *Sugárkának* magyarosítani, de a *Vasara* semmiképpen nem ültethető át *Kalapácsként*, ilyen típusú vezetéknevek a magyarban nincsenek. Ezért inkább az első előfordulásnál megadtam a név szó szerinti jelentését, de meghagytam a forrásnyelvi formát. Emiatt viszont a címmel komoly gondok merültek fel, hiszen a finn címben a *säde* köznévként, nem pedig tulajdonnévként szerepel, a *Gyilkos sugár* címnek a cselekmény ismertében nem is lett volna értelme. Szerencsére nem a magyar volt az első nyelv, amelyre lefordították a regényt, megnéztem, milyen címeket adtak más fordítók: hollandul *Tijd om te sterven*, németül *Zeit zu sterben* címen jelent meg, így én is vettem a bátorságot valami teljesen más szerkezethez, így lett belőle *Egyszer úgyis meg kell halni*. Ez a cím a regény cselekményére utal: nemcsak a különféle balesetekkel (nem szándékosan) halálba üldözött férfiak, de maga Säde egész gondolkodásának és, ahogy a könyv legvégén megtudjuk, vélt sorsának is összefoglalását adja.

Kati Hiekkapelto *Suojattomat* c. könyvének címe talán kiadói félreértésből lett *Védtelenül*, más magyarázata nemigen lehet a főnévi helyett határozószói formának: ez ugyanis semmit nem ad hozzá és semmit nem vesz el az eredeti címből. Bár már

a fordítás során jeleztem ezt a problémát, majd az első leadott szöveget is *Védtelesenek* címmel küldtem el, mivel a kiadó már hónapokkal korábban *Védtelenül* formában hirdette a könyvet, végül ez a cím maradt.

5 Összegzés

Hosszan lehetne még példákat felsorolni, amelyek bemutatják a krimikben, különösen a Finnországban termett és ott játszódó regényekben felmerülő azon problémákat, amelyekkel a fordító szembesül(t). A fentebb kiemelték valójában csak egy szeletet villantottak fel abból a sokrétű, nem egyszer roppant időigényes, máskor nyelvi leleményességet feltételező munkából, amely fordítók előtt is tornyosul, és amellyel megküzdeni hol gyötrelmes, hol örömteli, de mindenképpen felelősségteljes feladat.

A kötelező szerkezeti transzformációk mellett elsősorban a reáliák fordítása során kell a fordítónak szem előtt tartania a célnyelvi olvasóközönség igényeit, ismereteit, háttér-információit. Különös figyelmet igényelnek ezek a reáliák minden olyan forrásnyelvi szöveg esetében, amelynek kultúráját a célnyelvi olvasók nem vagy alig ismerik. Kihagyásokkal, betoldásokkal, ill. egyéb átalakításokkal érthetővé és befogadhatóvá válik így az is, ami szolgál fordítás esetében esetleg megakaszthatja az olvasót, gátolhatja a megértést, elveheti a kedvét a további hasonló könyvek olvasásától, ill. a rossz fordítás miatti sikertelenség miatt akár kiadó is eltekinthet egy adott szerző újabb művének kiadásától.

A felhozott példák ugyanakkor a saját (krimi)fordítói tevékenységem fejlődését is bemutatják, az egyes helyeken gyakorolt önkritika talán tanulságul szolgálhat kollégáim számára is. Ezen tanulságok röviden összefoglalva a következők lennének:

- a) ne használjunk lábjegyzetet még akkor sem, ha szükségét érezzük a magyarázatnak, a magyarázatot építsük be a szövegbe, esetleg alkalmazzunk végjegyzeteket (vö. 3.1.1);
- b) bizonyos reáliákat honosíthatunk, azaz átalakíthatunk helyi viszonyokra (vö. 4.1.2.2, 4.5 stb.);
- c) explicitáció és implicitáció útján a reáliák könnyebben befogadhatóvá válnak a célnyelvi olvasó számára, ennek során ne féljünk egyes információk kihagyásától sem (vö. 4.1., 4.1.2);

d) az olyan nyelvi fordulatokat, amelyek nagy kulturális eltérést mutatnak a forrás- és célnyelvi kultúrában, bátran alakítsuk át a célnyelvben jobban hangzókká (vö. 4.3, 4.4);

e) a címadás során eltérhetünk, olykor el is kell térnünk az eredeti címtől, ám nem feltétlenül szerencsés az öncélú átalakítás (vö. 4.6).

Mindezek természetesen minden helyzetben alapos megfontolás után alkalmazandók, a fenti tanácsoktól el lehet térni, a legfőbb cél legyen mindig a fordított szöveg gördülékenysége, a forrásnyelviéhez hasonló stílusa – krimik esetében pedig talán a legfontosabb, hogy a cselekmény logikája világos maradjon és követhetőségét semmiképpen ne gátoljuk meg.

Végezetül szeretném kifejezni köszönetemet az ünnepeltnek, Harri Mantilának, akinek tanárként és nyelvészként nyújtott szakmai segítsége, hatalmas tudása és szerteágazó műveltsége, valamint barátsága, humora és lenyűgöző személyisége nélkül soha nem válhatott volna belőlem fordító.

Bibliográfia

A példákban idézett szövegek forrásai

HIEKKAPELTO, KATI 2013: *Kolibri*. Helsinki: Otava.

HIEKKAPELTO, KATI 2015: *Kolibri*. Fordította Bába Laura. Budapest: Athenaeum.

HIEKKAPELTO, KATI 2014. *Suojattomat*. Helsinki: Otava.

HIEKKAPELTO, KATI 2016: *Védtelenül*. Fordította G. Bogár Edit. Budapest: Athenaeum.

LEHTOLAINEN, LEENA 1999: *Tappava säde*. Helsinki: Tammi.

LEHTOLAINEN, LEENA 2014: *Egyszer úgyis meg kell halni*. Fordította G. Bogár Edit. Budapest: Animus.

RÖNKÄ, MATTI 2002: *Tappajan näköinen mies*. Helsinki: Gummerus.

RÖNKÄ, MATTI 2010: *A határjáró*. Fordította G. Bogár Edit. Budapest: Animus.

Irodalom

BASSNETT, SUSAN 2007: Culture and Translation. – Piotr Kuhiwczak & Karin Littau (toim.), *A Companion to Translation Studies* s. 13–23. Clevedon: Multilingual Matters.

- BOGÁR, EDIT 2017: „... káromkodásból katedrálist” (Tűrik-e a nyomdafestéket a nyomdaestéket nem tűrő szavak és kifejezések? Szitkok, káromkodások, trágárságok és a műfordítás). – *Híd* 2017 március s. 97–106.
- ČUDIĆ, MARKO 2016a: *Négy kísérlet Krasznahorkai Lászlóról – Четири огледа о Ласло Краснахоркаи*. Belgrád: Belgrádi Egyetem, Filológiai Kar.
- ČUDIĆ, MARKO 2016b: Márton László M. L., *a gyilkos* című könyvének fordítói kihívásairól. – *Híd* 2016 december s. 126–139.
- GÉHER, ISTVÁN 1981: A műfordító természetrajza: helyzetelemzés. – István Bart & Sándor Rákos (toim.), *A műfordítás ma* s. 61–101. Budapest: Gondolat.
- GÖNCZ, ÁRPÁD 1981: A fordítás helye és feladata a magyar irodalomban. – István Bart & Sándor Rákos (toim.), *A műfordítás ma* s. 51–60. Budapest: Gondolat.
- KESZTHELYI, TIBOR 1985: *A krimi*. Budapest: Gondolat.
- KLAUDY, KINGA 2007: *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- NEWMARK, PETER 1988: *A textbook of translation*. Shanghai: Foreign Language Education Press.
- POPOVIČ, ANTON 1980: *A műfordítás elmélete*. Fordította Zsilka Tibor. Bratislava: Madách.
- SZERDAHELYI, ISTVÁN 1997: *Műfajelméletről mindenkinek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Urban Dictionary: <https://www.urbandictionary.com> (5.5.2018)
- VAS, ISTVÁN 1981: Mit nehéz fordítani? – István Bart & Sándor Rákos (toim.), *A műfordítás ma* s. 273–307. Budapest: Gondolat.
- VENUTI, LAWRENCE 2000: Translation, community, utopia. – Lawrence Venuti (toim.), *The translation studies reader* s. 468–488. London: Routledge.
- VINAY, JEAN-PAUL – DARBELNET, JEAN 1995: *Comparative stylistics of French and English. A methodology for translation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

A Kárpát-medencében élő magyar közösségek helyzete

Enikő Molnár Bodrogi

Tanulmányomban a Kárpát-medencében élő magyar etnikai és nyelvi kisebbségek jelenbeli helyzetének általános jellemzőit mutatom be olyan nyelvi ideológiák mentén, amelyek a térség államainak nyelvi politikáját befolyásolják. Különösen az erdélyi magyarságra fókuszálok, amelyet közelebbről ismerek erdélyi magyar értelmiségiként és kutatóként. Olyan témák köré épül a tanulmány, mint a kisebbségi magyar közösségek demográfiai felmérése, a nyelv, kultúra, állam és nemzet kapcsolata, a többségi nyelvek domináns helyzete a kisebbségi nyelvekhez képest, nyelvpolitika, nyelvi jogok, nyelvmegőrzési stratégiák (a homogén kisebbségi nyelvű család, az oktatás nyelve, nyelvművelés és nyelvtervezés). Jómagam is foglalkozom szociolingvisztikai szempontú kisebbségkutatással, és ugyanakkor a jelen tanulmányban felhasználom mások kutatásait a magyar kisebbségek helyzetének vizsgálatában.

Anyagom jó részét a 2001-ben megalakult Termini-hálózat munkatársainak publikációiból gyűjtöttem össze. Péntek János erdélyi magyar nyelvész a Termini céljaként a magyarok lakta területeken élő nyelv kutatók munkájának „határtalanítását”-t nevezte meg, azaz kapcsolatok és együttműködés teremtését a különböző régiókban élő magyar nyelvészek között (Péntek 2011: 7). A határtalanítás a kisebbségi magyar nyelv változatok szemléleti integrálását is jelenti, a magyar nyelv leírásában való megjelenítésüket (Péntek 2006).

Tanulmányom célja tehát a legújabb kutatások alapján összefoglalót nyújtani a kisebbségben élő magyar közösségek helyzetének néhány fontos vonatkozásáról a magyar nyelvet politikai határok fölött beszélők szemszögéből. Jóllehet az egyes magyar kisebbségi közösségekről szép számban születtek munkák (l. pl. Csernicskó 1998; Göncz 1999; Göncz & Vörös 2005; Fancsaly és mts. 2016; Fenyvesi 2005; Lanstyák 2000; Szépfalusi és mts. 2012), fontosnak tartom szintetizálni a kutatások néhány eredményét a témában kevésbé jártas de érdeklődő olvasók számára. Olyan kérdésekre keresem a választ, mint: Milyen a különböző nyelveket beszélő csoportok társadalmi hierarchiája a vizsgált térségben? Hogyan hat ez a kisebbségi törvényalkotásra? Vannak-e nyelvi jogaik a magyar kisebbségeknek és hogyan történik ezek alkalmazása? Milyen stratégiák járulhatnak hozzá a kisebbségi nyelv megőrzéséhez a magyar közösségekben?

Nyelvi ideológiák

A megismerés a hétköznapi tapasztalatokra épül, s az így létrejövő ismeretek a közösségi kultúrán belül nyernek általánosabb értelmezést (Tolcsvai Nagy 2009: 76). Ez a fajta tudás tehát konvencionális, történeti koronként változik, és gyakran ideologikus formában mutatkozik meg. Az ideológiát úgy határozza meg Tolcsvai Nagy, mint olyan eszmerendszert,

amellyel egy társadalmi csoport, réteg, osztály, párt az érdekeit és a viselkedését kívánja irányítani, igazolni (Tolcsvai Nagy 2009: 76).

Lanstyák megkülönbözteti a nyelvi ideológiáknak egy szűkebb és egy tágabb fel-fogását. Az első értelemben a nyelvi ideológiák

olyan gondolatok, gondolatrendszerek, amelyek a nyelvi rendszerrel, a nyelvhasználattal, a nyelvi közösségek helyzetével, a nyelvek egymáshoz való viszonyával stb. kapcsolatos tények magyarázatára és igazolására szolgálnak (Lanstyák 2009: 28).

A terminus tágabb értelmében a nyelvi ideológiák magukban foglalják a beszélők által meg nem fogalmazott vagy éppen nem is tudatosult nyelvvel kapcsolatos meggyőződéseket is. Ezekre a beszélők nyelvi viselkedéséből tudunk következtetni. (Lanstyák 2009: 28.)

A nyelvi ideológiák nagymértékben befolyásolják a nyelvalkítás minden válfaját, beleértve a családi nyelv kiválasztását, az oktatás nyelvét, a nyelvművelést és a nyelvtervezést, amelyekkel a későbbiekben foglalkozom. A nyelvideológiáknak ugyanakkor meghatározó szerepük van a különböző politikai, gazdasági és kulturális intézmények nyelvpolitikájában is, amint erre szintén példákat hozok tanulmányom későbbi fejezeteiben.

Magyar nyelvű kisebbségi közösségek a Kárpát-medencében

Tanulmányomban a Kárpát-medencében élő magyar kisebbségi közösségekről beszélek, azaz a Kárpátok, az Alpok és a Dinári-hegység vonulatai által szegélyezett nagy kiterjedésű medencéről Közép-Európában. Több ország fekszik ezen a területen: Magyarország és Szlovákia teljes egészében, s ezek mellett Ausztria, Bosznia-Hercegovina, Csehország, Horvátország, Románia, Szerbia, Szlovénia és Ukrajna bizonyos területei.

A világ különböző részein több magyar kisebbségi közösség él. Ezek kétféle úton keletkeztek: egyrészt az 1880–1920 közötti többmilliósv kivándorlásnak köszönhetően (főleg az Egyesült Államokba). Újabb kivándorlási hullámokra került sor a 20. század során.

Másfelől a Kárpát-medencében, a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyar kisebbségek a 20. század eleji politikai változások következtében jöttek létre, az első világháború lezárulta után megalakult nemzetállamok területén, Romániában, Szlovákiában, Ukrajnában, Szlovéniában és Ausztriában. A korábbi magyar államterület 2/3-át és a magyar anyanyelvűek 1/3-át (mintegy három millió embert) elcsatolták:

Az ország területe (Horvátországot nem számítva) 281 750 km²-ről 92 963 km²-re, lakossága mintegy 18,2 millióról 7,6 millióra csökkent (az 1910-es állapothoz képest) (Cseresnyési 2004: 176).

A Kárpát-medencében élő magyar kisebbségek lélekszáma

Az alábbiakban a legutóbbi olyan népszámlálások eredményeit veszem számba, amelyeken a lakosság nemzetiségi hovatartozását és anyanyelvét is felmérték. Horvátország, Románia, Szlovákia és Szerbia esetében a 2011-es, Ukrajna esetében a 2001-es, Szlovéniában pedig a 2002. évi népszámlálást veszem figyelembe.

Romániában a lakosság etnikai és nyelvi megoszlása a 2011-es eredmények alapján: összlakosság: 20 121 641 – ebből közel 19 millió személynek a nemzetiségi hovatartozását lehet pontosan tudni. 16 792 868 (88,9%) román és 1 227 623 (6,1%) magyar nemzetiségű. (Populația după etnie și limba maternă.) Magyar anyanyelvűnek 1 259 914 (6,2%) vallotta magát (Benő & Péntek 2016: 186) Erdélyben¹ él a legtöbb magyar. Anyanyelve alapján 1 248 623, azaz a lakosság 18,39%-a, nemzetisége alapján pedig 1 216 666 (17,92%) (Benő & Péntek 2016: 187). Romániában a magyar nyelvűnek több anyanyelvi beszélője van, mint ahányan magyar nemzetiségűnek vallják magukat. Ennek az a magyarázata, hogy roma etnikumúak közül azok, akik magyar régiókban élnek, jelentős számban magyar anyanyelvűnek vallják magukat. (Csernicskó & Péntek 2011: 197; Benő & Péntek 2016: 186–187.) Magyarok Erdélyen kívül is élnek, a Keleti-Kárpátoctól keletre

¹ Erdélyt e tanulmányban a terminus tágabb értelmében használom, azaz a történelmi Erdély mellett Partium és Bánság keleti része is e tájegység része.

fekvő Moldova területén. Őket csángókként vagy moldvai magyarokként emlegetik, és etnikai identitásuk legfontosabb jellemzője az, hogy római katolikusoknak vallják magukat, így megkülönböztetve magukat a román anyanyelvű és nemzeti-ségű ortodoxoktól. A 2011-es népszámlálás szerint mintegy 4000 fő vallotta magát magyarnak Moldvában (Populația după etnie și limba maternă), Tánzos pedig 2010-ben még 48 752 magyarul beszélő személyt tartott számon saját empirikus kutatásai alapján (Tánzos 2011: 104).

A 2011-es szlovákiai népszámlálás alapján az ország lakossága kb. 5,4 millió, s ebből 4,35 millió vallotta magát szlováknak. A szlovákiai magyarok aránya 8,5% volt (458 467). Magyar anyanyelvűnek 508 714 (9,4%) vallotta magát, szlovák anyanyelvűnek pedig a lakosság 80,7%-a. (Kántor 2013: 82.)

Szerbia lakossága 2011-ben 7 186 862 volt, s ebből 253 899 lakos vallotta magát magyarnak (Popis stanovništva 2011 u Srbiji). Nagymértékben fogy a magyarok száma, aminek az alacsony népszaporulat, az asszimiláció és az elvándorlás a legfőbb okai. A magyarok aránya Szerbián belül 3,53%, a Vajdaságon belül 13%. (Kántor 2013: 92.)

Ukrajna lakossága a legutóbbi, 2001-es népszámlálás adatai szerint 48 millió. Ennek 78%-a ukrán etnikumú, 17%-a orosz és az összes többi etnikum aránya egyenként 1%-nál kevesebb. Az etnikai sokszínűség nagyobb, mint a nyelvi, ugyanis az egyes kisebbségek részben asszimilálódtak nyelvileg. A magyar nemzetiségűek száma 156 566, és többségükben Kárpátalján élnek. A magyarok aránya országosan 0,3%, Kárpátalján 12,1%. (Kántor 2013: 100–101.)

Horvátország lakossága a 2011-es népszámlálás szerint 4 284 889 volt, s ebből valamivel több mint 14 ezren vallották magyarnak magukat, ami az összlakosság 0,3%-át jelenti (Fancsaly és mts. 2016: 25). A magukat magyarnak vallók 58%-a, 8249 fő Eszék-Baranya megyében él, s itt arányuk 2,7% az összlakossághoz képest (Fancsaly és mts. 2016: 25–26).

Szlovéniában a 2002-es népszámlálási adatok szerint 6243-an vallották magukat magyarnak (az összlakosság 0,32 %-a). Ebből több mint ötezen többen élnek, a Muravidéken. A 2011-es népszámlálás során nem mérték fel az országban lakó nemzetiségek lélekszámát. Feltételezhető, hogy a muravidéki magyarság lélekszáma 5000 fő alá csökkent az asszimiláció és az elvándorlás következtében. (Kántor 2013: 111.)

Ausztriában 2011-ben olyan, nem hagyományos (regiszter alapú) népszámlálást tartottak, amelynek adatgyűjtése nem terjedt ki a nemzetiségre.

Becslések szerint mintegy 10 000 lehet a magyarok száma Burgenland tartományban. (Kántor 2013: 132.)

Politika, nyelv és jogok

A történészek szembeállítják egymással a kultúrnemzet (*Kulturnation, ethnic nation*) és az államnemzet (*Staatsnation, civic nation*) fogalmát. Az előbbi nyelvi, etnikai és kulturális közösséget jelent, az utóbbi pedig a közigazgatás, a jogrendszer, a haderő és az infrastruktúra egységére épülő politikai alakulat (Cseresnyési 2004: 137). Jóllehet a két nemzettípus absztrakció, a magyarság körében nagyon erős a kultúrnemzetben való gondolkodás. A szociológiai kutatások is azt mutatják, hogy kisebbségi magyarok a magyarországi magyarokkal egy nyelvközösséghez tartozónak és egyazon kultúrnemzet tagjainak tartják magukat, bár különböző államok polgárai, s emiatt eltérő nyelvpolitikai helyzetben vannak. (Veres 2008: 36–37.)

A nemzetállamok kialakulásának 19. századi folyamatához hozzátartozott a nyelvi szabályozás is, amely része volt a nemzetállamok jogrendjének. A nyelvi szabályozás értelmében az uralkodó népcsoport nyelvét presztízsnnyelvvé, majd jogilag is szentesített, hivatalos nyelvvé nyilvánították. (Nádor 2003: 76.) Ma már általánosan elfogadott a szociolingvisztikai közgondolkodásban, hogy nyelvészeti szempontból valamennyi anyanyelvként beszélt nyelv egyenértékű. Ennek ellenére még mindig fennáll az a helyzet, hogy a különböző nyelveket beszélőik hatalmi viszonyai alapján illetnek meg különböző politikai jogok.

Egy adott térség soknyelvűsége alapján nem jelent konfliktushelyzetet. A nyelv csak akkor válik probléma forrásává, amikor a hatalomgyakorlás színtereihez nem férnek hozzá egyformán a különböző nyelveket beszélő csoportok. Ez a helyzet azokban az államokban is, amelyekben kisebbségi magyar közösségek élnek.

Akkor kezdtek szélesebb körben hatni a nyelvek egyenlőtlenségét kimondó törvények, amikor az oktatásban is megjelentek (Nádor 2003: 76). Az iskolai oktatás egyik be nem vallott, de határozott célja éppen az volt, hogy megszilárdítsa bizonyos nyelveknek és kultúráknak másokénál fontosabb tudatát. Ez az ideológia még napjainkban is rányomja bélyegét az általunk vizsgált államok oktatási törvényeire.

A Kárpát-medencei magyar kisebbségek általános jellemzői – hasonlóságok és különbségek

A kisebbségben élő magyarokra jellemző, hogy kétnyelvűek (Fancsaly és mts. 2016: 205), azaz a magyar nyelv mellett országuk többségi nyelvét is tudják, bár a két nyelvet általában eltérő funkciókban, regiszterekben és stílusokban használják.

Ugyanakkor a statisztikai-demográfiai vizsgálatok, a népszámlálási adatok és a kisebbségi magyar közösségekben végzett identitásvizsgálatok tanúsága szerint a magyar nemzetiség és a magyar anyanyelv vállalása szoros összefüggésben áll egymással, és e közösségek tagjainak etnikai tudatában a magyar nyelvközösséghez tartozás kulcsfontosságú (Csernicskó & Szabómihály 2011: 163).

Csernicskó István kárpátaljai és Szabómihály Gizella szlovákiai magyar nyelvutatók megállapították, hogy a kisebbségi magyar közösségek helyzetét több belső és külső (nemzetközi) tényező határozza meg. Öt pontban összefoglalták, hogy miként lehet ezeket a tényezőket figyelembe véve csoportosítani a magyar közösségeket. (Csernicskó & Szabómihály 2011: 166–167.)

1. A közösség lélekszáma szempontjából vannak nagy (a romániai, a szlovákiai, az ukrainai és a szerbiai) valamint kis közösségek (a horvátországi, a szlovéniai és az ausztriai). A nagyobb közösségeknek értelemszerűen több lehetőségük van anyanyelvük használatára mind a magánéletben (kevesebb az etnikailag vegyes házasságok aránya), mind a nyilvános nyelvhasználati színtereken, és nagyobb az érdekérvényesítő képességük is.

2. Vannak tömb- és szórványhelyzetben élő magyarok. A nagy közösségeken belül is vannak szórványok, a kis közösségek pedig önmagukban szórványt alkotnak.

3. Az európai uniós tagállamokban, s ezen belül a schengeni övezetben élő kisebbségi magyarok számára könnyebb a kapcsolattartás a magyar nemzet többi részével, mint az említett területen kívül élőknek.

4. Egy nyelv presztízse összefügg a beszélő- és nyelvközösségek gazdasági helyzetével. Magyarország gazdasági szempontból a szomszédos országoknál jobb helyzetben volt a szocializmus idején és az 1990-es években, de ez a különbség nagyrészt megszűnt.

5. A magyar közösség lélekszáma és helyzete más kisebbségekhez viszonyítva azt mutatja, hogy egy ország kisebbségi nyelvpolitikáját a legnépesebb kisebbséggel szembeni viszonya határozza meg. Romániában és Szlovákiában

például ez a magyar kisebbség, és a román és szlovák nyelvpolitikát jelentősen befolyásolta a területvesztéstől való félelem.

A kisebbségi nyelvi jogok tekintetében »nagyvonalúbbak« azok az országok, ahol kisebb a kisebbségek aránya. (Csernicskó & Szabómihály 2011: 167.)

Csernicskó István és Péntek János Románia és Ukrajna nyelvpolitikáját összehasonlító tanulmányuk bevezetőjében írják, hogy a kisebbségi magyar nyelvközösségek fennmaradása szempontjából lényegbevágó, hogy a magyar nyelv ne szoruljon vissza a magánéletbe, hanem pozíciói erősödjenek és bővüljenek a nyilvános nyelvhasználat szinterei (Csernicskó & Péntek 2011: 195). Ugyanakkor az sem mindegy, hogy a kisebbségi saját anyanyelve mellett tanulja meg a többségi nyelvet (hozzáadó vagy additív kétnyelvűség) vagy annak kárára, azt kiszorítva (felcserélő vagy szubsztraktív kétnyelvűség).²

A Kárpát-medence minden magyar közösségének jelentős szakemberei és politikusai úgy vélik, hogy elsőrendű stratégiai cél „a magyar nyelv kisebbségi helyzetben való megtartása, ill. megerősítése, a nyelvcsere megállítása” (Lanstyák 2011: 232). Azt is fontos megjegyeznünk, hogy valamennyi, ebben a tanulmányban említett ország esetében mind a többség, mind a kisebbség egyetért abban, hogy a kétnyelvűség szükséges a kisebbségek integrációjához az adott többségi nyelvű államban. A magyar anyanyelvűeknek tehát nyilvánvalóan el kell sajátítaniuk valamilyen szinten a többségi nyelveket, ám a funkcionális, anyanyelv-domináns kétnyelvűség kialakítását tekinti céljának mindenik kisebbségi magyar közösség. (Csernicskó & Szabómihály 2011: 190.)

Lanstyák István szlovákiai magyar nyelvész felhívja a figyelmet néhány olyan okra, amely miatt igen nagy lehet a célok és azok megvalósítása közötti szakadék. A kisebbségi anyanyelvű kétnyelvűek azért kétnyelvűek, mert a körülmények, amelyek között élnek, nem engedik meg, hogy anyanyelvükön minden kommunikációs igényüket kielégítsék. Nagyon sok olyan nyelvhasználati szintér van, amelyen nem vagy csak korlátozottan használhatják anyanyelvüket, s mivel a két nyelvet más-más funkciókban használják, nem is lehet a nyelvismeretük azonos mértékű és jellegű a két, általuk ismert nyelv minden nyelvváltozatában. (Lanstyák 2011: 224.)

² Az egyéni kétnyelvűség típusairól lásd pl. Bartha 1999: 184–196.

Nyelvi jogok

A kommunista diktatúrák bukása után Kelet-Európában lehetővé vált a nyelvi jogok igénylése, a jogigény megfogalmazása és annak képviselése az egyes országok törvényhozásában. Ugyanakkor az illetékes európai intézményekben is elindult a nyelvi jogok biztosításának folyamata. Elmondhatjuk, hogy általában javult a magyar nyelv jogi helyzete a Magyarországon kívüli régiókban. (Benő 2014: 26.)

A kisebbségi nyelvi jogok érvényesítése viszont akadályokba ütközik, többek között amiatt, hogy nem különböztetik meg egymástól az államnyelv és a hivatalos nyelv, valamint a nemzeti nyelv fogalmát. Ennek értelemszerű következménye, hogy a „nemzeti” államokon belül az államnyelvi státus törvényileg privilegizált helyzetet jelent. Kelet-Közép-Európában Magyarország és Bosznia-Hercegovina kivételével valamennyi állam nemzetállamként határozza meg önmagát alkotmányában. (Szarka 2003: 15.) Ez valójában az egyes államok többségi nemzetének nemzetállamát jelenti, amelyben a többségi nyelvet az állam hivatalos nyelvének vagy államnyelvének tekintik. A nemzetállami modellben az ország nyelvpolitikája az asszimiláció ideológiáját érvényesíti, amelynek célja az egy állam – egy nemzet – egy nyelv ideálisnak tekintett állapotát megvalósítani. A többségi és kisebbségi nyelv asszimetriája szintén része ennek az ideológiának.

Az alábbiakban néhány példát említek a nyelvi jogokra és azok érvényesítésére Romániából.

Románia 1991-es alkotmányának 1. szakaszában azt olvashatjuk, hogy: „Románia szuverén, független, egységes és oszthatatlan nemzeti állam.” Az alkotmány 13. szakaszában pedig: „Romániában a román nyelv a hivatalos nyelv.” (idézi Péntek & Benő 2003: 123.) A kisebbségi nyelvek nem rendelkeznek ezzel a ranggal, így eleve hátrányos helyzetben vannak. A két nyelv közötti alapvető különbséget pedig a „korlátozás nélküli nyelvhasználat” jelenti, amely természetesen csak az államnyelvre vonatkozik (Szarka 2003: 17). Ez a nyelvi jogi megkülönböztetés eleve kizár bármiféle nyelvi jogi egyenjogúsítást, azt tehát, hogy a kisebbségi nyelveket regionális vagy párhuzamos hivatalos nyelvvé minősítsék.

2003-ban módosították az alkotmányt. Ennek értelmében alkotmányos szintre emelték a törvényi szinten biztosított nyelvi jogokat és kiterjesztették az anyanyelv használatának jogát a területi államigazgatásra. Az alkotmány 6. szakaszában az állam elismeri és garantálja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási jogát identitásuk megőrzéséhez, fejlesztéséhez és

kifejezéséhez, valamint tiltja a bármilyen jellegű diszkriminációt. Benő felhívja a figyelmet arra, hogy ez a kisebbségi közösségek pozitív diszkriminációjának tilalmaként is értelmezendő. (Benő 2014: 27.)

Az alkotmány korlátozza a nem hivatalos kisebbségi nyelvek használatát az igazságszolgáltatásban, amikor is a 128. szakasz 4. bekezdése szerint a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek és a románul nem tudó idegenek tolmácsra jogosultak a büntetőeljárások során, ez viszont azt is jelenti, hogy polgári perekben nem igényelhetnek díjmentesen tolmácsot (Benő 2014: 27).

A 2011-es új oktatási törvény, bár pozitív hozadéka is vannak az anyanyelvű oktatás és az államnyelv tanítása terén, hátrányos előírásokat is tartalmaz a nem román anyanyelvűek számára. A 9. szakasz 2. bekezdése értelmében például minden településen kötelező a román nyelv oktatása, a kisebbségi anyanyelveken viszont „szükség esetén” biztosítják az iskoláztatást. A 4. bekezdés szerint az iskolai iratokat kötelező román nyelven kiállítania az oktatási intézményeknek. (Benő 2014: 28.)

Említsünk még néhány példát a 2001-es közigazgatási törvényből, amely bővíti ugyan a kisebbségi nyelvek használatának színterét, de korlátozza is azokat. A 17. törvényszakasz előírja, hogy a közigazgatásban azokon a településeken használható egy kisebbségi nyelv, amelyek lakosságának több mint 20%-a az adott nemzeti kisebbséghez tartozik. A hatóságok ezt úgy értelmezik, hogy a 20%-os küszöb alatt nem megengedett a kisebbségi nyelv használata. Ez a helyzet például Kolozsváron, ahol közel 50 000 magyar anyanyelvű él, de a közigazgatásban használt nyelv csak a román. Ugyanennek a törvényszakasznak a 4. bekezdése előírja, hogy a 20%-os küszöb fölött a helység- és közintézményneveket a kisebbségi anyanyelven is fel kell tüntetni. A helyi szintű ellenkezés azonban megakadályozhatja a törvény alkalmazását. (Benő 2014: 28–29.)

A nyelvek közötti ilyen jellegű különbségtétel a lingvicizmus ideológiáján alapszik, amely szerint természetes a nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetés (Skutnabb-Kangas 1997: 63–67). A nyelvi nacionalizmus ideológiáját is felfedezhetjük ebben, amely szerint a nemzeti nyelvet, mint különleges értéket, különleges bánásmódban kell részesíteni.

A törvény és annak alkalmazása közötti szakadék mind a belső mind a nemzetközi egyezményekre érvényes (az utóbbi esetben az alapokmányok többféle módon való értelmezhetősége is lehetőséget nyújt erre).

A magyar nyelv megőrzésének néhány lehetséges stratégiája kisebbségi helyzetben

A magyar nyelv kisebbségi helyzetben való megőrzésének különböző stratégiai közül a következőkben hármat emelek ki, ezek a homogén kisebbségi nyelvű család, az anyanyelven való oktatás biztosítása és a nyelvművelés valamint a nyelvtervezés.

A homogén (kisebbségi nyelvű) család

Az anyanyelv megőrzését nagymértékben elősegíti, ha azonos anyanyelvet beszélnek a házastársak. A gyakorlat azt mutatja, hogy ha az egyik fél a többségi nyelvet beszéli, leginkább ez válik a család nyelvévé is. Kutatások is alátámasztják ezt. Erdélyben például a vegyes családok 70%-ában nyelvi asszimiláció megy végbe a többségi nyelv javára (Péntek 2001: 16). A vegyes házasságból származó gyermekek mintegy 70:30 arányban a többségi csoporttal azonosulnak etnikai, nyelvi és felekezeti szempontból egyaránt.

Az anyanyelv átadásának a családban, nemzedékről nemzedékre, kiemelt szerepet tulajdonítanak a kisebbségi magyar közösségekben, s ma még nagyrészt át is öröközik a családban az anyanyelvet (Csernicskó & Szabómihály 2011: 194). Az anyanyelvvel együtt abban a kultúrában is jártassá válik a gyermek, amely nemzetének vagy népcsoportjának sajátja, és amely egyedi a maga nemében. Ezzel párhuzamosan valamilyen szinten megtanulja a többségi nyelvet is. Formális keretek között mindenképpen (az óvodában és az iskolában), illetve a vegyes nyelvű településeken spontán módon is (például a többségi nyelvű játszótársaktól). A román tévéadók követése és a román nyelvű zeneszámok hallgatása is hozzájárulhat a nyelv elsajátításához.

Fontos tudatosítani a szülőkből és nagyszülőkből egyfelől azt, hogy az anyanyelv használata a gyermekekkel azok megszületésétől kezdve olyan lelki kapcsolatot alakít ki a legközelebbi családtagokkal, amelyek nélkülözhetetlenek a fiatal személyiségének alakulásában, másfelől, hogy a gyermek igenis képes egyidőben két vagy több nyelvet is elsajátítani, és, amint a korábbiakban említettem, az otthon keretén kívül úgyszintén jelentős mértékben a többségi nyelv hatása éri.

Az oktatás

A Kárpát-medencei államokra a központosított oktatáspolitikája jellemző, amelyet a rendszerváltás utáni decentralizáló törekvések nem tudtak megtörni (Lanstyák & Szabó Mihály 2002: 76). Ezekben az országokban asszimmetrikus a többségi és a kisebbségi nyelv kölcsönös tanulása/tanítása. Egyfelől a többségi nyelv oktatása mindenütt kötelező a kisebbségek számára, másfelől a kisebbségi nyelv elsajátítását nem támogatják és nem is ajánlják a többségi anyanyelvű tanulók számára. Ennek alapját is a nyelvi nacionalizmus ideológiája alkotja.

A szociolingvisztikai kutatások tanulságai szerint általános az a jelenség, hogy a magukat magyarnak vallók anyanyelvükhöz illetve anyanyelvváltozatukhoz való ragaszkodása a nyelvi vernakularizmus ideológiájára utal (Benő & Lanstyák 2017: 32), ugyanakkor a plurilingvizmus ideológiája is jellemzi őket, azaz értékek tartják a két- és többnyelvűséget (Benő & Lanstyák 2017: 18).

A kisebbségi magyar oktatás kapcsán leggyakrabban a tömbben élő magyarság iskoláztatásáról beszélnek, és hangsúlyozzák az anyanyelvű oktatás biztosításának fontosságát minden szinten, az óvodától az iskolán át a felsőoktatásig. Az anyanyelv-domináns kétnyelvűséget a magyar tannyelvű oktatással lehet leghatékonyabban elérni, ha a gyermekek anyanyelve a magyar. Ehhez az szükséges, hogy az oktatás kisebbségi nyelvű legyen az iskolában, és a többségi nyelvet tantárgyként oktassák kétnyelvű, a kisebbségi nyelvet is ismerő tanárok, kimondottan az adott közösség számára kidolgozott tantervek és tankönyvek alapján. (Csernicskó & Szabó Mihály 2011: 190.) Ha a többségi és a kisebbségi gyermeknek azonos szemlélet, azonos módszertan és azonos követelmények alapján tanítják az államnyelvet, nem vezethet magas szintű nyelvtudáshoz. A többség céltudatosan úgy akarja megszüntetni a kisebbségek hátrányos helyzetét, hogy saját többségi nyelvét kínálja fel az érvényesülés eszközeként.

A szórványban élő magyarság körében szintén az anyanyelvű oktatás a leghatékonyabb, ebben az esetben viszont általában a többségi nyelv a gyermekek anyanyelve. Kétnyelvűség ebben az esetben is elérhető különböző revitalizációs stratégiákkal, mint amilyen a moldvai csángó közösségben a magyar oktatási program, amelynek részét képezik a fakultatív magyar órák az iskolában és iskolán kívüli foglalkozások (Heltai 2006).

Erdélyben a magyar szülők jelentős hányada (30–40%-a) román tannyelvű iskolába járattja a gyermekét annak reményében, hogy a társadalomba jobb lehetőségekkel tud majd beilleszkedni (Csernicskó & Szabó Mihály 2011: 200). A

nyelvtervezéssel foglalkozók igen fontosnak tartják felvilágosítani a szülőket az iskolai tannyelv-választás lehetséges következményeiről, mivel a magyar közösségek megmaradása szempontjából kulcsfontosságú a kisebbségi nyelvet domináns nyelvként használó kétnyelvű értelmiség kialakítása.

Nyelvművelés és nyelvtervezés

A két fogalom nem tévesztendő össze egymással, ugyanis míg az előbbi a nyelvi viselkedés társadalmi elvárásoknak megfelelő szabályozása, az utóbbi a nyelv változásába való tudatos beavatkozás, és a nyelv standard változatára irányul (Lanstyák 2002: 130). A nyelvművelés tehát elsősorban a beszélőkre, míg a nyelvtervezés a nyelvre magára irányul.

A magyar nyelvtervezés egyik központi fontosságú fóruma a Termini kutatóhálózat, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia, az MTA Nyelvtudományi Intézete és Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete is támogat. A hálózat annak a konkrét helyzetnek a megerősítését, számba vételét, vizsgálatát és előmozdítását is szolgálja, hogy a Magyarország határain kívül, annak szomszédos országában élő magyarok ugyanahhoz a nyelvi közösséghez tartozónak érzik magukat, és magyarként azonosulnak. (l. pl. Csermicskó & Szabó Mihály 2011: 163; Veres 2008: 36–37.)

A Termini „határtalanítási” tevékenysége elsősorban azokra a lexikológiai, lexikográfiai és korpusznyelvészeti munkálatokra terjed ki, amelyek célja a magyar nyelv Magyarországon túli változatainak megjelenítése a magyarországi nyelvészeti kiadványokban. Ez a „határtalan” magyar nyelv a magyarországi nyelvváltozatok mellett magában foglalja tehát a kisebbségben élő magyar közösségek nyelvváltozatait is (Termini). A nyelvtervezésnek alapelve, hogy nem szabad visszaszorítania a nyelvi sokféleséget. A nyelvjárásoknak, a regionális köznyelveknek, az országoként némileg eltérő standard nyelvváltozatoknak, az ezeken belüli stílusváltozatoknak, a mindennapi beszélt nyelvnek, a kétnyelvűségi helyzetben létrejövő kisebbségi változatoknak mind megvan a létjogosultságuk. (Lanstyák 2002: 138.) Fontos szem előtt tartani viszont azt, hogy a nyelvtervezés során a magyar nyelv standard változatai között megmaradjon a kölcsönös érthetőség.

A nyelvi korpusztervezés fontos a kisebbségi körülmények között, de a státustervezés nagyobb prioritást élvez, mivel a magyar nyelv kisebbségi fennmaradása elsősorban politikai tényezőktől függ. A Magyarország határain kívüli Kárpát-

medencei államokban a magyar nyelv fennmaradását szolgáló státustervezés nem valósulhat meg a többségi politikai akarat nélkül. (Lanstyák 2002: 132.) A nyelvtervezéssel foglalkozók egyetértenek abban, hogy biztosítani kell a nyelv státusát és használati körének minél tágabb kiterjesztését.

A nyelvtervezés különböző formákban valósul meg. A nyelvi ismeretterjesztés különféle válfajai közül érdemes megemlítenünk az oktatást, a nyelvi segédanyagok (szótárak, tankönyvek, kézikönyvek stb.) elkészítését és a nyelvi tanácsadó szolgálat létrehozását. (Lanstyák 2002: 137.)

A nyelvművelés vagy nyelvápolás alapját Mantila szerint kétféle nyelvi ideológia alkothatja. Az egyik értelmében a nyelv ideális és szimmetrikus rendszer, amelynek tisztaságát és eredetiségét kell ápolni. A másik szerint a nyelv a kommunikáció eszköze, s ennek ápolása során a spontánul létrejövő nyelvhasználati módokhoz elfogadóan kell viszonyulni. (Mantila 2010: 179.) A mai magyar nyelvművelést elsősorban ez a második ideológia befolyásolja. Amint a korábbiakban említettem, nemcsak a nyelvművelés, hanem a nyelvtervezés is abból indul ki, hogy minden nyelv sok változatban él, és minden változatban is természetes a sokféleség – valamennyi nyelv folyamatosan és szükségszerűen változik (Lanstyák 2002: 138).

Romániában a kommunizmus bukása (1989) és a rendszerváltás utáni időszak kezdetén, 1991-ben alakult meg az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. Amint a Szövetség honlapján is olvasható, az AESZ legfőbb célja a magyar nyelv ápolása a társadalomban. (Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége) Ennek érdekében három alapvető területre összpontosított a Szövetség munkája, magára a mozgalomra, a magyar nyelv és irodalom iskolai és iskolán kívüli oktatására és a mindezeket megalapozó szakmai munkára, úgymint a magyar közösségek nyelvi helyzetének és nyelvhasználatának tudományos igényű kutatására, s az eredmények közvetlen hasznosítására a nyelvtervezésben. (Péntek 2012: 7.)

A Szövetség vezetőségében minden erdélyi régió képviselteti magát, illetve még a 90-es években fontos felismerése volt az anyanyelvi mozgalomnak, hogy a határon túl is élnek magyar közösségek, és ezekkel együttműködve lehet igazán építeni a Kárpát-medencei magyarok régiók kapcsolatát.

Összefoglalás

A Kárpát-medencében élő magyar etnikai és nyelvi kisebbségek jelenbeli helyzetének vizsgálatát néhány összefoglaló gondolattal zárhatjuk. Olyan

kisebbségi közösségekről van szó, amelyek a Magyarországgal szomszédos országokban élnek, és a 20. század eleji politikai változások következtében jöttek létre, az első világháború lezárulta után megalakult nemzetállamok területén.

A kisebbségi magyarok a magyarországi magyarokkal egy nyelvközösséget alkotnak és egyazon kultúrnmagot tagjainak tartják magukat. A kisebbségi magyar közösségekben végzett identitásvizsgálatok azt tanúsítják, hogy a magyar nemzetiesség és a magyar anyanyelv vállalása szoros összefüggésben áll egymással.

Az anyanyelv átadásának a családban, nemzedékről nemzedékre, kiemelt szerepet tulajdonítanak a kisebbségi magyar közösségekben, s ma még nagyrészt át is öröközik a családban az anyanyelvet. Ugyanakkor lényegbevágó a kisebbségi magyar nyelvközösségek fennmaradása szempontjából, hogy a magyar nyelv ne szoruljon vissza a magánéletbe, hanem erősödjének pozíciói és bővüljenek a nyilvános nyelvhasználat szinterei. Napjainkban még mindig sok olyan nyelvhasználati szintér van, amelyen nem vagy csak korlátozottan használhatják anyanyelvüket, s mivel a többségi és kisebbségi nyelvet más-más funkciókban használják, nem is lehet a nyelvismeretük azonos mértékű és jellegű a két, általuk ismert nyelv minden változatában.

A Kárpát-medencében élő közösségek fontosnak tartottak különböző stratégiákat kidolgozni a magyar nyelv megőrzésére. Ezek közül néhányat felsoroltam a tanulmányomban, a homogén kisebbségi nyelvű család mintáját, az anyanyelven történő oktatás biztosítását minden szinten, a nyelvápolás és a nyelvtervezés intézményesítését.

Sok tényező befolyásolja egy kisebbségi nyelv jövőjét. Az, hogy a családban fennmaradjon a nyelvátörökítés, jelentős mértékben politikai tényezőktől függ. Hatékony és összehangolt nyelvpolitika és nyelvtervezés nélkül nem valósítható meg, hogy a közösségek minél több helyzetben tudják használni anyanyelvüket. Nem elég viszont a nyelvi jogok törvényi szintű biztosítása sem, hanem az érintetteknek maguknak ismerniük kell nyelvi jogaikat és élniük azokkal.

Tény, hogy a kisebbségek számára biztosított jogok gyakorlatba ültetését több tényező akadályozza. Ilyenek a törvény és annak alkalmazása közötti szakadék, a kisebbségi kétnyelvűség egyoldalúsága (a többségi nyelvet beszélők nem ismerik a kisebbségi nyelvet), a kétnyelvűség működéséhez szükséges háttérapparátus hiánya stb.

Valamennyi kisebbségi magyar közösség egyetért abban, hogy a kétnyelvűség szükséges a kisebbségek integrációjához az adott többségi nyelvű államban. A magyar anyanyelvűeknek tehát el kell sajátítaniuk valamilyen szinten a többségi

nyelveket, de mindenik kisebbségi magyar közösség a funkcionális, anyanyelv-domináns kétnyelvűség kialakítását tekinti céljának.

Könyvészet

Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége <http://www.aesz.ro/home/> (luettu 23.10.2017).

BARTHA, CSILLA 1999: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

BENŐ, ATTILA 2014: *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. Erdélyi Tudományos Füzetek 281. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.

BENŐ, ATTILA – LANSTYÁK, ISTVÁN 2017: Névideológiák Erdélyben. – Ferenc Vörös (toim.), *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén*. A 2017. május 30–31-i kolozsvári névföldrajzi tanácskozás előadásai s. 13–32. Kolozsvár & Szombathely: Erdélyi Múzeum-Egyesület & Savaria University Press.

BENŐ, ATTILA – PÉNTEK, JÁNOS 2016: Hungarians in Transylvania: Language policy and mainstream language ideologies in Romania. – Marián Sloboda, Petheri Laihonon & Anastassia Zabrodskaja (toim.), *Sociolinguistic transition in former Eastern Block countries. Two decades after the regime change* s. 185–206. Frankfurt am Main: Peter Lang.

BENŐ, ATTILA – SZILÁGYI N., SÁNDOR 2005: Hungarian in Romania. – Anna Fenyvesi (toim.), *Hungarian language contact outside Hungary* s. 133–162. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

CSERESNYÉSI, LÁSZLÓ 2004: *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

CSEERNICKÓ, ISTVÁN 1998: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén (I). Budapest: Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely.

CSEERNICKÓ, ISTVÁN 2005: Hungarian in Ukraine. – Anna Fenyvesi (toim.), *Hungarian language contact outside Hungary* s. 89–131. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

CSEERNICKÓ, ISTVÁN – PÉNTEK, JÁNOS 2011: A határon túli magyar nyelvváltozatok a többségi nyelvpolitikák rendszerében: Románia és Ukrajna példája. – Attila Benő & János Péntek (toim.), *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve* s. 195–218. Dunaszerdahely & Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda & Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.

- CSERNICKÓ, ISTVÁN – SZABÓMIHÁLY, GIZELLA 2011: Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. – Attila Benő & János Péntek (toim.), *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve* s. 163–194. Dunaszerdahely & Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda & Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- FANCSALY, ÉVA – GÚTI, ERIKA – KONTRA, MIKLÓS – MOLNÁR LJUBIČ, MÓNICA – OSZKÓ, BEATRIX – SIKLÓSI, BEÁTA – ŽAGAR SZENTESI, ORSOLYA 2016: *A magyar nyelv Horvátországban*. Budapest & Eszék: Gondolat Kiadó & Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet.
- FENYVESI, ANNA 2005: Introduction. – Anna Fenyvesi (toim.), *Hungarian language contact outside Hungary* s. 1–9. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- GÖNCZ, LAJOS 1999: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén (II). Budapest & Újvidék: Osiris Kiadó, Fórum Könyvkiadó & MTA Kisebbségkutató Műhely.
- GÖNCZ, LAJOS – VÖRÖS, OTTÓ 2005: Hungarian in the former Yugoslavia (Vojvodina and Prekmurje). – Anna Fenyvesi (toim.), *Hungarian language contact outside Hungary* s. 187–240. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- HELTAI, JÁNOS IMRE 2006: Nyelvi tervezés és magyarnyelv-tanítás Moldvában. – Attila Benő & N. Sándor Szilágyi (toim.), *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok* s. 153–165. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- KÁNTOR, ZOLTÁN (toim.) 2013: *Nemzetpolitikai alapismertetek*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt.
- LANSTYÁK, ISTVÁN 2000: *A magyar nyelv Szlovákiában*. A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén (III). Budapest & Pozsony: Osiris Kiadó, Kalligram Könyvkiadó & MTA Kisebbségkutató Műhely.
- LANSTYÁK, ISTVÁN 2002: Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században. – István Lanstyák & Gizella Szabómihály (toim.), *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában* s. 127–141. Pozsony: Kalligram.
- LANSTYÁK, ISTVÁN 2009: Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Társadalomtudományi Szemle* XI (2009) 1 s. 27–44. http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyviideolesfil.pdf (luettu 27.3.2018).
- LANSTYÁK, ISTVÁN 2011: A kétnyelvű oktatás veszélyei és esélyei Szlovákiában. – Attila Benő & János Péntek (toim.), *A Termini Magyar Nyelvi*

- Kutatóhálózat tíz éve* s. 221–244. Dunaszerdahely & Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda & Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- LANSTYÁK, ISTVÁN – SZABÓMIHÁLY, GIZELLA 2002: Nyelvpolitika a kisebbségek oktatásában. – István Lanstyák & Gizella Szabómihály (toim.), *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában* s. 76–84. Pozsony: Kalligram.
- MANTILA, HARRI 2010: Suomalaisen kielenhuollon periaatekeskustelu 1990- ja 2000-luvulla. – Hanna Lappalainen, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vil-kuna (toim.), *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan* s. 179–205. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NÁDOR, ORSOLYA 2003: Kelet-Közép-Európai nyelvpolitikai és anyanyelvi oktatási formák. – Orsolya Nádor & László Szarka (toim.), *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában* s. 76–90. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PÉNTEK, JÁNOS 2001: A kisebbségi identitás dinamikája – más megközelítésben. *Kisebbségkutatás* 10. vsk./1. s. 15–20. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00009/4.htm> (luettu 9.10.2017).
- PÉNTEK, JÁNOS 2006: Transzilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. http://www.sztanyi.ro/download/PJElodas2006_aug.doc (luettu 16.4.2018).
- PÉNTEK, JÁNOS 2011: Előszó. – Attila Benő & János Péntek (toim.), *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve* s. 7–11. Dunaszerdahely & Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda & Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- PÉNTEK, JÁNOS 2012: Előszó. – Judit Erdély, Ágnes Ördög-Gyárfás, Lajos Ördög-Gyárfás & János Péntek (toim.), *Nyelvét megtartó közösség – közösségét megtartó nyelv. Az AESZ két évtizede a nyelvi közösség szolgálatában* s. 5–16. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége.
- PÉNTEK, JÁNOS – BENŐ, ATTILA 2003: Nyelvi jogok Romániában. – Orsolya Nádor & László Szarka (toim.), *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában* s. 123–145. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Popis stanovništva 2011 u Srbiji* (Serbian väestölaskenta 2011) <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=1454> (luettu 21.3.2018).
- Populația după etnie și limba maternă – județe (Romanian väestön etninen tausta ja äidinkielet) <http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala/> 10. alfejezet (2018. 3. 22.)

- SKUTNABB-KANGAS, TOVE 1997: *Nyelv, oktatás és kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- SZARKA, LÁSZLÓ 2003: Államnyelv, hivatalos nyelv – kisebbségi nyelvi jogok Kelet-Közép-Európában. – Orsolya Nádor & László Szarka (toim.), *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában* s. 15–35. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SZÉPFALUSI, ISTVÁN – VÖRÖS, OTTÓ – BEREGSZÁSZI, ANIKÓ – KONTRA, MIKLÓS 2012: *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén (IV). Budapest, Alsóőr & Lendva: Gondolat Kiadó, Imre Samu Nyelvi Intézet & Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- TÁNCZOS, VILMOS 2011: *Madárnyelven. A moldvai csángók nyelvéről*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum- Egyesület.
- Termini kutatóhálózat <http://termini.nytud.hu/htonline/present.php?action=hatar-talanitas> (luettu 20.3.2018).
- TOLCSVAI NAGY, GÁBOR 2009: Ideologikus nyelvészeti sztereotípiák a magyar nyelvről. – Anna Borbély, Ildikó Vančoné Kremmer & Helga Hattyár (toim.), *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák* s. 66–75. 15. Élőnyelvi Konferencia. Párkány (Szlovákia) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- VERES, VALÉR 2008: A Kárpát-medencei magyarok nemzeti és állampolgári identitásának fő sajátosságai. – Csilla Fedinec (toim.), *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban* s. 35–60. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia & Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.

Epilogi

Heittiö, lurjus, hiippari, kanalja – senkin häpeämätön satiiri, kukko, obseeni, roikale! Harri Mantila suomalaisen kioskikirjallisuustutkimuksen uranuurtajanalkuna

Veli-Pekka Lehtola

Professori Harri Mantila tunnetaan tieteellisesti ansiokkaasta tuotannostaan erityisesti sosiolingvistiikan ja murteidentutkimuksen alalta, samoin kuin monista luotustamustehtävistään, kuten toiminnastaan Oulun yliopiston humanistisen tiedekunnan koulutuspelikaanina (hänen omaa termiään käyttäkseni). Vähemmälle huomiolle on jäänyt hänen urauurtava työnsä varhaisena Pekka Lipponen -tutkijana 1900-luvulla. Hänen kandidaatintyötään *Pekka Lipposen seikkailut. 1950- ja 1960-lukujen suomalaisen jännitysviihteen rakenteista* (1982) ei tosin painettu, eikä teos taida olla edes saatavilla missään muualla kuin mahdollisesti työn tekijän varastolaatikossa ja hänen opponenttinsa (eli allekirjoittaneen) hyllyssä.

Teos on kuitenkin tullut klassikoksi sen tuntevien keskuudessa. Sekä metodisesti että sisällöllisesti se on oiva esimerkki siitä, miten Oulun yliopiston marxilaisen kirjallisuuden laitoksen peruslähtökohdat lahjakkaasti ohittamalla voitiin tehdä tutkimus, joka oli ohjeisiin nähden ylipitkä (55 sivua suositellun 20:n asemesta), mutta kohteestaan ennenkuulumattomasti kaiken sanova.

Mantila aloitti kirjallisuudenopiskelunsa Oulun yliopistossa suomen kielen sivuaineena. Kirjallisuuden laitoksella oli pitkät perinteet marxilaisen tutkimuksen alalla, ja Mantila suoritti sivuaineopintojaan professori Pertti Karkaman johdolla. Tarjolla olleet luentosarjat liittyivät moniin mielikuitusta herättäviin aiheisiin, kuten Lucien Goldmannin geneettiseen strukturalismiin, sosiaaliseen konfliktiroamaan sekä metodin ja maailmankatsomuksen dialektiikkaan sanataiteen todellisuussuhteen himertävässä valossa¹. Saatavillani olevista dokumenteista on vaikea päätellä, menivätkö ne Mantilalta täysin yli hilseen, kuten monilla muilla, tai osallistuiko hän niistä yhdellekään.

Aatehistoriallisena seikkana mainittakoon, että kirjallisuuden laitoksessa oli noihin aikoihin marxilaisen tutkimuksen linjaristiriitoja, kun esimerkiksi lehtori

¹ Kokemustietoon perustuva itsensähaastattelutiedonanto (V.-P. Lehtola 2017).

Helena Lassila ja tutkija Lassi Kalleinen edustivat oppositiolinjaa Karkaman suhteen. Nämä laitoksen sisäiset kiistat vaikuttivat Mantilan opiskeluun siten, että hän ei lotkauttanut niille korvaansakaan. Laitoksen linjaan nähden hänen aiheenvälittäjänsä oli rohkea, jopa revisionistinen. Valveutuneen työläiskirjallisuuden tai kapitalistisia päällysrakenteita valppaasti tarkkailevan sosiaaliroomaanin asemasta hän kiinnitti katseensa kaksikkoon, joka temmelsi savolaiselta maaseudulta suureen maailmaan 1950-luvun suomalaisen rillumarei-ideologian hengessä suuryhteiskunnan aukkoja katselematta.

Elämäänsä kevyesti suhtautuvien keskuudessa Pekka Lipponen ja Kalle-Kustaa Korkki olivat suosittu miespari (eivät toki nykyaikaisessa mielessä), mutta samalla lailla kuin Franz Kafka oli tuon ajan marxilaisen näkemyksen, esimerkiksi Avner Žisin klassikotutkimuksen *Marxilaisen estetiikan perusteet* (Marja Jäniksen jäntevästi suomentamana ja oivallisen kustannusliike Edistyksen vuonna 1976 lähes läpinäkyvälle paperille kustantamana) mukaan auttamattoman pikkuporvarillinen², myös Pekka Lipponen oli katsottava oopiumiksi tai vähintäänkin kannabikseksi kansalle.

Lähteet eivät kerro siitä, miten Karkama suhtautui nuoren Mantilan aiheenvälittäjään, olihan upseerinpoikana jäyhästi käyttäytyvä professori pelätty hahmo opiskelijoiden keskuudessa. Sen sijaan suullinen tieto kertoo naispuolisesta opiskelijasta, joka ehkä täysin laitoksen vallitsevaa henkeä ymmärtämättä saapui professori Karkaman vastaanotolle ja sanoi haluavansa tutkia pro gradu -työssään Anni Polvan tuotantoa. (Polva = vihoviimeinen pikkuporvari.) Kiusallinen hiljaisuus seurasi, Karkama mittaili opiskelijaa kylmällä katseellaan ja pyysi kuivasti tätä tulemaan seuraavalla viikolla uudestaan. Sillä välin opiskelija ehti ymmärtää oman tilanteensa ja palasi vastaanotolle polvet tutisten. Karkama istui vakavana pöydälle ladotun kirjakasan vieressä ja totesi: ”No niin. Olen nyt aluksi lukenut kymmenen Polva-kirjaa. Voinemme aloittaa keskustelun opinnäytteen teemoista.”³

Karkama lienee siis lukenut Lippoksetkin, ellei proseminaarin pitäjänä sitten toiminut lehtori Lassila, mikä tekisi edellä kerrotun tarinan Karkamasta artikkelini kannalta täysin merkityksettömäksi, mutta kerrottu mikä kerrottu – tieteen hyväksi kaikki.

² Žis, Avner 1976: *Marxilaisen estetiikan perusteet*. Leningrad – Helsinki: Edistys, 56, about.

³ Kokemustietoon perustuva itsensähaastattelutiedonanto (V.-P. Lehtola 2017).

Kun nyt edeltävässä tekstissäni (ks. yllä) yllättäen paljastui Karkaman julman maineen ja todellisen minän välinen ristiriita, sitä todentaa myös Mantilan kandidaatintyön lopputulos. Tarkasteltuna marxilaisen teorian käsitteistöä käsin hänen työnsä ei sisällä kovin monta viittausta muissa pro graduissa niin suosittuihin saksankielisiin teoreetikoihin Georg Lukácsista⁴ Heideggeriin ja tämän semioottisen ontologian problemaattiseen reseptioon, niin sanoakseni. Näin oli siitä huolimatta, että kaikki muut – jopa lähes saksan kieltä taitamattomat – keräilivät graduihinsa saksankielisiä lähteitä, jotka olivat marxilaisen tutkimuksen kulmakiviä (mainitsematta sitä, että Karkama oli aiemmin toiminut saksan kielen opettajana ja piti saksaa lähes ainoana oikeana tiedekielenä, ainakin häntä pelkäävien opiskelijoiden mielestä).⁵

Pieniä viitteitä Lukácsin kaltaisten klassikoiden merkittävästä panoksesta Mantilan maailmankatsomukseen on kuitenkin lipsahtanut (luettelen ne jatkossa kaikki) esimerkiksi hänen tutkielmansa päättävässä tulkinnassa, jonka tekijä suveenisti heittää sivulla 51 ja joka on hänen teoksensa tuntevien keskuudessa kasvanut legendaarisiksi:

⁴ Tätä Lukácsia ei pidä sekoittaa elokuvaohjaaja George Lucasiin, jonka samanniminen isä piti kirjoitustarvikekauppaa Kalifornian Modestossa, kun taas Georg Lukács oli alkujaan Budapestin sekulaarijuutalaisia ja kirjallisuudentutkijana kävi varhaista tähtien sotaa kapitalismia, mutta yllättäen lopulta myös neuvostoliittolaista kommunismia vastaan. Ks. esim. Kadarkay, A., 1991, *Georg Lukács. Life, Thought, and Politics*, Cambridge, MA: Blackwell; elämäkerrallinen haastattelu teoksessa Lukács, G., 1980, *Gelebtes Denken*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, ja kokoelma valokuvia ja alkuperäislähteitä Raddatz, F., 1972, *Georg Lukács in Selbsteugnissen und Bilddokumenten*, Reinbek: Rowohlt, 1972. George Lukas taas, ohittaaksemme hänestä tehdyt biografiat ja painottaaksemme itse asiaa, julkaisi seuraavat liikkuva kuvaa sisältävät teokset: *THX 1138* (1971). *Star Wars: Episode IV – A New Hope* (1977). *Star Wars: Episode V – The Empire Strikes Back* (1980). *Raiders of the Lost Ark* (1981) (producer). *Star Wars: Episode VI – Return Of The Jedi* (1983). *Labyrinth* (1986) (producer). *Willow* (1988) (producer). *Star Wars: Episode I – The Phantom Menace* (1999). *Star Wars: Episode II – Attack of the Clones* (2002). *Star Wars: Episode III – Revenge of the Sith* (2005). Artikkelini aiheen kannalta huomiota herättää elokuvan *Willow* saamenpukuinen päähenkilöhahmo, joka ei kuitenkaan puhunut h:n päältä, vrt. Mantila 1992.

⁵ Kokemuksen Rintaäänän haastattelu.

”Taitavan populistin [Outsiderin] vainulla kootun sarjan tunnetuksi tulemista edesauttoi lisäksi *historiallis-yhteiskunnallinen tilanne, jota leimasi sopivasti teollistuminen, kaupungistuminen ja vieraantuneisuus*. Yhteiskunta oli valmis ottamaan vastaan suomalaisen jännitysviihteen varhaisen tuotteen – suuren *teollisuuden edelläkävijän*.”⁶

(Kurs. artikkelin tekijän osoittamaan marxilaisen diskurssin konventioita, jotka ainakin nuoremmalle tutkijapolvelle lienevät jo huonosti tunnettuja ja siis tarpeelliset kädestä pitäen osoittaa.)

Pirskatti, sanoi Pekka Lipponen, sanoi Harri Mantila

Lukija saakoon nyt tietää, että aion seuraavassa oivaltavasti analysoida Mantilan kandidaatintyön (jota nimitän jatkossa nuoruudenteokseksi) sisällöllisiä piirteitä dialektiikan periaatteiden mukaan edeten teesistä antiteesin kautta syntiteesiin. Tieteellisen viestinnän kurssilla, jota allekirjoittanut männävuosina piti Oulun yliopiston tohtorikoulun jatko-opiskelijoille yhdessä professori Mantilan kanssa, totesimme, että tieteellisessä tekstissä ei sujuvuuden tähden ole syytä käyttää ilmaisuja, jotka voi ohittaa käymällä suoraan asiaan.⁷ Siksi en juuri äsken todennut, että ”siirtyäkseni villakoiran ytimeen niin sanotusti”, vaan lyhyen aasinsillan jälkeen harppasin nyt vaiheeseen, jossa tekstini puhuu puolestaan, eli astahtaen suoraan kaikenlaisten jaaritusten yli se tekee sen seuraavasti:

Jo teoksensa alaotsikossa: ”*1950- ja 1960-lukujen suomalaisen jännitysviihteen rakenteista*” Mantila tuo esiin vaatimattoman luonteensa, kun ei totea selvittävänsä ”rakenteet” vaan ”(jotain) rakenteista”; tässä hän asettuu suomalaisen tutkimuksen pitkään jatkumoon, jossa samanlaista vaatimattomuutta esiintyi jo 1900-luvun alussa esim. artikkeleissa tyyliin ”Sananen Aleksis Kiven käyttämistä vaatekappaleista”. Samalla alaotsikko viitanee siihen, että tekijällä oli ajatuksena syventyä aiheeseen tarkemmin myöhemmin, joten nyt vain 52 sivua alustavia huomioita.

⁶ Mantila 1982: 51.

⁷ Minutes of the Communication and media course for the doctoral students sometimes between 2005–2010, Archive of TrEnRSc (Archive of the University of Oulu, later AUO, if needed).

Tutkimuksensa ristiriidan Mantila kiteyttää heti alkusanoissa: ”Populaarikirjallisuus, kioskikirjallisuus, roskakirjallisuus – onko se vaarallista, levittääkö se anarkistisia ja *antidemokraattisia arvoarvostelmia*, vai onko se vain viatonta huvia, joka tyydyttää sitä tarvetta, joka useimmilla ihmisillä on?” (Kurs. artikkelin tekijän.) Tekijän mukaan luova sanataide ja populaarikirjallisuus ymmärretään usein vastakkaisiksi, mutta hän suhtautuu asiaan sovittelevammin: ”Kirjallisuus on pikemminkin jana, jonka toisessa päässä on taide ja toisessa populaarikirjallisuus. Saman kirjailijanliukumunen (sic) tämän janan päästä toiseen ei ole mitenkään harvinaista.”

Tekijä tekee kuitenkin oman arvoarvostelmansa lausuessaan: ”Todellisuudessa viihdekirjallisuudessa ei ole sijaa kriittisille ja omaperäisille maailmantulkintoille. - - Tyypillinen huokean kioskiviihteen kuluttaja on *sosiaalisesti tiedostamaton* ja iältään joko melko nuori tai keski-ikä ylittänyt.” (Kurs. artikkelin tekijän.) Viimeksi mainittu seikka kertonee siis, että Lipposenkin lukija on nuorta lapsempi lapsi tai keski-ikäistä iäkkäämpi vanhemman puoleinen henkilö eläen tiedostamattomalla tasolla.

Tekijä suuntaa kritiikkiä myös marxilaisen teorian lähtökohtiin sivaltaessaan terävästi: ”Vaikka onkin väitetty, että populaarikirjallisuutta tulisi tutkia lajin yleisominaisuuksien kannalta ja taidetta sen sijaan yksittäisinä teoksina, taiteellisuuden ilmentymänä ja ilmaisun voimana, on kuitenkin syytä muistaa, että viihdekin koostuu yksittäisistä teoksista ja teoksista, jotka kutkin eri tavoin soveltavat vallitsevia malleja.”

Taustaluvun ”Populaarikirjallisuuden dimensiot” oheen opponentti on kirjoittanut kapitaali-kirjaimin: ”Erinomainen luku!” Erityistä innostusta lienee herättänyt tekijän oppineesti, mutta kuin ohimennen heittäjä sitaatti Horatiukselta viittaamassa viihdekirjallisuuden ikiaikaisuuteen: *omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci lectorem delectando pariterque monendo*. – Vidi!

Tekijän lähtökohtana on Åke Lundqvistin neuvon mukaisesti⁸ kiinnittää huomio viihteen genressä toistuviin rakenteisiin ja kuvioihin. Hän tarkastelee Lipposkirjojen henkilörakenteita (opponentin huomio: ”21 sivua!”), juonirakenteita (”10 sivua”) ja miljöokuvausta (”2,5 sivua”), joiden keskinäinen suhde on siis opponentin merkintöjen mukaan epätasapainossa. Henkilörakenteita tekijä tavoittelee myytikritiikin ja idolianalyysin keinoin, juonikuvioita taas erilaisten motiivien tehtävien erittelyllä. Tässäkin kohdin tekijä korostaa:

⁸ Reference to Åke Lundqvist, see Mantila 1982: 5–6, about.

”Osa sarjan piirteistä selittyy myös ilmestymisajankohdan historiallis-yhteiskunnallisesta tilanteesta käsin, sillä populaarikirjallisuuskin on nähtävä inhimillisen ajattelun tuloksena, jota aina rajoittaa vallitseva *suhde yhteiskunnan tuotantosuhteisiin*. (Kurs. artikkelin kirjoittajan.)

Johtopäätöksissään tekijä korostaa, että antisankarina Pekka Lipponen on helppo *identifioitumisobjekti* kaikessa rahvaanomaisuudessaan: ”PL:n asenteet, rasismi ja suomalaisuuden korostaminen elivät varmasti 1950- ja 1960-lukujen Suomessa voimakkaina kansan syvien rivien keskuudessa. Populaarikirjallisuus heijastaa aina aikansa henkistä tilannetta.” Pekan tarina on muunnelma Tuhkimo-sadusta, jossa ”tavallinen työtön kulkuri vain” on Kansainvälisenöljy-yhtiön (sic) palvelukseen päästyään ruvennut tekemään omia ’ahväärejä’ ja keräämään taaloja. Sen sijaan Kalle-Kustaa Korkkia tekijä pitää vaikeana lähestyä, joten hän ”onkin ainoastaan kertomatekninen ratkaisu”, joka toimii Pekan vastakohtana korostamassa tämän erityispiirteitä.

Tekijä päätyy tulkitsemaan Pekka Lipposia *todellisuuspakona* sotienjälkeisessä ”yhteiskunnassa, jolle on ominaista *vieraantuneisuus, turhautuneisuus, yksinäisyys ja levottomuus*”. Tekijä toteaa objektiivis-materialistisen marxilaisella äänenpainolla: ”Näyttää siltä, että populaarikirjallisuuden tuotannon ja sisällön sekä *yhteiskunnan rakenteen* välillä vallitsee analoginen suhde.” (Opponentin huomio: analoginen p.o. mieluummin dialektinen.) (Kurs. artikkelin kirj.)

Päästäkseni lopulta analyysini syntiteesiin, siteeraan tekijän kannanottoa viihteen rappeuttaviin vaikutuksiin, jotka siis tiedostettiin terävästi jo vuonna 1982:

”Nykyisin *massakulttuuri* tulee jatkuvasti raaemmaksi ja *vulgäärimmäksi*. Pornografia on vapautunut ja väkivallan kuvaus on yhä sadistisempaa; seksi ja väkivalta *kombinoituvat*. Nykyiselle väkivaltaviihhteelle onkin ominaista jatkuva puujalkavitseily seksistä.” (Kurs. artikkelin kirjoittajan.)

Lopettaakseni paljastavan analyysini kliimaksiin eli huipennukseen totean vielä Mantilan työssä käytetystä kirjallisuudesta kriittisesti, että tutkimuskirjallisuuden luetteloon kuuluu yhteensä 17 painettua julkaisua ja yksi painamaton. Kolme niistä on ruotsinkielisiä, yksi latinan- ja yksi englanninkielinen, mutta (kuten jo aiemmin totesin) hämmästyseksemme ei yhtään saksankielistä. Siitä lienee opponentilla (sillä, joka vähäisestä saksan kielen taidostaan huolimatta käytti pro gradussaan lukemattomia saksankielisiä lähteitä) ollut paljonkin sanomista, puhumattakaan entisestä-saksan-kielen-opettaja-marxilaisprofessorista. Eiköhän humanistisen tiedekunnan kirjaston saksankielisen kirjallisuudentutkimuksen Suomea koskevalta

osastolta olisi mahtanut löytyä jokin *Historische Empfehlungen und literarische Porträts aus der Welt der Pekka Lipponen aus Savolax geschrieben in der marxistischen Gepflogenheit?*⁹ Ehkä ei.

Kuten tarkka lukija on huomannut, edellä oleva analyysini on tuottanut yllättävän lopputuleman. Oletin aluksi, että marxilainen ilmapiiri ei olisi vaikuttanut Mantilan nuoruudentyöhön juuri lainkaan. Lahjomattoman johdonmukaisen siteerausmetodini avulla olen kumonnut itseni yhden artikkelin kuluessa eli olen osoittanut, että saksankielisten lähteiden puutteesta huolimatta vaikutteita oli yllättävän runsaasti, tai varovaisemmin sanottuna aika paljon, tai vähintäänkin jossakin määrin – ei kuitenkaan niin vähän, että analysoijan olisi pitänyt ihmetellä, mikä siellä oikein vilahti.

Opponentin kritiikki teosta kohtaan on säilynyt lähinnä raapustuksina alkupe räisen teoksen marginaaleihin. Niiden perusteella hän on kaivannut huumorin pohdintaa, joka ehkä Lipposen kohdalla oli niin itsestäänselvää, että proseminaarityöläinen ei ole katsonut tarpeelliseksi edes siihen viitata. Toisessa kohdin opponentti on tivannut: ”Oliko viihteellä 1950- ja 1960-luvuilla toinen *funktio* kuin nykyisin (iskelmä, elokuva, kirjallisuus)?” Siihen vastatessa lienee tutkimuksen tekijän osalta hikikarpalo vierähtänyt ja katse lievästi samentunut.

Yleisesti ottaen sanansäilä lienee kuitenkin välkähdellyt puolin ja toisin, minkä on täytyntä professori Karkamassakin (tai vaihtoehtoisen tulkinnan mukaan lehtori Lassilassa) herättää vähintään puolinaisia tunteita. Dokumenteista ei käy ilmi teoksen saama arviointi. Selvää on, että ainoastaan niuk. hyv. (= niukasti hyväksytty, yleinen arvosana allekirjoittaneella) se ei ole voinut olla, vaan marginaalin on täytyntä olla paljon suurempi, ellei jopa valtava, tarkoitan tässä arvosteluasteikossa suurisuuntaisesti puolivillaisen ylittävää.

⁹ Mainittu Snellmanin kirjasto siirtyi humanistisen tiedekunnan mukana Linnanmaan kampukselle. Keventääkseni artikkelini ehkä uneliasta tunnelmaa kerrottakoon, että aiemman kirjaston vakiovieraana oli paikallinen kylähullu Ari, joka saattoi tulla seisomaan kirjaston lukusalissa työskentelevän opiskelijan pöydän viereen. Kirjastonhoitaja Riitta Vuorivirran tullessa häätämään häntä pois: ”Mitä sinä täällä teet – mistä sinä oikein siihen tulit?!” Ari vastasi: ”Tulin ikkunasta. Olen lepakko!” (Ari ei käyttänyt lepakko-sanaa nykyaikaisessa merkityksessä.) Tämä tarina liittyy Harri Mantilan vaiheisiin samalla tavoin kuin aiemmat huomautukseni Georg Lukácsista ja George Lucasista.

Pekka Lippos -tutkija poistuu näyttämöltä

Luonnehtiakseni vain yhdellä lauseella Mantilan myöhempää tuotantoa lipposmaisen maskuliinisuuden tutkijana viittaa hänen myöhempään artikkeliinsa ”Jätkät ja jässikät, don juanit ja gentlemannit eli Perussanakirjan mieskuva” (jonka nimi sivumennen sanoen kuuluu englanniksi: ”Lads and Rednecks, Don Juans and Gentlemen, or the Image of Men in the Basic Dictionary”) teoksessa *Tuppisuinen mies. Kirjoituksia sukupuolesta, kielestä ja kulttuurista* (englanniksi sanottuna *The tongue-tied Man. Essays on Gender, Language and Culture*), jonka toimittajana Mantila toimi yhdessä sallalaissyntyisen Vesa Heikkisen, joka sittemmin siirtyi Helsinkiin ja on esiintynyt tiuhaan mediassa (lausuen muun muassa paljon siteeratut sanat: ”Jumalauta näillä lakeuksilla ei anneta kahta tähteä Tuntemattomalle sotalaalle”), ja sattaissaissyntyisen Markku Variksen, tupenpeluun ja eräkirjallisuuden armoitetun analysoitsijan, kanssa.¹⁰

Lisään edelliseen vielä toisen lauseen lähinnä informaatioille osoitettuna, että kyseessä oli Tietolipas numero 154, jonka vuonna 1831 perustettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seura oli kustantanut taloudellista riskiä pelkäämättä, siis vuonna 1998 (hämmästyttävästi 167 vuotta yhtiön perustamisen jälkeen). Tilastonnikkareita kiinnostanee sekin, että mainitun artikkelin pituus oli 16 sivua ja se sijaitsi sivuilla 15–31¹¹, samoin kuin se, että nykypäivänä artikkeli olisi sijoitettu Julkaisufoorumilistauksen 2. luokkaan¹², mistä yliopistolle olisi postilaatikoitu aikamoinen määrä kahisevaa, mistä esimerkiksi koulutusdekaani olisi voinut tekijää eriksensä kiittää. Mikä ei sinällään ole oleellista, koska Mantila oletettavasti kirjoitti artikkelin puhtaasta intohimosta, kun taas koulutusdekaani tarkastelisi asiaa pelkästään kapitalistisen lisäarvon näkökulmasta.

Pitkittäisen poikittaisanalyysin omasta vuosikymmeniä jatkuneesta kiinnostuksestaan Lipposeen Mantila veti vuonna 2007 järjestetyssä kansainvälisessä (yksi osallistuja oli Haaparannasta) tapahtumassa *And Now Something Totally Different – Toisarvoisten mutta sitäkin tärkeämpien seikkojen seminaari* Oulun yliopistossa,

¹⁰ Mantila, Harri 1998: ”Jätkät ja jässikät, don juanit ja gentlemannit eli Perussanakirjan mieskuva” in *Tuppisuinen mies. Kirjoituksia sukupuolesta, kielestä ja kulttuurista*. Toim. Harri Mantila, Vesa Heikkinen ja Markku Varis... (jatkuu seuraavassa viitteessä)

¹¹ ... Tietolipas 154. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura (jonka julkaisulautakunnassakin Mantila sivumennen sanoen myöhemmin toimi), 15–31.

¹² Julkaisufoorumista ks. <http://www.julkaisufoorumi.fi/>.

järjestäjänä yksityinen taho 50-vuotisjuhlansa kunniaksi¹³. Maailman pisimpiä paikannimiä, katkarapujen sielunelämää tai eri-ikäisten esitelmöitsijöiden nappi- ja kynttiläkokoelmia käsittelevien esitelmien joukossa Mantila alusti henkeäsalpavasti aiheesta ”Rinssieversti ja naiset – gendernäkökulmia varhaiseen suomalaiseen miestenviihteeseen”.

Yhteenvetona totean, että olen juuri tuoreesti mutta myös liikuttavasti selostanut erään episodin professori Harri Mantilan vaiheissa – episodin, joka olisi voinut kääntää hänen tutkijanuransa toisille raiteille. Leipää ne raiteet eivät olisi välttämättä tuoneet samalla tavalla kuin hänen myöhemmin löytämänsä leveämmät raiteet sosiolingvistiikan saralla (erittäin rahakas ala muuten, tiedoksi opiskelijaksi aikoville), mutta hän olisi ollut kysytty *keynote*-puhuja esimerkiksi Meksikossa pidetyissä Pekka Lippos -konferensseissa, puhumattakaan Kalle Kustaa Korkki -symposiumeista, joita olisi voinut järjestää jopa oululainen *Transcultural Encounters* -tutkimuskeskus, johon Mantilakin on kuulunut perustajajäsenenä ja jonka ensimmäisenä puheenjohtajana muuten toimi Mantilan kymmenien vuosien takainen proseminaari-opponentti, toisin sanoen käsillä olevan artikkelin myöhempi allekirjoittaja.¹⁴

Elämänvyöry johti lopulta siihen, että Mantila hylkäsi uransa johtavana Pekka Lippos -asiantuntijana. Hän siirtyi tutkimaan monin verroin kiinnostavampaa kysymystä jälkitavujen vokaalienvälisen *h*:n variaatiosta Oulusta pohjoiseen suuntautuvissa murteissa, joissa senthän jokhaishen sanhan ej hootakhan pantu ainakhan siihen aikhan ja Tornionlaaksossa eli Nuuskakairassa sitä ruukathiin alkaa pistähmään vielä toisheen asenthoon aivan ko pörröt.

Samalla hän siirtyi raskaamman sarjan tutkimukseen, tuottaen väitöskirjan, johon – tilastonikkareille tiedoksi – kertyi lopulta peräti 273 sivua¹⁵, viisinkertainen määrä proseminaariin(kin) verrattuna. Siinä on jo istumalihaksia tarvittu, samoin kuin aika tarkalla korvalla kuuntelua – saattaahan välillä kahahtava ja välillä huo-

¹³ Kaleva 17.10.2017.

¹⁴ Kun en ole tätä saanut mihinkään muualle artikkelissani mahtumaan, vaikka olen yrittänyt, mainitsen nyt uskottavuuteeni takaamiseksi, että Pekka Lipposen ja Kalle Kustaa Korkin seikkailuja kirjoittavan nimimerkki Outsiderin oikea nimi oli Aarne Haapakoski, sivumennen sanoen. Mantila (1982: 3) todisti tämän nuoruudenteoksessaan vakuuttavasti, eikä tietoa sen jälkeen ole asetettu kyseenalaiseksi, joskaan ei sitä ennenkään.

¹⁵ Mantila, Harri 1992: Ei tääläkhän senthän jokhaishen sanhan hootakhan panna. Jälkitavujen vokaalienvälisen *h*:n variaatio peräpohjalaisissa murteissa. Helsinki: SKS.

kaiseva vokaalienvälinen h olla aikamoinen vilkeri tavoitettavaksi ilman erikoislaitteita, kuten magnetofonia, jonka Mantila lienee lainannut suomen kielen laitoksen arkistosta ja merkinnyt nimensä lainaajien vihkoon¹⁶.

Päätäntö

Näillä lyhyillä sanoilla, virkkeillä ja lauseilla, samoin kuin kappaleilla ja luvuilla eli lyhyesti sanottuna edellisillä sivuilla jouhevasti edenneen tekstikokonaisuuteni yksityiskohtienkin kautta lähetän päivänsankarille suuret onnentoivotukset, sikäli kuin se on soveliaista arvokkaassa, toivottavastikin jufo-arvoisen teoksen artikkelissa, siis siinä tekstissä, joka on päättymässä juuri ... tähän.

¹⁶ Suomen kielen laitoksen arkiston lainausvihko 1998, ehkä s. 26, about. Lainausvihko on artikkelin kirjoittajan oletus, jota hän ei ole verifioinut kävelemällä suomen kielen laitokselle ja kysymällä siitä joltakin, nyt kun Marketta Harju-Auttikin on muualla perustamassa Lapin nimistömuseota, eikä nimenomaista Mantilan allekirjoitusta ole muistakaan syistä ollut saatavilla, mutta kvantitatiivisen evidenssin puute kvalitatiivisessa artikkelissa tuskin horjuttaa lukijan luottamusta pääargumenttiini, jonka lienen maininnut jossakin kohdin aiempaa tekstiäni.

Oulun yliopiston kirjallisuuden laitos

Harri Mantila

PEKKA LIPPOSEN SEIKKAILUT

1950- ja 1960-lukujen suomalaisen jännitysviihteen rakenteista

Mantilan itsensä laatima kansi vangitsi oivallisesti teoksen sisällön piirtämällä puupiirrosmaisen yksinkertaisen vertauskuvan hallitusta ja järjestelmällisestä käsittelystä, jossa monisanaisuus heijasti aiheen monisyisyyttä eli Pekka Lipposen seikkailuja maalla, merellä ja ilmassa niin kansallisissa kuin kansainvälisissäkin konteksteissä ja erityisesti kapitalistisen yhteiskuntamme dialektisissa päällysrakenteissa.

Oulun yliopisto • Humanistinen tiedekunta
University of Oulu • Faculty of Humanities

ISBN 952-62-2111-3
ISSN 1796-4725